

SANCTI EUSEBII HIERONYMI STRIDONENSIS PRESBYTERI OPERUM

TOMUS SEXTUS PARS SECUNDA

POST MONACHORUM ORD. S. BENED. E CONGREG. S. MAURI RECENSIONEM denuo ad Mſs. Codices Romanos, Ambroſianos, Veronenſes, alioſque, nec non ad priores Editiones caſtigatus : quibuſdam ineditis Monumentis, aliiſque S. Doctoris lucubrationibus, ſeorſum tantum antea vulgatis auctus, Notis, & obſervationibus continenter illuſtratus

STUDIO AC LABORE

DOMINICI VALLARSII

VERONENSIS PRESBYTERI

Opem ferentibus aliis in eadem Civitate Literatis viris, & præcipue

MARCH. SCIPIONE MAFFEIO.

EDITIO ALTERA

Ab ipſo Veronenſi Editore poſterioribus curis aucta, & recognita.

VENETIIS, MDCCLXIX.

APUD GUILELMUM ZERLETTI.

SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

INCIPIT COMMENTARIORUM SANCTI HIERONYMI PRESBYTERI IN NAUM PROPHETAM

[a] PRÆFATIO.

JUXTA Septuaginta Interpretes, in ordine Prophetarum duodecim, post Jonam Naum ponitur: quia videntur de eadem urbe prophetare. Scriptum siquidem est in Jona: *Factus est sermo Domini ad Jonam, filium Amathi, dicens: Surge, & vade in Niniven, civitatem magnam, & prædica in ea.* In Naum vero istud exordium est: *Assumtio Ninive: liber visionis Naum Elcesæi.* Igitur uterque de Ninive Assyriorum metropoli, quæ nunc vocatur Ninus, texunt vaticinium. Porro in Hebraico post Jonam, Michæas ponitur, & Michæam sequitur Naum, qui interpretatur, *consolator*. Jam enim decem tribus ab Assyriis deductæ fuerant in captivitatem sub Ezechia rege Juda, sub quo etiam nunc in consolationem populi transmigrati, adversum Niniven visio cernitur. Nec erat parva consolatio, tam his qui jam Assyriis serviebant, quam reliquis, qui sub Ezechia de tribu Juda & Benjamin ab iisdem hostibus obsidebantur, ut audirent, Assyrios quoque a Chaldæis esse capiendos, sicut in consequentibus hujus libri

Jona 1. 1.

4. Reg. 18.

[a] Hæc quoque Paulæ, ejusque filiæ Eustochio Explanatio inscribitur.

bri demonstrabitur. Sciendum autem est (quoniam *Ninive* in nostra lingua de Hebræo *speciosam* sonat: speciosus autem mundus hic dicitur: unde & apud Græcos κόσμος ab ornatu nomen accepit) quidquid nunc adversum Niniven dicitur, de mundo figuraliter prædicari. Quam ob caussam *assumtio*, quam Septuaginta interpretantur λῆμμα, & Aquila ἄρμα interpretatus est, apud Hebræos MASSA ponitur, id est, *grave onus*: eo quod eam adversus quam videtur, premat, nec sinat elevare cervicem. Porro quod additur, *Naum Elcesæi*, quidam putant Elcesæum patrem esse Naum, & secundum Hebræam traditionem etiam ipsum Prophetam fuisse: quum * Elcesi usque hodie in Galilæa viculus sit, parvus quidem & vix ruinis veterum ædificiorum indicans vestigia; sed tamen notus Judæis, & mihi quoque a circumducente monstratus. Simul & hoc attendendum quod hæc ipsa vel *assumtio*, vel *onus*, vel *pondus*, Prophetæ visio sit. Non enim loquitur in ἐκστάσει, ut Montanus & Prisca Maximillaque delirant; sed quod prophetat, liber est visionis intelligentis universa quæ loquitur, & pondus hostium facientis in suo populo visionem. De consummatione itaque mundi secundum ἀναγωγὴν, o Paula & Eustochium, in consolationem * sanctorum prophetia texitur: ut quæquumque in mundo vident, quasi prætereuntia & caduca contemnant, & præparent se ad judicii diem, ubi ultor adversus veros [a] Assyrios futurus Dominus est.

* al. Elcesai. Helcesi viculus.

Cap. I. DEus *æmulator, & ulciscens Dominus*. A Vox Prophetæ laudantis Deum. quod de Assyriis populi sui sit ultus injuriam. Sive juxta altiorem intelligentiam, quod audiat gemitum Sanctorum suorum, & in consummatione mundi faciat adversarios sentire supplicia. Quod autem zelus in bonam partem accipiatur, & Paulus Apostolus ostendit, dicens: *Zelamini charismata* [b] *majora*. Et in alio loco: *Zelor enim vos Dei zelo*. Et ipse Dominus in Psalmo: *Zelus domus tuæ comedit me*. Et Elias: *Zelans*, inquit, *zelatus sum Domino omnipotenti Deo Israel*. Phinees quoque zelum, & Matathiæ legimus. Et Simonem zelotem Apostolum Jesu Christi, quem Marcus Evangelista, Simonem Chananæum vocat. Zelatur autem Dominus in salutem eorum quos zelatur: ut quos non potuit ejus servare clementia, servet æmulatio. Unde & ad Jerusalem, quæ propter peccata nimia visitationem zeli & furoris ejus non merebatur, in Ezechiele loquitur Deus: *Zelus meus* [c] *recessit a te, & non irascar ultra tibi*. Quamdiu itaque agebat pœnitentiam mundus, consummatio illius non fiebat: postquam vero, multiplicata iniquitate, refrixit caritas multorum, ita ut tententur etiam electi Dei: tunc zelator Dominus venit in ultionem: non quod ipse sit inimicus & ultor, quod de diabolo dicitur; sed quod * inimica sit ejus ultio, & quasi ignis, ligna, fœnum, stipulamq; consumat, ut purum aurum remaneat & argentum.

1. Cor. 12. 2. Cor. 11. Ps. 68. 3. Reg. 19. Num. 25. & 1. Mac. 2. Act. 1. Marc. 3. Ezech. 16. 42. Matth. 24.

* al. amica.

Ulciscens Dominus, & habens furorem: *Ulciscens Dominus in hostes suos, & irascens ipse inimicis suis*. LXX. *Ulciscens Dominus cum furore: ulciscens Dominus in adversarios suos, & tollens ipse inimicos* B *suos*. Secundum utramque intelligentiam, quia diligit Dominus quem corripit, & castigat omnem filium quem recipit, ideo irascitur, ut quod adversarium & inimicum sibi est, * tollat, & hostibus & contrariis cogitationibus fractis, sermonibusque sublatis, in antiquum redeant statum. Denique in consequentibus ait: *Dominus patiens, & longa fortitudo ejus*. Sed quia semel & historiam exponere proposuimus, inimicos & hostes Dei in- C telligamus Assyrios, in quos quum diu patiens fuerit, postea cum furore & iracundia ultor existet.

Prov. 3.

* al. tollat ex hostibus.

Dominus patiens & magnus fortitudine, & mundans, non faciet innocentem. ℣. 2. [d]
Quod significantius in Græco dicitur: καὶ [d] * ἀθωῶν οὐκ ἀθωώσει. Et est sensus: Diu

* al. καὶ ἀθῷον οὐκ ἀθωώσει.

[a] Duo Palatin. mss. *adversus viros Assyriorum futurus* &c.

[b] Iidem mss. *meliora*: & Græce quoque τὰ κρείττονα.

[c] Al. *recedat*, & *recedet*, juxta Græc. ἀποστήσεται.

[d] Contendunt alii legendum ἀθῷον, quæ scriptura cum editionibus LXX. tum Hieronymianæ menti confor-

A Diu quidem sceleris Assyriorum patiens fuit, & magnanimitatis suæ fortitudine iniquitates eorum sustinuit, provocans eos ad pœnitentiam: sed quia contemta bonitate Dei, secundum cor im-
Rom. 2. pœnitens thesaurizaverunt sibi iram in die iræ, qui ante patiens fuit, nequaquam eos tanquam mundos & innocentes inultos abire patietur. Vel certe ita (quoniam in bonam partem simul volumus accipere quæ dicuntur) patiens
Ps. 149. est qui sustentat omnes ruentes, & eri-
* al. allisos git * elisos: qui sanat tribulatos corde, & alligat contritiones eorum, & magna virtus ejus, solvens * inimicitiam in
* al. inimicitias. carne, & [a] nocentem non faciens innocentem: quum etiam qui nimium sibi applaudet coargutus fuerit, quod non merito proprio, sed misericordia Dei
Luc. 15. 29. sit salvatus. Licet enim dicat: *Ecce ego tot annos servio tibi, & nunquam præceptum tuum præterivi*: tamen quoniam bonus est Dominus omnibus, & misericor-
Ps. 140. 6. diæ illius super omnia opera ejus, & omnes peccaverunt, & indigent gloria Dei, justificatus ab eo gratis audiet: *An*
Rom. 3. 23. *oculus tuus nequam est, quia ego bonus*
Mat. 20. 15. *sum?* Atque ita fiet, ut in eo ipso quod arguit & ignoscit, nullum innoxium abire patiatur.

V. 3. *Dominus in tempestate & in turbine viæ ejus, & nebulæ pulvis pedum ejus*. Pro tempestate & turbine, *consumationem* [b] *& commotionem* Septuaginta transtulerunt: licet in eo ubi nos posuimus, *in tempe-*
בסופה *state*, & in Hebræo scribitur BASUPHA, *in commotione* quoque possit intelligi. Hoc autem significat, quod in fine mundi universa moveantur, juxta illud
Aggæi. 2. 7. quod scriptum est in Aggæo: *Adhuc semel & ego movebo cælum & terram, mare & aridam*: & quum fuerint cuncta commota (ut credant viæ Domini, qui
Joan. 14. 6. in Evangelio dicit: *Ego sum via, &*
Marc. 7. *vita, & veritas*: Et: Quum venerit filius hominis in nubibus, quibus man-
Isai. 5. datur in Isaia, ne pluant super vineam imbrem, & ad quas pervenit veritas
Ps. 35. 6. Dei, dicente Psalmographo: *Veritas tua usque ad nubes*) tunc etiam ipsæ nubes, Prophetæ videlicet, animæque sanctorum, quæ prius conjunctione carnis fuerant prægravatæ, elevatæ in sublime, tenujoris substantiæ fient, & in scabellum pedum Dei redactæ, in extremis quibusque inter Angelos officiis ministrabunt. Priora quippe & antiqua, quæ ad caput pertinent, nosse non poterunt. Alius vero nubes in contrariam partem accipiet, quod semper serena conturbent, & clarum solis stellarumque B lumen sua caligine nitantur prætexere, & quod subjectæ postea dominicæ potestati in pulverem redigantur & in nihilum, & terra in eis quæ pinguis est, dissolvatur.

Increpans mare, & exsiccans illud & omnia flumina ad desertum perducens. V. 4.
Juxta literam Dei potentia describitur, qui vindicaturus est de adversariis Israelem, quod non grande sit ei Assyrios destruere, cujus majestatis sit etiam C elementa mutare. Vel certe quia semel de consummatione mundi esse diximus prophetiam, & hoc simpliciter accipite: Quum venerit mundi consummatio, & pertransierit cælum & terra, mare quoque & fluvios siccari. Sed mihi legenti illud in Psalmis: *Hoc mare magnum & spatiosum: ibi reptilia quo-* Ps. 103. 25. 26.
rum non est numerus: animalia parva cum magnis; ibi naves perambulant. Draco iste quem formasti ad illudendum ei, dignum D videtur bonitate, & clementia Dei, omnem amaritudinem & salsuginem maris, sua comminatione destruere: & regnantem in aquis, humiliare draconem, & malitiæ exsiccare gurgites in quibus parva natant reptilia, quorum non est numerus: neque enim digna sunt numero quæ cum dracone versantur. Flumina quoque ad desertum perducens, omnem falsi nominis scientiam, quæ se contra Deum erigens, flumine eloquen- E tiæ utitur, & volubilitate verborum, & tumentes contorquens gurgites, cum miraculo spectantium fertur in pronum. Vide Platonem, specta Demosthenem, Tullius
Tullium quoque Philosophum pariter, Philosophus & O-
& Oratorem, & hæreticorum principes rator.
in-

formior videatur. Verum ἀθῶον servant mss. Alexandrinus, Theodoritus, & codex quidam Regius 829. quem laudat Cotelerius. Theophylactus autem utramque lectionem proponit atque explicat.

[a] Tantum mss. animum addidissent, facile reposuissem, *& innocentem*, pro *nocentem*. Ea quippe Hieronymi mens est, neminem quamvis innocentem futurum ante Deum, innocentem, tum quod non merito proprio sit innocens; sed ab illo justificetur: cum etiam quod coarguatur, & veniam accipiat. Consonat huic sensui illud, quod scribitur Exod. 34. *Nullusque apud te per se innocens est*. Quin etiam hoc quoque quod exponendum proponitur, *& mundans non faciet innocentem*, scilicet, innocentes ipsos coarguet, quod non suis viribus, sed Dei misericordia salventur. Cæterum mox *coargutus* ex mss. substituimus, pro quo vitiose Martian. retinuit duobus verbis, *quod argutus*. Victorius, *quod*, voculam tantum induxerat.

[b] Voces, *& commotionem*, quæ deerant, supplent mss. nostri.

intuere, de quibus fuit Valentinus, Marcion, Bardesanes, Tatianus, & de fluminibus non ambiges. Sed hæc omnia consumet Dominus Jesus spiritu oris sui, & destruet illuminatione adventus sui, & ad deserta perducet. Simulque cerne quod juxta titulum, qui inscribitur: *Assumtio Ninive: liber visionis Naum Elcesæi*, recte & in Ninive mundus figuraliter intelligitur, & mare ejus eloquentiæ flumina in consummatione siccantur. (2. Thess. 2.)

Infirmatus est Basan & Carmelus, & flos Libani elanguit. LXX. * *Imminuta est Basanitis & Carmelus, & quæ florebant Libani, defecerunt.* (* al. Immutata Basanitidis.) Μεταφορικῶς per Basan & Carmelum & Libanum, regionem uberem, & montes consitos, Assyrii vastitas demonstratur, quod ille potens quondam & florens & plurimis gentibus imperans, Domino irascente, populandus sit. Sed & de consummatione mundi possumus intelligere, quod potentes quique & nobiles, & nimiis opibus abundantes, repente pereant, & dicatur eis: *Stulte, hac nocte auferetur anima tua a te: quæ autem præparasti, cujus erunt?* (Luc. 20. 12.) Porro secundum interpretationem nominum, quia *Basan*, *confusionem & ignominiam* sonat, in consummatione mundi omnia, quæ ignominia & rubore digna sunt, asserimus quum Dominus venerit, infirmari, & non solum peccata redigi in nihilum, sed & *Carmelum* quoque, qui interpretatur *scientia circumcisionis*, & eos qui sibi videntur in bonis operibus uberes & florentes, Christo veniente, trepidare, & impleri illud quod dicitur in Evangelio: *Quum venerit filius hominis, * putas inveniet fidem super terram?* (Luc. 18. 8. * al. putasne) Increscente quippe iniquitate, refrigescet caritas plurimorum, propter quæ veniet ira Dei.

V. 5. *Montes commoti sunt ab eo, & colles desolati sunt, & contremuit terra a facie ejus, & orbis, & omnes habitantes in eo.* LXX. *Montes commoti sunt ab eo, & colles concussi sunt, & contracta est terra a facie ejus, universitas & omnes qui habitant in ea.* Potest & simpliciter accipi quod in consummatione mundi, quum in majestate sua Salvator venerit, & montes & colles, & orbis & terra, & cuncta moveantur. Si enim in passione ejus sol fugit, saxa scissa sunt, terra contremuit: multo magis in claritate ejus omnia turbabuntur. (Mat. 27. & Luc. 23.) Sed & figuraliter montes & colles, sublimes quique & potentes intelligendi sunt, qui in adventu Domini prosternentur humi, ac de solio suo depositi pavimento cohærebunt. Facies enim Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum. (Psal. 33. 17.) Tunc & terra contremiscet, & orbis atque universitas faciem Domini formidabunt: hoc pro summo cruciatu pœnaque ducentia, quod vultum ejus respicere non audebunt.

V. 6. *Ante faciem indignationis ejus quis stabit, & quis resistet in ira furoris ejus?* B LXX. *A facie iræ ejus quis sustinebit, & quis resistet in ira furoris ejus?* Pro eo quod nos posuimus: *Et quis resistet in ira furoris ejus?* apertius interpretatus est Symmachus: *Et quis sustinebit iram furoris ejus?* Aut rarus igitur, aut nullus poterit inveniri, qui ira corripiente non dignus sit. Nec erit ulla anima quæ non paveat ad judicium Dei, quum astra quoque non sint munda in conspectu ejus. (Omnis anima pavebit ad judicium Domini. Job. 25. 5.) C Porro verbum Hebraicum * JACCUM (יקום), quod & Aquila, & Septuaginta * transtulerunt, *resistet*, ad illam intelligentiam transferamus, de qua in secundo Regnorum libro, & in primo Paralipomenon dicitur, *super ira Dei*, genere masculino. (* al. Jacom. * al. similiter &c.) Nullique dubium quin ibi ira Dei diabolus intelligatur, & Angeli pessimi, qui mittuntur ad plectendos eos qui ira digni sunt. (Diabolus ira Dei.) Difficile itaque reperietur in consummatione mundi, qui immaculatus & purus audeat D dicere: *Ecce venit princeps mundi istius, & invenit in me nihil*, & libera adversus eum fronte consistat. (Joan. 14. 30.) Contra Assyrios autem sic sentiendum, quia quum venerit Dominus in tempestate & turbine, siccans Babylonis imperium, quod interpretatur mare, & omnia ejus regna subvertens, quæ intelliguntur flumina, & potentiam, ubertatemque ejus ad nihilum redigens, quæ μεταφορικῶς Basan & Carmelus & flos Libani, & montes E collesque dicuntur, ac latitudinem imperii concutiens, quæ orbis terrarum appellatur: tunc nulla potentia resistere poterit irascenti Deo, & populum suum vindicanti.

Indignatio ejus effusa est ut ignis, & petræ dissolutæ sunt ab eo. LXX. *Furor ejus consumit principatus, & petræ contritæ sunt ab eo.* Pro eo quod nos posuimus, *effusa est*, Aquila interpretatus est συνεχωνεύθη, id est, *conflata est*: Symmachus & Theodotio ἔσταξεν, hoc est, *stillavit*. Sive igitur conflata est indignatio Dei quasi ignis, sive furor ejus in

in similitudinem stillavit incendii, ut dura corda hominum, quæ petræ vocantur, contererentur, & dissolverentur, utilis est indignatio Dei, quæ diu per patientiam nostra peccata sustentans, vix aliquando conflata est, & tamen non tota prorumpit in pœnam, sed modico ad nos stillabit ardore. Si autem stilla indignationis ejus consumit principatus, adversus quos nobis est * pugnæ colluctatio, quid fieret si tota in nos ira Dei funderetur? Præstet Jesus ut auferatur cor lapideum, & mutetur in nobis cor carneum: duritiaque mollita, possit in se præcepta Domini suscipere quæ scribuntur: *Sacrificium enim Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non spernet.* Et ut sciatis clementiam Dei sonare quæ dicta sunt, non severitatem, in consequentibus discite.

[* al. pugna &.] [Ps. 50. 9.]

V. 7. *Bonus Dominus, & confortans in die tribulationis, & sciens sperantes in se.* LXX. *Suavis Dominus exspectantibus eum in die tribulationis, & cognoscens timentes se.* Quum irasci ceperit gentibus, & quondam potentissima regna vastare, sciet eos qui sui sunt, & non una tempestate opprimet navigantes. Diem autem tribulationis secundum ἀναγωγὴν, diem intelligamus judicii, de quo scripsit Isaias: *Ecce dies Domini insanabilis venit furoris & iræ, ponere orbem terræ desertum, & peccatores perdere ex eo.* Speremus in Domino, & per patientiam ejus exspectemus adventum, ut quum venerit, bonum eum non judicem sentiamus, & cognoscat vel sperantes in se, vel timentes se. Scit enim Dominus eos qui ejus sunt.

[Isai. 13. 9.] [2. Tim. 2.]

V. 8. *Et in diluvio prætereunte consummationem faciet loci ejus, & inimicos ejus persequentur tenebræ.* LXX. [a] *Et in diluvio transeunte consummationem faciet: consurgentes & inimicos ejus persequentur tenebræ.* Dominus patiens & multæ miserationis, & non irascetur in finem, neque in æternum indignabitur; sed quum creverit malitia super terram, & omnis caro corruperit viam suam, inducet diluvium quod pertranseat, non quod permaneat in æternum. Consummationem autem, sive finem, faciet loci ejus, id est, diluvii, ut quomodo de impio dicitur: *Et pertransivi, & non est inventus locus ejus.* Et: *Iter impiorum peribit:* sic diluvii iter pereat post iram Domini, sola apparente clementia. Quod quidem & secundum historiam intelligi potest, quia cum vastaverit Israel, & quasi diluvio terram repromissionis inundaverit, finem faciet captivitatis, ad sedes eum pristinas revocando. At econtrario, inimicos ejus Assyrios, qui populum duxerunt in captivitatem, tenebræ persequentur. Quod autem diximus de Israel & Assyriis, intelligi de consummatione mundi, & de Sanctis ac de persequutoribus, sive contrariis virtutibus potest, quod Sanctorum Deus post iram misereatur, persequutores vero & inimicos eorum, qui elegerunt tenebras, & non lucem, ipsæ, quas elegerunt, tenebræ comprehendant: mittentur enim in tenebras exteriores: ibi erit fletus, & stridor dentium. Verbum MACOMA, quod nos interpretati sumus, *loci ejus*, omnes in duas orationis partes diviserunt, ut MA in præpositionem *de* verterent, id est, ἀπὸ, COMA, *surgentes* interpretarentur. Denique Aquila ἀπὸ ἀνισταμένων, inquit, id est, *a consurgentibus*, Septuaginta, *consurgentes*, Theodotio, *consurgentibus ei*, Quinta Editio, *a consurgentibus illi*. Solus Symmachus cum nostra interpretatione consentiens, ait: *Et in diluvio transeunte, consummationem faciet loci ejus.* Quidam de nostris, consurgentes & inimicos, Marcionem & omnes veteres hæreticos interpretantur, qui adversum Creatorem disputant.

[Ps. 36. 36.] [Ps. 1. 6.] [Matth. 8. & 22.] [מקומה]

V. 9. *Quid cogitatis contra Dominum, * consummationem ipse faciet: non consurget duplex tribulatio.* LXX. *Quid cogitatis contra Dominum: consummationem ipse faciet: non vindicabit bis in idipsum in tribulatione.* Symmachus apertius: *Non sustinebunt impetum * secundæ angustiæ:* Theodotio, *Non consurget secunda tribulatio.* Loquitur autem juxta tropologiam adversum Marcionem, de quo supra diximus, & omnes veteres hæreticos, qui bonum nescio quem confingentes Deum, ipsum dicunt consummationem mundi esse facturum, & arguunt Legis Deum quasi crudelitatis, quod multos puniat, & pro peccatis irroget cruciatus. *Quid ergo*, ait, *contra Dominum cogitatis?* ipse qui creavit mundum, & consummationem ejus faciet. Quod si vobis videtur crudelis, rigidus & cruentus, quod in diluvio genus delevit humanum, super Sodomam & Gomorrham ignem & ful-

[* al. quod consummationem.] [* al. secundum.] [Gen. 7. & 19.]

a Palatini mss. *LXX. similiter;* silentque adeo subnexa eorum interpretationis verba.

Exod. 14. sulphurem pluit, Ægyptios submersit fluctibus, Israelitarum cadavera *Num. 32.* prostravit in eremo: scitote eum ideo ad præsens reddidisse supplicia, ne in æternum puniret. Certe aut vera sunt quæ Prophetæ loquuntur, aut falsa. Si vera sunt quæ de severitate ejus videntur dicere: Ipsi dixerunt: *Non* [a] *vindicabit Dominus bis in idipsum in tribulatione*. Sin autem falsa sunt, [& falsum hoc est quod dicitur, *Non consurget duplex tribulatio*: falsa est ergo & crudelitas ejus quæ in Lege descripta est. Quod si verum est, ut negare non poterunt, dicente Propheta: *Non vindicabit Dominus bis in idipsum in tribulatione*: ergo qui puniti sunt, postea non punientur. Si autem illi postea punientur, Scriptura mentitur, quod dicere nefas est. Receperunt ergo & qui in diluvio perierunt, & Sodomitæ, & Ægyptii, & Israelitæ in solitudine, mala sua in vita sua. Quærat hic aliquis, si fidelis deprehensus in adulterio decolletur, quid de eo postea fiat. Aut enim punietur, & falsum est hoc quod dicitur: *Non vindicabit Dominus bis in idipsum in tribulatione*. Aut non punietur, & optandum est adulteris, ut in præsentiarum brevi & cita pœna cruciatus [frustrentur æternos. Ad quod respondebimus, Deum ut omnium rerum, ita & suppliciorum quoque scire mensuras, & non præveniri sententia judicis, nec illi in peccatorem exercendæ dehinc pœnæ auferri potestatem, & magnum peccatum magnis diuturnisque elui cruciatibus. Si quis autem punitus sit, ut ille in Lege qui Israeliticis maledixerat, & qui in sabbatho ligna collegerat: tales postea non puniri, quia culpa levis præsenti supplicio compensata sit. Hebræus hunc locum ita exposuit: Quid putatis, o Assyrii, iniquitatem contra Dominum cogitantes, quod populum Israel, id est, duodecim tribus usque ad internecionem ipse consumat? Non consurget duplex tribulatio, id est, non vobis tradet Judam & [b] Israel, sicut tradidit decem tribus & Samariam.

Deus ideo ad præsens reddidit peccata, ne in æternum puniret.

Culpæ graves & leves.

Levit. 24.

Hebræus Hieronymi præceptor.

V. 10. *Quia sicut spinæ se invicem complectuntur*: * *sic convivium eorum pariter potantium consumetur, quasi stipula ariditate plena*. LXX. *Quia usque ad fundamenta sua redigentur in vepres, & quasi volvola circumdata comedetur, & quasi stipula ariditate plena*. Tres differentias quas Dominus in parabola sementis posuit, excepta terra bona, quæ affert tricesimum & sexagesimum & centesimum fructum, videtur mihi Propheta replicare, unam quæ juxta viam ceciderit, & aliam quæ inter lapides, & tertiam quæ inter spinas: quod quidem & Apostolus de his qui super fundamentum Christi non bene ædificant, subostendit, quosdam esse qui ædificant ligna, fœnum, stipulam. Igitur ligna referamus ad id, quod nunc dicitur: *Quia usque ad fundamenta sua redigentur ad vepres*. Fœnum vero ad id quod sequitur: *Et sicut volvola quæ circumdatur, comedetur*. Porro stipula manifeste refertur ad stipulam, de qua nunc dicitur: *Et sicut stipula ariditate plena*. Propterea ergo non vindicabit Dominus bis in idipsum, quia malitia quæ in auctoribus hæreseos orta fuerat, usque ad fundamentum & ad radices suas consumetur. Sed & si quis in eis videbatur pompam habere verborum, id est, folia inania, tantum aspectu delectantia, sicut volvola, quæ Græce dicitur σμίλαξ, devorabitur, & consumetur in nihilum. * Volvola autem herba est similis hederæ, quæ vitibus & virgultis circumdari solet, & in longum serpere. Quidquid etiam in eis videtur habere pompam segetis, sed non habet spicas & grana frumenti quasi stipula ariditate plena tradetur incendio. Hoc secundum Septuaginta. Cæterum juxta Hebraicum, vere hæreticorum fœdera & necessitudines quasi spinæ sunt se invicem complectentes, & convivium eorum atque mysteria, quia & ipsi mensam dominicam habere se dicunt, spinarum fœdus est, simul vescentium, pariterque potantium. Quum enim ebrii de vinea Sodomorum adversus conditorem rabido ore blasphemant, nonne convivium sentium est? quod tamen cum suis consumetur auctoribus, quasi stipula ariditate plena.

* al. *sic quidem*.

Mat. 13.

1. Cor. 3.

* al. *Valvula*. Volvola quid.

V. 11. *Ex te enim exibit cogitans contra Dominum malitiam, mente pertractans prævaricationem*. LXX. *Ex te exibit cogitatio contra Dominum pessima cogitans contraria*. Vere ab hæreticis exibit adversus Dominum

[a] Martian. retinuit heic dumtaxat, *Non judicabit*.

[b] Sic rectius habent mss. Antea *Jerusalem* legebatur: eodemque levia quædam infra restituimus.

minum inimica cogitatio. An non videtur esse adversus Deum malitia & prævaricatio, dicere quod Valentinus, quasi abortivum errantis sapientiæ extremum editum Creatorem? Nonne contra Deum cogitatio est Basilidis
* al. impudica. * impudicitia, & portentosum ἀβραξὰς
Nomen Abraxas Deo attributum. nomen, quod præfertur Domino conditori? Porro quia docti ab Hebræis volumus eorum quoque traditionem sequi, & nostris, id est, Christianis explanationem historiæ demonstrare, dicendum est: Non consurget duplex tribulatio, id est, non capientur ab Assyriis duæ tribus, sicut captæ sunt decem. Siquidem dum adhuc in terra Juda sunt Assyrii, & quasi spinæ se invicem complectuntur, lætantes atque gaudentes, ab Angelo consumentur, quando una nocte centum octoginta
4. Reg. 9. quinque millia cesa sunt hostium. Pulchre quoque exercitus eorum multitudinem, ebriorum convivio comparavit, & ipsum convivium non rosarum, non liliorum dixit esse, non florum; sed simile spinarum se invicem complectentium, quæ semper traduntur igni, & quasi stipula ariditate plena levi com-
Isai. 36. buruntur ardore. Quod autem sequitur: *Ex te exibit cogitans contra Dominum malitiam, mente pertractans prævaricationem*, de Rabsace intelligi volunt,
4. Reg. 18. quod de Assyriis egressus, blasphemaverit Dominum, & populo persuadere voluerit, ut desperans de auxilio Domini, se Assyriis traderet, non Deo, sed idolis serviturus.

Hæc dicit Dominus, si perfecti fuerint,
V. 11. 13 *& ita plures: sic quoque attondentur & pertransibit: afflixi te, & non affligam te ultra: & nunc conteram virgam ejus de dorso tuo, & vincula tua disrumpam.* LXX. *Hæc dicit Dominus regnans aquis multis, & sic dividentur, & auditus tuus non audietur amplius, & nunc conteram virgam ejus a te: & vincula ejus disrumpam.* Juxta literam manifestus est sensus: Licet, inquit, robusti sint Assyrii, & fortitudo eorum numero augeatur cunctarum gentium: sic quoque, Angelo vastante, tondentur. Quomodo enim numerus capillorum acutæ forcipi non repugnat: ita & numerus adversariorum Dei, facili succisione tolletur, & pertransibit Assur, vel esse desistet, sive, vastato exercitu suo, revertetur ad patriam, te sospitem derelinquens. Rursumque ad Judam & Jerusalem sermo dirigitur: *Afflixi te, &*

A *non affligam te ultra:* non quod perpetuam securitatem polliceatur, sed illius tantum temporis, & ab illis hostibus a quibus tunc obsidebatur. Denique infert: *Et nunc conteram virgam ejus*, id est, Assyrii, de dorso tuo, & vincula tua disrumpam: vel per metaphoram potestatem ejus significans: vel certe, virgam qua percutere conabatur, & vincula quæ captivis parabat: quanquam possit & obsidio clausæ mul-
B titudinis pro vinculis accipi. Porro juxta LXX. multo aliter est sensus. Adhuc enim videtur adversus eos loqui, quibus supra dixerat: *Quid cogitatis contra Dominum?* Et: *Ex te exibit cogitatio contra Dominum pessima, cogitans contraria.* Hæc ergo dicit Dominus regnans aquis multis, sive virtutibus, quæ dicuntur aquæ super cælos: & præcipitur eis, ut laudent Dominum: vel certe intellectibus & sapientiæ & do- Joan. 7.
C ctrinis Dei. Sicut enim flumina de ventre justi fluent, & fontes uberes in vitam æternam, per varias multiplicesque sententias, quibus imperat sermo Domini: ita habent & hæresiarchæ aquas suas, quibus imperant, & quæ ex eorum primum fonte manarunt. Quod autem sequitur: *Et sic dividentur*, vel de cælestibus quæ in supernis Deo serviunt virtutibus intelligi potest; quod unaquæque in suo officio sit &
D ministerio, vel de multiplici varietate sapientiæ. Ne quia dixerat, *regnans aquis multis*, confusus & indiscretus sensuum numerus putaretur: sed quod unaquæque sententia divisos habeat inter se sensus & separatas materias propriasque ὑποθέσεις. Nam quod dicitur: *Auditus tuus non audietur amplius*, increpatio est in eos, qui adversus Deum contraria cogitaverant, quod ostensis sophismatibus & decipulis, quibus Dei
E populus irretiebatur, sermo eorum ultra non currat, nec suscipiatur a populis. Sed & hoc quod infert: *Et nunc conteram virgam ejus a te, & vincula tua disrumpam*, pro ipsis dicitur quibus fit comminatio, ut nequaquam cædantur a diabolo, & ei subjecti sint, quo auctore tanta excogitaverant atque confinxerant. Conteretur ergo imperium ejus in eos: & vincula quibus peccantium animæ ligabantur, disrumpentur a sermone Dei, dicente his qui in vinculis sunt, exite.

*Et præcipiet * contra te Dominus, non* V. 14.
seminabitur ex nomine tuo amplius: de do- Vulg. super.
mo

mo Dei tui interficiam ſculptile & conflatile: ponam ſepulchrum tuum: quia inhonoratus es. LXX. *Et præcipiet de te Dominus: non ſeminabitur ex nomine tuo amplius: de domo Dei tui diſperdam ſculptilia, & conflatilia: ponam ſepulchrum tuum: quia veloces; ecce ſuper montes pedes evangelizantis & annuntiantis pacem.* Ideo plus poſui de Septuaginta Interpretibus, quoniam ſecunda περικοπὴ a priori non poterat ſeparari. In eo enim quod dicitur, *quia inhonoratus es*, pro quo Quinta Editio poſuit, ὅτι ὑβρίσθης, Septuaginta tranſtulerunt: *quia veloces*, quod in Hebraico legitur CHI CALLOTH. [כי קלות] Veloces autem niſi ad inferioris capituli pedes retuleris, pendet ſententia. Itaque juxta conſuetudinem meam primum hiſtoriam, & poſtea Vulgatæ Editionis ſententiam ventilabo. Præcipiet, inquit, contra te Dominus, o Aſſur, ut quod paſſurus es, non fortuitu & abſque aliquo judice veniat, ſed, Deo pronuntiante, patiaris. Non ſeminabitur ex nomine tuo amplius; ſtatim quippe Niniven reverſus Sennacherib a filiis ſuis occiſus eſt. Lege Iſaiam, & occiſus in domo Dei ſui quam adoraturus intraverat. [Iſa. 37.] Hoc eſt enim quod ait, *de domo Dei tui interficiam*: inde punieris, unde ſperabas auxilium. Erit ſculptile & conflatile ſepulchrum tuum, ut inter aras & pulvinaria adorantis idola ſanguis nefarius effundatur. Juxta Septuaginta autem Interpretes cum ſuperioribus junge quod ſequitur: *Non ſeminabitur*, inquit, *ex nomine tuo amplius*. Nequaquam, o hæretici, animæ deceptorum ex dogmatibus veſtris ſuſcipient nomina, quæ prius invocaverant ſuper terras ſuas, ſicut in quadrageſimo octavo Pſalmo figuraliter canitur. Et proderit vobis hæc ipſa ceſſatio ſationis, quæ prius animam ſeminantis, deinde ejus in quo ſeminabat, interficere conſueverat. Morientur ergo * tibi errorum dogmata; ſed & tu qui prius tibi vivere videbaris, morieris errori, & bono tuo mortuus, idola quæ colebas, habebis ſepulchrum. Atque ita fiet ut de pectore tuo, quod ante Templum Dei tui, quem ſimulaveras, fuerat, omnes auferantur errores. Hæc autem evenient tibi, qui quondam adverſus Dominum contraria cogitabas, quum Dei ſermo, qui ſemper aſcendit in montes, in animas videlicet excelſas atque ſublimes, ad te velociter venerit, calcatiſque priorum errorum fluctibus, & in tranquillum redactis, pacem tibi fidei [a] ſenſumque reddiderit. Ignoſcite prolixitati, non enim poſſum & hiſtoriam & tropologiam ſequens breviter utrumque comprehendere: maxime quum & interpretationis varietate torquear, & adverſus conſcientiam meam cogar interdum Vulgatæ Editionis conſequentiam texere.

[* al. ſibi.]

[Vulgatæ veſtigiis inſiſtit invitus.]

V. 15. *Ecce ſuper montes pedes evangelizantis & annuntiantis pacem. Celebra, Juda, feſtivitates tuas: & redde vota tua: quia non adjiciet ultra ut pertranſeat in te Belial: univerſus * periit.* Pauliſper LXX. Interpretes [b] differam, quia & ipſa capitula apud eos interpretationis varietate confuſa ſunt. Quumque hiſtoriam breviter expoſuero, Editionem eorum meo eloquio temperabo. In Paralipomenon ſcribitur libro, quod obſidente Sennacherib Jeruſalem, in primo menſe paſcha facere non potuerint. Cæſo autem per Angelum exercitu ejus, & fuga ac morte ejus nuntiata, in ſecundo menſe ſumma feſtivitate paſchæ diem celebrarint. [2. Paral. 32.] Quod ergo dicit, tale eſt, o Juda, qui regnas in Jeruſalem, noli eſſe ſollicitus, interfecto hoſte tuo in Templo Dei ſui. Ecce venit tibi nuntius, montes colleſque tranſcurrens, & quaſi de ſublimi ſpecula procul nuntians Sennacherib mortuum; urbem ejus imperio liberatam. Celebra feſta, redde vota pro nece inimici, quæ pollicitus es Deo: nequaquam ultra pertranſibit per te prævaricator & ἀποστάτης, hoc enim interpretatur *Belial*. Totus interiit, id eſt, exercitus, & rex & imperium Aſſyriorum penitus conciderunt. Et hoc quidem juxta literam. Cæterum ſecundum ἀναγωγὴν dicitur ad Eccleſiam, dicitur ad animas Dominum confitentes, quia diabolus qui te prius populabatur & graviſſimo premebat jugo, in idolis & cum idolis quæ fabricatus fuerat, periit: celebra feſtivitates tuas, & redde Deo vota tua, canens cum Angelis jugiter: nequaquam enim ultra per te tranſibit Belial, de quo dicit & Apoſtolus, *Quæ communicatio Chriſti & Belial?* [2. Cor. 6. 15.] quia, ſubverſa Ninive, totus

[* Vulg. interiit.]

[a] Reponit Victorius ex Brixianis codicibus *ſenſuumque*. [b] Falſo legebatur antea *diſſeram*.

totus interiit. Si quando gravissima persequutio fuerit, quali sub Valeriano, & Decio, & * Maximiano, & Domini ultio apparuerit in adversariis ejus, dicamus ad Ecclesiam: Celebra, Juda, festivitates tuas, & redde vota tua &c.

* al. *Maximo*.

LXX. *Celebra, Juda, festivitates tuas, redde vota tua, quia nequaquam opponent ultra ut pertranseant in vetustatem: completum est, consummatum est: ascendit insufflans in faciem tuam, eruens de tribulatione*. Semel dixi, juxta interpretationis varietatem capitula quoque ipsa aliter deffiniri, & non posse cum capitulis sensum Hebraicæ interpretationis convenire. Itaque quod nunc dicitur, hujuscemodi est: O Ecclesiastice, quia de adversariorum tuorum nomine ultra non seminabitur, & virga eorum contrita est; & vincula dissipata sunt, & venit qui tibi annuntiaret pacem, celebra festivitates tuas, non in vino & epulis, ut carnei Judæi æstimant, sed in spiritualibus deliciis & voluptate torrentis. O Juda, redde vota tua: quia nequaquam ultra pertransient inimici qui te adducant in vetustatem, hoc est, qui te volunt imaginem portare veteris hominis. Quoniam quod vetus est, senescit, & quod senescit, perditioni proximum est: completus est mundus, consumtus est adversarius: venit tibi Christus qui prius insufflaverat in faciem tuam quum te de limo fingeret: & post resurrectionem quoque insufflans in faciem Apostolorum, ait: *Accipite Spiritum Sanctum*, ipse est qui te liberat de tribulatione. Vastata enim Ninive, & transeunte mundo, tribulatio quoque pertransiet.

Joan. 20. 22.

Cap. II. a

Ascendit qui dispergat [a] *in facie tua, custodiens obsidionem: contemplare viam, conforta lumbos, robora virtutem valde:* [b] *quoniam sicut reddidit Dominus superbiæ Jacob, sic reddet superbiæ Israel: quia vastatores dissipaverunt eos, & propagines eorum corruperunt*. Necessitate compellor quasi inter saxa & scopulos, imminente naufragio, sic inter historiam & allegoriam orationis meæ cursum flectere, & ne subito impingat attendere. Siquidem juxta fabulas Poetarum:

b

Dextrum Scilla latus, lævum implacata Carybdis,
Obsidet: si saxa fugimus, incurrimus in

A profundum: si contortos vortices evitamus, in saxa deferimur. Testis est mihi Dominus, me omnia quæ secundum Hebraicum dissero, non de proprio sensu loqui, quod arguitur in pseudoprophetis; sed Hebræorum sequi expositionem, a quibus non modico tempore eruditus, debeo meis simpliciter indicare quæ didici. Certe in lectoris erit arbitrio, quum utrumque percurrerit, quid magis sequi debeat, ju-

Sequitur Hebræorum expositionem, a quibus non modico tempore eruditus est.

B dicare. Ad Niniven igitur nunc sermo convertitur (& hinc vel maxime obscuri sunt Prophetæ, quod repente dum aliud agitur, ad alios persona mutatur) & dicitur ei: Ascendit ad te Nabuchodonosor qui te obsideat, qui ante os tuum vastet agros, persequatur agricolas, rura populetur, qui te quoque ipsam clausam teneat. Quia itaque tibi imminet bellum: ecce gaudens Propheta nunc præcino, contemplare

Obscuritas Prophetarum unde oriatur.

C diligenter & conspice, & quid tibi eveniat, intuere. Conforta lumbos, id est, accingere: robora virtutem valde, hoc est, exercitus congrega: quia sicut ultus est Dominus Judam de superbia Sennacherib, interfecto exercitu ejus in Judæa, & ipso quoque a filiis suis jugulato: sic ulciscetur Israel, id est, decem tribus quæ a Ninive possidentur. Utrumque enim & Judam & Israel vastaverunt & everterunt Assyrii, & sub

Isai. 37.

D metaphora vitis, * amborum propagines corruperunt.

* al. *arborum*.

LXX. *Contemplare viam, tene lumbum, confortare * robore vehementer, quoniam avertit Dominus contumeliam Jacob, sicut contumeliam Israel: quia excutientes excusserunt eos, & propagines eorum demoliti sunt*. Tria præcipiuntur Judæ. Primum, ut contempletur viam, & iter per quod ambulaturus est, diligenter aspiciat, juxta illud quod in Jeremia scri-

* al. *roborare*.

E ptum est: *State in viis, & interrogate semitas æternas, & videte quæ sit via bona; & ambulate in ea:* ut quum steterimus in viis multis, veniamus ad eam viam quæ dicit: *Ego sum via*. Deinde dicitur ei, ut teneat lumbum, id est, ut post electionem viæ mortificet corpus suum, & servituti subjiciat, ne quasi rex & magister aliis prædicans, ipse reprobus inveniatur. Longum est nunc dicere, quod virtus diaboli vel maxime sit in lumbis, & quod ad David repro-

Jerem. 6. 16.

Joan. 14. 6.

I. Cor. 9.

a Palatini codd. *Ascendet qui dispergat coram te in facie &c.* Vulg. *coram te qui custodiat*, pro *in facie tua custodiens*.

b Vulg. *quia reddidit Dominus superbiam Jacob sicut superbiam Israel*. Confer subnexam Hieronymi expositionem.

Ps. 131. 11. repromissio fiat : *De fructu lumbi tui ponam super thronum tuum*. Et illud Hebr. 7. 10. Apostoli : *Adhuc enim in lumbo patris sui erat* Abrahæ, Levi, quando ivit in Matth. 3. occursum Abraam Melchisedec. Et quod Joannes zona pellicea cingitur, & quod a Salvatore discipulis imperatur : Luc. 12. 35. Ephes. 6. 14. *Sint lumbi vestri præcincti*. Et Apostolus ad Ephesios : *State ergo accincti lumbos vestros in veritate* : licet enim ἄσκησις plurimum præstet, & vitæ continentia super mortificatione lumborum : tamen nihil eos ita mortificat ut cognitio veritatis. Unde dicitur : *Accingite lumbos vestros in veritate*. Si enim veritas est Christus, qui tota in Christo mente credidit, lumbos suos mortificavit in Christo. Tertio præcipitur, confortare virtute nimis : elegisti, inquit, viam, tenuisti lumbum, assume virtutem, ut possis pugnare cum hostibus. Et ne forte diffidas, datur tibi caussa cur speres : *Avertit*, inquit, *Dominus contumeliam Jacob, sicut contumeliam Israel*, quod ambiguum est : aut enim ipsius Jacob contumeliam, qua cæteris faciebat injuriam, avertit : aut contumeliam, quam ab aliis sustinebat Jacob, avertit Dominus. Sed mihi videtur melius esse ut contumelia quam Jacob solebat cæteris facere, a Domino sit aversa. Non enim tantæ virtutis est, ab aliis factam injuriam sustinere, quantæ gratiæ Domini est, placidum, mitem, atque tranquillum, injuriam facere non posse. Quæritur, quomodo aversa est injuria Jacob, sicut aversa fuerat & Israel. Postquam luctatus Genes. 32. est Jacob cum Angelo, Israelis nomen meruit accipere, & quia vidit Deum, injuriam facere cessavit. Sicut ergo Israel, sensus, vel vir videns Deum, & semper de Deo cogitans, facere nescit injuriam, sic omnis procacitas & contumelia aversa est a Jacob, hoc est, a supplantatore, ab eo, qui adhuc in certamine positus supplantat inimicos. Ut autem sciamus, quomodo injuria Prov. 6. * al. Oculus. in malam partem accipiatur, Salomon testis est, dicens : * *Oculi contumeliosi, lingua iniqua*. Quomodo autem secundum utramque intelligentiam injuria aversa sit ab Jacob, quæ prius aversa fuerat ab Israel, sequens sermo declarat : *Quia excutientes excusserunt eos, & flagella eorum demoliti sunt*, sive *corruperunt*. Angeli, inquit, singulorum, Matth. 18. 10. qui quotidie vident faciem Patris, quidquid in Jacob & Israel adhæserat pulveris, excusserunt. Unde & Petro Joan. 13. lavantur pedes. Et per Prophetam dicitur : *Excute pulverem, & exsurge, Jerusalem*. Isai. 52. 2. Discipulis quoque a Salvatore præcipitur : *Excutite pulverem pedum vestrorum*. Matth. 10. 14. Et in Psalmis scriptum est : *Sicut sagittæ in manu potentis, ita filii excussorum*. Psal. 126. 4. Aversa est itaque mens ad contumeliam promta, a vero Jacob, & a vero Israel : quia quidquid in eis terrenum fuerat, & de inferiori fece concretum, hoc ministris Angelis, sive monitoribus ac magistris excussum est atque mundatum, qui non solum excusserunt eos ; sed vitia quoque, quæ ad præsens tantum sensus voluptate demulcent, & in modum flagellorum, ac propaginum, quæ absque fructu foliis plena sunt, dissipaverunt, dicente Matth. 15. Domino : *Omnem propaginem, quæ in me manet, & fructum affert, Pater meus mundat ut fructum magis afferat : quod autem in me non manet, & fructum non affert, Pater meus præcidet, & in ignem mittet*.

V. 3. 4. & seqq. *Clypeus fortium ejus ignitus, viri exercitus in coccineis : igneæ habenæ currus in die præparationis ejus : & agitatores consopiti sunt, in itineribus conturbati sunt, quadrigæ collisæ sunt in plateis. Aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia. Recordabitur fortium suorum, ruent in itineribus suis, velociter ascendent muros ejus, & præparabitur umbraculum. Portæ fluviorum apertæ sunt, & Templum ad solum dirutum est, & miles captivus abductus est, & ancillæ ejus minabantur, gementes ut columbæ, murmurantes in cordibus suis*. LXX. *Arma potentiæ ejus ex hominibus, viros fortes illudentes in igne, habenæ curruum* [a] *eorum in die præparationis ejus, & equites timebunt in exitibus : & confundentur currus, & collidentur in plateis. Aspectus eorum quasi lampades ignis, & quasi fulgura discurrentia, & commemorabuntur optimates eorum, & fugient in diebus, & infirmabuntur in itinere suo, & festinabunt ad muros, & præparabunt propugnacula sua : portæ civitatum apertæ sunt, & regalia conciderunt, & substantia revelata est ; & ipsa ascendebat, & ancillæ ejus ducebantur sicut columbæ, loquen-*

[a] Nostri mss. *igneæ habenæ*, pro *in igne* &c. quod infra ipse præferre Hieron. videtur. Tum iidem junctis Brixianis penes Victorium, Græcusque ipse textus vocem *eorum* sufficiunt. Mox quoque eamdem vocem pro *ejus* substituunt nostri mss. estque revera in aliquot Græcis exemplaribus, ἑτοιμασίας αὐτῶν, pro αὐτοῦ.

loquentes in cordibus suis. Secundum historiam adversum Niniven ordo sequitur, & describitur Babyloniorum exercitus contra eam veniens. Quod autem ait: *Igneæ habenæ curruum*, in ardentibus loris, velocitatem [a] præparantium significat, & quasi ἐπισκευῆς præparantium se ad prælium pompa narratur. Commixtimque nunc de Israel quæ olim passus sit, nunc de Assyrio quod fecerit, nunc de Babyloniis quæ exerceant in Assyrios, Scriptura contexitur. B Non est ergo, ait, mirum si tam velociter ad vastandum veniant, quum agitatores & fortes vel Israel ante, vel postea Assyriorum fuerint consopiti. Rursumque ad descriptionis ordinem rediens: Tanta est, inquit, multitudo venientium, ut commixtum agmen sit in itinere, & discerni nequeat. Ipsæ quoque quadrigæ dum viam non reperiunt, præ multitudine inter se colliduntur in plateis. Aspectus Babyloniorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia, ut ante visu adversarios terreant, quam mucrone prosternant. C Tunc recordabitur Assur fortium suorum, & quæret eos, qui in itineribus corruerunt, & ascendet velociter muros Ninive, ac propter obsidionem [b] longissimam ad depellendos æstus præparabit umbracula. (Psal. 126.) Sed quid prodest ædificare domum, nisi Dominus ædificaverit? Quid juvat claudere portas, quas Dominus reserat? D Apertæ sunt portæ Ninive, quæ ad instar fluminum habebat civium multitudinem, & templum, id est, regnum ejus destructum est, & miles captivus abductus est, hoc est, omnes ducti sunt in Babylonem. Ancillas vero Ninive per metaphoram minores urbes & viculos & castella intellige. Vel certe captivæ mulieres minabuntur ante ora victorum, tantusque terror erit, ut ne in singultus quidem & ululatum erumpat dolor, sed intra se tacite gemant, E & obscuro murmure devorent lacrymas in morem mussitantium columbarum. Hæc juxta Hebraicam traditionem. Nunc veniamus ad Septuaginta Translatores. *Excutientes* [c], qui excusserunt Jacob & Israel, & flagella eorum dissipaverunt; arma quoque, quæ dum contumeliosi essent, habere consueverant, &

A quibus infirmos quosque oppresserant, confregerunt: & hoc non solum fecerunt, verum etiam viros fortes qui illudebant, in igne disperdiderunt. Considera, an possis viros fortes dicere illudentes in igne, fortitudines contrarias, quæ ministrant ardentibus jaculis diaboli, qui fortes & illudentes quondam in igne Jacob & Israel habebant currus & equos, quibus conciti ferebantur in bellum in die præparationis suæ. B Horum igitur curruum habenæ & equites conturbabuntur in itineribus, & collidentur in plateis, quando illustratione Domini Jacob & Israel [d] illustrato, tam dæmones quam hi qui eorum serviunt voluntati, a Domino subvertentur. Possumus hæc de primo ejus adventu intelligere, quando viri fortes & agitatores curruum & equites loquebantur: *Quid nobis, & tibi, fili David, venisti ante tempus torquere nos?* (Mat. 8. 29.) C Sed quoniam semel prophetiam contra Niniven de consummatione mundi accepimus, melius est, ut dicamus, arma potentiæ diaboli tunc tolli ab hominibus, & ministros ejus fortes, qui illudebant hominibus in igne. Omnes enim adulterantes quasi clibanus corda eorum: (Osee 7.) vincula quoque quibus captivi ducebantur in vitia, & ascensores curruum relaxari. Timebunt enim equites in exitibus, hoc est, in consummatione D mundi, & confundentur & collidentur currus in plateis, quamvis enim lata & spatiosa via sit, quæ ducit ad mortem: (Matth. 7.) tamen pressura temporis coarctati, rectum iter invenire non poterunt; sed in se invicem collidentur, & nihilominus spirabunt veterem furorem, & quasi fulgura huc illucque discurrent. *Videbam*, inquit Dominus, *satanam quasi fulgur de cælo cadentem*. (Luc 10. 18) Quod quum diabolus & omnes optimates ejus intellexerint, recordabuntur E consummationis quæ olim fuerat prædicta, & fugient in diebus. Nequaquam enim versabuntur in noctibus, sed clarescente die, tenebræ fugabuntur, & infirmabuntur in itinere, non proficientes, nec explentes [e] conatus suos, & festinabunt ad muros. Tantus quippe eos venientis Domini terror invadet, & tam imbecilles ad repugnan-

[a] Iidem mss. *velocitatem properantium significat*.
[b] Martian. *longissima*: mss. vero *novissimam* præferunt.
[c] Penes Victorium, *Excutientes excusserunt eos, idest, Jacob* &c.

[d] Cum nostri, tum, quos Victorius consuluit, Florentiæ codices pro *illustrato*, legunt *sanato*. Notatumque forte alludi [illegible] *sanare vel* [illegible].
[e] Duo mss. *explentes cogitatus suos*.

gnandum erunt, ut ad terminos mundi fugiant, quibus quasi muris mundus includitur & ambitur, & præparabunt se ad resistendum. Quomodo si quis inimicum fugiat, non audens ei resistere, quum ad solitudinem venerit, si forte hostis sequatur, necessitate cogitur repugnare. Verum illis hoc cogitantibus, universa quæ ab eis obtenta fuerant & possessa, proferentur in medium, & aperientur portæ quas clauserant, & regna eorum cadent, & substantia, id est, divitiæ revelabuntur. Ipsa autem mundi substantia & omnes ancillæ ejus postquam se Christo subjecerint, & ei servire ceperint, ducentur lætæ atque gaudentes, & ex intimo confessionis corde credentes, ita ut columbarum munditiæ comparentur, murmurabunt seu loquentur in cordibus suis. Et tunc adimplebitur quod in sexagesimo septimo Psalmo de victoria dicitur Salvatoris: *Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem*:

V. 8. & 9. *Et Ninive quasi piscina aquarum aquæ ejus: Ipsi vero fugerunt. State, state, & non est qui revertatur: diripite argentum diripite aurum: & non est finis divitiarum* [a] *ex omnibus vasis desiderabilibus*. LXX. *Et Ninive sicut piscina aquarum aquæ ejus: & ipsi fugientes non steterunt: & non erat qui respiceret: diripiebant argentum, diripiebant aurum, & non erat finis ornamenti ejus: aggravata est super omnia vasa concupiscentiæ suæ*. Manifestum est quod, civitatibus Ninive (quas filias ejus Scriptura cognominat) in captivitatem deductis, ipsa Ninive, quæ tantos nutrierat populos, ut piscinarum aquis compararetur, inutilem habeat multitudinem: dum nullus est qui resistat, & irruentium Babyloniorum impetum ferat. Habebat enim populos, qui tantummodo fugerent, & clamante matre: State, state, claudite portas, muros ascendite, hostibus repugnate, nullus esset qui [b] reverteretur, nemo qui respiceret ad matrem: sed omnes terga vertentes, prædæ inimicorum desererent civitatem. Unde dicitur ad Babylonios, quia illi fugerunt, diripite argentum, & tanto tempore congregatas opes fubita vastatione prædamini. Non enim est finis divitiarum, supellectilis & vasorum, quæ in Ninive condita sunt, nec potestis tantum rapere, quantum ad diripiendum illa se præbet. Sed quia Niniven speciosam, id est, mundum semel diximus, videamus quæ piscina sit mundi. Non ait Scriptura, quod aquæ Ninivæ sint quasi aquæ maris nec quasi aquæ fluminum, nec quasi aquæ fontium, nec quasi aquæ puteorum, sed quasi aquæ piscinæ: ut quomodo in Jeremia populus arguitur, qui dereliquit fontem aquæ vivæ, & fodit sibi lacus contritos, qui non possunt aquam continere: sic & in Ninive omnes aquæ illæ sint, quæ de cælo ceciderint, & antiquam altitudinem relinquentes, in ima delapsæ sint. Omnia enim dogmata mundi hujus, quæ extra fontem sunt Ecclesiæ, hortumque signatum, nec possunt dicere: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei*: nec de illis aquis sunt quæ super cælos laudant nomen Domini, quamvis magna videantur, tamen parva sunt & angusto fine conclusa. Nec moveat quempiam quia piscinam in malam partem [c] accipimus, cum illa piscina in bonam partem accipiatur, ad quam Isaias filius Amos Propheta jubetur ascendere. Ibi enim cum additamento dicitur: *Piscina aquæ ductus, & piscina fullonis*, quæ sordes lavare consuevit & maculas * vestium eluere. Quæ quia in sublimi posita est, ideo ad eam Propheta jubetur ascendere, & in occursum regis de duobus ambustis torribus victoriam polliceri. Sequitur: *Fugientes non steterunt*, habitatores videlicet Ninive. Primum [d] quidem Deum fugere non debuerant, deinde etiam si fugerant, aliquando stare debebant: Magna enim differentia est inter eum qui fugit & stetit, & qui fugiens, nunquam stetit. Qui enim stat, fugere cessavit, qui non stat, semper in fuga profectus est. In tanta ergo turba fugientium nullus erat qui respiceret, & ageret pœnitentiam, & audiret loquentem Dominum: *Revertimini ad me, filii revertentes, & sanabo contritiones vestras*. Unde &

Jerem. 2. Psal. 45. 4. Isa. 7. & 36. * al. sordium. Jerem. 3. 22.

[a] Reginæ mss. cum Palatinis, *pro omnibus vasis desiderii*.

[b] Idem Reginæ cod. *qui resisteret*, pro *reverteretur*.

[c] Occursus ejusdem verbi accipio, ut quæ inter media sunt, aut penitus præterirentur, aut male supplerentur, fecit. Martianæus nullo sensu retinuit: *quia piscinam in malam partem accipimus. Illa piscina, ad quam Isaias filius Amotz* &c. Victorius ex ingenio duas voculas *cum sit* verbis *illa piscina* præponens, utquumque farcivit locum. Nunc vero codicis Reginæ ope perfecto sensu pristinæ integritati restituitur.

[d] Notatum ad Regii cod. marginem, lectione hac expuncta, substituendum: *Primum videlicet fugere non debuerant*.

Ps. 141. 5. de & Sanctus loquitur in Psalmis: *Periit fuga a me*. Hoc ipsum puto & lepræ significare mysterium, super qua Levit. 13. & 14. in Levitico dicitur: *Quum leprosus a Sacerdote extra castra fuerit separatus: si steterit lepra, purum esse hominem*, & mundari eum qui quasi leprosus fuerat abjectus, & redire ad castra, & habitare in populo. *Sin autem*, inquit, *diffusa fuerit lepra*, id est, non steterit, sed creverit, & in malo habuerit profectum, & mutaverit colorem pristinæ sanitatis, tunc lepra manifestissime comprobatur ab eo, qui habet scientiam inspiciendæ & purgandæ lepræ. Sed & nobis præcipitur a vero Salomone ut habitemus in Jerusalem, nec unquam egrediamur ex ea. Quod si fugerit nos id quod ante nobis fuerat subjectum, & ierit ad Allophylos, non e- Matt. 8. grediamur muros civitatis nostræ, nec sequamur fugitivorum vestigia: ne dum Marc. 9. volumus salvare fugientes, ipsi pereamus: quin potius dimittamus, ut mortui sepeliant mortuos suos: & scandalizantem oculum, manum, & pedem, dum licet, eruamus & abscindamus a nobis. Quod autem dicitur: *Diripiebant argentum, diripiebant aurum, & non erat finis ornamenti ejus: aggravata est super omnia vasa concupiscentiæ suæ*, de aquis dicitur Ninive, & de fugientibus qui fugerant, & non steterunt: neque erat qui respiceret, & qui non solum fugisse, & non respexisse contenti, insuper diripiebant argentum, quidquid in mundo videbatur eloquii: diripiebant aurum, quidquid præclarum sententiarum erat in Doctrina sæculi, ut ornarent Niniven, ut dogmata sua omni sensuum verborumque flore componerent. Propter quod aggravata est Ninive super omnia vasa concupiscentiæ suæ, quanto enim plus habebat multam auri & argenti possessionem, & variam supellectilem, quæ erat gravis, tanto magis ipsa aggravabatur, quæ gravia diligebat. Un- Zach. 5. de & iniquitas in Zacharia super talen- tum plumbi sedet, & Ægyptii qui e- Exod. 14. rant peccatis graves, demersi sunt in mare ut plumbum. Et ex persona pec- Ps. 37. 5. catoris dicitur in Psalmo: *Quasi onus grave aggravatæ sunt super me*. Et Petrus Matth. 14. qui ante levis pendulo gressu calcabat undas: postquam infidelitate aggravatus vorabatur a fluctibus, manu Domini sublevatur.

Dissipata est & scissa & dilacerata, & cor tabescens, & dissolutio genuum, & V. 10. *defectio in cunctis renibus, & facies omnium* [a] *sicut nigredo ollæ*. LXX. *Excussio, rediscussio, & ebullitio, & cordis confractio, & dissolutio genuum, & dolores super omnem lumbum, & facies omnium sicut adustio ollæ*. Sub metaphora captivæ mulieris, Ninive dissipata, scissa, lacerata describitur: tabescente corde, dissolutis gentibus, renibusque confractis, & quod omnium habitatorum ejus præ terrore hostium, & magnitudine metus, facies in ollarum similitudine videantur exustæ, tabidæ, & pallore deformes. Porro juxta LXX. altius intelligendum est, quid significet excussio, rediscussio. Qui de populo Dei est, & quasi homo aliquando peccavit, & revertitur ad pristinum statum, quasi Jerusalem dicitur ei: *Excute pulverem* Isai. 52. 2. [b] *pedum tuorum, & consurge, Jerusalem*, Et qui talis est, ut postquam fuerit excussus, in sagittas Dei transire mereatur, & a Domino contra inimicos tendi, canitur de eo: *Sicut sagittæ in manu potentis, ita filii excussorum*. Ps. 126. 4. Quumque vestigia ejus quasi ingredientis super * terram aspersa fuerint pulvere, audiet a Salvatore: *Excutite pulverem pedum vestrorum in testimonium illis*: Marc. 6. 11. haud dubium quin eos dicat, qui recipere noluerunt prædicantes. Qui vero de Ninive eæ, quæ aggravata est super omnia vasa concupiscentiæ suæ, iste non semel excutitur, sed frequenter. Et postquam rursus fuerit excussus, & superficies illius emundata (ne quid intrinsecus sordium maneat) fit etiam ei ebullitio, quæ significantius in Græco dicitur ἐκβρασμὸς: proprie siquidem ἐκβρασμὸς in istiusmodi rebus ponitur, quum quod latebat intrinsecus, erumpit in faciem. Unde papulæ quoque quæ post ægrotationem nascuntur in labiis, vocantur ἐκβράσματα, & sanitatis videtur indicium, morbum in superficiem prorupisse. Non solum autem hoc remedium adhibetur Ninive, ut excutiatur crebro, & de vitalibus ejus ægrotatio latens cogatur exire; sed etiam cordis confractio & dissolutio genuum

Papulæ in labiis post ægrotationem sanitatis indicium.

[a] Interserit Victorius *eorum* ex Vulgata editione & Hebraico.

[b] Unus Reginæ ms. *pulverem tuum*, pro *pedum tuorum*. LXX. neque *tuum* habent, sed tantum ἐκτινάξαι τὸν χοῦν, quibus & Vulgata Editio, & Florentini penes Victorium mss. concinunt: quare voces *pedum tuorum* expunctæ ab eo sunt.

[* al. rerum, Exod. 7. & deinceps.] * genuum prædicatur, ut quomodo Pharaonis durum & lapideum cor confractum est, quod quamdiu habuit, Dei populum non dimisit: sic & Ninive fractum cor emolliatur & mutetur in [* al. ut] carneum, * & rigida genua quæ prius Deo non curvabantur, dissolvantur, & flectantur Deo: ex quo omnis paternitas in cælo & in terra nominatur: [Philip. 2. 10.] & in nomine Jesu omne genuflectatur cælestium, terrestrium, & infernorum. Ut postquam cognoverint creatorem suum, audiant: [Isai. 35. 3.] *Confortamini, manus dissolutæ, & genua debilia,* [a] *roborate.* Et dolores, inquit, super omnem lumbum. Jam supra diximus in lumbo coitum significari, & quod omnia opera quæ ad commixtionem pertineant, renum appellatione monstrentur. Grandes igitur in consummatione dolores erunt in [Job. 40. 11.] renibus: quia draconis omnis virtus in lumbis est, & pro his omnibus [b] propter quæ præcessit excussio, rediscussio, ebullitio, & cordis [* al. confractio.] * fractio, dissolutio genuum, dolores renum, erit facies omnium quasi adustio ollæ, ut vel igni ardorique sit proxima, vel nitorem amittens olei, nigrescat in carbonum similitudinem, & confusione operiatur æterna, a qua Sanctus procul est dicens: [Ps. 4. 7.] *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine.* [2. Cor. 3.] Revelata enim facie gloriam Dei contemplatur. Et puto, [1. Cor. 15. 41.] quomodo alia est gloria solis, alia lunæ, alia stellarum, & stella a stella differt in claritate: sic in resurrectione mortuorum, & claritatis inter sanctos, & nigredinis inter peccatores, magnam futuram esse distantiam. [Magna distantia nigredinis inter peccatores.]

℣. 11. *Ubi est habitaculum leonum, & pascua catulorum leonum, ad quam ivit leo ut ingrederetur illuc catulus leonis, & non est qui* [c] *exterreat? Leo cepit sufficienter catulis suis, & necavit leænis suis; & implevit præda speluncas suas, & cubile suum rapina.* Pro speluncis & leænis, *nidos & catulos* Septuaginta transtulerunt, in cæteris idem sensus est. Adhuc autem de Ninive dicitur: quod habitaculum fuerit regum, & aula nobilium; ad A quam perrexit leo rex Babylonius, id est Nabuchodonosor, & catulus leonis, subreguli quoque ejus, & non fuit qui eis resisteret. Leo cepit sufficienter catulis suis, & necavit leænis suis. Idem videlicet Nabuchodonosor victoriæ cuncta jure possedit, & liberis * urbibusque suis, [* al. urbibus.] vel certe uxoribus in servitutem captivos tradidit, & implevit præda *speluncas suas*, sive ut in Hebræo habetur, *foveas suas*, & cubile B suum rapina, tam thesauros, quam civitates, auro, argento, vestibus, omnique ornatu complens, ut quod Ninive habuerat, * Babylonque vicerat, [* al. Babylon quæ.] possideret. Quia vero secundum ἀναγωγὴν, & in Jona, & in hoc Propheta Niniven mundum istum interpretati sumus: & juxta Joannem: *Totus mundus in maligno positus est;* [1. Joan. 5. 18.] postquam mundus pertransierit habitaculum bestiarum, & in quo pascebantur leones, tunc ad- C mirantes exultantesque dicemus: ubi est habitaculum leonum [d] ad quod ivit leo diabolus, de quo loquitur & Petrus: *Adversarius * vester diabolus quasi leo rugiens circuit quærens quem devoret?* [1. Pet. 5. 8.] [* al. noster] Et catulus leonis, Antichristus, & omnes doctrinæ perversæ, sermo contrarius. *Audistis* (inquit Joannes) *quia Antichristus veniet: nunc autem Antichristi multi sunt:* [1. Joan. 2.] tot enim Antichristi sunt, quot dogmata falsa. Et ante adventum D Christi non fuit qui exterreret; sed postquam Dominus noster venit in mundum, & Niniven ingressus est, vidit quasi fulgur satanam de cælo cadentem: [Luc. 10.] & cecidit de cælo Lucifer, qui mane oriebatur. [Isai. 41.] Venit enim verus Samson ad Allophylos: & dum pergit in *Thamna*, [Judic. 14.] quod interpretatur *consummatio ejus*, ut pauperculam de gentibus duceret Dalilam, interfecit leonem, cui venerat consummatio, & illo mor- E tuo, comedit mella dulcedinis. Sed & [1. Reg. 17.] verus David servans oves patris sui, apprehendit leonem, & interfecit eum: & Banajas, qui interpretatur *ædificator Dominus*, [1. Para. 11.] descendit in lacum sæculi istius, qui calentes aquas refrigerare con-

a In Reginæ ms. *roboramini*, rectius, ut videtur, juxta sensum LXX. qui passiva significatione locum verterunt. quemadmodum & Sophoniæ 2. laudatur, & *genua debilia solidamini*. Alioqui supervacanea Victorio vox *roborate* visa est, carebantque illa omnes Florentiæ codices. Locus est, inquit, Isaiæ 35. ἰσχύσατε χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα, παρακαλέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ. *Confortamini, manus dissolutæ & genua debilia. Consolamini, pusillanimes,* sive, *qui mente pusilli estis:* locus ex Vulgata Latina immutatus fuit, in qua legitur: *Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Dicite pusillanimis, confortamini, nolite timere.* Propterea vox, *roborate*, ab illo deleta est.

b Duo mss. *pro his omnibus prophetia, præcessit excussio &c.*

c Ex Reginæ ms. correximus post Victor. *exterreat*, consentiente Vulgata, ipsaque Hieronymi subnexa expositione. Martian. retinuit *exterreatur*.

d Addit Reg. ms. *& pascua catulorum leonum, ad quam ivit &c.*

consuevit, & interfecit leonem. Et in A visione Isaiæ, quæ adversum quadrupedes cernitur, primum de angustia harum dicitur bestiarum: *In tribulatione & angustia leo & catulus leonis.* Iste leo antequam interficeretur a Christo, plurimos cepit in prædam catulorum suorum: & necavit leunculis suis, satellitibus suis, videlicet dæmoniis. Vide hæreticorum conventicula, & captos multos a leone non quæres. Considera mortuos qui reliquere vitam, & B Ecclesias eorum non vocabis ovile pastoris, sed leonis speluncas, quas implevit cadaveribus & sanguine mortuorum. *Posuisti* (ait David) *tenebras, & facta est nox: in ipsa pertransibunt omnes bestiæ saltus. Catuli leonum* [a] *rapere & quærere a Deo escam sibi.* Difficile leo invenitur in die, sed semper in noctibus circuit, ut de Ecclesia Chisti rapiat, ut escis juxta Abacuc saturetur electis. Denique Judas de ovili Christi fuit, & raptus a leone suspendio suffocatus est. Sed & ille Propheta cui præceperat Dominus, ne comederet panes in regione ea, ubi vituli aurei erant, & mentita religio, quia comedit, a leone percussus est. Jeremias quoque de peccatoribus loquitur: *Percussit eos leo de silva, & lupus usque ad domos disperdidit eos: & pardus vigilavit super civitates eorum. Omnes qui egrediuntur ex eis, capientur.* In quo animadverte quod nemo capiatur, nisi qui de civitatibus Dei fuerit egressus. In quarto etiam Regnorum libro, habitantes in civitatibus Samariæ & nescientes judicium Dei terræ, interficiebantur a leonibus: donec didicerunt colere Deum, & a leonibus liberati sunt. Ob hanc caussam reor, & quodquumque a bestiis captum est, in Dei E sacrificiis non offerri, & a Propheta dici: *Immundum, & captum a bestia, non est ingressum in os meum.* Interfectus est ergo leo, & falsis dogmatibus confutatis, de comedente exivit esca, & de forti egressum est dulce.

(Isai. 35. — Ps. 103. 20. — Abac. 1. — Matt. 27. — 3. Reg. 13. — Jer. 5. 6. — 4. Reg. 17. — Levit. 22. 8. — Ezech. — Judic. 14.)

V. 13. *Ecce ego ad te, dicit Dominus exercituum: & succendam usque ad fumum quadrigas* [b] *tuas: &* * *catulos tuos comedet gladius: & exterminabo de terra prædam tuam: & non audietur ultra vox nuntiorum tuorum.* LXX. *Ecce ego ad te, dicit Dominus omnipotens: & succendam in fumo multitudinem tuam, & leones tuos comedet gladius, & auferam de terra prædam tuam, & non audientur ultra opera tua.* O Ninive, universa quæ dicta sunt, me auctore, patieris. Ego Dominus succendam usque ad fumum, & consumtionem currus tuos, & nobiles quosque atque subregulos gladio faciam devorari. Nequaquam terras ultra vastabis, nec tributa exiges, nec audientur per provincias tuas emissarii tui: sive non audiam Angelos, qui præsides tui sunt, pro te deinceps deprecantes. Sed & ad mundum hæc ipsa dicuntur, in quo est multitudo quæ per latam & spatiosam viam pergit ad mortem, quam comminatur Dominus igne succensam, fumo suæ malitiæ suffocari ex * vanitate ejus nimia. Leones quoque comedet gladius, vivens sermo Dei & acutus, & ex omni parte elimatus: nec non pollicetur auferre se de terra prædam ejus, C ut nemo exinde capiatur in Ninive, & quasi clemens tollit mala opera & comprimit ea, ne vox & sonitus eorum ultra possit audiri. Unde ait: *Et non audientur ultra opera tua.*

(* Vulg. leunculos. — Mat. 7. — * al. bonitate.)

Cap. III. VÆ *civitas sanguinum, universa* * *mendacii dilaceratione plena: non recedet a te rapina: vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadrigæ ferventis, & equitis ascendentis, & micantis* D *gladii, & fulgurantis hastæ, & multitudinis interfectæ & gravis ruinæ, nec est finis cadaverum: & corruent in corporibus suis, propter multitudinem fornicationum meretricis speciosæ & gratæ, & habentis maleficia, quæ vendidit gentes in fornicationibus suis, & familias in maleficiis suis.* LXX. *O civitas sanguinum, tota mendax, iniquitate plena, non contrectabitur* E *venatio: vox flagellorum, & vox commotionis rotarum, & equi persequentis, & currus ferventis, equitis ascendentis, & splendentis gladii, & fulgentium armorum, & multitudinis vulneratorum, & gravis ruinæ, & non erit finis gentibus ejus, & infirmabuntur in corporibus eorum a multitudine fornicationis. Meretrix speciosa & grata, dux maleficiorum, quæ vendit gentes in fornicatione sua, & tribus in maleficiis suis.* Ubi nos posuimus, *laceratione plena*, in Hebræo habetur PHEREC MALEA, quod interpretatus est Aquila, ἐξαυχενισμοῦ πλήρης, id est, [c] *excervica-*

(* al. mendax. — פרק מלאה. c)

[a] Ad Vulgatæ exemplar addit Victorius *rugientes*.
[b] Ex Reginæ cod. rescribimus *tuas*, quod ex Vulgata dumtaxat Editione & Hebraico Victorius reposuerat, qui & pro *catulos* legit nullo suffragante mss. *leunculos*. Martian. *ejus* retinuit pro *tuas*.
[c] Reginæ ms. *cervicatione*.

vicatione plena: Symmachus autem ἀποτομίας πλήρης, quod possumus dicere, *crudelitate*, vel *severitate plena*. In altera ejus Editione reperi, μελοκοπίας πλήρης, id est, *sectionibus carnium & frustis per membra concissis*: denique statim subjecit, *ubi indesinens præda est*. Porro (פרק) Hebræus PHEREC non *excervicationem*, pro qua in Aquilæ Editione reperimus, * ἐξαυχενισμόν, sed *gubernaculum*, id est, κυβερνισμόν interpretatus est: ut ostenderet & urbem fuisse regalem, & velut in navi cunctarum gentium tenuisse gubernaculum. Describitur autem potentia ejus, id est, Ninive, & sub lamentatione crudelitatis arguitur. Væ civitas sanguinum, in qua nulla veritas, sed omne mendacium, plena rapina, & laceratione prædarum. Vox flagelli crudelis semper & sævientis imperii, & vox impetus rotæ. Vocem pro sonitu accipiamus: rotam ferventem, per diversa discursum, & equi frementis, & quadrigæ ferventis, subauditur in omnibus, vox. Tam pulchra autem juxta Hebraicum & picturæ similis ad prælium se præparantis exercitus descriptio est, ut omnis meus sermo sit vilior. Nam quod ait: *Et gravis ruinæ, nec est finis cadaverum*, de adversariis intelligamus qui ab eis sunt interfecti. Et corruent in corporibus suis, vel cadent a sua multitudine, dum a se invicem constipantur: vel in cadaveribus corruent interfectorum: αὐτῶν enim & *suis*, & *eorum* utrumque significat. Propter multitudinem, inquit, fornicationum meretricis: quia cum multis gentibus fornicata est, & totius orbis quem subjecerat sibi colebat idola. Speciosæ & gratæ, & habentis maleficia, magos significat: quæ vendidit gentes in fornicationibus suis, & familias in maleficiis suis, id est, quæ in cunctas gentes habuit potestatem. Hæc de Ninive sunt dicta simpliciter. Cæterum si rationabiliter propter pulchritudinis nomen mundum * intelleximus Niniven, recte mundus, qui in malo positus est, propter multitudinem sagittariorum, & eorum qui velut gladiis homines sanguis suis interficiunt, civitas sanguinum dicta est. Unde & consequenter tota mendax, quod ad perversitatem doctrinarum refertur, non habente sermone Dei, ubi caput in ea reclinet, quum perversa dogmata cuncta possideant. Non est qui intelligat aut requirat Deum: omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. (Ps. 13, 2, 3) Quæ quanquam & nunc ex parte fiant, [a] tamen in consummatione magis complentur: quando, multiplicata iniquitate, refrixerit caritas multorum. (Matth. 24.) Quanti capiuntur a Nemrod gigante, & venatore sævissimo, quia adversum Deum superbiens, plures de saltu ejus suis pedicis innectuit: cujus non attrectabitur a multis præda, sive venatio. Multos enim habet satellites, & secum pariter venatores, qui in ejus venatione lætantur, & captivorum [b] more ei adstant. Sed & vox flagellorum auditur in mundo, quia multæ sunt tribulationes justorum, (Psal. 33.) quibus qui flagellantur, clamitant, & doloris magnitudinem flebili voce testantur; quando alius dæmone, alius ira, quæ furori similis est, alius libidine, odio, invidia, superbia corripiuntur, flagellum in eis Assyrii regis sonat. Sed & in corporis malis, flagellum diaboli intelligimus, de quo ad justum dicitur: *Et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo*: (Ps. 90, 10.) [c] quando viderimus hunc morbo regio computruisse, & superesse cadaveri suo: alium intercuti aqua, & tumenti natare corpore, crescentibusque membris, formam pristini hominis decrescere, quod nuper in [d] Excetra vidimus: illum purulentias quasdam, & vulnerati damna pulmonis egerere: istum humore in lapides [e] desiccato, urinæ amaritudinem, & vesicæ tormenta sentire, non dubitemus dicere, vocem flagellorum esse Ninive: licet nonnulli hæc vel ex corrupto aere, vel ex escarum & corporum diversitate accidere suspicentur. Nos qui legimus & febrem increpitam, (Luc. 4.) & mulierem quæ per decem & octo annos (Ibid. 13.) a diabolo fuerat ligata, Domino medicante, curatam, sciamus hæc omnia flagella

Margin notes:
* MSS. ἀυχενισμόν,
* al. *intellexerimus*.
c Mala & ægrotationes corporis.

a Cod. Reginæ, *tamen magis in commutatione mundi complentur*, & paullo post absque [illegible] particula cum editis vetustioribus *cujus* [illegible] *additur*.
b Restituimus ad Regii co[illegible] fidem, *captivorum more ei adstans*. Antea minus, ut videtur, recte legebatur, *captivorum* [illegible] *se jactant*.
c Idem ms. *si quando vidimus hunc* &c.

d Quod Martian. adnotat, ante se omnes ignorasse, Ruffinum, qui sub excetræ nomine irridetur, hydropisi, sive aqua intercuti aliquando laborasse, nemo non jactantiæ accuset, qui nedum laborasse illum aliquando, sed & mortuum eo morbi genere ex antiquis monimentis didicerit.
e Regin. ms. *in lapides defæcato*.

flagella esse Ninive. Unde sequitur: *Et vox commotionis rotarum*; dum huc atque illuc genus raptatur humanum, & incertis per cuncta discursibus, [a] ubi periculum, ubi salus sit, ignoramus: de qua rota & in principio Ezechielis scriptum est: in Psalmo septuagesimo sexto legimus: *Vox tonitrui tui in rota*. Habet autem Ninive & equum persequentem, cujus hinnitus, & ungula terram fodiens, & pectus æstuans, semper bella desiderat, loquente Domino contra diabolum. *De longe odoratur bellum: cum saltu & clamore non parcit fugientibus: nec sinit abire terga vertentes*; sed persequitur ut prosternat, interficiat, conculcet. * illidat. Est quoque in Ninive & vox quadrigæ ferventis, quales puto habuisse Pharaonem, quæ a Domino submersæ sunt. Ad hanc quadrigam quattuor junguntur equi, quattuor scilicet perturbationes, de quibus & Philosophi disputant, & Maro non tacet, dicens:

(a | Ezech. 1. v. 19. | * al. illudat. | Exod. 14. | Virg. VI. Æneid.)

Hi cupiunt, metuuntque, dolent, gaudentque.

His equis & hac quadriga Ninive cuncta perturbat. Sed & equitis ascendentis vox in ea personat, qui arte quadam & gyro præparatus ad bellum, non absque periculo contra se pugnantis incedit. Habet hic eques sermonis gladium, exacutum cote Dialecticæ, & Rhetoricæ artis oleo levigatum: habet arma fulgentia, transfigurante se satana in Angelum lucis, quæ arma Apostolicæ armaturæ contraria sunt. Nec mirum si in Ninive vulneratorum multitudo sit, quum multitudo sit sagittarum. Et quomodo quattuor quibus pugnamus & tegimur, sunt scuta virtutum, prudentia, justitia, temperantia, fortitudo: ita econtrario quattuor vitia sunt, stultitia, iniquitas, luxuria formido, quibus ab hoste percutimur. Quorum singula pullulantes habent in se, ac multiplices species sagittarum, quibus inferuntur vulnera, quæ nisi statim medicina curaverit, fit gravis ruina, atque utinam tanti essent in Ninive, leviter cadentes & leviter vulnerati, quanti sunt pro ruinæ pondere, usque ad inferna demersi. Nec est finis * gentibus ejus: malitia ejus finem non habet; & quantæ species peccatorum, tot gentes sunt Ninive, quæ infirmabuntur in corporibus suis a multitudi-

(2. Cor. 11. | Plangit cadentes & corruentes usque ad inferna. | * al. gemitibus.)

A ne fornicationis. Quod licet possit & de eis accipi, qui propter res venereas etiam corpore debilitati sunt, & cum perditione animæ carnem quoque frangunt cui serviunt: tamen gentes istæ, de quibus diximus, non cadunt, juxta Hebraicum, nisi in corporibus suis, & non offendunt (ut interpretatus est Symmachus) nisi in cadaveribus mortuorum, [a] quæ fornicationis multiplicatione prostrata sunt. In hoc loco B LXX. Interpretes, quum secundum Hebraicum posuerimus, *propter multitudinem fornicationum meretricis*, quasi aliud voluerunt esse principium, ut dicerent: *Præ multitudine fornicationis*; & hucusque finita sententia, postea inciperent, *meretrix speciosa & grata, dux maleficiorum*. Pro duce maleficiorum, Aquila & Symmachus transtulerunt, *habens maleficia*. Nec mirabitur Niniven [b] scortorum jam esse gratissimam, qui tantam C hominum multitudinem cum ea viderit fornicari, & maleficiis illius, & quibusdam incantationibus ad amorem ejus pene cunctos trahi. Hæc vendidit gentes in fornicationibus suis, quæ tollunt membra Christi, & faciunt membra meretricis; *& tribus in maleficiis suis*. Facit enim amare * ea, quæ odisse debuerant, & detestari quæ amare debebant, ut quum deceptæ fuerint, juxta illud quod scriptum est: D *Corrumpunt mores bonos confabulationes pessimæ*, etiam alios malefica arte supplantent. Legi in Scripturis sanctis in bonam quoque partem maleficos accipi: *Et malefici incantantis sapienter*. Sed ad hoc incantat talis maleficus, ut meretricis Ninive amore devinctos, ad mentis sanitatem retrahat.

(b | * a. eas. | 1. Cor. 15. 33. | Psal. 57.)

V. 5. & 6. *Ecce ego ad te, dicit Dominus exercituum, & revelabo pudenda tua in faciem tuam, & ostendam in gentibus nuditatem tuam, & regnis ignominiam tuam: &* E *projiciam super te abominationes, & contumeliis te afficiam, & ponam te in exemplum.* LXX. *Ecce ego ad te, dicit Dominus omnipotens, & discooperiam posteriora tua super faciem tuam, & ostendam gentibus confusionem tuam, & regnis ignominiam tuam, & projiciam super te abominationem secundum immunditias tuas, & ponam te in exemplum*. Quia vendidisti, o Ninive, gentes in fornicationibus tuis, & familias in maleficiis tuis, & quasi publicum prostibulum

a Voces, *ubi periculum*, ignorat Reginæ codex.

b Idem ms. *Niniven scortum esse gratissimum*.

bulum 'cunctis divaricasti pedes tuos: propterea ego ipse ad te veniam subvertendam, non mittam Angelum, non credam aliis judicium tuum. Discooperiam pudenda tua in facie tua, ut quæ prius non videbas, ante tuum ponantur aspectum. Ostendam gentibus nuditatem tuam, & regnis ignominiam tuam, ut qui tecum fornicati sunt, ipsi te despiciant, irrideant, & contumeliis te afficiant: & eris in exemplum universis te videntibus. Hæc autem omnia sub metaphora mulieris narrantur adulteræ, quæ quum fuerit deprehensa, producitur in medium, & ante oculos omnium depompatur. Quod quidem per translationem etiam super Jerusalem plenissime in Ezechiele prophetalis sermo describit. Verius tamen & utilius dicuntur ad mundum, ad quem secandum pariter & curandum verus medicus venit e cælo. *Ecce ego ad te, dicit Dominus omnipotens*: quia omnipotens sum, possum universos sanare morbos: & quod est aliis impossibile, mihi possibile est. Revelabo posteriora tua in facie tua, id est, virtutes meas, præcepta atque sermones, quæ projecisti post tergum tuum: licet non merearis, faciam te videre. Ego enim mandaveram tibi de sermonibus meis, ut semper ante oculos tuos moverentur ligati essent atque penderent. Tu autem, contemto jubentis imperio, post tua eos vestigia reliquisti, ut non solum non faceres, sed nec dignareris quidem videre quod jusseram. Vel certe faciam te videre & intelligere errores tuos, quos ante quum cæca ferreris & præceps, rebaris esse virtutes. Post hæc etiam gentibus quas vendidisti in fornicatione tua, ostendam nuditatem tuam, ut nequaquam tui amore capiantur, sed videntes sordidum, & turpe corpus intrinsecus, cujus primum superficie ducebantur, tecum desinant fornicari. Regnis quoque quæ majora sunt quam gentes, ostendam ignominiam tuam, quam ut haberes, ipsa fecisti. Et projiciam super te abominationem secundum immunditias tuas, ut quomodo immunda es, sic immunda videaris; nec decipias plurimos, qui tibi ante cohærentes, unum tecum corpus efficiebantur. Et ponam te in
Cor. 5. exemplum, ut similitudo formidata poenæ, similitudinem prohibeat delinquendi.

Et erit, omnis qui viderit te, resiliet a te, & dicet: Vastata est Ninive; quis commovebit super te caput? Unde quæram consolatorem tibi? V. 7.
In Hebræo non habetur *caput*, sed nos apposuimus, ut sensus manifestior fieret. Denique Symmachus ita interpretatus est: *Et omnis qui viderit te, recedet 'a te, & dicet: dissipata est Ninive, quis lugebit cum ea?* Porro Septuaginta: *Et erit omnis qui viderit te, descendet a te & dicet: Misera Ninive, [a] quis gemet eam? Unde quæram consolationem illi ÷ aptantem chordam*: Qui ruinas viderit Ninive, & positam eam omnibus in exemplum, expavescet atque mirabitur, & dicet. *Dissipata est Ninive, quis commovebit super te caput?* hoc est, quis dolebit super te, quis tuus poterit esse consolator? quæ quamdiu potens fuisti, quasi crudelis domina, non miserebaris * senis: nec parvulum respiciebas: nec præparasti luctus tui socium, quæ noluisti consortem habere regnandi. Qui autem hæc terrena contemnit, & * veneficæ Ninive maleficia despexerit, nec falsa pulchritudine ejus fuerit irretitus, quum omnem illius * turpitudinem intrinsecus viderit, & ceperit odisse quod cæteri diligunt, refugiet & resiliet ab ea, sive ut a Septuaginta dicitur, *descendet*. Quamdiu enim terrena honoramus, & putamus esse sublimia, velut in quondam superbiæ culmine sumus, & miramur pulchritudinem Ninive. Quum autem consideraverimus naturam ejus, & omnia corporalia bona, quasi humilia despexerimus, subjicientes nos potentiæ manus Dei, tunc miserebimur * Ninivitis; & omnia terrena bona digna planctu judicabimus, dicemusque: Misera Ninive, quanti tuis laqueis irretiti sunt, quantos alligatos vinculis tuis tenes: quis putas resiliet a te & descendet de superbia tua, & te miseram judicabit? Quod autem ait, *quis*, non tam pro difficili, quam pro raro debemus accipere, ut sæpe diximus: *Quis putas fidelis & prudens dispensator?* Et: *Quis sapiens, & intelliget hæc?* Et: *Quis ascendet in montem Domini?* Quis ergo gemet super Ninive? Quis poterit inveniri, qui hoc tabernaculo prægravatus cum Paulo dicat: *Miser ego, quis me liberabit*

* al. senum & parvulos.
* al. venefica.
* al. pulchritudinem. Odium sæculi & fuga.
* al. Ninive.
Quis pro raro accipiendus.
Matth. 24. 45.
Osee 14. 10.
Psal. 23. 3.
Rom. 7. 24.

[a] Ms. Reginæ, *quis gemet te? Unde quæram consolationem tibi?*

Timor mortis in hominibus, & difficultas avelli ab hoc mundo.

liberabit de corpore mortis hujus? Videmus quotidie si cui vicina mors venerit, & intellexerit se vel febre, vel vulnere, vel quolibet genere morborum, de hoc mundo subtrahi, pavere, trepidare, & toto corpore tremescentem in Ninive hærere complexibus, & aspeciosæ meretricis corpore vix avelli. Quod autem sequitur: *Unde quæram consolationem*, vel *consolatorem tibi, qui aptet chordam?* adhuc ex persona ejus dicitur, qui resiliet vel * descendet a Ninive, & dicet: *Misera Ninive, quis gemet eam?* de confusa sæculi hujus * conversatione disputans, in quo nihil cuiquam potest placere perpetuum: sed quod placuit displicet, & quod displicuerat, rursum placet. Quis itaque poterit talis inveniri consolator? & (ut ita dicam) scriptor lyricus & citharœdus qui possit dissonantes chordas ejus in unam harmoniam contrahere, & vocalem in laudes Dei efficere concentum? Hoc quod exposuimus, *qui aptet chordam*, vel *aptantem chordam*, & Græce dicitur, ἁρμόσαι χορδὴν, nec in Hebraico, nec in cæteris invenimus Translatoribus, sed pro eo alterius sermonis exordium: *Numquid melior es ab Amon quæ habitat in fluminibus?* Unde videtur mihi magis cum posterioribus copulandum.

* al. *discedet*.

* al. *conversione*.

V. 8. 9. & seqq. *Numquid melior es ab * Amon, quæ habitat in fluminibus? aqua in circuitu ejus, cujus divitiæ mare, aquæ muri ejus Æthiopia fortitudo ejus & Ægyptus, & non est finis; Africa & Libyes fuerunt in auxilio tuo. Sed & ipsa in transmigratione [a] ducitur in captivitatem; parvuli ejus * elidentur in capite omnium viarum, & super inclytos ejus sortem * mittent, & omnes optimates ejus * affigentur compedibus. Et tu ergo inebriaberis, & eris despecta: & tu quæres auxilium tuum ab inimico, omnes munitiones tuæ sicut ficus cum grossis suis, si concussæ fuerint, cadent in os comedentis* LXX. *Apta chordam, pars Ammon, quæ habitas in fluminibus, aquæ in circuitu ejus, cujus principium mare est, & aqua muri ejus. Æthiopia fortitudo ejus & Ægyptus, & non est finis fugæ tuæ. [b] Phut & Libyes facti sunt auxiliatores illius, & ipsa in transmigrationem ibit captiva, & parvulos illius allident in principio viarum ejus & super omnia inclyta ejus mittent sortem, & universi optimates ejus alligabuntur compedibus: & tu inebriaberis, & eris despecta, & tu quæres ibi ut stes ab inimicis [c] tuis omnes munitiones tuæ ut ficus, quæ grossos habent, si commotæ fuerint, cadent in os comedentis.* Pro eo quod in Septuaginta legitur, *Apta chordam, pars Ammon:* & cæteri Interpretes transtulerunt: *Numquid melior es ab Amon?* Hebræus qui me in Scripturis erudivit, ita legi posse asserit: *Numquid melior es quam No, Amon*, & ait, Hebraice NO dici *Alexandriam:* AMON autem, *multitudinem*, sive *populos*, & esse ordinem lectionis: Numquid melior es ab Alexandria populosa, sive populorum, quæ habitat in fluminibus, aqua in circuitu ejus? Non quod eo tempore Alexandria vocaretur, quippe quæ longo post tempore ab Alexandro Magno Macedone nomen accepit; sed quia sub nomine primo, id est, *No*, semper Ægypti metropolis fuerit, & abundantissima populis. Denique & qui res gestas Alexandri memoriæ tradiderunt, principem eam fuisse Ægypti autumant. Sed & Propheta Jeremias, *Amon*, sive *No*, *Alexandriam* intelligens in visione contra Ægyptum, ad quam dicit: *Vitula formosa Ægyptus, stimulator ab Aquilone veniet ei*, hæc quoque manifestius addit: *Confusa est filia Ægypti, tradita est in manu populi Aquilonis, ait Dominus virtutum Deus Israel. Ecce ego visitabo super* AMON MENNO, id est, *super * tumultum de Alexandria:* AMON enim ut diximus, *populos:* MEN præpositionem *de* significat: NO autem *Alexandriam. Et visitabo*, inquit, *super Pharaonem, & super Ægyptum, & super deos ejus, [d] & super reges ejus, & super Pharaonem, & super eos qui in eo sperant, & dabo in manus quærentium animas eorum, & in manu Nabuchodonosor regis Babylonis, & in manu servorum ejus.* Dicitur itaque ad Niniven: Numquid populosior es, aut potentior Alexandria? Et describitur situs Alexandriæ, quæ super Nilum & super mare posita hinc inde aquis & fluminibus ambiatur. *Aqua in circuitu ejus, cujus divitiæ mare: aquæ muri ejus:* hinc enim rivo Nili, inde lacu Mareotico, ex alia parte mari cingitur. Quod autem Æthio-

* Vulg. *Alexandria populorum*.

* Vulg. *elisi sunt*. * Vulg. *miserunt*. * Vulg. *confixerunt*

Hebræus Hieronymi præceptor. No, Alexandria.

Jer. 46. 20.

v. 24. & seq.

אמון מנוא * al. *tumultum*.

Alexandriæ situs. Vid. Diodor. Sic. lib. 17.

[a] Idem ms. *in transmigratione fruetur in captivitatem*.

[b] Ad Græcum fere Vatic. exemplaris textum, prætermisso *Phut* nomine, legit Reginæ ms. *& Libyes facti sunt consolatores illius.*

[c] Voculam *tuis*, quam neque in Græco norunt quædam exemplaria, ms. Reginæ respuit.

[d] Verba, *& super reges ejus*, penes Martian. desunt.

Æthiopia & Ægyptus, & Africa pro quo in Hebræo ponitur PHUT & Libyes in præsidio ejus sint, ipse situs provinciarum & urbis ostendit. Et æque igitur quam meus, inquit Propheta, sermo describit, capietur a rege Babylonio, & idem tuus atque illius vastator erit. Quæ Josephus quoque Judaicæ scriptor historiæ in libris suis refert. *Parvuli ejus allidentur in* * *compitis*, nobiles ejus dividentur sorte victorum, & potentissimi quondam principes captivi ducentur in catenis. Quum ergo hæc passura sit Alexandria, & tu, o Ninive, de eodem bibes calice, & inebriaberis, & consopita jacens despicieris, & in tantam venies necessitatem, ut a Babyloniis, sive contra Babylonios ab inimicis tuis auxilium roges. Omnia firmamenta tua & muri [a] in sublime porrecti, & altitudines turrium, quas nunc inexpugnabiles putas, & viri fortes bellatoresque tui, primitivis ficis comparabuntur, quæ si concussæ fuerint levi tactu, in os cadent devorantis. Nam quod apud Septuaginta legitur: *Apta*, sive *compone chordam*, adhuc ad Niniven dicitur. Et est sensus: Inordinatum & incompositum tuum, & in diversa discrepans, in chordarum similitudinem apta, Ninive; quia nihil tibi proderit species & magnitudo tua, quæ præcipua habere te credis, nisi te aptaveris ad canendum. Considera * enim omnem partem fortis filiorum Ammon, & quæquumque æstimantur possidere bona, quomodo eos non defenderint, ne irent in captivitatem, & ne parvuli eorum alliderentur in viis. Quid ei profuerunt flumina, juxta quæ posita est urbs Ammon? Quid exceptis fluminibus tanta puteorum & fontium multitudo, incipiens a mari Mortuo, & vallans regionem ejus? Quid ei præbuere præsidii Æthiopia & Ægyptus, quondam fœderati ejus? Quomodo ergo illam non juvit auxilium sociorum: sic nec tuus, o Ninive, fugiendi finis erit, sed huc atque illuc vastaberis. Quid loquar de Æthiopibus, & de Ægyptiis

פוט

Josephus.

* al. compedibus.

* al. ergo.

A qui præsules fuerunt filiorum Ammon, quum etiam Libyes ei fuerint fœderati? Et hæc igitur ducetur in captivitatem, & parvuli ejus quia ingredi non valebunt, interficientur in viis ante parentum ora prostrati, & omnes opes ejus sorte a victoribus dividentur. Nec quisquam de principibus evadet, quia ferro & compedibus vincientur. Et tu ergo, o Ninive, inebriaberis, & dives quondam ac B speciosa, quæ tantos amatores habebas, despicieris ab omnibus, & inimicis persequentibus, quæres requiem, & non invenies. Omnes bellatores tui & universa auxilia prædæ hostibus erunt, & sine ullo labore capientur in similitudinem grossorum ficus, quæ concussæ non in terram, ne saltem parvus labor sit colligentium; sed statim in os devorantis cadent. Hæc dicta sint παραφραστικῶς juxta Septua- C ginta Interpretes: semel enim propositum nobis est, & Vulgatam Editionem sequi, ne aliquam [b] excetræ & Sardanapalo reprehendendi occasionem præbuisse videamur. Cæterum non satis mihi videtur congruere exemplum eversionis Ninive cum filiis Loth, qui vocantur *Amman*. Primum enim [c] *Ammon* dicitur, & non *Amman*: deinde *Ammana*, quæ nunc vocatur *Philadelphia*, non est sita super flumi- D na, nec opes illius de mari congregantur: quippe quæ mediterranea sit, nec aquæ sunt muri ejus, nec habet Æthiopiam & Ægyptum & Africam, & Libyes fœderatos, quum hæc omnia & juxta potentiam, & juxta exemplum, & juxta descriptionem loci & regionis, & amicarum gentium, magis Alexandriæ coaptanda sint: & nunquam potentissima civitas Ninive minori Philadelphiæ comparata, audiret a Propheta: *Numquid melior es?* E Cui autem dicitur: *Numquid melior es*, ostenditur minor esse ea cui comparatur, & non debere eam indigne ferre si capta sit, quum major & firmior & potentior tam natura loci, quam viris fortibus ab eodem sit hoste superata. Quia vero Niniven & mun-

LXX ... Lo ... , ... lib...

Genes. 16.

[a] Mss. Reginæ, *& muri, quos in sublime porrexisti, altitudines* &c.

[b] Iisdem plane verbis, quibus Ruffinum notare vulgo dicitur, scribit infra Prologo secundi libri in Abacuc: *Sibilet igitur excetra, & Sardanapalus insultet, turpior vitiis quam nomine*. Nec tamen occurrit menti ex Hieronymi adversariis, nisi si Ruffinus ille est, qui turpitudinem sonaret nomine. Interim vocem *excetra*, quam Martianæus respuit, nostrorum, Brixianorumque penes Victorium codicum ope restituimus. Persuasit & simile quod modo laudavimus, testimonium, aliaque propemodum innumera, quibus *excetra* Ruffinus abs Hieronymo dicitur.

[c] Codex Reginæ. *Primum enim Amman dicitur, & non Ammon: deinde Amman, quæ* &c. Martian. consulendum monet Stephanum de Urbibus ad Αμμανα,

mundum istum interpretati sumus, præcipitur ei ut aptet & componat chordas suas, & se ad lugubre carmen paret: pars enim filiorum Amon quæ multo melior fuerat quam Ninive, & habitaverat super flumina, quia in errore deprehensa est, pœnas eam sui sceleris pependisse. Ac primum juxta historiam Alexandriæ dicendum, quod *Ammon* interpretentur *populi*, & sit sensus juxta leges allegoriæ: Considera populos Ecclesiæ quæ habitat super amnes [a] Prophetarum, & habet doctores in circuitu suo, quorum de ventre manant flumina, cujus initium est mare. A lectione quippe Legis, quæ sine ligno Christi amara est, in similitudine [b] Merrhæ ad ejus mysterium pervenitur, quæ habet Æthiopiam in fortitudine: Æthiopia quippe præveniet manus ejus Deo: & Ægyptum in quam Dominus venit in nube levi: & Libyes qui ante habitabant in arentibus, & postea facti sunt in auxilio ejus. Et hæc ergo si non se attenderit, & omni diligentia custodierit cor suum, captiva ducetur, & planget filios suos. Parvuli quoque ejus, qui adhuc in principiis viarum sunt, nec ad medium itineris pervenerunt, elidentur in ipsis principiis suis: & hostes sævissimi præclara quæque ejus forte sibi dividere festinabunt, & optimates quos principes & præpositos intelligere possumus, vinctos catenis, & gravissimo compedum pondere præpeditos, trahent in captivitatem. Et tu ergo, Ninive, homines videlicet infideles, homines mundo penitus inhærentes, senties supplicia, & consopieris calice meo, quum illi quoque biberint qui de mea * parte fuerant, & suo vitio corruerunt. Et despicieris a me: quæres finem inter vitia & perturbationes quæ te prement, & nihilominus stationem & finem malorum reperire non poteris; sed & omnes voluntates tuæ & dulcedines, & potentiæ sæculares, & dogmata quæ tibi videbaris habere firmissima, devorabuntur a co-

Ps. 67.

* al. forte

A medente, de quo per parabolam dicit Samson: *De comedente exivit cibus, & de forti egressum est dulce*: tunc enim fortia quæque tua, & quæ dulces fructus spectantium oculis promittebant, ad primam arboris concussionem ruent in os diaboli devorantis, a quo semper Ninive tenta fuerat & possessa. Porro quod prætermisimus: *Et non est finis fugæ tuæ*, quia ad Niniven dicitur, & inter ea quæ de Ammon scripta sunt, B positum est, & videtur extraordinarie in alieno loco insertum quasi per ὑπέρβατον referamus ad Niniven, ut sit ordo: Et inebriaberis, & non est finis fugæ tuæ, & eris despecta, & cætera quæ dicuntur ad Niniven. Et interpretabimur, non esse finem fugæ Ninive a Deo: quia semper profectum habeat in fugiendo, & nunquam velit consistere, secundum illud quod supra diximus: *Et ipsi fugientes non steterunt, & C non erat qui respiceret*. Et dicemus, ideo Scripturam sanctam his difficultatibus esse contextam, & maxime Prophetas, qui ænigmatibus pleni sunt, ut difficultatem sensuum, difficultas quoque sermonis involvat: ut non facile pateat sanctum canibus, & margaritæ porcis, & prophanis Sancta Sanctorum. Quod si voluerimus Ammon interpretari super filiis Loth, dicamus Loth habuisse ex duabus filiabus duos filios, Moab & Ammon, quo- D rum senior *Moab* interpretatur *ex patre*, sive *aqua paterna*: junior vero *Ammon*, vel *filius generis mei*, vel *populus noster*. Et arbitror * quomodo qui ex Juda natus fuerat, propter peccatum dicitur ad eum: *Semen Chanaan, & non Juda*. Et in Ezechiele ad Jerusalem * peccatricem: *Radix tua & generatio tua de terra Chanaan, pater tuus * Ammorrhæus, & mater tua Cethæa*: sic eos quiquumque fuerunt de E priori populo, hoc est, de Judæis: & de juniori, id est, de nostris, Moabitas & Ammonitas figuraliter appellari. Et quia declinaverunt a patre suo (*Loth* quippe *declinatio* interpretatur) pœnæ

Judic. 14. 14.

Quare difficilis Scriptura sancta.

Genes. 19.

* al. quemadmodum.

Dan. 13. 56.

Ezech. 16. 3.

* al. meretricem.

* al. Chananæus.

a Sic ad Regii cod. fidem correximus, pro quo Martianæus mendose retinuit *omnes Prophetas*. Emendaverat vero & Victorius pridem Brixianorum codicum monitu *amnes* pro *omnes*: Exponit enim, ait, mystice de Alexandria illa verba: *Numquid melior est ab Amon, quæ habitat in fluminibus? Aqua in circumitu ejus: cujus divitiæ mare, aqua muri ejus*. Asseritque Alexandriam Ecclesiam significare, ejusque amnes, seu flumina, esse Prophetas, & Doctores.

b Correximus *Merrhæ*: pro quo vitiose lectum hactenus *myrrhæ*. Etenim sicut Merrhæ fontem propter aquarum amaritudinem attingere Hebræi non poterant, priusquam lignum in aquas injecisset Moyses, quod eas in dulcedinem vertit, Exod. XV. vers. 23. & seqq. sic lectio Legis sine ligno Crucis amara est in similitudinem Merrhæ. Hac comparatione alias utitur Hieron. ut Epist. 125. ad Rusticum, ubi eum quoque locum emendavimus: & in Præfat. Epistolæ ad Algasiam, ubi *Mitte*, inquit, *in Marra lignum Crucis*. S. quoque Paulinus Poem. XVII.

Sicut antiqui manibus Prophetæ
Per sacramentum Crucis, unda misso
Dulcuit ligno, posuitque tristes
Merra liquores.

pœnæ ſubjiciendos & paſſuros omnia quæ ſupra expoſuimus. Si autem ab his qui ſancti quondam fuerant, Dei ſeveritas incipit, & illa quæ habitabat inter flumina, gehennæ igne purgabitur: quanto magis Ninive quæ ante non habuit legem, nec recepit jugum præceptorum Dei, propter ſuperbiam ſuam ad extremum in os corruet devorantis?

V. 13. 14. & ſeqq. *Ecce populus tuus, mulieres in medio tui: inimicis* [a] *tuis adapertione pandentur portæ terræ tuæ: devorabit ignis vectes tuos. Aquam propter obſidionem hauri tibi: exſtrue munitiones tuas, intra* [in] *lutum, & calca: ſubigens tene laterem. Ibi comedet te ignis; peribis gladio, devorabit te ut bruchus: congregare ergo ut bruchus: multiplicare ut locuſta. Plures feciſti negotiationes tuas, quam ſtellæ ſint cæli: Bruchus expanſus eſt, & avolavit. Cuſtodes tui quaſi locuſta, & parvuli tui quaſi locuſtæ locuſtarum, quæ conſidunt in ſepibus in die frigoris.* [a] *Sol ortus eſt, & avolaverunt, & non eſt cognitus locus earum ubi fuerint.* LXX. *Ecce populus tuus quaſi mulieres in te, inimicis tuis aperiendo aperientur portæ terræ tuæ: comedit ignis vectes tuos. Aquam obſidionis hauri tibi,* [b] *obtine munitiones tuas: ingredere lutum & conculcare in paleis, obtine ſuper laterem. Ibi comedet te ignis, diſperdet te gladius, & comedet te quaſi locuſta: aggravaberis quaſi bruchus, multiplicare ut bruchus: multiplicaſti negotiationes tuas ſicut ſtellas cæli.* Adhuc ad Niniven texitur dicentis eloquium: Non mirum ſi fortes & pugnatores tui in ſimilitudinem groſſorum ficus, ſtatim in os decidant devorantis, quum populus tuus effeminatus ſit, & reſiſtere nequeat. Pandentur ergo portæ tuæ, & patebit civitas hoſtibus, robuſtiſſimos vectes quibus claudebantur portæ, conſumet ignis. Hauri igitur aquam, & cura ne potus deſit obſeſſæ [c] munitioni: lateres confice, ut interrupta murorum ſtruas, prope eſt enim obſidio. Et quum hæc omnia feceris, quaſi a brucho humus, ita a gladio devoraberis. Sed & quum multiplicata fueris ut bruchus, & ut locuſta in unum pariter congregata, & congregaveris ſicut aſtra cæli divitias tuas, ſicut locuſtæ & bruchus, & parva genimina locuſtarum, quæ vocantur * attelabi, ſole incaleſcente, avolant, nec reperiuntur: ſic tu diſpergeris & fugies. Natura enim hæc locuſtarum eſt, ut in frigore torpentes, per calorem volitent. Porro [d] attelabus quem ſignificantius *comeſſorem* interpretatus eſt Aquila, parva locuſta eſt inter locuſtam & bruchum, & modicis pennis reptans potius quam volans, ſemperque ſubſiliens: & ob hanc cauſſam ubiquumque orta fuerit, uſque ad pulverem cuncta conſumit, quia donec creſcant pennæ, abire non poteſt. Hæc juxta Hebraicum propter Lectoris, faciliorem intelligentiam, ipſa Scripturæ calcans veſtigia, manifeſtius explanavi. Dicam autem & juxta LXX. ceptam τροπολογίαν ſequens, primum breviter, id eſt, quaſi in epitome, & poſtea latius de ſingulis diſſerens: Populus tuus, o Ninive, homines videlicet ſæculares qui proprie vocantur populus urbis Aſſyriæ, ita paſſionibus enervati ſunt, & vitiis elanguerunt, ut imbecillitati mulierum comparentur; nihil enim in animabus ſuis forte, nihil robuſtum poſſident & virile. Unde inimici prævalentes adverſum eos, aperuerunt omnes ſenſus

* al. adtelebi.

d Attelabus quid.

[a] Subſequentem verſiculum, *Sol ortus eſt* &c. mſ. Reginæ tacet. Confer Hieronymum ſub hujuſce ſectionis finem.

[b] Rectius, ut videtur, in Regio mſ. *oppila*, quod eſt, *occlude*, pro *obtine*. Nam & Hieron. in ſubnexa expoſitione interpretatur, *vectes robuſtiſſimos, quibus oppillent & claudant portas ſenſuum*. Græce tamen eſt κατακράτησον.

[c] Exponit, inquit Victorius, ea Prophetæ verba: *Aquam propter obſidionem hauri tibi. Exſtrue munitiones tuas: intra in lutum, & calca, ſubigens tene laterem*. Ex quibus nemini dubio vertetur, hanc veterem lectionem falſam eſſe Propterea nos ex cunctis Florentiæ, Brixiæque codicibus, pro *munitioni*, reſtituimus, *muni turres*. Quæ correctio optime reſpondebit illis verbis: *Exſtrue munitiones tuas*: ſive, ut vertere Septuaginta: *Obtine munitiones tuas*; incongrua alioqui locutio eſſet, obſeſſam dicere munitionem. Dum autem ait, *obſeſſa*, intelligitur ex ſuperioribus civitati.

[d] Idem ait, Egregie Hieronymus differentiam inter locuſtam, attelabum, & bruchum explicat: ne quis bruchum erucam braſſicas corrodentem, uti Senenſes in Etruria vocant, eſſe putarent. Eſt autem bruchus, qui a Septuaginta βροῦχος ſimiliter dicitur, & ab Hebræis ילק. parva illa locuſta abſque alis nigra, Gryllis vocalibus ſimillima, in terræ foraminibus ſe ſe abdens, & ad paſtum egrediens, quam Reatini ab atro, Maurorumque colore, *Morulam* vocant. Arrodit enim mirum in modum hujuſmodi inſectum, quidquid virens invenerit. Ἀττέλαβος autem parva illa locuſta, quæ in campis, & ſegetibus, meſſe facta, ſubſilit: volare enim ut locuſta nequit. Reatini a ſaliendo *ſallippulum* appellant. Septuaginta tamen, quod eſt Hebraice ארבה, id eſt, locuſta, ἀττέλαβον hic reddiderunt: גוב autem tam ipſi, quam Hieronymus locuſtam verterunt: quod idem fecerunt Eccleſiaſtæ 12. de verbo חגב, ut ibi diximus. Sicut autem Attelabus inter bruchum, & locuſtam medius eſt: ita apparet locuſtas nominaſſe majores illas, quæ facto volatu, gregatim tanta multitudine ad populandas ſegetes, & virentia quæque contendunt, ut cælum veluti nubibus quibuſdam obductis, obſcurent, & ſolis radios terræ auferant.

fus eorum, & per corporales januas introgressi sunt. Et signanter sensus corporum, ostia Niniviticæ terræ appellantur. Habent autem ex prima Dei conditione etiam hi qui se vitiis manciparunt, occasionem cognoscendi Deum, quasi robustissimos vectes, quibus oppilent & claudant portas sensuum. Sed & ipsos consumet ignis, [a] qui a sagittis est alatus ardentibus, quamobrem dicitur ad Niniven: *Hauri tibi aquam*, & asperge te sermone, atque ratione, & occasionibus intelligendi Deum, exercendarumque virtutum, quæ tibi insitæ sunt, abutere ad præliandum. Verum tu dissolutis manibus, id est, operibus voluptatis, quidquid in te habueras roboris, perdidisti: quamobrem convertere, & age pœnitentiam, & rursum obtine munitiones tuas. Et quia semel ingressa es lutum, & clausa es corpore (quod quasi terra & paleis & aqua, ita carnibus, sanguine, venis, nervis, ossibusque compactum est) sustine injuriam & necessitates corporis: & conculcare ab inimicis, & omnia ad conficiendam carnem, quæ pœnitentia digna sunt, patere. Semel enim assumens lutum, & paleas & inanibus hujus sæculi negotiis involuta, debes per injuriam sponte calcari, & tamen noli salutem penitus desperare: esto confidens, & corpus, id est, laterem tuum propter assumtum sermonem quasi aquam [b] in servitutem redige, & subjice tibi, ut domineris lateri tuo: alioquin nisi hoc feceris, vivax te [c] postea flamma consumet, vel in pœnam per gehennam, vel ardentibus inimici jaculis suscitata: & non solum igni vastaberis, sed gladius quoque te comedet quasi locusta terræ virentia. Et hoc patieris si non fueris super laterem, tuoque pondere prægravata, & omnem perdens volatum, tota detraheris in terram, sicut bruchus repente in terram cadit, quum * lasso volatu ultra ire non quiverit. Habeto itaque virtutes tam innumerabiles, ut bruchus: ne ita pondere tuo ad terram detraharis, ut bruchus. Quæ universa perpessa es, quoniam multiplicasti tibi divitias & negotiationes diversorum dogmatum, putans eas clariores esse stellis, & magis fulgere quam cæli sidera.

* al. *lassus*.

Hæc, ut dixi, ad comprehendendum sensum a nobis dicta sunt breviter: nunc ad exordium capituli revertentes, singula ut possumus, explicemus. Quis non dicat speciosam Niniven, animam natura pulchram, luxuria & voluptatibus hujus sæculi delinitam, in muliebres delicias pervenisse, & virilitate perdita, elanguisse in feminam? Si enim justi anima in perfectum virum veniens, & conditionis suæ servans rigorem, adhærensque Deo, unus cum eo efficitur spiritus: cur non econtrario anima quæ amat mundum, unum cum mundo fiat, & in mollitien redacta femineam, virilem * perdat rigorem? Ego puto ob hanc caussam in Exodo præcipere Pharaonem, ut omne masculinum quod natum est Hebræis, mittatur in fluvium, & omne femineum vivificetur. * Neque enim poterat rex Ægyptius qui dicit alibi: *Mea sunt flumina, & ego feci ea*, quidquam aliud nisi hoc jubere, ut quodquumque * est Hebræorum, & eorum, qui per sæculum istud transeunt, forte & virile, mittatur in aquas, & per fluenta earum deferatur in mare. Et econtrario quidquid femineum & molle, & formosum videretur in hoc sæculo, hoc vivificetur, adolescat & generet. Simulque considera quod Ægyptius imperator viros Hebræorum non possit occidere, nec eos qui jam egressi sunt de infantia, sed quorum ætas adhuc tenera est, & molle corpus, & profectus incipiens: scit non posse nutriri feminas, nisi interfecti fuerint masculi. Vult itaque in Hebræis quidquid forte est & virile, hoc gurgite sui fluminis suffocare, ut quæ feminea sunt, liberius sola succrescant. Quod autem sequitur: *Inimicis tuis apertione aperientur portæ [d] terræ tuæ*, intelligere poteris, assumens de Jeremia testimonium, in quo scriptum est: *Ascendit mors per fenestras * vestras*. Quodque per Jeremiam in fenestris, hic in portis asseres demonstrari, & has ipsas ad sensus referes. Sciens enim sermo divinus duplices esse sensus, ad distinctionem malorum sensuum, in Proverbiis ait: *Sensum divinum invenies*. Sensum autem hic non accipias pro animo & mente, quæ Græce νοῦς dicitur, sed pro αἰσθήσει, a qua & quinque sensus nuncupati sunt,

Anima adhærens Deo, vel mundo.

* al. *perdiderit*.

Exod. 1.

* al. *Numquid*.

Exec. 29. 2.

* al. *Hebræum est*.

Rex Ægyptius vult perdere quidquid est forte & virile, &c.

Jer. 9. 21.

* al. *nostra*

Prov.

a Ms. Reginæ, *qui sagittis est vallatus ardentibus*.
b Martian. vocem, *aquam* prætermittit.
c Regin. ms. *paulatim*, pro *postea*.
d Deerat vox *terræ*. Id genus alia infra restituimus.

Quinque ſenſus portæ ſunt Ninive.

ti ſunt, viſus, odoratus, guſtus, tactus, auditus. Portæ itaque terræ Ninive, corporales ſenſus intelligantur: portæ autem Jeruſalem cæleſtis, omnis ſenſus divinus & de ſupernis veniens. Has portas Ninive aperit populus ejus per viſum & auditum, & omnes reliquos ſenſus, quaſi per latam & ſpatioſam viam quæ ducit ad mortem, (Matt. 7.) corporales quærens capere voluptates,

Homines Dei claudunt voluptati portas ſuas.

quibus claudunt homines Dei portas ſuas, obturantes aures, ne audiant judicium ſanguinis, claudentes oculos ſuos ne videant iniquitatem, obturantes nares, ne unguenta prima in effeminationem animæ ſuæ odore ſuſcipiant: claudentes os gulæ, & [a] ventri avido, & a tactu molli retrahentes manus ſuas, ne ad libidinem venter exæſtuans, in feminæos ardentem animam cogat amplexus. Qui autem homines Dei ſunt, aperiunt ſenſus ſuos, id eſt, portas cæleſtis Jeruſalem, ut ad eos ingrediatur ſermo Dei. Malarum portarum illud exemplum eſt: (Pſal. 9. 15.) *Qui exaltas me de portis mortis*. Bonarum hoc: *Ut annuntiem omnes laudes tuas in portis filiæ Sion*. Quando videris amatorem voluptatum magis quam amatorem Dei, & luxuriæ deditum, ſtatim de eo dicito: Inimicis ſuis aperuit portas terræ ſuæ, non enim amicis animæ ſuæ, ſed inimicis aperiunt portas terræ Ninive. Quod ſi & hi qui principes putantur in populo, eadem fecerint, de his quoque dicere non timebis: Duces populi mei de domo deliciarum ſuarum ejecti ſunt. Si autem videris eos voluptatibus, & hinc inde ambiente luxuria præpeditos, nullam habere miſericordiam in pauperes, nec de populo Dei eſſe ſollicitos, aptabis eis quod ſequitur: (Amos 6. 4.) *Qui dormiunt ſuper lectos eburneos: & fluunt voluptate in ſtratis ſuis: qui comedunt hœdos de gregibus, & vitulos lactentes de armentis: qui bibunt defœcatum vinum, & primis unguentis delibuti ſunt; & non patiebantur quidquam ſuper contritione Joſeph*. Porro quod dicitur: *Comedit ignis vectes tuos*, hujuſcemodi eſt: Si quid naturalis boni in anima tua videbatur eſſe, quod in ſimilitudinem vectium, hoſtes qui per portas ſenſuum tuorum conabantur irrumpere, prohibere poſſet & repellere, hoc Babylonio igne ſuccenſum eſt. Nec

A non, *aquam munitionis attrahe tibi*, de ſermone Dei dicitur, ut circumdet ſibi quaſi murum firmiſſimum Scripturarum doctrinam atque rationem, ne ad interiora ejus poſſit hoſtis irrumpere. *Obtine*, inquit, *munitiones tuas*. Quidquid in te habes per naturam bonum, & optimi conditoris in te ſervat exordium, hoc infelix anima Ninive, in defenſionem tui tene, nec patiaris de * principali cordis effluere. (* ἡγε[illegible])

B Quod autem poſt hæc additur: * *Incede in lutum, & conculcare in paleis*: (* al. *Inside*.) alius forſitan æſtimet dici de anima, quæ infixa in luto corporis & paleis hujus mundi, vacuis ſcilicet & caducis, tota * ſe verſans conculcetur a dæmonibus. (* al. *ſerviens*.) Mihi autem videtur hoc ad eam dici, ſuſtine tentationes, injurias, quibus tradita es: pœnas quas merito tuo pateris; quia ſi ſuper vacua hujus mundi & fragilia graderis negotia,

C ſcias te pro remedio ſuſtinere, ſi tamen obtinueris ſuper laterem, & carnem animæ imperio ſubjugaveris. Denique ſequitur: *Ibi comedet te ignis*. Si non fueris ſuper laterem, & dominationem non habueris in carnem, ſed manſeris in latere, & amaveris paleas, & in carne juxta carnem vixeris, non ſolum ardentia inimici jacula te vorabunt; ſed & gladius ejus interficiet, & in ſimilitudinem locuſta-

D rum, quidquid in te virens videbatur, & naturæ bono ſponte germinans, * avaro dente conſumet: (* al. *a brucho rod[illegible]te conſumetur*.) & quaſi bruchus volatu perdito: & gravatus pondere ſuo: ita & tu gravata onere peccatorum, detraheris in terram. Igitur ne talia & tanta patiaris, multiplicare ut bruchus, & quantum ille habet numerum, tantas tu habeto virtutes. Quæ enim multiplicaſti negotiationes tuas, & omni genere (quaſi cæleſtia

E cuperes poſſidere) per fas & nefas perituras tibi divitias congregaſti, debes multitudinem peccatorum multitudine exæquare virtutum. Supra juxta Hebraicum uſque ad illum locum veneram, ubi dicitur: *Sol ortus eſt, & avolaverunt: & non eſt cognitus locus earum ubi fuerint*. Et quid mihi videretur in contextu ipſius ſermonis dixi. Nunc quia LXX. proprii ſenſus videntur habere principium, poſito eorum teſtimonio, ceptæ explanationis ordinem ſequar.

LXX.

a In Regin. mſ. & *ventris aditum*.

LXX. *Bruchus irruit, & evolavit: exilivit quasi attelabus commixticius tuus, sicut locusta quæ ascendit super sepem in die gelu: sol ortus est & exilivit, & non cognovit locum suum. Væ illis.* Videtur mihi multitudo Ninive absque rectore, sine ordine hinc inde commixta, & quaquumque impetus tulerit ruens, brucho comparari, parvo animali & innumerabili, & qui modicum * quid se videatur elevare a terra. Sed & * attelabus qui Græce dicitur συμμικτὸς, & Latine translatus est in *commixticium*, quem nos possumus vulgus ignobile, & de diversis gentibus hinc inde populum congregatum intelligere, id est, non cives, sed peregrinos. Unde & populus Israel qui egrediebatur ex Ægypto πολὺ συμμικτὸν, hoc est, Ægyptiorum, & Æthiopum, & variarum gentium habuisse narratur. Et hic ergo, ut ita dicam, *mixticius* Ninive, confertur exilienti attelabo & locustæ, quæ in die frigoris eo quod avolare non possit, resideat in sepe, & postea, orto sole, & illius ardore calefacta exiliat, & ad alias regiones avolans, nequaquam meminerit sepis, in qua tempore frigoris sederat. Hæc παραφραστικῶς ut ipse Prophetæ sermo facilius possit intelligi, dicta sint. Cæterum dubitare non poteris, multitudinem hominum, quæ per latam viam pergens, versatur in mundo, bruchum dicere, quum videris eos totos terræ deditos, sententiæ levitate huc illucque discurrere, & ad sublimiora volare non posse. Cerne Romam & Constantinopolim cum priori nomine inopiam pristinam commutantem. Vide Alexandriam Ægypti caput, & quum fuerit vel pro penuria annonæ, vel (quod pudori sit & rubori) [a] propter aurigas & mimos & histriones seditio concitata, ruere populum in similitudinem bruchi, & totum vitiis inhærentem, levitate sua, & per momenta mutatione sententiæ huc illucque volitare: tunc vere poteris dicere: *Bruchus impetu abiit & avolavit*. Porro quod sequitur: *Exilivit attelabus, & mixticius tuus quasi locusta*, mixticium puto in hoc differre a brucho, quod bruchus imperitæ multitudini & innumerabili comparatur: mixticius autem de cunctis gentibus hinc inde collectus. Et quomodo alii sunt in urbibus cives, alii peregrini, quibus [b] placet habitare in urbe non sua: sic mixticium puto, qui habitat in Ninive, eos esse qui videntur sibi juxta opinionem suam aliqua sequi dogmata veritatis, & in eo meliores esse brucho, quod bruchus nihil aliud faciat, nisi semper in terra sit, & absque alis, cibo & ventri serviat: attelabus autem saltem modicas assumat alas, & quum in altum volare non possit, tamen de terra exilire nitatur: & tandem perveniens in locustam, volitat quidem, sed non est perpetuus volatus ejus, deficientibus enim pennulis, & contractis frigore, etiam locusta considet, & considet non in frugifera arbore, & in virentibus foliis, sed in sepe, sentibus virgultisque contexta, sive in maceria fortuito hincinde lapide composita. Consideremus sapientes Græciæ, & Ægytiorum atque Persarum, Indorumque Gymnosophistas, & Samaritanos, & varias inter ipsos sententias: & Judæos Pharisæosque eorum, & Sadducæos, & Ecclesiæ multiplices hæreses, & videbimus attelabum a terra se paululum sublevantem, & locustam volantem quidem, sed non pleno cursu: & quia non habeat calorem solis justitiæ, frigente in Deum caritate, sedere in spinosis sepibus. Omnia enim dogmata eorum, quum frigeant, & volare non possint, sedem sibi & requiem inter Aristotelis, & Chrysippi spineta reperiunt. Inde Eunomius profert: Quod natum est, non fuit antequam nasceretur. Inde Manichæus ut Deum a conditione malorum liberet, alterum mali inducit auctorem. Inde Novatus subtrahit veniam, ut tollat pœnitentiam. Et ut simul brevi cuncta concludam sermone, de illis fontibus universa dogmata argumentationum suarum rivulos trahunt, ita ut loca quoque ipsa de quibus argumenta sumuntur, τοπικὰ superscripserint. Hæc igitur locusta quæ nunc sedet in sepibus, quum judicii tempus advenerit, & mundus * ad ortum solis incaluerit, dimittet sedem & loca sua, in quibus tempore frigoris inhærebat; & ad meliora conversa, prioris sedis non recordabitur. Quod autem generaliter de judicii tempore di-

Marginal notes: * al. quidem. * al. alius. — Populus bruchus. — Aristotelis & Chrysippi spineta. — Hæreses unde. — * al. ab ortu.

a Mss. Reginæ, *per aurigas & histriones seditio concitata, intuere populum* &c.

b Idem ms. *quibus habitare in urbe non datur: sic* &c.

diximus, & nunc ex parte intelligi potest, ut per eruditos & doctos viros hujuscemodi locustis solis justitiæ lumen oriatur; & relinquentes spinas suas, in purum & liberum transeant volatum.

V. 18. & 19. *Dormitaverunt pastores tui, rex Assur: sepelientur principes tui, * dispersus est populus tuus super montes, & non est qui congreget, non est obscura contritio tua, pessima est plaga tua. Omnes qui audierunt auditionem tuam, compresserunt manum super te: quia super quem non transivit malitia tua semper?* LXX. *Dormitaverunt pastores tui: rex Assur consopivit fortes tuos, abiit populus tuus super montes, & non erat qui susciperet, & non est sanitas contritioni tuæ, tumet plaga tua. Omnes qui audierunt nuntium tuum, plaudent manibus super te, quia super quem non irruit malitia tua semper?* Non mirum est, si dormitaverunt pastores tui, o rex Assur, qui dominatus es in Ninive, & sepeliantur, vel vagentur principes tui, reguli scilicet, & omnium gentium duces, qui tibi antea serviebant: quum populus tuus mulieres fuerint in medio civitatis tuæ; & inimicis tuis apertæ sint portæ ejus, & omnis multitudo super murum sedens locustæ sit comparata, quæ quasi [a] incalescente sole, sic * adventum Nabuchodonosor fugerit de propugnaculis, & inimicis terga verterit, nec inventus sit locus ejus. Irato itaque Deo, quia populum ejus vastaveras, o Assur, & sublimaveras usque in cælum nidum tuum, unde & magnus sensus diceris, destructa est civitas tua. Et cunctis principibus interfectis, qui resistere poterant adversariis, reliquus populus tuus imbellis & ignobilis, dispersus est in montibus, & nemo de ducibus inveniri potest qui congreget eos, & de collectis rursum cogat exercitum. Non est obscurum vulnus tuum, nec talis plaga quæ medici possit curari manu. Omnes qui Niniven subrutam, & Assyrium regem superatum audierint; & potentissimam urbem & regem dominatorem quondam * urbis vulneratum, & jacere seminecem, & in suo sanguine volutari, vel stupebunt propter rei magnitudinem, & insperatum nuntium, & compriment

* Vulg. l. sitavit populus tuus in montibus.

* al. *ad adventum.*

* al. *orbis.*

A manus suas, vel certe præ magnitudine gaudii insultantes tibi applaudent manibus & quodam gaudii strepitu concrepabunt. Nullus enim est qui possit super te dolere, & eversioni & vulneri tuo donare lacrymas: quia nullus est super quem tua malitia non semper transierit. Et pulchre transierit: non enim potest malitia regis Assyrii in hostibus ejus jugiter permanere. Hucusque historiæ ordo sit textus. B Debemus autem & juxta Hebraicum, antequam Editionem Septuaginta disseramus (in illis enim longe alius & diversus est sensus (paululum ab historia in sublime conscendere, & docere quod in ultima prophetia Naum, ἀποστροφὴ ad diabolum fiat, [b] sensum magnum, principem Assyriorum, qui quondam gloriabundus dixerat: *Fortitudine faciam, & sapientia intellectus auferam terminos gentium, & vires earum* C *depascar, & commovebo civitates quæ habitantur*, & dicatur ei: *O Lucifer, qui mane oriebaris, qui mittebas igniculos tuos ad cunctas gentes: quomodo cecidisti in terram, & contritus es?* Destructa est Ninive civitas tua speciosa & potens, in qua tantum tibi imperium præsumebas, ut Filio quoque Dei auderes dicere: *Hæc omnia tradita sunt mihi: si procidens adoraveris me, dabo tibi ea.* Dormitaverunt pastores & reguli tui, qui D non pascebant homines in salutem, sed nutriebant eos interfectioni tuæ, ut saginatiores hostias devorares. Omnis populus tuus & turba populorum, quæ te quondam colebat, deseruit te & urbem tuam, & confugit ad montes, & se sub Apostolorum Christi atque doctorum latibulis collocavit, & interim nullus tuorum ducum est, qui turbam tuam quondam ad se revocet. Plaga tua & vulnus tuum toto orbe personuit: E omnes insultaverunt tibi, qui tua quondam fuerant supplantatione decepti; aut nullus enim, aut rarus est, quem non tu aliquando deceperis, & per quem non transierit malitia tua. Et notandum quod in quoquumque steterit malitia diaboli, non possit insultare ruinæ ejus & vulneri, quum sit de pastoribus & populo regis Assyrii; sed in quoquumque pertransierit, ille insultet ei, & bonis operibus atque dire-

Isai 10. 13.

Is. 14. 12. 13.

Matt. 4. 9.

a Cuncta, inquit Victorius, Florentiæ exemplaria pro *incalescente*, habent *illucescente*. Utraque lectio bona: verum quia solet locusta excitari ad volatum, calore solis adveniente, ut supra dicit Hieron. magis placet, ut retineatur antiqua lectio.

b Martian. *sensu*: olim vitiosius, *& est sensu, magnum principem* &c. Mox quoque legebatur, *fortitudinem*, pro *fortitudine*, Græco renitente textu.

* al. manibus.

directis, quasi * manus super eum concrepet. Et congrue juxta Hebraicum quidem hucusque de mundi ruina dictum est: novissime de ipsius quoque diaboli, qui princeps mundi fuit: *Mundus enim in maligno positus est*, plaga & vulnere prædicatur.

1. Joan. 5. 19.

Apud Septuaginta autem adhuc ad σύμμικτον, id est, ad *mixticium* mundi dicitur, quod pastores ejus dormierint, & ut dormirent, a rege sint Assyrio consopiti; atque ita fit, ut dum apud eos describitur quid Assyrius exer- B cuerit * inter alteros, & non quid ipse patiatur, de diaboli vulnere, & plaga, & interfectione sit tacitum.

* al. in

Væ itaque his qui perversarum doctrinarum magistri sunt in Ninive. Et congrue ad eos dicitur: *Dormitaverunt pastores tui*: dederunt enim somnum oculis suis, & palpebris suis dormitationem. Et propterea non invenerunt locum Domino, neque tabernaculum Deo Jacob. Nec audierunt de Ephratha, id est, frugifera Ecclesia; C nec invenerunt eam in condensis silvarum. Non solum autem pastores mixticii hujus, & locustæ, quæ, imminente glacie, sedet in sepibus, dormitaverunt; sed a rege quoque sunt Assyriorum consopiti. Scit enim rex Assyrius non posse se oves decipere, nisi pastores ante consopierit. Semper diaboli studium est, vigilantes animas consopire. Denique & in passione Domini Apostolorum oculos gravi sopore premit, quos Salvator suscitans ait: *Vigilate & orate, ne intretis* D *in tentationem*. Et rursum: *Quod vobis dico, omnibus dico: vigilate*. Et quia non cessat semper consopire vigilantes, quosquumque ille deceperit, & quasi suavi & pernicioso carmine Sirenarum illexerit ad dormiendum, excitat sermo divinus, & dicit: *Surge qui dormis, & elevare, & illuminabit te Christus*. In adventu ergo Christi & sermonis Dei & doctrinæ Ecclesiasticæ, & consummationis Ninive, speciosissimæ quondam me- E retricis, elevabitur & properabit populus, qui sub magistris ante fuerat consopitus: & ibit ad montes Scripturarum, ibique inveniet montes Moysen & Jesum filium

Ps. 131.

Diaboli studium vigilantes consopire.

Marc. 14. 38.

Ibid. 13. 37.

Ephes. 5. 14.

A Nave; montes Prophetas; montes novi stamenti Apostolos & Evangelistas: & quum ad tales montes confugerit, & in hujuscemodi montium fuerit lectione versatus, si non invenerit qui eum doceat (*Messis enim multa, operarii autem pauci*) tunc & illius studium comprobabitur, quia confugerit ad montes, & magistrorum desidia coarguetur: infert enim, *& non erat qui susciperet*. Sequitur: *Non est sanitas contritioni tuæ, tumet plaga tua*. B Propterea mixticius Ninive sanari non potest, quia superbiam non deponit, & recens semper vulnus est, & quotidie diabolo feriente percutitur. Et post hæc omnia non est sanitas contritioni ejus: licet enim sibi sanus esse videatur, tamen anima ejus fracta est & contrita, percutiente desuper malleo totius terræ, & non sanatur, quia semper erecta est. Si autem humilietur, & se Christo subjiciat: *Cor contritum & humiliatum Deus* C *non despicit*. Et: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus*. In fine ponitur: *Omnes qui audierunt nuntium tuum, plaudent manibus super te. Super quem enim non irruit malitia tua semper?* Quum ceperit, ὦ σύμμικτε, supplicia sustinere, omnes qui audierint nuntium, consono crepitu & vocali, & (ut ita dicam) operum sono atque concentu, insultabunt, tibi, atque gaudebunt. Nullus enim est aut certe rarus, in quem non irruerit, sive supervenerit malitia tua semper. Si enim D συμμίκτου urbs Ninive pastores habet & fortes, & omnis falsa doctrina & mendax opinatio scientiæ a symmicto venit, timendum est ne forte nullus sit super quem non malitia συμμίκτου venerit. Et diligenter observa, quia non dixerit: *In quem non intravit malitia tua, σύμμικτε*, sed *in quem non supervenerit*. Sæpe enim nobis falsorum dogmatum jacula superveniunt, & quasi in arcanum animæ intrare desiderant: sed claudentibus nobis E portas, supervenit quidem σύμμικτος: & quantum in se est, irruit, & semper hoc facit: sed auxiliante Christo Domino, & omni custodia * servante cor nostrum, irruit quidem, sed ingredi non potest.

Matt. 9. 37.

Ps. 50. 19.

Prov. 4.

* al. servantes.

Finit Explanatio in Naum Prophetam.

INCIPIT

INCIPIT
COMMENTARIORUM
SANCTI HIERONYMI
PRESBYTERI
IN
ABACUC PROPHETAM
AD CHROMATIUM

PROLOGUS.

Chromatius Episcopus Aquilejensis.

PRIMUM, Chromati, Episcoporum doctissime, scire nos convenit, corrupte apud Græcos & Latinos nomem [a] *Ambacum* Prophetæ legi, qui apud Hebræos dicitur *Abacuc*, & interpretatur *amplexus*: sive ut significantius vertamus in Græcum, [b] περίληψις, id est, *amplexatio*. Deinde ubi Septuaginta Translatores & Symmachus, & Theodotio λῆμμα, id est, *assumtionem* interpretati sunt, in Hebræo poni MASSA (משא), quod Aquila vertit in *pondus*: super quo in Naum Propheta plenius disputavimus. Massa autem nunquam præfertur in titulo, nisi quum grave, & ponderis laborisque plenum est quod videtur. Unde necesse est, præsentem prophetiam aliquid habere austeritatis, ut sicut in Naum pondus, quod videbatur adversus Niniven Assyriorum urbem, grave erat: ita & in hoc quæratur, cui pondus sit quod Prophetæ revelatur aspectui. Quattuor autem Prophetæ in duodecim Prophetarum volumine sunt, e quibus tres in principio λῆμμα, id est, *pondus*, titulum habent: Naum, Abacuc, & Malachias. Porro Zacharias in medio & circa finem duos hujuscemodi ponit titulos, e qui-

[a] Al. *nomen hoc Ambacbuch*. Penes Victor. Ἀβακούμ.

[b] Præfert Reginæ ms. περίλημμα, quod idem sonat.

Zach. 9. 1. quibus unus est: *Onus verbi Domini in terra Hadrac, & Damasci requiei ejus*: alter in fine, *Onus verbi Domini super Israel*. De Naum, Ibid. 12. 1. orationibus tuis jam liber editus est: de Zacharia & Malachia, si vita comes fuerit, differetur. Nunc Abacuc habemus in manibus, qui vel ex eo quod amabilis Domini est, vocatur *amplexatio*: vel quod in certamen & luctam, & (ut ita dicam) amplexum cum Deo congreditur, amplexantis, id est, luctantis sortitus est nomen. Nullus enim tam audaci voce ausus est Deum ad disceptationem justitiæ provocare & dicere ei: Cur in rebus humanis, & in mundi istius πολιτεία tanta rerum versatur iniquitas? [a] *Vociferabor ad te vim patiens, & non salvabis? Quare ostendisti mihi iniquitatem & laborem videre? Lacerata est lex, & non pervenit ad finem usque judicium: quia impius prævalet adversus justum: ideo egreditur judicium perversum.* Vides quod temeraria vox sit & quodammodo blasphemantis, sic Creatorem suum ad judicium provocare; & vas fragile adversum figulum, cur tale vel tale factum sit, disputare? Nec non & hoc animadvertendum, quod assumtio vel pondus, quæ gravia esse jam diximus, Prophetæ visio est, & adversum Montani dogma perversum intelligit quod videt: nec ut amens loquitur, nec in morem insanientium feminarum dat sine mente sonum. Unde & Apostolus jubet, ut si prophetantibus aliis, alii fuerit revelatum, taceant qui prius loquebantur. Et statim: *Non est enim*, inquit, *Deus dissensionis, sed pacis*. Ex quo intelligitur, quum quis voluntate reticet, & alteri locum dat ad loquendum, posse & loqui & tacere quum velit. Qui autem in ecstasi, id est invitus loquitur, nec tacere nec loqui in sua potestate habet. Illud quoque disce (quia semel a me violenter exigis, ut quasi gradus quosdam, & scalas ad altiora nitenti, historiam tibi interpreter) prophetiam esse contra Babylonem, & Nabuchodonosor regem Chaldæorum: ut quomodo prior Propheta Naum, quem Abacuc sequitur, vaticinium habuit contra Niniven & Assyrios, qui vastaverunt decem tribus, quæ vocabantur Israel: ita Abacuc prophetiam habeat adversus Babylonem & Nabuchodonosor, a quibus Juda & Jerusalem, Templumque subversa sunt. Et ut scias eo tempore fuisse Abacuc, quo jam duæ tribus quæ vocabantur Judas, ductæ erant in captivitatem, Daniel docere te poterit, ad quem in lacum leonum Abacuc cum prandio mittitur: quamquam apud Hebræos hæc ipsa non legatur historia. Igitur sive quis recipit Scripturam illam, sive non recipit, utrumque pro nobis est: aut [b] enim recipit, & jam post factam rem liber Abacuc texitur: aut non recipit, & quasi Propheta scribit quæ ventura cognoscit.

Margin: Abac. 1. 2. — Isai. 45. Jerem. 18. & Rom. 9. — 1. Cor. 14. 33. — Dan. 17. — Abacuc audaci voce Deum provocat ad disceptationem justitiæ. — Vide similia argumenta Prooemio Comm. in Isaiam.

*Usquequo, Domine, clamabo, & non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, & non salvabis? Quare ostendisti mihi iniquitatem & * dolorem, videre prædam & injustitiam contra me?* LXX. *Usquequo, Domine, clamabo, & non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, & non salvabis? Quare mihi ostendisti labores & dolores, videre miseriam & impietatem?* Interim secundum literam caussatur adversum Deum Propheta, cur Nabuchodonosor Templum vastet, & ju-

* Vulg. laborem.

[a] Præponit Victor. priorem versiculum: *Usquequo, Domine, clamabo, & non exaudies?*

[b] Contrario sensu Reginæ ms. *aut enim non recipit, & jam* &c. *aut recipit, & quasi* &c.

& Judam : cur Jeruſalem quondam urbs Domini deſtruatur ? Quare clamet populus , & non exaudiatur ? vociferetur ad Dominum oppreſſus a Chaldæis , & non ſalvetur ? Quare etiam ipſe Propheta , vel populus ex cujus perſona nunc loquitur , ad hoc vixerit , & hucuſque perductus ſit , ut iniquitatem hoſtium & ſuum videat laborem . Cur injuſtitia prævaleat adverſum ſe ? Et hoc dicit [a] præ mentis anguſtia , neſciens aurum in igne conflari , & tres pueros de camino puriores exiſſe , quam intraverunt . Sed & generaliter accipere poſſumus , quod ex perſona humanæ impatientiæ videns Propheta peccatores abundantes , & in ſæculo poſſidere divitias , filios eorum quaſi novellam plantationem in adoleſcentia ſua , & filias ornatas quaſi ſimilitudinem templi , cellaria eorum plena eructantia ex hoc in illud , oves eorum fœtoſas & multiplicatas in viis ſuis , & cætera quæ in centeſimo quadrageſimo tertio Pſalmo plenius ſcribuntur , in querulam vocem & plenam doloris erumpat . Quare reſpicis contemtores , & taces , conculcante impio juſtiorem ſe : & facis homines quaſi piſces maris , & quaſi reptilia non habentia ducem ? [b] Tale quid & in ſeptuageſimo ſecundo Pſalmo legimus : *Mei autem pene moti ſunt pedes , pene effuſi ſunt greſſus mei* , & reliqua . Et rurſum in eodem Pſalmo : *Et ſi eſt ſcientia in excelſo . Ecce enim peccatores & abundantes in ſæculo obtinuerunt divitias* , & reliqua uſque, *manus meas* . Hæc autem loquuntur neſcientes judicia Dei inveſtigabilia , & profundum divitiarum ſapientiæ & ſcientiæ ejus , quod non ita videat Deus ut videt homo . Homo tantum præſentia reſpicit : Deus futura & æterna cognoſcit . Et quomodo ſi ægrotus & æſtuans febribus aquam frigidam poſtulet , & dicat ad medicum : Vim patior, crucior, uror, exanimor : uſquequo , medice , clamabo , & non exaudies ? Et reſpondeat ei ſapientiſſimus & clementiſſimus medicus : Scio quo tempore debeam dare quod poſtulas : non miſereor modo, quia miſericordia iſta crudelitas eſt, & voluntas tua contra te petit . Ita & Dominus Deus noſter ſciens clementiæ ſuæ pondera atque menſuras , interdum non exaudit clamantem , ut eum probet , & magis provocet ad rogandum , & quaſi igne excoctum juſtiorem & puriorem faciat . Quod intelligens Apoſtolus ſecundum id quod miſericordiam eſt conſequutus a Domino , ait : *Non* [c] *deficiamus in tribulationibus* ; & benedicit Deum omni tempore ; & ſcit, quia qui perſeveraverit uſque in finem , hic ſalvus erit . Et gloriatur in labore & dolore . Et cum Jeremia dicit : *Tribulationem , & miſeriam invocabo* . Ut quomodo alius invocat Deum : [d] ſic ſanctus vir & bellator invictus , ad exercendum ſe & probandum, tribulationem & miſeriam venire deſideret .

(Margin: a Dan. 3. — Humana impatientia in querulam vocem erumpit in Propheta. — b v. 2. — Rom. 11. — 1. Reg. 18. — Deus medicus clementiſſimus. — c Ephe. 3. — Pſal. 33. — Mat. 10. — d)

Et factum eſt judicium & contradictio potentior : propter hoc lacerata eſt lex , & non pervenit uſque ad finem judicium : quia impius prævalet adverſus juſtum , propterea [e] *egreditur judicium perverſum* . LXX. *Contra me factum eſt judicium , & judex accipit : propterea lacerata eſt lex , & non pervenit ad finem judicium : quia impius prævalet adverſus juſtum , propterea egreditur judicium perverſum* . Adhuc Propheta vel populus loquitur ad Dominum , quod non veritate adverſus ſe , ſed potentia judicatum ſit , & nihil ex lege & juſtitia ſuſtinuerit . Unde & ipſum judicium non habuerit finem ſuum . Finis autem judicii eſt judicare juſte . Et hoc quare loqui audeat , in conſequentibus monſtrat, dicens : Quia impius Nabuchodonoſor prævaluit adverſus juſtum Judam , & hanc eſſe cauſſam , quod dixerit judicium non perveniſſe ad finem ; quia iniquum ſit & perverſum, ut Joſias rex juſtus a rege Ægyptio trucidetur ; ut Daniel, Ananias, Miſael , & Azarias ſerviant ; & imperet Babylonius imperator , & inter ſcorta & concubinas ſuas Balthaſar potet in phialis Dei . Hæc Propheta de ſuorum temporum ſtatu (ſequimur enim quia ſemel voluiſti & hiſtoriæ vilitatem) Cæterum juxta LXX. communis ad Deum querela ſanctorum eſt , quare contra eos injuſtum judicium fiat :

(Margin: e — Finis judicii, judicare juſte. — 4. Reg. 22. — Ibid. 23. — Dan. 3. — Ibid. 5.)

a Reginæ mſ. *premente ſe anguſtia* .
b Deſcribit Regin. cod. reliquum ipſum verſiculum , *quia zelatus ſum ſuper pacem peccatorum videns* . Sicque & paulo poſt *& reliqua : Ergo fruſtra juſtificavi cor meum , & lavi inter innocentes manus meas* .

c Victor. *Non deficimus* , ex Vulgata Editione 2. Cor. 4.
d Sufficit ex Brixianis codd. idem Victorius heic, *erui a miſeria mundi* .
e Tum heic , cum apud LXX. *egredietur* conſtanter præfert Reginæ mſ.

* al. at.

fiat, & innoxium in perſequutionibus A ſanguinem fundant: * ac ſi quando ante tribunal ſteterint judicium ſæcularium, judex, acceptis muneribus, condemnet inſontem, & reum liberet. Quod quidem non ſolum de judicibus ſæculi, ſed interdum de Eccleſiarum quoque principibus dici poteſt, * quod propter munera lacerent legem, & non perducant uſque ad finem judicium, & impius prævaleat adverſus juſtum: & magis in judicio peccatum B divitis, quam pauperis veritas defendatur. Unde querimonia eſt, judicium exire perverſum: ſed non debemus ſuper hac rerum inæqualitate turbari, videntes & in principio mundi ab impio Cain interfectum Abel juſtum, & poſtea exulante Jacob, regnare in domo patris Eſau: & Ægyptii luto & latere affligunt filios Iſrael: & Dominus contra quem nunc querela dirigitur, crucifigitur a Judæis, & Barabbas latro C eligitur, Dies me deficiet, ſi voluero enumerare quomodo in iſto ſæculo, impiis prævalentibus, opprimantur juſti.

* al. qui. Propter munera lex lacerata.

Geneſ. 4. Ibid. 28. Joan. 19. Ibid. 18.

℣. 5. *Aſpicite in gentibus & videte, & admiramini, & obſtupeſcite, quia opus factum eſt in diebus veſtris, quod nemo credet quum narrabitur.* LXX. *Videte contemtores & reſpicite, & admiramini mirabilia & diſperdimini: quia opus ego operor in diebus veſtris, quod non* [a] *credetis, ſi quis narraverit.* Symmachus pro eo quod diximus: *quia opus factum eſt in diebus veſtris*, interpretatus eſt, *quia opus fiet in diebus veſtris:* cætera ſimiliter. Rurſum in principio capituli, ubi in Hebraico ſcriptum eſt E ראו בגוים RAU BAGGOIM, & nos tranſtulimus, *aſpicite in gentibus*, & LXX. poſuerunt, *videte contemtores*, excepto Aquila & Symmacho & Theodotione, qui cum noſtra interpretatione concordant, in alia quadam Editione, [b] ἀνωνύμη repperi *videbitis calumniatores*, & in alia ſimiliter abſque auctoris titulo, *videbitis declinantes*. Igitur ad ſuperiores querelas cauſſantis Prophetæ & dicentis: *Uſquequo, Domine, clamabo, & non exaudies?* & reliqua uſque ad finem hujus exordii, vox Domini reſpondentis inducitur, ut hanc iniquitatem quam in ſolo Iſrael fieri putat, cernat in gentibus: & quod Chaldæis, non ut

b Duæ editiones ſine auctoris nomine.

Propheta arbitrabatur, Judas tantum & Jeruſalem traditi ſint; ſed omnes per circuitum nationes: & tantum eum eſſe valiturum, ruiturumque poſtea, ut ſi quis prædixerit quod futurum eſt, pro rei magnitudine videatur incredulum. Sed & hoc quod LXX. & cæteri Interpretes ediderunt: *Videte contemtores*, ſive *videbitis calumniatores & declinantes*, cum ſenſu hujus loci congruit, & ex ipſo ſermone arguuntur audaciæ, & contemtus in Dominum: ex quorum perſona Propheta clamaverat, quare auſi ſint Dei contemnere majeſtatem, & temerarie loqui, & quantum in ſe eſt, Dei providentiam calumniari, & declinare a Domino coarguentes eum iniquitatis. Videbitis ergo contemtores, & tunc admirabimini, & omnem veſtram querelam pro nihilo computabitis, quum perſpexeritis me facere in diebus veſtris; ne forte dicatis, quid ad nos pertinet de futuro? Opus quod tam grande erit, & veſtram omnem opprimet cauſſationem: ut ſi quis nunc futurum eſſe prædixerit, fidem non facile accommodetis. Quod autem hoc D opus ſit, in conſequentibus demonſtratur.

Quia ecce ego ſuſcitabo Chaldæos, gentem amaram & velocem, ambulantem ſuper latitudinem terræ, ut poſſideat tabernacula non ſua: horribilis & terribilis eſt: ex ſemetipſa judicium, & onus ejus egredietur. Leviores pardis equi ejus, & velociores lupis veſpertinis, & diffundentur equites ejus: equites namque ejus de longe venient: volabunt quaſi aquila feſtinans ad comedendum: omnes ad prædam venient, facies eorum ventus urens: & congregabit quaſi arenam captivitatem, & ipſe de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi ejus erunt: ipſe ſuper omnem munitionem ridebit, & comportabit aggerem, & capiet eam: tunc mutabitur ſpiritus, & pertranſibit & corruet: hæc eſt fortitudo ejus Dei ſui. LXX. *Quia ecce ego ſuſcitabo Chaldæos gentem amaram & velocem, quæ ambulat ſuper latitudinem terræ, ut poſſideat tabernacula non ſua: terribilis & illuſtris eſt: ex ſemetipſa judicium ejus erit, & aſſumtio ejus ex ſe egredietur: Et exilient ſuper pardos equi ejus, & velociores erunt lupis Arabiæ, & equitabunt equites ejus, & impetu venient de lon-* ℣. 6. 7. & ſeqq.

[a] Correximus ad Regii mſ. fidem, *credetis*, juxta Græcum πιςέυσητε, quod & Victorio placuit. Martian. retinuit *credidiſtis*.

[b] Pro vocibus, ανωνυμη *repperi*, quas & noſtri poſt Victorium præferunt mſſ. retinuit Martian. uno verbo *habetur*.

de longinquo : & volabunt quasi aquila promta ad comedendum, consummatio in impios veniet resistentes faciebus eorum ex adverso, & congregabit quasi arenam captivitatem : & ipse in regibus delectabitur, & tyranni ludibria ejus : & ipse in omnem munitionem illudet, & mittet aggerem, & obtinebit eam : tunc mutabit spiritum, & pertransiet, & propitiabitur : hæc est fortitudo Dei mei. Quod vobis dixeram : Aspicite in gentibus, & videte, & miramini, & obstupescite : quia opus fiet in diebus vestris, quod nemo credet quum narrabitur, hoc est quod sequens sermo describit : *Ecce ego suscitabo Nabuchodonosor, & Chaldæos,* gentem pugnacissimam & velocem, cujus roboris, & ad bellandum audaciæ, omnes pene Græci, qui barbaras historias conscripserunt, testes sunt. Hæc non est contenta finibus suis, sed huc illucque discurrens super terræ latitudinem pervagatur. Et hoc est opus ejus, non ut terram vomere exerceat; sed ut rapto vivat & gladio, & ut possideat urbes non suas : antequam manum inferat, antequam prorumpat ad bellum, terrorem portat in vultu. Quod autem ait : *Ex semetipsa judicium & onus ejus egredietur,* pro quo interpretatus est Symmachus : *ipsa sibi judicabit, & decreto suo egredietur,* vel ita intelligendum est, de sua gente constituet principes, & potestas ejus, & gladius aliarum gentium satellites non habebit, vel certe quomodo fecit, fiet ei, & sic vastabitur, ut ipsa vastavit. Equi quoque & equites, qui de longe venient, tam pernices ad persequendum & cuncta populanda erunt, ut pardos superent, & lupos vespertinos. Siquidem lupi sæviores esse dicuntur nocte vicina, & tota die fame ad rabiem concitati. Volabunt ergo equites non ad pugnandum, quia nullus resistet; sed ad discurrendum ut aquila, cui in [a] volatilibus omnia subjacent, festinans ad devorandum. Et quomodo ad flatum venti urentis virentia cuncta arescunt, ita ad aspectum eorum omnia vastabuntur, tantusque erit numerus captivorum & prædæ, ut per ὑπερβολῶ, etiam arenæ possit æquari. Ipse quoque, id est, Nabuchodonosor, in universo orbe regnabit, & ante currum suum triumphans de regibus, eos habebit irrisui, & inter delicias computabit : tantæque potentiæ & superbiæ erit, ut naturam superare contendat, & urbes munitissimas robore sui exercitus capere. Veniet enim Tyrum, & jacto in mari aggere, peninsulam faciet de insula, & introitum inter fluctus maris in urbem terra præbebit. Quam ob caussam & super omnem munitionem ridebit, & comportabit aggerem, & capiet eam, id est, munitionem, sive Tyrum; quod quidem in Ezechiele perspicue demonstratur, ubi dicitur : *Nabuchodonosor rex Babylonis subjugavit exercitum suum opere magno adversum Tyrum. Omne caput calvum, & omnis humerus depilatus, & merces non data est ei, & exercitui ejus contra Tyrum, & operi in quo servivit adversum eam.* Quum autem comportaverit aggerem, & nihil viribus ejus obvium fuerit, tunc mutabitur spiritus ejus in superbiam : & Deum esse se credens, imaginem auream statuet in Babylone, quam universas gentes adorare compellet. Quod quum fecerit, transibit in bestiæ figuram, & postea corruet : pro quo Aquila & Symmachus transtulerunt καὶ πλημμελήσει, id est, *& delinquet* : hanc habente Scriptura sancta consuetudinem, ut VASAM, id est, *delinquet*, ponat pro eo quod est, *desinet esse* quod fuerat. Tale quid & nos habemus in linguæ nostræ idiomate, dicentes : *Vapulavit exercitus,* pro eo quod est, *interfectus & cæsus est* : Et, *peccavit vinea & ager,* pro eo quod est, *vindemia & fruges non habuere proventum.* Quod autem in fine capituli dicitur : *Hæc est fortitudo ejus Dei sui,* εἰρωνικῶς est legendum, ut sit sensus : Hæc est fortitudo ejus, quam dedit ei Bel deus suus. Ad cujus cultum omnes nationes etiam per Scripturam & comminationem mortis sævissimo imperio compellebat. Hæc juxta Hebraicum : nunc veniamus ad LXX. ut propositis singulis sententiis, interpretationem allegoricam coaptemus. *Ecce ego suscitabo Chaldæos gentem amaram & velocem, quæ ambulat super latitudinem terræ, ut possideat tabernacula non sua.* Comminatur Deus adversum contemtores & calumniantes providentiam suam, suscitaturum se Chaldæos, qui interpretatur *quasi dæmonia* ; vel Angelos pessimos significans, qui ministrant

Audaciæ & roboris Chaldæorum ad pugnandum Græci Scriptores testes sunt.

Lupi vespertini

Ezech 29 19

ואשם Consuetudo Scripturæ & nostra.

[a] Male [illegible] volatibus.

ſtrant furori ejus & iræ, & tribulationi quam infert in peccatores: vel animas hominum peſſimorum, per * quas mereates cruciat. Hi autem Chaldæi gens amara eſt & velox, non parcens, & cito explens quod [a] ſibi fuerit imperatum. Et ambulat ſuper latitudinem terræ. *Lata enim & ſpatioſa via eſt quæ ducit ad mortem*: per quam ambulabat & ille dives in Evangelio, qui fulgebat in purpura, & illi de quibus dicitur: *Qui dormiunt ſuper lectos eburneos, & deliciis affluunt in ſtratis ſuis. Qui comedunt vitulos de armentis lactentes, & bibunt defœcatum vinum, & primis unguntur unguentis*: qui quia in lata ambulant via, latitudo terræ appellantur, quæ Chaldæorum veſtigiis premitur. Noluerunt enim ambulare per arctam & anguſtam viam, quæ ducit ad vitam, & per quam ambulabat Paulus * glorificans Deum in tribulatione & anguſtia. Ambulant autem Chaldæi ſuper latitudinem terræ, ut poſſideant tabernacula non ſua. Omnis enim rationabilis anima licet per vitium & culpam ſuam hoſpitium facta ſit Chaldæorum, tamen per naturam tabernaculum Dei eſt. Et quanquam in Evangelio peſſimus dæmon loquatur: *Vadam in domum meam unde exivi*, non eſt ei credendum; ſiquidem nulla rationabilis creatura ad hoc facta eſt, ut habitaculum dæmonis ſit. Sequitur: *Terribilis & illuſtris eſt: ex ipſo judicium ejus erit, & aſſumtio [b] ejus ab eo egredietur*. Terribilis eſt Chaldæus propter multa variaque ſupplicia quæ infert in contemtores, illuſtris, quia aſſumit ſibi divinitatis gloriam. Et per oracula ſua & falſa reſponſa, & curationes morborum, quos ipſe immiſerat, apud imperitos & contemtores Dei videtur illuſtris. Erit enim contemtoris judicium atque ſupplicium ex eo, hoc eſt, ex ſemetipſo, ſive ex Chaldæo. Ipſi enim ſecundum Apoſtolum tradentur ad pœnam, ut diſcant non blaſphemare: a quo qui egerit pœnitentiam, & ad Deum converſus fuerit egredietur, quum prius manibus illius teneretur, & eſſet Chaldæi aſſumtio. Si quando viderimus multo aliquem tempore ſerviſſe diabolo, & poſtea ad

* al. quos. — Matt. 7. 13. — Luc. 16. — Amos. 6. 4. — 1. Cor. 6. & 12. — * al. glorians in. — Matth. 12. 44. — Dæmonum falſa reſponſa & morborum curationes. — 1. Tim. 1.

A Deum eſſe converſum, dicamus de eo: *Et aſſumtio ejus egreſſa eſt ab eo*. Quicumque enim egerint pœnitentiam, & dereliquerint dæmones, quibus quaſi equi prius ad ſedendum terga præbebant; & velocitate pardorum & luporum veſpere equites ſuos abjecerint & eliſerint, & vacuo levique dorſo ad eum portandum venerint, qui ſuper pullum aſinæ manſuetus & pauper aſcendit, hi quaſi de longe properan- B tes, & non contenti curſu & impetu aſſument volatum, & venient quaſi aquila, ut ſermonis Dei veſcantur carnibus, & famem tanti temporis ſaturent. In eo enim quod dicitur, καὶ ἐξιππάζονται οἱ ἱππεῖς αὐτοῦ, [c] & LXX. tranſtulerunt: *Et equitabuntur equites ejus*, juxta ſenſum quem ſupra poſuimus, interpretatus eſt Symmachus, *effundentur equites ejus*, id eſt, corruent & allidentur in terram. Lupi autem Ara- C biæ, id eſt, veſperi & Occidentis hi recte vocantur, quibus converſatio peſſima occubuit, & ante in caligine conſtituti, toto gradu veſperam derelinquunt, quam quum reliquerint, & volaverint promti, ut comedant carnes verbi Dei, tunc conſummatio veniet in impios, id eſt, in Chaldæos qui reſiſtebant vultibus pœnitentium ne reverterentur ad Dominum ſuum. Quamobrem conſummatio in impios D veniet, reſiſtentes vultibus eorum ex adverſo. Quum autem illi fuerint conſummati, & de manibus eorum erepta captivitas, tunc ſermo divinus congregabit quaſi arenam Chaldaicæ captivitatis, & delectabitur in regibus, & tyranni ludicra ejus erunt, videns potentiſſimum quondam diabolum, & regna ejus (quæ Salvatori quoque oſtendens, ait: *Hæc omnia dabo tibi, ſi procidens adoraveris me*) ejus adventu eſſe E deſtructa; deliciæ enim prudentiæ ſunt, & voluptas ſapientiæ, quum ſtultitia deſtruitur, & tyrannorum quondam potentia ſuperata atque dejecta, vertitur in deriſum. Neque enim ſolus draco formatus eſt ut luſui haberetur a Domino, qui eſt principium plaſmationis ejus, factus Angelis [d] ludicrum. Neque illum ſolum dabit Deus, quaſi paſſerem parvulo; ſed

Joan. 12. — Matth. 4. 9.

 ſi quis

a Regin. mſ. *quod cito fuerat*.
b Idem, *aſſumtio ejus egreſſa eſt ab eo*.
c Pro verbis, *& LXX. tranſtulerunt*, Reginæ mſ. & Victorius hanc interpretationem ipſi Hieronymo tribuentes, præferunt, *noſque tranſtulimus*.

d Legit Victor. *factus eſt Angelis ludibrium*, in quam rem laudat locum Jobi 40. ſecundum LXX. τοῦτ' ἔστιν ἀρχὴ πλάσματος κυρίου πεποιημένος ἐγκαταπαίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων. Mox *parvulo* ex Reginæ mſ. pro quo erat *parvulum*, reſtituimus.

si quis etiam alius crudelis, & mentis tyrannicæ fuerit, tradetur sermoni Dei in derisum. Et ipse ait, *in omnem munitionem illudet*. Quæ autem est alia munitio, nisi illa de qua loquitur Apostolus, *Arma enim militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, cogitationes destruentia, & omnem altitudinem elevantem se adversus scientiam Dei*. Si quæ igitur fuerint, vel in sermonibus, qui promittunt altitudinem & magnitudinem se habere contrariam veritati, munitiones, vel in omni gloria atque divitiis & fortitudine, quæ laudatur in sæculo, omnia destruentur, & sermo Dei universæ munitioni illudet. Et mittet aggerem, & obtinebit eam per aggerem, & terrena quæ profert, arguens eam fragilitatis in his quibus sibi videbatur prius aliquid habere fortitudinis. Quum autem hoc fuerit expletum, tunc spiritus convertetur, & nequaquam puniet ut ante punierat, sed pertransiens peccatores rogabit pro eis, & reconciliabit eos pristino Domino: in quibus omnibus ostenditur fortitudo, * quæ tanta perfecerit, Dei nostri. Cernitis quam confragosa loca sint, & adversa historiæ veritati. Et quomodo ea quæ secundum literam super Chaldæis interpretati sumus, nunc juxta tropologiam videantur sonare clementiam & libertatem eorum qui de Chaldæorum manibus evaserint. Historia stricta est, & evagandi non habet facultatem. Tropologia libera, & his tantum legibus circumscripta, ut pietatem sequatur intelligentiæ, sermonisque contextum, nec in rebus multum inter se contrariis violenta sit copulandis.

2. Cor. 10. 4. 5.

* al. qui.

Stricta historia, Tropologia libera ad pietatem.

℣. 12. *Numquid non tu a principio, Domine Deus meus, sancte meus? & non moriemur? Domine, in judicium posuisti eum, & fortem ut corriperes, fundasti eum?* LXX. *Nonne tu a principio, Domine Deus meus, sancte meus? & non moriemur? Domine, in* * *judicium posuisti eum: & plasmavit me, ut arguam in disciplina ejus*. Symmachus manifestius: *Nonne tu a principio, Domine Deus meus, sancte meus, ut non moreremur? Domine, ad judicandum posuisti eum, fortem ad corripiendum constituisti illum*. Ad Prophetæ querimoniam dicentis: *Usquequo, Domine, clamabo, & non exaudies?* responderat Deus, dicens: *Aspicite in gentibus & videte*: & post præfationem intulerat: *Ecce ego suscitabo Chaldæos gentem amaram & velocem*. Omnique descriptione completa, vel de Nabuchodonosor, vel de diabolo in fine memorat: *Tunc mutabitur spiritus, & pertransibit, & corruet, hæc est fortitudo ejus Dei sui*. Quod Propheta audiens & intelligens, idcirco Nabuchodonosor contra Judam, sive diabolum contra credentes accipere potestatem, ut corripiat eos, & post correptionem ipse quoque puniatur in fine, respondit Domino: Ergone tu es, Domine Deus meus, sancte meus? (hæc autem loquitur blandientis & pœnitentis affectu) qui a principio nos creasti? cujus misericordia hucusque subsistimus? Non enim sciebam tantum posse adversarios nostros, nec noveram Nabuchodonosor, vel diabolum mundi hujus, & cunctarum accepisse gentium potestatem. Quantum igitur ad vires ejus, nullus nostrum ei potest resistere. Quantum autem ad misericordiam tuam, tuum est omne quod vivimus, quod non ab eo interfecti sumus, & ad mortis opera perducti. Tu enim, Domine, ad judicandum posuisti eum, ut ipse sit inimicus & ultor, & ut per illum corripias quiquumque peccaverit tibi. Sed quia semel Chaldæos super dæmonibus interpretati sumus, & Nabuchodonosor super rege eorum diabolo, debemus descriptionem diaboli & potentiam ejus breviter perstringere, ut juste Propheta dicat: *Domine, in judicium posuisti eum, & fortem ut corriperes fundasti eum*. Suscitatur adversum incredulos & contemtores natio dæmonum, amara ad puniendum, & ubique præsens. Ambulat quoque ubiquumque terrarum est latitudo, ut possideat homines, in quibus Christus habitare debuerat. Horribilis atque terribilis est, & difficile ab aliquo superari potest, nec ante frangitur, nisi quum magnitudine peccatorum, & iniquitatis suæ pondere prægravata ad consummationem venerit. Equi ejus & equites in similitudinem pardorum & luporum semper sanguinem sitient, & desiderabunt prædas, simulabunt absentiam, & dum non sperantur, cito de longe venient. Volabunt quasi aquila, quæ exaltans volatum, ponere vult inter sidera cæli nidum suum, & semper festinat ad prædam. Et in Ezechiele sub figura Nabuchodonosor & regis Ægyptii super diabolo describitur.

* al. judicio.

Descriptio potentiæ diaboli.

bitur. Nullus est dæmonum qui parcat: omnes ad prædam festini venient: ante faciem eorum ventus urens: quidquid aspexerint, quidquid vultui eorum obvium fuerit, urere desiderabunt & perdere. Rex autem potentissimus erit in medio captivorum, & eorum numerum quasi arenam maris a satellitibus suis hincinde suscipiet, & ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi ejus erunt. Multos enim sanctos sua supplantatione decipiet, & eos qui sibi videbantur potentissimi, & tyrannidem exercere contra dæmones, & ejicere illos de corporibus obsessis, subjiciet servituti suæ, & risui deputabit. Ipse vero fortissimus, coacta manu, & perditorum exercitu congregato, de omni munitione ridebit, & quidquid forte fuerit, nitetur evertere. Comportabit enim aggerem, id est, circumdabit opera terrena: & quum terra fuerit [a] aggesta, facile omnem capiet munitionem. Post tantam autem victoriam mutabitur spiritus ejus, & pertransibit os ejus usque ad cælum, & Deum se faciens, blasphemare incipiet Creatorem suum. Quod quum fecerit, corruet, & ruina ejus ostendet quam fortis divinitas illius fuerit, & idolorum simulatio sub quorum imaginibus suo cultui homines subjugabat. Audiens igitur hæc Propheta quod tantus talisque sit rex mundi hujus, ut congreget captivitatem quasi arenam maris, & triumphet de regibus; & tyranni ridiculi ejus sint, & de omni munitione rideat, & comportet primum aggerem, & postea capiat eam; & tantæ superbiæ sit, ut contra Creatorem suum audeat resistere, & se facere quasi deum, qui prius audacter loquebatur ad Dominum; & se, vel suum populum, sive eos ex quorum persona querebatur, justos esse memorarat: nunc in blandimentorum verba prorumpit & ait: Ergone tu a principio es, Domine Deus meus, sancte meus? quodque non morimur, nec capimur a tanto hoste, tuæ clementiæ est. Tu enim, Domine, constituisti eum quasi carnificem; & fortem fecisti eum, ita ut aut nullus aut rarus ejus possit resistere fortitudini. Porro secundum LXX. hoc quod in fine dicitur: *Et plasmavit me, ut arguerem in disciplina ejus*, ad personam Prophetæ referri potest, ut sit sensus: Ego autem propterea inspiratus sum in Prophetam, ut arguam delinquentes, & doceam Domini disciplinam. Quidam * de Domino dici putant, qui a Patre idcirco plasmatus sit, & corpus assumserit, ut doctrina Dei Patris homines erudiat. Sed hoc quam discordet a contextu superiorum, & totius loci continentia, non tam mei erit judicii, quam Lectoris.

* al. a.

℣. 13. & 14. *Mundi sunt oculi tui, ne * videas malum, & respicere ad iniquitatem non poteris. Quare non respicis super iniqua agentes, & taces devorante impio justiorem se: & facies homines quasi pisces maris, & quasi reptile non habens principem?* LXX. *Mundus oculus, ne videat mala: & aspicere super dolorem non poteris. Quare [b] aspicis super contemtores, tacebis cum devoraverit impius justiorem se? Et facies homines quasi pisces maris, & quasi reptilia non habentia ducem.* Tale quid & Jeremias ad Deum loquitur: *Justus es, Domine, confiteor: verumtamen judicia loquar ad te: Quid est quod via impiorum prosperatur, [c] abundant omnes qui prævaricantur & delinquunt? Plantasti eos & radicati sunt, genuerunt filios, & fecerunt fructum: prope es tu ori eorum, & longe a renibus eorum.* Ergo & Abacuc in eadem sententia: *Mundi sunt*, inquit, *Domine, oculi tui*; & scio quoniam malum injustumque non libenter aspicias, nec potest quisquam de tua dubitare justitia. Verumtamen cur pateris Babylonios tanta crudelitate jactari, & ab impio Nabuchodonosor justum opprimi Israel: non quod * perfecte justus sit qui opprimitur, sed quod opprimente se justior sit. Et quomodo pisces qui non habent principem, & irrationabilia jumenta, & multitudo reptilium absque providentia, subjacet fortiori, & quicumque plus valuerit viribus, dominatur in alterum: sic inter homines, animal rationale, & ad similitudinem tuam conditum, non valebit ratio, non merita; sed vires corporis, & irrationabilis fortitudo. Si autem voluerimus generaliter intelligere, super providentia, quærente Propheta: Cur diabo-

* al. videant.

Jer. 12. 1. 2.

* al. perfectius sit.

a Haud bene Martian. legerat *aggravata*.

b Expunximus heic negandi particulam, quam editi libri [illegible] sensu interserunt: mss. vero, ipseque [illegible] Græcus textus ἱνατί ἐπιβλέπεις, vel εἰς τί ἐπιβλέπεις: *Quare aspicis* &c. Abest quoque ab Hebræo למה חביט, *Quare respicis*, quamquam ibi nos negandi particulam delere, mss. minime suffragantibus, non ausi sumus.

c Florentiæ codd. penes Victorium *abundaverunt*, consentiente Græco [illegible].

diabolus tantum valeat in sæculo, & A dominante Deo alter exercet tyrannidem? Istiusmodi sensus erit, & cum superioribus hæc expositio jungetur: Novi, Domine Deus meus, sancte meus, quia, te providente & defendente, non morimur; & scio quia propterea posuisti adversarium, ut ipso quasi carnifice, corriperes, & non occideres peccatores. Novi quia nihil tibi placeat injustum, & oculi tui ab omni iniquitate sint puri, nec videre possis B dolores eorum, qui injustitiæ sunt subjecti. Veruntamen caussam invenire
Genes. 4. non possum, cur Abel justum Cain occidat injustus, & taceas? Cur sæviente ceto, & omnia devorante, non solum minores pisciculi, sed ipse
Jonæ 2. quoque tuus devoretur Jonas? Quare impius vincit, & justus vincitur? Nec hoc dico quod noverim quemquam justificari in conspectu tuo, & absque peccato esse, & humanæ fragilitatis C ignarus sim; sed quomodo Sodoma & Gomorrha comparatione Ierusalem
Luc. 18. justæ sunt. Et Publicanus in Evangelio Pharisæi collatione fit justior: ita & iste qui oppprimitur a diabolo, peccator quidem est; sed opprimente se justior est. Quare igitur non est mensura, nec pondus, ut si semel justus opprimitur & subjicitur, non impio,
a sed justiori se subjiciatur? [a] Dicam quidquam sine te fieri, & te nolente, tantum D posse impium? hoc sentire blasphemum est. Quum itaque tu sis universitatis rector & Dominus, tu necesse est facias quod sine te fieri non potest. Et hæc dicit non quod ipse Propheta sic sentiat, ut supra testatus sum; sed quod impatientiam humanam in sua persona exprimat: sicut frequenter videmus Apostolum varias hominum in se recipere sententias, & nunc
Rom. 7. 23. dicere: *Video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ,* A *& captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis.* Et quasi incipiens sit: *Fratres, ego non arbitror me comprehendisse: & ex parte cognoscimus, & ex* Philipp. 3. 13.
parte prophetamus. Ac rursum quasi perfectus sit: *Quotquot ergo perfecti, hoc* 1. Cor. 13. 9
sapiamus; quum utique non sit unius atque ejusdem, dicere se ex parte cognoscere, & esse perfectum. Ac ne forsitan putes non Apostolicæ consuetudinis, sed [b] nostri hoc esse argumenti b
B quod ipse loquitur ad Corinthios: *Hæc autem, fratres, transfiguravi me & Apollo propter vos, ut in nobis discatis.* 1. Cor. 4. 6.
Alioquin quomodo potest sic habere Deus homines quasi pisces maris, & velut reptilia quæ non habent principem: quum Angeli singulorum quotidie videant faciem Patris qui in cælis est: Matth. 18.
& circumdet Angelus Domini in circuitu timentium eum, & eripiat eos. Psal. 33.
Sicut igitur in hominibus etiam per C singulos Dei currit providentia, sic in cæteris animalibus generalem quidem dispensationem & ordinem, cursumque rerum intelligere possumus. Verbi gratia, quomodo nascatur piscium multitudo, & vivat in aquis, quomodo reptilia & quadrupedia oriantur in terra, & quibus alantur cibis. Cæterum absurdum [c] est ad hoc Dei deducere majestatem, ut sciat per momenta singula quot nascantur culices, quot D ve moriantur, quæ cimicum & pulicum, & muscarum sit in terra multitudo, quanti pisces in aqua natent, & qui de minoribus majorum prædæ cedere debeant. Non simus tam fatui adulatores Dei, ut dum potentiam ejus etiam ad ima detrahimus, in nos ipsos injuriosi simus, eamdem * rationabilium quam irrationabilium providentiam esse dicentes. Ex quo liber ille apocryphus stultitiæ condemnandus est, E in quo scriptum est, quemdam Angelum nomine [d] Tyri præesse reptilibus: Et in

* al. rationalium & irrationalium.
Liber Apocryphus damnatus.
d

[a] Ms. Reginæ, *Non quo dicam.*

[b] Falso erat apud Martianæum: *non Apostolicæ consuetudinis, sed nostra: hoc est argumentum quod ipse loquitur.* Correxerat Victorius minus incongruo sensu, *sed nostra hoc esse argumentum.* Optime vero nunc Reginæ ms. restituit.

[c] Nemo hominum, qui Deum vere confitetur, ejusque Providentiam ad minuta quæque extendi, de fide credunt, hunc Hieronymi locum aut erroris non arguit, aut non nititur saniorem in sensum benigne interpretari. Nobis universum contextum attendentibus suismet verbis purgari S. Doctorem posse ab erroris suspicione persuasum est; neque enim ἁπλῶς Dei providentiam ad minima quæque deduci negat, sed *eamdem rationabilium, quam irrationabilium providentiam esse.*

[d] Nomen hoc *Tyri* mendosum esse scribarum culpa autumo. Ms. Reginæ minus male *Tv·in* legit: fortasse autem *Hegrin* reponi debet, quod est in apocrypho Hermæ libro nomen Angeli, qui bestiis præficitur, vel est Græcis literis scribendum θηρίου, aut θηρίων, quod est *bestiæ*, sive *bestiarum*: ut nomen ad reptilium genus, non ad Angelum referatur. Verum longe illa difficilior est quæstio, quisnam ille putandus sit liber, quem stultitiæ S. Doctor condemnat. Nam quod prima fronte videatur, Hermam, sive Pastoris librum indicari, non levia rationum momenta sunt, quæ id sentire non permittant. Primum a veritatis abhorret specie, abs Hieronymo penitus repudiari eum librum, stultitiæque argui, quem sæpe alibi laudat, ac pro Ecclesiastico habet, & qui legi dignus sit ad fidelium utilitatem. Secundo habetur quidem in eo libro Visione quarta mentio de Angelo, qui est super bestias: verum non *Tyri*, aut *Tygrin* ibi de nomine nuncupatur, sed *Hegrin*, quod nomen non a θηρίου, idest, *bestiæ*, sed ab ἐγρηγόρου, idest, *vigilis*, dedu-

Et in hanc similitudinem piscibus quoque & arboribus, & bestiis universis proprios in custodiam Angelos assignatos.

V. 15. 16. & 17. *Totum in hamo sublevavit, traxit illud in sagena sua, & congregavit in rete suum: super hoc lætabitur & exulabit. Propterea immolabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo, quia in ipsis incrassata est pars ejus, & cibus ejus electus: propter hoc ergo expandit sagenam suam, & semper interficere gentes non * cessat.* LXX. *Consummationem in hamo sublevavit, & attraxit eum in reti suo, & congregavit eum in sagenis suis: propter hoc lætabitur & gaudebit: propterea * immolabit sagenæ suæ, & incendet reti suo, quia in ipsis incrassavit partem suam, & escæ ejus electæ: propterea expandit rete suum, & semper interficere gentes non cessat.* Quia supra pisces nominaverat, dicens: *Et facies homines quasi pisces maris, & quasi reptile*, quod significantius dicitur in Hebræo REMES, id est, κινούμενον, omne videlicet quod moveri potest, idcirco μετάφοραν piscium servat in cæteris, ut quomodo piscator mittit hamum, & rete & sagenam, ut quod hamus non potuit, rete comprehendat, quod evaserit rete, sagenis latioribus circumdetur: ita & rex Babylonius cuncta vastaverit, & universum hominum genus suam prædam fecerit. Porro quod ait: *Lætabitur atque gaudebit, & immolabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo*, idolum significat quod fecit in campo * Dura, & simulacrum Belis, cui quasi grandi sagenæ immolavit pinguissimas victimas, totas quas vicerat nationes ad cultum ejus cogens. In ipsis quippe, hoc est, in idolis suis incrassatum esse se credens, & suam partem, id est, omnes se habere divitias, quasi grandes pisces etiam principes quosque atque reges suo subjugavit imperio, quas escas electas vocat. Et quia semel piscatione opulentissima saturatus est, & sagenam suam, id est, suum replevit exercitum, propterea gentes interficere, id est, semper pugnare, & jugulare non cessat. Porro secundum Septuaginta, impius diabolus (qui opprimit justum, & habet homines quasi pisces maris, & vastat cuncta quasi reptilia non habentia ducem) misit hamum suum contrarium ei hamo, a quo per Apostolum Petrum primus captus est piscis, in cujus ore inventus est stater. Et adhæsit hamo ejus Adam, & attraxit eum foras de paradiso rete suo: & cooperuit illum sagenis suis, variis & multiplicibus dolis atque fallaciis. Idcirco lætabitur, & decipulas suas plus arbitrabitur esse quam præceptum Domini. Et immolabit non hamo (qui perversus sermo intelligitur, & adhuc in principio constitutus) sed reti suo, quia pinguissimas in ipso hostias comprehendit. Et: *Per unum hominem peccatores constituti sunt plurimi*, & in Adam omnes mortui sumus, & universi deinceps sancti cum illo pariter de paradiso ejecti. Unde & cibi ejus electi sunt: ut secundum Psalmistam: *Quærat a Deo escam sibi*, Prophetas subvertere volens & Apostolos. Et quia primum decepit hominem, quotidie universum humanum genus interficere non cessat. Potest autem & de hæreticorum accipi perversa multiplicique

Marginalia: * Vulg. *parcet.* — * al. *immolavit.* — רמש — *Dan.* 3. — * al. *Duram.* — A — B — C — D — *Matth.* 17. — *Rom.* 5. 19. — 1. *Cor.* 15. — *Psal.* 103. 21. — Contra hæreticos.

cunt vocabulo, efformarique volunt ex Daniele, ubi Nabuchodonosorem legimus ἐγρηγόρου ministerio ad bestiarum sortem fuisse redactum. Ita sane in omnibus sive editis sive manu exaratis Pastoris libris, P. Lenurio teste, habetur: *Misit Dominus Angelum super Bestias: cui nomen est Hegrin* &c. Unus Manuscriptus Colbertinus ab eodem citatus habet, *super Bestiam cujus nomen est Hegrin*, ut non Angelo tribuatur nomen, sed Bestiæ, quæ fortasse a Græco ἄγριος, *ferox, fera, bestia* sic appelletur. Sic & Ps. 79. 14. μονὸς ἄγριος, *singularis ferus*. Fluxa autem est cæteris contradicentibus Colbertini codicis fides, utpote recentioris, & qui scioli glossatoris ingenium redoleat. Denique nec jure Pastor in hoc stultitiæ argui possit, quod Angelum scripserit præesse reptilibus, quæ veterum Patrum sententia est, ut inferius ostendemus: in quam & concessere passim Doctores Scholastici post S. Thomam 2. Part. q. 110. art. 1. ad 3. *Unaquæque res visibilis in hoc mundo habet potestatem Angelicam sibi præpositam.* Sunt adeo qui velint, non Pastoris librum, sed *Recognitiones* Clementi attributas abs Hieronymo heic suggillari, quod nimirum tradatur ibi lib. 1. cap. 45. *singulis quibusque creaturis principes a Deo constitutos .... ipsis quoque arboribus, montibusque ac fontibus, & fluminibus ..... tum Angelis Angelum principem, spiritibus spiritum, sideribus sidus, Dæmonibus Dæmonem, avibus avem, bestiis bestiam, serpentem serpentibus, piscem piscibus, hominibus hominem, qui est Christus Jesus.* Et siquidem *Tyri* nomen, utcumque scribarum incuria male depravatum pro *Theri*, Græcum est θηρίον, quod proxime accedit ad fidem: probabilius hoc quoque sit, respici pseudo-Clementem, qui Angelicam potestatem bestiis præpositam nuncupaverit *bestiam*. Verum neque hæc satis arridet conjectura cum aliis de caussis, tum ea præcipue, quod non Angelum, sed bestiam bestiis præfici pseudo-Clemens ille docuerit. Rectius proinde visum est aliis, apocryphum qui minime nunc exstet, librum denotari abs Hieronymo, in eoque merito argui stultitiæ, quod nomina functionesque singulis Angelorum determinaverit. Et suspicati sunt quidam, ex Origene Homil. 13. in Ezechielem, & lib. 1. de Principiis cap. 5. ipsiusmet Ezechielis prophetias de Tyro alludi. Nam præfecisse Deum animalibus & plantis Angelos, vulgo apud Veteres accepta sententia est, quam præ cæteris edisserunt idem Origenes Homil. 14. in Num. 23. in Jonam. 8. in Jerem. & 4. in Ezechiel. Athenagoras Legatione pro Christianis p. 27. citatus a Methodio apud Epiphanium hæresi 64. num. 21. Epiphanius ipse lib. de Mensuris & Ponderibus c. 22. Theodoritus Quæst. 32. in Genes. &c. Eaque fuit Platonicorum sententia in Porphyrio περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων lib. 2.

cique doctrina, quod & ipſi hamo ſuo, & rete ſuo, & ſagenis ſuis plurimos piſces capiant, & multa reptilia comprehendant, & idcirco lætentur, & ſermonem ſuum quo decipere & perſuadere potuerunt, quaſi deum adorent, & illum colant, illum expoliant: ipſi omni arte deſerviant, per quem ſciant a ſe tantas victimas interfectas, & tantos potentium [a] atque ſanctorum eſſe deceptos, quos pinguem partem & electas eſcas Scriptura nunc nominat. Propterea in ſimilitudinem beſtiarum, quæ guſtatum ſemel ſanguinem ſemper ſitiunt, expandunt rete ſuum, & hoc omne eorum ſtudium eſt, ut non paucos, ſicut in principio, ſed plures interficiant. Non ambigit de interfectione multarum gentium, qui tantam hæreſeon & perverſarum doctrinarum multitudinem diaboli viderit hamo, rete, ſageniſque comprehenſam: & tamen capturæ eorum finis interitus eſt.

Beſtiæ ſemel guſtatum ſanguinem ſemper ſitiunt.

Cap. II. SUper cuſtodiam meam ſtabo, & figam gradum ſuper munitionem, & contemplabor ut videam quid dicatur mihi & quid reſpondeam ad arguentem me. LXX. Super cuſtodiam meam ſtabo, & aſcendam ſuper petram, & contemplabor ut videam quid loquatur * in me, & quid reſpondeam ad correptionem meam. Symmachus manifeſtius [b] eſt perſequutus: Quaſi cuſtos ſuper ſpeculam ſtabo, & ſtabo velut incluſus, & contemplabor ut videam quid dicatur mihi, & quid reſpondeam, & contradicam adverſum arguentem me. Pro munitione & petra, in cujus locum Symmachus interpretatus eſt, concluſum, in Hebræo ponitur MASUR, quod Theodotio gyrum, Aquila & Quinta Editio, [c] circinum tranſtulerunt. Primæ cauſſationi reſponderat Dominus: Aſpicite in gentibus, & videte, & admiramini, & obſtupeſcite. Ad quam Propheta quaſi ſuperioris dicti agens pœnitentiam, temperaverat quidem quæſtionem, dicens: Domine Deus meus, ſancte meus, & non moriemur. Sed nihilominus cum veneratione & laudibus Dei ipſum fuerat ſciſcitatus: Mundi ſunt oculi tui ut non videas malum, & reſpicere ad iniquitatem neſcis. Quare non reſpicis ſuper iniqua agentes, & taces, devorante impio juſtiorem ſe? Et quæ eſſet juſti devoratio, exequutus in partibus eſt: ut fierent homines quaſi piſces maris, & quaſi reptilia. Et quod hamo, & ſagena, & rete ſuo omnes ad interitum traherentur, & non eſſet finis interfectionis eorum. Itaque quia Propheta eſt, & propterea quærit, & dubitare ſe dicit, ut quod illi reſponderetur, reſpondeatur omnibus: *Stabo*, inquit, *in ſpecula mea*, id eſt, in prophetiæ meæ ſublimitate, & videbo poſt captivitatem populi, & everſionem civitatis & Templi, & deinceps quid ſequatur. Vel certe ita: Cuſtodiam omni diligentia cor meum, & ſtabo ſuper Chriſtum petram. Et hoc gyro & circino quaſi muro ſepiar, ne ad me leo rugiens poſſit irrumpere, & videbo quid mihi poſt ſecundam quæſtionem reſpondeat Deus; & poſtquam mihi reſponderit, & me corripuerit male fuiſſe conqueſtum, quid ego quoque ei debeam reſpondere. Eleganter autem & miro ſenſu humanam deſcribit impatientiam, quam in diſceptationibus ſemper habere conſuevimus: ut antequam nobis ex adverſo aliquis reſpondeat, & ſciamus in quo nos arguerit, ad reſpondendum paremur. Ex quo oſtenditur reſponſionem non rationis eſſe, ſed contentionis. Si enim eſſet ratio, reſponſio debuerat exſpectari, & ſic videre utrum reſpondere deberet, an conſentire rationabili reſponſioni. Sed & hoc notandum ex eo quod dixerat: *Ut videam quid loquatur in me*, propheticam Viſionem & eloquium Dei non extrinſecus ad Prophetas fieri, ſed intrinſecus & interiori homini reſpondere. Unde & Zacharias: *Et Angelus*, inquit, *qui loquebatur in me*. Et in Pſalmis: *Audiam quid loquatur in me Dominus*.

Impatientia humana in diſputationibus.

Eloquium Dei ad Prophetas non eſt exterius. *Zach. 1. 9. Pſal. 84. 9.*

Supra 1. 12. *Ibid. v. 13.* ** al. ad.*

Et reſpondit mihi Dominus, & dixit: Scribe viſum, & explana eum ſuper tabulas, ut percurrat qui legerit eum, quia adhuc viſus procul, & apparebit in finem, & non mentietur: ſi moram fecerit, exſpecta illum: quia veniens veniet, & non tardabit: ecce qui incredulus eſt non erit recta anima ejus in ſemetipſo. Juſtus autem in fide ſua vivet. LXX. *Et reſpondit ad me Dominus, & dixit: Scribe viſionem, & manifeſte in * buxum, ut [d] perſequatur qui legit ea: quia adhuc * viſio in tempus, & orietur in finem, & non in vacuum.* V. 2. 3. & 4.

** al. buxi. * al. viſio ni.*

[a] Regin. mſ. *tantos potentium a ſe eſſe deceptos*.
[b] Verba, *eſt perſequutus*, Reginæ mſ. neſcit.
[c] Verius hoc eſt, quod ex Reginæ mſ. reſcribimus, poſt Victor. *circinum*, pro quo legit Martian. *circum*. Conſonat in ſubnexa expoſitione Hieronymus, ubi, *Et hoc*, inquit, *gyro & circino, quaſi muro ſequar, ne* &c.
[d] Regin. mſ. *ut currat*, quæ proprie Aquilæ & Symmacho tribuitur interpretatio, ὅπως τρέχῃ.

vacuum. Si defecerit, sustine eum, quia veniens veniet, & non tardabit: si retraxerit se, non placebit animæ meæ in eo. Justus autem ex fide mea vivet. Pro tabulis & buxo, quod Hebraice dicitur
עלות * al. ALUTH. * ALLUOTH, Symmachus interpretatus est *paginas*. Et ubi Septuaginta posuerunt: *Justus autem ex fide mea vivet*, omnes æqualiter transtulerunt, *ex fide sua vivet*. Denique Symmachus significantius interpretans ait: *Justus autem per fidem propriam suam vivet*, quod Græce dicitur, [a] ὁ δίκαιος τῇ ἑαυτοῦ πίστει ζήσει:
באמונתו BAEMUNATHO quippe, quod interpretatur *in fide sua*, si JOD & non VAV
באמונתי literam haberet in fine, ut Septuaginta putaverunt, & legeretur BAEMUNATHI, recte tarnstulissent, *in fide mea*. Nunc autem similitudo literæ VAV & JOD, quæ mensura tantum inter se distant, caussa erroris fuit. Hoc quare dictum sit, sequens disputatio comprehendit. Juxta repromissionem quæ ad sanctum virum in Isaia fit, dicens:
Isai. 55. 24. *Adhuc loquente te, dicam ecce adsum*, nunc quoque Prophetæ respondit Dominus, & præcepit ut scribat visionem, & * digerat eam super tabulas, id est, manifestius scribat. * al. dirigas. Tabulas autem puto illas, de quibus & Apostolus loquitur ad Corinthios:
2. Cor. 3. 2. 3. *Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris: quæ cognoscitur & legitur ab omnibus hominibus: manifestati, quoniam estis epistola Christi, * ministrata a nobis, & scripta non atramento, sed spiritu Dei viventis, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.* * al. manifestata. Sed & Salomon tale quid
Prov. 3. 3 significat in Proverbiis dicens: *Describe eam super latitudinem cordis tui.* Scribere autem jubetur planius, ut possit lector currere, & nullo impedimento velocitas ejus, & legendi cupido teneatur. Et hoc præcipit, quia adhuc visio procul est, & in tempore constituto. Et quum finis rerum advenerit, tunc etiam ille veniet, & probabitur prophetia vera opere completa. Quod si forte pro cupiditate tua, o Lector, & videndæ visionis ardore, paululum tibi visum fuerit moram facere quod promissum est, noli desperare venturum; sed exspecta patienter: me enim habes, qui tibi polliceor & dico: *Veniens veniet, & non tardabit.* Si quis autem incredulus est hujus spon-

sionis meæ, & me dicente, *veniens veniet, & non tardabit*, ceperit ambigere, & in se tacitus fluctuare, putans non esse venturum quod moratur ad tempus: hic meæ animæ displicebit, juxta illud: *Neomenias & sabbatha vestra odit anima mea.* Isai. 1. 13. Quod autem animam suam Deus dixit, pro mente & cogitatione debemus accipere, ut sit intellectus: meo sensui displicebit. Sicut autem displicebit ille qui, me promittente, dubitaverit venturum esse quod spondeo: ita justus qui crediderit promissioni meæ, vivet in fide sua: His quasi lineis capituli hujus pictura descripta est. Quod autem dicit, hujuscemodi est, ita dumtaxat ut & translationem Septuaginta misceamus. Scribe in corde tuo, & quasi parvuli qui prima elementa accipiunt literarum, curvos apices & trementem manum in buxo erudiunt, & ad recte scribendum meditatione consuescunt: In buxo erudiebant manum parvuli. ita tu quoque qui ex persona ambigentis loquutus es populi, in tabulis cordis tui & in buxo pectoris scribe quod dico. Visio enim est quæ promittitur jubeturque describi, & scribi manifestius, ut nullo involvatur nubilo, & nullis ænigmatum obscuretur ambagibus: manifesta spes manifestam habeat sponsionem. Hoc autem, o Propheta, præcipio, non quod tu nescias (non enim esses Propheta, si ignorares) sed ut quod tu manifestius scripseris, Lector absque impedimento & difficultate possit legere atque percurrere: quod Septuaginta transtulerunt: ὅπως διώκῃ ὁ ἀναγινώσκων, id est, *ut persequatur qui legit*: juxta illum sensum, qui ad Timotheum scribitur: *Persequere justitiam, & pietatem & fidem, caritatem, patientiam, mansuetudinem.* 1. Tim. 6. 11. Et ad Romanos: *Hospitalitatem sectantes.* Rom. 12. 13 Et ad Corinthios: *Persequimini caritatem.* 1. Cor. 14. 1 Ipsa autem visio de qua tibi dixi: scribe visionem, & manifesta in buxo, ut possit persequi qui legit, adhuc in tempore constituto est, de quo Salvator ait: *Tempore * acceptabili exaudivi te, & in die salutis auxiliatus sum tibi.* Isai. 49. 8. * al. accepto. Et orietur in consummatione mundi, & in extrema diei hora, de qua loquitur & Joannes: *Filioli, nunc hora novissima est.* 1. Joan. 2. 18. Et non frustra veniet: salvabit enim multos, & cum reliquiis Israelitici po-

Qq puli

[a] Hanc Martianæus sententiam Græcorum trajectione verborum, cum emendare vult, depravat legens πίστει τῇ ὁ δίκαιος ἑαυτοῦ ζήσει. Nos quemadmodum & ab Eusebio laudatur, & jam inde ab Erasmi erat editione, reposuimus.

puli multitudinem gentium congregabit. Quod si paululum se subtraxerit, & votis tuis, Lector, qui legere juberis in buxo, & in tabulis, quas propheta descripsit, venire tardius visio ceperit, exspecta eam: quia veniens veniet, & non tardabit. Si autem dubitaverit fides tua, & putaveris non evenire quod spondeo, habebis pro grandi pœna quod meæ animæ displicebis. Justus autem qui credit verbis meis, & de his non ambigit quæ polliceor, habebit præmium [a] vitam sempiternam. Nec statim debes arguere vel in te interficiendo, vel in illo vivificando, quod apud me acceptio personarum sit, quia ipse vivificationis suæ caussa est, qui ex fide sua vivit: sicut tu ex eo quod te subtraxisti, & credere noluisti, displicuisti animæ meæ. Manifeste autem in his de adventu Christi prophetia est. Unde & proposita quæstio solvitur, quod donec ille veniat, iniquitas dominetur in mundo, & judicium non perveniat ad finem: & verus Nabuchodonosor capiat rete suo & sagena homines quasi pisciculos, & * rationabile animal quasi reptile, non habens principem. Porro quod pro visione interpretati sumus, *quia adhuc visus procul: & si moram fecerit, exspecta illum*, id est, visum: non putet aliquis errore deceptus pro visione quæ est generis feminini, visum posuisse, qui est generis masculini, & minus usitatum est in Latino. Siquidem HAZON, quod Aquila interpretatur ὁραματισμὸν, apud Hebræos genere masculino *visus* dicitur, & usque ad finem sub eodem genere visionis, id est, *visus*, masculina declinatio conservatur. Septuaginta autem dicentes, *scribe visionem:* & postea, *si defecerit*, *sustine eum*: *quia veniens veniet, & non tardabit: si subtraxerit se, non placebit animæ meæ in eo*, primum interpretati sunt visionem genere feminino, quæ apud Hebræos, ut diximus, masculini est. Deinde secundum Hebraicum genus, ubi declinatur masculine, *sustine eum*, & *non placebit animæ meæ in eo*, ipsi quoque masculino genere declinaverunt. Quum utique debuerint juxta id quod primum interpretati sunt *visionem*, etiam in reliquis femininum genus ponere visionis, ut dicerent, *exspecta eam: quia veniens veniet: quod si se subtraxerit, non placebit animæ meæ in ea*, id est, *in visione*. Hoc propterea, ne quod sciebamus, videremur tacere. Cæterum non ignoro secundum interpretationem eorum posse & ita accipi. Scribe visionem in qua Christus repromittitur, & prophetiæ tuæ vel in buxo, vel in tabulis, vel ut Symmachus transtulit, *paginis*, hunc texe sermonem, quod tempore constituto, & in consummatione mundi veniat Filius meus, qui salvet oves perditas domus Israel, & alias quoque oves antiquis ovibus copulet, & unum efficiens gregem jungat duas virgas, quas Ezechiel, id est, *virtus Dei*, sociatas & sibi invicem cohærentes tenet in prophetali manu. Quod si paululum, o Propheta, vel tu, popule (ex cujus persona dubitare visus est & Propheta meus) se subtraxerit Christus, & visus fuerit retardare, exspecta illum, veniens enim veniet, & non tardabit; & cætera quæ jam supra exposuimus. Porro quod Apostolus LXX. magis testimonio abusus est, ad Romanos scribens: [b] *Justus autem ex fide mea vivet*, & non eo quod habetur in Hebraico, caussa perspicua est. Scribebat enim Romanis, qui Scripturas Hebraicas nesciebant: nec erat ei cura de verbis, quum sensus esset in tuto, & damnum ex eo præsens disputatio non haberet. Alioquin ubiquumque diversus est sensus, & aliter scriptum est in Hebraico, aliter in LXX. nota eum uti his testimoniis, quæ a Gamaliele doctore legis didicerat.

Margin: * al. ratiocinale. — חזון — Ezec. 37. — Rom. 1. 17. — Quare Apostolus juxta LXX testimonio Scripturæ usus sit, &c.

V. 5. 6. & seqq. *Et quomodo vinum potantem decipit, sic erit vir superbus, & non decorabitur, qui dilatavit quasi infernus animam suam, & ipse quasi mors, & non adimpletur. Et [c] congregabit ad se omnes gentes, & coacervabit ad se omnes populos. Numquid non omnes isti super eum parabolam sument, & loquelam ænigmatum ejus, & dicetur: Væ ei qui multiplicat non sua: usquequo aggravat contra se densum lutum? numquid non repen-*

[a] In Reginæ ms. *præmium nomine vitam sempiternam. Nec statim debes arguere vel in te rejiciendo, vel in illo &c.*

[b] Hieronymus, inquit Victorius, tam heic, quam Galat. 3. testatur LXX. scripsisse: *Justus autem ex fide mea vivet*. Quam lectionem antiquissimus Vaticanus codex retinuit: habent enim ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται: ex quo apparet Rom. 1. ita quoque legendum esse. Hebræorum autem 10. scribitur: *Justus autem meus ex fide vivet*, veluti vox μου, ex sequentibus pendeat, sicut pendet Num. 25. ἐν τῷ ζηλῶσαί μου τὸν ζῆλον. Similitudo jod & vau in voce, באמונתו diversitatem induxit.

[c] Ad Hebraicum & Vulgatam Editionem Victorius rescribit, *Congregavit*, & *coacervavit*.

repente consurgent qui mordeant te: & suscitabuntur lacerantes te, & eris in rapinam eis. Quia tu spoliasti gentes multas, spoliabunt te omnes qui reliqui fuerint de populis propter sanguinem hominis, & iniquitatem terræ, civitatis & omnium habitantium in ea. LXX. *Qui autem arrogans est & contemtor, vir superbus, nihil perducit ad finem: qui dilatavit sicut infernus animam suam, & iste quasi mors, non adimpletur. Et congregabit ad se omnes gentes, & accipiet ad se omnes populos: nonne universa hæc adversum eum parabolam sument, & propositionem ad narrationem ejus, & dicet: Væ qui multiplicat sibi quæ non sunt sua: usquequo aggravat torquem suam graviter, quia subito consurgent mordentes eum, & vigilabunt insidiatores tui, & eris in rapinam illis? Quia tu exspoliasti gentes multas, exspoliabunt te omnes reliqui populi propter sanguinem hominum & impietates terræ, & civitatis, & omnium habitatorum ejus.* Quum hæc de Christi adventu sint repromissa, sive ut quibusdam placet, de visionis fine, & de completione auxilii Dei: quod qui crediderit esse venturum, vivet ex fide sua: qui vero incredulus fuerit, Domini animæ displicebit: Nabuchodonosor rex Babylonius decipietur superbia sua. Et quomodo vinum contra potantem facit, & postquam surrexerit, neque pes, neque mens suum officium tenent; omnisque lætitia, & mentis exhilaratio vertitur in ruinam: sic vir superbus non decorabitur, nec voluntatem suam [a] perducet ad finem, & juxta Symmachum οὐκ εὐπορήσει, hoc est, in rerum omnium erit penuria. Qui quasi mors & infernus non saturatur occisis: & omnes gentes cunctosque populos suo imperio subjugans, finem avaritiæ non putavit. Nonne quum inebriatus fuerit poculo Domini, & meraco calice consopitus, omnes super eum per comparationem loquentur, πρόβλημα? Væ ei qui totum orbem vastans, non saturatur rapinis, nec desinit exspoliare jam nudos, & ad hoc tantum sævit, ut [b] devoret, & iniquitatis & prædarum onore quasi gravissima torque se deprimat. Simulque considera quam eleganter multiplicatas divitias densum appellaverit lutum, Numquid

Multiplicatæ divitiæ densum lutum.

A non repente consurgent Medi atque Persæ, qui Babyloniorum imperium destruentes, mordeant eum primum, & postea lacerent: fiatque eis Nabuchodonosor in rapinam, & vastator totius orbis espolietur a reliquis populis, qui manum & crudelitatem illius evadere potuerunt? Hoc autem ei fiet propter sanguinem hominis, id est, Judæ, & iniquitatem terræ, videlicet Israel, & civitatis, haud dubium quin Jerusalem

B & omnium habitantium in ea generaliter populum significans. Discutiamus & Septuaginta. Omnia quæ de Babylone & Nabuchodonosor diximus, referri possunt ad mundum istum, & ad diabolum, qui vere arrogans & superbus, & aliquid esse se credens, nihil * perducet ad finem. Siquidem conatus ejus & omnis labor habebit interitum: qui in similitudinem inferni, & mortis, non saturatur occisis, & omnium gen-

* al. perducit.

C tium deceptione lætatur, & ad se populos congregat. Qui quum eum viderint missum in Abyssum, & tartaro traditum, ea quæ in Prophetis parabolice, & αἰνιγματωδῶς legerant, videntes esse completa, & interpretantes super eo, consona voce memorabunt: Væ diabolo, qui multiplicavit sibi non sua. Væ perdici, quæ congregavit quæ non peperit. *Usquequo?* vel increpantium est vox ista, vel judicii diem demonstran-

D tium. *Et aggravans torquem suam infinito pondere.* Et pulchre, quia arrogans & superbus est (superbia autem proprie in extensione colli & cervicis erectione monstratur) torques gravissima sit, ut curvet quod fuerat erectum. Et istud eveniet quia subito consurgent qui mordeant eum, vel Angeli, cum quibus diabolus [c] tradetur in pœnam, vel qui ab eo tenti fuerant, agentes postea pœnitentiam: & ad Christi vexilla conversi, mordebunt eum, juxta

E illud quod alibi dicitur: *Viri pacifici tui posuerunt insidias tibi.* Denique sequitur: *Et evigilabunt insidiatores tui*, id est, quos ante consopieras, quos inebriaveras, illorum insidiis subjacebis, vastantium regnum tuum, & eos qui captivi fuerunt in Christi turmas redigentium. Tu enim deprædatus es gentes multas, & Judaicum populum orna-

Jerem. 28.

a Reginæ ms. *voluntatem suam nihil perducet ad finem, & juxta Symmachum*, οὐκ εὐπραγήσει, quod præ εὐπορήσει placet.

b Idem Regin. ms. *sævit & desurit, ut iniquitatis & prædarum &c.*

c Rursum Reginæ ms. *cum* particulam non habet. Mox ad ejus fidem, junctis septem Florentiæ, unoque Brixiæ penes Victor. ms. *tradetur* reposuimus pro *traditur*, quod post Victorii correctionem perperam Martian. retinuit. Liquet, sermonem esse de die judicii, alludique illud, *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo & Angelis ejus &c.*

ornatu & veſtibus, quas ei dederam, ſpoliaſti: idcirco omnes reliqui populi, qui tuo imperio non * ſubjecerint cervicem, ſpoliabunt te, & nudum facient. Quia & tu interfeciſti gentes plurimas, & fudiſti ſanguinem earum. Sed & terræ impietas, id eſt, Judaicæ, & civitatis Jeruſalem, & omnium habitatorum ejus (qui dixerunt adverſum Creatorem ſuum: *Crucifige, crucifige eum: ſanguis ejus ſuper nos & ſuper filios noſtros*) revertetur in caput tuum, & exſpoliationis tuæ cauſſæ erunt. Poteſt autem hoc ipſum & de Antichriſto interpretari, qui intantum erit arrogans & ſuperbus, ut in Templo Dei ſeſſurus ſit, faciens ſe Deum. Et quaſi infernus & mors tantos interficiet, & ad ſe congregabit, ut ſi fieri poſſit decipiat etiam electos Dei. Congregabit quoque ad ſe omnes [a] gentes, & univerſos populos in ſuum ducet errorem. Qui quum poſtea interfectum illum ſpiritu oris Chriſti viderint, intelligent vera eſſe quæ de eo ante prædicta ſunt, & dicent omnia quæ ſequuntur, eadem intelligentia, qua expoſuimus ſuper diabolum. Quod autem dicit exſpoliabunt te omnes reliqui populi propter ſanguinem hominum, & impietatem terræ, & civitatis, & omnium habitantium in ea, reliquos populos ſanctos intelligamus, qui Antichriſto non ſervierunt, a quibus exſpoliabitur impius propter impietatem quam exercuit in univerſam terram, & vaſtationem civitatis Eccleſiæ, & perſequutionem omnium, qui habitaverunt in ea. Tanta enim vaſtitas, & tanta impietas in fine rerum, Antichriſto ſæviente, graſſabitur in Eccleſiis, & multiplicata iniquitate multorum, intantum refrigeſcet caritas, ut Dominus qui cordis arcana cognoſcit, & quod futurum eſt, non ignorat, dixerit: *Putas veniens Filius hominis inveniet fidem ſuper terram?* Poſſumus quoque ſecundum Joannem Apoſtolum (qui ſcribit: *Sicut audiſtis quia Antichriſtus veniet, nunc autem Antichriſti multi ſunt*: unde & cognoſcimus quoniam noviſſima hora eſt) omnes hæreticos, & univerſum dogma perverſum arrogantium ſibi ſcientiam, & ſimplicitatem Eccleſiæ contemnentium, qui nihil perducunt ad finem; ſed [b] delectantur mortibus plurimorum, arrogantes & ſuperbos dicere, & totam continentiam capituli ſuper eorum intelligentiam temperare: qui vere multiplicant ſibi non ſua, & quaſi graviſſimum lutum & ponderoſam torquem, qua pertrahantur ad pœnas, ſibi [c] congregantes, ſpoliant gentes multas, & effundunt ſanguinem hominum, & impietatem exercent in Eccleſiam & in omnes habitatores ejus. Sed reliqui populi, Eccleſiaſtici videlicet viri, qui non fuerint eorum errore decepti, ſubito conſurgent, & evigilabunt quaſi de gravi ſomno, & mordebunt eos, & inſidiabuntur illis, & habebunt eos in prædam. Quidam putant hoc quod dicitur: *Væ qui multiplicant ſibi quæ non ſunt ſua*, & cætera, de divitibus poſſe accipi, qui poſſeſſionum terminos dilatant, & ea quæ non ſunt hominis, hominis arbitrantes, congregant ſibi, a quibus ſubito relinquentur. Quod autem non ſit hominis, id eſt, animalis rationabilis terrena poſſeſſio, & Dominus demonſtrat, dicens: *Si in alieno non fuiſtis fideles, quod veſtrum eſt, quis dabit vobis?* totumque capituli textum ſuper hac perſona edifferunt. Sed neſcio an poſſint quæſtionis & ſolutionis propheticæ ordinem ſervare.

Væ qui congregat avaritiam malam domui ſuæ: ut ſit in excelſo nidus ejus, & liberari ſe putat de manu mali: cogitaſti confuſionem domui tuæ: concidiſti populos multos, & peccavit anima tua. Quia lapis de pariete clamabit, & lignum quod inter juncturas ædificiorum eſt, respondebit. LXX. *O qui multiplicat avaritiam malam domui ſuæ, ut ponat in excelſo nidum ſuum, & eruatur de manu malorum, cogitaſti confuſionem domui tuæ: conſumſiſti populos multos: & peccavit anima tua; propter quod lapis de pariete clamabit, & ſcarabeus de ligno loquetur ea.* Adhuc ad ipſum ſermo eſt, qui ſibi coacervet mala, & divitiarum multitudinem non intelligat cauſſam eſſe ruinæ ſuæ domus ſimulque per metaphoram ſuperbiæ arguitur, quod ad avium ſimilitudinem in excelſo poſuerit nidum ſuum, & arbitratus ſit erui ſe de manu mali, id eſt, numquam venire in hoſtium poteſtatem: quod ſuperbiæ conſilium, & arrogans cogitatio finem habuit ignominiam. Interfeciſti populos multos, & in aliis occidendis contra animam

Margin notes: * al. ſubjecere. — Joan. 19. 6. — Marc. 13. — Mar. 24. — Luc. 18. 8. — 1. Joan. 2. 18. — Terra poſſeſſio aliena eſt ab homine rationali. — Luc. 16. — V. 9.

[a] Deerat vox *gentes*, quam e noſtris mſſ. ſuffecimus. Unus Reginæ, *omnes gentes, ut univerſum populum in ſuum ducat &c.*

[b] In aliquot mſs. *ſed delectentur mortibus plurimorum.*

[c] Mſ. Regin. *ſibi congregant, ſive ſpoliant gentes &c.*

* al. *intanam.*

mam tuam desævisti, & * in tanta crudelitate bacchatus es, ut, si dici potest, lapides civitatis & ligna parietum quos subvertisti, tuam ferociam clamitent. Tale quid & Dominus in Evangelio contra Pharisæos objurgantes, quare non increparet pueros acclamantes sibi: *Osanna in excelsis filio David, benedictus qui venit in nomine Domini, Osanna in excelsis. Non legistis*, inquit, *quia scriptum est: Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem? Et si isti tacuerint, lapides clamabunt.* Licet enim plerique ita intelligendum putent: si Judæi tacuerint, multitudo me gentium confitebitur: tamen hæc est expressior & verior intelligentia: etiam si homines * tacerent, & signorum meorum multitudinem lingua invidens non loquatur; tamen lapides ipsi, & fundamenta murorum, & parietum ædificatio meam poterunt magnitudinem personare. Quod ut significantius fiat, ponamus literaturæ quoque sæcularis exempla. * Crispus loquitur in historiis: „ Saguntini fide atque ærumnis inclyti, præ [a] mortalibus studio majore quam opibus, quippe * apud quos etiam tum semiruta mœnia, domus intectæ, parietesque templorum ambusti, manus Punicas ostentabant. Simile quid & Tullius ad Cæsarem pro Marcello: „ Parietes, medius fidius (ut mihi videtur) hujus curiæ tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit illa auctoritas in his majorum suorum & suis sedibus. Porro quod nos interpretati sumus: *Et lignum quod inter juncturas ædificiorum est, respondebit*: pro quo Septuaginta posuerunt: *Et scarabeus de ligno loquetur ea*, manifestius more suo transtulit Symmachus, καὶ συνδεσμὸς οἰκοδομῆς ξύλινος ἀποφθέγξεται αὐτά, id est, *& junctura edificii lignea loquetur ea.* Theodotio quoque, καὶ συνδεσμὸς ξύλου φθέγξεται αὐτά: nec non & Quinta Editio, καὶ συνδεσμὸς ξύλου φθέγξεται αὐτά: quæ & ipsæ interpretationes cum Symmachi & nostra interpretatione concordant; quod enim lingua Hebraica dicitur CHAPHIS, lignum significat, quod ad continendos parietes in medio structuræ ponitur; & vulgo apud Græcos appellatur ἱμάντωσις. Hoc est ergo juxta historiam quod propheticalis sermo significat: lapides parietum qui a te destructi sunt, & ligna eorum ambusta tuam crudelitatem sonabunt. Reperi, exceptis quinque Editionibus, id est, Aquilæ, Symmachi, Septuaginta, Theodotionis, & Quinta, in duodecim Prophetis & duas alias Editiones, in quarum una scriptum est: *Quia lapis * de pariete clamabit quasi vermis in ligno loquens*: & in altera: *Lapis enim de pariete vociferabitur, &* [b] σκώληξ *de ligno loquetur ea.* Sed & Aquila aliud quiddam quam nos diximus posuit, καὶ μάζα, id est, *& massa de ligno respondebit.* Quorum interpretatio quid sibi velit, in Septuaginta Translatorum expositione dicemus, in quibus pro *væ*, *o.* positum est, & dirigitur sermo vel ad diabolum, vel Antichristum, vel ad hæreticos, qui multiplicant sibi avaritiam malam. Mala autem dicitur avaritia, ad distinctionem bonæ, ut sit bona avaritia doctoris Ecclesiastici, qui nunquam satiatur multitudine sectatorum, & quanto plures habuerit discipulos, tanto magis ad doctrinæ studium concitetur. Væ ergo ei qui multiplicat sibi avaritiam pessimam, ut congreget domui suæ conventicula perversa, & ponat in alto nidum suum, ut eruatur de manu malorum. Pollicentur enim & diabolus & Antichristus & hæretici, eos qui suum dogma suscipiant, fore in cælestibus possessuros regna cælorum, & gehennæ incendia non sensuros. Et quum hæc repromiserint, consilium ipsorum ad perfectum venire non poterit; sed erit consilium confusionis & ignominiæ * domus eorum, postquam quæ fuerant repromissa, falsa ipse rerum finis ostenderit, * quum probabitur confusionis esse consilium, non salutis. Iste, ut diximus, perversitatis doctor consumsit populos multos, & quanto plures habuit in comitatu suo, tanto magis deliquit contra animam suam. Denique Ecclesiæ ejus lapides, & κάνθαρος, id est, *scarabeus* de ligno clamabunt contra avaritiam superbi, eo quod omnes gentes sua persuasione deceperit. Lapides, stolida corda credentium doctrinis hæreticorum possumus intelligere, & scarabeum de ligno, magistros quosque perversos, qui turpis lucri gratia as-

Marginal notes: Mat. 21. 9. & 16. — Psal. 8. 3. — * al. *taceant.* — * Sallustius. — * al. *queis.* — כפיס — * al. *in.* — Avaritia bona & mala. — * al. *domui.* — * al. *tunc.*

[a] Ex uno, quod sciam, Hieronymo locus iste Sallustii recensetur in Fragmentorum libro VI. Legimus vero nos e Reginæ ms. *inclyti præ mortalibus studio majore quam* &c. Vulgati libri alii, *inclyti per mortalium studium majores*: Martian. *inclyti, per mortis studium majores* &c.

[b] In Regin. ms heic atque infra κολεός, quod est, *capsula, culeus*, pro σκώληξ, id est, *vermis* legitur.

tia assumentes prædicationem crucis, loquuntur ex utero. Deus enim eorum venter est, & omnia ciborum caussa faciunt, qui rediguntur in stercus (quia scarabeus vel cantharus vermis est stercoris) & ad hoc tantum assumunt crucem, ut avaritiam & superbiam magistri sui diaboli doceant ore vipereo. Si quando videris hæreticorum quempiam, quasi recondita & occulta mysteria contra Ecclesiam loqui, & domum diaboli domui præferre Christi, dicito: Lapis de pariete clamat, & cantharus de ligno loquitur. Legi in cujusdam volumine, propterea cantharum super hæreticis intelligi, quia dogmata habeant stercori comparanda. Unde & Apostolus, doctrinæ veteris errorem dicit se reputasse in *scybala*, id est, in *stercora*. Non quod Lex vetus, ut Manichæi arbitrantur, ad comparationem Evangelii scybala computetur (quod impium est dicere, quum unius Dei utrumque sit Testamentum) sed quod doctrinæ Pharisæorum, & præcepta hominum, & Deuterosis Judæorum stercora dicantur ab Apostolo. Scio quemdam de fratribus, lapidem, qui de pariete clamaverit, intellexisse Dominum Salvatorem, & scarabeum de ligno loquentem, latronem qui Dominum blasphemaverit: quod licet pie possit intelligi: tamen quomodo cum universo prophetiæ contextu possit aptari, non invenio. Sunt nonnulli qui putent cantharum de ligno loquentem, & ad Salvatoris personam referri posse, quod impium esse ex ordine ipso sermonis apparet. *Cantharus* enim *de ligno loquetur ea*, non intelligitur in bonam, sed in malam partem, id est, loquetur avaritiam pessimam multiplicantis adversus domum suam, & confusionem diaboli, & cætera quæ de iniquitate ejus & scelere præcesserunt. Quod autem ait Aquila, *& massa de ligno respondebit*, Massam referimus ad illum sensum, quem Dominus posuit in Evangelio: *Cavete vobis a fermento Pharisæorum*. Quumque dubitarent Apostoli, & quidnam esset, scire non possent, Evangelista interpretatus est, dicens: *Dixerat autem eis de doctrina Pharisæorum*. Recte igitur doctrina hæreticorum de ligno loquitur: aliter enim persuadere non possunt, nisi gloriam ligni suæ perversitati præferant. Nec non & illud quod dixeramus: *Quia lapis de pariete clamabit, sicut vermis in ligno* * *loquens*, vel *lapis de pariete vociferabitur, & σκώληξ de ligno loquetur ea*, quidam e nostris vermem in ligno loquentem illum esse ajunt, qui dicit in Psalmo: *Ego autem sum vermis & non homo*; & avem vocalem ad ejusdem personam referunt, qui ait: *Factus sum quasi passer solitarius in tecto*, & cætera his similia.

Scarabeus vermis stercoris. — Variorum expositiones. — Philipp. 3. — Utrumque Testamentum unius Dei est. — δευτερώσεις — Matth. 16 11. — * al. loquitur. — Psal. 21. 7. — Ps. 101. 8.

℣. 12. 13. & 14. *Væ qui ædificat civitatem in sanguinibus, & præparat urbem in iniquitate: numquid non hæc sunt a Domino exercituum? laborabunt enim populi in multo igne, & gentes in vacuum, & deficient: quia replebitur terra, ut cognoscant gloriam Domini quasi aquæ operientes mare*. LXX. *Væ qui ædificat civitatem in sanguinibus, & præparat urbem in iniquitatibus: nonne hæc sunt a Domino omnipotente? & defecerunt populi multi in igne, & gentes multæ coangustatæ sunt: quia replebitur terra ut cognoscat gloriam Domini, quasi aquam ad operiendum maria*. Nulli dubium est quin juxta literam adhuc contra Nabuchodonosor loquatur sermo propheticus; & plangat eum quod ædificet Babylonem in sanguinibus, & plurimorum ruinis ac mortibus illius mœnia construat. Qui quia hoc fecerit urbi, quam in sanguinibus construxerat, postea quæ a Domino inferantur, auscultat. Sequitur enim: *Numquid non hæc a Domino sunt exercituum?* id est, quæ dicuntur. *Laborabunt populi in multo igne, & gentes in vacuum*, id est, incensa Babylone, frustra populi laborabunt, & nitentur in nihilum, & deficient populi gentis Chaldaicæ. Quia replebitur terra ut cognoscat gloriam Domini, id est, quum Babylon fuerit eversa, manifesta fiet omnibus potentia virtutis Dei, quasi aquæ operientes mare: sic gloria Domini terra universa complebitur, sicut aquæ alveum & fundum contegunt maris. Hæc ut diximus, juxta literam. Cæterum perspicuum est, quod & diabolus, & Antichristus, & hæreticorum perversa doctrina ædificent civitatem in sanguinibus, id est, Ecclesiam suam in eorum quos deceperunt, interitu, & præparent urbem in iniquitatibus, loquentes contra Deum iniquitatem, & ponentes in excelso os suum. Quod quum fecerint, manifeste ostenditur, quia ex semetipsis ædificent civitatem in sanguinibus, & præparent eam in iniquitatibus. Sequitur enim: *Non sunt hæc a Domino omnipotente?* id est, talis æ-

lis ædificatio non est a Domino sabaoth, quem nunc LXX. interpretati sunt, *omnipotentem*. Deficient enim multi populi, & quamvis infinitæ gentes in eorum ducantur errorem, tamen vel lassabuntur, quod magis significat ὀλιγοψύχησαν: vel certe coarctabuntur in angustum, & Ecclesiæ multitudini non poterunt comparari. Illis quippe in igne deficientibus (quod sentitur, aut diaboli principis sui igne consumtis, aut certe succensis igne Do-
Luc. 12. 49. mini, de quo ait: *Ignem veni mittere super terram, & quam volo ut ardeat*, & de priore cursu retractis, & agentibus pœnitentiam, & ceptum iter deserentibus, quod sonat, ὀλιγοψυχία) replebitur universa terra gloria Domini, quando ad prædicationem Apostolorum in universum orbem exierit so-
Psal. 18. nus eorum, sicut aquæ operientes mare, id est, ut omnem salsuginem, & amaritudinem sæculi, quam terra biberat, pluente desuper diabolo, aquæ Domini operiant; & efficiant maris locum & amaritudinis pristinæ non apparere. Unde & in Psalmo dicitur,
Psal. 31. 1. *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata*. Potest autem (quamquam non conveniat ordini lectionis, nec ad præsentem Scripturæ
Matth. 23. textum faciat) & super Jerusalem intelligi civitatem plenam sanguine Prophetarum, de qua Scriptura commemorat, quod redundaverit in ea sanctorum sanguis a porta usque ad portam. Et quæ dicit in Domini passio-
Ibid. 27. 25. ne: *Sanguis ejus super nos, & super filios nostros*. Et ad quam Deus loquitur
Isai. 1. 15. in Isaia: *Quum levaveritis manus ad me, non exaudiam vos: Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt*. Hæc ædificata est in iniquitatibus: in qua juxta eundem Prophetam justitia dormivit. Nec est ædificatio ejus a Domino sabaoth. Unde defecerunt populi multi in igne: & gentes multæ lassatæ sunt eo tempore quo Vespasiani & Titi circumdata est exercitibus, & ad diem solennem Paschæ venientes, urbe quasi carcere sunt

A reclusi: & fame & penuria defecerunt, & usque ad extremas ruinas Hadriani eos perduxit * obsidio. Subversa autem civitate sanguinum, & urbe iniquitatum, & populis igne consumtis, & gentibus quæ ad auxilium eorum venerant, huc illucque dispersis, & dimittentibus lassas manus, repleta est universa terra gloria Christi, & quasi aquis, ita sermonibus & doctrina ejus universus mundus coopertus est. *al. obsidium.

B *Væ qui potum dat amico suo, mittens fel suum & inebrians, ut aspiciat nuditatem ejus. Repletus* [a] *est ignominia pro gloria: bibe tu quoque, & consopire: circumdabit te calix dexteræ Domini, & vomitus ignominiæ super gloriam tuam: quia iniquitas Libani operiet te, & vastitas* * *jumentorum deterrebit eos, de sanguinibus hominum & iniquitate terræ, & civitatis, &* * *omnium habitantium in ea*. LXX. *Væ qui propinat proximo suo subversione turbida, & inebrians, ut aspiciat in speluncis eorum: saturitatem ignominiæ* [b] *de gloria bibe & tu: & commovere, circumde-* V. 15. 16. & 17. a * Vulg. animalium. *al. hominum. b

C *dit te calix dexteræ Domini, & congregata est ignominia super gloriam tuam: quia impietas Libani operiet te, & miseria bestiarum terrebit te: propter sanguinem hominum, &* [c] *impietates terræ & civitatis, & omnium habitantium in ea*. Pro subversione turbida, Symmachus interpretatus est, καὶ ἀφιὼν ἀκρίτως τὸν θυμὸν ἑαυτοῦ, id est, *& emittens absque judicio furorem suum*. Theodotio [d] ἀπὸ χύσεώς σου, quod Interpretatur *ab effu-* c d

D *sione tua*. Quinta Editio ἐξ ἀπροσδοκήτου ἀνατροπῆς τῆς ὀργῆς σου, quod significat, *de subversione insperata iræ tuæ*. Aquila, ἐξ [e] ἐπιτρίψεως χολῆς σου, quod possumus vertere, *de emissione furoris tui*. In alia Editione reperi, οὐαὶ τῷ ποτίζοντι τὸν ἑταῖρον αὐτοῦ ἀέλλην πετομένην, quod ipsum in lingua nostra sonat: *Væ qui potum dat amico suo turbinem volantem*. Sed & alibi translatum legi: *Væ qui potum dat proximo suo* ἔκστασιν ὀχλουμένην e

E id est, *amentiam turbidam*. Hoc propterea ut verbum Hebraicum MASPHA, quod transtulerunt LXX. *subversionem*, sciri מספח

[a] Mutat Victor. ex Hebræo, Vulgataque Editione, *repletus es*. Aliter vero in subnexa expositione Hieron. sentit.

[b] Idem rescribit, *pro gloria*, quamquam in Græco sit ἐκ δόξης, & Hebraice מכבוד, *de gloria*; nam, inquit, Hieronymus sensum potius attendens, quam vim verbi, *pro gloria* vertit, sicque retinuit in Commentario.

[c] Propterea quod singulari numero in Hebræo scriptum est, חמס, vocem quoque ἀσεβείας absque articulo, qua usi sunt LXX. minori numero Victorius jure accipit, reponitque heic *impietatis*, pro *impietates*. Manifeste autem in Alexandrin. ms. ἀσεβειῶν legas.

[d] Legerat Martian. uno verbo, nullo autem sensu, ἀποχυσέως, quod emendamus ἀπὸ χύσεως. Fortasse autem Theodotio integrius posuerit, ἀπὸ χύσεως θυμοῦ σου, *de effusione furoris tui*, Victor. *diffusione tua*. Mox pro *insperata*, Regin. ms. habet *subita*.

[e] Ad fidem Regii ms. restituimus ἐπιτρίψεως: qua in lectione & Barberinius alter a Montfauconio laudatus consentit. Antea erat ἐκπιέψεως. Mox quoque emendamus ποτίζοντι, pro quo corrupte Martian. legit ποτίζονται. Levia autem alia scriptionis menda taciti castigamus,

sciri possit quanta aqud omnes Editiones varietate discordet. Igitur adhuc contra Nabuchodonosor invectio est, quod oblitus conditionis suæ, & quasi ignorans se esse hominem, alteri homini fel, & amaritudinem propinarit. Possumus autem eum vel regem intelligere Judææ, vel generaliter omnes homines quod inebriaverit eos malis, ut videret Sedeciæ & captivorum omnium nuditatem. Pro quo interpretatus est Symmachus & Quinta Editio, *ut videret ignominias eorum*. Dicuntur autem hæc per metaphoram ebrii hominis, &
a nuditate [a] turpati, quod Nabuchodonosor omnes inebriaverit calice furoris sui, cunctosque exspoliatos viderit & captivos, & illi qui quondam gloriosi fuerant, in ultimam redacti sint servitutem: hoc enim est quod ait: *Repletus est ignominia pro gloria*, ut subaudiatur amicus, & proximus, sive consors regni, qui tuum, o Nabuchodonosor, calicem bibit. Unde quia inebriasti plurimos, tu quoque bibe de calice Domini & consopire: circumdaberis suppliciis dexteræ Domini, & cum ignominia vomitus tui omnia quæ absorbueras, egeres, & de sublimi gloria ad ultima deduceris mala. *Quia iniquitas Libani operiet te;* superbia, inquit, tua & eversio Templi, & rapina sanctuarii te depopulabitur atque vastabit. Et quia semel nominaverat montem Libanum, sub ejusdem translatione victimas, & sacrificia, vel certe multitudinem populorum, quæ interfecta est in Jerusalem, animalibus vel bestiis comparat, dicens: *Et vastitas animalium opprimet te*. Hoc autem omne patieris, quia vastasti Judam, subvertisti terram repromissionis, & civitatem Jerusalem omnesque habita-
b tores ejus. [b] Adivi Liddæ quemdam
Hebræus Liddæ sapiens. de Hebræis, qui sapiens apud illos, & δευτερωτὴς vocabatur, narrantem hujuscemodi fabulam. Sedecias, inquit, a
4. Reg. 25. Jerem. 39. Nabuchodonosor rege cæcatus in Reblatha, hoc est, Antiochiæ, variisque irrisus modis, ductus est Babylonem. Ubi quum quadam die Nabuchodonosor convivii festa celebraret, jussit ei dare potionem, qua hausta, venter potantis solveretur in fluxum: ac subito introductum ante ora epulantium, compulsumque vi ventris pollutum esse

A stercore, & hoc esse quod nunc hic Scriptura dicat: *Væ qui potum dat amico suo, mittens fel suum & inebrians, ut aspiciat nuditatem ejus, & ignominiam pro gloria*: quod scilicet ille qui rex potentissimus fuerat ad tale dedecus per eum sit deductus. Unde & comminatur ei Deus quod & ipse bibiturus sit hujuscemodi potionem, & passurus omnia, quæ pas- Reprobat Judaicam traditionem.
sus est Sedecias. Hoc quam ridiculum sit, me tacente, cognoscitis. Si enim
B quod sequitur: *Bibe tu quoque, & consopire, & circumdabit te calix dexteræ Domini, & vomitus ignominiæ super gloriam tuam*, non de calice intelligunt, sed de malis, quæ bibiturus est Nabuchodonosor: ergo & ille calix quo Sedeciæ propinatum est, mala sunt intelligenda, non ut illi volunt καθαρτικὸν. Sin autem dicunt vere factum, & temperatam hujuscemodi potionem, ut supra retuli: ergo & calix iste quem bi-
C biturus est Nabuchodonosor καθαρτικῷ, æstimandus est plenus, ut Deus sabaoth, & Dominus omnipotens pro vindicta magna Nabuchodonosor propinet καθαρτικὸν, & faciat eum suo stercore pollui. Hoc adversus Judaicam traditionem. Veniamus autem ad intelligentiam spiritualem. Væ tibi, diabole, sive Antichriste, vel hæreticorum dogma perversum, qui doctrinis tuis & potione turbida * inebrias popu- * al. inebrians & subvertens & dans
D los deceptorum, & subvertis priorem fidem, dans eis potionem, non de Siloa, non de Jordane, non de fontibus Israel, sed de torrente Cedron, & de flumine Ægypti, de quo Jeremias dicit: *Quid tibi & viæ Ægypti, ut bibas aquam Geon?* pro quo in Hebræo scri- Jerem. 2. 18.
ptum est SIOR, id est, *turbidam* atque שיחור
cœnosam: quamvis enim de paradiso Scripturarum flumina Ægypti exire credantur: tamen quia conculcantur
E pedibus Pharaonis, perdiderunt splendorem suum, & violata luto Ægyptio, versa sunt in torrentes, de quibus sanctus quod evaserit, gratulatur dicens: Ps. 123. 5.
Torrentem pertransivit anima nostra. Quod si quis opposuerit torrentem Corath, de quo bibit Elias: & torrentem alium, 3. Reg. 17.
de quo Dominus bibit in via (ita enim scriptum est: *De torrente in via bibet*) Ps. 109. 7.
hoc dicendum, quia quiquumque in Ægypto fuerit, & in via hujus sæculi, Omnes de torrente in via debent bibere.
quamvis Moyses & Aaron, quamvis Jeremias

a Vitiose erat in vulgatis libris, *nuditate turbati*: mss. nostri castigant.

b Regin. ms. cum Victorio, *Audivi Liddæ* &c.

Jeremias sit & Elias, tamen necesse est eum de tentationibus Ægypti, & solitudinis bibere. unde & Domini sermo qui ob hoc carnem assumserat, ut biberet de torrente, considerans majestatem suam dixit: *Pater, si possibile est, transeat calix iste a me.* (Mat. 26. 39) Rursum videns se esse in Ægypto, & aquas non posse mundari, nisi ipse potasset, ait: *Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis.* Hæc propterea, quia diabolus subversione & poculo turbido, ac perversis quibusque doctrinis inebriet proximos, id est, rationale animal, & faciat eos quos deceperit, respicere ad speluncas suas. Ecclesiæ enim dogmata libera sunt: die gratulantur & lumine. *Qui autem inebriantur, nocte inebriantur:* (1. Thess. 5. 7) & qui eos inebriant, non ducunt in atria Domini, quæ nulla tectorum premuntur umbra, sed in speluncas. Fecerunt enim domum Patris quæ fuerat domus orationis, speluncas latronum, (Matt. 21.) pollicentes initiationes quasdam & mysteria, & recondita solumque hæreticis nota secreta, de quibus loquitur & Isaias: *Et manufacta omnia abscondent, inferentes in speluncas, & in scissuras petrarum & foramina terræ.* (Isai 2. 18. 19.) Non ingrediamur ergo in speluncas hæreticorum, nec abscondamur ibi, ubi impius Saul stercora doctrinarum suarum egerere consuevit: (1. Reg. 24.) sed magis ascendamus ad speluncam excelsam montis Sina, ubi & Elias vidit Dominum, (1. Reg. 19.) & Moyses posteriora ejus ante conspexit. (Exod 33.) Et Isaias de Domino clamitans: *Hic habitabit*, ait, *in spelunca excelsa.* (Isai. 32. 16) Si quis autem non habet poculum turbidum & doctrinam hæreticam, & magister Ecclesiæ est, & omnia facit turpis lucri gratia, & vendit columbas in Templo, hoc est dona Sancti Spiritus, & in cathedra sacerdotali liberas suffocat aves, iste non facit quidem domum orationis speluncam latronum; sed facit domum Patris domum negotiationis. Post hæc sequitur: *Saturitatem ignominiæ pro gloria bibe tu, & commovere*, id est, o diabole, o dogma perversum, o hæretice, qui te putabas calicem esse aureum, quo inebriantur omnes gentes, ut viderent speluncas & secreta tua, pro gloriæ magnitudine replere saturitate ignominiæ, & reputare in vas fictile opera manuum figuli: bibe & tu de calice Domini, de quo in Psalmo

A dicitur: *Calix in manu Domini, vini meri plenus mixto, & inclinavit ex hoc in illud: verumtamen fex ejus non est exinanita.* (Psal. 74. 9.) Et a priori sententia commovere, & noli putare firma esse & stabilia, in quibus primum stare cupiebas: quia circumdedit te calix * dexteræ Domini. (*al. dexteram.) Porro quia propinasti proximo tuo subversione turbida, congregabitur ignominia super te, & super gloriam tuam, quam primum te habere B credebas: istudque patieris, quia impietas Libani operiet te, secundum illud quod dicitur: *Et oratio ejus fiat in peccatum.* (Psal. 108. 7) Libanus enim mons juxta Græcum sermonem ὁμώνυμος est thuri: thus autem σύμβολον est spiritualis thymiamatis, quod est cultus Dei. Idcirco hæreticorum perversa oratio & non Evangelica simplicitate directa, eis vertetur in peccatum, & impietas cultus Dei operiet eos. (Contra hæreticorum cul.) Unde sequitur: C *Et * miseria bestiarum terrebit te propter sanguinem hominum, & impietates terræ, & civitatis, & omnium habitantium in ea.* (* al. miserias.) Et est sensus: Eos quos tuis fraudibus decepisti, & de ovibus Christi fecisti esse bestias tuas, quum videris in miseria, & pro errore sustinere supplicia: tunc terreberis, tunc jacebis. Ac ne arbitreris, me, quia Libanum & ejus bestias nominavi, de brutis animalibus, & non de hominibus loqui, manifestius tibi dico: Sustinebis hæc, quia D multorum hominum fudisti sanguinem, quos Deo perire fecisti. Et exercuisti impietatem in terra viventium, in terra mansuetorum, & impietas tua in civitate quoque Domini desævit, id est, in Ecclesia ejus; multosque qui habitabant in ea, impietatis tuæ fecisti esse participes. Hoc sub persona hæreticorum dictum sit. Cæterum si volumus de Antichristo intelligere; sive de diabolo qui operaturus est in An- E tichristo, & iste calice suo, quo Christi cupiet subvertere disciplinam, inebriabit plurimos, ut ebrii ingrediantur speluncas ejus: sed postquam finis advenerit, pro ea gloria qua se magnificaverat, implebitur ignominia. Implebitur autem, quia bibet suppliciorum calicem, & commovebitur, nequaquam firmus in malitia sua, sed trepidus, & sero pœnitens. Circumdabit enim eum calix dexteræ Domini, qui est Dominus atque Salvator, quando interfecerit eum spiritu oris sui, & destru-

xerit illuminatione adventus sui. Tunc A omnis ignominia quam sibi cogitationibus, factis, sermonibus congregavit, veniet super gloriam ejus: ut quantum ante putabatur inclytus, tantum postea ignominia plenus sit. Blasphemavit enim in Deum, & impietas quam exercuit in Libano, operiet eum, & multorum hominum furor, qui adversum Dei Ecclesiam debacchati sunt, ipsi imputabitur: nec poterit elevare cervicem, sed terrore deprimetur in B terram. Multos enim homines interfecit, & totum orbem, id est, Ecclesiam Christi & habitatores ejus sua impietate vastavit. Sciendum igitur & hoc capitulum, quod nunc exposuimus, id est: *Væ qui potum dat proximo suo subversione turbida*. Et priora tria in quibus dictum est: *Væ qui multiplicat sibi quæ non sunt sua*. Et: *Væ qui congregat avaritiam malam domui suæ*. Et: *Væ qui ædificat civitatem in sanguinibus*, & [a] juxta C historiam, & juxta anagogen, vel adversum Nabuchodonosor, vel adversus diabolum & Antichristum, & hæreticos posse æqualiter accipi.

V. 18. *Quid prodest sculptile, quia sculpsit illud fictor suus, conflatile & imaginem falsam? quia speravit in figmento fictor ejus, ut faceret simulacra muta*. LXX. *Quid prodest sculptile, quia sculpserunt illud: formaverunt illud conflatile, imaginem falsam? quia confidit fictor in figmento suo, D ut faciat idola muta*. Consequenter * superioribus de Nabuchodonosor dicitur, quod fabricatus sit statuam idoli Bel, & posuerit eam in campo *Dura*: [b] sive ut in Hebræo scriptum est, *Dora* super quo plenius in Daniele legimus. Miratur itaque Scriptura regis amentiam & stultitiam, quia ipse jusserit statuam auream fieri, & fictor confidat in simulacro quod finxit: quod quidem possumus & generaliter contra om- E nes idolorum accipere cultores. Nec putemus unum esse quod sculpitur, & conflatur. Sculpturam quippe possumus in lapidibus & in marmoribus accipere: conflatura vero in his metallis intelligitur, quæ solvi possunt atque conflari; verbi gratia, auro, argento, ære, plumbo, stannoque. Hoc dictum sit, ut juxta Tropologiam scire possimus quid sit inter sculptile atque conflatile.

* al. in superioribus.

Dan. 3.

A Legimus in Deuteronomio: *Maledictus omnis qui fecerit sculptile & conflatile, opus manuum artificis, & posuerit illud in abscondito*. Sculptile & conflatile reor, dogmata esse perversa, quæ ab his a quibus facta sunt, adorantur. Vide Arium sculpsisse sibi idolum creaturæ, & adorasse quod sculpsit. Cerne Eunomium conflasse imaginem falsam, & conflationi suæ curvare cervicem. Signanterque Scriptura: *Et ponet*, inquit, B *illud in abscondito*. Habent enim & ipsi Orgia sua, & quasi [c] pro perfectis quibusque discipulis tradunt abscondita sacramenta, quæ si ad lucem processerint, statim quod ficta sunt, arguuntur. Nihil igitur eis proderit sculptura & conflatio sua. Sulptura, quæ refertur ad lapides, in his dogmatibus intelligitur, quæ stultitiam prima fronte demonstrant. Conflatio est ibi, ubi aliqua videtur esse ratio sapientiæ sæ- C cularis, & velut quodam auro, ita disciplinis Philosophorum & splendore eloquentiæ idolum conflatum est. Nihil ergo proderit figmentum fictori suo. Et mutum surdumque simulacrum adoratorem suum audire non poterit. Si quando videris aliquem nolle credere veritati, & ostensa suorum dogmatum falsitate, in cepto studio perseverare, congrue poteris dicere: Sperat in figmento suo, & facit simu- D lacra muta vel surda: κωφὰ quippe apud Græcos utrumque significat: quanquam Symmachus ἄλαλα interpretans, muta magis videatur intellexisse quam surda. Nec moveat quempiam illud ἰδίωμα Scripturarum, de quo sæpe diximus: *Quis putas fidelis & sapiens dispensator?* Et in alio loco: *Quis sapiens & * intelliget hæc?* eo quod *quis*, vel *quid*, pro *raro* accipiatur: quum possimus & de alio loco pro impossibili E hoc ipsum accipere: *Quis nos separabit a caritate Christi: tribulatio, an angustia?* & cætera. Et de præsenti capitulo: *Quid prodest sculptile, quia sculpsit illud fictor suus?* In utroque enim impossibilitas demonstratur, quod nec Apostoli caritatem ulla tribulatio & angustia dividere possit a Christo, nec in idolis sit ulla utilitas.

V. 19 & 20. *Væ qui dicit ligno, expergiscere, surge, lapidi * tacenti: numqaid ipse docere poterit?*

Deut. 27.

Idola hæreticorum.

Luc. 12. 42.

Ps. 12. 41.

* al. intelligit.

Idioma Scripturæ in voce quis & quid.

Rom. 8. 35.

* al. jacenti.

a Penes Victor. verba, *& juxta historiam*, desiderantur.

b Verba, *sive ut in Hebræo scriptum est*, *Dora*, quæ apud Martian. deerant, & facile ob ejusdem vocis occursum solenni scribarum lapsu prætermissa sunt: e Reg. mſ. aliisque editis libris suffecimus. Levia alia emendamus.

c Reg. mſ. *quasi perfectus*, absque *pro* vocula.

terit? Ecce iſte coopertus eſt auro & argento, & omnis ſpiritus non eſt in viſceribus ejus. Dominus autem in Templo ſancto ſuo: ſileat a facie ejus omnis terra. LXX. *Væ qui dicit ligno, evigila & exſurge: & lapidi, elevare; & ipſum eſt imago, & eſt productio auri & argenti, & omnis ſpiritus non eſt in eo. Dominus autem in Templo ſancto ſuo: revereatur a facie ejus omnis terra.* Et hoc ſimiliter vel adverſum Nabuchodonoſor, vel adverſum omnes qui venerantur idola, accipi poteſt. Et deſcribitur error humanus, quod argentum, aurum, gemmas & ſericum, quibus vel obvoluta, vel [a] operta ſunt idola, præ fulgore materiæ deos æſtimant, quum formam quidem potuerit artifex dare: animam autem, qua vegetantur artus, nequiverit. [*Pſal. 10.*] Et econtrario Dominus dicitur in Templo ſancto ſuo: non in templo manufacto [*1. Cor. 3. 16.*], ſed vel in cælis, vel in unoquoque ſanctorum, juxta Apoſtolum dicentem [*Ibid. 6. 19.*]: *An neſcitis, quoniam templum Dei eſtis, & ſpiritus Dei habitat in vobis?* [*Jer. 14. 10.*] Et alibi: *Corpora veſtra templum Dei ſunt.* Vel in Filio, ſicut ipſe ait: *Pater in me manens, ipſe facit opera.* Aut certe juxta illud, quod cælos & terras, maria, & univerſum mundum, [*Virg. lib. VI. Æneid.*]

Spiritus intus alit: totamque infuſa per artus,
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet:

mundus omnis qui cælo conſtat, & terra, & cælorum circulis clauditur, Dei domus eſſe perhibetur. [*Act. 17. 28.*] Unde & Apoſtolus confidenter: *In ipſo enim*, ait, *vivimus, & movemur, & ſumus.* [Conſuetudo Scripturæ in voce Spiritus.] Quod ſi quis oppoſuerit, quomodo ſpiritus in idolis non eſſe dicatur, quum omnibus ſimulacris aſſideant immundi ſpiritus, diſcat Scripturæ ſanctæ conſuetudinem, [*Oſee 4. 12.*] numquam ſpiritum perverſum abſolute, ſed cum additamento aliquo ſpiritum nuncupari: [*Luc. 11, 24*] ſicut ibi: *Spiritu fornicationis ſeducti ſunt.* Et in Evangelio: *Quum autem ſpiritus immundus exierit de homine*, & cætera his ſimilia. Spiritus autem ubiquumque ſolus & abſolute ſine aliquo additamento legitur, ſemper refertur ad bonam partem, id eſt, ad Spiritum Sanctum, ut eſt illud Apoſtoli [*Galat. 6. 8.*]: *Qui ſeminat in Spiritu, de Spiritu metet vitam æternam.* Et alibi [*Ibid. 5. 22.*]: *Fructus autem Spiritus eſt caritas, gaudium, pax.* Et in alio loco [*Galat. 5. 16*]: *Spiritu ambulate, & deſideria carnis non perficietis.* Neque hoc dicimus, quod non & Spiritus Sanctus cum additamento ponatur [Spiritus S. cum additamento.]: vocatur enim & Spiritus Sanctus, & ſpiritus principalis, & ſpiritus rectus, & ſpiritus Dei, & cætera his ſimilia; ſed quod Spiritus Sanctus, & cum additamento & ſolus ſæpe ponatur; ſpiritus autem perverſus nuſquam niſi cum additamento lectus ſit. Sed & illud dici poteſt (ſi quis contentioſe ſpiritum perverſum in hoc loco voluerit accipere) quod aliud ſit: *Omnis ſpiritus non eſt in eo;* aliud ſi dixiſſet: *Omnis ſpiritus non eſt circa eum*: poteſt enim aſſidere ſimulacris; cæterum intrinſecus eſſe non poteſt. Unde & Aquila ſignificantius vertit Hebraicum dicens: *Et ſpiritus ejus non eſt in viſceribus*, ſive *in medio ejus*. [Hebræi codices diverſas habebant lectiones.] Propterea ſciendum in quibuſdam Hebraicis voluminibus non eſſe additum, *omnis;* ſed abſolute, *ſpiritum* legi. Quod ſi quis ratione ſuperatus in bonam partem acceperit ſpiritum, & quæſierit, cur ſi de Spiritu Sancto dictum ſit, cum additamento legatur: *Et omnis ſpiritus non eſt in eo?* ſciat omnem ſpiritum, diverſas gratias intelligi Spiritus Sancti: ut ſit ſenſus: Nihil in ſe gratiæ, nihil poterit habere virtutis. Quod quidem & juxta Tropologiam magis intelligitur, quod in univerſis idolis hæreticorum & figmentis diaboli, nulla ſit gratia Spiritus Sancti; ſed imaginem divinitatis & pulchritudinem dogmatum præferre videantur, quum in illis nihil ſpirans ſit & vitale. Dicamus & illud, ne Lectorem videamur cælaſſe quod novimus, ſpiritum & ventum apud Hebræos eodem appellari vocabulo, id eſt, RUA [רוח], & pro ſenſu loci, vel ſpiritum accipi ſolere, vel ventum. Ergo & in hoc loco, ſpiritum vel pro vento accipere poſſumus, quod nihil ſpiret in idolis, vel pro anima, quod ſimulacra [b] inanimata ſint. Quod autem ſpiritus accipiatur pro anima, manifeſte ſignificat Salvatoris oratio [*Luc. 24. 41*]: *Pater, in manus tuas commendo ſpiritum meum.* Neque enim Jeſus aut perverſum ſpiritum (quod cogitare quoque nefas eſt) aut Spiritum Sanctum, qui & ipſe Deus eſt,

[a] Correximus *operta*, pro *aperta*: & mox, *quia vegetantur*, pro *quibus*, Victorio facem præferente.

[b] Vitioſe erat *inanimantia*, quod noſtri mſſ. & quo, Victorius conſuluit, caſtigant.

est, Patri poterat commendare, & non A potius animam suam, de qua dixerat: *Tristis est anima mea usque ad mortem*. Et: *Nemo potest eripere animam meam a me: sed voluntate mea depono animam meam, & sponte mea rursum assumo eam.*

Matth. 26. 36. & Marc. 14. — Joan. 10. 17. 18.

Explicit Liber primus.

INCIPIT
LIBER SECUNDUS.

ALterum, mi Cromati, Papa venerabilis, in Abacuc librum scribimus, proprium Cantico ejus opusculum dedicantes, sermonemque Epicum &. Psalterii, id est, lyrico more compositum, totis viribus aggredientes. Sibilet igitur excetra, & Sardanapalus insultet, * turpior vitiis quam nomine: nos ceptum carpamus iter; & orationibus tuis, qui carnem virtute superasti, manifestissimam de Christo prophetiam in octavo Propheta, id est, in resurrectionis dominicæ numero differamus.

Carmen Lyrico more positum — Ex Cicerone

ORatio Abacuc Prophetæ pro ignorationibus. LXX. *Oratio Abacuc Prophetæ cum cantico*. Aquila & Symmachus & Quinta Editio, sicut nos, *pro ignorationibus* transtulerunt: solus Theodotio ὑπὲρ τῶν ἑκουσιασμῶν, id est, *pro voluntariis*, & *pro his qui sponte delinquunt*. Hoc propterea ut intelligamus (exceptis Septuaginta) nullum, orationem cum Cantico transtulisse. Nam & in Hebraico habet AL [a] SEGIONOTH, quod dicitur, ἐπὶ ἀγνοημάτων, & nos C transtulimus, *pro ignorationibus*. Est autem sensus, quia supra temere dixerat: *Usquequo, Domine, clamabo, & non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, & non salvabis?* Ac deinde in secunda querimonia: Quare non respicis super iniqua agentes, & taces, devorante impio justiorem se? Ad * hoc audierat: Scribe visum, & explana eum super tabulas. Et post cætera: *Ecce qui incredulus est, non erit recta anima ejus in semetipso: Justus autem * in fide sua vivet*. Et dixerat vel Nabuchodonosor, vel diabolum, vel Antichristum positum in judicio peccatorum, & fortem ad corri- B piendas gentes: nunc agit pœnitentiam, & plangit quod temere sit loquutus: petitque veniam, ut misericordiam consequatur, quia ignorans fecit. Unde & David: *Delicta*, inquit, *juventutis meæ, & ignorantias meas ne memineris*. Sunt qui putent orationem esse Prophetæ, ut in adventu Christi error auferatur hominum: unde & Prophetæ nomen sit titulo prænotatum, quod prophetico spiritu oret tolli caliginem, & reddi C lucem; auferri imaginem, & tribui veritatem. Quod autem prophetia sit, & totus Cantici textus ostendit, & maxime illud: *In medio duorum animalium cognosceris*. Et: *Quum appropinquaverint anni, notus eris*. Et de judicio: *Quum turbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ recordaberis*. Et rursum de adventu Christi: *Deus a Theman veniet, & sanctus de monte umbroso & condenso*. Nec non in futurum: *Pavebunt* D *tabernacula terræ Madian, & ascendens super equos tuos, & extendens extendes arcum tuum super regna*. Si autem aliquis quæsierit, quare solus Theodotio, *pro spontaneis*, transtulerit, possumus dicere, vel confes-

a על שגיונות — * al. quod. — * al. ex. — Psal. 24.

a In Hebræo est *Seginoth*, שגינות, absque priori vau.

confessionem Prophetæ, quod non aliqua necessitate, sed sponte peccaverit, male sentiens de judicio Dei. Vel certe futuram gentium fidem demonstrari, quod priorem errorem voluntarie relinquentes, in eum crediture sint, qui in Cantico repromittitur. Legimus in Psalmo decimo sexto: *Oratio David*. Et in alio similiter: *Oratio David*. Et in octogesimo nono: *Oratio Moysi hominis Dei*. Et in centesimo primo: *Oratio pauperis quum anxiatus fuerit, & coram Domino* B *effuderit precem suam*. Et sicubi alibi nomen orationis infertur: attamen nullo loco cum Cantico legitur. Et nescio, an decens sit orare cum Cantico, nisi forte juxta Septuaginta orare dicimus Prophetam pro adventu Christi, & hoc ipsum cum delectatione, & Psalmis & Cantico prophetare, ut & in eo quod oratio est, deprecetur Patrem, & in eo quod Canticum, Patris, qui miserit Filium, & Filii qui venerit, laus C dicatur. Hæc de titulo Cantici. Videamus nunc quæ dicantur in Cantico.

Cap. III. DOmine, *audivi auditionem tuam, & timui: Domine, opus tuum in medio annorum vivifica illud*. LXX. *Domine, audivi auditum tuum, & timui: Domine, ÷ consideravi ⁚ opera tua, ÷ & obstupui ⁚ in medio duorum animalium cognosceris*. Pro eo quod nos & Aquila & Theodotio transtulimus, *vivifica illud*, D Symmachus interpretatus est, *revivifica illud*. Quod autem Septuaginta dixerunt, *consideravi & obstupui*, nec in Hebræo habetur, nec apud quempiam aliorum Interpretum, ut sublatis his, quæ in Hebraico non habentur, possit legi juxta Septuaginta: *Domine, opera tua in medio duorum animalium cognosceris*: quod quia ἀδιανόητον videbatur, superiora conjuncta sunt. Legimus autem in Hebræo ADONAI, id est, *Domine*, E PHALACH, *opus tuum*, BACEREB, *in medio*, SANIM, *annorum*, [a] HEIEU, *vivifica illud*. Hoc propterea ut quæ superflua sunt, in Septuaginta manifeste addita cognoscamus. Hebræi juxta historiam hunc locum ita explanant: *Domine, audivi auditionem tuam, & timui*. Audivi, inquit, pœnas quas Nabuchodonosor, & diabolo præparasti, in quibus
Supra 2. 6. dixisti ei: *Væ qui multiplicat non sua*. A Et secundo: *Væ qui congregat avaritiam malam domui suæ*. Et tertio: *Væ qui* v. 9. v. 12.
ædificat civitatem in sanguinibus, & præparat urbem in iniquitate. Et quarto: *Væ qui potum dat amico suo, mittens fel suum & inebrians*. Et quinto: *Væ qui dicit ligno, expergiscere: surge, lapidi tacenti*. Et sicut timore perterritus sum, quod draco magnus tantis vulneribus confodiendus sit, sic deprecor, Domine, ut quod promisisti, expleas, & finito tempore, reddas Christum tuum. Tu enim dixisti, quia adhuc visus procul & apparebit in fine, & non mentietur. Vivifica ergo quod pollicitus es, hoc est, tuum imple promissum, non moriatur irritus sermo tuus, sed opere compleatur. Quod quidem juxta nos, & de resurrectione Salvatoris intelligi potest: ut ille qui pro nobis mortuus est, consurgat a mortuis, & vivificetur. Juxta Septuaginta autem multo alter est sensus, & debemus etiam Vulgatæ Editionis explanationem ponere. Domine, audivi in Scripturis sermonem tuum, & [b] te mihi dante auriculam, juxta illud quod loquitur Isaias: *Addidit mihi auriculam ad audiendum*, ita audivi, ut tu vis audiri sermonem tuum. [b] Isai 50. 5.
Et opera tua diligentius contemplatus (ne mihi diceretur: Opera autem Domini non respiciunt, & opera manuum ejus non considerant) ex creaturis intellexi Creatorem, & per singula quæ fecisti, & quæ quotidie operaris in universo mundo, totus obstupui, & sensu humanitatis amisso, in sanctam amentiam sum conversus. Vel certe admiratione turbatus, in laudes tuas trepidus erumpo dicens: *In medio duorum animalium cognosceris*. Quod multi putant de Filio intelligi, & Spiritu Sancto, eo quod Pater per Filium intelligatur & Spiritum. Quæ quidem & duo Seraphim in Isaia, & duo Cherubim, scribi interpretantur in Exodo, quæ contra se * respiciunt, & in medio habent oraculum; & in Isaia, velantia caput & pedes Domini, in præsenti tantum sæculo volent, & alter ad alterum mysterium inclament Trinitatis: & mittatur unus de *seraphim*, quod interpretatur *ardens*, & veniat in terram & mundet Prophetæ labia, & dicat: *Ignem veni mittere super terram, & quam*

Multiplex interpretatio hujus loci.
Isai. 6.
Exod. 25.
* al. respiciant & habeant & velantes.
Isai. 6.
Luc. 12. 49.

[a] Martian. HEINU: unde & hariolatur lectum abs Hieronymo in suo exemplari Hebræo חיינו. *hhaienu*, cum affixo tertiæ personæ singularis נו. Ver[illegible] præferunt nostri mss. & Hebræa lectio חייהו consonat, quam a Masorethis corruptam opinari, nequaquam par est.

[b] Iterum Martian. *& timui, dante te mihi auriculam*, contra mss. editorumque aliorum codicum fidem.

quam volo ut ardeat. Hoc æstimant alii, & ad hanc interpretationem multis Scripturarum utuntur testimoniis. Porro simplex interpretatio, & opinio vulgi de Salvatore intelligit, quod inter duos latrones crucifixus agnitus sit. Qui autem melius, hoc dicunt, quod in prima Ecclesia quæ de circumcisione fuit, & de præputio congregata, duobus populis se hinc inde cingentibus, intellectus sit Salvator & creditus. Sunt qui duo animalia, duo intelligant Testamenta, novum & vetus, quæ vere animantia sint atque vitalia, quæ spirent, & in quorum medio Dominus cognoscatur.

Marc. 15. & Joan. 19.

In medio annorum notum facies. LXX. *Quum appropinquaverint anni, cognosceris*. Quum venerit, inquit, tempus, & opere promissa compleveris, monstrabis, vera esse quæ pollicitus es. Sive cum appropinquaverit consummatio, & in extrema hora ad destruenda peccata venerit Filius tuus, manifestius cognosceris. Sequitur:

Quum advenerit tempus, demonstraberis, quum turbata fuerit anima mea. Quod, exceptis Septuaginta, nec in Hebraico, nec apud quenquam aliorum habetur Interpretum. Et est sensus: Quum venerit tempus, de quo dicitur: Tempore acceptabili exaudivi te, tempus adventus Domini Jesu Christi: tunc, o Deus Pater, cognoscetur nomen tuum, quod ante occultum fuit hominibus, de quo dicit Dominus in Evangelio: *Pater, revelavi nomen tuum hominibus*. Quod autem infertur: *Quum turbata fuerit anima mea*, apud LXX. Interpretum Editionem cum posterioribus copulatur, ut possit legi: *Quum turbata fuerit anima mea in ira*, & hucusque distinctio: deinceps inferatur, *misericordiæ recordaberis*; quod scilicet Prophetæ sufficiat pro pœna sola conturbatio, & ad iram Dei anima illius conturbata, nequaquam inferatur supplicium, sed iram excludat misericordia. Habet autem & ira Dei mensuras: quantum, & quanto tempore, & ob quas caussas, & quibus inferatur, juxta illud quod scriptum est: *Cibabis nos pane lacrymarum, & potabis nos lacrymis in mensura*. Quod si Propheta turbatur ad iram Dei, & qui turbatus est, impetrat misericordiam, quid nos sperare, immo timere debemus, quorum omnia opera Dei digna sunt ira? Quod autem sequitur juxta Hebraicum,

2. Cor. 6. 2. — Joan. 17. 6. — Ps. 79. 6.

Quum iratus fueris, misericordiæ recordaberis. Non debemus putare, oblivisci Deum, & post iram suæ misericordiæ recordari; sed quod nos eum in pœna positi putemus oblivisci, juxta illud: *Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem?* Nam & si quando tentationibus, quasi fluctibus operimur, & rapida dæmonum adversus nos procella desævit, velut ad dormientem loquimur: *Exsurge, quid dormitas, Domine?* Simulque Dei cerne clementiam: non dixit, quum intuleris supplicia, misericordiæ recordaberis; sed, quum iratus fueris. Qui autem irascitur, interdum non percutit, sed tantummodo comminatur. Quod & Apostolus sentiens ait: *Revelatur enim ira Dei de cælo super omnem impietatem & iniquitatem hominum*. Ubi autem revelatur, non infertur, non percutit; sed revelatur ut terreat, & territis non inferatur.

Ps. 12. 1. — Rom. 1. 18.

V. 3

Deus ab Austro veniet, & Sanctus de monte Pharan. Semper. LXX. *Deus a Themam veniet, & Sanctus de monte umbroso & condenso. Diapsalma*. Aquila, & Symmachus, & Quinta Editio ipsum Hebraicum posuerunt THEMAN (תימן): solus Theodotio quid significaret *Theman*, interpretatus est, dicens [a] ELOIM, *ab Austro veniet, & sanctus de monte Pharan, in finem*. Ex quo intelligimus a solis Septuaginta positum, *de monte umbroso & condenso*. Sed & hoc quod Septuaginta transtulerunt, διάψαλμα, & nos posuimus, *semper*; Symmachus interpretatus est, *in æternum*: Theodotio, *in finem*: Quinta Editio ipsum Hebraicum SELA (סלה). Deus ergo ab Austro veniet, id est, [b] a Meridie, a clara luce, & ab his, qui appellantur filii dierum. Unde & in Cantico Canticorum, Aquilonem sponsus abigit, & Austrum vocat, dicens: *Exsurge, Aquilo, & veni, Auster, perfla hortum meum, & fluant aromata mea*. Deus semper in Meridie est: *Ubi*, inquit, *pascis, ubi cubas? in Meridie*. Et ad Abraam quando erat sub quercu, non venit Deus nisi in Meridie. Et Joseph

Cant. 4. 16. — Ibid. 16. — Genes. 18. & 43.

[a] In Hebræo non אלהים, *Eloim* est. sed אלוה, *Eloah*. Quare Drusius & apud Theodotionem rescribit ἐλωᾶ, vel ἐλοᾶ, *Eloah*. Ms. Sancygirannus, quem Martian. laudat, *Deus*, cui & consentit Eusebius, ὁ Θεός.

[b] Voces, *a Meridie*, in Regin ms. non sunt: paulo post ex eodem restituimus, *Aquilonem sponsus abigit*, pro quo erat vitiose penes Martian. *ambigit*.

Joseph qui in typo præcessit Salvatoris, convivium fratribus facit Meridie. Agnitio ergo Dei Patris his qui digni sunt, venit in pleno lumine. Et agnitio Sancti, id est, Filii Dei, venit de monte umbroso & condenso. Mons umbrosus atque condensus, vel ipse Pater intelligitur, plenus virtutibus, omnique sapientia, & majestate sua cuncta protegens, & extendens alas, & confovens pullos suos: vel certe paradisus & cælestia plena Angelis, plena virtutibus, plena arboribus uberrimis. Atque utinam & mihi contingat, ut ad vocem meam, & ad expositionem Deus veniat in claro lumine, & Filius ejus, de quo scriptum est: *Sancti estote, quoniam ego sanctus sum*, de sublimitate eloquii umbrosi & condensi, & Scripturarum testimoniis hinc inde contexti, & Patre simul Filioque veniente, fiat eorum auditor habitaculum, & compleatur Scriptura, dicens: *Ego & Pater meus veniemus ad eum, & mansionem apud eum faciemus*. Sed quia pro monte umbroso, & condenso in Hebræo scriptum est mons *Pharan*, & *Pharan* interpretatur *os videntis*: pulchre juxta interpretationem nostram, de eruditi sermone viri venit notitia Filii, & non qualiquumque sermone, sed de eo qui plenus est lumine, plenus oculis, ut manifestus & purus ad aures audientium deferatur. Quod autem ait *de monte*, sublimia dogmata intellige. Audivi ego Hebræum istum locum ita disserere: Quod Bethleem sita sit ad Austrum, in qua natus est Dominus atque Salvator, & ipsum esse de quo nunc dicatur: *Dominus ab Austro veniet*, hoc est nascetur in Bethleem, & inde consurget. Et quia ipse qui natus est in Bethleem, Legem quondam dedit in monte Sinai, ipse est Sanctus qui venit de monte Pharan: Pharan quippe vicinus est locus monti Sina. Et quod infertur, *diapsalma*, id est, *semper*, habere sensum: ipse qui natus est, in Bethleem, & qui in Sina, id est, in monte Pharan, Legem dedit, semper in universis beneficiis, præteritis & præsentibus, & futuris auctor est & largitor. De *diapsalmate*, quod Hebraice dicitur SELA, [a] in Psalterio plenius disputatum est. Similque cerne juxta Septuaginta, quod *diapsalma* non ponatur, nisi in Psalterio, & in præsenti loco. Ex quo intelligimus recte a Septuaginta orationis Canticum prænotatum.

[Margin: Levit. 20.26 — Joan. 14.23. — Hebræi sana expositio. — Deus auctor omnium beneficiorum. — Ubi Diapsalma ponitur.]

Ỳ. 4. *Operuit cælos gloria ejus, & laudis ejus plena est terra. Splendor ejus ut lux erit: cornua in manibus ejus. Ibi abscondita est fortitudo ejus*. LXX. *Operuit cælos virtus ejus, & laudis ejus plena est terra, & splendor ejus quasi lux erit: cornua in manibus ejus, & posuit dilectionem robustam fortitudinis suæ*. Pro eo quod Septuaginta interpretati sunt, *& posuit dilectionem robustam fortitudinis suæ*, & nos diximus, *ibi abscondita est fortitudo ejus*: Aquila transtulit, *& posuit absconsionem fortitudinis suæ:* Symmachus, *& posuit absconditam fortitudinem suam;* solus Theodotio nostræ translationi congruens, ait: *& ibi absconsio fortitudinis ejus*. Verbum enim SAM pro qualitate loci, *& posuit* intelligitur, & *ibi*: magisque in præsenti loco *ibi* legendum est, quam *posuit*, ut sit sensus & ordo sententiæ: Cornua in manibus ejus, & subaudiatur, ibi, id est, in cornibus abscondita est fortitudo ejus. Manifestum est autem juxta Hebraicum quod in adventu Christi cuncta repleta sint gloria, secundum illud quod in Evangelio dicitur: *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis*. Et alibi: Pacem fecit in cælis & in terra per sanguinem crucis, & sedit in dextera magnitudinis: velociter enim currit sermo ejus. Et alibi: *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra*. Et rursum in Psalmo decimo octavo: *In omnem terram exivit sonus eorum, & in * fines orbis terræ verba eorum*. Splendor quoque ejus, quasi sol justitiæ, clara luce radiavit, & cornua in manibus ejus, vexilla & trophæa crucis, & in ipsis cornibus abscondita est fortitudo ejus: *Quum enim esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est æqualem se esse Deo; sed exinanivit se formam servi accipiens: factus est obediens Patri usque ad mortem, mortem autem crucis*. In cruce ergo paulisper abscondita est fortitudo ejus, quando dicebat ad Patrem: *Tristis est anima mea usque ad mortem*: Et: *Pater*,

*[Margin: שם — Luc. 2.14. — Ps. 147.1. — Ps. 18.5. — * al. terminos terræ. — Philip. 2.6. 7.8. — Mat. 26. 38. 39.]*

[a] Oretenus, cum pariter Romæ essent Paula, Eustochium, & Marcella, sanctis Feminis Psalterium prælegisse, ac subinde explanasse Hieronymum, ex aliquot ejus testimoniis colligimus, & in Generali Præfatione observatum est. Interdum etiam quædam quæ obscuriora videbantur, datis literis, edisseruerit. Ejusmodi est Epistola, quam heic laudat, ad Marcellam in nostra recensione XXVIII. *de Diapsalmate*: neque adeo Psalterium abs Hieronymo integris Commentariis expositum, opinari necesse est.

Luc. 23. 13. *ter, si possibile est, transeat iste calix à* A *me*. Et in ipsa cruce: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum*. Porro juxta Septuaginta in eo quod dictum est: *Operuit cælos virtus ejus*, nosse debemus minus esse quod operitur ab eo quod operit: si tamen totum operiatur, & non ex parte quod opertum est. Quum ergo virtus Dei operiat cælos, major est cælis virtus ejus, qua operiuntur cæli. Cælos autem eos esse qui portent imaginem supercælestis, & qui B enarrent gloriam Dei, crebro legimus. Virtutem quoque Dei Dominum Salva-

1. Cor. 1. 30. torem, Apostolus probat: *Christus Dei virtus, & Dei sapientia*. Hæc virtus

*al. *spiritualium*. omnium * specialium virtutum quasi

Omnes virtutes in Christo. mater est: verbi gratia, appellatur virtus, sapientia, fortitudo, justitia, temperantia, veritas, sanctitas, redemtio: Christus autem factus est nobis a Deo sapientia, & justitia, & sanctificatio, & redemtio. Hæ igitur speciales virtu- C tes, in quibus Christus ostenditur (secundum profectum eorum, qui eum vel sapientiam recipiunt, vel fortitudinem, vel justitiam, & cætera hujuscemodi) continentur in generali virtute Dei, hoc est, in Domino Salvatore: atque in hunc modum & de terra intelligimus, quod qui primum propter imaginem terreni terra vocabantur, & dice-

Genes. 3. 19. batur ad eos: *Terra es, & in terram ibis*, in adventu Salvatoris laude Do- D mini repleantur. Quum autem & cæli virtute Dei operti fuerint (protecti videlicet & ex omni parte vestiti) & universa terra repleta laude Dei, tunc splendor ejus ut lux erit. Imaginem autem Dei & splendorem gloriæ ejus, esse Deum Salvatorem, Apostolus non

Hebr. 1. tacet: Qui postquam nobis apparuit splendor gloriæ Dei, reversus est ad

2. Cor. 5. 16. pristinam majestatem. *Etsi enim noveramus Christum secundum carnem: sed jam non novimus eum juxta carnem*, ve- E rum juxta spiritum; quia, *Quod fa-*

Joan. 1. 3. 4. *ctum est, in ipso vita erat, & vita erat lux hominum*. Quod & manifestius in

Joan. 17. 5. Evangelio Salvator ostendens ait: *Pater, glorifica me gloria, quam habui apud te, priusquam mundus fieret*; ut post ascensionem ad cælos, sit splendor quod lux, hoc est, id incipiat Filius esse quod Pater est. Quod autem sequitur: *Cornua in manibus ejus*, moris est Scri-

Cornua pro regnis. pturarum, ut semper cornua pro regnis ponant. Nam & illud quod Anna loquitur in primo Regnorum libro:

A *Exaltavit cornu Christi sui*: magnificentiam regni Salvatoris significat. Et in 1. Reg. 2. 10.

Daniele, decem cornua decem regna demonstrant. Sic autem nunc dicitur: Dan. 7.

Cornua in manibus ejus, quomodo & alibi scriptum legimus: *Cor regis in manu Dei*: pro eo quod est, mens & Prov. 21. 1.

principale cordis viri sancti (qui pergit ad regna cælorum, qui adhuc positus in terra, regnat corpori absque peccatis) non vagatur extrinsecus; sed in Cor viri sancti in manu Dei.

B Dei tutela situs est. Quia vero & in Hebræo, & in cæteris Editionibus non habet scriptum: *Cornua in manibus ejus*; se in manu ejus, quod dicitur JADO, manum Dei fortem atque robustam intelligamus Filium ejus. Et ידו

in hac manu omnia regna cælorum, eorumque qui ad cælos nituntur ascendere, posita esse dicamus: quod & Isaias sonat, dicens: *Vinea facta est dilecto in cornu, in loco uberi*, pro eo quod Isai. 5. 1.

C est, in regno. Ob hanc puto caussam nullum cornutum animal inter immunda poni in Levitico, & idipsum significare unicornem in Psalmis, sive ῥινοκερότα; & illud: *In te inimicos nostros ventilabimus cornu*. Quod autem juxta Ps. 43. Ps. 43.

LXX. legimus: *& posuit dilectionem fortis virtutis suæ*, etiam hoc de Christo intelligendum est, quod Deus Pater idcirco cooperuerit cælos virtute sua, & terram repleverit laude, & splendorem

D suum fecerit esse ut lumen, & regnum posuerit in manu Filii sui, ut faceret dilectum suum ab hominibus diligi, & diligi non leviter, sed vehementer & fortiter, ut qui eum fortiter dilexissent, & hærerent in dilectione ejus, nemo tolleret eos de manu illius. E contrario diabolus facit amare nos mundum, & pro dilectione virtutis diligere vitia, & non leviter, sed fortiter, ita ut de nobis possit dici: Et posuit diabolus dilectionem fortem vitiorum

E suorum.

Ante faciem ejus ibit mors: & egredietur diabolus ante pedes ejus. LXX. *Ante faciem ejus ibit verbum, & egredietur in campum post pedes ejus*. Pro eo quod nos transtulimus *mortem*, in Hebræo tres literæ positæ sunt DALETH, BETH, RES, absque ulla vocali, quæ si legantur DABAR, *verbum* significant; si DEBER, *pestem*, quæ Græce dicitur λοιμός. Denique & Aquila ita interpretatus est: *Ante faciem ejus ibit pestis*: Symmachus, *Ante faciem ejus præcedet mors*: Quinta Editio, *Ante faciem ejus ambulabit mors*; soli ℣. 5. דבר

soli LXX. & Theodotio, *sermonem* pro *morte* interpretati sunt. Nec non in consequenti versiculo, ubi diximus: *Egredietur diabolus ante pedes ejus*, & LXX. aliter transtulerunt, juxta quos postea disputabimus: Aquila pro diabolo [transtulit, *volatile*, Symmachus autem & Theodotio, & [a] Quinta Editio, *volucrem*, quod Hebraice dicitur RESEPH. Tradunt autem Hebræi, quomodo in Evangelio princeps dæmonum dicitur esse Beelzebub: ita Reseph dæmonis esse nomen], qui principatum teneat inter alios. Et propter nimiam velocitatem atque in diversa discursum, avis & volatile nuncupetur: [ipsumque esse qui in paradiso sub figura serpentis mulieri sit loquutus, & ex maledictione, qua a Deo condemnatus est, accepisse nomen: siquidem RESEPH, *reptans ventre* interpretatur. Hoc est ergo quod dicitur: statim quum venerit Dominus & in Jordane fuerit baptizatus, & ad columbæ descensum [vox Patris intonuerit: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui*, exeunti de aquis occurret diabolus; & ante pedes illius stabit mors, & coluber antiquus, qui quadraginta diebus tentavit eum in solitudine. Si autem juxta LXX. legerimus, *ante faciem ejus ibit verbum, & egredietur in campos post pedes ejus*, hoc significat, quod sermo Dei ante visitationem ejus, quæ nunc allegorice facies dicitur, præcedat & præparet corda credentium: ut prava in rectum, & inæqualia sternat in planum: & auditoris anima quasi confectus ager, sementem possit recipere spiritualem.

a — רשף — Matth. 12. — Reseph dæmon. — Mat. 3. 17.

V. 7. *Stetit, & mensus est terram: aspexit & dissolvit gentes, & contriti sunt montes sæculi: incurvati sunt colles mundi, ab itineribus æternitatis ejus.* LXX. *Stetit, & commota est terra: aspexit, & di[*]stabuerunt gentes: contriti sunt montes violentia: tabuerunt colles sæculi itineris sempiterni ejus.* Stans Salvator & cuncta perspiciens, & oculo suo universitatem mundi metiens, gentium multitudinem dissipavit: quibus dissipatis & dissolutis contriti sunt montes hujus sæculi, & incurvati sunt colles hujus mundi. Sunt enim & alii montes & colles, quos salit & transilit sponsus in Cantico Canticorum, de quibus & in secundo graduum Psalmo dicitur: *Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi.* Montes autem sæculi ipsi sunt qui & montes tenebrosi, de quibus Jeremias præcepit, ne impingantur pedes nostri super eos. Isti sunt colles in quibus regnabat Saul, quando interficiebat Sacerdotes Dei: *Gabaa* quippe *collis* interpretatur. Et eleganter incurvati sunt, inquit, colles mundi. Ante adventum quippe Salvatoris erecta cervice gradiebantur, & superbiam eorum humiliare nemo poterat. Contriti autem sunt & incurvati ab itineribus æternitatis ejus, id est, Dei, quia æternitas illius ad nos venire dignata est, sive quod semper a principio mundi usque ad incarnationem suam venerit ad sanctos, & factus sit in singulorum manu sermo Dei, atque in universis vincentibus ipse superarit, & æternum ejus iter incurvaverit, colles montesque contriverit. Hæc per metaphoram juxta Hebraicum dicta sint. Porro secundum LXX. postquam faciem Dei sermo præcesserit, & egressus fuerit in plana, Deus Pater venit illuc, ubi ei [b] ad sermonem suum regio præparata est, & venit post pedes sermonis sui, & stat; nunquam ante præcedens, sed semper exspectans, ut ille sibi muniat viam. Ubi autem steterit juxta pedes sermonis sui, ibi statim terra, opera videlicet carnis & corporum non valentia sustinere Dei præsentiam, commoventur. Quumque commota fuerint, virtus sermonis & præsentia Dei respicit cunctas [c] animæ gentes, quas cogitationes & multiplices in diversa sententias possumus intelligere, quæ illico dissolvuntur ac tabescunt. Si quid etiam adversum scientiam Dei se exaltaverat in terra, & sensum occupaverat audientis, hoc præcedente sermone, [d] & adventu Dei, confringetur atque conteretur. Montibus autem confractis contritisque ad aspectum Dei, colles liquido consumentur, & redigentur ad nihilum. Non enim sunt montes Dei, sed montes sæculi. Sempiternum enim iter Dei [e] respiciens ad ea quæ suus sermo præcedit, & fortius collibus sæculi, consumet & destruet eos. Possunt autem montes & dæmo-

* al. respe nis. — Cant. 2. — Psal. 120. 1 — Jerem. 13. — 1. Reg. 22.

a Pro Quinta Editione Sextam nominat Reginæ ms.
b Idem ms. *ubi ei a sermone suo regio præparata est* &c.
c Victorius ex Florentinis codd. restituit *animarum*: tum junctis aliis, *multiplices & diversas sententias* legit.
d Martian. *adventu & Dei*: tum Victorius maluit, *confringitur & conteritur*.
e Regin. ms. *ea respiciens ad quæ suus sermo* &c. Deinde Victorius, *& ea in collibus*, pro *fortius collibus*.

dæmones intelligi, qui versantur in A hæreticis, & elevant se contra scientiam Dei: colles quoque aliæ dæmonum fortitudines, quæ faciunt homines corporum pulchritudinem, dignitates, divitias, nobilitatem generis, cæteraque mundi bona admirari. Licet videre post adventum sermonis Dei, & Dei Patris præsentiam, quomodo humanæ animæ commoveantur, & omne quod terrenum est, dissolvatur, & cogitationes pristinæ redigantur ad nihilum. B Tunc destruuntur dæmones, tunc sæculi altitudines ad nihilum deducuntur, & [a] omnis hæreticorum scientia, quæ primum tumebat, ad Dei sermonis adventum humiliatur, conteritur atque consumitur. Et quod prius pulchrum & maximum videbatur, quasi despectum abjicitur & parvum. Et hoc fit propter adventum Dei & hospitium Christi, juxta quod alibi scriptum est:
Levit. 26. 12. *Inhabitabo in eis, & inambulabo, & ero Deus eorum, & ipsi erunt mihi populus.* C

V. 7. *Pro iniquitate vidi tentoria Æthiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian.* LXX. *Pro laboribus vidi tabernacula Æthiopum: pavebunt & tabernacula terræ Madian.*
* al. teterrimi. Æthiopes * tetri & amantes tenebras, & ab omni luce alieni, qui draconis carne vescuntur (de quo scriptum est:
Ps. 73. 14. *Dedisti eum escam populis Æthiopibus*) dæmones intelliguntur, quorum fit tabernaculum quicumque in hoc sæculo propter honores & divitias laborarit: quod significanter sub uno verbo iniquitatis ostenditur, Omnis enim D
Dives iniquus aut iniqui hæres. „ dives, aut iniquus, aut hæres iniqui est. Vide homines maria transire: ante potentum excubare fores: pati omnia quæ servorum conditio vix patitur, ut divitias congregent, ut aliquam accipiant dignitatem: & postquam hoc fuerint consequuti, tradere se luxuriæ & voluptatibus & omni iniquitati, ut quod avaritia congregavit, E luxuria consumat. Isti ergo pro laboribus suis efficiuntur hospitium dæmonum, & qui Templum Dei esse debebant, fiunt tabernaculum Æthiopum. Sed & hoc quod sequitur: *Turbabuntur pelles terræ Madian*, sive *pavebunt & tabernacula terræ Madian*, eosdem intellige tabernacula Æthiopum, & tabernacula terræ Madian. Postquam enim ditati fuerint, & per fas ac nefas ad altissimum gradum conscenderint, tunc conscientia peccatorum suorum, semper mortem, semper judicium formidabunt, & ad levem febriculam, quasi latrones in carcere, ita de æternis suppliciis suspirabunt. Pavorini quorum. *Madian* autem in lingua nostra sonat *ex judicio*, id est, condemnationem, & ostenditur quod metu judicii æternarumque pœnarum semper in formidine sint, & cruciatus quos * sentiunt se mereri, pavore quotidiano sustineant. * al. sciscunt.

V. 8 & 9. *Numquid in fluminibus iratus es, Domine: aut in fluminibus furor tuus, vel in mari indignatio tua? * quia ascendens super equos tuos, & quadrigæ tuæ salvatio. Suscitans suscitabis arcum tuum, juramenta tribubus quæ loquutus es. Semper.* * al. ascendes. LXX. *Numquid in fluminibus iratus es, Domine: aut in fluminibus furor tuus, vel in mari impetus tuus? * Qui ascendens super equos tuos, & equitatio tua salus: intendens extendens arcum tuum super sceptra, dicit Dominus. Diapsalma.* * al. Quia. Ubi Septuaginta *diapsalma*, & Aquila, *semper*, cæteri ut supra similiter transtulerunt. Et quia ad tropologicam interpretationem festinat oratio, breviter secundum literam sensum capituli comprehendens, pergam ad reliqua. Sicut Jordanem, & mare siccasti rubrum, pro nobis dimicans: non enim fluminibus & mari iratus es, aut quidquam insensibilia offensionis contrahere potuerunt: ita nunc quadrigas conscendens tuas, arcumque corripiens, salutem dabis populo tuo, & juramenta quæ jurasti patribus nostris & tribubus, explebis in sempiternum. Quod autem dicit: Numquid in fluminibus iratus es, Domine, aut in fluminibus furor tuus, vel in mari impetus tuus? dicit ambigue, & interrogantis magis eloquio quam probantis. Sunt enim & bona flumina, sunt & mala. Est mare pessimum, & est mare optimum. Bonorum fluminum illud exemplum est: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei*. Psal. 45. 4. Et quod qui de aqua Domini biberit, fluent de ventre ejus flumina aquæ salientis in vitam æternam. Joan. 4. Malorum illud quod Pharao loquitur in Ezechiele: *Mea sunt flumina, & ego feci illa*, in quibus draco habitat, & multa his similia. Ezec. 29. 3. Quod autem mare in bonam partem accipiatur, Psalmus vicesimus tertius testimonio est, in quo tropo-

[a] Ita emendant mss. nostri post Victorium. Marianaus hiulco sensu retinuit, & omnes hæretici, quorum scientia &c. Leviora inferius castigantur.

a tropologice de Ecclesia dicitur [a] sub A οἰκυμένη, id est, orbe terrarum: *Domini est terra & plenitudo ejus, orbis terrarum, & omnes qui habitant in eo: ipse super mare fundavit eum, & super flumina præparavit illum*, id est, *orbem*. Quod autem a Domino fundatur super flumina, & præparatur super mare, utique in bonam partem accipitur. Nec non & illud quod de vinea dicitur quæ translata
Psal. 79. 12. est de Ægypto: *Extendisti propagines ejus usque ad mare, & usque ad flumina flagella ejus*, usque ad mare puto quod in B bonam partem possit accipi. Et dicimus verba divina quæ manifestiora sunt, & quasi potum sitientibus præbent, hæc dici flumina: ea autem quæ plena
Rom. 11. 33. sunt sacramentis, & in profundo posita (de quibus dicit Apostolus: *O profundum sapientiæ & scientiæ Dei*: & Pro-
Psal. 129. pheta consonat: *De profundis clamavi ad te, Domine*) mare in Scripturis appellari. Hoc de eo quod possit & mare in meliori parte sentiri. Quod au- C tem accipiatur & in contrario, multa testimonia sunt, de quibus illud &
Psal. 103. 25. 26. in Psalmis est: *Hoc mare magnum & spatiosum: ibi naves pertransibunt, animalia parva cum magnis. Draco iste quem formasti ad illudendum ei*. Et de Evangelio quando Salvator increpuit ventos
Mar. 4. 39. & mare & dixit ei: *Tace & obmutesce*.
Zach. 3. 2. Quod enim increpatur, malum est, juxta illud Zachariæ: *Increpet Dominus*
2. Tim. 4. 2. *in te, diabole*. Et ad Timotheum: *Ar- D gue, consolare, & increpa*. Propheta itaque sciscitante: Numquid in fluminibus iratus es, Domine, aut in fluminibus furor tuus, vel in mari impetus tuus? nos dicamus si Ægypti flumina sunt, & mare rubrum atque sanguineum, irascitur Dominus & percutit ea, & toto impetu fertur in gurgites, elevantes se contra scientiam
Psal. 113. Dei. Unde mare vidit & fugit, præsentiam Dei ferre non sustinens: Et E Jordanis reversus est retrorsum, cedens gloriæ populi transeuntis, qui & ab Elia scinditur & ab Elisæo. Ut autem manifestius loquar, hæreticorum eloquentiam quæ contra veritatem & Ecclesiam fluit, intellige flumina, quibus irascitur Dominus. Animas vero eorum qui circumferuntur omni vento doctrinæ, & semper malitia fluctuant,

A & [b] salsis gurgitibus obruuntur, animadverte mare super quod impetus Domini fit, et sentiat ejus adventum, & sciat quibus terminis & obice concludatur, & audiat: *In te conterentur fluctus tui*. Quod si bona sunt flumina & bonum mare, lavatur in illis Jesus, & Ecclesiam suam super hujuscemodi mare collocat. Post hæc sequitur: *Qui ascendens super equos tuos, & equitatio tua salus*. Quæro equos su- B per quos ascendat Dominus, & puto non esse alios nisi sanctorum animas, super quas ascendit sermo divinus, ut & ipsas salvet, & alios per eas. Ponamus equorum exempla. Sponsus loquitur in Cantico Canticorum: *Equi-* Cant. 1. 8.
tatui meo in curribus Pharaonis assimilavit te, proxima mea. Non quod Christus Ecclesiam, vel sermo Dei animam quam sponsam suam vocat, quadrigis comparet Pharaonis; sed quod omnis C anima quamvis sancta sit atque perfecta, ad Deum comparata, quasi currus Pharaonis sit, & jumentum. Unde & Moyses loquitur ad Dominum: Exod. 4. 10.
Ego autem sum [c] ἄλογος id est, *irrationalis*. Et David: *Ut jumentum factus* Psal. 72. 23.
sum apud te. Non quod absolute jumentum sit; sed quod apud Deum jumentum sit. His equis illi contrarii sunt quos habet Pharao, & de quibus dicitur: *Equum & ascensorem projecit in mare*: hujuscemodi equitatio non salus Exod. 15. 2.
D est, sed perditio. Quæramus & alios equos, quibus ascendit Dominus: In quarto Regnorum libro legimus, surrexisse mane ministrum Elisæi, & egres- 4. Reg. 6.
sum vidisse exercitum ambientem civitatis muros, & equos & currus. Et postquam ad preces Prophetæ aperti sunt oculi ejus: *Aspexit*, inquit, *& ecce mons plenus equis, & quadrigæ igneæ in circuitu Elisæi*. Diligenter attende quod equi videantur & currus, & tamen E in tantis millibus equorum & curruum nullus ascensor: horum equorum ille erat auriga & ille rector de quo Psalmista canit: *Qui sedes super Cherubim,* Psal. 79. 2.
ostendere. Talibus equis, talique curru & Elias raptus ad cælum est. Si 4. Reg. 2.
quis autem de Zacharia vult discere Zach. 1.
qui sint equi rufi, & qui nigri, & qui varii, & qui albi egredientes de myrtetis, & de montibus in profundo positis,

[a] Concinnius apud Victor. *dicitur ἡ οἰκουμένη. id est, orbis terrarum*.

[b] Quod solenne Martian. peccat, *falsis*, pro *salsis* heic quoque retinuit.

[c] Notatum Victorio Exodi cap. 6. ubi nos habemus, *cum incircumcisus sim labiis*, Græce apud Septuaginta legitur, ἐγὼ δὲ ἄλογος εἰμι, hoc est, *sum irrationalis*. Quod aliis verbis dixit David: *Ut jumentum factus sum apud te*.

sitis, sive ut in Septuaginta scriptum A est, *æreis*, in ipso Propheta, si Dominus vitæ spatium dederit, conabimur
Apoc. 6. explanare. Vidit & Joannes equos candidos, & sessores eorum: e quibus corpora in gloria resurgentium puto esse equos candidos; sessores autem sanctorum animas. Si quis vero peccator est, & mei similis, sedebit in equo
Psal. 75. 7. nigro, & dicetur de eo: *Dormitaverunt omnes, qui ascenderunt equos.* De tali-
Psal. 32. 14. bus equis scriptum est: *Fallax equus ad* B *salutem*: caro enim concupiscit adversus spiritum, & sapientia ejus inimica est Deo. Hoc dictum sit de his qui corpora diligunt, & in nigris sedent equis. Nos autem animas nostras in equos, & in currus Domini præparemus, qui ascendit in Paulo, ascendit in Petro, & in hujuscemodi curribus equitans, totum lustravit orbem. Intendens quoque arcum sive sagittas suas, sceptra, id est, regna adversum C
Jerem. 18. quæ Jeremias missus est, eradicavit, destruxit & perdidit: fecitque ut non regnaret peccatum in mortali nostro corpore. Sceptra autem, id est, regna diaboli, quæ ostendit & Domino, intellige diversa peccata, avaritiam, luxuriam, iracundiam, detractionem, furta, perjuria, adversum quæ sermo Dei sedens in equis, & in curribus
a suis intendit [a] fulgoris sui contorta spicula, & interim non emittit, ut qui ad D extentum arcum territus fuerit, emissionem non sentiat sagittarum. Et hoc facit *semper*, quod Aquila interpretatus
* al. *sedit.* est, pro *diapsalmate*. Semper enim *sedet in sanctis suis, semper armatus est. Et acutas sagittas in linguis eorum præparans equitat, & huc illucque discurrit in orbis salutem:

V. 10. *Fluvios scindes terræ.* LXX. *Fluviis scindetur terra.* Quia suscitavit Dominus arcum suum, ut tribubus juramenta redderet quæ loquutus est, consequen- E ter dicitur, fluvios scindes terræ, id est, reges terræ adversum populum tuum dimicantes, divides atque disperges. Juxta Septuaginta autem, qui dixerunt: *Fluviis scindetur terra*, primum ponamus exemplum, ut hoc quasi gra-
Scriptores memoriæ prodiderunt eruppisse flumina terræ motu, &c. du ad altiora veniamus. Legimus in his qui de mirabilibus confecerunt volumina, & qui Olympiadas Græciæ ad nostram usque memoriam perduxerunt, exponentes quid in singulis annis novi acciderit in mundo, quod inter cætera terræ motu eruperint flumina, quæ ante non fuerant, & rursum alia absorpta sint, & pessum ierint: quod scilicet omnes terrarum venæ, quasi in humano corpore sanguinem, ita in se habeant latentes aquas, quæ terræ concussione rumpantur, & manent in flumina. Hoc si intelleximus, videamus animam humanam habere in se naturaliter aquas & fluvios, & per socordiam nostram, eos esse absconditos, & non fluere. Quum autem ad prædicationem sermonis Dei concussa fuerit, & de priori statu mota, tunc erumpere quod latebat, & in refectionem * potantium fluere. Hoc * al. *potantium.* ipsum reor & illud significare in Genesi quod fodiuntur putei a servis Isaac, *Genes. 26.* quos ab Abraam factos Philisthiim terra obruerant. Quamdiu vivit Abraam, putei illius non clauduntur: illo autem mortuo, & puteis obturatis, si servi fodiunt, contradicunt Philistiim, & jurgium est. Si vero ipse veniat Isaac, & fodiat puteum, & inveniat aquam, Philisthiim non valent contradicere. Vide Petrum & Paulum, & de puteis Christi fluviisque non ambiges. Cerne omnes Apostolos, & jam non quattuor flumina, sed duodecim fluvios intelliges exire de paradiso Scripturarum. Isti fluvii antequam terra commoveretur, latebant, & quum essent in terræ venis, sitientibus pocula non præbebant. Postquam vero ad adventum Christi orbis & omnis terra concussa est, subito proruperunt, & tunc completum est: *Posuit flumina in desertum,* P
& exitus aquarum in sitim, terram fructiferam in salsuginem, a malitia habitantium in ea. 33 Posuit desertum in paludes aquarum, & terram sine aqua in fontes aquarum: & habitare fecit ibi esurientes, & constituerunt civitatem ad habitandum. Postquam enim Dominus venit in mundum, & completum est illud quod dixit in Evangelio: *In judicium ego in mundum istum* *Joan. 9. 39.* *veni: ut qui non videbant, viderent, & qui videbant, cæci fierent*: tunc terra Israel de qua fluvii ante manabant, & irrigabant universum Judææ populum, aruit, & fontes illius obturati sunt. Universus autem orbis qui erat desertus & sterilis, & aquas prædicationis dominicæ non habebat, versus est in paludes

[a] Maluit Victorius, *fulguris*, ex septem Florentiæ exemplaribus.

ludes aquarum : & quot Doctores emisit, tot habuit & fontes. Nec sufficit [a] eis, fontibus videlicet atque fluminibus, irrigare orbis populos; sed in unaquaque provincia eos qui esuriebant & patiebantur famem sermonis Dei, in unum populum congregantes, exstruxerunt Ecclesiam, quæ dicitur civitas ad inhabitandum, & quam lætificat impetus fluminis.

Ṿ. 11. 12. & 13. *Viderunt te, & doluerunt montes: gurges aquarum transiit: dedit abyssus vocem suam: altitudo manus suas levavit: sol & luna steterunt in habitaculo suo: in luce sagittarum tuarum ibunt, in splendore fulgurantis hastæ tuæ. In fremitu conculcabis terram: in furore obstupefacies gentes: egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo: percussisti caput de domo impii, denudasti fundamentum usque ad collum. Semper.* Solam nostram Editionem posuimus, ut juxta eam, id est, juxta Hebraicum texentes consequentiam loci, postea LXX. commatice per capitula differamus. Viderunt te, Deus, & doluerunt montes: excelsa scilicet regna, & sublimes hujus sæculi potestates, & quadrigæ quattuor in Zacharia, quæ egrediuntur de montibus æreis: (Zac 6.) hæ te viderunt & intremuerunt. Et gurges aquarum transiit: hoc est, omnis eorum impetus, & persequutio, qua vexabant populum tuum, postquam te viderunt, transiit. Tunc abyssus, hoc est, inferi laudaverunt te: tunc etiam superi, id est, Angeli in plausum suis manibus concreparunt, ut victorem veluti gestu quodam & tripudio elevatarum manuum demonstrarent. Sol tuus & luna, & omnis splendor, quo prius illuxeras populo tuo, & malorum postea pondere, universa fuerant tenebrarum horrore cooperta, receperunt lumen suum, & pristinum habuere fulgorem. Sagittæ tuæ & fulgurans hasta tua, id est, plagæ tuæ, & eruditio tua, lumen tuo populo præbuerunt. Denique in luce sagittarum tuarum, & in splendore hastæ tuæ, quæ eos ad hoc corripuit, ut emendaret, ambulavit populus tuus in fremitu tuo. Quando ergo populi tui vindicabis injuriam, terrena regna calcabis, & omnes gentes admirari facies, quia egressus es in salutem populi tui, & venisti ad eos cum Christo tuo: licet in Hebraico scriptum sit: *Egressus es in salutem populi tui cum Jesu Christo tuo:* sive *cum Salvatore Christo tuo:* Jesus enim *Salvator* interpretatur. Veniente autem Jesu Christo Filio tuo, percussisti Antichristum de domo impii, hoc est, in hoc sæculo, quod in maligno positum est: sive ipsum diabolum percussisti, qui impietatis caput est, & denudasti fundamentum ejus usque ad collum, id est, abscondita ejus aperta fecisti, non ad breve tempus, sed in perpetuum: hoc enim significat SELA, id est, *semper*.

LXX. [b] *Videbunt te, & dolebunt* sive, *parturient populi*; ὠδινήσουσι quippe utrumque significat. Consequenter rupta terra, & fluviis manantibus, populi qui de fluminibus Dei biberant, videbunt Deum, atque parturient. Ex hoc enim ipso quod vident Deum, statim Dei verbo concipiunt & dicunt: *A timore tuo, Domine, in utero suscepimus, & parturivimus & peperimus: spiritum salutis tuæ [c] faciemus super terram.* (Isai. 26. 17. 18.) *Beati*, inquit, *mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* (Matth. 5. 8.) Isti itaque populi loti a fluminibus, non jam viderunt, sed visuri sunt Deum: & quum viderint, concipient, ut possint fructus parere doctrinarum. Sed quia dicuntur populi, & populorum non est videre faciem Dei, licet in futurum extendatur oratio, videbunt & parient: tamen juxta tropologiam magis Hebraicum sequendum est, ubi dicitur: *Viderunt te, & pepererunt montes:* montium enim est videre Deum & parere filios, quos de Dei concepere sermone.

LXX. [d] *Disperge aquas itineris*. Diversæ aquæ sunt: aliæ sempiternæ, aliæ breves. De sempiternis aquis, & quæ fluunt de fontibus Israel, dictum est: *Fluminibus scindetur terra*. De subitis, & ad tempus currentibus: *Omnes torrentes vadunt in mare*. Talium enim aquarum finis perditio est. Deus ergo omnes aquas quæ a perversis dogmatibus conculcatæ sunt, disperget, quum dissipaverit consilia principum, & sapientiam mundi hujus. Si quando videris ad breve aliquam hæresim floruisse, & postea Dei gratia dissipatam, dicito

[a] Regin. ms. *Nec sufficit eis, fontibus atque fluminibus &c.* absque *videlicet*.

[b] Prima verba, *Videbunt te*. nostri mss. supplent.

[c] Rusc. & Victorius ex Hebræo, Vulgata, atque ipsiusmet Hieronymi in Commentariis in Isaiam lectione, *quem fecimus*. Quod vero ait in Græco, ὃ ἐποίησας, legi minori numero, unius alteriusve est exemplaris; pleraque enim eaque emendatiora, ὃ ἐποιήσαμεν, *quem fecimus*, præferunt.

[d] Heic atque infra in Commentario *disperdendi*, pro *dispergendi* verbo Regin. ms. utitur: in Græco autem est σκορπίζων, *dispergens*.

cito esse completum: *disperges aquas itineris*. Potest autem hoc quod dicitur, *itineris*, subaudiri *diabolici*, ut sit sensus: Aquas quas diabolus conculcavit, & quæ multis in se præbuerunt iter, id est, multis patuerunt erroribus, dividet Dominus atque disperget. Unde & cæteri Interpretes furorem volentes hæreticum describere, transtulerunt; *Illisio*, vel *impetus aquarum transiet*. Feruntur enim prono eloquentiæ cursu & præcipites, ut quemquumque obvium & levem invenerint, secum trahant.

LXX. *Dedit abyssus vocem suam altitudinem phantasiæ* [a]. Abyssus sæpe in bonam partem: sæpe in malam, interdum indifferenter accipitur. In bonam partem: *Judicia tua abyssus multa*. Et: *Abyssus abyssum invocat*, & reliqua. In malam: *Viderunt te aquæ, Deus*, & reliqua. Sed & dæmones deprecantur, ne mittantur in abyssos, & in Genesi: *Abyssus super quam tenebræ erant*, nescio an in bonam partem possit accipi. Indifferenter autem ibi ponitur: *Rupti sunt fontes abyssi, & cataractæ cæli apertæ sunt*. Et illud in centesimo quadragesimo octavo Psalmo: *Dracones & omnes abyssi: ignis & grando & spiritus procellarum*, nisi forte ex eo quod inter dracones, & ignem & grandinem ponitur, in malam partem trahendum sit. Quod nescio utrum possit dicere, qui eam viderit cum cæteris in laudem Domini concrepare. Si igitur in bonam partem acceperimus abyssum, dicamus, dispersis aquis itineris * pessimi, viderunt te sapientes tui, & altitudinem scientiæ, quam habebant ex tuo aspectu mutuantes (quia viderunt te & parturierunt montes) quidquid de te prius opinati sunt, in vocis suæ laudibus protulerunt. Et pulchre opinationem phantasiæ, altitudinem vocat, juxta Jesum filium Sirach, qui ait: *Abyssum & sapientiam quis investigabit?* Unde & de monte modico, id est, assumtione humani corporis, quam Daniel lapidem abscissum de monte sine manibus, id est, sine opere nuptiali, vocat, Christus abyssus invocat Patrem alteram abyssum, in voce cataractarum suarum, ut det evangelizantibus verbum virtute multa. Vel certe abyssus novum Testamentum, in testimonium montis modici, a quo vulneratus est princeps Tyri, invocat abyssum veteris Testamenti, ut per cataractas Christi, id est, Apostolos, firmior fiat prædicatio. Si quis autem voluerit hoc quod dicitur: *Dedit abyssus vocem suam, altitudinem phantasiæ suæ*, in malam partem accipere, illo utetur argumento, quod post dispersas aquas itineris, quæ utique in malam partem acceptæ sunt, & hoc recte in contrarium sentiatur. Simulque cerne quod non dixerit altitudinem suam; sed, altitudinem phantasiæ suæ, id est, umbræ & imaginis. Videntur enim habere altitudinem & scientiam Scripturarum; sed omnis eorum altitudo veritati comparata, phantasia est, & frustra extollit vocem, quia aquæ itineris jam dispersæ sunt. Quæramus in Scripturis sicubi phantasiam in bonam partem invenire possimus, & quum vel raro vel nunquam fuerit inventa, firmius abyssum, & phantasiam ejus in malam partem interpretabimur.

LXX. *Elevatus est sol, & luna stetit in ordine suo*. Si simplicem interpretationem sequimur, ex præsentibus verbis profectus solis demonstratur & lunæ: quod juxta Isaiam, in futuro sæculo septuplum sol luceat, & luna solis fulgeat claritate. Quia enim creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei, quæ nunc vanitati subjecta est, propter eum qui subjecit eam in spem libertatis, quum in consummatione mundi omnis creatura fuerit liberata, liberabitur & sol & luna, & in suo stabunt ordine Quod si voluerimus, solem justitiæ Christum accipere, in cujus pennis sanitas est, & lunam, quæ hujus solis splendore illuminantur, Ecclesiam: non difficile est dicere, quod lux vera, & lux hominum & splendor gloriæ Dei, & splendor lucis æternæ eam illuminet: quæ nunc in isto sæculo juxta prospera atque pressuras crescat atque decrescat. Quum autem sol fuerit elevatus, & juxta Apostolum, exaltaverit eum Deus, & donaverit ei nomen super omne nomen: tunc etiam Ecclesia quæ in præsenti sæculo tenere suum ordinem non potest, ad ordinem debitum revertetur, & nequaquam mutabitur; sed fixo stabit gradu, & audiet cum Moyse: *Tu autem hic sta mecum*.

LXX. *In * luce jacula tua ibunt, in splendore coruscationis armorum tuorum*. Jacula

Marginalia: a; Psal. 35. 7.; Psal. 41. 8.; Psal 76. 17.; Luc. 8.; Genes. 1. 2.; Ibid. 7. 11.; * al. pessimis.; Eccl. 1. 2.; Psal. 41.; Dan. 2.; Psal. 67.; Isai. 14.; Isai. 30. 26.; Rom. 8.; Philipp. 2.; Exod. 34. 2.; * al. lumine.

[a] Addit Regin. ms. *suæ*, verius ad Græcum, φαντασίας αὐτῆς.

Jacula Dei, id est, sagittæ euntes atque pergentes, non ad hoc mittuntur ut interimant, sed ut illuminent. Ad harum sagittarum jaculorumque distinctionem Christus electum jaculum dicitur per Isaiam vociferans: (Isai. 49. 2, 3.) *Posuit me ut jaculum electum, & in pharetra sua abscondit me, & dixit mihi: Magnum est tibi hoc, vocari te servum meum:* Hæc sagitta plures * habebit sagittas, (* al. habet.) quas mittat in universum orbem. Unde & sponsa electo jaculo vulnerata dicit: (Cant. 4. 9.) *Vulnerata caritate ego*: juxta quod & nos possumus dicere: vulneratus [a] castitate ego, vulneratus sapientia ego. (3. Reg. 10.) Quo sapientiæ jaculo vulnerata & Regina Austri non erat in se, & obstupefacta plus invenerat in vero Salomone, quam ei fama narraverat. Hæ igitur sagittæ quæ mittuntur in lucem, pergunt etiam in splendore coruscationis armorum ejus, id est, Dei. Quiquumque enim armatus fuerit, ut stet contra versutias diaboli, & accinctus armatura Apostoli, (Ephes. 6.) venient ad illum jacula lucis, ut ad ipsum possit dici: (Matth. 5. 14.) *Vos estis lux mundi*. Si quis autem peccator est, & ingemiscit quod habitet in tabernaculis Cedar, mittuntur ei sagittæ potentis acutæ cum carbonibus desolatoriis, (Psal. 119.) ut primum compungatur sermonibus Dei, & dicat: (Psal. 31.) *Versatus sum in miseria, quum infigitur mihi spina*. Et postquam compunctus fuerit, tunc ei desolatorius per Seraphim, id est, ardentem sermonem Dei, carbo mittatur, (Isai. 6.) qui non solum labia, quæ Isaias tantum habebat immunda, sed & omnes partes membrorum ejus excoquat, & ad solitudinem peccatorum reducat.

LXX. *In comminatione imminues terram, & in furore detrahes gentes*. Potest hoc in consummatione mundi accipi, quando, frequentibus bellis interfecta multitudine rari homines reperientur, & hi qui noluerunt esse de populo Dei, sed gentes & Ethnici permanserint, furore Domini deducantur ad tartarum. Sed melius est, ut imminutam comminatione terram, interpretemur opera terrena, & eos qui constituti in Ecclesia, peccatores non exspectant, ut furore Domini corripiantur; sed audientes in Scripturis, quæ supplicia impendeant peccatoribus, agunt pœnitentiam, & paulatim imminuunt terram suam, ad cælumque proficiunt. Si quis nostrum comminationem Domini reformidat, huic terra imminuitur: qui autem perseverat in gentium numero, & non vult esse de his quorum terra decrescit, nec de populo Dei, de quo dicitur: *Videbunt te, & parturient populi*, iste cum gentibus detrahetur in pœnam.

LXX. *Egressus es in salutem populi tui, ut salvares Christos tuos*. Primum videamus quot sunt genera Christorum, & postea tractabimus, quomodo egressus sit Dominus in salutem Christorum suorum. Christi in veteri Testamento dicebantur & Patriarchæ, de quibus scriptum est in Psalmis: *Corripuit reges pro eis: nolite tangere Christos meos, & in Prophetis meis nolite malignari*. (Psal. 104. 14, 15.) Et in primo Paralipomenon libro, omnes qui de Ægypto egressi sunt Christi vocantur. Chrisma quoque in Exodo sacerdotale conficitur, (Exod. 30.) quo postea Sacerdotes in Levitico referuntur uncti. (Levit. 8.) Est & aliud unguentum quo reges unguntur in regno, quod in duo scinditur. Si enim David est & Salomon, id est, *fortis manu*, & *pacificus*, cornu ungitur. (1. Reg. 16.) Si vero Jehu & Azael sunt, perfunduntur lenticula: (4. Reg. 9. & 19.) vas autem fictile sic vocatur, id est, φακος. Sed & Cyrus Persarum rex atque Medorum, qui de captivitate populum relaxavit (licet multi errent, & de Domino Salvatore scriptum putent) audit per Isaiam: *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, cujus tenui dexteram, ut audirent coram eo gentes*, &c. (Isai. 45. 1.) Et ad extremum dicitur: *Tu autem non cognovisti me*, quod de Salvatore nefas est intelligere. Est unguentum propheticum, quo præcipitur Eliæ, ut Elisæum ungat in Prophetam. (3. Reg. 19.) Et super omnia unguentorum genera, est unguentum spirituale quod vocatur oleum exultationis, quo ungitur Salvator, & dicitur ad eum: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis præ participibus * tuis*. (Psal. 44. 8.) (* al. suis.) Participes autem eos puto, ad quos loquitur & Joannes: *Et vos unguentum habetis a sancto*. (1. Joan. 2. 20.) Et post modicum: *Hæc scripsi vobis de his qui seducunt vos: & chrisma quod accepistis ab eo, maneat in vobis: & non necesse habetis ut aliquis doceat vos; sed ipsum chrisma docebit vos de omnibus, & verum est, & non est mendacium, & sicut vos docuit, manete in eo*. (vv. 26. 27.) Ac ne forte qui chrisma

[a] Hele quoque *caritate* præfert Regin. mss. ad cujus fidem paulo post emendavimus. *in vero Salomone*, pro quo Victorius, *in verbo Salomonis*, haud quidem incongrue legit; vitiose autem Martian. *in viro Salomone*.

chrisma baptismi perdiderunt, desperent de chrismate reparando, scriptum est in Levitico (Levit. 14.): Quod leprosus extra castra projectus quum ad Sacerdotem venerit, & lepra ipsius fuerit emundata, mittat sibi Sacerdos oleum in manu sinistra, & intincto digito septies aspergat oleum coram Domino, & tangat eodem oleo auriculam ejus qui leprosus fuerat, & dextram manum, & dextrum pedem, & quod remanserit de unguento totum mittat in caput ejus. Quumque omnia hæc rite compleverit: tunc immolet holocaustum pro eo, & ipse Christus vocetur Dei. Volo aliquid dicere; sed timeo ne negligentibus occasionem ruinæ tribuam: quod in Scripturis sanctis idem homo frequenter unctus inveniatur (2. Reg. 6. & 19.). Denique David tertio unctus est: quod nos non intelligamus super eo qui peccaverit; & iterum ungitur (sufficit enim leproso ut post primum unguentum perditum, ungatur secundo) sed super eo qui per dies singulos proficit, & semper ejus augetur * unctio (* al. unguentum.), & de leprosi oleo migrat ad oleum populi atque sanctorum, & de oleo populi ad oleum pervenit Sacerdotum, & a Sacerdotibus transcendit ad chrisma Pontificis, a Pontifice quoque ad regem (Psal. 44. 8.), a rege [a] ad Patriarchas, & a Patriarchis pergit ad Christum, & ungitur oleo exultationis, quo qui fuerit linitus, unus cum Deo efficitur spiritus, & ubi Pater & Filius est, ibi etiam ille erit. Verum hoc rarum est, & sunt vota credentium, Cæterum nescio an sequatur effectus. Dicitur enim; *Unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ, præ participibus tuis*, hoc est, eo oleo, quod hi qui tui participes sunt, aut, raro, aut nunquam poterunt invenire. In horum igitur Christorum salutem egressus est Deus de loco suo, sicut & Michæas loquitur (Mich. 1. 3.): *Et egredietur de loco suo ut salvet*. Quia enim hi qui indigebant salute ad eum intrare noluerunt, ipse egressus est de majestate sua & de loco suo, ut eos qui foris erant duceret in terram mansuetorum regionemque viventium, de qua Adam fuerat expulsus: de qua egressus Cain inhabitavit in terra Naid (Gen. 3. & 4.). Sciendum autem ut supra diximus, quod ubi posuerunt LXX. (sto. LXX.) plurali numero, *ut salvares Christos tuos*, ibi esse in Hebraico LAJESUA ETH MESSIACH (לישע את משיחך), quod Aquila transtulit, *in salutem cum Christo tuo*, non quod Deus egressus sit, ut salvaret populum, & salvaret Christum suum; sed quod in salutem populi venerit cum Christo suo, juxta illud Evangelii (Joan. 14. 10.): *Pater in me, & ego in Patre; & Pater in me manens ipse facit opera sua*. Sed & Quinta Editio similiter transtulit: *Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo*. Theodotio autem vere quasi pauper & Ebionita, sed & Symmachus ejusdem dogmatis, pauperem sensum sequuti, Judaice transtulerunt (Theodotio & Symmachus Ebionitæ, semichristiani &c.): *Egressus es in salutem populi tui, ut salvares Christum tuum*. Et: *Egressus es salvare populum tuum, salvare Christum tuum*. Rem incredibilem dicturus sum, sed tamen veram. Isti semichristiani Judaice transtulerunt: & Judæus Aquila interpretatus est, ut Christianus. Sexta Editio prodens manifestissime sacramentum, ita vertit ex Hebræo; *Egressus es, ut salvares populum tuum per Jesum Christum tuum*, quod Græce dicitur ἐξῆλθες τοῦ σῶσαι τὸν λαόν σου διὰ Ἰησοῦν τόν χριστόν σου. Cui sensui potest illud adaptari, quod egressus sit Pater cum Filio de templo & de cæremoniis Judæorum, dicens: *Relinquetur vobis domus vestra deserta* (Luc. 13. 35.); & [b] venerit ad salutem gentium, ut salvaret credentes per Jesum Christum Filium suum.

LXX. *Misisti in caput impiorum mortem*. Non putemus de hac dici morte communi qua omnes morimur, & mortuus est Abraam (Genes. 25.), & appositus est ad patres suos; & Prophetæ, & ipse Christus est mortuus (Joan. 19.), sed mors missa est in iniquos (1. Reg. 2. 6.); ut qui prius vivebant iniquitati, mortui peccato, viverent justitiæ (1. Pet. 2.). Quod quidem & Anna in oratione sua significat: *Dominus occidit & vivificat*. Occidit enim peccatores, mittens in capita impiorum mortem, ut vivificet justitiæ. Dicam aliquid audacius: Christus ad hoc venit in mundum, ut in capita iniquorum mitteret mortem. Et sicut ipse peccato mortuus est semel (1. Petr. 3.): sic & illi morerentur iniquitati; & qui facti fuerant participes mortis hujus, vitæ quoque participes fierent. Juxta Hebraicum autem ubi scriptum est: *Percussisti caput de domo impii*, caput, ut dixi, principem hujus mundi accipiamus;

[a] Perperam Martianæus verba, *ad Patriarchas, & a*, prætermisit, legens *a rege ac Patriarchis*. Mss. nostri editique libri alii supplent.

[b] Regin ms. *& venit ad salutem credentium, ut* &c.

piamus: & domum ipsius], mundum, omnemque animam peccatoris, in qua diabolus habebat hospitium. Idcirco autem percutitur caput in domo impii, ut illo percusso atque ejecto, fiat domus Dei, & habitet ibi justitia, & inambulet in ea. Et hoc dignum est sentire de Deo, qui egressus est in salutem populi sui cum Christo suo, ut percusso hujuscemodi capite, ille fiat in nobis caput, qui est [omnis viri caput & Ecclesiæ suæ. Si quis ergo impii se adhuc sentit domum, Filii Dei deprecetur adventum, ut conteratur in se impii caput.

℣. 14. 15. & 16. LXX. *Suscitasti vincula usque ad collum in finem*. Suscitavit Dominus vincula caritatis', ut priori onere deposito, & gravissimo jugo [quo premebamur, abjecto, leve Christi susciperemus jugum; & in curru illius positi, aurigam optimum portaremus. Quod quidem & Theodotio in bonam partem accipiens ait: *Ornasti fundamentum usque ad collum*. Quinta Editio: *Denudasti*, sive *evacuasti fundamentum usque ad collum*, *sela*, id est, *semper*. Quia enim fundamentum Christi, quod erat in anima singulorum, [allophyli terra obruerant,] egeritur congesta humus, & nudatur optimum fundamentum, & ornatur, ut quod latebat, appareat, & suam recipiat claritatem, & hoc fit in sempiternum, quod Hebraice dicitur SELA. Simulque considera quod ipsi LXX. rerum necessitate compulsi, qui semper *sela* interpretabantur *diapsalma*, nunc transtulerunt, *in finem*.

Maledixisti sceptris ejus, capiti bellatorum ejus, venientibus ut turbo ad dispergendum me. Exultatio eorum sicut ejus qui devorat pauperem in abscondito. Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum. Audivi, & conturbatus est venter meus: ad vocem contremuerunt labia mea. Ingrediatur putredo in ossibus meis, & subter me scateat: ut requiescam in die tribulationis * *meæ, ut ascendam ad populum accinctum nostrum*. Et nunc tantum Hebraicum * disserimus, ut separatim de Editione Septuaginta disseramus, multum enim ab omnium translatione discordat: *Maledixisti*, inquit, *sceptris*, id est, regnis ejus: haud dubium quin impii, de quo supra dixerat: *Percussisti caput de domo impii: denudasti fundamentum usque ad collum*. Intelligimus autem impium, vel Nabuchodonosor, vel omnem adversa-

* Vulg. tacet *mea*.
* al. *posuimus*.

A rium populi Dei. Et non solum sceptris ejus, sed etiam capiti bellatorum quos percusseras', qui venerunt ut turbo, ut dispergerent me, id est, ut everterent Israel, & in diversum captivum deducerent. Ita autem exultabant devorantes pauperem, & subjectum sibi Israel, quasi hoc in abscondito facerent, & nos, ignorante te, devorarent. Venisti itaque ad prælium pro populo tuo, & quadrigas tuas im-B mittens in aquas, hoc est, in gentes multas, fecisti eis viam in luto aquarum multarum, id est, ut conculces eos, & quasi lutum equorum tuorum & curruum ungula & rota conteras. Quod autem sequitur: *Audivi, & conturbatus est venter meus: ad vocem* (ut subaudiatur, *tuam*) *contremuerunt labia mea, ingrediatur putredo in ossibus meis, & subter me scateat: ut requiescam in die tribulationis, ut ascendam ad po-*C *pulum accinctum nostrum*, hic est sensus: Nunc libenter omnes patimur angustias', & ad comminationem tuam totis visceribus contremiscimus. Nunc tremunt labia mea, & pavor mentis trepidæ in ore signatur, & non solum istud, sed etiam aliud ultro appeto & ultro desidero: ingrediatur putredo in * ossibus meis, & subter me scateat; hoc est, libenter patior quod passus est Job, non solum carnes meas, sed me-D dullas [quoque ossium cupio tabefieri, & stratum meum [putredine corporis & innumeris scatere vermibus, ut postquam hic pro peccatis meis hæc sustinuero, requiescam in die amara, in die tribulationis, in die necessitatis & angustiæ. Et ascendam ad populum accinctum nostrum, fortem videlicet, bellatorem atque pugnacem. Et pulchre, *ascendam*: ad accinctum enim populum semper ascenditur. Elegan-E terque, *nostrum*: qui enim tribulatus est, & pressuras libenter sustinuit, & præsentibus malis futura præmia compensavit, *nostrum* audacter loquitur, ut juxta Abraam, Isaac & Jacob, & ipse dormiat in senectute bona plenus dierum, & apponatur ad patres suos. Quod si quis dixerit: Ecce in historiæ expositione dum nescis, allegoriæ clausus es retibus, & tropologiam historiæ miscuisti. Audiat non semper metaphoram historiæ, allegoriam consonare: quia frequenter historia ipsa metaphorice texitur, & sub imagine mulieris, vel unius viri de toto populo prædi-

* al. *ossa mea*.

Metaphora Historiæ.

prædicatur. Et nunc ergo possumus dicere ex persona populi, libenter captivitatem subeo, æquo animo angustias sustineo, & gravissimo Babyloniorum premor jugo, & quidquid ultimæ & duræ necessitatis est, gaudens * patiar: tantum ut eo tempore requiescam quo maledices sceptris impii, & equi tui calcabunt lutum aquarum multarum, ut postea cum sanctis tuis Zorobabel & Jesu filio Josedec, & Esdra Sacerdote, & Neemia in terram repromissionis revertar. Hucusque ne omnino prætermittere historiam videremur, quodammodo vim fecimus intellectui, & in captivitatem traximus sententias non sequentes: nunc ad Septuaginta Translatores, & ad expositionem tropologicam revertamur.

* al. patior.

LXX. *Divisisti in stupore capita potentium*. Sicut Ecclesiæ & omnis viri Christus est caput, ita [a] cunctorum dæmonum qui in hoc sæculo debachantur, caput est Beelzebub princeps dæmoniorum, & singulæ eorum turmæ habent capita & principes suos. Verbi gratia, spiritus fornicationum habent præpositum suum, spiritus avaritiæ habent ἄρχοντα suum, spiritus vanæ gloriæ, spiritus mendacii, spiritus infidelitatis habent præsides [b] malitiæ suæ. Deus itaque clementissimus qui miserat in capita iniquorum mortem, qui suscitaverat vincula usque ad collum, in finem dividit etiam capita potentium in stupore, ut primum principes separet a subjectis, & quasi corpus decollet a capite, & ubi caput pessimum fuerat, ibi caput optimum reponatur. Ponamus exemplum, ut quod dicimus manifestius fiat: si quando tyrannus obtruncatur, imagines quoque ejus deponuntur, & statuæ; & vultu tantummodo commutato, ablatoque capite, ejus qui vicerit, facies superponitur, ut manente corpore, capitibusque præcisis, caput aliud commutetur. Hoc mihi intelligere libet de hæreticorum conciliabulis, quod capitibus heresewn a cæteris populis separatis, in loco eorum caput esse Christus incipiat. Simulque considera Scripturæ sanctæ significantiam, quod non dixerit, præcidisti, vel succidisti capita potentium; sed divisisti: quod enim dividitur, non tam amputatur & perditur, quam separatur in partes. Ut quomodo in fabricatione turris, lingua quæ male unita fuerat, separata est, & pessimum fœdus utili divisione conscissum: sic & capita hæc quæ cum corporibus * suis inter se videbantur habere consensum (plura enim hæreticorum capita sunt, quæ quum diversos oculos habeant, tamen in una, ut ita dicam, lingua blasphemiæ adversum Ecclesiam latrant) dividerentur in partes, & a deceptis corporibus separata, bono capiti locum facerent. Possumus hoc versiculo uti, si quando reges & duces eorum Christianum viderimus sanguinem fundere, & postea ultionem Domini consequutam. Quod dudum in Juliano, & ante eum in Maximiano, & supra in Valeriano, Decio, Domitiano, Nerone perspeximus; & dicere ad Dominum cum exultatione & oratione in Cantico: *Divisisti in stupore capita potentium*, hoc est, in stupore credentium, vel in stupore cunctarum nationum, quæ eos non putabant tam cito posse concidere. Dum adhuc essem puer, & in Grammaticæ ludo exercerer, omnesque urbes victimarum sanguine polluerentur, ac subito in ipso persequutionis ardore Juliani nuntiatus esset interitus, eleganter unus de Ethnicis: Quomodo, inquit, Christiani dicunt, Deum suum esse patientem, & ἀνεξίκακον? nihil iracundius, nihil hoc furore præsentius: ne modico quidem spatio indignationem suam differre potuit. Hoc ille ludens dixerit. Cæterum Ecclesia Christi cum exultatione cantavit: *divisisti in stupore capita potentium*. Loquar & ego aliquid huic simile: Divide, Domine, in stupore omnium, Achab, & Jezabel. Non quidem ego Elias; sed tamen illi Achab & Jezabel interfecerunt Naboth, & tulerunt vineam ejus, & hortum suæ fecerunt luxuriæ. Inveniatur aliquis servus tuus Abdias, qui pascat pauperem tuum atque mendicum,

1. Cor. 11. a

Singulæ turmæ dæmonum habent principes suos.

Mos capita reponendi in imaginibus tyrannorum.

Genes. 11.

* al. suis.

Hæretici omnia capita latrant in Ecclesiam.

Ethnicus quid dixerit in Juliani interitu.

3. Reg. 21. & 18.

4. Reg. 9. & 10.

[a] Ex Origene Homil. in Josue desumta hæc quæ sequuntur pene totidem verbis sunt. Ad rem nostram hæc potissimum faciunt. *Puto magis principem quidem fornicationis spiritum unum esse: innumeros vero esse, qui in hoc ei officio pareant, & per singulos quosque homines diversi spiritus sub eo principe militantes, ad hujuscemodi eos peccata sollicitent. Similiter & iracundiæ spiritum principem unum esse arbitror: innumeros vero esse sub ipso agentes, qui per singulos quosque homines, hujusmodi vitii peccata succendant. Similiter & avaritiæ unum esse principem: sic & superbiæ, & cæterorum malorum.*

[b] Nec displicet quod præfert Regin. ms. *malitiæ*: ex quo paulo post *divides*, pro *dividis*, legimus.

cum, fornicariæ ſanguis detur canibus; Achab impius & avarus jaculo Domini trucidetur.

* al. eo.
* al. abſcondito.

LXX. *Commovebuntur in* * *ea, aperient frenos ſuos ſicut comedens pauper in* * *abſconſo*. Capita quum diviſa fuerint a corporibus ſuis, & diviſa non aliter niſi in ſtupore, quod Græce dicitur ἐν ἐκςάσει: unde ſecundum eam declinatur & dicitur, ἐν ἀυτῇ, hoc eſt, *in ea*, aperient etiam frenos ſuos, ſive eorum (utrumque enim intelligi poteſt) ut illud imperium quo prius dominabantur in ſubjectis ſibi corporibus, relaxantes dent locum meliori equiti, & meliori aurigæ. Et hoc faciant quaſi * comedentes pauperes in abſcondito, non habentes libertatem, nec ciborum aliquam abundantiam, ſed eſcas modicas, quibus veſcentes abſcondite nullum vellent videre quod faciunt. Poteſt & aliter interpretari: Capita quum diviſa fuerint in ſtupore, quaſi a cætero corpore decolata, aperient os ſuum, quod quaſi chamo condemnationis fuerat infrenatum, & in ſimilitudinem veſcentium illiſis in ſe dentibus concrepabunt, volentia rurſum comedere, ſed vim devorandi non habentia. Intellige quomodo poſt adventum Chriſti capita dæmonum a nationibus, quæ ſibi prius ſubjectæ fuerant ſeparata, velint rurſum antiquam exercere potentiam. Sed quia amputata ſunt a corporibus, plenam veſcendi non habeant libertatem: comedunt quaſi pauperes, & non ſolum pauperes ſunt, ſed pauperes in abſcondito. Pauperes ſunt, quia priſtinas divitias perdiderunt: comedunt abſcondite, quia ſemper ſedent in inſidiis, ut in occultis interficiant innocentem. Hæc capita eoſdem habent dentes quos & ſagittas. Et quamvis ante dixerit, ſuper ſidera cæli aſcendam, ponam in excelſum nidum meum, & univerſum orbem quaſi ova continebo in manu mea, tamen detrahentur de ſublimibus, & perdentia ſuppellectilem priſtinam, omnemque ſubſtantiam domus ſuæ, vix quaſi pauperes clam comedere & mordere tentabunt. Scio multum Hebraicum ab his quæ dicta ſunt, diſcrepare; ſed facere quid poſſum, cui ſemel propoſitum eſt & ipſum Hebraicum, & vulgatas in toto orbe ſcripturas interpretari?

* al. comedens pauper

Conſilium Hieronymi in Commentariis

LXX. *Et ſuperduxiſti in mari equos tuos conturbantes aquas multas*. Poſtquam miſerat Deus in capita iniquorum mortem, & conciderat capita potentium in ſtupore, & confregerat ea in mari (ſcriptum eſt enim in Pſalmis: *Tu confregiſti capita draconis*) principibus interfectis, ſive confractis, & victo forti venitur ad domum ejus, & univerſa illius vaſa diripiuntur. Vaſa autem & domum fortis & ſupellectilem principis, quid aliud poſſumus interpretari, niſi mare hujus ſæculi, in quo habitat draco? Superinducit ergo Deus, egregius eques & auriga præcipuus, equos ſuos, Angelos videlicet, ſublimeſque virtutes ſuper mare hujus ſæculi, ut turbent aquas multas, dæmonia & contrarias poteſtates. Quod ſi voluerimus de adventu Chriſti interpretari, juxta illud quod in Apocalypſi ſcribitur, quod ſermo Dei ſedeat in equo albo, & omnis exercitus in equis albis ſequatur eum, videbimus quomodo Chriſtus aſcenderit in Apoſtolis ſuis, dicens eis: *Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus, uſque ad conſummationem ſæculi*. Et: *Euntes, ite, baptizate omnes gentes*, & reliqua. Et poſtea conſcenderit in uno equo candido, quem alium non puto eſſe, niſi Apoſtolum Paulum, ſuper quem equitans, omnem orbem circuierit. Aſcendit autem ſermo Dei in equis ſuis, ut turbarentur aquæ multæ, hoc eſt, vel populi multi, qui ante in mari erant, & draconi tenebantur obnoxii (*Lata enim & ſpatioſa via eſt quæ ducit ad mortem*, & turbarentur, primum errorem priſtinum deſerentes: deinde conturbati venientem equitem ſuſciperent) Vel certe de quibus ſupra diximus, dæmonum catervæ nequaquam ita dominarentur in mari; ſed turbatæ cederent, & equitis præliantis vulnera formidarent. Atque utinam & in me aſcendat verbum Dei, & per lanceam oris mei interficiat eum qui regnat in aquis multis, ut ad regis interitum, aquæ quæ illis ſubjectæ fuerant conturbatæ, præbeant colla equiti meo, & redacti in unam quadrigam, efficiamur Domini *Cherubim*, quod interpretatur *ſcientiæ multitudo*. Nunquam enim auriga, ſic compoſitus, & ſic fertur ornatus, ut in his qui ſcientiæ multitudine & habenis inter ſe ſapientiæ copulantur.

Pſal. 73. 4. Marc. 3.
Apoc. 19.
Matth. 28. 20.
Matth. 7. 13.

LXX. *Cuſtodivi, & extimuit venter meus a voce orationis labiorum meorum: & ingreſſus eſt tremor in oſſa mea, &* *ſubter-*

subter me conturbata est fortitudo mea. Sive ut alibi scriptum reperimus, ἡ ἕξις μȣ, quod nos possumus dicere, *habitudo mea*: diversa quippe exemplaria reperiuntur. Possunt autem hæc & ex persona Prophetæ dici superioribus cohærentia: Quia misisti, o Domine, in capita iniquorum mortem, & suscitasti vincula usque ad collum, & divisisti in stupore capita potentium, & induxisti in mare equos tuos conturbantes aquas multas: propterea ego omni custodia servavi cor meum, & contremuerunt viscera mea, & tota mea, vel fortitudo, vel habitudo turbata est, ne similia sustinerem. Potest quoque & quasi suum habere principium, narrante Propheta timorem suum, & quomodo formidarit ne * peccaverit in aliquo, & ad vocem orationis labiorum suorum commonitus, tantum timuerit Deum, ut ingressus sit tremor in ossa ejus: & sub excelsa manu Domini positus, omni animæ suæ fortitudine, vel * habitu conturbatus sit. Quod autem ait: *Ingressus est tremor in ossa mea*, ἐμφατικώτερον accipiendum, ut videamus magnitudinem timoris Dei penetrantis universitatem animæ, & totum hominem commoventis, ne quidquam faceret quod displiceret Deo. Et quia allegorice juxta membra corporis, animæ quoque membra Scriptura commemorat, ventrem paventem, eam virtutem accipiamus animæ, quæ spirituales cibos recipiat, & labia, quibus secum mens loquitur, & ossa robusta & solida dogmata, quibus tota animæ compago solidatur. Hæc a me breviter dicta sunt. Si quis autem his sagaciora & veriora repererit, illius magis explanationi præbete consensum.

* al. peccarit.

* al. habitudine.

LXX. *Requiescam in die tribulationis* [a] *meæ: ut ascendam ad populum peregrinationis meæ.* Quia omni custodia servavi cor meum, & extimuit venter meus a voce orationis labiorum meorum, & ingressus est tremor in ossa mea, & subter me conturbata est fortitudo vel habitudo mea, & propter tantam custodiam a peccatis alienus effectus sum: idcirco nunc confidenter dico: requiescam in die tribulationis, ut ascendam ad populum peregrinationis meæ, id est, qui æque ut ego in hoc mundo peregrinatus est. Ascendam autem deorsum positus, & quasi de valle ad sublimiora nitens tota aviditate contendam, ut tempore quo cæteri in tribulatione sunt & angustia, mihi cura sit de ascensu, quomodo cum populo peregrinationis meæ requiescam in altioribus locis. Diem autem tribulationis puto consummationem esse mundi, de quo & Isaias ait: *Dies Domini insanabilis, furoris & iræ, ponere orbem terræ universum in desertum, & peccatores perdere.*

Isai. 14.

V. 17. *Ficus enim non florebit, & non erit germen in vineis: mentietur opus olivæ, & arva non afferent cibum: abscindetur de ovili pecus, & non erit armentum in præsepibus.* LXX. *Quia ficus non afferet fructum, & non erunt * germina in vineis: mentietur opus olivæ, & campi non facient escas: defecerunt, eo quod comederent oves, & non sunt boves in præsepibus.* Juxta Hebraicum in quo supra diximus: *Ingrediatur putredo in ossibus meis & subter me scateat, ut requiescam in die tribulationis: ut ascendam ad populum accinctum * nostrum*: ita quæ præcesserunt, copulabuntur sequentibus: Ideo tribulationem ad præsens volui sustinere, & postea ad populum fortem ascendere, quia veniet dies tribulationis & necessitatis, & cæteris in angustia constitutis, ego in tua majestate lætabor: *Ficus enim non florebit, & non erit germen in vineis: mentietur opus olivæ, & arva non afferent cibum*, & cætera. Quæ quia non multum distant a LXX. cum interpretatione eorum pariter disseramus. Quum venerit dies tribulationis, & ego ascendero ad populum qui mecum aliquando peregrinatus est: vel certe cum venerit dies eversionis Judaicæ, & populi prioris, & derelicta fuerit filia Sion, sicut tabernaculum in vinea, & sicut casula, in cucumerario, & sicut civitas, quæ [b] expugnatur, ego qui de pereunte electus sum populo (de quo dictum est: *Nisi Dominus reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus*) copulabo me discipulis Christi: quos quia in monte docet, turbis & debilibus deorsum relictis, ego ad montana conscendam. Ficus enim non dedit fructum, ad quam venit in Evangelio esuriens Dominus, & non invenit in

* al. germina.

* al. meum.

Isai. 1. 9.

[a] Voculam *mea*, quæ neque in Græco resonat, ms. Reginæ ignorat, itemque paulo post verba, *vel habitudo*.

[b] Confer Hieron. in Isaiæ cap. 27. ad cujus testimonii fidem rescribit hæic Victor. *oppugnatur*.

nit in ea poma, & maledixit ei, dicens: *Non afferes fructum usque in sæculum*. Et diligenter considera quid dixerit: *Non afferes fructum in sæculum*, non ait, usque in sæcula sæculorum: sed quum sæculum istud pertransierit, & intraverit plenitudo gentium, tunc etiam hæc ficus afferet fructus suos, & omnis Israel salvabitur. Hæc est ficus ad quam tertio venit paterfamilias, & quasi non facientem fructus vult subvertere: pro qua agricola, cui commissa fuerat, deprecatur, ut det ei spatium, & dicit: *Domine, dimitte eam & istum adhuc annum, donec fodiam circa eam, & mittam stercus, & siquidem fecerit fructum: sin autem, tunc succides eam*. Agricola iste vel Gabriel est, vel Michael, cui commissus est populus Judæorum, qui Dominum deprecatur [a] in passione, & dicit: Domine, da ei spatium pœnitentiæ, & noli eos subvertere, & siquidem fecerint fructum: sin autem, tunc subvertes eos. Si fecerint, inquit, fructum!, non dixit quid sustinerent: neque dixit, si fecerint fructum, permanebunt ut erant; sed si fecerint fructum, suspensa sententia est, ut subaudiatur, transferes eos in Ecclesiam gentium, & in alteram vineam transplantabis. Venit Dominus tertio, & non invenit in eis fructum. Dedit primum Legem per Moysen: secundo loquutus est per Prophetas: tertio ipse descendit. Et post [b] passionem, datis ad pœnitentiam quadraginta quattuor annis, quia non fecerunt fructum, quarto subversi sunt. Quod tamen nostræ intelligentiæ derelinquitur. In parabola enim non scribitur, quid postea fecerit paterfamilias; sed quid tantum agricola deprecatus sit. Ex quo animadvertimus, eos qui de hac ficu fecerint fructus, ad populum gentium esse translatos, ad quem ascendit & Propheta, dicens: *Requiescam in die tribulationis, ut ascendam ad populum peregrinationis meæ*. Eos autem qui non fecerunt fructus, & permanserunt in duritia sua, esse subversos. Hoc ipsum significat & Joannis vox in Evangelio: *Ecce securis ad radices * arborum posita est. Omnis arbor quæ non * fecerit fructum, excidetur & in ignem mittetur*. Diximus de ficu, monstrantes, eam esse populum Judæorum: dicamus & de vinea, quod quidem facile intelliget qui Isaiam legerit: *Vinea facta est dilecto in cornu, in loco uberi*. Et postea: *Et exspectavi ut faceret fructum: fecit autem spinas, & non judicium, sed clamorem*. Et in Jeremia: *Ego autem plantavi te vineam fructiferam totam veram: quomodo versa es in amaritudinem vitis alienæ?* Et manifestius in Psalmis: *Vineam de Ægypto transtulisti, ejecisti gentes, & plantasti eam*. Hæc igitur vinea ad quam paterfamilias sæpe miserat servos, ut acciperet de ea vinum, quod lætificat cor hominis, quia versa est in amaritudinem, & novissime etiam patrisfamiliæ filium ausa est interficere, non uvas faciens, sed spinas, & non judicium, sed clamorem: *Crucifige, crucifige eum*. Et: *Non habemus regem, nisi Cæsarem*. Propterea *exterminavit illam aper de silva, & singularis ferus depastus est eam*. Olivam quoque populum synagogæ liquido comprobabit, qui in Apostolo fractos olivæ ramos legerit, & nos de oleastro insertos, ut in ramis intelligamus, multitudinem Judaicam fuisse succisam, in radicibus Apostolorum electionem esse servatam, in quibus nos inserti manebimus, si fecerimus fructum, & dicetur de nobis: *Filii tui sicut novellæ olivarum, in circuitu mensæ tuæ*. Multi putant ficum, & vineam & olivam in mysterio accipi Trinitatis, quod ficus propter pomorum dulcedinem Spiritus Sanctus intelligatur. Vinea ipse Dominus noster Jesus Christus, qui dicit in Evangelio: *Ego sum vitis*. Oliva autem, Deus Pater omnipotens, a quo cuncta illuminentur, & de quo egrediatur lux, & ad quem possumus dicere: O oliva, *in lumine tuo videbimus lumen*, id est, in Filio videbimus [c] Spiritum Sanctum. Ad has fructuosas arbores, & uberrimam vineam, veniunt infructuosa ligna in Judicum libro, & rogant ut regnent super se. Sed nunquam super ligna silvarum, quæ debentur incendio, regnat oliva, ficus, & vinea: sed magis imperat eis rhamnus plena sentibus, & hericio similis, qui habitat in Babylone, & semper versatur in foveis. Quæ arbuscula non solum spinas habet, sed & ignem, vulnerans & comburens quidquid

Marginalia: Mat. 21. 19. — Luc. 13. — b Quadraginta quattuor annis datis post passionem, subversi sunt Judæi. — Matt. 3. 10. * al. arboris. Luc. 3. 9. * al. facit fructum bonum. — Isai. 5. 1. — Jer. 2. 21. — Ps. 79. 9. — Matth. 21. — Joan. 19. 6. 15. — Psal. 79. 14. — Rom. 11. — Psal. 127. 4. — Joan. 15. 1. — Psal. 35. 10. — c — Judic. 9.

a Brevius in Regin. ms. *deprecatur & dicit, da spatium pœnitentiæ*.
b Rursum idem ms. *post passionem quadraginta duobus annis, quia* &c.
c Interserit heic idem ms. *lumen*.

quid attigerit. Denique egressus est ignis, & consumsit ligna silvarum. Ut autem scias secundum superiorem intelligentiam, in qua de synagoga dictum accepimus: *Ficus non faciet fructum, & non erunt genimina in vineis*, non de fructibus dici, sed de operibus bonis. In oliva manifeste ænigma aperitur, & dicitur: *Mentietur opus olivæ*. Fructus enim quos afferre debuerant, in operibus demonstrantur: mentietur autem opus olivæ, aliud promittentis, & aliud facientis, di-
Exod. 24. 7. centes ad Moysen: *Omnia quæcumque dixerit Dominus, faciemus*; & nolentes in eum credere, qui a Moyse prædicatus est. Campi quoque non facient fructum. Considera quod Jerusalem, quæ quondam sita erat in montibus,
Ps. 124. 1 & montes in circuitu ejus, & *funda-*
Psal. 86. 1. *menta ejus in montibus sanctis*, nunc humilis appelletur atque campestris, quæ non solum homines, id est, rationabilia non alit animalia; sed nec pecora quidem & boves, de quibus &
Prov. 14. Salomon loquitur in Proverbiis: *Adhibe curam his quæ in campo sunt regionibus, & attonde herbam, & congrega fœnum ut habeas oves ad* [a] *vescendum*.
Ibid. 4. Boves quoque non erunt in præsepibus: quia ubi plena sunt præsepia, manifesta est fortitudo bovis. Bos operarius est: bos Domini sustentans jugum: bos in cujus vestigium qui secerit, beatus est. Omnia hæc auferentur a populo, quia inique egit in
* al. solueris. Deum Creatorem suum. Quod si * volueris diem tribulationis diem consummationis accipere, ad eos referes omnia qui dicunt, se esse de Ecclesia, & non habent opera justitiæ. Et ficus, & vinea & oliva, mysterium videlicet Trinitatis, non afferent in eis fructum suum, & non solum frumenta & escas rationabilium; sed nec cibum quidem habent in campis suis pecorum & jumentorum, & præsepia eorum vacua sunt, & pro excelsis montibus in planis humilibusque versantur.

V. 18. & 19. *Ego autem in Domino gaudebo, & exultabo in Deo Jesu meo. Deus Dominus fortitudo mea, & ponet pedes meos quasi cervorum. Et super excelsa mea deducet me victor in Psalmis canentem.* LXX. *Ego autem in Domino exultabo: gaudebo super Deo * salutari meo. Dominus Deus fortitudo mea, & ponet pedes meos in consummationem: super excelsa imponet me, ut vincam in Cantico ejus.* [*al. Salvatore.] Ficu & vinea & oliva, juxta quod exposui, non facientibus fructum suum, & Judæorum agris non afferentibus cibos, abscissis quoque de ovili pecoribus, & armentis de præsepibus, postquam audierunt a Domino: *Relinquetur vobis domus vestra deserta*, populo [Matth. 23. 38.] etiam captivitati tradito, & in toto orbe disperso, Propheta de populo Judæorum, qui interpretatur *amplexatio* (eo quod amaverit Dominum, & adhæserit ei, illique se junxerit) ex persona Apostolorum & populi credentis in Christo loquitur; *Ego vero in Domino gaudebo, & exultabo in Deo Jesu meo.* Pro quo LXX. transtulerunt [b] τῷ σωτῆρί μου, id est, *Salvatore meo*. Idipsum & Gabriele interpretante: *Et vocabitur Jesus, ipse enim salvabit populum suum*. [Matth. 1. 21.] Deus Dominus fortitudo mea; nullam enim aliam, nisi in Christo habebo virtutem, & cunctas legis justitias, quisquilias computabo. *Et ponet pedes meos quasi cervorum*, ut calcem super aspidem & basiliscum, & quasi puer parvulus mittam manum in foramen, & extraham serpentem, * Iudamque de colubro: *Similis enim est fratruelis meus capreæ, aut hinnullo cervorum*. [* al. Judam. Cant. 2. 9.] Et quia ipse est cervus, mihi quoque donavit, ut cervus essem, sublimis cornibus, findens ungulas, cibos ruminans, & ad odorem meum serpentes fugans: de quo dicitur in decimo septimo Psalmo: *Qui perfecit pedes meos tanquam cervorum, & super excelsa ponet me*. Et in vicesimo octavo: *Vox Domini perficientis cervos*. Ponet ergo pedes meos inter cæteros cervos suos, & ad cælestia perducet me, ut inter Angelos canam gloriam Domini, & super terram pacem hominibus bonæ voluntatis annuntiem. Canam autem victoriam ejus & triumphum & trophæum crucis. Hoc juxta Hebraicum & [c] Quintam Editionem, ad tempus Judaicæ eversionis, & ad adventum Domini cuncta referamus. Si autem voluerimus de consummatione mun-

a Corrigit Victorius, *ad vestiendum*: sic enim legitur Græce Prov. 27. ἵνα ἔχῃς πρόβατα εἰς ἱματισμόν. Vulgata quoque editio, *Sint*, inquit, *agni ad vestimentum tuum*. Nostri autem mss. adsentiuntur, tantumque ab impressa lectione abludunt, quod *habeant* legunt pro *habeas*: scilicet, oves ad vescendum habeant, recto utique sensu.

b Græca verba, τῷ σωτῆρί μου, &, *id est*, in Regin. ms. non sunt.

c Regin. ms. & *unam Editionem, ut ad tempus* &c.

Exod. 9. ne mundi accipere, sic exponendum est: quomodo in Exodo quando percussa est Ægyptus, & percussit Deus vineas eorum, & ficus eorum, & occidit primitiva hominum, & jumentorum in grandine, & Ægyptias fruges, bruchus, locustaque consumsit: ficus in Ægypto non attulit fructum, nec erant genimina in vineis eorum, mentiebatur (sicubi tamen poterat reperiri in Ægypto) opus olivæ, & campi eorum non dabant * escas: & deficiebant, eo quod non haberent cibos pecora eorum, & non erant boves in præsepibus. Populus autem Israel exultabat in Domino, & gaudebat in Deo salutari suo: sic in consummatione mundi, quando multiplicata iniquitate, refrixerit caritas, & ficus non attulerit fructus, & vineæ non habuerint uvas, & mentitum fuerit opus olivæ, & campi non germinaverint cibos, & cætera quæ sequuntur: tunc quiquumque

* al. fructus.

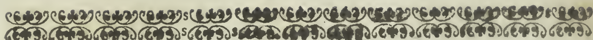
Matth. 24.

A justus & electione Dei dignus fuerit inventus, loquetur exultans: *Ego autem in Domino exultabo, gaudebo in Deo salutari meo Dominus fortitudo mea.* Et quasi positus a Deo super consummationem sæculi, ut postea ad superiora conscendat, & a Deo educatur ad summum, dicet: *Et ponet pedes meos in consummationem, super excelsa imponet me*: ut cum ab ἀγωνοθέτῃ Jesu, qui primus in agone superavit, præmium fuerit cantantibus positum: ego vincam in carmine ejus, & B manus meæ componant citharam, & Psalterium, & omne organorum genus, scribamque panegyricum triumphanti. Et qui in principio loquutus sum: *Usquequo clamabo, & non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, & non salvabis?* & de justitia ejus judicioque caussatus sum: postea laudabo æquitatem ejus, & cantores cæteros meo carmine superabo.

Explicit in Abacuc.

INCIPIT

INCIPIT
COMMENTARIORUM
SANCTI HIERONYMI
PRESBYTERI
IN
SOPHONIAM PROPHETAM

PROLOGUS.

ANTEQUAM Sophoniam aggrediar, qui nonus est in ordine duodecim Prophetarum, respondendum videtur his qui me irridendum æstimant, * quod omissis viris, ad vos scribam potissimum, o Paula & Eustochium. Qui si scirent Oldam, viris tacentibus, prophetasse, & Debboram judicem pariter & Propheten, hostes Israel, Barac timente, superasse: & Judith & Esther, in typo Ecclesiæ, & occidisse adversarios, & periturum Israel de periculo liberasse: nunquam post tergum meum [a] manum curvarent in ciconiam. Taceo de Anna & Elizabeth, & cæteris sanctis mulieribus, quarum velut siderum igniculos, clarum Mariæ lumen abscondit. Ad gentiles feminas veniam, ut & apud sæculi Philosophos videant animorum differentias quæri solere, non corporum. Plato inducit Aspasiam disputantem: Sappho cum Pindaro scribitur, & Alcæo: Themista inter sapientissimos Græciæ philosophatur: Corneliam * Gracchorum, id est, vestram, tota Romanæ urbis turba miratur: Carneades eloquentissimus Philosophorum, acutissimus Rhetorum, qui apud consulares viros & in Academia plausus excitare consueverat, non

* al. quomodo.

Judic. 4.

Aspasia, Sappho, Themista, Cornelia

* Conjux & mater Gracchorum fuit.

[a] Irridendi modum, quem & Epist. 125. ad Rusticum num. 28. notat: *si subito respexeris, aut ciconiarum deprehendes post te colla curvari, aut*, &c. Et Persii Satyra 1.
O Jane, a tergo, quem nulla ciconia pinsit &c.

non erubuit in privata domo, audiente matrona, de philoſophia diſputare. Quid referam Catonis filiam, Bruti conjugem, cujus virtus facit ne patris maritique conſtantiam tantopere miremur? Plena eſt hiſtoria tam Græca quam Latina virtutibus feminarum, & quæ integros libros * flagitent. Mihi tantum, quia aliud operis incumbit, in fine Prologi dixiſſe ſufficiat, Dominum reſurgentem primum apparuiſſe mulieribus, & Apoſtolorum illas fuiſſe Apoſtolas, ut erubeſcerent viri non quærere, quem jam fragilior ſexus invenerat.

* al. flagitet.
Mat. 28. & Luc.

Ca. I.

VErbum Domini quod factum eſt ad Sophoniam filium Chuſi, [a] filii Godoliæ, filii Amariæ, filii Ezechiæ; in diebus, Joſiæ, filii Ammon regis Juda. LXX. ſimiliter. Tradunt Hebræi cujuſquumque Prophetæ pater aut avus ponatur in titulo, ipſos quoque Prophetas fuiſſe. Unde & Amos [b] unus de duodecim Prophetis, qui dixerat: *Non ſum Propheta, nec filius Prophetæ: ſed paſtor caprarum, vellicans ſycamina*, patris nomen in titulo non habet. Hoc ſi verum eſt, Sophonias Propheta, quem nunc conamur exponere, [c] nomine, ut ita dicam, prophetico, & glorioſa majorum ſuorum ſtirpe generatus eſt; habuit enim patrem Chuſi, avum Godoliam, proavum Amariam, atavum Ezechiam: & talem quadrigam ipſe velut extremus auriga complevit. Nomen Sophoniæ alii *ſpeculam*, alii *arcanum Domini* tranſtulerunt. Sive igitur ſpecula, [d] ſive abſconditum Domini interpretetur, utrumque Prophetæ convenit. Dicitur enim & ad Ezechiel: *Fili hominis, ſpeculatorem te poſui domui Iſrael*. Et in alio loco: *Non faciet Dominus quidquam, niſi revelaverit diſciplinam ſuam ſervis ſuis Prophetis*. Et noni Pſalmi titulus, *pro abſconditis filii* interpretatur. Iſte ergo Propheta, qui erat in ſpecula & in ſublimibus conſtitutus, & noverat myſteria Domini, filius erat *Chuſi* (qui interpretatur *humilitas*, vel *Æthiops meus*, de quo poſtea tractabimus) habebat quoque avum *Godoliam*, qui dicitur *magnitudo Domini*, & proavum *Amariam*, qui & ipſe vertitur in *ſermonem Domini*: & atavum *Ezechiam*, qui ſonat *fortitudinem Domini*. De fortitudine itaque Domini, natus eſt ſermo Domini, & de ſermone Domini, nata eſt magnitudo Domini, & de magnitudine Domini, nata eſt hu-

Amos 7. 14.
Ezech. 3. 17.

A militas, ut quum pervenerit aliquis ad perfectum, dicat: *Non ſum dignus vocari Apoſtolus*. Et illud in Pſalmis: *Domine, non eſt exaltatum cor meum, neque elati ſunt oculi mei*. Hucuſque quaſi prono lapſu, & per plana currentes, in eo quod *Chuſi* etiam *Æthiops meus* interpretatur, impegimus. Nam poſt tantas virtutes quomodo nomen Æthiopis ſonare poterit in laudem? Et ſiquidem Scriptura dixiſſet *Chus*, id eſt, B *Æthiops*, videbatur indiſſolubilis quæſtio; Chus quippe natus eſt de Cham. Sed in eo quod ait, *Chuſi*, hoc eſt, *Æthiops meus*, videtur ſonare myſterium: quod ille qui quondam Æthiops fuerat, verſus in pœnitentiam (ſecundum illud quod dicitur: *Æthiopia præveniet manus ejus Deo*. Et in alio loco: *In conſpectu ejus procident Æthiopes*) dicat cum ſponſa in Cantico Canticorum: *Nigra ſum*, * *ſed ſpecioſa filia Jeruſalem*. C Legimus & in Jeremia Abdimelec eunuchum Æthiopem placuiſſe Deo: & in Actis Apoſtolorum Æthiopem eunuchum reginæ Candacis tantum habuiſſe ſtudium Scripturarum & Legis Dei, ut in vehiculo legeret: & ad adorandum Dominum in Templo ejus veniret Jeruſalem. Unde talis fides digno præmio coronatur, & mittitur ad eum Philippus Evangeliſta, ſtatimque docetur, credit, baptizatur, & ſalvus eſt. D Et non ſolum eunuchus; ſed cum additamento viri ponitur, eunuchus vir Æthiops. Quia enim eunuchus erat Chriſti, & ſe eunuchizaverat propter regnum cælorum, propterea viri vocabulum non amiſerat. Recte quoque Sophonias quaſi filius Chuſi, id eſt, Æthiopis, in conſequentibus libris de pœnitentia ſcribit Æthiopum: *Trans flumina, inquit, Æthiopiæ, inde deferent hoſtias mihi*. Hæc de genealogia Sopho-

1. Cor. 9.
Pſ. 130. 1.
Pſ. 67. 32.
Pſ. 71. 9.
Cant. 1. 4.
* al. &.
Jer. 38.
Actor. 8. 9.

[a] Peccat Martian. qui verba, *filii Godoliæ*, quæ præferunt libri omnes, ſupine ſatis prætermittit.

[b] Regin. mſ. *Amos unum de duodecim*, & conſequenter, *non habere*. Pro *non ſum*, quoque ponit, *non eram*.

[c] Ferme rectius habet Regin. mſ. *canone* pro *nomine*: peſſime autem Martian. legerat cum addito, *qui nomine*.

[d] Interſerit idem mſ. *ſive arcanum*.

niæ, qui prophetavit in diebus Josiæ. Quomodo autem dies dicuntur Eliæ hi qui ab eo illuminati sunt: ita & dies Josiæ qui se levaverat ad Dominum (quia *Josias* interpretatur *Elevatio Domini*) & fuit vir justus, & de laudibus ejus, Regnorum quoque & Paralipomènon scribit historia. Et habuit patrem Ammon, avum Manassen. Legimus, Manassen post multa scelera, & post captivitatem in Babylone egisse pœnitentiam, & ad meliora conversum Domini misericordiam consequutum. Unde & fidei suæ, per quam crediderat Deo, filium vocavit ἐπώνυμον, id est, *Ammon:* siquidem AMMON, *fides* interpretatur. Simulque considera, quod nequaquam ut supra reges decem tribuum, id est, reges Israel ponantur; sed reges tantum Judæ. Jam enim decem tribus ab Assyriis sub rege Ezechia patre Manasse deductæ fuerant in captivitatem. Hoc in prooemio & in titulo Sophoniæ generationis & temporis. Nunc videamus quid ipsa quoque prophetia contineat.

[Margin: 4. Reg. 23. 2. Paral. 34. 4. Reg. 21. Manasses egit pœnitentiam. אמון 4. Reg. 17.]

V. 2. & 3. *Congregans congregabo omnia a facie terræ, dicit Dominus, congregans hominem & pecus, congregans volatile cæli, & pisces maris: & ruinæ impiorum erunt & disperdam homines a facie terræ, dicit Dominus.* LXX. *Defectione deficiat a facie terræ, dicit Dominus: deficiat homo, & jumenta: deficiant volatilia cæli, & pisces maris ※ & infirmabuntur impii ⁚ & auferam iniquos a facie terræ, dicit Dominus.* Hoc quod posuimus in Septuaginta, *& infirmabuntur impii*, de Theodotionis translatione additum est: pro quo Symmachus interpretatus est, *&* [a] *scandala cum impiis*, ut subaudiatur, *congregabuntur*, sive *deficient:* Quinta autem Editio, *& infirmitas cum impiis deficiet.* Debemus ergo consuetudinem nostram sequentes primum historiam texere, & postea de sublimioribus disputare. Extremum quippe regnum duarum tribuum, quæ vocabantur Juda & Benjamin, sub Iosia fuisse, nulli dubium est. Illo enim interfecto, filii ejus qui postea regnaverunt, & nepotes, non tam regnasse credendi sunt, quam ludibrio habiti fuisse ab Ægyptio rege, & Chaldæis, & variis captivitatibus, mortibusque cruciati. Quia igitur populus poterat se excusare A in regibus malis, & dicere: nos volumus servire Deo, sed prohibemur a regibus, datur rex justus, quo zelante zelum Domini, & populo nihilominus in idolorum cultu perseverante, justa iræ caussa profertur a Domino, & prophetatur de eversione Jerusalem, & captivitate Juda, & victoria Nabuchodonosor. Dicitque Dominus per Prophetam: Nequaquam ultra tribuam pœnitentiam; sed a facie terræ univer- B sa consumam: non homo, non jumentum, non volatile, non pisces maris remanebunt. Iram quippe Domini etiam bruta sentiunt animalia: & vastatis urbibus, hominibusque interfectis, solitudinem & raritatem bestiarum quoque fieri & volatilium pisciumque, testis * Illyricum est, testis Thracia, * testis in quo ortus sum, [b] solum, ubi præter cælum & terram & crescentes vepres, & condensa sil- C varum, cuncta perierunt. Hoc autem, inquit Propheta, accidet, quia impiorum fuit nimia multitudo. Corruent itaque impii & disperdentur homines, & erit solitudo super faciem terræ. Sed & de consummatione mundi idipsum accipere possumus: quod & homines, & pecora, & volatilia, & pisces maris & universa deficient, & infirmentur impii, & tollatur iniquitas a facie terræ. Quod si volue- D rimus & altius aliquid intelligere (propter hoc quod dicitur a Septuaginta, *Defectione deficiat a facie terræ*) [c] & defectionem in bonam partem accipere (juxta illud: *Et deficiens mortuus est Abraam in senectute bona, senex & plenus dierum, & appositus est ad populum suum,* & de his quæ de Isaac & Jacob Scriptura refert) videmus quomodo defectione deficiant a facie terræ, & hoc eos implere præceptum: Qui habentes E conversationem in cælis, & in carne, non secundum carnem militantes, eo quod sciant illos qui in carne vivunt, Deo placere non posse, quantum in se est omnia agunt ne sint in carne, sed in spiritu, & a terra recedentes ajunt: *Consuscitavit, & consedere nos fecit in cælestibus in Christo.* Quod si aliquis opposuerit adversum hoc quod in bonam partem accepimus, *defectione deficiat a facie terræ*, illud quod de Ismael scriptum

[Margin: * Mss. Illyricus. * al. ipsa. Genes. 25. 8. Rom. 8.]

[a] Corrupte nunc ipse Regin. ms. *& in scandala erunt impii:* scilicet καὶ τὰ σκάνδαλα σὺν ἀσεβέσι, scriptum a Symmacho, Barberinius Hexaplaris codex est auctor.

[b] Stridon, quod oppidum Dalmatiæ, Pannoniæque confinium fuit. De hac Hieronymi Patria, multa nobis in ejus Vita dicenda sunt.

[c] Addit Regin. ms. *possumus:* sed verius sensus ab inferiore *videbimus* pendet.

Gen. 25. 17. tum est: *Hi sunt anni vitæ Ismael, centum triginta septem, & deficiens mortuus est, & est appositus ad genus suum*: respondebimus ei primum, & ipsum Ismael filium esse Abraam, & accepisse dona & partes a patre, secundum mensuram suam: deinde absolute scri-
Ib. 35. 28. 29. ptum, *deficiens mortuus est*, & non addi (quod scriptum est de Abraam) *in senectute bona, senex & plenus dierum, & appositus est ad populum suum*. Sive de Isaac: *Fuerunt autem dies Isaac quos vixit, anni centum octogintaquinque, & deficiens Isaac mortuus est, & appositus est ad genus suum senex & plenus dierum*.
Ib. 49. 32. *rum*. Nec non & de Jacob: *Et cessavit Jacob præcipiens filiis suis, & levans pedes super lectum defecit, & appositus est ad populum suum*. Ex quo intelligimus aliud esse tantum deficere, & aliud cum defectione plures pariter habere virtutes. Quod autem primum dixerat generaliter, *defectione deficiat a facie terræ*: postea in partes divisit Scriptura divina, deficiat homo, & jumenta, deficiant volatilia cæli, & pisces maris. Quattuor sunt quæ jubentur deficere, primum homo rationabilis, deinde tria quæ subjecta sunt homini, jumenta, & volatilia, & pisces quæ puto & in o-
v. 8. ctavo Psalmo poni: *Insuper & pecora campi: volucres cæli & pisces maris, qui perambulant semitas maris*. Quod autem primum dixerat, oves & boves universas, quasi præcipua de jumentis sepa-
* al. remanfere. ravit, & cum his quæ * mansere jumenta numerare ea noluit. Deficiat itaque homo, deficiant jumenta, deficiant volatilia cæli, deficiant pisces: & non dixit, deficiant bestiæ, deficiant reptilia terræ. Hæ enim non debent deficere, sed perire; verum deficiant ea quæ possunt habere correctionem.
Genes. 18. Quomodo defecerunt Saræ muliebria, & jubetur Abraam ut audiat quæquum-
Ibid. 21. que Sara præceperit. Deficit quis ut homo, si contemnat humana, & non
Ps. 81. 6. ultra moriatur ut homo, & audiat: *Ego dixi, dii estis*. Deficit alius ut ju-
* al. in. mentum, qui * ad altiora conscendens
a [a] non accusatur sermone prophetico:
Ps. 48. 21. *Homo, quum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus,*
* al. assimilatus. *& * similis factus est illis*. Deficit qua-

A si volatile cæli, qui facit sibi pennas Prov. 23.
aquilæ, & revertitur ad domum præceptoris sui dives, & omnem deferens paupertatem. Deficit quasi piscis ma-
ris, qui comprehensus sagenis Domi- Matt. 13.
ni, cum bonis piscibus separatur. Quum hæc juxta præceptum Domini fuerint perpetrata, infirmabuntur impii, non habentes tantum roboris quantum prius. Sed & tollentur iniqui, non dixit, *occidentur*; sed, *tollentur*, ut ad
B meliora conversi, de impietate & iniquitate, ad pietatem, justitiamque translati, incipiant esse quod ante non fuerant. Hæc secundum tropologiam. Debemus enim & Majorum interpre-
tationem ponere. * Jam in lectoris ar- * al. Tamen
bitrio erit, utrum severitatem, an clementiam velit sonare quæ dicta sunt.

*Et extendam manum meam super Ju- V. 4. 5.
dam, & super omnes habitatores Jerusa- & 6.
C lem: & disperdam de loco hoc reliquias Baal, & nomina æditurorum cum sacerdotibus, & eos qui adorant super tecta militiam cæli, & adorant & jurant in Domino, & jurant in Melchom: & qui avertuntur de post tergum Domini, & qui non quæsierunt Dominum nec investigaverunt eum*. LXX. *Et extendam manum meam super Judam, & super omnes qui habitant Jerusalem: & auferam de loco hoc nomina Baalim, & nomina sacerdo-
D tum cum sacerdotibus, & eos qui adorant super tecta militiam cæli, & eos qui jurant in Domino, & jurant in rege suo, & eos qui declinant a Domino, & qui non requirunt Dominum, & qui non retinent Dominum*. Post impiorum ruinas, & iniquorum ablationes a facie terræ, consequenter adversus Judam & adversus Jerusalem ex persona Domini dicitur: *Et extendam manum meam super Judam, & super omnes habitatores Jeru-
E salem* (extensio quippe manus gestum percutientis ostendit) *Et disperdam de loco hoc reliquias Baal*: Non quod secundum LXX. nomina Baalim penitus eradenda sint; sed quod [b] juxta He- b
braicum cultores ejus e populo qui pauci de cæde hostium remanserant in Juda & Jerusalem, se comminetur auferre. Nomina quoque æditurorum cum sacerdotibus, quia in tantam Ju-

 das

[a] Erroneo sensu, quod & notatum Victorio fuerat, negandi particulam Martian. tacet. Si enim deficit quis ut homo, cum humana contemnit: & deficit quis ut jumentum, cum ad altiora conscendit: ergo non potest accusari sermone prophetico, si deficit esse jumentum. Exponit enim mystice quid sit deficere esse, vel hominem, vel jumentum, vel volatile, vel piscem. Mss nostri post Victor. restituunt.

[b] Verba *juxta Hebraicum* Regin. ms. ignorat.

das & Benjamin venerant impietatem, ut in Templo Domini (juxta quod scribit Ezechiel, & Regnorum quartus liber ostendit) statuam Baal, quam imaginem [a] Zeli Dominus vocat, steterint, & in eodem Sanctuario idola & Dominum pariter venerati sint. Unde signanter idolorum sacerdotes, non sacerdotes, sed [b] τεμενίτας, id est, *æditus*, vel phanaticos appellavit, quod Hebraice dicitur ACCHUMARIM. Et æditos ergo & sacerdotes quondam Dei, & eos qui in domatibus adorabant militiam cæli, solem & lunam & astra reliqua, & qui jurabant in nomine Domini, & in nomine idoli Ammonitarum Melchom (quod a LXX. in *regem* versum est) auferet Dominus de loco Jerusalem, sive disperdet, ἀπὸ κοινοῦ enim subauditur. *Et disperdam de loco hoc reliquias Baal, & disperdam nomina æditorum cum sacerdotibus, & disperdam eos qui adorant super tecta militiam cæli, & disperdam eos qui adorant & jurant in Domino, & jurant in Melchom, & disperdam eos qui avertuntur*, sive *declinant de post tergum Domini, & qui non quærunt eum*, sive *non retinent*. Advertuntur autem * post tergum Domini Israel, qui relinquentes cultum ejus jurant in Melchom, & adorant militiam cæli, & venerantur Baal idolum Sidoniorum. Hucusque historiæ sensus expositus est: videamus & Anagogen. Propter Dominum qui de tribu Juda ortus est, & propter Jerusalem in qua regnavit Judas, hoc est, Dominus atque Salvator, dicamus quando multiplicata fuerit iniquitas, & refrixerit caritas multorum, & veniente Domino, rara fides apparuerit in terra, intantum ut tententur etiam electi Dei: tunc extendere Dominum ad supplicia peccatorum manum suam super Judam, qui sibi videtur nomen Domini confiteri, & super Jerusalem, Ecclesiam quæ ex pace sortita vocabulum est: & auferre de Ecclesia nomina Baalim, quod interpretatur *in sublimioribus*. Auferet autem Dominus nomina vanæ gloriæ & admirationis falsæ, quæ versantur in Ecclesia, in qua juxta Jacobum, [c] honoratur annulum aureum habens, & contemnitur pauper, quum ad adventum judicis & senatoris, & in commune omnium divitum, plebs universa consurgit, & sancto pauperi ne standi quidem inter catervas potentium, & confessiones eorum tribuitur locus; sed & nomina sacerdotum cum sacerdotibus qui frustra sibi applaudunt in Episcopali nomine, & in Presbyterii dignitate, & non in opere. Unde signanter non ait, *& opera sacerdotum cum sacerdotibus*, sed, *nomina*: qui tantummodo falsa nomina præferunt dignitatum, & malis operibus sua nomina destruunt, & eos qui adorant super tecta militiam cæli, qui elevantur adversus scientiam Dei; & omne quod geritur in sæculo, fictam sibi scientiam pollicentes, referunt ad ortus stellarum & occubitus, & mathematicorum sequuntur errores, & eos qui adorant Dominum & Melchom, qui sæculo pariter & Domino putant se posse servire, & duobus dominis satisfacere, Deo, & mammonæ: qui militantes Christo, obligant se negotiis sæcularibus, & eandem imaginem offerunt Deo & Cæsari, & quum Christi sacerdotes se esse dicant, filios suos consecrant *Melchom*, id est, *regi suo*. Recte enim habent regem hominem, qui regem Dominum perdiderunt, & qui per mala opera declinant a Domino, & non requirunt eum, retinent sua peccata fugientem. Si quis autem voluerit juxta interpretationem nominum Judæ & Jerusalem super anima uniuscujusque hoc ipsum intelligere, non errabit, quod auferat Dominus universa quæ diximus, vel in consummatione mundi, vel in singulorum exitu, quando audient: *Stulte, hac nocte auferetur anima tua a te*. Et extendat manum suam super eum, qui Dominum [d] non confitetur, & super eum qui sensum pacis se habere jactat, ut auferat atque disperdat de tali Jerusalem omnem superbiam, & falsos in Deum cultus, & variorum errores dogmatum, & servitutem in Deum pariter & mundum, & per quotidiana peccata, aversionem a Domino & neglectum in Deum.

V. 7. *Silete a facie Domini Dei, quia juxta est dies Domini, quia præparavit Dominus*

[Margin: Ezech. 8. — 4. Reg. 10. & 17. — הכמרים — * al. de post — Matth. 24. — Luc. 18. — Jacob 2. — Contra Mathematicorum errores, & eos qui Deo & Domino servire volunt. — 2. Tim. 2. — Luc. 12. — Aversio a Deo per quotidiana peccata.]

a Confer quæ ad Commentar. in Ezechiel. cap. 8. col. 84. observamus not. a.

b Reponimus ex nostris mss. τεμενίτας, recte a τέμενος: minus enim probatur quod Martian. legit, τεμενίτης, a τεμενίτης, quæ Græca vox non videtur.

c Vulgati antea *veneratur*. Mox etiam pro *confessiones* retinent *confessionis*: ms. Reginæ, *inter catervas, & compressiones*.

d Idem Regin. ms. absque negandi particula, *qui Dominum confitetur*.

minus hostiam: sanctificavit vocatos suos. LXX. *Timete a facie Domini Dei, quia juxta est dies Domini, quia præparavit Dominus victimam suam: sanctificavit vocatos suos.* Pro eo quod LXX. transtulerunt, *timete*, & nos posuimus, *silete*, in Hebræo interjectio est imperantis silentium, qua sæpe utuntur & Comici; sed & absolute præcipitur in cunctis silentium, quod dies ventura sit Domini. Diem autem Domini, diem intelligamus captivitatis & ultionis in populum peccatorem, & hostiam subversionis Jerusalem, & sanctificationem eorum quos dedicavit interfectioni, secundum illud quod dicitur in Jeremia: *Sanctifica eos in die interfectionis eorum.* (Jerem. 12. 3.) Et est sensus: Venit contra impium populum olim prædicta captivitas, jam prope est. Sub Josia enim rege prophetia texitur: hoc interfecto, [a] timete a facie Domini Dei, quia juxta est dies Domini, quia præparavit Dominus victimam suam, sanctificavit vocatos suos. Tota vastitas venit, de qua & in Ezechiel: *Venit*, inquit, *finis: finis venit*, & cætera. (Ezech. 7. 2.) Hæc mihi victima placet, has mihi hostias sanctificavi. Potest autem hoc quod ait, *sanctificavit vocatos suos*, & de Babyloniis accipi, quos in ultionem populi etiam servos suos vocat, vindicantes injuriam suam. *Vocavi*, inquit, *Nabuchodonosor servum meum.* (Jer. 25. 9.) Et in eodem volumine, non solum servum, sed columbam eum quoque vocat: *A facie gladii columbæ.* (Ibid. 38.) Porro secundum tropologiam, quia facies Domini est super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum, & prope est dies judicii (quia ad comparationem æternitatis omne hujus sæculi tempus breve est) sive exitus singulorum: timeant omnes, & sileant, ne facies Domini (de qua sanctus ait: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*) (Ps. 4. 7.) peccatorum fœnum, stipulam, ligna consumat. Præparavit enim Dominus hostiam suam, totum Levitici mysterium, quando per ignem & effusionem sanguinis, & veram oblationem salvi fient, qui salvandi sunt, & sanctificabuntur vocati. Quidam de nostris, diem Domini & hostiam ejus, & sanctificationem vocatorum, in adventu Salvatoris intelligunt, quando immolatus est agnus, & in sanguine ejus sanctificati sunt Apostoli, & cæteri qui per eos vocati sunt.

V. 8. & 9.
Et erit in die hostiæ Domini, visitabo super principes, & super filios regis, & super omnes qui induti sunt veste peregrina. Et visitabo [b] omnem qui arroganter ingreditur super limen in die illa: qui complent domum Domini Dei sui iniquitate & dolo. LXX. *Et erit in die hostiæ Domini, & ulciscar super principes, & super domum regis, & super omnes qui induti sunt vestimentis alienis: & ulciscar super omnes manifeste, qui sunt in vestibulis in die illa, qui complent domum Domini Dei sui impietate & dolo.* In die Judaicæ captivitatis, quando totus populus immolandus est, visitabit Dominus, & super principes qui mane bibebant siceram, & super filios regis, vel omnes de stirpe regia, vel certe proprie filios Josiæ, quos vel occisos vel captos legimus, & super omnes qui induti sunt veste peregrina, hoc est, qui pro Dei cultu venerati sunt idola. Et super omnes qui arroganter ingrediuntur super limen in die illa, hoc est, adversum superbos, qui cum quodam fastu & dignitatis supercilio, gradus Templi & Sanctuarii limen ascendunt. Porro quia in eo ubi nos interpretati sumus, *qui arroganter ingrediuntur [c] super limen*, potest intelligi secundum Hebraicum, *qui transiliunt limen*: & hoc historice sentiendum est, *vindicabo super eos*, qui juxta Regnorum primum librum non calcant limen idolorum, superstitionibus servientes, qui repleverunt * domum Domini Dei sui non solum idolorum cultu, sed iniquitate & scelere & omni mendacio, ut ad errorem religionis iniquitas quoque in subjectos, & in proximos mendacium jungeretur. Sed quia semel & tropologice exponere cœpimus: Visitabit Dominus in adventu & passione Salvatoris, id est, in die hostiæ Filii sui super Pontifices & Sacerdotes populi Judaici, & super domum regiam. Usque ad illud enim tempus perseveraverunt reges [d] Judæ de stirpe David, secundum prophetiam Jacob: *Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, & ipse erit exspectatio gentium.* (Genes. 49. 10.) Post hostiam enim Domi-

* al. templum.

a In Victorii editione, *hoc interfecto, vastitas venit*, quattuor ferme, qui interseruntur heic, versibus prætermissis.

b Ex vulgatis trium linguarum Editionibus Scripturæ supplet Victor *super*.

c Victor. *ingrediantur limen*: tum Regin. ms. *potest legi*.

d Nomen *Juda* Regin. ms. tacet.

Domini ablatum est regnum a Judæis. *Et super omnes*, inquit, *qui induti sunt vestimentis alienis*, qui recesserunt a protectione & indumento Dei, & suo errore cooperti sunt. *Et ulciscar super omnes manifeste qui sunt in vestibulis*, hoc est, qui egressi sunt de Templo Dei: & quum deberent esse intrinsecus, propter peccata sua egressi sunt foras, & de Ecclesia Dei recesserunt, adimplentes Templum ejus impietate & dolo. Hoc intellectum sit in primo Salvatoris adventu. Quia autem de consummatione mundi & die judicii, quem omnes * diem interpretantur Domini, semel exposuimus: scire debemus, quod illo tempore visitet Dominus super principes, & super pastores, qui lac de ovibus comedunt, lanasque tondentes, non curant de contritione gregis, & super filios regis qui se jactant Christianos, & quod regis Christi sint filii, gloriantur: & super omnes qui induti sunt vestibus alienis. Vestis filiorum regis & principum indumentum, * Christus est, quod accipimus in Baptismo, juxta illud: *Induite vos Christum Jesum*. Et: *Induite vos viscera misericordiæ, bonitatis, humilitatis, mansuetudinis, patientiæ*, & cætera. In quibus præcipitur, ut induamur novo homine cælesti, juxta Creatorem nostrum, & projiciamus indumentum veteris hominis cum operibus ejus. Quum ergo debeamus talibus indui vestimentis, pro misericordia induimur crudelitate; pro patientia, impatientia; pro justitia, iniquitate. Et ut semel dicam, pro virtutibus, vitiis, id est, pro Christo, Antichristo. Unde dicitur de istiusmodi homine: *Et indutus est maledictione sicut vestimento*. Vindicabit quoque Dominus manifestissime in adventu suo, etiam super eos qui cum bonis operibus in Ecclesia esse deberent, ejecerunt se ob conversationem pessimam, & tradici satanæ versantur in vestibulis, immo nec in vestibulis, sed ante vestibula: quod significantius Græce dicitur ἐπὶ τὰ πρόπυλα. Et super omnes vindicabit, qui variis iniquitatibus atque peccatis implent Ecclesiam, & impietatibus atque mendacio, & miscent sanguinem sanguini. Quod si voluerimus hoc ipsum accipere super animabus singulorum, principes & domum regis, intelligamus λογισμοὺς *, id est, *cogitationes* & sensus, & ipsam animam, quæ debet esse hos-

* al. in die.
* al. Christi & accepimus.
Rom. 13. 14.
Col. 3. 12.
Ephes. 4.
Ps. 108. 18.
* al. addit. ἡ καρδία ἡ ...

A pitium regis: & juxta superiorem expositionem indumenta quoque aliena, & omnia quæ sequuntur, referamus ad unumquemque credentium, qui quum debuerant induti esse Christo, & semper versari intrinsecus, variis se peccatorum operuerunt vestimentis, & egressi de Ecclesia, id est, congregatione sanctorum, pro virtutibus impleverunt templum corporis sui iniquitate & dolo.

B *Et erit in die illa, dicit Dominus, vox clamoris a porta piscium, & ululatus a secunda, & contritio magna a collibus*. LXX. *Et erit in illa die, dicit Dominus, vox clamoris de porta compungentium, & ululatus a secunda, & contritio magna a collibus*. In die hostiæ Domini quando extenderit manum suam super Judam & super omnes habitantes Jerusalem, & hostilis eam vallaverit exercitus, erit vox clamoris a C porta piscium & ululatus a secunda, & contritio magna a collibus. Portam piscium eam vocabant, quæ Diospolim ducit & Joppen, & vicinior mari erat inter cunctas vias Jerusalem, de qua & Esdras refert: *Portam vero piscium ædificaverunt filii Asnaa, ipsi texerunt eam, & statuerunt valvas, & seras & vectes*. Quod autem ait, *& ululatus a secunda*, secundi muri in eodem climate portam significat, de qua & in Re- D gnorum libro scriptum est: *Et ivit Helchias Sacerdos, & Ahiham, & * Achabor, & Saphan, & Asaias ad Oldam Propheten, uxorem Sellum filii Thecuæ filii Haras custodis vestium, & hæc habitabat Jerusalem in secunda*. Contritionem autem magnam a collibus de mente Sion & excelsiore urbis parte loquitur: quia quum altiora & arx civitatis fuerint occupata, facilior est in prona descensus. Si autem diem illam E quam Dominus comminatur, diem judicii ut supra voluerimus accipere, eo tempore quando vetustus dierum sessurus est, & aperiendi libri, & pandendæ conscientiæ singulorum: tunc implebitur vox clamoris a porta compungentium. Prima enim porta oculorum erit, qua * exhibebuntur nobis peccata ante oculos nostros, & omnis pompa & imago antiquorum scelerum & vitiorum atque luxuriæ proferetur in medium. Tunc illud erit verum quod scriptum est: *Ecce homo & opera ejus ante faciem ejus*. Torquebit igitur eum conscientia, & postquam compunctus

Ỳ. 10.
Porta piscium.
2. Neem. 3. 3.
4. Reg. 22. 14
* al. Achbor.
Dan. 7.
* al. quando. In die judicii conscientia exhibebuntur ante oculos.

ctus clamaverit a prima oculorum porta, ululabit etiam a secunda, quam & aures intelligere possumus. Per hos enim vel maxime sensus, quibus vitia illapsa fuerant, eorum pœna sentietur, quando cernemus quod fecimus, & [a] sermone docti, totumque audientes ordinem peccatorum, in ululatum * compellemur, & conteretur in nobis quidquid fuerat excelsum, & propter cæcitatem & surdas aures ignorabatur a nobis. Vel certe quum verba sublimia & eruditio de excelso veniens, conteret nos atque confringet, & opere complebitur: *Rugiebam a gemitu cordis mei*, (Ps. 39. 9.) ut sit sacrificium Deo spiritus contribulatus: (Ps. 50.) in nobis, qui homines sumus, & non tam grandia peccata fecimus, ut montibus comparentur, colles contriti sunt. In diabolo autem & Angelis ejus, excelsa montium conterentur. Multi putant juxta historiam quod ad Babyloniorum tempora retulimus, intelligendum esse de primo Salvatoris adventu, quando propter peccata nimia, & clamorem populi concrepantem: *Sanguis ejus super nos, & super filios nostros*, (Matth. 27. 25.) circumdata est ab exercitu Jerusalem, & a duobus ursis, (4. Reg. 2.) Vespasiano videlicet & Tito, irridentium puerorum turba consumta est. Quæ quidem intelligentia magis fidei nostræ convenit, sed ita ut sciamus & priori historiæ posse congruere, vel certe priorem captivitatem typum esse secundæ & perfectæ eversionis Jerusalem. Nec non & hoc animadvertendum (quia ADAGIM (הרגים) manifeste in Hebræo, non *portam compungentium*; sed *portam piscium* sonat) allegorice, portam piscium esse in Jerusalem, per quam inferuntur boni pisces qui a malis fuerint separati, & lugebunt, cæteris introeuntibus, qui foris remanserint. Vel certe in fine mundi & in consummatione lugebunt a porta piscium prima, qui suum baptisma non servaverunt, lugebunt a secunda, qui non egerunt pro peccatis dignam pœnitentiam. Et erit magna contritio super colles, qui nec pro peccatis incurvati sunt ut cervicem suam submitterent, & sua scelera deplorarent. Per has enim duas portas baptismi & pœnitentiæ in Jerusalem, id est, in Ecclesiam Dei vel introitus vel reditus est.

Marg.: * al. compellimur & conteritur.

V. 11. *Ululate, habitatores pilæ:* [b] *conticuit omnis populus Chanaan.* LXX. *Plangite qui habitatis concissam: quia assimilatus est omnis populus Chanaan.* Pila quæ Hebraice dicitur MACHTHES (מכתש), & ab Aquila versa est, εἰς τὸν ὅλμον, non per brevem syllabam * prima legenda est, ne σφαῖραν putemus, sed productam, ut de pila sciamus dici, in qua frumenta tunduntur, vas concavum, & medicorum aptum usui, in [c] quo proprie ptisanæ feriri solent. (Pila medicorum.) Dicat aliquis intellexisse se quid significat pila, sed scire velle cur in præsenti loco assumta sit. Quia semel descriptio est captæ urbis, & dicitur: *Vox clamoris a porta piscium, & ululatus a secunda, & contritio magna a collibus:* nunc idem descriptionis ordo servatur, & de ululatu dicitur eorum, qui habitant in valle Siloe. Et pulchre Scriptura non dixit, qui habitatis in valle, qui habitatis in gurgustio; sed qui habitatis in pila, quod scilicet quomodo frumenta, feriente desuper vecte, contunduntur: ita de porta piscium, & de porta secunda, & de collibus proruens in vos decurret exercitus. Populum autem Chanaan appellavit populum Judæorum, juxta illud quod legimus in Daniele: *Semen Chanaan & non Juda.* (Dan. 13. 56.) Et ad Jerusalem: *Pater tuus Amorræus, & mater tua Cethæa.* (Ezech. 16. 3.) Et in alio loco: *Chanaan, in manu tua, statera iniquitatis.* (Osee 12. 7.) Quod si voluerimus juxta utramque translationem, tropologiam texere, recte ad ululatum & planctum concitantur qui in extremis peccatorum fæcibus habitant, & in scelerum suorum ima demersi dicunt: *Infixus sum in limo profundi, & non est*, inquit, *substantia.* (Ps. 68. 2.) Unde & additur: qui habitatis concissam, hoc est, animam multis iniquitatibus vulneratam, sive Ecclesiam, quæ schismatibus, hæresibusque lacerata est, & ad singula vulnera plangit filios interfectos. Quod autem dicit: *Conticuit*, sive *assimilatus est omnis populus Chanaan*, blasphemiam eorum in die judicii cessare significat, & os quod in altum posuerunt, linguamque ad terram usque penetrantem, æterno silentio conticescere. Et quia peccatum peccavit Jerusalem, & ideo in commotionem facta est, populus dicitur *Chanaan*, quod interpretatur,

Marg.: * al. primam.

[a] Alii editi, *& audientes sermonem, docti, totumque ordinem* &c.

[b] Omnium Scripturæ editionum auctoritate supplet Victorius, *quia*.

[c] Regin. ms. *in qua proprie ptisanæ fieri solent.*

tur, *commotio*. Non enim potest dice- A
Psal. 39. 3. re: *Statuit super petram pedes meos;* sed incertus & fluctuans semper in motu est. Unde & Noe vir sanctus, postquam evigilavit e somno, ex maledi-
Genes. 9. 25. ctione nomen imposuit Chanaan, dicens: *Maledictus Chanaan puer, famulus erit fratrum suorum*. Non solum autem Chanaan assimilantur peccatores, sed pro qualitate & diversitate
Vitia & virtutes quibus nos similes efficiunt. peccati, alius assimilatur Pharaoni, alius Nemrod giganti. Et econtrario, B per bona opera atque virtutes, quia & virtutum itinera sunt diversa, ille
a [a] spiritum assumit Abraam, hic Moy-
1. Cor. 12. 31. si, alius Eliæ; quamobrem ab Apostolo dicitur: *Æmulamini charismata meliora*. Qui vero perfectus est, juxta eam tamen perfectionem quam humana conditio potest capere, similitudine Dei signatur.

Disperierunt omnes involuti argento. LXX. *Disperierunt omnes qui erecti sunt* C *argento*. Qui sibi, inquit, in divitiis confidebant, & tantas habebant opes, ut se quasi involutos & septos suis divitiis æstimarent. Vel certe secundum LXX. qui erecti erant in superbiam & pauperes despiciebant, ira veniente, vastati sunt. Simulque considera quod non dixerit: *peribunt qui erecti sunt argento;* sed jam nunc, antequam [b]
b eis veniat supplicii dies, in eo ipso quod superbiant, & semper de thesau- D ris suis cogitent & serviant eis, perierint atque corruerint. Quod qui intellexerit, puto eum non satis cupere divitias, in quibus non peribunt, sed perierunt qui erecti sunt. Neque vero æstimandum est eos solos periisse, qui argento erecti sunt, sed juxta hanc diffinitionem peribit & ille qui in ge-
c neris nobilitate se jactat. [c] Qui gloriatur in dignitatibus, peribit; qui inflatur, peribit; qui in fortitudine cor- E
Nota hæc cont a vitia hujus temporis. poris gloriatur, peribit; peribit, qui in femineo languore mollitus comam nutrit, vellit pilos, cutem polit, & ad speculum comitur, quæ proprie passio & insania feminarum est. Si quis autem vult erigi & superbire sancta superbia, erigatur cum Apostolis, quando dignus fuerit pro nomine Jesu Christi contumeliam pati, glorie-
Act. 5. tur cum Apostolo, qui exultabat in tribulationibus, sciens quod tribulatio Rom. 5.
operetur patientiam, patientia spem, spes autem non confundat.

Et erit in tempore illo, scrutabor Je- ℣. 12.
rusalem in lucernis, & visitabo super viros defixos in fæcibus suis; qui dicunt in cordibus suis, non faciet bene Dominus, & non faciet male. LXX. *Et erit in die illa, scrutabor Jerusalem cum lucerna, & ulciscar super viros qui contemnunt custodias suas, & dicunt in cordibus suis, non faciet bene Dominus, & non faciet male*. In tempore & in die captivitatis Jerusalem, vel a Babyloniis vel a Romanis (quia dereliquit legem Domini, & impie egit in Dominum Creatorem suum) scrutabitur Dominus cum lucerna omnia abscondita Jerusalem, & nullum inultum patietur effugere. Legamus Josephi historias, & ibi reperiemus scriptum, de cloacis quoque, & speluncis, & antris, & sepulcris, extractos principes & reges & potentes & Sacerdotes, qui se in eis metu mortis absconderant. Et visitabo, inquit, super eos, qui confidunt in corporibus suis, & in viribus suis, quas [d] διασυρτι- d
κῶς, fæces vocat, sive peccata, in quibus penitus fuere defixi: qui tollentes Providentiam negantes.
providentiam, nec boni nec mali Deum auctorem esse dixerunt: hoc est, quod nec bonis bona, nec mala malis redderet: sed quod fortunæ cuncta regerentur arbitrio, & casu ferrentur incerto. In consummatione autem mundi, quia dies Domini ipsa intelligitur, scrutabitur Dominus Jerusalem, id est, Ecclesiam suam cum lucerna: & ulciscetur super viros contemtores, qui noluerunt suas servare custodias, id est, mandata Domini contemserunt, & insuper ratione se peccare, dicentes, blasphemaverunt in cordibus suis: quod nihil prodesset benefacere, nec obesset male agere, quia nec bonorum operum præmium, nec malorum pœnam restitueret Deus. Recte autem Jerusalem, id est, Ecclesia (quæ prius *Jebus* vocabatur, quod dicitur *conculcata*) quando conculcabatur a gentibus, & dæmonum ludibrium erat, dicta est Jebus, & postquam cepit in ea pax habitare Domini, & factus est in pace locus ejus, nomen Jerusalem sortita est. Quia Matth. 24.
igitur in novissimo tempore, quod sæpe

a Regin. ms. *ille typum assumit Abraam* &c,

b Martian. incommodo sensu alterum *veniat* præponit, quod nos mss, editorumque codd. ope expunximus. Mox Regin. ms. *semper de thesauris suis cogitent, eosque servent, perierint* &c.

c Pro his habet Regin. ms, *Peribit qui inflatur dignitatibus, peribit qui in fortitudine* &c.

d Sic & nostri & Martianæi ferunt mss. Victorius maluit διασυρμικῶς.

pe jam diximus, multiplicata iniquitate, refrigeſcet caritas, & ſolis lumen recedet ab Jeruſalem, & tanta erit vaſtitas, ut difficile ſalventur etiam electi Dei: tunc in lucerna ſermonis ſui atque rationis omnia vitia ſcrutabitur Dominus in Jeruſalem, & in medium proferet, & de otioſo quoque verbo fiet judicium & vindicta, non in peccatores (poterat enim & peccatum veniam promereri) ſed in contemtores, de quibus dicitur In Abacuc: *Videte contemtores, & aſpicite.* Et in alio loco: *Quare* [a] *non reſpicis ad contemtores.* Ac deinde: *Qui autem arrogans eſt, & contemtor, vir ſuperbus,* & cætera. [b] Super his fiet ultio, qui cuſtodias Domini non ſervaverunt, & dicunt in cordibus ſuis: *Non faciet Dominus bene, & non faciet male*: non quod male Deus faciat; ſed quod mala videatur pœna eſſe ei qui patitur. Alioquin & ſcalpellus medici malus erit, quia reſecat vulnera, & putridas amputat carnes. Et pater malus, cædens filium, ut a vitiis corrigat, & magiſter malus, corripiens diſcipulum ut erudiat: *Omnis enim diſciplina ad præſens non videtur gaudii eſſe, ſed triſtitiæ: poſtea autem fructum pacificum his qui per eam eruditi ſunt, reddet.*

Abac. 1. 5. — a — b — Hebr. 12. 11

V. 13. & 14. *Et erit fortitudo eorum in direptionem, & domus eorum in deſertum. Et ædificabunt domos, & non inhabitabunt: & plantabunt vineas, & non bibent vinum earum Juxta eſt dies Domini magnus: juxta eſt, & velox nimis.* LXX. *Et erit fortitudo eorum in rapinam, & domus eorum diſſipabuntur. Et ædificabunt domos, & non habitabunt in eis, & plantabunt vineas, & non bibent vinum earum: quia juxta eſt dies Domini magnus, juxta & velox nimis.* Manifeſtum eſt quod juxta utramque captivitatem omnis eorum ſit cæſus exercitus, & domus dirutæ, & agri vineæque vaſtatæ ſint. nec ultra eos Dei diſtulerit patientia. Sed quum dicerent ad Prophetas, hoc in tempus erit, & in dies longos, venerit eis dies Domini magnus & velox nimis. Juxta Tropologiam autem quum venerit tempus judicii, ſive uniuſcujuſque mortis & egreſſionis a ſæculo: tunc omnis fortitudo eorum in direptionem erit, ut quod male valebat, & erigebatur adverſus Dominum, infirmum, fractumque vertatur ad melius. Velut ſi quis fortitudinem latronis & piratæ & fu-

A ris diripiat, infirmoſque eos reddat, prodeſt illis ſua infirmitas: debilitata enim membra quibus prius non bene utebantur, a malo opere ceſſabunt. Quod autem ſequitur: *Et domus eorum in deſertum*, multi ſunt in Eccleſia ædificantes Sion in ſanguine, & Jeruſalem in iniquitate, quibus prodeſt tales domus deſtrui. Legamus Leviticum, ubi leproſa domus deſtrui jubetur. Et quia lepra permanens eſt & diffundi- B tur, lapides ejus & ligna & omnis pulvis extra civitatem in locum immundum projici jubetur. Sed & in Jeremiæ principio tale quid ſcribitur, *Ecce dedi ſermones meos in os tuum: ecce conſtitui te* hodie ſuper gentes, & regna: eradicare, & ſuffodere, & diſperdere, & ædificare, & plantare.* Deſtruitur ædificatio peſſima, ut poſtea ædificatio bona conſtruatur: eradicatur iniqua plantatio, ut plantatio juxta ponatur. Un- C de & in Salomone legimus: *Melius eſt habitare ſub divo, quam in calce litis cum iniquitate, & in domo nova.* Quaſi bonus ergo Deus domos eorum, qui erant defixi in fæcibus ſuis, & dixerant in corde ſuo: *Non faciet bene Dominus, & non faciet male*, deſtruit, nec eos in leproſis & immundis domibus habitare permittit: nec facit ut bibant vinum de vineis, quas plantaverant. Si enim plantaſſent vineam Sorec, & vi- D neam electam totam veram, bibiſſent vinum ſuum, & inebriati eſſent cum Patriarcha Noe & Joſeph in meridie; ſed quia dixerunt: *Non faciet bene Dominus, & non faciet male*, & de vinea Sodomorum erat vinea eorum, & propago eorum de Gomorra, *Uva eorum uva fellis, & botrus amaritudinis eis: Furor draconum, vinum eorum: & furor aſpidum inſanabilis*: propterea plantaverunt vineas, & non bibent vinum earum. Et myſtice dicitur de Sodoma & E Gomorrha, quod omnis plantatio eorum perierit. Si enim permanſiſſent in eo quod ceperant, ut eſſent quaſi paradiſus Dei, & non finiſſent in malo, ut eſſent quaſi terra Ægypti, plantatio eorum utique permanſiſſet. Tale quid & illud ſuper Ægyptiis ſonat in Pſalmis: *Occidit in grandine vineas eorum, & moros eorum in pruina.* Quaſi clementiſſimus quippe Deus, omnem Ægyptiam plantationem & arbuſculas, quæ in Ægypto radicatæ ſanguineos habent

Quæ infirmitas prodeſt. — Levi. 14. — Jer. 1. 9. 10 — * al. tac et hodie. — Prov. 21, 9. — Gen. 9. & 41. — Deut. 32. 32. 33. Jer. 9. 23. — Pſ. 77. 47.

 fructus,

a Negandi particula penes Martianæum deerat.

b Regin. cod. *De ſuperbis fiet ultio.*

fructus, interfecit & subvertit, ne bibant qui male plantaverunt, & comedant ex eis fructum. Prope est dies Domini magnus & velox nimis, cui resistere nemo potest: prope autem est vel propter æternitatem, quia nihil ei longum est, vel propter pœnæ magnitudinem, quia patienti nunquam [a] longe videtur supplicium quod inferendum est. Sive prope, ut supra diximus, quum exierimus a sæculo, & uniuscujusque mors consummationem mundi fecerit; & non solum prope, sed etiam velox nimis, ut velocitas adventus ejus in eo quod additur, *nimis*, ostendatur.

V. 15. & 16. *Vox diei Domini amara: tribulabitur ibi fortis: dies iræ, dies illa, dies tribulationis & angustiæ, dies calamitatis & miseriæ, dies tenebrarum & caliginis, dies nebulæ & turbinis, dies tubæ & clangoris super civitates munitas, & super angulos excelsos.* LXX. *Vox diei Domini amara & dura posita est, fortis: dies iræ, dies illa, dies tribulationis & necessitatis, dies miseriæ & perditionis, dies tenebrarum & turbinis, dies nebulæ & caliginis, dies tubæ & clamoris super civitates munitas, & super angulos excelsos.* Juxta superiora, vel de Babylonica captivitate accipe, vel de extrema quam passi sunt a Romanis, super qua & Dominus flevit Jerusalem, dicens: *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt*, & cætera. (Mat. 23. 37.) Vere enim expetita vindicta est a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ, quem occiderunt inter Templum & altare: (2. Par. 24.) & ad extremum de Dei Filio, dicentes: *Sanguis ejus super nos, & super filios nostros*, experti sunt diem amarum: quia ad amaritudinem Dominum provocaverant; diem a Domino constitutam, in qua non imbecillis quilibet, sed fortissimi viri deprimentur, & veniet super eos ira in finem. Sæpe (Mat. 27. 25.) quippe & ante iram Domini sustinuerunt; sed ira illa non fuerat consummationis & finis. Quid necesse est nunc describere quantas in utraque captivitate sustinuerint calamitates, & quomodo qui lucem Domini respuerunt, in tenebris & in caligine versati sint, & qui noluerunt solennium dierum audire tubas, audierint * clamorem bellantium? (* al. clangorem.) De civitatibus autem munitis & excelsis angulis Judææ, * qui ad (* al. quod.)

A solum usque sunt diruti, puto oculorum magis esse quam aurium judicium: nobis præsertim qui nunc in ista sumus provincia licet videre, licet probare quæ scripta sunt. (Testis oculatus Hieronymus.) Vix ruinarum parva vestigia in magnis quondam urbibus cernimus. Silo, ubi tabernaculum & Arca testamenti Domini fuit, vix altaris fundamenta monstrantur. Gabaa illa (Josue 18.) civitas Saulis usque ad fundamenta diruta est. Rama & Bethoron & reliquæ B urbes nobiles a Salomone constructæ, parvi viculi demonstrantur. Legamus Josephum & prophetiam Sophoniæ, illius * cernemus historiam: (* al. cernimus.) & hoc non tantum de captivitate dicendum est, sed usque ad præsentem diem, perfidi coloni post interfectionem servorum, & ad extremum Filii Dei, excepto planctu, prohibentur ingredi Jerusalem, (Judæi prohibiti ingredi Jerusalem.) & ut ruinam suæ eis flere liceat civitatis, pretio redimunt, C ut qui quondam emerant sanguinem Christi, emant lacrymas suas: & ne fletus quidem eis gratuitus sit. Videas in die quo capta est a Romanis & diruta Jerusalem, venire populum lugubrem, confluere decrepitas mulierculas, & senes pannis annisque obsitos, in corporibus & in habitu suo iram Domini demonstrantes. Congregatur turba miserorum, & patibulo Domini coruscante, ac radiante ἀναστάσει ejus, D de Oliveti monte quoque crucis fulgente vexillo, plangere ruinas Templi sui populum miserum, & tamen non esse miserabilem: adhuc fletus in genis & livida brachia, & sparsi crines, & miles mercedem postulat, ut illis flere plus liceat; & dubitat aliquis, quum hæc videat, de die tribulationis & angustiæ, de die calamitatis & miseriæ, de die tenebrarum & caliginis, de die nebulæ & turbinis, de die tu- E bæ & clangoris? Habent enim & in luctu tubas, & juxta prophetiam, vox solennitatis versa est in planctum. Ululant super cineres Sanctuarii, & super altare destructum, & super civitates quondam munitas, & super excelsos angulos Templi, de quibus quondam Jacobum fratrem Domini præcipitaverunt. (Jacobus præcipitatus de Templo.) Hæc de captivitate dicta sint Judæorum. Cæterum si diem Domini, ut supra, referamus ad consummationem mundi, sive ad uniuscujusque exitum vitæ, manifesta erit

a Vitiose erat penes Martianæum, *longum*. MSS. nostri post Victorium castigant.

erit interpretatio, quod vox diei Domini amara sit, & necessitate plena & ira, & tribuletur ibi fortis: quum etiam qui sancti sunt, salventur quidem, sed tamen sic quasi per ignem. Dies illa dies tribulationis, & angustiæ & calamitatis, & miseriæ, in qua dicent: Væ nobis, quia miseri facti sumus. Dies tenebrarum: *Omnis enim qui male operatur, odit lumen, & non venit ad lucem;* & necesse est ut qui lumen oderit, eum tenebræ consequantur. Dies erit nebulæ & turbinis; veniet enim super eum tempestas Domini, & clangor tubæ, quam Apostolus significat, dicens: *In novissima tuba.* Erit enim dies tubæ & clangoris super civitates munitas, quas sibi in multitudine peccatorum cum Cain ædificaverant. Et super angulos excelsos, opera perversa & * a recta via Domini declinantia. Unde & a Salvatore arguuntur ὑποκρίται Pharisæi, quod * adorent in angulis platearum. Via enim recta & tendens ad paradisum arcta, & angusta est quæ ducit ad vitam. Via autem fracta habens angulos & tortuosa, lata, & spatiosa est, quæ ducit ad mortem. Simulque inter verba severitatis Domini cerne clementiam, quod propterea amara sit dies, & dies iræ, & dies tribulationis, & dies tubæ & clangoris, ut civitates male munitæ & perversi anguli destruantur.

Joan. 3. 20.

1. Cor. 15. 52.

* al. *a recta via deviantia.*

Matth. 6.

* al. *orent.*

Ibid. 7.

V. 17. & 18. *Et tribulabo homines, & ambulabunt ut cæci, quia Domino peccaverunt: & effundetur sanguis eorum sicut humus, & corpora eorum sicut stercora: sed & argentum eorum & aurum * non poterit liberare eos in die iræ Domini, & in igne zeli ejus devorabitur omnis terra: quia consummationem cum festinatione faciet cunctis habitantibus terram.* LXX. *Et tribulabo homines, & ambulabunt ut cæci, quia Domino peccaverunt, & effundet sanguinem eorum sicut pulverem, & carnes eorum sicut stercus * boum, & argentum eorum & aurum eorum non poterit eruere eos in die iræ Domini, & in igne zeli ejus consumetur omnis terra: consummationem enim & festinationem faciet super omnes habitantes terram.* Non est difficile juxta priorem sensum hæc fuisse perpessam dicere Jerusalem, quæ propter crucem Domini sustinuit: recessit enim ab ea visitatio Domini, & tribulati sunt omnes homines in tota Judæa, & propter magnitudinem præssuræ ambulaverunt ut cæci, quid agerent ignorantes. Et hæc passi sunt, quia Domino, id est, Dei Filio peccaverunt. Nam quia fuderunt sanguinem Prophetarum & sanguinem Christi, fusus est sanguis eorum sicut humus in tota regione, & corpora eorum remanserunt insepulta sicut stercora super faciem terræ. Divites quoque eorum qui argentum & aurum iniquitate nimia congregaverunt, opibus suis de die iræ Domini non potuerunt liberari: ignis enim zeli Domini succensus adversus eos, devoravit omnem provinciam. Nec grande fuit tempus in medio: nam post quadraginta & duos annos dominicæ crucis, circumdata est ab exercitu Jerusalem, & consummatio illius facta est cum festinatione, & non solum illius, sed cunctis terræ Judææ habitatoribus. In consummatione autem vel mundi vel uniuscujusque tribulabuntur omnes homines, qui homines permanserunt, & mortui sunt quasi homines. Et ambulabunt ut cæci, quia lumen perdidere virtutum, & locum pœnitentiæ non habebunt: & hæc patientur quia Domino peccaverunt. Si enim * Dominus justitia est, veritas, sanctitas, cæteræque virtutes, quisquis injuste fecit, & mentitus est, & scorta vitiaque sectatus est, Domino peccavit. Sed quod sequitur: *Et effundetur sanguis eorum sicut humus, & corpora eorum sicut stercora boum,* videtur absurdum, ut in resurrectione mortuorum, & in consummatione mundi atque judicio, dicamus effundi sanguinem & corpora jacere quasi stercora. Igitur illud quod ad Noe dicitur: *Et sanguinem animarum vestrarum requiram de manu omnium bestiarum, & de manu hominis, & de manu fratris requiram animam hominis, qui effuderit sanguinem hominis: pro sanguine ejus effundetur sanguis illius,* & in resurrectione credere ridiculum est, & in vita hæc stare non potest. [a] Quanti enim effuderunt sanguinem, & sanguis eorum effusus non est? & alii occiderunt hominem veneno, vel suspendio, & tamen quum homo mortuus sit, non est sanguis effusus? Quomodo ergo Dominus est effusurus sanguinem eorum in talionem, quum ille qui

* Vulg. addit *eorum.*

* al. *bubalum.*

Post 42. annos Dominicæ crucis destructa Jerusalem.

* al. *Domini.*

Genes 9. 5. 6.

a Recolenda hæc est Hieronymi enarratio a Patribus Trosleani Concili, quibus cap. 13. laudatur.

Sanguis quid in Scriptura intelligatur.

le qui occidit, ſanguinem non effuderit? Sanguis igitur hominis τὸ ζωτικὸν αὐτοῦ, id eſt, *vitale*, quo vegetatur, & ſuſtentatur, & vivit, debet intelligi: quod qui effuderit, ſive per ſcandalum, ſive perverſitate doctrinæ, in die judicii effundetur ab eo, [a] id eſt, quod ſibi videbatur habere vitale, cogetur amittere. Juxta hujuſcemodi ſanguinem, & caro intelligitur, de qua & Iſaias ait: *Omnis caro, fœnum*. Et in Geneſi Dominus: *Non permanebit ſpiritus meus in hominibus iſtis, quia caro ſunt*. Et Apoſtolus, de utroque: *Caro & ſanguis regnum Dei poſſidere non poterunt: neque corruptio incorruptionem * Dei hæreditabit*. In die ergo conſummationis, vel generalis, vel ſpecialis, omnis ſanguis qui effuſus eſt, clamabit ad Dominum, & apparebit in medio, & opera ſanguinis atque terrena ſicut pulvis jacebunt & ſtercora, & argentum & aurum divites de die iræ non poterunt liberare, audiente eo, qui moritur: *Stulte, hac nocte tolletur anima tua a te, quæ autem paraſti, cujus erunt?* Non quod negemus aurum & argentum divites liberare de morte: *Redemtio enim viri animæ, propriæ divitiæ;* ſed quod eo tempore liberare non poſſint, quando divitias neceſſitate dimittunt. Omnis enim terra & univerſa quæ terrena ſunt, zelo Domini devorabuntur. Et quod ait, *zelo* [b], intellige adhuc amantem Dominum. Niſi enim amaret humanam animam, nunquam zelaretur eam: & in ſimilitudinem mariti, peccatum ulciſceretur uxoris, qui ſi non amaret, nec de adulterio ejus iraſceretur. Et hoc faciet Dominus cum feſtinatione cunctis habitantibus terram, his qui ſe penitus terræ dederunt, & non fuerunt advenæ & peregrini, ſicut juſtus qui loquitur: *Advena ſum ego in terra, & peregrinus ſicut omnes patres mei*. Et rurſum alibi nolens diutius in tabernaculo carnis habitare, lacrymabili voce teſtatur, dicens: *Heu mihi, quia peregrinatio mea prolongata eſt*. Etenim qui ſumus in tabernaculo corporis hujus, ingemiſcimus conquerentes: *Miſer ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?*

Iſai. 40. 6. — Gen. 6. 3. — 1. Cor. 15. 50. — * al. tacet Dei. — Luc. 12. 20. — Prov. 13. 8. — Pſ. 38. 13. — Pſ. 119. 5. — Rom. 7. 24.

Cap. II.

*Convenite, congregamini, gens non amabilis: priuſquam pariat juſſio quaſi pulverem tranſeuntem diem: antequam veniat ſuper vos ira furoris Domini, antequam veniat ſuper vos * ira indignationis Domini.* LXX. *Congregamini & colligamini, gens [c] inerudita: antequam ſitis ſicut flos pertranſiens diem: antequam veniat ira Domini ſuper vos: antequam ſuper vos irruat dies iræ furoris Domini*. Poſt deſcriptionem malorum, quæ in die ventura ſunt Domini (ſecundum duplicem captivitatis expoſitionem, quam ſupra diximus) populus ad pœnitentiam provocatur, & dicitur ei: *Convenite, & congregamini*, ſive, ut in LXX. ſcriptum eſt, [d] *colligamini*, id eſt, eſtote vobis (juxta Apoſtolum) caritatis vinculo copulati: *gens non amabilis*, quæ amore Dei indigna es: ſive *gens inerudita*, de qua dicitur in Deuteronomio: *Populus ſtultus, & non ſapiens*. Et in Jeremia: *Sine cauſſa percuſſi filios veſtros, diſciplinam non recepiſtis*, antequam fiat quod prophetatum eſt, antequam præceptum ſequatur effectus (quod ita facile veniet quaſi pulvis pertranſiens) antequam ſuper vos furor Domini compleatur. Simulque cerne Dei clementiam: ſuffecerat prudentibus malorum venientium impetum deſcripſiſſe; verum quia non vult inferre ſupplicia, ſed tantum terrere paſſuros, ipſe ad pœnitentiam provocat, ne faciat quod minatus eſt. Generaliter autem tota multitudo credentium, & eorum qui Dei populus nuncupatur, in Eccleſiam congregatur, & dicitur ei: Convenite in Eccleſiam, ſociamini * vobis caritate & pace, o gens inerudita, quæ non vis Dei recipere diſciplinam, nec habere ſcientiam mandatorum ejus; ſed divitiis & corporis ſanitate & pulchritudine hujus ſæculi, carnis quoque voluptatibus delectaris, quæ tranſit quaſi flos qui in una marceſcit die. Propterea autem dico vobis, convenite, ſociamini, ne quum judicii tempus venerit, & omnis gloria veſtra tranſierit: tunc velitis agere pœnitentiam, quando locus non erit pœnitentiæ, ſed pœnarum. Quærat aliquis, quomodo hoc ipſum ſuper unoquoque migrante de ſæculo poſſit intelligi. Dicitur

* Vulg. dies furoris. — Deut. 32. — Jer. 2. 30. — * al. nobis

[a] In Regin. mſ. *effundetur ab eo etiam id quod ſibi videbatur &c.*

[b] Supplet Victorius *Domini*, & pro *amaret*, *amat*, & pro *iraſceretur*, *iraſcitur* legit.

[c] Mſ. Reginæ, *gens non inerudita*, diſſentiente Græco, & mox, *pertranſiens diei*.

[d] Pro *colligamini*, idem mſ. habet *ſociamini*, quam ipſe videtur Hieronymus lectionem probare in Commentario.

citur ergo ad singulos: o tu, qui sæculi negotiis occupatus, per diversa discurris, revertere in sanctorum Ecclesiam, & junge te eorum vitæ & cœtui, quos vides placere Deo, & dissoluta membra animæ tuæ nec sibi cohærentia in unam sapientiæ coge compagem, & illius hære complexui, &
Isai. 40. 7. audi mystice: *Confortamini, manus dissolutæ: genua debilia, solidamini:* nec glorieris in bonis carnis, & ejus flore qui præterit: *Omnis enim caro fœnum, & omnis gloria ejus quasi flos fœni. Aruit fœnum, & flos decidit: verbum autem Domini manet in æternum.* Possumus hoc capitulo uti pro tempore: si quando viderimus aliquem honoribus sæculi * & congregandis divitiis occupatum, ad Ecclesiam vel raro, vel nunquam venire, & dicere ad eum, congregare & conjungere populo Dei, qui Domini præcepta non audis, antequam gloria tua pertranseant, antequam dies tibi furoris Domini adveniat.

* al. addit: deditum.

V. 3. & 4. *Quærite Dominum, omnes mansueti terræ, qui judicium ejus estis operati: quærite justum, quærite mansuetum, si quomodo abscondamini in die furoris Domini. Quia Gaza destructa erit, & Ascalon in desertum. Azotum in meridie ejicient, & Accaron eradicabitur.* LXX. *Quærite Dominum, omnes humiles terræ: judicium operamini, & justitiam quærite, & respondete ea, ut protegamini in die iræ Domini, quia Gaza direpta erit, & Ascalon in desertum: & Azotus in meridie projicietur, & Accaron eradicabitur.* Humilis terræ appellatur, qui non humilitate, quæ virtutem sonat, sed peccatis humiliatus est, nec potest cum Christo dice-
Matth. 11. 29. re: *Discite a me, quia mitis sum, & humilis corde.* Omnis enim qui se humiliat, exaltabitur. Et in alio loco sermo ad sanctum dirigitur: quanto major
Eccl. 3. fueris, tanto magis humilia teipsum, & coram Deo invenies gratiam. Qui autem peccatis humiliatus est, & aggravatus est conscientia delictorum, ac
Psal. 37. 5. loquitur: *Sicut onus grave, gravatæ sunt*
Mat. 11. 28. *super me*, iste debet audire: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.* Hoc dictum sit in principio secundum LXX. Interpretes. Cæterum juxta Hebraicum alter sensus est. Dicitur enim ad sanctos: O vos, qui mea præcepta custoditis, qui

A in terra positi, & scientes, quoniam omnis qui se humiliat exaltabitur, imitati estis mansuetudinem meam, & judicium estis operati, quærite Dominum in mansuetudine vestra. Et si vultis scire quis iste sit Dominus, quærite justum, quærite mansuetum: *Pater enim omne judicium dedit Filio,* Joan. 5. 22.
qui [a] juste judicaturus est. Et * quia mansueti estis, propterea quærite mansuetum, ut quidquid in vestra man-
B suetudine minus est, ab eo qui fons est mansuetudinis, impleatur. Hoc autem dico vobis: Si quomodo abscondamini in die furoris Domini, hoc est, si forte possitis ex eo, quod quæsistis Dominum, & justitiam ejus [b] estis operati, iram diei vitare venientis, & effugere capivitatem, quæ vel a Nabuchodonosor, vel a Romanis inferenda est populo Judæorum. Si autem de his * dubitat, qui ejus judicia fecerint,
C * dicens: *Si quomodo abscondami in die furoris Domini*, quid fiet de peccatoribus? Tanta enim vastitas Judææ terræ veniet, & tam sublimis victor huc Babylonius ascendet exercitus, ut etiam potentissimas urbes Philistinorum, quæ semper vobis æquo certamine restiterunt, eadem captivitas apprehendat. Gaza enim destructa erit, & Ascalon in solitudinem redigetur, & Azotum, non furto, sed bello, id
D est, manifesta luce atque victoria in captivitatem trahent: & *Accaron*, quæ interpretatur *eradicatio*, hoc sustinebit, quod in suo vocabulo sonat, id est, *eradicabitur*. Hoc juxta literam & Hebraicam veritatem. Juxta Septuaginta autem præcipitur humilibus terræ, de quibus supra dictum est, ut operentur judicium, & quærant justitiam, quam non puto aliam esse præter Christum. Et quia omnis qui Mat. 7. 8.
E quærit, inveniet, id quod invenerint, aliis respondeant, hoc est, alios doceant: *Sapientia enim abscondita, & thesaurus non comparens, quæ utilitas in ambobus?* Et hoc, inquit, præcipio vobis, ut in die iræ Domini protegamini, vel in consummatione mundi, vel in exitu uniuscujusque de sæculo. Gaza enim & Ascalon, & Azotus, & Accaron diversa supplicia sustinebunt: *Gaza* enim interpretatur *fortitudo ejus*. Omnes ergo qui sibi applaudunt in fortitudi-

Eccl. 20. 32.

* al. qui.

* al. dubitant.

* al. dicentes.

a Vocem *juste*, quam ex nostris mss. ac pridem Victorius e suis, utpote necessariam, reposuerat, Martian. prætermisit.

b Verba, *estis operati*, Regin. ms. non habet: tum *Dei*, cum Victorio, pro *diei* legit.

titudine corporis & potentia ſæculari, & dicunt cum diabolo, *fortitudine faciam*, diripientur in die iræ Domini, & ad nihilum redigentur. Aſcalon quoque, quæ dicitur *ponderata*, vel *ignis homicida*; quum venerit dies iræ Domini, ſceleris ſui menſuram ſentiet, & eodem quo operata eſt, pondere deprimetur. Et quia arſit ad effundendum ſanguinem, & multas ſcandalizavit animas, & impletum eſt

Pſal. 5. 7. in ea: *Virum ſanguinum & doloſum abo-* B *minabitur Dominus*, non diripietur ut Gaza, ſed in ſolitudinem redacta, gehennæ ignibus uſque ad pulverem cremabitur. Nec non & *Azotus*, quæ Hebraice dicitur ESDOD, & in lingua noſtra ſonat, [a] *ignis generationis*, clara luce vaſtabitur: arſit enim libidine, & generationis incendio debacchata

אשדוד a

Oſee 7. eſt. Et quia omnes adulterantes quaſi clibanus corda eorum, & ſagittis ardentibus vulnerati ſunt, non in tene- C bris, non in occulto judicio; ſed in meridie, hoc eſt, quando ſancti plenam recipient claritatem, projicientur in tenebras, & ſanctorum conſortium non habebunt. Sed *Accaron*, quæ interpretatur *ſterilitas*, vel *eradicatio*: quia nullos fructus habuit & perverſitate doctrinæ ſuæ eradicavit plurimos, ipſa quoque eradicabitur. Has autem omnes varietates intellige in animarum vi-

1. Cor. 3. tiis atque peccatis, & quia uniuſcujuſque opus quale ſit, in die judicii ignis D probabit.

V. 5. 6. & 7. *Væ qui habitatis funiculum maris, gens perditorum: verbum Domini ſuper vos, Chanaan, terra Philiſthinorum: & diſperdam te ita ut non ſit * habitator. Et erit funiculus maris requies paſtorum, & caulæ pecorum: & erit funiculus ejus qui remanſerit de domo Juda: ibi paſcentur, in domibus Aſcalonis ad veſperam requieſcent: quia viſitabit eos Dominus Deus eorum, & avertet captivitatem eorum.* LXX. *Væ* E *qui habitatis funiculum maris,* [b] *advenæ Cretenſium: verbum Domini ſuper vos, Chanaan, terra Allophylorum, & perdam vos de habitatione. Et erit Creta paſcua gregum, & ovile pecorum, & erit funi-*

* Vulg. inhabitator.

A *culus maris his, qui reliqui ſunt de domo Juda: ſuper ipſos paſcentur in domibus Aſcalonis: poſt meridiem divertent ÷ a facie filiorum Juda ⁚ quia viſitabit eos Dominus Deus eorum, & avertet captivitatem eorum.* Quantum ad hiſtoriam, non eſt difficile interpretari, quia in ſuperioribus dixerat: *Gaza * deſtructa erit, & Aſcalon in deſertum: Azotum in Meridie * ejicient, & Accaron eradicabitur.* Quattuor magnis Palæſtinæ urbibus nominatis, nunc ad ipſam generaliter provinciam patet ſermonem Domini fieri, & prædici ei: Væ qui habitatis funiculum maris, Babylonio veniente; quia & ipſi qui juxta mare habitant, perient atque tollentur. Quod autem terra Palæſtinorum terra ſit Chanaan, nulli dubium eſt. Et diſperdam te, inquit, ita ut nullus ſit habitator: & in tantam venies vaſtitatem, quæ lætabaris in everſi[illegible] ut omnes tuæ urbes mu[illegible]iſſimæ [illegible]vilia ſint paſtorum. Et poſtquam [illegible]minus viſitaverit populum ſuum, & fecerit eos regredi ſub Zorobabel & Jeſu, & ædificaverint Templum, & exſtruxerint Jeruſalem, tu ita inculta eris, & ſic vepribus urticiſque operieris, ut paſtores de reliquiis Judæorum in Aſcalone poſt meridiem requieſcant, & in urbe quondam nobili greges ſuos faciant accubare, & hoc fiet, quia Dominus viſitabit plebem ſuam, & avertet captivitatem ejus, quod factum nec ne ſit, Deus viderit. Neque enim nunc nobis propoſitum eſt hiſtoriæ texere veritatem; ſed ea intimare noſtris, quæ accepimus ab Hebræis. Juxta ſpiritualem autem ſenſum & translationem LXX. difficilis intelligentia eſt, maxime quia & in interpretatione diſcordant. Ubi enim nos tranſtulimus, *gens perditorum*, illi dixerunt, *advenæ Cretenſium*: & quod Hebraice ſcriptum eſt GOI CHORETHIM, pro GOI, id eſt, *gente*, legerunt GAR, hoc eſt, *advenam*: & pro CHORETHIM, quod dicitur, *perditorum*, nomen *Cretæ* inſulæ putaverunt. Denique & Aquila, & Quinta Editio interpretati ſunt, ἔθνος

* deſerta. * al. dejicient.

גוי כרתים

[a] Hanc interpretationem ipſemet Hieronymus damnat in Comment. in Amos 1. *Azotus, id eſt, Aſdod, ignem uberis, ſive patrui. Licet quidam Dor pro Dod, male legentes, ignem generationis putent.* Et certe generatio apud Hebræos *Dor* appellatur, non *Dod*, & proclivis lapſus *D* in *R*, cum, ut ipſe adnotat, apice tantum hæ literæ diſtinguerentur. Vid. Lib. Nomin. de Jeſu in *Aſdod*, & *Aſoth*. Notatum econtrario Victorio eſt, quod ſi *ignem generationis* hæc vox ſignificat, corrigendi ſint Hebraici codices, & pro ד ſupponenda ſit ר litera: licet Zachariæ 9. dum eandem vocem exponit, *ignis generis*, aut *ignis patrui*, vel *ignis mammillæ*, oſtendit ſe utramque lectionem habuiſſe, ut tam per ד quam per ר literam vox ſcriberetur. Quippe cum generatio דור, *patruus*, דוד, *mammilla* appellatur.

[b] Regin. mſ. *accolæ Cretarum*, heic atque infra: in Græco eſt, πάροικοι Κρητῶν. Paulo quoque poſt, *paſcua paſtorum*, pro *paſcua gregum* legit, ad Græc. νομὴ ποιμνίων.

a ἔθνος [a] ὀλέθριον: Et Theodotio ἔθνος ὀλεθρίας: Symmachus quoque ἔθνος ὀλεθρευόμενον, quæ omnia cum interpretatione nostra faciunt. Rursum, ubi nos diximus, *Et erit funiculus maris requies pastorum*, & omnes Interpretes huic translationi congruerunt, scribitur in LXX. *Et erit Creta pascua gregis, & ovile pecorum*. Igitur spiritualibus spiritualia comparantes, & Vulgatæ Editionis ceptam semel tenentes semitam, quærimus an alibi in Scripturis sanctis nomen B

Tit. 1. 12. 13. Cretæ legerimus. Et, ni fallor, illud in promtu est: *Cretenses semper mendaces: malæ bestiæ, ventres pigri: testimonium hoc verum est*. Qui fluctuant & circumferuntur omni vento doctrinæ in deceptione hominum, in versutia erroris: isti quum debuerint in terra confessionis, hoc est, in terra habitare Judææ, voluerunt magis advenæ esse Cretensium, qui diversis maris fluctibus hinc inde tunduntur, & C sonant ære Corybantio, & sunt juxta

1. Cor. 13. 1. Apostolum, *quasi cymbalum tinniens*. Et quia advenæ sunt Cretensium, ideo sermo, Dei, hoc est, comminatio fit ad illos: & dicuntur terra Chanaan semper in fluctu, semper in motu, & terra Allophylorum: alieni enim a Deo, in funiculo maris & in Cretæ regione versantur. Fit itaque ad eos sermo Dei, vel in consummatione & fine mundi, vel quotidie per Eccle- D siasticos viros, & qui possunt cum A-

2. Cor. 13. 1. postolo dicere: *An experimentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus?* ut ejiciantur de Creta, & perdantur de pristinis habitationibus suis, & illa regio quæ prius gregem perditum continebat, incipiat esse ovile pecorum Christi; & Judas, id est, vera confessio, habitet in funiculis maris. Quumque jam ceperit esse mundus ad vesperam, & de multis vocatis pauci electi, E & qui nunc reliqui vocantur de domo Juda, paverint eos qui primum in mari, & in Creta, & in mendacio pascebantur: declinabunt in domibus Ascalonis, id est, ubi prius ignis diaboli & interfectorum manabat cruor: *Ascalon* enim interpretatur *ignis homicida*. Et hoc fiet quia visitabit Dominus populum suum, & hi qui ante facile capiebantur sophismatibus hæreticorum, quasi de captivitate venientes, vincent adversarios suos, & ha-

A bitabunt in tabernaculis eorum. Quod autem legitur in LXX. *A facie filiorum Juda*, obelo prænotavimus, nec in Hebræo enim, nec apud ullum fertur Interpretum, & contextum capituli sensumque conturbat: non quod difficile fuerit quomodoquumque & hoc posito sententiam texere; sed semel decrevimus veritatem interpretationis, & Lectoris magis eruditi, quam vulgi judicium sequi. (Judicium lectoris eruditi, non vulgi sequitur.)

B *Audivi opprobrium Moab, & blasphemias filiorum Ammon, quæ exprobraverunt populo meo, & magnificati sunt super terminos eorum. Propterea vivo ego, dicit Dominus * Deus exercituum, Deus Israel: quia Moab ut Sodoma erit, & filii Ammon quasi Gomorrha: siccitas spinarum & acervi salis, & desertum usque in æternum, reliquiæ populi mei diripient eos: residui gentis meæ possidebunt illos. Hoc eis eveniet pro superbia sua, quia blasphemaverunt, & magnificati sunt super populum Domini exercituum. Horribilis Dominus super eos: & attenuabit omnes deos terræ, & adorabunt eum * viri de loco suo, omnes insulæ gentium.* LXX. *Audivi opprobrium Moab, & contumelias filiorum Ammon: in quibus exprobraverunt populo meo, & magnificati sunt super terminos meos. Propterea vivo ego, dicit * Dominus virtutum, Deus Israel: quia Moab sicut Sodoma erit, & filii Ammon quasi Gomorrha, & Damascus derelicta quasi acervus areæ, & dissipata usque in sempiternum, & qui reliqui fuerint de populo meo, diripient eos, & residui gentis meæ possidebunt eos: hoc erit eis pro contumelia sua, quia exprobraverunt & magnificati sunt super Dominum omnipotentem: manifestus erit Dominus super eos, & disperdet omnes deos gentium terræ, & adorabunt eum singuli de loco suo, omnes insulæ gentium.* (V. 8. 9. & seqq.) (* Vulg. tacet *Deus*.) (* al. *vir*.) (* al. *Dominus Deus*.)

Quod excepto Daniele Propheta, qui E quattuor regnorum sæpius cernit visiones, & eorum differentias sub aliis atque aliis imaginibus exponit, Isaias, Jeremias, Ezechiel faciunt, ut post visionem Judæ adversum cæteras nationes, quæ in circuitu ejus sunt, vertant vaticinium, & juxta ἰδιώματα singularum, quæ eis ventura sunt, nuntient, atque in descriptione earum diutius immorentur: hoc nunc Propheta Sophonias, quanquam breviter, eodem tamen ordine facit. Post Philisthiim enim contra quos supra comminatio præcucurrit, (Dan. 8.)

[a] Pro ὀλέθριον, prefert Regin. cod. ὀλεθμαχσθρυῶν, ex quo verbo boni aliquid excudere integrum Lectori sit. Pro ἔθνας constanter alias erat γένος.

rit, Gaza, inquit, deſtructa erit, & A Aſcalon in deſertum, Azotum in meridie ejicient, & Accaron eradicabitur. Nunc adverſus Moab, & filios Ammon, ſive ut in LXX. additum eſt, contra Damaſcum, quæ in Iſaia dicitur *Aram*, texitur prophetia, eo quod præbentes auxilia Nabuchodonoſor, vaſtaverint Judam, conculcaverint Sanctuarium ejus, Templum quoque ſubverterint, & ſubjugato populo Iſrael, Dominum blaſphemaverint. Nabucho- B donoſor quippe atque Chaldæi, Judæorum urbibus ſubrutis, cæteras gentes oppreſſerunt, & ita factum eſt, ut qui inſultaverant populo Dei, ipſi quoque eadem malorum anguſtia premerentur, & haberent conſervum Judam, quem putaverunt ſe habere ſubjectum. Igitur antequam veniat captivitas ſub Joſia adhuc rege, necdum Jeroſolymis Temploque ſubverſis, dirigitur adverſum inſultantes prophetia, ut mala C quondam populi Dei, cæterarum gentium levarentur * malo. Audivi, inquit, opprobrium Moab, quæ nunc Areopolis appellatur, & blaſphemias filiorum Ammon, quæ & ipſa urbs Arabiæ ſecunda poſt Boſram Philadelphia dicitur: in quibus exprobraverunt populo meo, & ejectis Judæis, dilataverunt in terra eorum fines ſuos. Propterea quia blaſphemaverunt me, & exprobraverunt populo meo, ego D Dominus exercituum, qui poſſum implere quod comminor, & Deus Iſrael, qui in populo meo ipſe patior injuriam, faciam ut ſit Moab quaſi Sodoma, & filii Ammon quaſi Gomorrha. Legamus hujuſcemodi viſiones in Iſaia & Jeremia, & eadem quæ nunc hic legimus, reperiemus. *Siccitas ſpinarum & acervi ſalis, & deſertum uſque in æternum*, pro quo neſcio quid ſibi volentes LXX. *Damaſcum evulſam & derelictam* interpretati ſunt, niſi fallor, verbi ambiguitate decepti: ſiccitas enim quod Hebraice dicitur MAMASAC, excepta prima litera MEM ſi mutetur, & DALETH accipiatur, eaſdem literas reliquas habet, quas & Damaſcus, & poteſt legi pro ſuperiori verbo DAMASEC. Quæritur autem quomodo iſtæ urbes, hoc eſt, Moab & filii Ammon, redactæ ſint in Sodomam & Gomorrham, & quaſi ſpinarum ariditas & acervi ſalis, uſque in æternum non ædificentur? Et quod quidem vaſtatæ ſint quaſi Sodoma & Gomorrha, exponendi nulla eſt difficultas. Verum hoc quod ſequitur: *Deſertæ erunt uſque in æternum*, aut deſtructionem regni earum interpretabimur (quia poſtea ſubverſæ a Chaldæis, regnum ſuum perdiderunt, & deinceps vel ab Antiochis, vel a Ptolemæis tentæ, noviſſime Romano imperio colla ſubmiſerint) aut certe ὑπερβολικῶς dici accipiendum eſt: LOLAM quippe & *æternitatem* ſonat & *ſæculum*: ex quo & pro uno ſæculo, & pro aliquanto tempore, & una ætate accipi poteſt. Et qui reliqui fuerint de populo Iſrael, vaſtabunt eos, & blaſphemantia quondam Chaldæorum auxilia poſſidebunt. Hoc autem eveniet eis pro ſuperbia eorum, quia blaſphemaverunt, & magnificati ſunt contra populum Domini exercituum, qui Dominus exercituum erit horribilis ſuper eos, & horror ejus non interficiet ſuperbos: non blaſphemantium ſanguinem fundet; ſed diſperdet & attenuabit omnia idola eorum, ut qui prius tenebantur errore, & Domini [a] beneficia non ſentiebant, malorum neceſſitate preſſi, ſciant idola nihil prodeſſe, & adorent eum unuſquiſque de loco ſuo omnes inſulæ gentium. Huc uſque juxta Hebraicum. Nunc ad LXX. Interpretes revertamur, cogamuſque Judæos, qui tantum ſequuntur hiſtoriam, exponere nobis quando Moab & filii Ammon facti ſint quaſi Sodoma & Gomorrha, & quaſi acervi ſalis, & deſertæ uſque in æternum: debent monſtrare ſulphureas pluvias, [b] vineas, terram in cineres favillamque converſam, mare ſupra de puteis quondam ſalis, quod nunc Mortuum dicitur, inundaſſe: quando eos diripuerint Judæi, quando reſiduæ gentes Iſraeliticæ poſſederint eos. Aut quæ indignatio Domini eſt pro blaſphemia & contumeliis attenuare & diſperdere eos? non Moab & Ammon, ſed univerſam terram, ut adorent eum ſinguli de loco ſuo, omnes inſulæ gentium? quod magis pro beneficio tribuet blaſphemantibus, ut ab errore redeant ad ſalutem. Quod ſi voluerint dicere, poſt regreſſionem de Babylone has gentes populo Iſrael fuiſſe ſubjectas,

Iſai. 17.

*al. malis.

Moab, Areopolis eſt.

ממשק

לעולם

a Regin. mſ. & *Dominum per beneficia non ſentiebant*.

b Idem mſ. *ſulphureas pluvias, terram in cinerem favillaſque converſam*, abſque, *vineas*, voce.

ctas, primum auctoritatem poſtulabimus Scripturarum, unde hoc factum probent: deinde quum minime potuerint demonſtrare, concedemus eis ex ſuperfluo, atque dicemus: Eſto accidiſſe quod dicitis: quæ juſtitia Dei eſſet blaſphemaſſe avos, & exprobraſſe atavos, & poſtea nepotibus redditum? quum utique illa ſententia, qua antea dicebatur in Lege, peccata patrum in filios in tertia & in quarta generatione reſtitui, per Ezechielem ſoluta ſit: *Vivo ego, dicit Dominus: nequaquam dicetur hæc parabola; ſed anima quæ peccaverit, ipſa morietur*. Et ſimul animadverte, parabolam eſſe quod dictum eſt, nec id ſonare quod in ſuperficie literæ proferunt. Quod ſi injuſtum eſt nepotibus reddere quod deliquerint avi: quanto injuſtius pro ſtultitia Judæorum hoc ipſum ſperare in conſummatione mundi fieri, quando non Chriſtus eorum, ut putant; ſed eſt venturus Antichriſtus. Sicubi enim arctati fuerint in hiſtoria, ut doceant completum eſſe quod dictum eſt, ſtatim tranſiliunt ad futura Chriſti tempora, & omnia quæ non poſſunt exponere, poſt multa ſæcula ſibi repromittunt, & dicunt, & Moab, & filios Ammon, & Ægyptum, & Philiſthiim, & Idumæam, quæ nunc inſultant Judæis, eo tempore puniendas. Interrogemus ergo eos, quare has potiſſimum gentes Deus puniat, & non totum orbem in quo Judæi longe lateque diſperſi ſunt. Si enim meretur Moab corripi, Judæis inſultans, & filii Ammon & reliquæ gentes in circuitu, quare Gallia non corripitur? quare Britannias in comminatione non ponit? cur Hiſpaniæ a pœna alienæ ſunt? quam ob cauſſam de Italia nihil dicitur? de Africa cur tacetur? & ut ſemel dicam, quum totus orbis Judæos captivos teneat, quid ſolæ gentes tantum commiſere flagitii, quæ in circuitu ejus ſunt, ut ſolæ potiſſimum nominentur? Hæc contra Judæos, & generalem [a] in omnibus Prophetis ubiquumque adverſum gentes aliqua prophetia dicitur, explanationem. Nunc quod ſupra diximus, *Damaſcum* Hebraice non haberi, nec apud quemquam alium Interpretem, etiam ex ipſo Scripturæ ordine comprobabimus. Ad id enim quod dixerat: *Audivi opprobrium Moab, & blaſphemias filiorum Ammon*, poſtea retulit: *Quia Moab & Sodoma erit, & filii Ammon quaſi Gomorrha*. Quod ergo ſequitur: *Et Damaſcus deſerta, quaſi acervus areæ*, debuerat & de Damaſco aliquid præmiſiſſe, ut quomodo de duabus gentibus dixerat: *Moab ut Sodoma erit, & filii Ammon ut Gomorrha*, quarum peccata ante jam dixerat: ſic & Damaſci vel opprobria, vel blaſphemias deſcripſiſſet, ut poſtea digne ſupplicium videretur inferre. Sed & hoc ipſum quod dicitur: *Quaſi acervus areæ*, quod Græce [b] dicitur ὡς θιμωνία ἀλός, putamus LXX. ἀλὸς interpretatos, id eſt, *ſalis*; ſed ab imperitis qui θιμωνίαν, hoc eſt, *acervum* frumenti vel frugum putaverunt, pro ἀλὸς, additis duabus literis ω & ν, quaſi ad conſequentiam frugum, ἅλωνος, hoc eſt, *areæ*, poſitum. Hoc de interpretationis varietate & errore ſit dictum, & de difficultate hiſtoriæ. Qui autem doctus vir eſt, & ſpiritualibus ſpiritualia comparat, & non quærit quæ deorſum ſunt, ſed ea quæ ſurſum, & cum Chriſto reſurgit ab inferis, & veterem hominem deponens induitur novo, * opprobria Moab, & * blaſphemias filiorum Ammon, ad magiſtros contrariorum Eccleſiæ dogmatum referet, qui & ipſi videntur de genere eſſe Abraam, & effugiſſe incendium Sodomæ & Gomorrhæ, & habitare in Segor parvula. Sed quia generatio eorum in tenebris eſt, & lumen veritatis non poſſunt aſpicere (declinaverunt enim a Deo Patre, quod interpretatur ex nominibus Lot & Moab) & Dei eſſe filii ceſſaverunt (quod dicitur populus meus) & in tenebroſa ſpelunca concepti de inceſtis nuptiis ſubſtiterunt: propterea uſque hodie ſimplicitati filiorum Judæ inſultantes, magnificare cupiunt ſuper terminos ejus poſſeſſionem ſuam, de quibus in Proverbiis dicitur: *Non transferas terminos ſempiternos, quos poſuerunt patres tui*. Vide hæreticos in Dialectica ſibi & Rhetorica, & omnium ſophiſmatum dogmatibus applaudentes, contemnere Eccleſiæ ruſticitatem, & quaſi indignam myſteriis ſuis, quæ ſibi quaſi idola confinxerunt

Margin notes: *Exod.* 20. — *Ezech.* 18. 20. — Subterfugium Judæorum. — * al. *opprobrium*. — * al. *contumelias*. — *Prov.* 22. 28. — Hæreticorum ſuperbia.

[a] Interſerit Victor. *eorum*.

[b] Ad Regii mſ. fidem reponimus θιμωνία ἀλός, pro quo erat θημωνία ἅλωνος. Nam & ἀλὸς, non ἅλωνος, poſitum heic abs Hieronymo, ſubſequens orationis contextus evincit, & in Græcis quoque vetuſtis exemplaribus hanc præ illa vocem obtinuiſſe, diſcimus ex Complutenſi. Item *ſcribitur*, pro *dicitur* præfert idem Reginæ mſ.

xerunt, despicere, & habere pro nihilo: & non quæres quæ sint opprobria Moab, & contumeliæ filiorum Ammon, in quibus exprobraverunt populo Dei. Juravit itaque Dominus per semetipsum dicens: *Vivo ego, dicit Dominus*. Et pulchre ad distinctionem mortuorum deorum, qui appellantur idola, se viventem dicit Deus Israel, hoc est, populi videntis Deum: quod blasphemantes hæ gentes, id est, Moab & filii Ammon, de quibus supra diximus: *Sicut Sodoma & Gomorrha erunt*, videntur quidem sibi in eo quod gentiles non sunt, exisse de Sodomis & Gomorrhis, sed quia blasphemant populum Dei, & contra Israel faciunt, in Sodomam reputabuntur & Gomorrham, & ita delebuntur ut il-
* al. rigoris. læ deletæ sunt ante, nullum in se habentes vestigium * viroris & vitæ. Nec mirum si hoc de hæreticis intelligamus, quum reputentur quasi Sodoma & Gomorrha, quum etiam ad Ecclesiasticos, qui Dei non observavere mandata, & egressi sunt a præceptis ejus,
Isai.1.10. dicatur per Isaiam: *Audite verbum Domini, principes Sodomorum, & attendite in legem, Domini populus Gomorrhæ*. Et ad Presbyteros cupientes sub figura Susannæ Ecclesiæ corrumpere castitatem,
Dan. 13. dicat Daniel: *Hoc est judicium Dei: semen Chanaan, & non Juda*. Et ut sciatis quotiesquumque Sodoma & Gomorrha & Ægyptus nominantur, non de his dici provinciis, quas oculis cernimus, sed de aliis spiritualibus, quibus sermo propheticus comminatur: legite in A-
Apoc.11.55. pocalypsi Joannis: *Locus autem in quo Dominus crucifixus est, vocatur spiritualiter Sodoma & Ægyptus*. Si ergo Jerosolyma in qua crucifixus est Dominus, vocatur spiritualiter Sodoma & Ægyptus, quare non econtrario Ægyptus & Sodoma & Gomorrha, si opera fecerunt Jerusalem, & terræ Judæ, in ter-
1.Reg.21. ram fortis Domini transferantur? Denique & David non erat de Sacerdotibus, nec licebat ei comedere panes propositionis; sed quia per singula crescebat opera, & persequutio Saul virtutum illius profectus erat, propterea in fuga sua dum nescit, subito antistes efficitur, & accipit panes proposi-
1.Cor.11. tionis, & non violat mandatum Dei. Hoc totum diximus, quia Moab ut Sodoma erit, & filii Ammon, ut Gomorrha. Damascus quoque quæ interpretatur, *sanguinem bibens*, aut *sanguis sacci*,

A erit derelicta a Dei misericordia, qua- Act. 9.
si acervus salis. Quia enim princeps ejus est rex Aretha, & Damasceni Paulum occidere cupiunt, & per murum in sporta dimittitur, non dicitur ad Damascum: *Vos estis sal mundi*; nec illud sal vocatur, quod semper offertur in victimis, sed quod infatuatum est, & de quo in Evangelio scribitur:
Si autem sal infatuatum fuerit, in quo Matt.5.13.
salietur? ad nihilum est utile, neque in
B *terram, neque in sterquilinium, sed foras projiciunt illud, ut ab hominibus conculcetur*. Et Moab igitur, & Ammon & Damascus, qui sese adversus Domini scientiam paraverunt, & blasphemaverunt populum Dei: & dixerunt in eum plurimas contumelias, & voluerunt dilatare terminos suos in terra Ecclesiæ, & populum Dei possidere,
desertæ erunt & * destructæ, & reli- * al. d... tutæ.
qui de populo Dei, hoc est, viri Ec-
C clesiastici in Scripturis dominicis eruditi diripient eos, & residui gentis dominicæ possidebunt eos, & hoc eis erit
pro contumelia, * quia exprobraverunt * al...
& magnificati sunt contra Dominum omnipotentem. Vide clementiam, vide misericordiam Domini: contumeliam patitur, blasphematur, diripiuntur termini ejus: & ille quid facit? Mittit ad reliquias populi sui, de quibus diximus, ut sibi blasphemantes di-
D vidat, & in suam ducat possessionem. Multo enim stulto melius est servire sapienti, & fatuitatem ejus Domini sapientia corrigi, quam suæ eum stultitiæ derelinqui. Veniet itaque Dominus omnipotens, & manifestius erit super eos, quem nunc nesciunt, quem ignorant: & disperdet omnia dogmata, id est, deos eorum, & diversarum gentium idola, ut postquam simulacra, quæ de suo sibi sensu composuerant, eversa fuerint, convertantur gentes ad Dominum, &
E unusquisque in loco suo adoret eum quem nesciebat ante.

Sed & vos, Æthiopes, interfecti gladio V.12.13.
meo eritis: & extendet manum suam su- & seq.
per Aquilonem, & perdet Assur: & ponet speciosam in solitudinem & in invium & quasi desertum. Et accubabunt in medio ejus greges: omnes bestiæ gentium, & onocrotalus, & hericius in liminibus ejus morabuntur: vox cantantis in fenestra, corvus in superliminari: quoniam attenuabo robur ejus. Hæc est civitas gloriosa, habitans in confidentia, quæ dicebat in corde suo: Ego sum, & extra me non est

alia

al. transibit. *alia amplius: quomodo facta est in desertum cubile bestiæ? omnis qui * transit per eam, sibilabit, & movebit manum suam.* LXX: *Et vos, Æthiopes, vulnerati gladio meo eritis: & extendam manum meam* a *super Aquilonem, &* [a] *perdam Assyrium, & ponam Niniven in solitudinem, & inaquosam quasi desertum. Et pascentur in medio ejus greges, & omnes bestiæ terræ: & chamæleontes & hericii in præsepibus ejus cubabunt, & bestiæ clamabunt in foveis * suis, & corvi in portis ejus: quia* (* al. ejus.) B *cedrus altitudo ejus: hæc est civitas malis dedita, quæ habitat in spe, que dicit in corde suo: Ego sum, & non est post me amplius; quomodo facta est in solitudinem pascua bestiarum? omnis qui transit per eam, sibilabit, & movebit manus suas.* Judæi totum hoc capitulum & duo superiora contra Philisthiim, & Moab, & filios Ammon ad adventum Christi referunt, quem putant in consummatione mundi esse venturum, qui ex- C struat Jerusalem, & populum suum liberet de manu gentium, qua tenentur: & hoc sonare quod dicitur: *Et adorabunt eum viri de loco suo, omnes insulæ gentium.* Non solum autem superiores gentes, sed Æthiopes quoque & Assyrios & Niniven urbem Assyriorum eo tempore ponendam esse in solitudinem, & * cubaturas in ea omnes (* al. cubituras.) bestias terræ, sive ut in Hebræo scriptum est, *omnes bestias gentium:* ex quo D significari putant de cunctis nationibus, quæ eversuræ sunt Niniven. Et quia Ninive, *speciosa* interpretatur, in præsenti loco speciosam referunt ad Babylonem. Et omne quod sequitur: *Onocrotalus & hericius in liminibus ejus morabuntur*, & cætera, Babyloni potius convenire, cujus & in Isaia eadem solitudo prædicitur. Et econtrario alii affirmant, manifeste de Assyrio dici, de quo jam præcesserat: *Et* E *extendet manum suam super Aquilonem, & perdet Assur, & ponet Niniven in solitudinem.* * Per Assyrios enim magis (* al. Post) Niniven intelligi, quam Babylonem, quæ civitas Chaldæorum est. Quod autem ait: Onocrotalum & hericium in (Onocrotalus.) cardinibus ejus, & corvum in superliminari, solitudinis esse * indicia, & o- (* al. judicia) nocrotalorum duo genera: aliud aquatile, aliud solitudinis. Et quod ait, *vox * cantantis in fenestra*, vel dæmones in- (* al. cantici) telligi, vel variarum voces volucrum, quæ solent in desertis urbibus commorari. Præterea quod & nos & LXX. similiter transtulimus: *Corvus in superliminari*, in [b] Hebræo ponitur, HAREB, (b חרב ערב) quod secundum lectionis diversitatem, vel *siccitas*, vel *gladius*, vel *corvus* accipitur. Unde & Aquila, *gladium*, alii *siccitatem* interpretati sunt. Et post eversionem quasi insultans ruinæ ejus, sermo propheticus loquitur: *Hæc est civitas gloriosa, habitans in confidentia, quæ dicebat in corde suo: Ego sum, & extra me non est alia amplius; quomodo facta est in desertum cubile bestiæ? Omnis qui * transit per eam, sibilabit, & movebit manum suam.* Juxta hoc au- (* al. transierit.) tem quod supra diximus, aut * vere in (* al. vera.) deserta urbe habitabunt bestiæ, aut certe sub bestiarum figura multarum nationum varietas indicatur. Quod si quispiam quæsierit, quomodo juxta historiam ad tempora Nabuchodonosor hæc prophetia referatur: Æthiopibus etiam nuncupatis & Assyriis, quibus Medi & Persæ nihil fecerint, legat historias, & videbit Assyrios quoque & Æthiopes Medis fuisse subjectos, & Cambisis regnum, & Cyri potentiam, & omnia quæ deinceps sint sequuta. Hæc Judaice dicta sint. Cæterum si notaverimus in omnibus Scripturis Æthiopes eos appellari, qui penitus in vitia sunt demersi, secundum illud quod in Jeremia legimus: *Si mutabit Æthiops pellem suam*, Æthiopibus (Jer. 13. 23.) ad meliora conversis spes erit, nullum qui voluerit agere pœnitentiam, a salute alienum fore. Unde & prius anima polluta, & delictorum sordibus inquinata, dicit: *Nigra sum.* Et postea in fine Cantici Canticorum, de (Cant. 1. 4.) eadem jam purgata & lota per pœnitentiam scribitur: *Quæ est ista, quæ ascendit dealbata?* (Ibid 8. 5. Exod. 2.) Moyses quoque, id est, Lex Domini spiritualis, Æthiopissam de gentibus duxit uxorem: & Maria, id est, synagoga Judæorum, & Aaron, id est, carnale sacerdotium, & non secundum ordinem Melchisedec, murmurant adversus Legem, sed frustra. Statim enim synagoga per-

 sun-

[a] Ms. Reginæ, *perdet*, & mox *ponet*, ad Græcum ἀπολεῖ, & θήσει.

[b] Quasi idem sit, inquit Bochartus Jerozoic. cap. V. חרב per *Cheth*, & ערב per *Ajin*: quod Hieronymo nullus concesserit. Nam ערב per *Ajin* & *Cholem*, *corvum* sonat; sed חרב per *Cheth* & *Cholem*, *siccitatem*, & *vastitatem*; aut *gladium*, si sit *Segol*. At non Hebræis literis determinataque ejus vocis scriptura, sed Latinis *Hareb*, quæ utrique Hebrææ responderе vox possit, scriptum est abs Hieronymo: neque adeo jure a Bocharto, aliisque post eum Criticorum filiis accusatur. Confer ipsum S. Doctorem infra in cap. 1. Aggæi Vers. 11.

funditur lepra, & extra castra projecta, completo tempore, ipso orante Moyse, in castra reducitur. Æthiopiæ enim manus jam prævenerat Deum.
Ps. 67. Comminatur itaque nunc sermo divinus his qui peccatis inhærentes, & obliti sordibus delictorum, nolunt ad meliora converti, & tenebrosum colorem eluere, &
Isai. 27. 1. sec. LXX. comminatur eis gladium, de quo puto scribi & in Genesi: *Statuit Cherubim, & flammeum gladium, qui vertit ad custodiendam viam ligni vitæ.* Et in Isaia:
a *Inducet gladium magnum & sanctum* [a] *super draconem colubrum tortuosum, & interficiet illum in die illa.* Et dicit eos vel vulnerandos vel interficiendos gladio, ut timentes pœnas, imitentur
Jona 3. Niniven, & agant pœnitentiam, & non
Jer. 18. 7. 8. sustineant quæ Dominus comminatur. Quod quidem & Jeremiæ prophetia sonat: *Loquar*, inquit, *super gentem & super regnum, & auferam & disperdam eos: & si pœnitentiam egerint, & ego pœnitentiam agam de omnibus malis quæ loquutus sum, ut facerem eis.* Et ut sciatis propterea nunc Dominum comminari Æthiopibus gladium, ut eos ad meliora convertat, post paululum in hoc ipso libro de Æthiopibus infert:
Infra 3. 10. b *Ultra flumina Æthiopiæ, inde supplices mei* [b] *filii dispersorum meorum deferent munus mihi:* sive ut in LXX. habetur: *De finibus fluviorum Æthiopiæ suscipiam dispersos meos, & offerent hostias mihi.* Ppost hæc non loquitur Dominus ut supra; sed propheticus spiritus de eo:
Jer. 1. 14. *Et extendet manum suam super Aquilonem, & perdet Assur.* Aquilonem de quo Jeremias scripsit: *Ab Aquilone exardescent mala super omnes habitatores terræ.* Et
Prov. 25. 23. de quo Salomon commemorat: *Aquilo durus ventus: nomine autem dexter vocatur.* Propterea autem extendit inferentem supplicia Deus manum suam, ut &
Zach. 6. 12. Aquilo sentiat pœnas, & hi qui in terra ejus sunt, ad quam juxta Zachariam pergunt equi nigri, de quibus dicitur:
* al. In quo erant. * *Erant equi nigri, ibant in terram Aquilonis.* Et pulchre qui moverit pedes suos, & recesserit ab Oriente, de quo
Ibid. 6. idem Propheta ait: *Ecce vir, Oriens nomens ejus*, & ad Occidentem respexerit,
c statim pergit ad Aquilonem, qui [c] non est dexter, sed nomine dexter vocatur. Quod quidem & corporaliter intelligi-

A tur, ut quiquumque in Oriente steterit, & verterit se ad Occidentem respiciens, ad dexteram habeat Aquilonem, quem dextrum vocant qui flatu illius refrixerunt, qui tantum nomine dexter est, cæterum re & opere potius in sinistra est. Postquam autem extenderit manum suam super Aquilonem Dominus, perdet etiam Assur, qui interpretatur εὐθύνων, quem multi putant *dirigentem* dici, sed falsum est: εὐ-
B θύνων enim *coarguens* dicitur, atque *convincens*. Et quoniam diabolus ipse est inimicus & ultor, & ipse peccata suggerit, & postea in peccatis coarguit peccatores, idcirco εὐθύνων vocatur. Quid significet Assur.
Hunc ego esse reor principem Assyriorum, qui habitat ad Aquilonem, & metropolim habet Niniven, & dicit in Isaia: *Fortitudine faciam, & sapientia* Isai. 10. sec. LXX.
intellectus auferam terminos gentium, & vires earum depascar. Porro quod se-
C quitur de Ninive vastata: *Et pascentur in ea greges, & omnes bestiæ terræ, & chamæleontes & hericii in præsepibus ejus accubabunt, & bestiæ requiescent in cardinibus ejus, & corvi in fenestris ejus*, & cætera: videtur mihi juxta illud intelligi debere, quod vel in Jona, vel in Naum Propheta scriptum est. Et in Jona quidem Niniven, id est, *speciosam*, quæ ad prædicationem Jonæ, id est, *columbæ*, egerit pœniten-
D tiam, Ecclesiam interpretati (1) sumus (1)
de gentibus congregatam. In Naum vero super mundo intelligentiam temperavimus: & de mundo quidem non difficile est interpretari & dicere, quod quando Æthiopes vulnerati gladio Domini fuerint, & extenderit manum suam super Aquilonem, & perdiderit Assyrium principem mundi, etiam ipse mundus cum principe suo pereat, & ad maximam solitudinem redigatur,
E & nulli miserabilis sit, sed omnes ad ruinam ejus sibilent, & moveant manus suas. De Ecclesia autem videtur prima fronte esse blasphemum, quod ea futura sit invia & deserta, & bestiæ habitent in ea, & postea ei cum insultatione dicatur: Hæc est civitas malis dedita, quæ habitabat in spe, quæ dicebat in corde suo: *Ego sum, & non est præter me amplius, quomodo facta est in solitudinem, pascua bestiarum?* Sed qui consi-

[a] Interserit Victorius, *& fortem*, juxta Græcum Septuaginta textum.

[b] Idem corrigit, *filia*, ex Hebraico & Vulgata Editione: apud LXX. pro *filia*, legitur *suscipiam*.

[c] In Regin. ms. verba, *non est dexter, sed nomine*, non habentur.

(1) Atqui nondum Jonam illustrare cæperat. Fortasse licia & subtegmina apud se texendo operi jam paraverat, atque ea sunt quæ heic laudat.

consideraverit illud Apostolicum in quo A dicitur: *In novissimis temporibus instabunt tempora pessima, & erunt homines sui amatores, avari, arrogantes, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace, accusatores, intemperantes, crudeles, odio habentes bonum, proditores, temerarii, inflati, voluptatum amatores magis quam Dei: habentes formam pietatis, virtutem autem ejus denegantes.* (2.Tim.3.1. & seqq.) Nec non & hoc quod in Evangelio scriptum est, quod mul- B tiplicata iniquitate, refrigescat caritas multorum, intantum ut in illo tempore compleatur: *Verumtamen veniens Filius hominis putas inveniet fidem super terram?* (Matt.24.1.) non mirabitur de extrema Ecclesiæ vastitate, quod, regnante Antichristo, redigenda sit in solitudinem, & tradenda bestiis, & passura quæquumque nunc Propheta describit. Si enim Deus propter infidelitatem ramis naturalibus non pepercit, sed fre- C git eos, & posuit flumina in desertum, & fontes aquarum in sitim, terram fructiferam in salsuginem, propter malitiam habitatorum ejus: cur non econtrario eos de quibus dixerat: *Posuit desertum in paludes aquarum, & terram sine aqua in fontes aquarum, & habitare fecit ibi esurientes*, & cætera, & quos inseruit de oleastro in radicem bonæ olivæ, si immemores beneficii recesserint a conditore suo, & D adoraverint Assyrium, evertat, & ad eamdem sitim reducat, in qua prius fuerant? Quod quum generaliter in adventu Antichristi, sive in fine mundi possit intelligi: tamen quotidie in his qui simulant se esse de Ecclesia Dei, & operibus negant, auditoresque legis sunt, & non factores, accipi potest, [a] qui frustra speciosos se esse jactent, quum habitent in eis greges, vitiorum scilicet multitudo, & bruta a- E nimalia corpori servientia, & omnes bestiæ terræ, quæ corda eorum comedunt, & chamæleontes qui non habent unum colorem; sed diversis peccatis, nunc avaritia, nunc luxuria, nunc crudelitate, nunc libidine, nunc tristitia, nunc exultatione per momenta mutantur. Et hericii in præsepibus eorum, animal spinosum & plenum sentibus, & vulnerans quidquid contigerit. Sed & bestiæ cubabunt in foraminibus, id est, in cordibus eorum, & corvi immundæ

A aves in portis eorum, vel in ore, vel in auribus, quo aut loquantur semper, aut audiant mala. Post quæ infertur & dicitur: ideo Ecclesiam hæc passuram fore, vel esse perpessam, quod in superbiam se elevaverit, & quasi cedrus suum cacumen erexerit, malis operibus dedita, & nihilominus futuram sibi beatitudinem repromittens, & in corde suo cæteros despiciens, nec putans quemquam esse præter se, B & dicens: *Ego sum, & non est alia præter me ultra*: quomodo ergo facta est in solitudinem pascua bestiarum? Ubi enim prius habitabat Pater, & Filius & Spiritus Sanctus, & Angeli ejus ministeriis præsidebant, tunc habitabunt bestiæ, de quibus & Propheta complorat dicens: *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi.* (Ps.73.19.) Omnis qui transibit per eam, sibilabit & movebit manus suas. Quod si de Angelis intel- C lexerimus, ita interpretabimur: Quum transierint per eam Angeli, & non manserint in ea, ut prius facere consueverant, stupebunt & mirabuntur: & non eam fulcient, & sustentabunt ruentem manu sua, sed levabunt manus & pertransient. Vel certe cum sibilo attollent manus, & quasi plangentes in morem lugentium concrepabunt. Si autem hoc de diabolo & angelis ejus voluerimus accipere, qui vi- D neam quoque, quæ de Ægypto translata fuerat, vastaverunt: dicemus, per animam de qua Christus recesserit, & quæ prius templum Dei fuerat, & esse desivit, transire serpentem, & sibilare in ea, & venena suæ malitiæ evomere: & non solum hoc facere; sed opera quoque sua quæ τροπικῶς manus vocantur, movere. Ac ne putes quia colubrum nominavimus, violenrer nos manus colubri, pro opere intelligere, acci- E pe testimonium Salomonis: *Mors, & vita in manibus linguæ.* (Prov.18.21.) Hæc diximus, ut potuimus interpretationi allegoricæ servientes. Si quis autem magis verisimilia, & habentia rationem quam a nobis sunt disserta repererit, illius magis Lector auctoritate ducatur.

*VÆ provocatrix & redemta civitas: columba non audivit vocem, & non suscepit disciplinam: in Domino non est confisa, ad * Dominum suum non appropinquavit. Principes ejus in medio ejus, quasi leones* (Cap. III.) (* Vulg. Deum.)

a Ms. Regin. *quod frustra speciosa esse se jactent.*

*leones rugientes: judices ejus lupi vesperæ, non relinquebant in mane. Prophetæ ejus vesani, viri infideles: Sacerdotes ejus polluerunt sanctum, injuste egerunt contra legem. Dominus justus in medio ejus non faciet iniquitatem. Mane mane judicium suum dabit in luce, & non abscondetur: nescivit autem iniquus confusionem: disperdidi gentes, & dissipati sunt anguli earum: desertas feci vias eorum, * eo quod non est qui transeat: desolatæ sunt civitates eorum, non remanente viro, neque ullo habitatore. Dixi, attamen timebis me, suscipies disciplinam, & non peribit habitaculum ejus propter omnia in quibus visitavi eam. Verumtamen diluculo surgentes corruperunt omnes cogitationes suas.* LXX. *O illustris & redemta civitas, columba non audivit vocem, non suscepit disciplinam: in Domino non est confisa, & ad Dominum suum non appropinquabit. Principes ejus in ea veluti rugientes leones: judices ejus sicut lupi Arabiæ, non dimittebant in mane: Prophetæ ejus portantes spiritum, viri contemtores: Sacerdotes ejus polluunt sancta, & impie agunt in legem: Dominus autem justus in medio ejus, & non faciet iniquitatem. Mane mane judicium suum dabit in luce, & non est absconditus, & nescit iniquitatem in exactione, nec in sempiternum injustitiam: detraxi superbos, dissipati sunt anguli eorum: destruxi vias eorum ut penitus non transeant: defecerunt civitates eorum, eo quod nullus subsisteret, neque habitaret. Dixi, verumtamen timebitis me, & suscipietis disciplinam, & non peribitis de oculis ejus in omnibus in quibus ultus sum super eam.* [a] *Præparare, consurge diluculo: disperierunt omnes racemi eorum.* Multi putant propter consequentiam sermonis dici adversum Niniven, de qua supra: *Et perdet Assyrium, & ponet Niniven in solitudinem.* Sed nunquam Scriptura Niniven columbam vocaret: licet in Jeremia, *a facie gladii columbæ* de Nabuchodonosor quidam dictum putent. Sed sciendum quod alii econtrario asserant, pro *columba*, ibi posse intelligi [b] ἑλλάδα, id est, *Græciam*, ut sit sensus, *a facie gladii Jona*, id est, *a facie gladii Græcia*: Jona enim tam columbam quam Græciam significat. Unde & usque hodie Græci Jones, & mare appellatur Jonium, & apud Hebræos permanet eorum vetus vocabulum. Sed & principes Romani apud barbaras nationes antiquum vocabulum retinentes, Cæsares appellantur. Omnis itaque contra Jerusalem sermo est: Væ civitas quondam columba, semper peccans, & captivitatibus tradita, & rursum redemta a Domino. Væ civitas provocatrix: quod significantius Hebraice dicitur MARA, id est, παραπικραίνουσα: quod nos possumus dicere, Deum amarum faciens, id est, tuo vitio dulcem Dominum atque clementem vertens in amaritudinem, ut qui misereri vult, punire cogatur. Non audivit præceptum Domini, & correpta noluit suscipere disciplinam; nec præmentibus malis aliquando confisa est in Domino Deo suo; nec ambulavit post tergum ejus; nec dicente eo: *Ego Dominus appropinquans, & non de longe,* ipsa ei appropinquare voluit. Describuntur quoque principes ejus, & judices, & Prophetæ, & Sacerdotes, ut in civitate populum, & in his quæ dixi, nominibus dignitatum, principes accipiamus. Principes igitur ejus quasi leones semper versabantur in prædis, & ad effundendum sanguinem subjectorum: judices ejus rapaces, non dimittentes aliis quod possint rapere. Prophetæ ejus *insanientes*, sive *stupentes*, quod Hebraice dicitur PHOEZIM, & Aquila transtulit [c] θαμβευταὶ, loquebantur quasi ex ore Domini, & omnia contra Dominum prædicabant. Sacerdotes in loco sanctuarii commisere sacrilegium, & quum contra legem facerent, ex lege victimas offerebant. Propterea quia illi egerunt injuste, Dominus justus non faciet iniquitatem; sed restituet urbi pessimæ quæ meretur. *Mane, mane*, id est, manifeste & absque

* Vulg. dum non.

Jer. 25.

Jona columbam & Græciam significat.

מראה

Jer. 23, 23.

[a] Postremus iste versiculus, *Præparare* &c. in Regin. ms. heic non habetur.

[b] Idem ms. *elaam*, qui & verba, *a facie gladii Jona*, prætermittit. Proxime superiorem expositionem de Nabuchodonosor ipse probat Hieronymus in Comment. in Jerem. cap. 25. in fine. *Non mirabitur*, inquit, *columbam Domini intelligi Nabuchodonosor, qui supra eum vocari servum Domini legerit.*

[c] Hanc vocem, Θαμβευταὶ, codicis Reginæ monitu, facem præferente Montfauconio in Hexaplis, restituimus. Scriptum nempe ita invenimus, ΘΑΜ-ΒΙΥΤΜ, quam scripturam uno alterove loco, quod ductus ipse literarum monebat, nullo negotio emendamus. ΕΥΤΑΙ in fine, pro ΙΥΤΜ substituentes. Porro hanc unam esse germanam lectionem, sive interpretationem Aquilæ, ex eo manifesto liquet, quod ipsum verbum פחז alibi, sive Genes. 49. 3. θαμβεύειν reddiderit, unde ex illo derivatum nomen פוחזים, fuisse Θαμβευτὰς interpretatum, dubio vertetur nemini. Suffragatur & quam in ms. quodam noni sæculi invenisse se ait laudatus Montfauconius, lectio *eaalbrutai*, quam commode satis, atque igeniose ad Græcarum literarum orthographiam in hanc Θαμβευταὶ exegit. Erat vero in hactenus vulgatis libris Θαμταὶ, vel Θαμπταὶ, quæ ut ad veram lectionem proxime accederet, sponte se prodebat amanuensium corruptam vitio.

que aliqua ambiguitate faciet de ea judicium, nec erit quod ab eo possit abscondi. Et hoc faciet Dominus, ut correpta civitas convertatur ad melius. Sed iniquus Israel non cognovit confusionem suam, nec intellexit idcirco sibi illatas plagas, ut ageret pœnitentiam. Vindicavi te, inquit, postea de gentibus, & destruxi imperia earum, ut qui per plagas me non senseras, saltem per beneficia cognosceres. Vel certe sic intelligendum: Disperdidi omnes civitates tuas, o Juda, & omnes subjectos tibi pagos & tribus, & diversa confinia, & tanta hominum vastitas fuit, ut non esset qui habitaret in urbibus tuis: & postquam hoc feci, misi Prophetas meos consurgens diluculo, & ad pœnitentiam provocans, dixique: Feci quidem tibi hæc, o Jerusalem, sed feci ut timeres me, & susciperes disciplinam, & non periret habitaculum tuum, hoc est, Templum, propter omnia scelera quæ gesseras. At econtrario, habitatores Jerusalem, me eos ad pœnitentiam provocante, quasi de industria & ex contentione diluculo surrexerunt, ut festinatione qua ad me redire debuerant, complerent omnes cogitationes suas, & opere demonstrarent, quod mente conceperant. Hoc juxta Hebraicum. Cæterum illustris & redemta civitas Christi sanguine, juxta superiora perspicue Ecclesia intelligitur, quæ & vocatur columba, propter simplicitatem multitudinis in ea credentium. Hæc non audivit vocem Domini, neque suscipere voluit disciplinam, nec confisa est in Domino, quia noluit appropinquare ad Dominum Deum suum, ut mereretur veniam peccatorum. Frustra enim quis vocem Domini Dei sui audire se dicit, & confidere in Domino, quando operibus fidem destruit, & magis mammonæ jungitur quam Domino Deo suo, & duplici corde accedit ad eum, & duobus Dominis, sæculo & Deo militare posse se credit. Hujus principes sunt sicut leones rugientes. Non ambigimus de rugitu leonum & discursu: quando viderimus principes ejus ita in subjectos populos detonare, & voce tyrannica rabidisque conviciis plebem conterere, ut non pastorem in grege,

Fru[illegible] vox [illegible] a quib[illegible] auditur.

A sed leonem inter oviculas putes frendere. Judices quoque ejus quasi lupi Arabiæ, occidentes vespere, & nil relinquentes in mane: non aspicientes ad ortum solis, sed morantes semper in tenebris, & possessiunculas Ecclesiæ, & ea quæ in Dei donaria conferuntur, vertentes in lucrum suum, ut non habeant pauperes quod mane comedant: qui quasi in nocte, & nullo vidente, omnia populantur: & quum luporum more B cuncta diripiant, ne parvos quidem cibos indigentibus derelinquunt. Prophetæ etiam, id est, magistri qui se putant docere populos, & de Scripturis sermocinari, πνευματοφόροι, id est, *portantes spiritum*, sive *spirituales* (& hoc εἰρονικῶς legendum) sunt viri contemtores: non enim docere, sed facere in Ecclesia convenit, non factis verba destruere. Cæterum tu quum alium doceas, & ipse non facias, non tam doC ctor quam contemtor vocandus es, de quo & in Habacuc scribitur: *Videte contemtores & respicite, & admiramini mirabilia, & disperdimini.* Sacerdotes quoque qui Eucharistiæ serviunt & Sanguinem Domini populis ejus dividunt, impie agunt in legem Christi, putantes εὐχαριστίαν imprecantis facere [a] verba, non vitam, & necessariam esse tantum solennem orationem, & non Sacerdotum merita, de quibus dicitur: *Et sacerdos in [b] quo fuerit macula, non accedet offerre* D *oblationes Domino.* Quum hæc faciant principes, judices, Prophetæ, Sacerdotes Jerusalem: nihilominus clemens & justus est Dominus. Clemens, in eo quod a sua Ecclesia non recedit: justus, in eo quod reddit unicuique quod meretur. Postquam enim advenerit mane, & nox hujus sæculi pertransierit, dabit in luce judicium suum, & non abscondetur vel ipse, vel judicium ejus. Et quum ceperit a singulis exigere pecuE niam quam eis commiserat, non erit injustus, nec faciet in perpetuum valere injustitiam; sed superbos principes, quibus resistit Deus, detrahet de cathedris suis, & de culmine quod tenebant, & dissipabuntur anguli eorum, id est, pravæ voluntates, & a recto itinere declinantes, in quibus semper & Pharisæi orare consueverant, angulari lapide

Abac. 5. 1.

Sacerdotes sanguinem Domini populis dividebant.

Levit. 21. juxta LXX.

[a] Confer lib. contra Luciferianos n. 5. & seqq. Cave enim hæc ita accipias, quasi necessariam putaverit S. Doctor in Sacerdotibus rectam vitam, ut valide Eucharistiam conficiant: cum id ille unum caveat, ne dum de sola sibi Sacerdotes potestate oblandiuntur, rectam vivendi deserant normam, & quod potestate construunt, exemplo destruant.

[b] Ms. Reginæ, *in quaquumque fuerit macula.*

lapide contemto. Puto autem quod & A superbis prosit detrahi eos de arrogantia sua, & dissipari angiportus & angulos eorum, ut postea recto itinere gradiantur. Denique sequitur: *Et desertas faciam vias eorum, eo quod non sit qui pertranseat:* secundum illud quod in primo

v. 7.

Psalmo scriptum est: *Et iter impiorum peribit.* Necnon & in Osee, ubi de Je-

Osee 2. 6. 7.

rusalem dicitur fornicante: *Ecce ego claudam vias ejus spinis, & obstruam itinera ejus, & semitam suam non inveniet, &* B *persequetur amatores suos, & non apprehendet eos, & quæret eos, & non inveniet: & dicet: Vadam, & revertar ad virum meum priorem, quoniam bene mihi erat tunc magis quam nunc.* Animadverte quod nisi clausæ fuissent viæ, & obsepta itinera, & nisi destruxisset Dominus vias ejus, nunquam dicere potuisset anima fornicans: *Vadam, & revertar* [a] *ad virum meum priorem.* Dissipantur ergo itinera superborum & anguli eorum, ne am- C bulent in superbia & in pravitate, & urbes eorum quæ male ædificatæ fuerant in arrogantia & superbia, destruuntur, ne subsistant & habeant habitatores pessimos. Ac ne quis putet nos vim facere Scripturæ, discat ex consequentibus: Hæc autem, inquit, feci, ut dicerem eis: Ecce destructa sunt itinera malitiæ, de cætero timete me,

* al. suscipite.

& * discite disciplinam, ne & disciplina mea pereat, fructum in vobis D conversionis non inveniens: & omnia irrita sint, per quæ vos volui corripere, & ille vobis sermo qui in Je-

Jer. 2. 30.

remia scriptus est, possit aptari: *Sine caussa percussi filios vestros, disciplinam non recepistis.* Vel certe: timete me, & recipite disciplinam, ut non pereant omnia de conspectu Jerusalem, nec penitus ad solitudinem deducatur super

* al. qua

his malis, * in quibus comminatus sum ei. Nec moveat aliquem (ut sæpe E jam dixi) quod hæc adversum Ecclesiam dicta interpreter, cum sciat Jerusalem in Scripturis sanctis semper typum habere Ecclesiæ: de qua qui peccaverit, vel in Babylonem abducitur, vel si sponte descendere voluerit, in Jericho a latronibus vulnera-

Ecclesia illustris.

tur. Quæ est enim ita illustris ut Ecclesia, quæ in toto orbe fundata est: ita redemta Christi sanguine, & columba propter gratiam Spiritus Sancti, ut Ecclesia de gentibus congregata? in qua plurimi qui se dicunt in Christum credere, nec audierunt vocem ejus; nec receperunt disciplinam, nec juxta eum esse voluerunt. Quod autem dicitur: *Principes ejus in ea sicut leones rugientes,* scio offensurum me esse plurimos, quod super Episcopis & Presbyteris hæc interpreter, quum & Presbyteri mali,

Cavet odium Episcoporum & Presbyterorum. Dan 13.

qui Susannam violare cupierunt, cæteros Presbyteros qui bene vixerint, non condemnent. Et mali principes, quos describit sermo propheticus, non sint bonis principibus contumeliæ: *Stulto enim flagellato, insipiens sapientior erit:* si autem insipiens sapientior fit,

Prov. [illegible]

quanto magis ille qui sapiens est? Sed judices ejus ac principes capientes munera, vendentesque justitiam, nonne recte appellantur *lupi Arabiæ,* vel *vespertini,* sicut Symmachus transtulit? Non

Gen. 49

enim merentur lupi dici Benjamin, qui mane rapiunt, & ad vesperam dant escam: sed lupi vespertini, qui noctibus comedunt, & in mane nihil relinquunt. Quod autem sequitur: *Prophetæ ejus* πνευματοφόροι, id est, *portantes spiritum, viri contemtores,* nullum moveat quod super Doctoribus interpretantes, eosdem & Prophetas dicamus & contemtores, quum & Aposto-

Ephes. 4. 30.

lus præcipiat: *Nolite contristare Spiritum Sanctum Dei, in quo signati estis in die redemtionis.* Et David loquatur in

v. 13.

quinquagesimo Psalmo: *Spiritum sanctum tuum ne auferas a me.* Nisi enim Spiritus Sanctus contristatus fugere consuevisset prius hospitium, & dimittere habitaculum suum, nunquam & Paulus præcepisset quod supra dixi: & David post adulterium formidaret, ne perderet quod acceperat, de quo & ad Hebræos scribitur: *Quanto arbitramini deteriora*

Heb. 10. 29.

mereri supplicia eum, qui Filium Dei conculcaverit, & sanguinem testamenti immundum duxerit, in quo sanctificatus est, & spiritui gratiæ contumeliam fecerit? Sed & in tertio Regnorum libro scriptum est: hominem Dei, haud dubium quin Prophetam, qui ad altare [b] dixerat in Samaria: *Altare, altare,*

b 3. Reg. 13. 2.

hæc dicit Dominus: Ecce filius nascetur David,

[a] Interserit heic Regin. ms. *in domum meam,* Græco ut & supra textu renuente.

[b] Olim erat, *ad altare destructum, postquam dixerat* &c. pro quo retinuit Victorius, *exstructum, postquam.* Mox quoque pro *filius nascetur David,* reposuit *filius nascetur domui Jacob.* In nostris mss. & Martian. editione nihil simile invenire est, duæque illæ voces, *exstructum postquam,* contextui incommodæ præterea videbantur.

David, & cætera; quia contemserit verba Domini, & comederit apud pseudoprophetam (sic enim locum istum exponens Josephus interpretatus est) interfectum esse a leone. Et ne putaretur casus & non judicium Domini, & pseudopropheta qui eum deceperat, hoc futurum esse prædixit, & ipse leo contemtorem puniens, asinum reservavit. Non ergo mirum si doctores qui Sancto Spiritu pleni fuerant, possint fieri contemtores, quum apud negligentes & non omni custodia conservantes cor suum, hæc ipsa caussa frequenter soleat superbiæ in Dominum & contemtus existere, quod habeant scientiam Dei, & noverint multam bonitatem ejus, quam abscondit timentibus se, & contemnant divitias bonitatis ejus, thesaurizantes sibi iram in die iræ & revelationis. Sacerdotes quoque (qui dant baptismum & ad Eucharistiam Domini imprecantur adventum: faciunt oleum chrismatis: manus imponunt; cathecumenos erudiunt: Levitas & alios constituunt sacerdotes) non tam indignentur nobis hæc exponentibus & Prophetis vaticinantibus, quam Dominum deprecentur, & studiose agant ne de Sacerdotibus qui violant sancta Domini, esse mereantur. Non enim dignitas & nomina dignitatum, sed opus dignitatis, & principes, & judices, & Prophetas, & Sacerdotes salvare consuevit: *Qui Episcopatum*, inquit, *desiderat*, *bonum opus desiderat*. Videte quid dixerit: *bonum opus desiderat*. [a] Opus non dignitatem. Si autem, despecto opere, solam aspexerit dignitatem, cito corruit turris in Siloa, & excelsa cedri fulmine feriuntur, & erecta cervix frangitur, & cygnus, extento collo, & in sublime se tendens, inter immundas volucres computatur. Porro quod exposuimus juxta Hebraicum: *Verumtamen diluculo surgentes corruperunt omnes cogitationes suas*, pro quo in Septuaginta scribitur: *præparare*, *consurge diluculo*, *dissipata est omnis frondositas eorum*, quia multum ab Hebraico discrepat, & magis videtur juxta LXX. cum posterioribus concordare, in sequentibus exponemus.

Josephus. — Caussa contemtus Dei in negligentibus. — Sacerdotum munus & officia. — 1. Tim. 3. — a

V. 8. & 9 *Quapropter exspecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in futurum: quia judicium meum ut congregem gentes, & colligam regna,* ut effundam super * eas indignationem meam, omnem iram furoris mei: in igne enim zeli mei devorabitur omnis terra: quia tunc reddam populis labium electum, ut invocent omnes * nomen Domini, & serviant ei humero uno.* LXX. [b] *Propterea exspecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium: quia judicium meum in congregationes gentium, ut suscipiam reges, ut effundam super eos iram meam omnem, iram furoris mei: quia in igne zeli mei consumetur omnis terra, quia tunc convertam* [c] *super populos linguam in generationem ejus, ut invocent omnes nomen Domini, ut serviant ei sub jugo uno.* Hæc Judæi interpretantur in adventu Christi, quem sperant venturum esse, & dicunt universis gentibus congregatis, & effuso super eas furore Domini, in igne zeli ejus terram devorandam. Et sicut [d] ante ædificationem turris fuit, quando una lingua omnes populi loquebantur, ita conversis omnibus ad cultum veri Dei, loquuturos Hebraice, & totum orbem Domino serviturum. Nos autem qui non sequimur occidentem literam, sed spiritum vivificantem, nec Judaicas fabulas, audimus a Domino: *Præparare, consurge diluculo: dissipati sunt omnes racemi eorum;* & preparati dicimus: *Paratum cor meum, Deus paratum cor meum:* Audimusque in Proverbiis imperatum: *Præpara in egressu opera tua.* Et illud quod in Levitico sacrate dicitur, ubi septimo mense, decima die mensis offert Aaron pro populo hircum emissarium, atque viventem, & ponens manus super caput ejus, imprecatur ei cuncta peccata populi Israel, traditque eum in manus hominis præparati, & mittit in eremum (intelligimus in nobis) & præparantes nos veri imperio Sacerdotis, tollimus malum de medio Ecclesiæ. Quumque hæc fecerimus, nox præterit, appropinquat dies, & quasi in die honeste ambulantes, didimus: ***Deus**, **Deus meus**, ad te de luce vigilo.* Statimque inferimus: *Mane exaudies orationem meam, mane assistam tibi, & videbo.* Nisi enim præparati fueri-

* Vulg. &. — * Vulg. eos. — * Vulg. in nomine. — b — c — d — Psal. 56. 8. — Prov. 24. 27. — Lev. 16. — Psal. 62. 1. — Psal. 5. 4. 5

a Vocem, *opus*, ἐμφατικωτέρως, duo nostri mss. supplent.

b Versiculos, *Præparare consurge* &c. quem in superiori sectione diximus, in Regin. ms. non haberi, heic demum loci ab eodem recensetur.

c Idem ms. *convertam in populis linguam in generationes* &c. juxta nonnullorum exemplarium Græcum textum. Mox emendamus, *invocantes nomen*, pro quo erat, *nomine*.

d Rursum idem ms. *Et sicut antea in Edificatione turris* &c.

fuerimus, non nobis orietur sol justitiæ. Orto autem sole, omnes racemi de vinea Sodomorum dissipantur & pereunt, ut non solum grandes botri, sed etiam quod parvum esse videbatur in nobis, Christi lucerna radiante, dispereat. Et pro his omnibus mercedem
Isai. 43. 9. 10. nobis pollicens Deus, ait: *Exspecta me in die resurrectionis meæ in testimonium:* post vitia enim atque peccata Deus resurget in nobis. Et juxta quod in
Deut. 17. alio loco præcipit: *Estote mihi testes, & ego testis, dicit Dominus Deus: & puer quem elegi*, testis est nobis Pater cum Filio & Spiritu Sancto, ut in ore duorum vel trium testium, stet omne verbum. Et magis mihi videtur sic stare sententia, & sub his tribus testi-
* al. secundum. bus veritas confirmari, quam * per
Dan. 13. literam. Duo enim fuerunt testes contra Susannam, & contra ipsum Domi-
Mat. 26. num Salvatorem, & tamen non stetit
3. Reg. 21. verbum in ore eorum. Contra Naboth quoque pene tota civitas dixit testimonium, consensusque testium pessimorum non firmitatem habuit veritatis, sed sceleris conjurationem. Quia judicium, ait, meum in congregationes gentium, ut suscipiam reges, in loco videlicet suppliciorum suorum, ut effundam super eos iram meam, omnem iram furoris mei. Qui minor est, cito meretur veniam, & misericordiæ
Sapien. 6. 6. proximus est: *Potentes autem potenter tormenta patientur.* Unde gentes & gentium multitudo congregatur ad judicium; reges autem, id est, principes dogmatum perversorum adducentur in pœnam, ut effundatur super eos omnis ira furoris Domini. Et hoc non crudelitate fit aliqua, ut arbitrantur sanguinarii Judæi, sed misericordia, & consilio medicantis. Sequitur enim: *In igne enim zeli mei consumetur omnis terra.* Gentibus quippe ad judicium congregatis, & regibus ad supplicium, ut effundatur super eos ira, & non ex parte, sed tota, & ira ac furore sociato, consumatur in toto orbe quidquid terrenum est, quidquid ad opera terræ, id est, carnis pertinet: omnes ejus vepres & spinosa fruteta vastans, zeli mei vorabit incendium. Et tunc convertam super populos linguam in generationem suam, ut unusquisque errore deposito ad antiquum confessionis Domini eloquium revertatur: &
Philipp. 2. 10. *in nomine Jesu omne genuflectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum, & om-*

A *nis lingua confiteatur Dominum Jesum in gloria Dei Patris.* Abjectisque lateribus, & bitumine quæ habebamus pro lapidibus & luto, quibus erroris nostri superbiam exstruebamus contra Dominum, recipiamus linguam quam ante perdidimus, & simus sub jugo Christi, dicentis: *Jugum meum suave* Mat. 11. 30.
est, & onus meum leve est. Notandum autem quod in eo loco, ubi nos interpretati sumus: *reddam populis labium*
B *electum*, pro electo, Septuaginta dixerunt, *in generationem ejus*, ut subaudiatur, *terræ*. Et hinc error exortus est, quod verbum Hebraicum BARURA, quod Aquila & Theodotio *electum*, Symmachus *mundum* interpretatus est: Septuaginta legerunt BADURA, RES literam DALETH existimantes, propter elementi nimiam similitudinem, quod parvo apice distinguitur. Necnon ubi nos transtulimus, *In die*
ברורה
בדורה
C *resurrectionis meæ in futurum*, & omnes interpretati sunt, *in testimonium*. Hebræus qui me in Scripturis instituit, asserebat LAED in præsenti loco magis εἰς ἔτι id est, *in futurum*, debere intelligi, quam *in testimonium*. ED enim, quod scribitur per literas AIN & DALET, ἔτι, & μαρτύριον, id est, *futurum*, & *testimonium* intelligi. Possumus hunc locum & de primo Christi adventu exponere, quando, omni errore sublato, dæmonibusque calcatis, &
Hebræus Hi[illegible] præc[illegible] לעד
D terrenis operibus destructis, Apostoli universis linguis loquuti sunt, & veteri Act. 2.
errore sublato, unum confessionis redditum est labium. Sed & reges qui destruuntur, & divino consumuntur ardore, perversorum dogmatum principes sentiendi sunt.

*Ultra flumina Æthiopiæ, inde supplices mei, * filii dispersorum meorum, deferent munus mihi. In die illo non confun-* ℣. 10. 11. & seq. * al. filia.
E *deris super cunctis adinventionibus tuis, quibus prævaricata es in me: quia tunc auferam de medio tui magniloquos superbiæ tuæ, & non adjicies exaltari amplius in monte sancto meo, & derelinquam in medio tui populum pauperem & egenum, & sperabunt in nomine Domini. Reliquiæ Israel non facient iniquitatem, neque loquentur mendacium, & non invenietur in ore eorum lingua dolosa, quoniam ipsi pascentur & accubabunt, & non erit qui exterreat.* LXX. *De finibus fluminum Æthiopiæ suscipiam dispersos meos: afferent victimas mihi. In die illa non confunderis ex omnibus adinventionibus tuis,*

quibus

quibus impie egisti in me, quia tunc auferam a te detractionem contumeliæ tuæ, & ultra non adjicies ut magnificeris super montem sanctum meum: & relinquam in te populum mansuetum & humilem, & reverebuntur nomen Domini, qui fuerint reliqui de Israel, & non facient iniquitatem, & non loquentur vana, & non invenietur in ore eorum lingua dolosa, quoniam ipsi pascentur & accubabunt, & non erit qui exterreat eos. Quum reddiderit Dominus credentium populis labium electum, & invocaverint omnes nomen Domini, & portaverint jugum ejus tunc etiam ultra flumina Æthiopiæ (unde venit regina Saba audire sapientiam Salomonis) deferent victimas Domino: *Et Æthiopia præveniet manus ejus Deo:* veroque legifero, qui decem plagis percussit Ægyptum, nubet Æthiopissa, invidente synagoga Hebræorum. Quod autem ait juxta Hebraicum: *Inde supplices mei, filia dispersorum meorum, deferent munus mihi*, hujuscemodi est: O Israel, o synagoga quondam filia, quam in toto orbe dispersi, licet * invideas, licet æmulatione crucieris, tamen de Æthiopia mihi victimæ deferentur, id est, de gentilium populo. In die illa, id est, quando gentium crediderit multitudo, etiam tu non penitus confunderis super cunctis erroribus tuis, quibus prævaricata es in me, eligendo Barabbam, & Dei Filium crucifigendo. Tunc auferam de medio tui Scribas & Sacerdotes, & Pharisæos, magniloquos superbiæ tuæ, & nequaquam te in monte sancto meo ultra jactabis; sed habebis populum pauperem, homines illiteratos, & piscatores, qui sperabunt in nomine Domini. Reliquiæ Israel, non multitudo quæ clamavit: *Crucifige, crucifige eum*: non Pontifices & optimates; sed reliquiæ nequaquam facient iniquitatem, nec loquentur mendacium in Christo, veritati credentes: nec invenietur in ore eorum lingua dolosa, scientes quod omne mendacium de Diabolo est; quoniam ipsi pascentur, & dicent: *Dominus pascit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquam refectionis educavit me, animam meam convertit*: & non erit qui exterreat, vincente fide credentium persequutorum superbiam. Hoc de primo adventu Christi intellectum sit, quod Judæi sibi in fine promittunt, & sperant, se habitaturos in Jerusalem, & in morem pecorum corporalibus [a] donis Judæ opibusque complendos & pascendos herbis viridibus, & deletis cunctis gentibus, sibique subjectis, nullum posse residere qui eos exterreat. Nos autem accipientes ex hac fabula occasionem veræ historiæ, * dicimus, omnem nigredinem animæ: & tetrum colorem, ac draconis venenum, quo tincti fueramus vitiis atque peccatis, reddito nobis labio electo, sive mundo, & candido (ut interpretatus est Symmachus) derelinquere nos in fluminibus Æthiopiæ perversorum dogmatum magistros, quibus ante irrigabamur, & cum * disperso quondam Israel Christo munera delaturos. In die illa, qua nobis Christi lumen fuerit exortum, dicetur ad singulos nostrum: Non confunderis ex omnibus tuis adinventionibus, cogitationibus videlicet pessimis, quibus impie agebamus contra Dominum, & tolletur universa superbia & contumelia per quam erigebamur contra Dominum, & contra montem sanctum ejus Dominum nostrum & Salvatorem, & pro superbis vanisque nominibus relinquetur in nobis populus mansuetus & humilis, ut nihil arrogans, nihil tumens, nihil quod Deo displiceat, cogitemus. Simulque considera quod in die judicii, & in consummatione mundi tollantur universa nomina dignitatum, & unus populus remaneat, & grex sub pastore bono, qui sit mansuetus & humilis. Tunc etiam populus Israel, plenitudine gentium subintrante (*Quia conclusit Deus omnes sub peccato, ut omnibus misereatur*) timebunt nomen Domini. Et reliquiæ Israel non facient ultra iniquitatem, per quam Dominum negaverunt, nec loquentur vana. ineptas sibi fabulas promittentes: nec invenietur in ore eorum lingua mendacii, Christo per eos, qui veritas est, loquente. Tunc enim pascentur, & ipsi in uno grege, & accubabunt in Ecclesia, & veri Nabuchodonosor impetus non timebunt. Hæc videntes & legentes tanta mysteria, clamemus cum Apostolo atque dicamus: *O profundum divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quam inscru-*

Marginalia: 3. Reg. 10. — Psal. 67. 32. — Exod. 2. — * al. invidia. — Joan. 6. — Joan. 19. 6. — Joan. 8. — Psal. 22. 1. — * al. dicemus. — * al. dispersis. — Rom. 11. 32. — Rom. 11. 33.

a Ms. Regin. *corporalibus bonis operibusque complendos*. Paulo post ex eodem & Victorio legimus *residere*, pro quo erat *resistere*.

inscrutabilia sunt judicia tua, & investigabiles viæ tuæ. Quod quidem & Propheta sentiens, & secum volvens, de Dei judiciis suspicatur.

Psal. 76. 7. & seqq.

In nocte cum corde meo exercebar, & scopebam spiritum meum, & dicebam: *Nunquid in sempiternum abjiciet Deus, aut non addet ut misereatur ultra: aut continebit in ira sua misericordias suas? & dixi: Nunc cepi: hæc est immutatio dexteræ excelsi.* Et est sensus; Hoc quod putabam Dominum in æternum relinquere peccatores, & misericordias suas ira succedente cohibere, intellexi idcirco factum, ut immutatione dexteræ suæ, quæ excelsi est dextera, universa mutaret, & misereretur his quos ante projecerat. Et nos igitur & reliquiæ Israel, scientes quod

Mat. 12.

reddituri sumus rationem pro omni otioso verbo, & quod disperdet Dominus universa labia mendacia, non loquamur vanitatem.

Eccle. 1. 2. Psal. 38.

Vanitas quippe vanitatum, & omnia vanitas. Et: *Universa vanitas omnis homo vivens.* Nec ore nostro mendacium proferamus: sed accepta potestate calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici, nullam timeamus formidinem,

Luc. 10. Psal. 26. 1.

nec luporum, Christo custode, vereamur insidias: sed dicamus, *Dominus illuminatio mea, & salvator meus, quem timebo?* & cætera, quæ in vicesimo sexto Psalmo continentur.

℣. 14 15 & seqq. * Vulg. jubilate. * Vulg. sua. * Vulg. qui.

*Lauda filia Sion, *jubila, Israel, lætare & exulta in omni corde, filia Jerusalem. Abstulit Dominus judicium tuum, avertit inimicos tuos: rex Israel Dominus in medio tui, non timebis malum ultra. In die illa, dicetur, Jerusalem, noli timere: Sion non dissolvantur manus tuæ: Dominus Deus tuus in medio tui fortis ipse salvabit, gaudebit super te in lætitia, silebit in dilectione * tua: exultabit super te in laude. Nugas * quæ a lege recesserunt, congregabo, quia ex te erant: ut non ultra habeas super eis opprobrium.* LXX. *Gaude, filia Sion; prædica, filia Jerusalem, exulta & delectare de toto corde tuo, filia Jerusalem. Abstulit Dominus iniquitates tuas, redemit te de manu inimicorum tuorum, rex Israel Dominus in medio tui: non videbis mala ultra. In tempore illo, dicit Dominus Jerusalem, confide, Sion, non dissolvantur manus tuæ: Dominus Deus tuus in te fortis salvabit te: adducet super te lætitiam, & innovabit te in caritate sua, & lætabitur in te in delectatione, quasi in die solenni: congregabo confractos tuos. [a] Væ qui accepit super eam opprobrium.* Non videatur mirum, ut sæpe diximus, aliter Hebraica capitula, & aliter LXX. Græca videlicet Latinaque finiri. Ubi enim in sensu diversa translatio est, ibi necesse est diversa esse vel principia vel fines. Judæi cum Christo, quem putant esse venturum, hæc sibi omnia repromittunt, quæ nos qui Christum suscepimus, jam cum ipso sumus omnia consequuti. Si quis ergo Christianorum, & maxime novorum prudentium, quorum nomina taceo, ne quemquam lædere videar, existimat necdum prophetiam esse completam, sciat falso Christi portare se nomen, & Judaicam animam, circumcisionem tantum corporis non habere. Si enim hæc necdum facta sunt, sed futura, frustra credidimus Salvatoris adventum: frustra autem non credentes, intelligimus in nobis esse completum mysterium, quod temporibus æternis tacitum est, & nunc manifestatum est per Scripturas propheticas & adventum Domini nostri Jesu Christi.

Coloss. 1.

Denique consideremus ordinem lectionis, & videbimus, quod dicitur non ad Judæos, sed Christi Ecclesiam pertinere. Post hoc enim quod præcesserat (*Judicium meum in congregationes gentium, ut suscipiam reges,* usque ad eum locum, ubi ait: *Ut invocent omnes nomen Domini, & serviant ei sub jugo uno*: Et, *ultra flumina Æthiopiæ suscipiam [b] in dispersis meis qui afferent mihi victimas*: & post reliquias populi Israel, credentes in Christo atque salvatas, de quibus dicitur: *Et timebunt nomen Domini qui sunt reliqui de Israel, & non erit qui exterreat eos*) Spiritus Sanctus de generali mundi consummatione prædicans loquitur: *Gaude, filia Sion, prædica, filia Jerusalem,* lætare & delectare de toto corde tuo, filia Jerusalem. Omnis quippe Ecclesiastica anima, quæ in specula constituta est, & contemplatur pacem lætatur & gaudet iniquitates a te esse sublatas, & [c] redemtas ab eo qui pretioso sanguine omnes redemit.

1. Cor. 1. 30.

Christus enim factus est sapientia nobis a Deo, & justitia, & sanctificatio, & redemtio. Et redemit nos rex Israel, qui habitat in medio nostri, dicens:

Joan. 14. 23.

Ego & Pater meus veniemus, & mansionem apud eum faciemus: Et, *habitabo & inambulabo in eis*:

a Comma istud, *Væ qui accepit* &c. in Regin. ms. non habetur.

b Idem ms. *suscipiam inde dispersos meos*, cui lectioni & Græci quidem libri suffragantur.

c Duo mss. *& redemtam se ab eo.*

Levit. 26. 12. *eis*: & ultra non videbimus mala, solas virtutes cogitantes atque facientes. In illa die, dicit Dominus, videntibus nobis pacem, & in sublimi positis, ne dissolvantur manus tuæ, qui & per Isaïam dixit: *Confortamini manus dissolutæ, & opera tua robusta sint*. Isai. 35. 3. Dominus enim fortis, cui nemo potest resistere: salvator tuus, ipse tibi reddet lætitiam quam perdidisti, & veteri homine projecto, in novo ambulare te faciet, & hæc faciet in dilectione sua: non tuo merito, sed misericordia sua. Et lætabitur in te, & delectabitur, quasi pinguissimam solennitatis tuæ hostiam suscipiens salutem tuam: & ipse tibi dicet: congregabo contritos tuos: *Cor*, Psal. 50. 19. quippe, *contritum & humiliatum*, *Deus non despiciet*. Et, *Calamum contritum* Isai 42. *non confringet*. Hæc interim si voluerimus de secundo adventu accipere Salvatoris. Porro quia Propheta Zacharias ad similem lætitiam cohortatur Sion & Jerusalem, & hanc ipsam prophetiam Matthæus dicit in primo adventu Christi esse completam, necessitate compellimur, immo ordine ipso Matt. 21. ducimur veritatis, quod in Sophonia dicitur, non futurum sperare, sed factum. Scriptum est enim in Zacharia: Zach. 9. 9. *Gaude vehementer, filia Sion, prædica, filia Jerusalem: ecce rex tuus venit tibi justus & salvator: ipse humilis & ascendens super* * *jugalem & pullum novum*. * al. *subjugalem*. Hæc juxta Septuaginta dicta sint. Cæterum juxta Hebraicum, laudare jubetur Ecclesia & jubilare Israel, sensu videns Deum, & exultare atque lætari in omni corde locus pacis, ad quem dictum est: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis*. Joan. 14. 27. Abstulit enim in fine & in consummatione mundi judicium ejus, nequaquam eam judicans atque corripiens, sed salvans: & avertit inimicos ejus, dæmonum turbas. Rex Israel Dominus in medio ejus erit: non timebit ultra malum. In die illa dicetur ad Jerusalem liberam: [a] non quæ servit cum filiis suis, sed quæ est mater Galat. 4. a sanctorum: Noli timere Sion (ipsa

A quippe est & Jerusalem) nequaquam tua opera dissolventur: nec facies quæ te fecisse * lugebis. * al. *lugebas*. Dominus Deus tuus, qui salvabit te, fortis & potens, ipse habitabit in medio tui, gaudebit super te in exultatione & lætitia, & silebit * peccata tua in caritate, qua te dilexit: * al. *in pace*. & exultabit super te in laude, vel quia laudabilis sis, vel quia cum tuis laudibus canas. *Nugas*, sive ut Aquila interpretatus est, *translatos*, B *qui a te recesserunt*, *congregabo*, *quia ex te erant*, hoc est, hi qui per vitia atque peccata de tuo sinu fugerant, & facti erant sub dæmonum potestate, redintegrato omnium statu, venient ad te, & nequaquam ultra super perditis filiis tuis patieris opprobria. Id quod diximus *nugas*, [b] sciamus in Hebræo ipsum Latinum esse sermonem, & propterea a nobis, ita ut in Hebræo erat, positum: נוגי b ut nosse possimus linguam Hebraicam C omnium linguarum esse matricem, quod non est hujus temporis disserere. Hebræa lingua matrix omnium linguarum. Miror autem Aquilam & Septuaginta, pro eo quod nos interpretati sumus *erant*, in eo videlicet loco ubi diximus: *Congregabo quia ex te erant*: pro, *erant*, interpretari voluisse *væ*, sive *οἱ*: quod semper Aquila non pro plangendo, sed pro vocando & inclamando ponit: HAJA היו enim, cujus verbi initium est, *sum*, præteritum tempus numero plurali significat, D *erant*, vel *fuerant*. Hæc scio molesta esse lectori, qui si animadverterit non me controversias & declamationes scribere, nec in locis exultare communibus: sed Commentarios, & Commentarios Prophetarum, reprehendet potius sicubi Rethorum more ludere voluero, quam arguet in tantis obscuritatibus ut dignum est immorantem.

Ecce ego interficiam omnes qui afflixerunt te in tempore illo: & salvabo claudicantem, & eam quæ ejecta fuerat congre- V. 19. & 20. E *gabo: & ponam * eos in laudem, & in nomen in omni terra confusionis eorum. In tempore illo quo adducam vos, & in tempore quo congregabo vos: dabo enim vos in nomen & in laudem omnibus populis terræ,*

quum

[a] Videntur ob ejusdem vocis *liberam* recursum hæc e vulgatis libris verba excidisse, quæ in Reginæ ms. hic inferunt: *Non timebis ultra malum. In die illa dicetur ad Jerusalem liberam*, quæ & si velis textui inserere, non abnuerim.

[b] Idem & Isidorus lenti. Originum lib. 10. lit. N. ubi, *Nugas*, inquit, *Hebræum nomen est, ita enim & in Prophetis est expositum, ubi dicit Sophonias, Nugas qui a lege recesserunt*, & cætera, quæ ex præsenti Hieronymi testimonio delibavit. Equidem Latinæ linguæ ingenium, sive originem minime referre, sed ab alia antiquiori lingua adscitum videatur vocabulum ipsum *Nugas*. Hoc propemodum indicat & Charisius lib. 1. ubi. *Nugas*, inquit, *licet indeclinabile sit: tamen commune est trium generum, hic, & hæc, & hoc Nugas*. Nos hæc in Hieronymi diximus gratiam, quem post Drusium Criticorum filii passim suggillant, contendentes non eamdem esse vocis NUGÆ significationem in Latino atque Hebræo, in quo idiomate sonare potius ajunt, *mœrere adfectum*. Diximus & alibi hac de re, nec pauca Martianæus in S. Doctoris defensionem seorsum congessit. Paulo post Regin. ms. præfert, *ut nos possemus scire*, pro *ut nosse possimus*

quum convertero captivitatem vestram coram oculis vestris, dicit Dominus. LXX. [a] *Ecce ego faciam in te, propter te, in tempore illo, & salvabo expressam, & repulsam suscipiam, & ponam eos in gloriam, & nominatos in omni terra. Et confundentur in tempore illo, quando bene vobis fecero: & in tempore quum suscepero vos, quia dabo vos nominatos, & in gloriam in cunctis populis terræ; quando convertero captivitatem vestram coram vobis, dicit Dominus*. Et hoc synagoga quæ non claudicat, sed utroque truncata est pede, pollicetur sibi in adventu Christi sui, quem sperat esse venturum: & putat, omnes gentes interficiendas a Domino, quæ afflixerunt Israel, & salvandam synagogam, & eam quæ acceperat libellum repudii colligendam, & ponendos eos in laudem, & in nomen in omni terra captivitatis suæ, in qua fuerant ante confusi. Et hoc fieri tempore, quando captivitas reducta fuerit Jerusalem, & extructum templum, & reliquus cæremoniarum ordo servatus. Hæc sibi repromittit, & propterea non agit pœnitentiam, & dum sperat incerta, perdit certam salutem. Nec miror synagogam hæc dicere, quæ quia non recipit Christum, oculos dolet, & cum Lia lippescit, & non amatur a Jacob, & Rachel succedente, negligitur. (Gen. 29.) Christianos miror, immo semi-Judæos, qui sibi videntur esse de Ecclesia, ita dicere & ea profiteri, quæ si vera sunt, frustra credimus in Christum, & omne nostrum tollitur sacramentum, & miserabiliores sumus omnibus hominibus, credentes eum venisse qui non venit. Quia autem spes nostra certa est, & Judæorum cassa sunt vota, secundum priorem intelligentiam jam texamus præsens extremumque capitulum, & de Jesu filio Sirach testimonium proferamus: (Eccl. 23.) *Qui mittit lapidem in excelsum, super caput suum mittit*. Quia enim Sion & Jerusalem in excelso positæ sunt, quiquumque Sion detrahit & Jerusalem, & mittit in eam contumeliarum lapides, in suum eos caput jacit, & revertetur opprobrium ejus in caput suum: *Et dolor ejus & iniquitas* [b] *super verticem ejus descendet*. (Ps. 7. 17.) Quanti hodie exprobrant animæ, Dei mysteria consectanti, volentique videre pacem ejus, & dicunt: (Animæ Christianæ exprobrant sæculares &c.) Insanus est, & ebrius, & musto plenus: hominum cœtus fugit: delicias aspernatur: aurum pro luto computat: solam diligit paupertatem. Qui autem infideles sunt, etiam crucem Christi exprobrant ei, & si quando eum in angustia viderint & in tentatione, dicunt: Ubi sunt misericordiæ tuæ, & justitiæ quas operatus es? Quid loquar de infidelibus, quum Ecclesiarum nonnulli principes hujuscemodi hominibus exprobrent, & vitam ipsorum arbitrentur amentiam, & non præsentem laudent conversationem, sed vetera peccata exprobrent? nec audiunt esse præceptum. *Noli improperare homini qui convertitur a peccatis suis*. (Eccl. 8.) Væ igitur ei, qui tulit opprobrium atque suscepit, & hujuscemodi se officio mancipavit, ut detraheret Sion, & civitati Dei: quia pro hac injuria urbis suæ ultor est Dominus, & dicet ad Sion: *Ecce ego faciam in te propter te*, id est, faciam ultionem tuam, *& salvabo afflictam*, sive ut in Græco dicitur, *expressam*, Ut sit sensus: Ego salvabo eam, quæ in præsentiarum quasi [c] uva & oliva, ita tentationibus atque pressuris, ut prælo & trabe pressa est & afflicta, ut vinum faceret & oleum, & de vino biberet Jesus in regno Patris sui: de oleo autem ungeretur præ participibus suis. Ego puto propter expressionem talis vini & olei, Job multa perpessum: postquam autem vinum, & oleum fecerat, audisse a Domino: *Putas me aliter tibi respondisse, nisi ut appareres justus?* (Job. 40. sec. LXX.) Quasi ad uvam & olivam loqueretur: Existimas me aliter te pressisse & afflixisse atque contrivisse, nisi ut vinum de te & oleum exprimerem? Sequitur: *Et eam quæ repulsa fuerat, suscipiam*. Videtur nos Deus repellere, quando relinquit tentationi. Unde & Job: *Visitatio*, inquit, *Domini* * *respexit me*. (Job. 12. 14. v. 10. * al. despexit.) Et non solum justi loquuntur, & dicunt: *Nunc autem repulisti & confudisti nos*, sicut in quadragesimo tertio Psalmo scriptum est; sed ipse Dominus atque Salvator, ex persona hominis quem assumserat: *Tu autem*, ait, *repulisti & despexisti: distulisti Christum tuum: subvertisti testamen-*

[a] Versiculus, *Væ qui accepit* &c. quem diximus in mss. Regio superiori Capitulo non adjungi, huic in eodem mss. præmittitur.

[b] Mss. Regin. *iniquitas ejus super verticem illius*: & paulo post, *Dei mysteria contrectanti*, pro *consectanti*. Denique inferius, *quid loquar de infidelibus? hæc cum Ecclesiarum* &c.

[c] Idem mss. *quasi si ad uvam & olivam*: & mox, *ut prælo & tapeto pressa* &c.

mentum servi tui. Quod autem justorum persona sit in quadragesimo tertio Psalmo dicentium: *Nunc autem repulisti & confudisti nos*, ex sequentibus approbatur: *Hæc omnia venerunt super nos, nec obliti sumus te, neque inique egimus in testamento tuo: nec recessit retro cor nostrum*. Eam igitur quæ in tentationibus videbatur abjecta, suscipiet Dominus in fine: & ponet eos in gloriam & nominatos in universa terra, filios videlicet expressæ & repulsæ, id est, Ecclesiæ. Quos autem alios possumus intelligere filios Ecclesiæ nominatos, nisi Apostolos? Vide mihi Petrum & Paulum & Matthæum & Joannem; & considera hoc quod ad Abraam repromissum est: *Magnificabo nomen tuum*, in illis opere perpetratum. Quotidie nominatur in Ecclesia, quotidie magnificatur nomen eorum: non quod ipsis prosit a nobis in Ecclesia nominari: sed quod nos magnificantes nomen eorum, & quæ scripserunt lectitantes, consequamur salutem. In tempore, inquit, illo, quando expressa & repulsa suscepta fuerit, & filii ejus positi in gloriam (* gloriatur quippe Dominus in athletis suis, quum eos viderit coronari, sicut gloriatus est adversus diabolum de Job: unde & Apostolus in profectu discipulorum suorum exultans, ait: *Etiam per vestram gloriam*) confundentur qui adversarii vestri fuerant, & tulerant contra vos opprobrium: & tunc videbunt eos quos miseros putaverant, esse felices, & quos pauperes existimabant atque dejectos, potentes fieri atque gloriosos. Tunc cernent captivitatem eorum per quam in hoc sæculo duro fuerant imperio subjugati, reduci in cælestem Jerusalem: seque resurgere in opprobrium & in confusionem æternam. Tribue nobis, Jesu Christe, expressis & afflictis & repulsis in isto sæculo, ut nos recipias & ponas in gloriam: confundatur [a] in tempore Excetra, cessent sibila, venena torpeant, & confusio ejus proficiat ad salutem. Hæc juxta Septuaginta. Hebraicum autem, quia excepto principio, de quo in fine superioris capituli diximus, non multum ab eorum translatione discordat, indigere expositione non arbitror.

Apostolorum nomen quotidie in Ecclesia magnificatum.

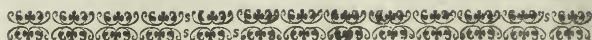
* al. gloriabitur.

a Olim erat, *confundatur quod superbit, cessent* &c. Regin. ms. *confundatur serpens & hydra, cessent* &c.

Explicit in Sophoniam.

INCIPIT

INCIPIT COMMENTARIORUM SANCTI HIERONYMI PRESBYTERI IN AGGÆUM PROPHETAM AD PAULAM ET EUSTOCHIUM

PROLOGUS.

SECUNDO anno Darii, regis Persarum, filii Hystaspis, septuagesimum annum desolationis templi fuisse completum (quem Jeremias vaticinatus est) Zacharias quoque Propheta testis est: qui quum Visionis suæ titulum in secundo anno ejusdem regis undecimo mense Sabat, vicesima quarta die præposuisset, adjecit, dicens: *Domine exercituum, usquequo non misereberis Jerusalem & urbium Juda, quibus iratus es? Iste septuagesimus annus est*. Sed & Ezras, exstructo tantum altari, & jactis fundamentis Templi, ad literas regis Artaxerxis prohibitum opus refert: *Tunc intermissum est opus domus Dei in Jerusalem, & non fiebat usque ad annum secundum regni Darii, regis Persarum*, statimque addidit: *Prophetaverunt autem Aggæus Propheta & Zacharias filius Addo, prophetantes ad Judæos qui erant in Judæa & Jerusalem, in nomine Domini Israel: Tunc surrexerunt Zorobabel filius Salathiel, & Jesus filius* Josedec, *& ceperunt ædificare Templum Dei in* Jerusalem, *& cum eis Prophetæ Dei adjuvantes eos*. Quo tempore apud Romanos septimus a Romulo regnabat

Jerem. 25. Zach. 1. 7. & 12.

1. Esdr. 5.

Tarquinius Superbus. bat Tarquinius Superbus, habens annum imperii vicesimum septimum, qui post octo annos expulsus est a Bruto: ac deinde Rempublicam per annos quadringentos sexaginta quattuor, usque ad Julium Cæsarem Consules administraverunt. Hoc propterea, o Paula, & Eustochium, diximus, ut de ipso statim titulo, qua ætate Aggæus Propheta cecinerit, agnoscatis. Sciendumque est interim, juxta literam, magni spiritus & Aggæum fuisse & Zachariam Prophetas: ut adversum Artaxerxis regis edictum, & Samaritanos gentesque cunctas per circuitum, ædificationem Templi impedientes, juberent Templum exstrui: Zorobabel quoque & Jesum filium Josedec, & populum qui cum eis erat, non minori fidei; ut Prophetas magis audirent jubentes, quam prohibentis regis imperium.

Cap. I. *IN anno secundo Darii regis, in mense sexto, in die una mensis factum est verbum Domini in manu Aggæi Prophetæ.* Quia populus qui videbatur sibi redisse de captivitate, necdum ædificaverat Templum, nec muros exstruxerat civitatis, nec habebat gloriam pristinæ Jerusalem: sed habitabat in domibus concavis, & ut significantius Græce dicitur, κοιλοσάθμοις, id est, deorsum positis & in convalle demersis: propterea non ad eos fit sermo Dei sub rege B Ezechia, sive Amon, sive Josia; qui quandiu stabat Jerusalem, populo Dei, imperaverant; sed sub Dario rege, Persarum principe, de quo & Daniel mystice in suo volumine refert. *Darius* autem in lingua nostra sonat, *generationes factæ*, sive, *quæ fuerunt*: quod Græce dicitur γενεαὶ [a] γενόμεναι: nec merebatur absque Templo populus & deorsum habitans alium habere regem, nisi qui generationibus serviebat, & amabat C carnem, & primam sententiam ineruditi adhuc hominis, & ejecti de paradiso custodiebat: *Crescite & multiplicamini, & implete terram.* (Genes. 1. 28. & 9. 1. Job. 40.) Ergo quia Darius amator erat coitus, & socius draconis, cujus omnis virtus in lumbo est: idcirco in secundo anno visio populo cernitur, in immundo numero, & post unionem virginitatis & paradisi nuditatem, tunicas significante pelliceas. Denique in Genesi quum in primo die dictum sit, & in tertio, & in quarto, D

A & in quinto, & in sexto, post consummationem operum singulorum: *Et vidit Deus quia bonum est:* (Gen. 1. 25.) in secundo, juxta Hebraicum, & Aquilam, & Symmachum, & Theodotionem non habetur. Neque enim poterat secundus dies, qui numerum facit qui ab unione dividit, quod bonus esset, Dei sententia comprobari. (Dies secundus mundi non dicitur bonus.) Mensis quoque sextus adscribitur, qui non habet solennitates Dei, sicut mensis septimus; sed vicinus est dierum sex, in quibus factus est mundus. (Ibid.) In quo laboratur, & in sudore faciei comeditur panis: & terra generat nobis tribulos & spinas, & quum sementem acceperit tritici, lolio magis avenisque fœcunda est. Sed quia jam altare ædificatum fuerat, & adversum repugnantes hostes Templum [b] voluerant exstruere, nec exstruxerant: in uno die mensis sexti factum est verbum Domini in manu Aggæi Prophetæ, ut deferens populus secundum annum Darii regis, qui ab unione dividit; & sextum mensem qui præterierat, & qui numerus labori deputatur, ad unionem reverteretur Dei, & imparem numerum solumque sequeretur: quem mundum esse gentilis quoque Poeta novit, dicens:

Numero Deus impare gaudet. (Virgil. Eclog. VIII.)

Fit autem verbum Domini, quærens ad quem veniat, & quem doceat, in manu Aggæi Prophetæ, qui bona habebat (Isai. 1.)

[a] Contra Græcæ linguæ ingenium scribit Martianæus γιγνομέναι. Cæterum mss. magis ad veterem lectionem Erasmi ac Victorii γεγονῦαι, vel γεγονῦαι accedunt. Unius Reginæ habet γεγονῦται.

[b] Contrario sensu unus Regin. ms. *noluerant*.

opera, & in cujus factis poterat Dei sermo requiescere. Porro ubi manus [a] sanguine plenæ sunt, & interficitur Jesus, & audet populus dicere: *Sanguis ejus super nos, & super filios nostros*, ibi non fit sermo Dei. Usque hodie immundas habens manus carneus Israel, extendit eas ad Dominum; sed quia sanguine plenæ sunt, loquitur ad eos Dominus per Prophetam: *Si extenderitis manus vestras, avertam oculos meos a vobis: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt*. Non fit in manibus eorum verbum Domini, quia immundæ sunt: non venit ad eos sermo Dei, quia in se occidere sermonem Dei. Nec putandum in manu tantum Aggæi Prophetæ factum esse sermonem Domini: sed quia *Aggæus* interpretatur [b] *festivus*, omnis qui potest festa celebrare, *non in fermento veteri malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis*, potest Dei recipere sermonem. Habeamus & nos mundas manus, & vocemur ἑορτάζοντες, id est, *festa celebrantes*, & ad nos fiet sermo Dei. Proponamus ante oculos nostros, quia lex spiritualis est, spirituales solennitates, de quibus scriptum est: *Tribus temporibus mihi festa celebrabitis in anno. Solennitatem azymorum custodietis: septem diebus comedetis azyma: sicut præcepi tibi in tempore mensis novorum: in ipso enim es egressus ex Ægypto. Non apparebis in conspectu meo vacuus; & solennitatem messis primitivorum de operibus tuis quæqumque seminaveris in agro: & solennitatem consummationis in exitu anni in congregatione operum tuorum de agro*. Si voluerimus in nobis fieri sermonem Dei, simus Aggæi, id est, festa celebrantes, & non appareamus in conspectu Dei vacui: seminantesque in spiritu, de spiritu metamus æternam vitam; ut celebremus [c] solennitatem consummationis in exitu anni, id est, congregationem operum nostrorum de agro, solennitatem primitivorum de operibus nostris, quæquumque seminaverimus in agro cui benedixit Dominus. Simus quoque Aggæi, & per omnem vitam nostram usque ad consummationem anni, id est, usque ad exitum de sæculo isto, celebremus festa in operibus nostris, quæ nobis orta sunt in agro nostro. Multa sunt, & non hujus temporis, quæ de solennitate dicantur, quibus potest de omni Scriptura lector diligens coaptare intelligentiam spiritualem.

(Matt. 27. — Isai. 1. 15. — 1. Cor. 5. 8. — Exod. 23. 14. & seqq. Deut. 16. — 2. Cor. 9.)

Ad Zorobabel, filium Salathiel, ducem Juda: & ad Jesum filium Josedec, Sacerdotem magnum, dicens. Legimus in Paralipomenon, Jeconiæ qui in Babylonem ductus est, filium fuisse Salathiel, de quo natus est Zorobabel. Quod quidem & Matthæus generationem Salvatoris enumerans, ait: *Post transmigrationem autem Babylonis, Jeconias genuit Salathiel: Salathiel autem genuit Zorobabel: Zorobabel autem genuit Abiud*. Hic Zorobabel de tribu Juda, hoc est, de David stirpe descendens, typus est Salvatoris: qui vere destructum ædificavit Templum, id est, Ecclesiam; & reduxit populum de captivitate. Et tam de veteris Templi lapidibus, quam de novis, qui prius fuerant impoliti, ædificavit Ecclesiam, id est, & de reliquiis populi Judaici, & de gentium multitudine, Deo Patri exstruxit tabernaculum. Interpretatur autem secundum multiplices Hebraici sermonis accentus, vel ῥύσις παρακειμένη, id est, *fluxus adjacens*, *expositus*, vel *ortus in Babylone*, vel *princeps de Babylone*. Primæ interpretationi ille fluxus contrarius est, qui significatur in vocabulo *Jezabel*, id est, *fluxus vanus*, vel *fluxus menstruatæ*, qui utique manifeste immunditiam sonat. Sed & *Zabulon*, *fluxus noctis* exprimitur. Relinquentes ergo hujus mundi vanum & sordidum fluxum atque tenebrosum, sequamur fluxum Jesu, qui nobis expositus est ad bibendum, & largissimo fonte se præbet, juxta illud quod dicitur in Evangelio: *Stabat Jesus in Templo, & clamabat, dicens: Si quis sitit, veniat ad me, & bibat*. Et huc ipsum tunc poterimus bibere, quum petierimus a Deo Patre, juxta quod legimus: *Petite, & dabitur vobis*. Salathiel quippe interpretatur, *petitio Dei*. Et nemo venit ad Jesum, nisi eum adduxerit Pater. Nascetur ergo nobis fluxus, expositus

(1. Par. ... — Mat. 1. ... — Zorobabel typus Salvatoris. — Joan. 7. 37. — Matth. 7. ... — Joan. 6. 45.)

[a] Regin. ms. *ubi manus sanguinea sunt*.
[b] Pro *festivus*, præfert idem ms. *solennitas*.
[c] Recursus ejusdem verbi, *solennitatem*, antiquis amanuensibus fraudi fuit, ut quæ inter utrumque intermedia est, trium ferme versuum pericopen descripsisse rati, properante oculo prætetirent. Exinde qui hactenus prodierunt impressi libri his carent necessariis Hieronymiano contextui verbis, *consummationis in exitu anni, idest, congregationem operum nostrorum de agro, solennitatem*; quæ nunc primum codicis Reginæ ope suffecimus, nihil de eorum germanitate dubitantes, quam & ejus codicis auctoritas evincit, & notatus in veteribus libris passim obvius lapsus indicio suo probat.

positus per obsecrationem Dei, & erit A de tribu Juda, regia scilicet, & confitente vel laudante Deum, quia Judas utrumque sonat. Porro *ortus in Babylone*, secundum historiam quidem vere de Zorobabel dicitur, quia ibi natus est. Sed & juxta altiorem intelligentiam Dominum nostrum Jesum sonat: quia ipse quoque natus sit in confusione hujus sæculi, & fuerit prope gravissimum flumen Chobar, & viderit magnam visionem illam quam sub typo B

Ezech. 1. ejus Ezechiel in voluminis sui cernit exordio. Quod autem dixi interpretari Zorobabel, *principem de Babylone*, non quod vere princeps interpretetur, hoc dixi: si quidem apud Hebræos ex tribus integris nomen ejus traditur esse

זרבבל compositum: ZO enim dicitur, *iste*: ROB, *magister*, sive *major*: BABEL proprie *Babylonium* sonat, & efficitur nomen Zorobabel, *iste magister de Babylone*. Sed ad compendium intelligen- C tiæ pro supradictis minutis, *principem* volui interpretari *de Babylone*, sive *in Babylone*. Ut quomodo Jesus filius Nave, qui & ipse in typo Salvatoris fuit, de solitudine populum in terra repromissionis induxit: sic & iste propterea ortus in Babylone sit, ut eos qui erant in Babylone, reduceret in terram repromissionis, de qua captivi abducti fuerant, & his qui erant in vinculis dice-

Isai. 49. ret: *Exite*. Et qui sedebant in tenebris: D *Illuminamini*. Sermo vero Domini, qui factus est in manu Aggæi, non solum ad Zorobabel dirigitur filium Salathiel, de quo jam diximus; sed & ad Jesum filium Josedec Sacerdotem magnum. Quantum ad historiam pertinet, alter est Zorobabel de tribu regia, & alter Jesus de tribu sacerdotali. Quantum vero ad intelligentiam spiritualem unus atque idem est Dominus noster atque Salvator, Rex & magnus Sacerdos, cujus typum secundum id quod E Rex erat, portabat Zorobabel: secundum id autem quod Pontifex erat, portabat [a] homonymus ejus Jesus, qui in-

a יהושע terpretatur JAO *salus*, id est, *Domini salus*, & est filius Josedec, quod & ip-

יהוצדק sum in linguam nostram vertitur JAO *justus*, id est, *Domini justus*. Justus enim & sanctus Deus Pater, & Deus Filius, & non est in ipso iniquitas.

A Adversus Marcionem & cæteros hæreticos, qui alterius boni, nescio cujus Dei filium, & non Creatoris, quem justum vocant, asserunt Dominum Salvatorem. Et vere est Jesus magnus Sacerdos, cui omnes Dei antistites comparati, parvi sunt & nihil. Si enim iste magnus dicitur Sacerdos, utique ad distinctionem eorum dicitur, qui minores sunt. Minores autem sunt omnes qui extra eum & post eum sunt, B ut quomodo primogenitus est omnis creaturæ, & primogenitus ex mortuis: sic princeps & magnus sit in universis Sacerdotibus. Contra Manichæos

Hæc ait Dominus exercituum, dicens: Populus iste dicit, nondum venit tempus domus Domini ædificandæ. Diligenter attende quod non Zorobabel vel Jesus dicant: *nondum venit tempus domus Domini ædificandæ*; sed populus qui adhuc sub Dario rege constitutus, necdum C jugum servitutis excusserat. Semperque qui captivitate retinentur, & egressi sunt de Jerusalem, differunt & morantur ædificare Templum Dei, & dicunt: *nondum venit tempus domus Domini ædificandæ*. Et tu quando videris aliquem egressum de Ecclesia, qui traditus fuerat satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus fieret, cogitare atque disponere, ut ædificet templum per pudicitiam, quod per libidinem ante destruxerat, & tamen D diem de die trahere, dic ad eum: Vere & tu de populo es captivorum, & tu dicis: *nondum venit tempus domus Domini ædificandæ*. Qui semel decrevit instaurare Templum Dei, huic omne tempus aptum est ad ædificandum: nec rex diabolus potest impedire, nec hostes per circuitum, nec pietas simulata parentum, affinium, liberorum: statim ut conversus inclamaveris nomen Domini, dicet: *ecce adsum*. ℣. 2. 1. Cor. 5. Semper tempus est ædificare templum Dei in nobis.

E *Et factum est verbum Domini in manu Aggæi Prophetæ, dicens: Numquid tempus vobis est ut habitetis in domibus laqueatis: & domus ista deserta?* Sive ut LXX. interpretati sunt, κοιλοστάθμοις, id est, *concavis*. In eadem die qua supra rursum videtur hæc visio. Et proficientibus Prophetæ operibus, prophetiæ quoque dona succrescunt, & habito paulisper silentio, ad id quod dixerat populus: *nondum tempus domus Do-* ℣. 3.

 mini

[a] Olim eodem sensu erat, *cognominis*: Martianæus absque aspiratione *omonymus* scribit, veteresque editiones, quod Hebraica obtruderint verba, plus satis castigat.

mini ædificandæ, profertur Domini quasi cogitata responsio, & dicitur ad eos: Ergo ne tempus est, ut vos habitetis in domibus deorsum sitis, & in convalle positis: & mea domus quæ in monte est, deserta erit? sive ut habetur in Hebræo: *ut habitetis in domibus laqueatis* (id est, ornatis atque compositis, & quæ non tam ad usum sunt quam ad delicias) & habitaculum meum in quo fuerunt Sancta Sanctorum, & Cherubim, & mensa propositionis, pluviis rigabitur, squalebit solitudine, sole torrebitur? Porro secundum anagogen: Omne tempus quo habitatio vallis eligitur, vel servimus deliciis, importunum est. Unde & Stoici quibus curæ est verba singula definire, tempus dixerunt esse correctionis sive efficientiæ: quod significantius Græce dicitur χρόνον εἶναι κατορθώσεως. Omne enim tempus in quo non virtutibus, sed vitiis deservimus, perit, & quasi non fuerit, reputatur in nihilum. Si quis ergo de nobis, vel in convalle habitat, vel in voluptate & luxuria sæculari suam contignat domum, iste templum Deo non ædificat, nec habet Dominus in eo ubi caput suum reclinet: & quum vulpibus ædificet domum, habitaculum quondam Dei patitur esse desertum.

Definitio temporis.

℣. 4. *Et nunc hæc dicit Dominus exercituum: ponite corda vestra super vias vestras.* Non sit aliud loquentis tempus, & aliud facientis: præcepta mea statim in opus vertite: Dominus est enim omnipotens qui præcipit, & utique non leve est Dei omnipotentis imperium. Habuistis hucusque corda vestra vitiis servientia, sine ordine, sine præceptore, quoquumque trahebant desideria, pergentes. Nunc autem Dominus vobis præcipit, ut ordinetis in se caritatem, & ponatis corda vestra super vias vestras, ut nihil absque judicio & consideratione faciatis; sed semper ante pedes vestros legalis lucerna præcedat, & dicatis: *Lucerna pedibus meis lex tua, & lux semitis meis.* Vel certe ita: Quia dicitis, non est tempus ædificandæ domus Domini, & ipsi habitatis in habitaculis quæ sunt in ima demersa, domus autem mea deserta est: considerate, jubente me Domino, & vos in memoriam redigite quæ feceritis, & quæ passi sitis.

Ps. 118. 105.

℣. 5. & 6. *Seminastis multum, & intulistis parum: comedistis, & non estis satiati: bibistis,* A *& non estis inebriati: operuistis vos, & non estis calefacti. Et qui mercedes congregavit, misit eas in sacculum pertusum.* Omnis labor vester qui ædificastis domus vestras & neglexistis domum Dei, non habuit eventum. Seminastis enim plura, & multo minus quam satum fuerat, congregastis: nec potestis dicere ideo famem sequutam, quod in exercenda terra agricola cessaverit. Comedistis quoque (ne forsitan e vobis B quispiam diceret voluntarium fuisse jejunium) & non estis saturati, quia parvos fructus congregaveratis in horrea. Vinum bibistis e vineis, sed non tantum ut lætaretur cor vestrum, & diceretur de vobis: *Et vinum exhilarat cor hominis.* Habuistis pallium, sed quod frigus non repelleret, nec servaret calorem. Quiquumque etiam vestrum sive negotiatione, sive mercenaria manu mercedes congregavit, fru- C stra labor sine pretio laboris impensus est. Omnes enim velut si quis in pertusum sacculum mittat, pecuniæ defluxerunt. Sed & juxta intelligentiam spiritualem hi qui de Babylone reversi sunt, & necdum ædificaverunt Templum Dei, sed ædificationem ejus quotidie differentes, dixerunt: *Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ:* nec captivi sunt, nec adhuc plena libertate donati: verum quasi in me- D ditullio quodam positi, seminaverunt multum, & intulerunt parum: comederunt & non sunt satiati: biberunt, & non sunt inebriati: operuerunt se, & non sunt calefacti: congregaverunt mercedes, & quasi in pertusum marsupium mitterent, perdiderunt. Si quando videris inter multa opera peccatorum facere quempiam nonnulla quæ justa sunt, non est tam injustus Deus, ut propter multa mala, pau- E corum obliviscatur bonorum; sed faciet eum illa tantum metere, quæ in bonam terram seminaverit, & in sua horrea congregare. Qui autem penitus ἀποστάτης est, iste omnino non comedet, sed fame peribit. Porro qui seminat multa, & infert pauca, comedit parum, & non in satietatem, juxta illud quod in maledictis Levitici Dominus comminatur: *Et comedetis & non saturabimini.* Qui vero sanctus est, usque ad satietatem comedet, & explebitur in illo quod scriptum est: *Justus comedens replet animam suam.* Similiter qui penitus non bibit, siti peribit: sicut

Ps. 103. 15.

Deus p[illegible] opera.

Levit. 26. 26.

Prov. 13. 25.

Judith. 12. Liber Judith, mulieris est. cut & in Judith (si quis tamen vult librum recipere mulieris) Et parvuli siti perierunt. Qui autem parum bibit, bibit quidem, sed non usque ad ebrietatem. Porro qui potest dicere Psal. 22. 6. ad Dominum: *Calix tuus inebrians quam præclarus est*, & inebriatur cum Noe: Genes. 9. Ibid. 43. & licet in Ægypto constitutus, tamen in convivio Joseph cum patriarchis & fratribus vino madet: iste præ magnitudine lætitiæ & quotidiano gaudio Act. 2. cum Apostolis versus in ecstasin, appellabitur musto plenus. Quomodo autem non sit huic expositioni contrarium illud quod filii Jonadab filii Rechab vinum non biberint, & laudentur a Domino, in Jeremia competentius [a] differetur. Jerem. 35. Post hæc dicitur ad eos qui negligebant ædificare Templum Domini: *Operuistis vos, & non estis calefacti*. Quod intelligimus de centesimo tertio Psalmo, in quo de Deo dicitur: *Abyssus ut vestimentum amictus ejus*. Quamquam enim secundum Hebraicam veritatem referatur ad terras, * quæ ambiantur Oceano, tamen secundum LXX. Translatores qui dixerunt: τὸ πριβόλαιον ἀυτȣ͂, genere masculino, & non ἀυτῆς, feminino, de Deo quod dictum est sentire compellimur, eo quod Psal. 27. investigabilis sit ejus sapientia, & ponat Dominus tenebras latibulum suum, & non indignis quibusque ejus sacramenta prodantur. Unde & justus lætatur, & dicit: Ibid. 118. 11. *In corde meo abscondi eloquia tua, ut non peccem tibi*. Hoc pallium de multiplicis sapientiæ sensibus verbisque contextum, non finit ferventes spiritu refrigerari, nec dilectionis calorem, Borea flante, frigescere: Qui vero medius est, & habet quidem pallium, sed quo non totus operiatur: quomodo parum in horrea comportavit, & comedit, & non in satietatem, & bibit, & non in ebrietatem: sic operietur quidem sensuum operumque suorum pallio, sed non calefiet. Qui autem propter nimiam animæ paupertatem non habet pallium: ideo non Matth. 24. habet, quia, multiplicata iniquitate, caritas refrixit in eo. Unde & de istiusmodi homine, cujus ab alio pallium Deut. 24. 15. possidetur, in lege præcipitur: *Reddes ei vestimentum antequam sol occidat: quoniam pauper est, & in ipso habet spem*. Sed & hoc eis accidit qui * habitabant in convallibus, sive in laqueatis domibus, & dicebant: Isai. 40. 10 & 62. 11. *Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ*, ut mercedes in pertusum sacculum congregarent. Si quis e nobis bona operatur, & digna mercede (quam nobis redditurus est Dominus, de quo dicitur: *Ecce Dominus, & merces ejus in manibus illius, reddere unicuique secundum opera sua*. Matth. 16. 27. Et aliud Apostoli: *Si cujus opus manserit, quod superædificavit, mercedem accipiet*) 1. Cor. 3. 13. hic congregat conservandas mansurasque mercedes, & virtutibus virtutes semper adjungens, coacervat pecunias in sacculum non pertusum. Qui autem post bona opera non semel & bis, sed frequenter peccat, & præteritam caritatem sequentibus vitiis obscurat & sordidat, iste in pertusum sacculum pecuniam congregat. Hæc autem omnia evenerunt eis qui dixerunt: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ, & quum ipsi habitarent in convallibus, desertam esse domum Domini patiebantur.

* al. quod.

* al. habitans.

*Hæc dicit Dominus exercituum: Ponite corda vestra super vias vestras, ascendite in montem, * afferte lignum, & ædificate domum: & acceptabilis mihi erit, & glorificabor, dicit Dominus*. V 17 & 8 LXX. *Hæc dicit Dominus omnipotens: Ponite corda vestra in vias vestras, ascendite super montem, & præcidite ligna* (Cætera similiter.) Rursum vobis ego Dominus præcipio, qui & prius jusseram, ut ponatis corda vestra super vias vestras, & consideretis cuncta quæ geritis, & relinquentes studium domorum vestrarum humilium, ascendatis in montem, ubi non sunt ligna quæ comburantur, sed quæ ad opera domus meæ proficiant: & ut hoc faciatis attentius, mihi scitote placiturum esse quod facitis. Ajunt Hebræi sola tantum ad contignandum ligna fuisse necessaria, stantibus muris Templi post incendium. Hoc illi. Nobis autem præcipitur, non extra vias nostras ponere corda nostra; sed quæ prius posueramus, rursum ponere in viis nostris, & postquam hoc fecerimus, ascendere de domibus concavis in montem, ut quum pervenerimus ad * montis altitudinem, in quo necessaria ad ædificatiorem Templi Dei ligna sunt, de omni Scripturæ sanctæ monte, in quo varia virtutum & paradisi ligna plantata sunt, præcidamus ea, & ædificemus Templum Domini operibus

* Vulg. portate.

* al. sermonis

[a] Morte autem intercedente, ad illud usque capitulum non devenit, sed trigesimo secundo opus abrupit.

operibus bonis & dogmatibus veritatis: quod quum fuerit exſtructum, placeat Domino, * & glorificetur in eo. Igitur quia hæc mandata ſunt nobis ut ponamus corda noſtra in viis noſtris, aſcendamus in montem rationabilem, & ad ſingula problemata, congrua de teſtimoniis Scripturarum ligna quærentes, præcidamus ea, & ædificemus domum ſapientiæ in nobis: poſtquam enim hæc fuerit exſtructa, finis ædificationis ejus erit, ut Dominus glorificetur in nobis.

* al. ut.

℣. 9. *Reſpexiſtis ad amplius, & ecce factum eſt minus: & intuliſtis in domum, & exſufflavi illud.* LXX. *Reſpexiſtis in multa, & facta ſunt pauca: & intuliſtis in domum, & exſufflavi illa.* Ut abjecta mora, & omni ambiguitate depoſita, ſtudioſius ædificetis domum meam, dico & aliud quod vobis acciderit, qui diſtuliſtis ædificare domum meam, non ut ſupra: *Seminaſtis multum*, & quia ſementem terra non reddidit, *intuliſtis parum;* ſed quum jam candeſcerent ſegetes, & meſſium tempus inſtaret, & frumenta vos tenere in manibus putaretis, meſſuiſtis vacuos culmos, & inanes ſtipulas ſine ſpicarum frugibus congregaſtis. Plenæ erant areæ: ſpes in oculis, luctus in manibus. Sed hoc quoque ipſum quod vix de multa ſegete & infinitis acervis fuerat electum, intuliſtis in domum, & mea virtute diſperſum eſt. Exſufflavi enim illud, & redegi ad nihilum; quia frumentum emortuum & vacui folliculi, quæ utilia eſui [a] ſunt, farinam & ſimilam non habebant. Poteſt autem hoc quod dixit: *intuliſtis in domum, & exſufflavi illud*, & de donariis accipi quæ offerebant in altari, & Deus exſufflaverit ea. Sed quia dixit, intuliſtis in domum, ſi ea quæ illata ſunt, donaria intelligimus, utique in Templo oblata dicimus. Et non nobis congruet, quia eo tempore domus Dei adhuc ædificata non fuerat: quod quidem uſque hodie pleriſque contingit, qui habitant in ædificiis humilibus, & quantum in ſe eſt, deſpiciunt deſolatam domum Dei, & quum poſſint ædificare, contemnunt: & quaſi jam videntes maturas ſegetes, fructus ſibi ſuorum operum repromittunt, & fallente ſpe, pro magnis vix parva reperiunt. Sed & hæc quoque parva, quæ in domum & horreum mentis condiderant, exſufflantur a ſermone Dei, quaſi indigna ejus cuſtodia atque tutela. Quoties vidi ego tam in doctrina quam in converſatione de quibuſdam ſperata plurima: & poſtquam ventum eſt ut haberent tempus meſſium, id eſt, tempus docendi, vitamque ſuam in exemplum præbere populorum, de excelſo præcipitatos, & minus inventum in eis, quam opinio ſibi omnium promittebat. Unde accidit ut paulatim, negligentia ſubrepente, parvum quoque ipſum quod videbantur habere, perderent. Hoc autem idcirco perpeſſi ſunt, quia ſecuri fuerunt in priſtinis domibus ſuis, nec aſcenderunt Scripturarum montem, ædificationis de eo dominicæ ligna cædentes, nec exſtruxerunt in ſe quotidie domum Domini; ſed deſpicientes ejus deſolationem, etiam id perdidere, quod ſe habere credebant. Supradicti enim mali hæc cauſſa redditur.

Vana ſpes in ſplendentibus quos viderat Hieronymus.

℣. 10. *Quamobrem, dicit Dominus exercituum, quia domus mea deſerta eſt, & vos feſtinatis unuſquiſque in domum ſuam, propter hoc ſuper vos prohibiti ſunt cæli ne darent rorem, & terra * continuit germen ſuum.* Non ſolum, inquit, cæli pluviam non dederunt, quibus irrigata humus fruges facit; ſed ne rorem quidem matutinum, atque nocturnum, ut arentes agri, ſaltem humore modico temperarentur. Terra quoque devoravit, & agricolis non redditura ſementem, & quæ ſponte ſolet gignere. avaro ſinu tenuit. Ego hunc arbitror eſſe rorem, de quo in benedictione dicitur ad Jacob: *Det tibi Deus de rore cæli*, & rorem Hermon qui deſcendit ſuper montem Sion, & deſcendit, non de aere in quo multiplex volitat aquilarum & accipitrum & vulturum numerus; ſed de cælo, ut ſi cujus anima ardet perturbationibus, & jaculo diaboli vulnerata eſt, refrigeretur hoc rore, & æſtus ſuos temperet. Quo retento, terra quoque non affert germen ſuum. Neque enim ſine rore Chriſti poteſt ulla anima afferre frumenta.

* Vulg. prohibita eſt ne daret

* al. agricolas.

Gen. 27. Pſal. 13.

℣. 11. *Et vocavi ſiccitatem ſuper terram, & ſuper montes, & ſuper triticum, & ſuper vinum, & ſuper oleum, & quæcumque profert humus, & ſuper homines, & ſuper jumenta, & ſuper omnem laborem manuum.* Pro ſiccitate Setpuaginta μαχαίραν,

a Regin. mſ. *quæ utilia eſui non ſunt* (ſuppl. *habebant*) *& farinam & farinam & ſimilam non habebant.*

χαίρην, id est, *gladium* transtulerunt: sed & in Hebraico tribus [a] literis scriptum reperi HETH, RES, BETH, Quod si HAREB legimus, *gladium* sonat: si OREB, * καύσωμα, quod nos transtulimus *siccitatem*, licet melius in *urentem ventum* transferri possit. Et revera quoniam sermo de terra est, & de agrorum sterilitate, magis mihi videtur *ventus urens* in præsenti loco intelligi debere, quam *gladius*: licet omnis plaga quæ propter peccata hominibus inferatur, possit & pro gladio accipi. Vocata est autem siccitas, sive gladius super terram, & super montes, ut non proferant triticum, & vinum & oleum, & quæquumque sponte generat humus. Præcedente autem fame, consequenter super homines, & super jumenta mors venit. [b] Et idem gladius vel ventus urens, omnia quæ manus hominum laboravere, consumit. Vocatur itaque vel inducitur vivens sermo Dei, & efficax, & acutus super omnem gladium bicipitem, ut anima negligens (quæ terra interpretatur arens, & magis in concavis habitare, quam domum Dei exstruere desiderat) ejus mucrone feriatur, & quidquid fructuum se putat habere, disperdat. Infertur etiam gladius super montes elevantes se adversus scientiam Dei, & super frumentum, & vinum, & oleum, quibus quasi cibis & potu & refectione, hæreticorum conciliabula deceptis populis blandiuntur. Congrue quis dixerit panem illorum esse panem luctus, & furorem draconum esse vinum eorum, & furorem aspidum insanabilem: Oleum quoque, repromissionem de cælestibus, quo quasi ungunt discipulos, & laborum præmia pollicentur, quæ detestatur Propheta, dicens: *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*. Sed & alia quæ absque auctoritate & testimoniis Scripturarum quasi traditione Apostolica sponte reperiunt atque confingunt, percutit gladius Dei; homines autem & jumenta, vel λογισμὺς & αἰσθήσεις, id est, *cogitationes* & *sensus* eorum accipiamus. Vel certe rationabiles in eis, & irrationabiles, id est, doctos & indoctos pariter, & omnem laborem manuum, & jejunia eorum, & observationes varias, & chameunias, [c] id est, humi dormitiones. Qui tribus quadragesimis per annum jejunantes, & ξηροφαγίαις humiliantes animam suam, & vel maxime de Tatiani radice crescentes, super hujuscemodi laboribus audiunt: *Tanta passi estis sine caussa*. Hæc autem universa quæ dixi, possunt de Ecclesiæ rectoribus intelligi, qui ædificantes carnalem domum, liberisque suis & possessionibus providentes, non curant, vel in seipsis exstruere templum Dei, vel Ecclesiam Domini, quæ [d] intecta & diruta est instaurare: quorum sæpe vita & sermo incongruus scandalizat plurimos, & de Ecclesia ejicit, & ad solitudinem perducit domum Dei. Nec hæc dicimus quo universos generaliter accusemus, sed quod in omni officio & gradu sint alii qui ædificent, & alii qui destruant templum Dei, & propter eorum vitium nec cæli rorem, nec terra det germen, siccetur humus, montes areant, triticum, & oleum, & omnia quæ terra gignit, homines quoque ipsi & jumenta, & universus labor manuum, secante gladio, & siccitate, vel vento urente dispereant.

Margin notes: חרב — * al. καῦμα. — Omnis plaga pro peccatis potest gladius dici. — Heb. 4. — Psal. 140. 5. — Quadragesima tres & jejunia hæreticorum.

*Et audivit Zorobabel filius Salathiel, & Jesus filius Josedec Sacerdos magnus, & omnes reliquiæ populi vocem * Dei sui, & verba Aggæi Prophetæ, sicut misit eum Dominus Deus eorum ad eos, & timuit populus a facie Domini.* V. 13.

* Vulg. addit Domini.

Diligenter attende, propter duas intelligentias Salvatoris in Zorobabel duce & Jesu Sacerdote (ipse enim & Rex est & Sacerdos) quod non dixerit, Zorobabel & Jesus timuerunt, sed, audientibus Zorobabel & Jesu & populo verba Aggæi Prophetæ, quæ verba sunt Domini, solus populus timuit a facie Domini, id est, sola multitudo, quæ necdum in unum & perfectum virum venerat, nec spiritui copulatus id [e] esse meruit quod spiritus. Timuit autem populus a facie Domini, sciens quod facies Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum. (Psal. 33.)

Et dixit Aggæus nuntius Domini, de nuntiis V. 13.

[a] Recole quæ superius ad Sophoniæ cap. 2. de varia hujusce vocabuli pronuntiatione, atque adeo significatu observamus.

[b] In Regin. ms. *mors venit, idest, gladius, vel ventus urens* &c. Paulo quoque post, *gladium ancipitem*, pro *bicipitem*, legitur.

[c] Glossema istud, *idest, humi dormitiones*, Reginæ ms. Mox ξηροφαγίαις reposuimus ex mss. pro ξηροφαγίαις.

[d] Rescribimus *intecta* ex Regin. ms. pro quo vulgati libri *infecta* præferebant. Mox idem ms. bono æque sensu, *quorum & vita sermo congruus scandalizat* &c.

[e] Ms. Reginæ, *nec spiritui copulatus id erat, quod spiritus*.

nuntiis Domini, *populo dicens : Ego vobiscum sum*, *dicit Dominus*. [a] Quidm putant & Joannem Baptistam, & Malachiam, qui interpretatur *Angelus Domini*, & Aggæum quem nunc habemus in manibus, fuisse Angelos, & ob dispensationem & jussionem Dei assumsisse humana corpora, & inter homines conversatos. Nec mirum hoc de Angelis credi, quum pro salute nostra etiam Filius Dei humanum corpus assumserit: & ob hanc caussam etiam de apocryphis præbent testimonium, ubi dicitur: Quod Jacob, qui postea vocatus est Israel, Angelus fuerit, & propterea supplantaverit fratrem in ventre matris suæ. Joannem quoque ad vocem Mariæ matris Domini, exultasse in utero Elizabet: & omnium rationabilium unam esse naturam: & ob hanc caussam homines qui placuerunt Deo, æquales Angelis fieri. Hoc illi sentiant. Cæterum nos nuntium Domini, id est, Angelum, qui Hebraice dicitur MALACH, simpliciter Prophetam dictum recipiamus ab eo, quod Domini voluntatem populo nuntiavetit, sive quia in multis locis Dominus noster atque Salvator Angelus Dei dicitur, sicut ibi; *Magni consilii Angelus*, typum Salvatoris dicimus in Aggæo præcurrisse. Porro quod ait, *nuntius Domini*, *de nuntiis Domini*, tale est quasi dixisset, Propheta de Prophetis. Quod ait, *nuntius Domini populo dicens : Ego vobiscum sum*, *dicit Dominus*, non loquitur ad Zorobabel & Jesum, cum quibus & in quibus semper erat Dominus (semel enim eos diximus secundum diversas intelligentias in persona Salvatoris accipi) sed ad populum qui timuerat a facie Domini. Quia populus erat, necdum ad Dei venerat caritatem, quæ foras mittit timorem. Accipit ergo populus pro Dei timore mercedem, ut Dominus cum illis sit, & est sensus: Ego ero vester adjutor, ædificate domum meam, quæ in vobis destructa est: me in medio vestri constituto, nemo ædificationem vestram prohibere poterit.

[a] Origenistarum opinatio.

Libri apocryphi.

Gen. 25. & 32.

Luca 1.

מלאך

Isai. 9. 6.

V. 14. *Et suscitavit Dominus spiritum Zorobabel*, *filii Salathiel*, *ducis Juda*, *& spiritum Jesu filii Josedec Sacerdotis magni*, *& spiritum reliquorum de omni populo : & ingressi sunt*, *& faciebant opus in domo Domini exercituum Dei sui : in die vicesima quarta mensis*, *in sexto mense*, *in anno secundo Darii regis*. Pro duce Juda, Septuaginta transtulerunt, *de tribu Juda*, & pro opere, *opera*: cætera similiter. Ubiquumque autem nos ponimus, *Dominum exercituum*, illi diverse aut *Dominum omnipotentem*, aut *Dominum sabaoth*, aut *Dominum virtutum* interpretantur. Suscitatur ergo spiritus Zorobabel & spiritus Jesu, interim secundum literam, ut regnum & sacerdotium ædificent Templum Dei. Suscitatur etiam spiritus populi, qui in eis ante dormiebat, non corpus, non anima; sed ut diximus, spiritus, qui magis ædificare scit Templum Dei. *Et ingressi*, foris enim fuerant, *faciebant opera*, quæ digna erant penetralibus domus Domini: in eodem anno Darii regis quo & supra, in eo mense qui & in principio positus est; sed non in eodem die. Ibi enim unus dies mensis ponitur: hic vero vicesimus quartus, ut inter primum diem, quo Dominus loquitur per Aggæum, & vicesimum quartum, quo ingressi sunt, & faciebant opus in domo Domini, viginti duo dies medii fuerint, quot & literæ sunt apud Hebræos. Necesse enim habuerunt doceri quæ essent elementa principii sermonum Dei, quæ eos prohiberent dicere: *Nec dum venit tempus domus Domini ædificandæ*, & habitare in domibus concavis, & ut supra dixi, in ima demergi. Provocarentur vero ponere corda sua super vias suas, & meminissent propter negligentiam quanta perpessi fuerint. Et ut ascenderent in montem, & cæderent ligna, & ædificarent domum Domini, & non paterentur ea quæ fuerant ante perpessi. Denique in his viginti & duobus diebus, timuit populus a facie Domini, & ingressi sunt in die vicesimo quarto mensis, in sexto mense anno secundo Darii regis, & faciebant opus in domo Domini exercituum Dei sui. Præcipitur autem nobis, ut ædificari possit domus spiritualis in sacerdotium sanctum, ad offerendas spirituales victimas placentes Deo, tales nos præbere,

Viginti duæ literæ apud Hebræos.

[a] Nimirum Origenes Tomo secundo in Joannem, cujus argumentum mox totidem pene verbis Hieronymus recitat, nosque inferius adducemus ad Prooemium Commentariorum in Malachiam. Quam vero ab eo longe S. Pater abhorreret, tota ferme ejus evincit Epistola ad Evangelum de Melchisedech, in nostra recensione LXXIII. tum CXXI. ad Algasiam Quæstione I. Ut plane adeo injuriosi Hieronymo sint, qui vel ex hoc Commentarii loco, ut olim Ruffinus Invectiv. I. vel ex apocrypho opere Commentariorum in Psalmos, ut Genebrardus, huic eum adhæsisse errori putant. Plura inferius ad Malac. cap. I. dicenda hac de re nobis sunt.

bere, ut suscitetur in nobis Spiritus Sanctus, & ingrediamur in domum Domini, & faciamus opera Domini. Jam enim Zorobabel de genere David, & Jesus Sacerdos in æternum suscitatus est a Patre in virtute, secundum spiritum sanctificationis de resurrectione mortuorum, ut ille præsit operi; nos vero faciamus, ipso adjuvante & disponente. Quæ tamen opera Dei facere ante non possumus, nisi timeamus a facie Domini, & credamus, & ingrediamur templum Dei, & ea quæ domui Dei digna sunt perpetremus. Quoniam vero adhuc in sæculo sumus, & tempus ædificationis nostræ sub Dario rege versatur, in quo generationi, conjugiis carnique servitur: idcirco in sexto numero quo factus est mundus, & in secundo anno qui dividit unionem, (materia enim in qua mundi reparatio sobolisque consistit, duplicem numerum diligit) ingredimur domum Domini, & utroque populo congregato, exstruimus templum Dei. Ex [a] duobus enim duodecim numeris, vicesimi quarti numeri summa consistit: quia tam ex circumcisione quam ex gentibus, Christi Ecclesia prima quæ eversa fuerat, ædificata est. Sed & hoc possumus dicere, quia octavus numerus qui sanctus est, & in veræ circumcisionis typo accipitur, triplicatus vicesimum quartum numerum facit, figuraliter nos docemur, ut ædificemus domum Domini in amputatione carnis, & vitiorum circumcisione, & veram puritatem esse credamus in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Porro alius sexies quartum supputavit numerum, & quattuor refert ad elementa mundi, ex quibus subsistimus; sex vero ad conditionem mundi, in quo ipsa elementa versantur. Et dicit: quia adhuc in materia sumus, & gravi corpore circumdamur, & servimus generationibus, exstruere quidem nos templum, & intrare in domum Dei, & quasi de somno gravi suscitari spiritum nostrum; sed adhuc in vicesimo quarto die idipsum facere.

Numerus octavus sanctus.

Vera puritas in nomine Trinitatis.

Cap. II. *IN septimo mense, vicesima & prima mensis, factum est verbum Domini in manu Aggæi Prophetæ dicens: Loquere ad Zorobabel, filium Salathiel, ducem Juda, & ad Jesum filium Josedec Sacerdotem magnum, & ad reliquos populi, dicens: Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima, quid vos videtis hanc nunc? numquid non ita est quasi non sit in oculis vestris? Et nunc confortare, Zorobabel, dicit Dominus, & confortare, Jesu fili Josedec Sacerdos magne, & confortare, omnis populus terræ, dicit Dominus exercituum, & facite: quoniam ego vobiscum sum, dicit Dominus exercituum. Verbum quod pepigi vobiscum quum egrederemini de terra Ægypti, & spiritus meus erit in medio vestrum, nolite timere. Quia hæc dicit Dominus exercituum, adhuc unum modicum est, & ego commovebo cælum & terram, & mare & aridam, & movebo omnes gentes. Et veniet desideratus cunctis gentibus, & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum, & meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius novissimæ, plusquam primæ, dicit Dominus exercituum. Et in loco isto dabo pacem, dicit Dominus exercituum.* Eodem anno, sed mense septimo, in quo solennitates * Dei sunt prima & vicesima die mensis, id est, completis tribus hebdomadibus, & perfecta in mysterio Trinitatis requie, tertio factum est verbum Domini in manu Aggei Prophetæ, qui continuo labore sudabat, ut semper in eo sermo Dei haberet [b] accessum. Præteritorum enim obliviscens, & in futurum se extendens, ita quotidie laborabat, quasi præcedentium operum nihil haberet. Dicitur ergo ei: *Loquere ad Zorobabel, & ad Jesum, & reliquum populum*, qui viderunt antiquam domum Dei, & nunc intersunt instaurationi ejus, numquid ad comparationem prioris, non talis est ista quæ cernitur, ut quodam modo non esse videatur? Verum nolite desperare, nec lassas manus dimittite, sed & tu, Zorobabel & tu, Jesu, & omnis popule, confortamini, & facite opus in domo mea: Ego enim sum vobiscum, & sermo meus quem pepigi vobiscum, quum egrederemini de terra Ægypti. Et spiritus meus non recedet a vobis: nolite timere, ego sum qui jubeo Dominus omnipotens, cujus dixisse, fecisse est. Quando primum testamentum

* al. die.

b Philip. 3.

a Melior utrique lectio sit, quam & Victorius probat, *ex his enim duodecim numeris.*
b Ms. Regin. *haberet ascensum.*

tum dabam, & in Sina monte sum visus, commovi cælum & terram, & mare Rubrum, & desertum, ut vobiscum ponerem Testamentum, nunc autem polliceor vobis me adhuc semel cælum & terram & mare & aridam commoturum, ut illis commotis, moveantur omnes gentes, & veniat juxta LXX. *quæ electa sunt Domini* de cunctis gentibus, juxta Hebraicum vero, *veniet desideratus cunctis gentibus* Dominus noster atque Salvator. Tunc implebo domum istam gloria majore quam priorem, & semper vobis addam, dicit Dominus omnipotens. Et ne forsitan sponsorem putetis infirmum: meum est aurum, & meum est argentum, & meæ sunt cunctæ opes. Ego in ornamentum Templi aurum argentumque donabo, ut major fiat hujus domus gloria quam prioris. Et quia difficile videtur quod polliceor, & humana infidelitas ad majora promissa semper hæsitat, propterea rursum dico qui promitto, Dominus omnipotens sum. Porro quia scio ad ædificationem inclytæ domus, & quæ superatura sit domum pristinam, nihil ita facere, ut pacem, idcirco & hanc spondeo. Dabo enim in loco isto pacem, dicit Dominus exercituum: ut pax quæ exsuperat omnem sensum, custodiat domum meam, & sit in pace locus meus. Has interim παραφραστικῶς expositionis lineas duxerim, ut ex his ad sublimiorem intelligentiam, etiam nobis tacentibus, prudens Lector ascendat. Fit ergo sermo Dei ad eos qui operari ceperant in domo Domini omnipotentis, jam in requie, id est, in mense septimo, & in Trinitatis plenissimo sacramento, vicesima prima mensis, & ad Aggæum Dei festa celebrantem, qui rursum manum suam sermoni Domini præparaverat, & dicit ad eum: Loquere ad Zorobabel de tribu Juda, & ad Jesum Sacerdotem magnum, qui pro nobis & homo fieri dignatus est & Sacerdos, & ad reliquias populi. ad comparationem enim totius orbis, [a] parva pars fuit in principio credentium. Igitur quæ loquutus sit audiamus. Fuit quondam in Israel domus Dei, quæ nunc ita deserta est, ut nec fuisse credatur; ex

Humana infidelitas ad majora promissa semper hæsitat.

A quo quæ fuerat dilecta, [b] facta est non dilecta, & qui non populus Dei, cepit esse populus Dei. Et est domus illa quondam gloriosa: nunc in conspectu Zorobabel & Jesu & reliquiarum populi quasi non sit. Hoc autem non solum de Templi ædificiis quæ cernimus corruisse, accipere debemus; sed de omnibus quæ quondam præclara habuere Judæi. Verumtamen quia facta est prior domus quasi non subsistens, B provocatur Zorobabel dux, & Jesus Sacerdos, ut regnum Christi, & sacerdotium roboretur, & populus ejus qui quondam terræ fuit populus, faciat opera in domo Domini, & sciat Deum sibi esse præsentem: faciat quoque verbum, quod pepigit Dominus cum eis quando egrediebantur de terra Ægypti. Atque utinam & nos egrediamur de Ægypto, ut verbum testamenti quod accepimus, impleamus. Re- C promittit quoque Dominus Deus his qui faciunt opera in domo ejus, & implent quem accepere sermonem, spiritum suum, dicens: *Et spiritus meus erit in medio vestrum.* Sacramentum cernite Trinitatis: Ego sum vobiscum, & spiritus meus, & Verbum, in quo posui testamentum quum egrederemini de Ægypto. Quod autem dicit in medio vestrum, juxta illud sentiendum est, quod in Evange- D lio scriptum legitur: *Medius enim vestrum stat, quem vos nescitis, qui post me veniet.* Hæc ergo dicit Dominus exercituum ad vos qui videtis domum priorem sic esse quasi non sit. Movi cælum, quando de cælo audita est vox mea. Movi terram, quando priori populo tradidi Testamentum; & in adventu meo, caligo, turbo, tenebræ cernebantur. Movi mare Rubrum, quando viam præbui populo transeunti. E Movi aridam, vel Ægyptum per plagas cultu Dei vacuam, vel solitudinem per quam quadraginta annis [c] circumduxi populum. Hæc adhuc semel movebo. Quod factum cernimus in adventu Domini Salvatoris. Tempore quippe passionis ejus, fugiente sole, cælum motum est & tenebræ factæ sunt super omnem terram ab hora sexta usque ad horam nonam. Mota est terra, & saxa scissa sunt, & se-

Trinitatis sacramentum.

Joan. 1. 26.

Matth. 27.

Luc. 23.

[a] Idem ms. *quota pars fuit* &c.

[b] Solenni amanuensium lapsu e Victorii editione exciderunt verba, *facta est non dilecta*.

[c] Denuo idem ms. *quadraginta annis populus circuivit*.

& ſepulcra reſerata : motum eſt mare, dracone qui in eo erat interfecto : mota eſt & arida, infructuoſa quondam gentium ſolitudo. In hoc autem univerſitatis tremore, commotæ ſunt etiam omnes gentes : Quia in omnem terram exivit ſonus Apoſtolorum Domini, & verba eorum penetraverunt
Pſal. 18. uſque ad terminos orbis terræ. Ob id autem omnes motæ ſunt nationes, ut
a ex earum motu [a] veniret electa gentium multitudo, & quæ ubiquumque præclara ſunt. Verbi gratia : Electa de
Eccleſiæ electæ. Corintho, quia multus erat in ea populus Dei. Electa de Macedonia, quia
1. Theſſ. 4. grandis in Theſſalonica Dei Eccleſia congregata, non habebat neceſſarium ut de caritate doceretur. Electa de Epheſo, ut arcana Dei & nullis antea revelata ſacramenta cognoſcerent. Quid plura? omnes gentes commotæ ſunt, ad quas Salvator Apoſtolos miſerat,
Mat. 28. 19. dicens : *Euntes, docete omnes gentes*, & ex multis vocatis pauci electi, primi-
1. Pet. 5. 13. tivorum Eccleſiam conſtruxerunt. Unde & Apoſtolus Petrus : *Salutat vos*, inquit, *quæ in Babylone eſt electa, & Marcus filius meus*, Et Joannes : *Senior*, inquit, *electæ dominæ* ; ac deinde filios memorat electæ. Commotis ergo gentibus, quas quidem poſſumus & contrarias accipere fortitudines, non valentes ſplendorem Domini ſuſtinere, venerunt electa omnium gentium, & repleta eſt gloria domus Domini, quæ eſt Eccleſia Dei viventis, columna & firmamentum veritatis. Hæc ſecundum LXX. Cæterum in Hebraico melius & ſignificantius habetur ut ſupra poſuimus : *Et movebo omnes gentes, & veniet deſideratus cunctis gentibus*. Vere enim poſtquam ille venit, impleta eſt gloria domus Domini. Et quantum Dominus diſtat a ſervo, tantum do-
b mus [b] Domini melior eſt cui præeſt Dominus, a domo priore cui præfuit ſervus. Quod autem ait : *Meum eſt argentum, & meum eſt aurum, dicit Dominus exercituum*, non puto quemquam exiſtimare quod de argento loquatur & auro, quæ a divitibus & regibus poſſidentur. Hoc enim modo, non ſolum argentum & aurum Dei eſt quaſi Creatoris ; ſed & cætera metalla, æs, ſtannum, plumbum, & quod domat

A omnia ferrum. Sed ego argentum, quo domus Dei ornatur, exiſtimo eloquia Scripturarum, de quibus dicitur : Pſal. 11. 7.
Eloquia Domini eloquia caſta : argentum igne examinatum, probatum terræ purgatum ſeptuplum, & aurum quod in occulto ſanctorum ſenſu, & in cordis verſatur arcano, & ſplendet vero lumine Dei, quod & Apoſtolum de ſanctis, qui ſuper fundamentum Chriſti ædificant, ſenſiſſe perſpicuum eſt, Au-
B rum, argentum, lapides pretioſos : ut in auro ſenſus occultus ſit, in ar- 1. Cor. 3.
gento ſermo [c] decens, in lapide pre- c
tioſo, opera Deo placentia. His metallis illuſtrior fit Eccleſia Salvatoris, quam quondam ſynagoga fuerat : his lapidibus vivis ædificatur domus Chriſti, & pax ei præbetur æterna. Porro quod ſequitur in Septuaginta, *Et pacem animæ in acquiſitionem omni qui creatur, ut ſuſcitet Templum iſtud*, qua-
C ſi ſuperfluum & vix cohærens, quippe quod nec apud Hebræos, nec apud alium quemquam Interpretem fertur, omiſimus.

In viceſima & quarta noni menſis, in V. 11. 12.
*anno ſecundo Darii * factum verbum eſt* & ſeqq.
Domini ad Aggæum Prophetam, dicens : * Vulg. addit *Regis*.
Hæc dicit Dominus exercituum : Interroga ſacerdotes legem, dicens : Si tulerit homo carnem ſanctificatam in ora veſtimenti ſui, & tetigerit de ſummitate ejus
D *panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum : numquid ſanctificabitur? Reſpondentes autem Sacerdotes, dixerunt : Non. Et dixit Aggæus : Si tetigerit pollutus in anima ex omnibus his, numquid contaminabitur? Et reſponderunt Sacerdotes, & dixerunt : contaminabitur. Et reſpondit Aggæus, & dixit : Sic populus iſte, & ſic gens iſta, ante faciem meam, dicit Dominus : & ſic omne opus manuum eorum, & omnia quæ obtu-*
E *lerunt ibi, contaminata erunt*. LXX. *Viceſima & quarta noni menſis, anno ſecundo ſub Dario, factus eſt ſermo Domini ad Aggæum Prophetam, dicens : Hæc dicit Dominus omnipotens : Interroga ſacerdotes legem, dicens : Si ſumſerit homo carnem ſanctam in ſummitate veſtimenti ſui, & tetigerit ſummitas veſtimenti ejus panem, aut coctionem, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum, ſi ſanctificabitur? Et reſponderunt Sacerdotes, & dixerunt :*

a Ferme rectius in eodem mſ. *venirent electa gentium, & quæ ubiquumque præclara ſunt*.
b Vacat heic loci in Regin. mſ. vox, *Domini*.
c Victor. *ſermo dicens* : ferme rectius in Regin. mſ. *ſermo decens*.

runt : Non. *Et dixit Aggæus: Si tetigerit immundus in anima de omnibus his contaminabitur ? Et responderunt Sacerdotes , & dixerunt : contaminabitur . Et respondit Aggæus , & dixit : Sic populus iste , & sic gens hæc coram me , dicit Dominus , & sic omnia opera manuum*
a *eorum . Et quiquumque appropinquaverit* [a] *ibi , contaminabitur , propter munera eorum matutina , dolebunt a facie malitiarum suarum , & odoratis in portis arguentes* . Propterea & Septuaginta Interpretum Editionem posuimus , quia in quibusdam verbis dissonare videbantur . Et hoc quod dicitur : *Propter munera eorum matutina , dolebunt a facie malitiarum suarum , & odoratis in portis arguentes* , nec in Hebræo , nec apud alios Interpretes invenitur . Notandum quod in [b]
b isto loco : *In vicesima & quarta die mensis noni anno secundo* , non ut supra tertia vice dicitur : *Factum est verbum Domini in manu Aggæi Prophetæ* ; sed *ad Aggæum Prophetam* . Ibi enim (quia adhuc [c] profectum habebat , & opera tantum munda , cor autem illius necdum
c plenam sapientiam receperat : sive quia habitabat adhuc inter eos , qui dicebant : *Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ*) in operibus tantum ejus sermo factus est Domini . Hic autem quoniam jam Templi jacta sunt fundamenta , & ingressus est populus cum principibus in domum Dei , & facit opus congruum Templo Dei , & audivit mysterium : *Movebo omnes gentes , & veniet desideratus cunctis gentibus* , &
d plenus est vaticinio ; propterea [d] totus ad Aggæum fit sermo Domini . De vicesima quarta die & secundo anno jam diximus : Noni mensis numerus qui hic additur , nunquam in bonam partem legitur . Pascha immolat populus , & alias celebrat festivitates , omnis ejus solennitas die finitur octavo , nec ad nonum pervenit . Qui agnum paschæ præparant , transacta die nona , incipiunt præparare . Dies quoque propitiationis & expiationis mensis septimi , post diem nonam celebratur . Et in Jeremia , sicut legentibus poterit esse manifestum , Jerusalem nono anno a Babyloniis oppugnatur . Quia igitur prophetia de immunditia populi futura erat : idcirco secundo anno Darii nonus mensis jungitur . Rursum quia datur locus pœnitentiæ post immunditiæ correptionem , vicesima quarta die sermo Dei fit ad Aggæum Prophetam , ut quasi ex persona Domini quæstionem a Sacerdotibus sciscitetur ex lege venientem , & dicitur ei : *Interroga sacerdotes legem , dicens* . Simulque considera Sacerdotum esse officii , de lege interroganti respondere . Si Sacerdos est , sciat legem Domini : si ignorat legem , ipse se arguit non esse Domini Sacerdotem . Sacerdotis enim est scire legem , & ad interrogationem respondere de lege . Quod quidem & in Deuteronomio legimus , ut sicubi in urbibus Israel quæstio fuerit exorta inter sanguinem & sanguinem , inter judicium & judicium , lepram & lepram , contradictionem , & contradictionem eant ad Sacerdotes , atque Levitas , & ad Pontificem qui in diebus illis fuerit constitutus , & quærant ab eo legem Domini : quibus respondentibus , faciant quod jubentur . Quod si non fecerint , exterminentur de populo suo . Et ne forsitan in veteri solum Instrumento hæc præcepta videantur : loquitur & Apostolus ad Timotheum , Episcopum non solum irreprehensibilem esse debere , & unius uxoris virum , & sapientem , & pudicum , & ornatum , & hospitalem , sed etiam doctorem . Et ne casu hoc dixisse videretur , ad Titum quoque super Presbyteris (quos & Episcopos intelligi vult) ordinandis , eadem cautela servatur . *Propter hoc reliqui te Cretæ , ut quæ residua erant corrigeres , & ordinares per civitates Presbyteros , sicut ego præcepi tibi : Si quis est irreprehensibilis unius uxoris vir , filios habens fideles , non in accusatione luxuriæ vel in subjectos . Oportet enim Episcopum irreprehensibilem esse sicut Dei dispensatorem , non procacem , non iracundum , non vinolentum , non percussorem , non turpis lucri cupidum ; sed hospitalem , pudicum , benignum , justum , sanctum , continentem , habentem in doctrina sermonem fidelem : ut possit consolari in doctrina sana , & eos qui contradicunt arguere . Sunt enim multi & non subjecti , vaniloqui , & seductores : & maxime qui de circumcisione sunt* ,

Nonus numerus non ponitur in bonam partem.

Jer. 19. & 52.

Sacerdotum officium de lege respondere.

Deut.

1. Tim.

Tit. 1. 5. & seqq.

a Rescripsimus *ibi* , ex Regin. ms. juxta Græcum textum , ἐγγίσῃ ἐκεῖ , *appropinquaverit ibi* , pro quo Martianæus *tibi* legit.

b Regin. ms. *Notandum autem , quod in quarto loco* &c. rectius , ut videtur .

c Idem ms. *quia adhuc prophetiam habebat* .

d Victorius , fortasse rectius , *ad totum Aggæum sermo fit Domini* .

ne sunt, quibus oportet imponere silentium. Hæc prolixius posui, ut tam ex veteri, quam ex novo Testamento, Sacerdotum esse officium noverimus, scire legem Dei, & respondere ad quæ fuerint interrogati. Nec simplicitatem & ciborum continentiam in magistro sufficere: nisi quod ipse facit, possit & alios erudire. Certe quia responsuros puto: hoc eorum esse qui se ab adolescentia præparant ad docendum, frequenter autem judicio Domini, & populorum suffragio in sacerdotium simplices eligi: saltem illud habeant, ut postquam Sacerdotes fuerint ordinati, discant legem Dei, ut possint docere quod didicerint, & augeant scientiam magis quam opes, & non erubescant a laicis discere, qui noverint ea quæ ad officium pertinent Sacerdotum: magisque noctes & dies in Scripturarum tractatu, quam in ratiociniis & supputatione consumant. Quid est autem quod ex persona Domini Aggæus interrogat Sacerdotes? *Si tulerit homo carnem sanctificatam in ora, sive in summitate vestimenti sui, & tetigerit de summitate ejus panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum, numquid sanctificabitur?* Antequam de quæstione tractemus, debemus interim juxta literam nosse, quid sit caro sanctificata, & quid sit immundus in anima. Hostia quæ immolabatur in altari carnes illius sanctæ erant, & inter ipsas sanctificatas carnes erat multa diversitas. Alias enim Sacerdotes in Templi adytis comedebant: alias propinqui eorum domi: alias hi qui de Sacerdotibus videbantur esse maculati: alias Israelitæ qui nullam habebant immunditiam. Hujus diversitatis plena ratio in Levitico dicitur. Immundus autem in anima dicebatur, qui corpus hominis mortui attigerat. In quo animadvertendum, quamdiu anima in corpore sit, immundum non esse corpus humanum: statim vero ut spiritus vegetans artus recesserit, immundum fieri quod terrenum est, sicut in eodem Levitico scribitur: *Et ait Dominus ad Moysen, dicens: Dic Sacerdotibus filiis Aaron, & dices ad eos: In animabus non contaminabuntur in gente sua; sed in cognatis qui appropinquant eis, super matre, & super patre, & super filiis & filiabus, & super fratre & sorore sua virgine quæ*

Nota diligenter totum hunc-ce locum.

Levit. 21. 1. 2.

A *appropinquat ei, & non est tradita viro: super his contaminabitur, & non polluetur repente in populo suo in contaminationem sui.* Considera his præcipi Sacerdotibus non ingredi ad quemlibet mortuum, nisi ad eos cognatos & propinquos, de quibus supra dictum est. Sacerdos autem magnus, id est Pontifex, plus aliquid habebat a cæteris Sacerdotibus: & nec pietas illum, nec affectus flectere poterat, ut immundus fieret in supra-B dictis nominibus. Ait enim Scriptura: *Et super omnem animam quæ mortua est non ingredietur: super patre suo, neque super matre sua, & non contaminabitur.* Scientes ergo quid sit caro sanctificata, & immundus in anima, videamus Propheta quid quærat. Si homo quiquumque, non hic de Pontifice dicitur, aut de Sacerdote, aut de Levita; sed quilibet homo: ubi persona non ponitur, passim omnibus licet carnem tan-C gere. Si tulerit, inquit, carnem sanctificatam, & ligaverit in summitate vestimenti sui, & ipsa summitas vestimenti panem tetigerit, aut quamlibet aliam coctionem, aut vinum, aut oleum, aut omne extra hæc quo homo vesci potest, numquid panis, aut vinum, aut oleum, aut omnis cibus, tactu vestimenti in quo caro sancta ligata est, sanctificari potest? Et respondentes Sacerdotes dixerunt: Non D potest, hoc est, nihil eorum sanctificabitur de quibus quæris; sed ita unumquodque permanebit ut fuerat. Rursum alia quæstio proponitur Sacerdotibus: quod scilicet bene responderint ad superiorem, & quasi similitudo problematis coaptatur, in qua imperitus facile labi potuit. Da enim aliquem nescire legem, & sicut respondit de sanctificata carne non sanctificari panem, aut pulmentum, aut E vinum aut oleum, aue omnem cibum, & in hoc æque respondebit, & dicet: Pollutum in anima non contaminare ea quæ sancta caro sanctificare non potuit. Interrogat igitur, & dicit: Si tetigerit is qui pollutus in anima est, hoc est, qui contagione mortui est immundus effectus, ex his omnibus, panem videlicet aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut reliquos cibos; numquid ex contactu eorum hæc quæ tetigerit polluentur? Et responderunt Sacerdotes, quorum princeps erat Jesus filius Josedec, unde & legem noverant,

verant, & dixerunt contactu ejus, qui immundus eſt, omnia quæ ab eo contacta ſunt pollui. Et reſpondit Aggæus & dixit, de ſuperioribus tacens, quod ſanctificata caro cæteros cibos ſanctificare non poſſit; & de ſecunda tantummodo quæſtione ſermonis ſui texens occaſionem: *Sic populus iſte, & ſic gens iſta ante faciem meam, dicit Dominus:* Qui immundus eſt in anima, & morticinium tetigerit, omne quod tetigerit, & quod obtulerit mihi, immundum erit. Quod autem dicit ſecundum literam, hujuſcemodi eſt: O popule, qui altari tantum exſtructo, & diruta domo mea, hoſtias mihi offers in altari, & victimis ejus & carnibus te ſanctificari putas: ſcito non tam ſanctificari te ex hoſtiis quæ, Templo diruto, tibi prodeſſe non poterunt: quam contaminari omnia opera tua, & cuncta quæ agis, ex eo quod negligis & tuam magis domum quam meam exſtruere conatus es. Sanctum quidem eſt quod offertur in altari; ſed non tam ſanctificaris ex hoſtiis, quam ex eo quod in convallibus habitas, & interes mortuis operibus, pollueris. Hæc juxta hiſtoriam: quamquam ſpiritualis in ea intelligentiæ lineas duxerimus. Cæterum ſecundum ἀναγωγὴν Eccleſiaſticus vir qui immolavit agnum immaculatum & anniculum, & indutus eſt Chriſto, ſi tulerit de carnibus ejus, & ligaverit in ſummitate veſtimenti ſui, & ipſa ſummitas tetigerit Scripturarum panem, qui confirmat corda credentium; aut coctionem, Apoſtolicas Epiſtolas, quæ quaſi veteris Legis carnes concidunt & decoquunt, & conditas præbent eſui; aut vinum quod lætificat cor hominis; aut oleum, in quo exhilaratur facies audientis; aut omnem cibum: lac, quo
1. Cor. 3. aluntur Corinthii, & olera quibus veſ-
Rom. 14. cuntur infirmi, & cætera his ſimilia: non ſtatim quaſi ſanctificata ea comedent quibuſquumque data fuerint. Non enim ex eo quod dicuntur; ſed ex eo quod ſuſcipiuntur, ſanctificant audientes: quia multi auditores [a] legis ſunt, & non factores. Sed & ob id puto hæc univerſa quæ dixi, ex tactu veſtimenti ad veſcentes nequaquam ſanctificata deferri, quod ſummitate tantum pallii continguntur; & ſanctificatæ carnes intrinſecus, humorem, ſanguinem, ve-

A nas, nervoſque non norunt. Sicut igitu ſummitas veſtimenti dominici, & levis tactus non ſanctificat, niſi eum qui comederit carnes agni, & ſanguinem ejus biberit: ſic econtrario immundus in anima, perverſæ quæque doctrinæ, quodquumque tetigerint, immundum faciant neceſſe eſt. Habent enim in ſacramentis panem, & vinum, & oleum, & omnem cibum; ſed ſacramenta eorum quaſi panis luctus,
B omnes qui ea contigerint, contaminabuntur. Legunt & ipſi Scripturas, & Contra hæreticos. quaſi de Scripturarum teſtimoniis conſpergunt panem, & tota nocte in clibano coquunt illum; ſed quum ad veſcendum datus fuerit, comedentes ad inſaniam provocat. Habent pulmentum & coctionem, conantes juxta perverſitatis ſuæ ſenſum myſtica quæque de Scripturis texere, & quaſi coquere, & condire carnes agni, ſed
C coctio illa perditio eſt. Habent & vinum, ſed non de vinea Sorec, & quam plantavit Dominus in Jeremia, electam & totam veram; ſed de vinea Sodomorum. Habent & oleum quod de veteris & novæ Scripturæ teſtimoniis violenter exprimunt, & quaſi in refectionem deceptis & laſſis mentibus Jer. 2. pollicentur; ſed deteſtatur illud ſanctus, & dicit: *Oleum autem peccatoris* Pſ. 140. 5. *non impinguet caput meum.* Habent &
D diverſos cibos, multiplices videlicet variarum ὑποθέσεων diverſoſque tractatus, quos quia immundi ſunt qui ſcripſerunt, & immundo ore prolati ſunt, omnis qui tetigerit, immundus fiet, & in eorum trahetur errorem. Unde reſpondit Aggæus, qui ſcit differentias ſolennitatum, & ob id feſti ſortitus eſt nomen: Sic populus iſte & ſic gens iſta Judæorum, videlicet, atque gentilium, & hæreticorum omnium in
E conſpectu meo, dicit Dominus: Omne quod fecerint, quod mihi obtulerint, vel vota pro ſalute, vel pacifica, vel pro peccato, vel pro delicto, vel in holocauſtum, ſive eleemoſynas, ſive jejunia, ſive victus continentiam, & corporis caſtitatem, contaminata erunt in conſpectu meo. Quamvis enim ſancta videantur ſpecie ſui quæ offeruntur a talibus: tamen quia tacta ſunt ab eo qui pollutus in anima eſt, omnia polluentur.

Et

[a] Deerat penes Martianæum, *legis*: id genus alia paſſim reſtituimus.

V.16.17. & 18. *Et nunc ponite corda vestra a die hac & supra: antequam poneretur lapis super lapidem in Templo Domini. Quum accederetis ad acervum viginti modiorum, & fierent decem, & intraretis ad torcular, ut exprimeretis quinquaginta lagenas, & fiebant viginti. Percussi vos vento urente, & aurigine, & grandine omnia opera manuum vestrarum, & non fuit in vobis qui reverteretur ad me, dicit Dominus.* LXX. *Et nunc ponite super corda vestra a die hac & supra, antequam poneretur lapis super lapidem in Templo Domini, qui eratis quando mittebatis in cypselem hordei viginti sata, & fiebant decem sata hordei: & ingrediebamini torcular, ut hauriretis quinquaginta amphoras, & fiebant viginti. Percussi vos sterilitate, & corruptione aeris, & grandine omnia opera manuum vestrarum: & non reversi estis ad me, dicit Dominus.* Licet omnia quæ obtulistis mihi in altari, quia Templum non ædificaveratis, contaminata fuerint (sine exstructione quippe Templi, donum omne pollutum est) tamen nunc te hortor, o popule, ut sensu ad præterita revertaris, consideresque quæ facta sint, hoc est, & ab hac die vicesima quarta noni mensis anno secundo Darii, quidquid retro gestum est mente complectere, & propter quæ, quanta sustinueris, ut quum deinceps prospera tibi evenerint, scias qua caussa evenerint. Ergo antequam inciperes ædificare Templum, & lapidem super lapidem ponere, quum accederes ad acervum, & putares viginti te habere modios, [a] nonne vix mediam partem colligere poteras? Sive juxta LXX. quum mitteres viginti modios hordei in vas quod vocatur *cypseles*, & existimares te quanquam hordeum mitteres, jumentorum cibum, vel de ipsis viginti modiis esse securum, nonne postea reversus ad vas vix decem modios reperisti? Ad torcular quoque quum accederetis, & videretis uvas, & quinquaginta amphoras vobis oculi pollicerentur: non dico partem mediam, sed vix viginti amphoras exprimere poteratis. Et hæc feci percutiens vos vento urente, & corruptione aeris, & emorientibus frugibus, vacuisque spicarum folliculis, & vinearum botris, ut malorum pondere vos ad meam notitiam provocarem: & nec sic fuit qui reverteretur ad me. Hebræus totam loci hujus continentiam ab eo quod scriptum est: *Et nunc ponite corda vestra a die hac & supra*, usque ad eum locum ubi ait: *vinea & ficus & malogranatum, & lignum olivæ non floruit, ex die ista benedicam*, ita * exposuit: Certe nunc Templi fundamenta sunt jacta; ex hac igitur die qua fundamenta jecistis (quum in præteritum vos sterilitate, & fame, & grandine, siccitate punierim, & non fuerit qui ad me per has plagas reverteretur e vobis) ponite corda vestra in futurum & deinceps, & videte quia omnia vobis prospero cursu fluant. Hoc autem eveniet, quia Templum meum ædificare cepistis: nec in solo altari habentes fiduciam, ædificationem meæ domus contemnitis. Juxta quem sensum breviter possumus dicere, frustra aliquos munera offerre Deo, & eleemosynis atque oblationibus putare Deum posse placari, quum ipsi non exstruxerint in se templum Spiritui Sancto. Tunc enim prosunt eleemosynæ, & munera quæ offeruntur in altari, quum seipsum quis ædificaverit Templum Dei, & post ædificationem templi dona obtulerit in altari. Porro secundum Tropologiam, & ad nos dicitur qui nunc in Jesum Christum credimus, si tamen credimus & opere fidei ostendimus veritatem; ut revertamur mente ad illud tempus quando gentiles eramus, quotidie vitiis servientes, nec exstruxeramus in nobis Templum Deo. Quomodo autem architectus & scientissimus cæmentarius lapidem jungit lapidi, & inferiorem superiori calce gypsoque conglutinat: ita & architectus (quem se & Apostolus esse dicit: *Quasi sapiens architectus fundamentum posui*, & quem de Jerusalem ablaturum se Dominus comminatur) novit quomodo opera jungat operibus, & paulatim exstruat templum Dei. Fundamentum autem hujus templi ponitur Jesus, super quem unusquisque videat quid ædificet: Alius ædificat aurum, argentum, lapides pretiosos, alius ligna, fœnum, stipulam. Et tribus bonis tria econtrario opponuntur mala. Isti sunt lapides de quibus exstructurum se Jerusalem Dominus repromittit: *Ecce*

Hebræus Hieronymi præceptor.

* al. exponit.

Frustra Deo munera offerunt nonnulli.

1. Cor. 3. 10.

a Voculam, *nonne*, atque adeo interrogandi notam Regin. ms. non habet.

Isai. 54. 11. 12.

* al. jaspim.

*Ecce ego præparabo tibi carbunculum lapidem tuum, & fundamenta tua sapphirum, & ponam propugnacula tua * jaspidem, & portas tuas de lapide crystallo, & murum tuum de lapidibus electis.* Neque enim putandum est secundum Judaicas fabulas & inepta figmenta, Deum auro & gemmis ædificaturum Jerusalem, & non vivis lapidibus, qui nunc volvuntur super terram, & juxta naturas lapidum, vel igniti fide sunt, ut carbunculus, vel toti cælestes, & in thronum Dei redacti, ut sapphirus, vel innocentia & bonorum operum simplicitate lucentes, ut crystallus. Dicitur ergo nobis ut consideremus quæ retro passi fuerimus antequam in nobis ædificaremus templum Dei. *Quum accederetis*, inquit, *ad acervum viginti modiorum, & fierent decem*: sive juxta LXX. *quum mitteretis in cypselem viginti modios hordei, & fierent decem modii hordei*. Quidquid enim ante Christum videbamur habere virtutum bonorumque operum, non erat frumentum, sed hordeum: & ipsum hordeum, non secundum spem & vota nostra, quod de Isaac legimus, centenas fruges dabat, sed vix mediam partem laboris nostri ex eo invenire poteramus, & dicebatur ad nos: *Tanta passi estis sine caussa?* Sed & quum intraremus ad torcular, & quinquaginta vini amphoras supputaremus (quem numerum, completis septem hebdomadibus, unio divinitatis includit) & putaremus nos habere vinum, quod lætificat cor hominis, subtrahebatur nobis sanctus numerus tricenarius (in quo baptizatur Dominus, & Ezechiel visionem cernit in prophetiæ suæ exordio, & juxta Hebraicum Sacerdotes accedebant ad ministerium Dei) & relinquebantur viginti. Quem numerum amat Esau, unde & Jacob sciens eum hoc numero delectari, mittit quædam animalia in munere, viginti & viginti. Simulque & cerne quod ipse Jacob licet sanctus (tamen eo tempore quo non erat cum patre suo *Isaac*, id est, *risu*; & matre sua *Rebecca*, id est, *patientia*; sed vicinos habebat Assyrios, & habitabat in Mesopotamia, hinc atque inde se cingentibus fluviis) viginti annorum spatio, crudelissimo & avarissimo servivit Labano. Nec moveat quempiam, si dicamus aliquos ante fidem Christi & extructionem templi ejus, mediam partem se laboris sui posse percipere quum apud incredulos nullus fructus sit bonorum operum. Non enim viginti reponit & invenit viginti; sed * cum viginti reposuerit, invenit decem, id est, mediam partem laboris sui. Judæi, & Ethnici, & Philosophi hujus sæculi, cæterique qui sapientiam jactant, in præsenti tantum tempore conversationis suæ & laboris fructum & gloriam capiunt, omnisque spes eorum & merces futuri sæculi tollitur. Hoc autem ideo fit ne penitus desperantes contemnant pœnitentiam; sed aliquando conversi ponant lapidem super lapidem, & ædificent Templum Dei. Quod si in incredulitate permanserint, id ipsum medium quod videbantur habere, perdent. Sequitur enim: *Percussi vos vento urente, & aurugine, & grandine omnia opera manuum vestrarum*. Quidquid autem aurugine & grandine & vento urente percutitur, in pulverem redigitur & favillam, nihilque in eo quod ad utilitatem & ad ᵃ esum pertineat, invenitur. Quæ quidem cuncta fecit Dominus, quia non est inventus in eis qui reverteretur ad eum. Quod si reversi fuerint, & ædificaverint templum Domini, a die qua ædificare ceperint, habebunt quæ prophetiæ sermo subtexit.

Sancti lapides pretiosi.

Gen. 26.

Galat. 3. 4.

Gen. 32.

Laban crudelissimus & avarissimus.

* al. si.

Merces futuri sæculi tollitur a Judæis, Ethnicis & Philosophis.

V. 18. & 22.

Ponite corda vestra ex die ista & in futurum, a die vicesima & quarta noni mensis, a die qua fundamenta jacta sunt Templi Domini, ponite super cor vestrum. Numquid jam semen in germine est, & adhuc ficus & vinea & malogranatum, & lignum olivæ non floruit? ex die ista benedicam. LXX. *Ponite corda vestra a die ista & in futurum: a quarta & vicesima noni mensis, & a die in qua fundamenta jacta sunt Templi Domini, ponite in cordibus vestris: Si ultra cognoscetur super terram area, & si adhuc vinea & ficus & malogranatum, & ligna olivæ quæ non ferant fructum? a die hac benedicam*. Exposui, ait, vobis quæ sustinueritis antequam inciperitis ædificare Templum meum: nunc exponam quæ vobis ventura sint prospera, quia Templum meum ædificare cepistis. A die igitur vicesima quarta noni mensis in quo Templi fundamenta sunt jacta, quan-

ᵃ In aliquot mss. *ad usum pertineat*. Victor. *ad esum perveniat*.

quanta rerum abundantia futura sit, considerate. Nonus est mensis quem nos Novembrem, vel Decembrem dicimus. NISAN enim apud Hebræos mensis est primus, qui appellatur *mensis novorum*: eo tempore quo Pascha faciunt, id est, incipiente Veris exordio, qui secundum lunæ cursum sæpe quandam partem mensis Martii possidet, interdum incipit in Aprili. Ergo si Nisan, Aprilem intelligimus, nonus mensis secundum supputationem Hebræorum December erit. Igitur * decimus est mensis eo tempore quo semina latitant in terra, nec futura fœcunditas conjectari potest. Nunquid jam, ait, semen in germine est? Quod melius Hebraice dicitur, in folliculo, ut thecam frumenti significet. Numquid vinea & ficus, & malogranatum & lignum olivæ florem suum dederunt? ut ex flore intelligatur & fructus. [a] Utique non; mense enim, ut diximus, Decembri futurarum nulla signa sunt frugum. Ne igitur dicatis, hoc me prudenti ratione conjicere, & futuram fœcunditatem de floribus arborum herbisque segetum suspicari: ecce nulla signa sunt; & tamen ego prædico vobis, quia cepistis ædificare Templum meum ad benedictionem meam, frugum omnium fœcunditatem. Hoc secundum Hebraicum diximus. Cæterum secundum Septuaginta longe alter est sensus, quem & ipsum primum debemus juxta literam exponere, ut postea ceptus tropologiæ ordo tractetur. Ponite corda vestra a die hac, qua Templum fundatum est, in futurum, & videbitis tantas futuras esse segetes, & tanta de cunctis agris frumenta portari, ut area nesciat fruges suas, sive ut non sint areæ singulorum, sed præ multitudine jungatur area areæ, & arearum separatio nesciatur in terra. Vinea quoque & ficus, & malogranatum, & lignum olivæ quæ prius vestro vitio non afferebant fructus ' quia mihi necdum ceperatis ædificare Templum, tanta uvarum & pomorum abundantia curvabuntur, ut manifesta fœcunditas manifestam indicet benedictionem. Nonum autem mensem, non in bonam partem accipi, & quartus Regnorum

(Margin: ניסן Nisan mensis primus apud Hebræos. — * al. Decem-ber. — 4. Reg. 25.)

liber, & Jeremiæ narrat historia, in quo obsessa dicitur esse Jerusalem. Tamen quoniam in fine noni mensis Templi fundamenta jaciuntur, hoc intelligere possumus, quod non incipiatur exstrui Templum Domini, nisi mala opera finiantur. Unde & in vicesima quarta die mensis ejusdem, fundamentum Templi ponitur, in quo numero duplex δωδεκὰς & tres ὀγδοάδες, quattuorque ἑξάδες sunt, de quo jam supra plenius disputatum est. Quiquumqae ergo Dei cultui se dedicaverit, & contemserit ῥάθυμον, id est, *negligentem* patronum (qui in Ezræ volumine juxta Septuaginta Interpretes, Templum Dei ædificari vetat) iste [b] nescit mensuram frugum & mercedis suæ. Vel certe propter hoc quod dicitur: *si adhuc cognoscetur super terram area*, qui seminaverit in spiritu, & de spiritu messuerit vitam æternam, nequaquam sibi thesaurizabit in terra, sed omnia opera ejus, & mercedes operum in cælestibus colligentur. Vinea quoque, id est, sermo Dei, cujus in unoquoque Pater agricola est; & ficus, Spiritus Sancti dona dulcissima; & malogranatum, Ecclesiastica dogmata & scientia Scripturarum, quæ sponsæ genis in Cantico Canticorum comparatur, & ligna olivæ dabunt refectionem, & illuminationem cordis ei qui ceperit ædificare Templum Dei. Quod autem vinea & ficus & oliva (paulisper de malogranato differo) referantur ad personam Salvatoris, & Dei Patris & Spiritus Sancti, in Judicum libro plenius legitur, ubi vadunt infructuosa ligna, ut constituant regem super se, dicuntque per ordinem vineæ & ficui & olivæ, ut regnent super ea, & tam vinea, quam ficus & oliva renuunt tale imperium, nec dignantur super infructuosa ligna regnare. Tunc illa veniunt ad lignum sterilitatis suæ regem, id est, ad rhamnum spinosum fruticem, & arbusculam sentibus uncinisque contextam, quæ teneat quidquid attigerit, & retentum vulneret, & vulneratorum sanguine delectetur: insuper & ignem emittat a se, & regnata ligna consumat. Referimus autem rhamnum ad diabolum, & secundum virgulti naturam, illius naturam inter-

(Margin: Jer. 39. & 52. — 1. Esdr. 4. — Galat. 6. — Cant. 2. — Judic. 9.)

[a] Hanc placuit Reginæ codicis lectionem præferre: *Utique non; mense enim, ut diximus*, &c. In vulgatis antea libris erat, *utique nono mense, ut diximus*.

[b] Regin. ms. *iste nesciet mensuram mercedis suæ*.

pretabimur. Porro vinea & ficus, & oliva ibi erunt, ubi malogranatum fuerit, quæ arbor propter granorum nimiam multitudinem, & intertextis membranulis quandam geometricam compositionem, & diversas quidem mansiunculas; sed tamen omnes una cortice comprehensas, semper in Scripturis super Ecclesiæ persona ponitur.

Malogranatum semper in Scripturis de Ecclesia intelligitur.

V. 21. 22. & seqq. *Et factum est verbum Domini secundo ad Aggæum, in vicesima quarta* [a] *die mensis, dicens: Loquere ad Zorobabel ducem Juda, dicens: Ego movebo cælum pariter & terram, & subvertam solium regnorum, & conteram fortitudinem regni gentium; & subvertam quadrigam & ascensorem ejus; & descendent equi & ascensores eorum vir in gladio fratris sui. In die illa, dicit Dominus exercituum: Assumam te, Zorobabel fili Salathiel, serve meus, dicit Dominus, & ponam te quasi signaculum: quia te elegi, dicit Dominus exercituum.* In LXX. addita sunt, [b] *mare & aridam*; & minus habet, *Conteram fortitudinem regni gentium*, quod plenius ex ipsorum lectione * noscitur. Notandum autem quod in eadem die, hoc est, in vicesima & quarta noni mensis, tacito mensis numero, quia de Christi * prophetabant adventu, & de regno ejus, secundo ad Aggæum sermo fit Domini nostri, non in manu ejus ut prius, neque ad Aggæum Prophetam, ut in visione quarta, sed tantum ad Aggæum, id est, ad Domini festa celebrantem: quia nequaquam venturum, sed venientem nuntiaret & cerneret. Et quomodo Abraam vidit diem Christi, & lætatus est; & Joannes Agnum Dei digito demonstravit: sic & ipse videns regnum Filii Dei, haberet in se universas solennitates. In hoc loco apud plerosque diversa sententia est: Alii enim suspicantur de primo ejus adventu dici: alii de secundo, quando in sua majestate * venturus est. Nos utrumque suscipimus, quia & tunc regnavit quum venit, & postea regnaturus est. Attamen si de fine mundi voluerimus accipere, illud dicemus quod Apostolus ad Corinthios loquitur: Destruendum omnem principatum & omnem potestatem & virtutem, ut sit Deus omnia in omnibus. Et quia mysticum est quod dicitur, & ad finem rerum pertinet; idcirco jubetur Propheta ad solum Zorobabel loqui, quem in typo Christi propter assumtionem corporis ex semine David processisse monstravimus. Huic ergo dicuntur quæ in fine ventura sint, quod transeat figura hujus mundi, & fiat cælum novum, & terra nova, [c] & commoveat Dominus cælum & terram, & destruat omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dissipet [d] reges regum, sive ut habetur in Hebræo, *regnorum*, & interficiat omnem fortitudinem contrariam, ut ipsis quoque qui ante regnaverant, & gentes sub sua tenuerant ditione, prosit regni eorum destructio, & omni præliandi studio dissipato, sequatur pax; hoc est enim quod ait: *Et subvertam quadrigam, sive quadrigas, & ascensores earum, & descendent equi & ascensores eorum.* Et ut sciatis in subversione quadrigarum & corruentium equitum, hoc quod diximus significari: videte quomodo de Christo dicatur in Zacharia quod veniat mansuetus rex, & ascendens super * jugalem & pullum asinæ novellum, & disperdat quadrigas ex Ephraim, & equum de Jerusalem, ut fiat unus grex & unus pastor, & utrumque agmen tam de gentibus quam de Judæis, sub pacifico pastore teneatur. Ut autem hæc quæ perversa sunt destruantur, unusquisque in gladio (quem ego puto sermonem esse doctrinæ acutissimum, & perversa quæque resecantem) consurget adversus fratrem suum, amputans omne contrarium. Sed horum universorum finis est optimus. Post destructionem enim soliorum, & * fortitudines regnantium, & quadrigarum, & equorum, & equitum, in die illa, dicit Dominus omnipotens: *Assumam te, Zorobabel, filium Salathiel, servum meum.* Servus autem dicitur propter corpus humanum, quia tunc & ipse filius subjicietur ei qui subjecit sibi omnia, & in subjectis omnibus videbitur & ipse subjectus. Sed quum hoc fuerit impletum, ponet illum Deus quasi signaculum in manu sua: *Hunc enim signavit*

Marginalia: * al. *noscetur.* — * al. *prophetabatur.* — Joan. 8. — Joan. 1. — * al. *futurus.* — 1. Cor. 15. — * al. *jugalem.* — * al. *fortitudinis regnantium.* — Joan. 6.

[a] Vocem, *dic*, ignorant Hebræus, & Hieronymi Latina versio.
[b] Post verba scilicet, *cælum & terram*. Paulo inferius vox *nostri*, in Regio ms. non est.
[c] In Victorii editione comma istud, *& commoveat Dominus cælum & terram*, desideratur.
[d] Cum Victorio Regin. ms. *& dissipet sedes Regum*. Infra, *& currentium equitum*, pro *corruentium*, ...

gnavit Deus Pater: & hic eſt imago Dei invisibilis, & forma ſubſtantiæ ejus: ut quiquumque crediderit in Deum, hoc quaſi annulo conſignetur.

Obſecro te, Lector, ut ignoſcas celeri ſermone dictanti, nec requiras eloquii venuſtatem, quam multo tempore Hebrææ linguæ ſtudio perdidi; quanquam me [a] Alecto ſemper infantem ac mutum fuiſſe autumet. Cui ego dicam: *Dominus dabit verbum evangelizanti, virtutem multam.*

Studium Hieronymi in lingua Hebræa. *a*

Pſ. 67. 12.

[a] Sane videretur ad codicis Reginæ fidem legendum ex S. Doctoris perſona, *quanquam a lacte ſemper infantem ac mutum fuiſſe me autumem*; verum quod ſubſequitur, *cui ego dicam* &c. id nullo opinari modo patitur. Hieronymus *Alecto* æmulum ſuum dixerit, quod ab inferendis injuriis numquam desineret. Porro ad poſtrema verba, *virtutem multam*, ſive *virtutes multas*, utrumque enim legitur, hæc obſervat Victorius: Hanc, ait, lectionem ſequutus eſt is, qui Marcum interpretatur a principio, in opere quod Hieronymo adſcribitur, eamque ex cunctis Vaticanæ Bibliothecæ mſſ. unus tantum codex retinet: ſenſuſque hujus lectionis eſt: *Dominus dabit virtutes multas*, ſeu *virtutem multam, evangelizanti verbum*. Nos tamen correximus: *Dominus dabit verbum evangelizanti virtute multa*. *Evangelizantibus* enim legitur cunctis in vulgatis editionibus Græcis, & Latinis, tam manuſcriptis, quam impreſſis. Eamque lectionem non ſolum alibi ipſe Hieronymus ſemper ſequitur, ſed ſervavit adhuc vetuſtiſſimus, ac mille ferme annorum Vaticanus Græcus codex, legens δυνάμει πολλῇ, conſentiuntque cum eadem quadraginta ſex Bibliorum penes me vetuſtiſſima manuſcripta exemplaria. Hebraicæ locutionis ambiguitas diverſitatem introduxit.

Explicit in Aggæum Prophetam.

INCIPIT COMMENTARIORUM SANCTI HIERONYMI PRESBYTERI IN ZACHARIAM PROPHETAM

AD

EXUPERIUM THOLOSANUM EPISCOPUM

PRÆFATIO.

ULTIMO jam autumni tempore frater noſter, filius tuus Siſinnius monachus, tuæ mihi dignationis Epiſtolam reddidit: qua lecta, gaviſus ſum eſſe te ſoſpitem, & memorem mei, omniumque fratrum qui in ſanctis locis Domino ſerviunt, in quorum refrigeriis facis tibi amicos de iniquo mammona, & præparas æterna tabernacula, ut poſſis cum David dicere: *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum: concupiſcit & deficit anima mea in atria Domini*. Si enim *Paſſer invenit ſibi domum, & turtur nidum ubi ponat pullos ſuos*: cur tu qui Pontifex Domini es, & calcas in fine mundi torcularia, ut ſitientibus populis ſanguinis Chriſti vinum tribuas, non libere proclamabis ac dices: *Cor meum & caro mea* [a] *exultaverunt in Deum vivum: beati qui habitant in domo tua?* Audio te in valle lacrymarum, in loco quem Deus poſuit ad certamen, ut vincentibus coronam daret, aſcenſiones in tuo corde diſponere, & ire de virtute in virtutem, & imitari Domini paupertatem, ut cum illo dives fias, & in te reclinet caput, & per ſingulos [b] dies ſuſcipiatur, viſitetur, alatur, veſtiatur, & præcipue ſanctarum Scripturarum lectione fervere. Quumque tibi cupe-

Margin notes: Pſ. 83. 1. (beside "ſis cum David dicere"); Ibidem. (beside "concupiſcit & deficit"); Pſ. 83. 3. a (beside "dices: Cor meum"); b (beside "caput, & per ſingulos").

[a] Ita mſſ. noſtri, & Victorius ex cunctis vulgatis libris. Martianæus retinuit, *exultavit*.

[b] Vocem *dies* Regin. mſ. neſcit. Et verius fortaſſe vacat, eſtque *homines* ſubintelligendum, pro *dies*.

cuperem ingenioli mei aliquod offerre munuſculum, & cepta in duodecim Prophetas explanatio perveniret ad calcem, ſuſceptum opus deſerere nolui, ſed quod & abſque te dictaturus eram, tuo potiſſimum nomini conſecravi; & gaudeo quod obſcuriſſimus liber Zachariæ Prophetæ, & inter duodecim longiſſimus, eo tempore differendus eſt, quo ob feſtinationem ejus qui reverſurus eſt, nullam moram patitur interpretatio: ſed velim nolim, ſaltem lucrativis per noctem horis atque furtivis dictare compellor, quod tibi dirigam. Scripſit in hunc Prophetam Origenes duo volumina, uſque ad tertiam partem libri a principio. Hippolytus quoque edidit Commentarios, & Didymus quoque Explanationum libros, me rogante, dictavit, quos cum aliis tribus in Oſee & [a] mihi προσεφώνησεν: ſed tota eorum ἐξήγησις allegorica fuit, & hiſtoriæ vix pauca tetigerunt. Itaque imitari cupiens illum patrem familias, *qui profert de theſauro ſuo nova & vetera*: & ſponſam *Mat. 3. 52.* de Cantico Canticorum, quæ dicit: *Nova cum veteribus fratruelis meus ſervavi tibi*: hiſtoriæ Hebræorum tropologiam noſtrorum miſcui, *Cant. 7.* ut ædificarem ſuper petram & non ſuper arenam, ac ſtabile jacerem *Matth. 7.* fundamentum, quod Paulus architectus poſuiſſe ſe ſcribit. *1. Cor. 3.* Tuæ benevolentiæ erit, non eruditionem noſtram, quæ vel nulla, vel parva eſt; ſed pronam in te ſuſcipere voluntatem: ut nos ad cætera provoces, & in longo Scripturarum campo currere cohorteris. Si qui autem ſunt, quibus interpretationem & horum, & aliorum voluminum ante promiſi, ignoſcant incredibili in te amori meo, & quidquid tibi ſcripſi, ſibi ſcriptum arbitrentur: *Caritas enim benigna eſt, caritas non æmulatur, non quærit quæ ſua ſunt*. *Ibid. 13. 4.* Sed jam tempus eſt, ut Zachariæ verba ponentes, Spiritui Sancto interpretationis vela pandamus.

Caput I. *b*

IN *menſe octavo, in anno ſecundo Darii* [b], *factum eſt verbum Domini ad Zachariam filium Barachiæ, * filium Addo, Prophetam dicens.* LXX. *In octavo menſe anni ſecundi ſub Dario, factum eſt verbum Domini ad Zachariam Barachiæ, filium Addo Prophetam, dicens*: Secundo anno Darii filii Hyſtaſpis, ſeptuageſimum deſolationis Templi annum, qui ab Jeremia prædictus eſt, fuiſſe completum, ipſe Zacharias teſtis eſt, dicens, *Domine exercituum, uſquequo non miſereberis Jeruſalem & urbium Juda, quibus iratus es? Ecce iſte ſeptuageſimus annus eſt*: nullique dubium quin Cyrus rex Perſarum, qui Chaldæorum deſtruxit imperium, primo anno regni ſui, quinquaginta circiter millia hominum captivorum de Babylone remiſerit in Judæam: qui vaſa quoque quæ Nabuchodonoſor abſtulerat, reddidit, & Templum * reædificari juſſit in Jeruſalem: principeſque populi qui re- A verſus eſt, conſtituit Zorobabel filium Salathiel, & Jeſum filium Joſedec Sacerdotem magnum. Interfecto igitur apud Maſſagetas Cyro, qui triginta annis regnavit in Perſis, a Tomyri regina Maſſagetarum, Cambyſes filius ejus ſucceſſit in regnum, qui expletis octo annis, duos magos fratres habuit ſucceſſores: quibus occiſis a populo, Darius filius Hyſtaſpis, ex ſententia ſeptem familiarum rex Perſarum conſtitutus eſt. Cu- B jus regni anno ſecundo factus eſt ſermo Domini ad Aggæum Prophetam, & ad Zachariam filium Barachiæ, filium Addo. Super Aggæo jam diximus, de Zachariæ titulo pauca dicenda ſunt. Qui quum ſit filius Barachiæ, quæritur quare dicatur filius Addo. Nec ambigitur juxta Paralipomenon librum, quin ipſe ſit Addo, qui miſſus eſt ad Jeroboam filium Nabath, ſub quo altare * dirutum eſt, & manus regis aruit, rurſumque ad preces illius reſtituta eſt. Igitur a primo anno Cyri regis, uſque ad ſe-

Marginalia: * Vulg. filii. — Jer. 25. & 29. — Zach. inf. 12. — * al. adificari. — Cyrus Rex interfectus apud Maſſagetas. — Cambyſes. — Darius. — 2. Par. 12. — * al. diruptum. — 3. Reg. 13.

a Et mihi, duo e noſtris codd. Palatin. alter & Regius, Micha, aut Michææ, cum antiquis editionibus præferunt: falſo tamen, ut probe notatum eſt Martianæo. Nam in Oſee & Zachariam elucubraſſe Didymum Commentarios, Hieron. ipſe Prologo in Oſee teſtatur, ſeque ait petente dictaſſe. In Michæam non item.

b Addit. in. regis, quod neque in Hebræo reſonat mſſ. noſtrorum ope heic induximus.

ad secundum annum Darii filii Hystaspis, supputantur anni quadraginta, in quibus tantum altare fuerat exstructum, & jacta templi fundamenta, vicinis in circuitu nationibus opus prohibentibus, & Cambyse rege Persarum, * qui super hac re ad principes Syriæ κοίλης, & Phœnicis, ac Samariæ literas miserat. Super quo plenius Esdras scribit historiam. Sed Aggæus in mense sexto in die prima ejusdem mensis prophetare exorsus est. Zacharias vero in eodem quidem anno, sed non in eodem mense: nam post duos menses octavo [a] anni mense fudit vaticinium. Unde recte juxta ordinem duodecim Prophetarum, ille decimus, & hic undecimus ponitur. Magnæque confidentiæ est, immo spei fideique in Dominum, ut quod tanto tempore prætermissum est, vel rege prohibente, vel gentibus, ad commonitionem duorum hominum facere incipiant. Hæc juxta historiam solito more præmisimus. Nunc secundum ἀναγωγὴν breviter differendum est. Octavus apud Hebræos mensis qui apud illos MARESVAN, apud Ægyptios *Athir*, apud nos *November* dicitur, hyemis exordium est: in quo æstatis calore consumto, omnis terra virore nudatur, & mortalium corpora contrahuntur, nec est ulla ex lege solennitas. Scriptum est enim quod ter per annum apparere debeat omne generis masculini coram Domino Deo nostro. Prima festivitas est Azymorum, *Phase*, quod apud nos Græco Latinoque sermone *Pascha* dicitur. Secunda Pentecostes post septem hebdomadas, in qua panes propositionis de novis primum frugibus offeruntur. Tertia in mense septimo, [b] tubarum, propitiationis & tabernaculorum, id est, σκηνοπηγίας, cujus extrema dies egressionis appellatur & terminus. Ergo in captivitate populus constitutus, & adhuc sub rege Persarum, necdum ædificato Templo, necdum mœnibus murisque urbis exstructis, non videt prophetiam tempore lætitiæ, sed post lætitiam. Et tamen qui habebat memoriam Domini, & propter memoriam, benedictionem, & ob benedictionem, testimonium: idcirco ad eum Zacharias filius Barachiæ filius Addo mittitur. *Zacharias* interpretatur *memoria Domini*: Barachia, *benedictio Domini*: Addo, *testimonium ejus*. Videamus ergo, sermo Domini qui erat in principio apud Deum Patrem, quid in Zacharia Propheta sit loquutus ad populum.

*al. quod.

מרחשון

Exod. 34.

Festa Judæorum tria.

V. 2. & 3. *Iratus est Dominus super patres vestros iracundia, & dices ad eos: Hæc dicit Dominus exercituum: Convertimini ad me, ait Dominus exercituum, & convertar ad vos dicit Dominus exercituum. Ne sitis sicut patres vestri ad quos clamabant Prophetæ priores, dicentes.* LXX. *Iratus est Dominus super patres vestros ira magna, & dices ad eos: Hæc dicit Dominus omnipotens: Convertimini ad me, dicit Dominus virtutum, & convertar ad vos, dicit Dominus virtutum. & nolite fieri sicut patres vestri, quos arguerunt Prophetæ, qui prius fuerant, dicentes.* Ira Domini non perturbationem ejus significat qui [c] irascitur; sed eorum merita atque peccata, in quos ira Dei desævit: alioquin Dominus nunquam iratus ulciscitur; sed ad hoc corripit, ut emendet. Unde & Propheta precatur in Psalmis: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me.* Et in alio loco legimus: *Corripe nos, Domine: verumtamen non in furore tuo, sed in misericordia.* Iratus est ergo Dominus super patres eorum qui nunc corripiuntur, non juxta Septuaginta Interpretes *ira magna*; sed *ira* simpliciter. Si enim ira magna esset iratus, nunquam per Danielem & Ezechielem captivos ad pœnitentiam provocasset. Quumque in illos iratus sit, ad vos loquitur Dominus exercituum, pro quo in Hebraico positum est SABAOTH, quod interdum Septuaginta *omnipotentem*, interdum *virtutum* transtulerunt. Et loquitur: Convertimini ad me, & convertar ad vos, juxta illud quod legimus: *Accedite ad Dominum, & accedet ad vos.* Quibus hoc contrarium est: *Recessistis a me, & ego recessi a vobis.* Præcipit autem eis, ut revertantur ad Dominum, qui de Babylonia sunt reversi, ut & Dominus revertatur ad

Ira Domini quid significet.

Psal. 6. 1.

Jer. 10. 24.

צבאות

[a] Victorius, *octavo scilicet anni mense*. Paulo post vulgati omnes libri, *commotionem*, pro *commonitionem*. Nos Regin. ms. præferimus.

[b] Mendose erat penes Martianæum, *turbarum*. Mox pro *egressionis*, corrigit Victor. *egressio*, in recto. Locus est Levit. 23. ubi LXX. habent ἐξόδιον.

[c] Amovimus hinc negandi particulam ad Regin. mi. fidem, & S. Doctoris mentem. Victorius quoque, cui hæc lectio magis placuit, eam negationem in quinque Florentiæ aliisque Brixiæ codicibus se testatur non invenisse. Sensusque, ait, est: In Domino ira non significat perturbationem Dei, cum irascitur; sed significat eorum merita, atque peccata, in quos Dei ira desævit. Alioquin Dominus nunquam iratus ulciscitur; sed ad hoc corripit, ut emendet.

tur ad eos, ne incipiant sustinere filii, quod quondam sustinuerunt patres, ad quos similiter Prophetæ illius temporis sunt loquuti. Notandum quod in paucis versiculis brevibusque sententiis semper in Aggæo, & Zacharia addatur, *dicit Dominus exercituum*, ut sciant, Dominum esse qui præcipit adversus regis imperium, & hostes circumfrementes; & hac ad ædificationem Templi fiducia concitentur.

V. 4. *Hæc dicit Dominus exercituum: Convertimini de viis vestris malis, & cogitationibus vestris pessimis: & non audierunt, neque attenderunt ad me, dicit Dominus.* LXX. *Hæc dicit Dominus* [a] *omnipotens: Convertimini a viis vestris pessimis, & ab adinventionibus vestris malis: & non attenderunt ut audirent me, dicit Dominus.* Ex superioribus pendet sententia, & quæ sequuntur prioribus coaptanda sunt. Non enim Zacharias ad populum loquitur; sed ostendit quid priores Prophetæ ad patres eorum loquuti sunt, ad quod clamaverunt, dicentes: *Hæc dicit Dominus exercituum: Convertimini de viis vestris malis, & cogitationibus vestris pessimis.* Hoc clamabat Isaias, hoc Osee, Joel, Amos, & Jeremias, ut vias malas desererent, & cogitationes pessimas derelinquerent, quibus & opere, & mente peccabant: & nihilominus per Prophetas Dominum commonentem non audierunt, neque attenderunt, nequaquam Prophetas qui eis loquebantur, sed me, [b] dicit Dominus: In illis enim ego eram qui loquebar & contemnebar. Unde & Dominus in Evangelio: *Qui vos*, inquit, *recipit, me recipit.* (Matth. 10. 40.)

V. 5 & 6 *Patres vestri ubi sunt, & Prophetæ? numquid in sempiternum* [c] *vivent? Verumtamen verba mea & legitima mea, quæ mandavi servis meis Prophetis, numquid non comprehenderunt patres vestros? & conversi sunt, & dixerunt: Sicut cogitavit Dominus exercituum facere* * *nobis secundum vias nostras, & secundum adinventiones nostras, fecit nobis.* (* al. ... eum.) LXX. *Patres vestri ubi sunt, & Prophetæ? numquid in sempiternum vivent? Verumtamen sermones meos, & legitima mea suscipite, quæ ego præcipio in spiritu meo servis meis Prophetis, qui comprehenderunt patres vestros: & responderunt atque dixerunt: Sicut preparatus est Dominus omnipotens ut faceret nobis secundum vias nostras, & secundum adinventiones nostras, sic fecit nobis.* Ubi sunt, inquit, patres vestri, qui non audierunt, neque attenderunt me? ubi Prophetæ vestri? ἀπὸ κοινοῦ enim audiendum est: Patres vestri ubi sunt, & Prophetæ vestri ubi sunt? id est, pseudoprophetæ: nunquam enim de sanctis Prophetis diceret: *numquid in sempiternum vivent?* Et his ergo qui peccaverunt, & noluerunt ad me * reverti, & (* al. converti.) his qui peccantes falsis pollicitationibus, deceperunt, morte subtractis, verba mea, quæ per Prophetas meos loquutus sum, permanent in æternum, quæ comprehenderunt patres vestros, & ostenderunt vera esse quæ dixi. Qui patres vestri rerum exitu Prophetarum meorum in se vaticinia comprobantes, conversi sunt ad pœnitentiam atque dixerunt: Sicut prædixit Dominus exercituum ut faceret nobis, secundum opera nostra atque peccata reddidit nobis. Legamus Danielem ex persona sua, & (Dan. 3.) populi, Domino confitentem, quod eum audire noluerint, & juste sibi acciderint quæquumque perpessi sunt.

In die vicesima quarta undecimi mensis Sabat: in anno secundo Darii, factum est verbum Domini ad Zachariam filium Barachiæ, * *filium Addo, Prophetam, dicens.* V. 7. (* Vulg. filii.) LXX. *Quarta & vicesima, undecimo mense, qui est mensis Sabat: in secundo anno sub Dario, factus est sermo Domini ad Zachariam Barachiæ filium Addo Prophetam dicens.* Quidam pro undecimo mense ponunt duodecimum: & vicesimum quartum diem ejusdem mensis arithmeticis rationibus interpretantes, quadrangulum firmum & stabilem numerum suspicantur, volentes certa esse & stabilia quæ scribuntur; nos autem dicamus quod in eodem anno Darii regis secundo, tertio mense post primam Visionem, id est, undecimo post octavum, qui apud Hebræos appellatur SABAT, rursum ad Zachariam factus sit sermo Domini. נבט Secundum numerum esse immundum, & ad conjunctionem carnis, & rerum sæculi, ad materiæ pertinentem, sæpe docuimus. Mensis autem undecimus qui appellatur SABAT, & lingua nostra in *virgam* vertitur, austeritatem & correptionem sonat, juxta illud Apostoli: *Quid vultis?* 1. Cor. 2. 21.
in vir-

[a] Pro *omnipotens*, in Regin. mss. *virtutum* legitur: sicque est in Complutensi Græco exemplari, τῶν δυνάμεων.

[b] Unus Regin. mss. *sed contempserunt me*, *dicit Dominus*.

[c] Hic ex nostris mss. Hebræo, & Vulgata adsentientibus, rescripsimus *vivent*, pro quo erat *vivunt*. In fine cum legeretur, *ita fecit nobis* ex iisdem mss. & textibus nos *ita* adverbium expunximus.

in virga veniam ad vos? Et Psalmistæ dicentis: *Virga tua & baculus tuus, ipsa me consolata sunt*. Et est in acerrimo tempore hyemis, qui ab Ægyptiis *Mechir*, a Macedonibus περίτιος, a Romanis *Februarius* appellatur. Vicesima quoque quarta mensis dies illustrem noctis umbram significat, deficiente luna in tenebras, & cæco ac perpetuo noctis horrore crescente. Unde congrue qui adhuc in captivitate erant, & majore sui parte in Medis atque Chaldæis, & Assyriis exulabant, in secundo anno & undecimi mensis gravissimo frigore, & in vicesima quarta die ejusdem mensis, cernunt Judaico populo quæ sequuntur.

Psal. 22. 5.

V. 8. 9. & seqq. *Vidi per noctem: & ecce vir ascendens super equum rufum, & ipse stabat inter myrteta, quæ erant in profundo, & post eum equi rufi, varii & albi, & dixi: Quid sunt isti, Domine mi? Et dixit ad me Angelus qui loquebatur in me: Ego ostendam tibi quid sint hæc. Et respondit vir qui stabat inter myrteta, & dixit: Isti sunt quos misit Dominus, ut perambularent terram. Et responderunt Angelo Domini, qui stabat inter myrteta, & dixerunt: Perambulavimus terram, & ecce omnis terra habitatur & quiescit. Et respondit Angelus Domini, & dixit: Domine exercituum,* [a] *usquequo tu non misereberis Jerusalem, & urbium Juda, quibus iratus es? Iste septuagesimus annus est. Et respondit Dominus Angelo qui loquebatur in me, verba bona, & verba consolatoria,* LXX. *Vidi in nocte: & ecce vir ascendens super equum rufum, & ipse stabat inter duos montes umbrosos, & post eum equi rufi, & varii, & albi, & dixi: Quid sunt isti Domine? Et dixit ad me Angelus qui loquebatur in me: Ego ostendam tibi quid sint hæc. Et respondit vir qui stabat inter montes, & dixit ad me: Isti sunt quos misit Dominus, ut circuirent terram. Et responderunt Angelo Domini, qui stabat inter montes, atque dixerunt: Circuivimus omnem terram, & ecce omnis terra habitatur & quiescit. Et respondit Angelus Domini, & dixit: Domine omnipotens, usquequo non misereberis Jerusalem, & urbium Juda, quibus iratus es? Iste est septuagesimus annus. Et respondit Dominus Angelo qui loquebatur in me, verba bona, & sermones consolatorios.* Primum differamus historiam; *Vidi* inquit, *per noctem:* non in die, sicut Moyses, qui Deum facie videbat ad faciem: & Isaias qui loquebatur: *Vidi Dominum super thronum excelsum & elevatum:* antequam populus duceretur in captivitatem, antequam Jerusalem destrueretur & Templum; sed adhuc in servitutis malis populo constituto, ea quæ pro eis videt, cernit in tenebris. *Et ecce vir ascendens super equum rufum.* Hunc Hebræi Michaelem Angelum putant, qui ultor iniquitatum & peccatorum sit Israel. Et quod steterit inter myrteta quæ erant in profundo, Myrtos intelligi volunt Prophetas & Sanctos, qui in medio captivi populi versabantur, & erant in profundo. virum autem, id est, Michaelem, equi rufi & varii, & albi sequebantur, ordine ut existimant, commutato: ut albi Medos Persasque significent, quia sub ipsis dimissa captivitas & Templum instauratum est: varii, Macedonas, quorum nonnulli amici, alii persequutores fuerunt (plenissime super hoc Danielis ultima visio loquitur) Rufi vero regnum Romanorum cruentum & sanguinarium, quod populum interfecerit, Templumque subverterit. Alii vero ordinem qui scriptus est, conservantes, virum qui ascenderit super equum rufum, & equos rufos, varios, & albos, quattuor regna interpretantur. Primum & secundum sanguinarium, Assyrios & Chaldæos, quorum primi decem tribus sub Salmanasar duxere captivitas. Secundi Judam & Beniamin incensa Jerusalem civitate, Temploque subverso. Tertios & quartos varios & albos, Medos significari putant & Persas: quorum alii clementes fuerunt, ut Cyrus, & Darius filius Hystaspis, & Assuerus, quem Græci Artaxerxem vocant, sub quo Esther impletur historia: alii crudeles, ut Cambyses, & cæteri. Vidente ergo Propheta virum ascendentem super equum rufum, & post eum equos rufos, varios, & albos, & ignorante quod viderat, visionisque suæ cupiente scire rationem, atque dicente: *Quid sunt isti, Domine mi?* Angelus qui loquebatur in eo, promittit se esse dicturum: & illo reticente, vir qui stabat inter myrteta, commemorat. Ista sunt regna quibus præcepit Dominus, ut perambularent terram, & suæ eam subji-

Isai. 6. 1.

Michael ultor iniquitatum Israel.

Dan. 8.

[a] Vocem *usquequo*, quæ & in Hebreo עד־מתי resonat, & in Vulgata Editione; deerat vero heic penes Martianæum, nos ex Reginæ ms. suffecimus.

ſubjicerent poteſtati. Denique Angeli qui regnis & nationibus præſidebant, non ad alium veniunt, ſed ad ipſum virum & Angelum Domini, qui ſtabat inter myrteta, & dicunt: *Perambulavimus terram, & ecce omnis terra habitatur & quieſcit*. Et eſt ſenſus: Omnia ſub nobis regna tuta ſunt & pacata, nec aliqua premuntur anguſtia. Ex qua reſponſione Angelus, qui interpellabat pro Iſrael, occaſionem accipit pro populo deprecandi, & dicit ad Dominum: Quum omnis orbis quietus ſit & pacatus, quare, Domine, non miſereris Jeruſalem, & urbium Juda: maxime quum ſecundum promiſſa tua captivitatis tempus expletum ſit? Reſponditque Dominus Angelo qui loquebatur in Propheta, verba bona, verba conſolatoria: bona, de futurorum promiſſione: conſolatoria, de præſentium neceſſitate. Hæc juxta literam, ne videremus celare noſtros, quæ a peregrinæ linguæ magiſtris didicimus. Cæterum Eccleſiarum magiſtri, noctem in qua cernitur viſio, obſcuritatem myſticæ viſionis intelligunt. *Poſuit enim Deus tenebras latibulum ſuum*. (Pſal. 17. 12.) Et juxta Septuaginta Interpretes de eo dicitur: *Abyſſus ſicut veſtimentum amictus ejus*. (Pſ. 103, 6.) Vir autem qui aſcendebat ſuper equum rufum, Dominus Salvator eſt, qui [a] diſpenſationem noſtræ carnis aſſumens, audit in Iſaia: *Quare rubra ſunt veſtimenta tua?* (Iſai. 63. 2.) Hic qui nunc [b] captivo populo rufus oſtenditur, in Apocalypſi Joannis in candidis veſtibus, & in candido equo ſedere deſcribitur. (Apoc. 3. & 6.) Quod autem ſtare dicitur inter duos montes umbroſos (licet in Hebræo non habeatur *duos*) novum & vetus ſentiunt Inſtrumentum, quod denſiſſimis foliis, & nemore, & umbroſis ſilvis dicitur eſſe coopertum, quia multis obſcuritatibus involutum eſt. Myrtera autem quæ erant in profundo, inter quæ ſtare deſcribitur, Angelicas intelligunt poteſtates, quæ ei etiam in carne poſito miniſtrarunt. Vel certe montes (ut tollamus quod ſcriptum non eſt, *duos*) abſolute & abſque numero, plurimos ſanctos ſentire poſſumus & Apoſtolos atque Apoſtolicos viros, qui totum orbem rufi, & varii, & albi peragraſſe memorantur. Quorum alii martyrio coronati ſunt, & appellantur rufi. Alii operibus & doctrina, & varietate ſignorum, varii nuncupantur. Alii virginitatis integrorumque dogmatum, & puri cordis, [c] quod cernit Deum, præmia ſuſceperunt. Denique interrogat Propheta eumdem virum, & Angelum qui ſtabat inter myrteta, & dicit: * *Qui ſunt iſti, Domine mi?* (* al. *Quid.*) Et Angelus qui loquebatur in eo, ſenſus videlicet prophetalis, promittit ſe oſtenſurum eſſe quod * cernitur. (* al. *cernis.*) Quumque promiſerit, non ipſe reſpondit, ſed alter qui ſtabat inter myrteta, & dicit: *Iſti ſunt quos miſit Dominus, ut perambularent terram*. A Domino enim miſſi ſunt Apoſtoli, ut totum orbem Evangelica prædicatione complerent, qui poſtquam expleverunt opus, reverſi ſunt ad magni conſilii Angelum qui ſtabat inter eos, qui cum Apoſtolo loquebantur: *Chriſti bonus odor ſumus in his qui ſalvi fiunt, & in his qui pereunt*, (1. Cor. 2. 15.) & inter utriuſque vocationis populos. Et dixerunt ad eum: Perambulavimus terram, implevimus opus quod nobis injunctum eſt, & ecce omnis terra habitatur & quieſcit, quæ ante deſerta erat a Deo: nunc habitatio ejus eſt, quieſcit a bellis, a vitiorum præliis atque peccatis: quia hæreditatem Domini ſuſcepit revertentis ad Patrem, atque dicentis: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis*. (Joan. 14. 27.) Quod autem plena miſericordia poſtulatur, ut inſtante anno ſeptuageſimo, miſereatur Deus Jeruſalem, & urbium Juda, ad illam intelligentiam referunt: Quod quamdiu vera pax veniat, & ſabbatiſmus, & ſeptem decadarum numerus, id eſt, annus ſeptuageſimus impleatur, nec Jeruſalem plenam recipiat libertatem, quæ interpretatur viſio pacis, & eſt Eccleſia, nec urbes Juda, animæ Domi-

[a] Maluiſſet Victorius, cum vetus olim lectio eſſet, *Qui in diſpenſationem noſtræ carnis aſſumens*, reſcribi, *Qui in diſpenſationem noſtræ carnis aſſumtæ*. Sic, ait, infra Zachariæ 9. *Pharetra*, inquit Hieronymus, *in qua ſagitta abſconditur, diſpenſatio eſt carnis aſſumta*. Et Epheſ. 4 *Nec ſtatim*, inquit, *iſta dicentes, locum alteri hæreſi damus, quæ dimidiatam Chriſti aſſerit diſpenſationem. Sed ſic unum & Dei hominis filium confitemur, ne diſpenſationem aſſumti hominis, qua ſalvati ſumus, ex parte credentes, in parte truncemus*. Chriſtus enim veram noſtram carnem, ſeu quod ſacratius dicitur, veram carnis noſtræ diſpenſationem aſſumſit: contra id quod Marcion, Manichæus, & Valentinus hæretici blaſphemabant. Sic enim verum, & non phantaſticum, nec ſpirituale, aereum, aut cæleſte Chriſti corpus fuiſſe monſtratur: ut eruditiſſime hunc errorem confutat D. Hieronymus capite 14. & 17. ſuper Matthæum: & poſt eum Catholicæ veritatis patronus, propugnatorque D. Thomas, in 3. p. Summæ, q. 5. ar. 1. & 2.

[b] Regin. mſ. *qui nunc de captivo populo rufatus oſtenditur*.

[c] Idem mſ. *quo cernunt Deum*.

Dominum confitentes. Denique Domi-
nus repromittit verba bona, verba con-
solatoria: quod nunc ex parte cerni-
1. Cor. 13. 12. mus, & ex parte prophetamus. Quum
autem venerit quod perfectum est, de-
struantur quæ ex parte sunt: & liberati
de Babylone hujus sæculi, clamemus:
Psal. 125. 1. *In convertendo Dominus captivitatem Sion,
facti sumus sicut consolati.*
V. 14, 15. *Et dixit ad me Angelus, qui loqueba-*
& seqq. *tur in me; Clama, dicens: Hæc dicit Do-
minus exercituum: zelatus sum Jerusalem
& Sion zelo magno, & ira magna ego*
*Al. irascar * *irascor super gentes opulentas: quia ego*
* Vulg. ipsi. *iratus sum parum, * ipsæ vero adjuverunt
in malum. Propterea hæc dicit Dominus:
Revertar ad Jerusalem in misericordiis: &
domus mea ædificabitur in ea, ait Domi-
nus exercituum: & perpendiculum extende-
tur super Jerusalem.* LXX. *Et dixit ad
me Angelus, qui loquebatur in me; Cla-
ma, dicens: Hæc dicit Dominus omnipo-
tens: zelatus sum Jerusalem & Sion zelo
magno, & ira magna ego irascor super
gentes quæ superimpositæ sunt: pro eo quod
ego quidem iratus sum modicum, ipsi vero
superpositi sunt in mala. Propterea hæc
dicit Dominus; convertar ad Jerusalem in
misericordia, & domus mea instaurabitur
in ea, dicit Dominus omnipotens: & men-
sura extendetur super Jerusalem.* Adhuc
verba bona, & verba consolatoria hæc
sunt, quæ nunc Propheta clamare
præcipitur: quod zelatus sit Dominus
Jerusalem & Sion zelo magno. Qui
autem zelatur, amare se eam quam
zelatur, ostendit, nequaquam dicens
Jerem. 3. 20. per Jeremiam: *Sicut despicit mulier vi-
rum suum, ita despexit me domus Israel.*
Cui per Ezechielem Dominus loqueba-
Ezech. 16. 42. tur: *Irascens jam non irascar tibi, &
zelus meus recessit a te.* Qui ergo zelatus
est Jerusalem, & Sion (una est autem
atque eadem civitas) nunc irascitur su-
per gentes opulentas, quas supra equos
rufos & albos & varios nominavit:
quod ipse tradiderit eos ad corripiendum:
illæ vero sævierint in traditos; hic ut
filium a pædagogo voluerit emendari;
illæ ut hostem interficere, & punire co-
natæ sint. Cui simile est illud in Isaia:
Isai. 47. 6. *Ego dedi eos in manus tuas: tu autem
non fecisti eis misericordiam.* a *Senis ag-
gravasti jugum, & dixisti, ero in sempi-
ternum domina.* Zelus autem ἀνθρωποπάθως

A sic accipitur, ut ira. Ex quo loco con- Contra negantes vetus Testamentum.
vincuntur hæretici, qui veteri detrahunt
Testamento, quod irascens Deus non
perdere cupiat eos in quos irascitur; sed
emendare. Quia ergo, inquit, zelatus
sum Jerusalem, & Sion zelo magno,
quas adversarii plusquam volueram, de-
presserunt: idcirco hæc dicit Dominus:
Revertar non in una misericordia, sed
in multis misericordiis ad Jerusalem, &
domus mea, id est, Templum, ædifi-
B cabitur in ea sub Zorobabel, & Jesu fi-
lio Josedec; & perpendiculum cæmen-
tariorum extendetur super Jerusalem.
Potest Jerusalem & Sion, visio pacis &
specula, quæ non bella hujus seculi, nec
humilia atque terrena, sed pacem atque
concordiam, & cælorum excelsa consi-
derat, Ecclesia intelligi. Cui propter
vitia atque peccata, & refrigescentem
quotidie caritatem irascens Dominus,
tradet eam persequutionibus, ut quasi
C in conflatorio mundum aurum appa-
reat, & argentum. Adversarii vero
quibus tradita est, eam delere initen-
tes, implent Jerusalem cruore cæso-
rum a porta usque ad portam. Unde
Dominus pacem & misericordiam re- Matt.
promittens, rursum eam ædificaturum
esse se dicit. Et perpendiculum sive
funiculum secundum mensuras & or-
dines singulorom in ea esse tendendum.
Quid sit autem funiculus, sequenti ca-
D pitulo demonstratur, ubi dicit Prophe- Joan. 2, 19
ta: *Levavi oculos meos & vidi: & ecce
vir, & in manu ejus funiculus menso-
rum.* Templum autem Dei quod ad-
versarii destruxerunt, potest & Domi-
ni venerabile Corpus intelligi, de quo
ipse dicebat: *Solvite Templum hoc, &* 2. Cor. 6. 16.
ego in triduo suscitabo illud. Quod in
passione destructum, in resurrectione
suscitatum est, & omnium templorum
seminarium atque exordium fuit, de
E quibus & Apostolus loquitur: *Vos estis
templum Dei, & Spiritus Sanctus habi-
tat in vobis.*
Adhuc clama dicens: Hæc dicit Do- V. 17.
*minus exercituum: adhuc affluent civita-
tes meæ bonis; & consolabitur adhuc Do-
minus Sion, & eliget adhuc Jerusalem.*
LXX. b *Et dixit ad me Angelus qui* b
*loquebatur in me: Adhuc clama, dicens:
Hæc dicit Dominus omnipotens: adhuc
diffundentur civitates in bonis, & misere-
bitur*

a Ms. Regin. *Sed* pro *Senis*: tum alii libri, *jugum valde*.
b Prior iste versiculus, *Et dixit ad me Angelus qui loquebatur in me*, cum in nostris mss. tum in Complutensi, & Aldino Græcis exemplaribus non habetur.

bitur Dominus adhuc Sion, & eliget adhuc Jerusalem. Angelus qui supra dixerat ad Prophetam: Clama: Hæc dicit Dominus exercituum; nunc quoque impellit ut clamet, non vocis intensione, sed mentis: & hoc est quod clamandum præcipit: Adhuc affluent civitates meæ bonis quas nunc cernis a Babylonio igne vastatas, rursum rebus omnibus abundabunt, & præsentibus bonis præteritam miseriam Dominus consolabitur, & eliget Jerusalem, quam paulo ante projecerat. Quod si referimus ad Ecclesiam, cui vera bona & perpetua pollicetur, illa bona esse credenda sunt, de quibus scriptum legimus: *Videas bona Jerusalem*. Et in alio loco: *Si volueritis & audieritis me, quæ bona sunt terræ, comedetis*. Et illud: *Fidens eris in Domino, & elevabit te super bona terræ*. Quæ sibi vir sapiens, cui Dominus incerta & obscura suæ sapientiæ revelarat, spe futurorum promittit, & dicit: *Credo videre bona Domini, in terra viventium*. His bonis post sævissimæ persequutionis incendia, quæ & a gentilibus, & ab hæreticis Arianis Ecclesiæ Domini pertulerunt, pace reddita, videmus Domini Ecclesias affluere, & consolatam Sion, & electam Jerusalem, quas dudum abjecerat. Hoc ipsum & de Templo Domini, & de unoquoque credentium intelligere possumus. Quidam consolatam Sion, & electam Jerusalem, & cætera quæ in hunc modum a Prophetis omnibus prædicantur, ad cælestem Jerusalem referunt, quæ destructa per ruinam, per virtutes ædificanda sit. Quæ nos omnia rectius super Ecclesia interpretabimur.

Ps. 117. 5. Isai. 1. 19. Psal. 26. 13. Sævissima Arianorum persecutio.

℣. 18. 19. & seqq. *Et levavi oculos meos & vidi: & ecce quattuor cornua, & dixi ad Angelum qui loquebatur * in me: Quid sunt hæc? Et dixit ad me: Hæc sunt cornua quæ ventilaverunt Judam, & Israel & Jerusalem. Et ostendit mihi Dominus quattuor fabros, & dixi: Quid isti veniunt facere? Qui ait, dicens: Hæc sunt cornua quæ ventilaverunt Judam per singulos viros, & nemo eorum levavit caput suum, & venerunt isti deterere ea, ut dejiciant cornua gentium quæ elevaverunt cornu super terram Juda, ut dispergerent eam.* LXX. *Et levavi oculos meos & vidi: & ecce quattuor cornua, & dixi ad Angelum qui loquebatur in me: Quid sunt hæc, Domine? Et dixit ad me: Hæc sunt cornua quæ disperserunt Judam, & Israel, & Jerusalem. Et ostendit mihi Dominus quattuor fabros, & dixi: Quid isti veniunt facere? Et dixit: Hæc sunt cornua quæ disperserunt Judam, & Israel confregerunt: & nullus eorum levavit caput: & egressi sunt isti ut exacuant ea in manibus suis. Quattuor cornua, gentes sunt quæ elevaverunt cornu super terram Domini, ut dispergerent eam.* Quattuor cornua quæ ventilaverunt, & disperserunt Judam, & Israel, & Jerusalem, quattuor gentes esse, Babylonios, Medos atque Persas, & Macedonas, ac Romanos, & nunc Dominus a Propheta interrogatus exponit, & Daniel plenissime replicat. Qui in Visione imaginis quæ habebat aureum caput, & pectus argenteum, & subumbilicum æneum, & crura, ac pedes ferreos & fictiles, has quattuor gentes interpretatus est. Et rursum in alia Visione quattuor bestias, leænam & ursum, & pardum, & aliam horribilem bestiam, cujus nomen non posuit, easdem gentes sub alia figura monstravit: Medos autem & Persas unum regnum esse post victoriam Cyri, non * ambiget, qui & sæculares, & sacras literas legerit. Et rectissime pro regnis cornua posuit, hanc habente Scriptura sancta consuetudinem, ut regnum semper interpretetur in cornibus, ut est illud: *Et exaltavit cornu Christi sui*: Et in alio loco: *Et erexit cornu salutis nobis, in domo David pueri sui*. Et decem cornua in ultimo regnatura, idem Daniel Propheta testatur. Eo ergo tempore quo hæc Visio cernebatur, jam Babyloniorum regnum præterierat, instabat Persarum atque Medorum, futurum erat Græcorum atque Macedonum, & Romanorum. Quæ Babylonii, quæ Medi atque Persæ, quæ Græci, id est, Macedones fecerint Judæ, Israel, & Jerusalem, vir eruditus agnoscit, maxime sub Antiocho, cognomento ἐπιφανεῖ, sub quo Machabæorum historia texitur. Post adventum quoque Domini Salvatoris, quando circumdata est Jerusalem, quæ sustinuerint Israelitæ, & Evangelium ante denuntiat, & Josephus historiæ Judaicæ scriptor vernaculus plenissime edocet. Ista cornua ventilaverunt, & disperserunt Judam, per singulos propemodum viros, ut nemo eorum gravi malorum pondere depressus levaret caput. Quattuor quoque fabros, sive artifices quos Græci τέκτονας vocant, non

* al. ad

Dan. 2. * al. ambisit. Cornu regnum significat. Psal. 148: 14. Luc. 2. 69. Dan. 7. Luc. 19.

non ipse Propheta conspicit, sed ei Dominus ostendit, & exponit qui sint fabri & artifices, quos nos Angelos intelligimus obedientes Dominicæ potestati, ut quod gentes destruxerant, isti ædificent. Hoc autem, pro quo nos ex Hebræo interpretati sumus: *Venerunt isti deterere ea*, regna videlicet, Septuaginta interpretati sunt: *Venerunt isti exacuere ea, in manibus suis*. Exacuere ea autem, pro deterere accipiendum est. Vel certe deterere, ut omnia sub Christi jugo colla submittant, & non (ut quidam interpretatus est) *quum exacuta fuerint*, pejora fiant. Si enim ad hoc veniant Angeli, ut malos pejores faciant, non fabri appellandi sunt, id est, destructores malorum, & ædificatores bonorum; sed & ipsi pro malis & destructoribus accipiendi. Et hoc notandum quod ista quattuor cornua gentium, unum contra populum Dei cornu elevaverint; non enim regnaverunt pariter, & simel oppresserunt Israel, sed sibi invicem successerunt, Babyloniis, Medi & Persæ: Persarum regno, regnum Macedonum: regno Macedonum, imperium Romanorum. Hæc sequentes historiæ ordinem diximus. Quod autem oculos Propheta levasse se dicit, illi spiritualiter sensui coaptandum est: Ps. 120. 1. *Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi*. Et: Joan. 4. 35 *Levate oculos vestros, & videte regiones, quoniam jam albæ sunt ad metendum*. Et quod in Isaia legimus: Isai. 51. 6. *Dixit sanctus, Levate oculos vestros, & videte quis ostendit hæc omnia?* Elevatione ergo oculorum opus est & intelligentia spirituali, ut videamus contrarias fortitudines, quæ contra nos elevaverunt cornu suum: & de quibus Apostolus loquitur: Ephes. 6. 12 *Non est nobis colluctatio adversus carnem, & sanguinem: sed adversum principatus, adversum potestates, adversum mundi hujus rectores tenebrarum istarum, adversum spiritualia nequitiæ in cælestibus*. Hos quattuor adversarios, qui contra Sanctos semper dimicabant, Christus oppressit adveniens. Et de his Psalmista congeminat: Ps. 90. 13. *Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem & draconem*. Possumus quattuor cornua, quæ regnaverunt contra populum Dei, & quattuor πάθη accipere, quæ eruditi non verbum de verbo exprimentes καχοζήλως *passiones*, sed *perturbationes* interpretantur, ægritudinem animi & gaudium: duo præsentia, & duo futura, metum & cupiditatem, de quibus & illustris Poeta significat:

Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque. Virgil. VI. Æneid.

Adversum has, quattuor fabri, & (ut ita dicam) medici, bonique artifices, non cernuntur a Propheta, necdum enim absque ostensione Dei per se eos videre poterat, sed ostenduntur ei a Domino, quattuor scilicet virtutes, prudentia, justitia, fortitudo, temperantia, de quibus plenissime in Officiorum libris Tullius disputat, scribens proprium quoque de quattuor virtutibus librum. Qui ergo vitia destruunt, virtutes ædificant, omnesque sancti, qui hæc remedia possidentes instaurant semper Ecclesiam, fabri appellandi sunt. Unde & Apostolus loquebatur: 1. Cor. 3. *Quasi sapiens architectus fundamentum posui*. Et iratus Dominus de Isai. 3. Jerusalem ablaturum esse se dicit architectum & virum sapientem. Et ipse Dominus Dei omnipotentis Filius & * Creatoris omnium, fabri filius appellatur. Mat. 13. (* al. Creator.) Legi in cujusdam Commentariis, quattuor fabros, quattuor Evangelistas intelligi, qui oppressum Israelem, sensum videlicet videntem Deum, & Judam Dominum confitentem, & Jerusalem visionem pacis, in pristinam sedem restituant, & quos vitiorum gentes dispersserant de Ecclesia, per prædicationem Evangelii retraxerunt ad salutem.

Cap. II. ET *levavi oculos meos, & vidi: & ecce vir, & in manu ejus funiculus mensorum. Et dixi: Quo tu vadis? Et dixit ad me, ut metiar Jerusalem, & videam quanta sit latitudo ejus, & quanta * longitudo ejus*. (* al. alt. do.) LXX. *Et levavi oculos meos, & vidi: & ecce vir, & in manu ejus funiculus geometræ, & dixi ad eum: Quo tu vadis? Et dixit ad me, ut dimetiar Jerusalem, & videam quanta sit latitudo ejus, & quanta longitudo*. Qui prius oculis elevatis in quattuor cornibus tristia viderat, nunc rursum oculos levat, ut videat virum, de quo scriptum est: *Ecce vir, Oriens nomen ejus*; Zach. 6. 12. de quo & supra legimus: *Et ecce vir ascendens super equum rufum, & stabat inter myrteta quæ erant in profundo*, v. 8. sive, *inter montes umbrosos*. Et de quo Pater loquitur: Heb. 11. *Hic ædificavit civitatem meam*, cujus artifex & conditor Deus est. Hic & ab Ezechiele cernitur, habens funiculum in manu, & calamum Ezech. 40. ad men-

ad mensuram cubiti virilis, ut metiatur Jerusalem, cujus descriptionem, id est, latitudinem, & longitudinem, idem Propheta mystico sermone prosequitur. Quidam putant hoc ex parte completum sub Zorobabel, & Jesu, & Esdra, & Neemia, & cæteris ducibus sive regibus, qui usque ad adventum Domini Salvatoris populum rexerunt Israel. Alii vero, & maxime Judæi in mille annorum regno interpretantur, corporales corporalia requirentes. Nostrorum autem plerique referunt ad cælestem Jerusalem, & hanc dicunt iterum exstruendam, quæ ruina animarum peccatricum fuerat destituta. Hoc hæretici suspicentur. Cæterum nos montem Sion, & matrem primitivorum atque sanctorum interpretemur Ecclesiam, quæ ædificata est in passione Domini & resurrectione, & quotidie ædificatur ab eo qui novit mensuras, & merita singulorum. Quod de Ecclesia diximus, potest & de animabus accipi credentium, quæ quotidie ædificantur a Domino, & cernunt pacem ejus quæ Apostolis est relicta.

ỿ. 3. 4. & 5. *Et ecce Angelus qui loquebatur in me, egrediebatur; & Angelus alius egrediebatur in occursum ejus, & dixit ad eum: Curre, loquere ad puerum istum, dicens: Absque muro habitabitur Jerusalem, præ multitudine hominum & jumentorum in medio ejus. Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu, & in gloria ero in medio ejus.* LXX. *Et ecce Angelus qui loquebatur in me stabat, & Angelus alius egrediebatur in occursum ejus, & dixit ad eum dicens: Curre & loquere adolescentulo illi, dicens: Frugifera habitabitur Jerusalem a multitudine hominum & jumentorum in medio ejus. Et ego ero illi, dicit Dominus, murus ignis in circuitu, & in gloriam ero in medio ejus.* Angelum qui loquebatur in Propheta, & *stabat*, sive ut in Hebraico legitur, *egrediebatur*, hoc enim significat JASA, (יצא Hebræorum expositio.) Hebræi Michaelem putant: Et alterum Angelum qui egrediebatur & veniebat in occursum ejus, Gabrielem suspicantur, qui loquitur ad Michaelem, ut loquatur Prophetæ, quantam rerum omnium abundantiam, & multitudinem hominum, & jumentorum, firmitatemque murorum habitura sit Jerusalem, quæ in præsentiarum usque ad favillam, & cineres videatur esse destructa. Nos autem juxta spiritua- A lem sensum, hæc omnia interpretemur in Ecclesia, quæ absque muro, sive ut Septuaginta transtulerunt, κατάκαρπος, id est, frugum omnium abundantia habitetur, & habeat multitudinem hominum, ac jumentorum, & Dominus ignis sit in circuitu ejus, & ipse in medio illius versetur in gloria. Ista est civitas de qua alibi legimus: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei.* (Ps. 85.2.) Et rursum: *Magnus Dominus & laudabilis* (Ps. 7. 1.) B *nimis, in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus.* In hac quiquumque habitat, dicere potest: *Ego autem sicut oliva frugifera in domo Dei.* (Ps. 51. 10.) Et: *Dominus regit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquas refectionis educavit me.* (Ps. 22. 1.) Et habitabitur, inquit, Jerusalem præ multitudine hominum & jumentorum absque muro, sive frugum omnium abundantia. Quidam, homines, & C jumenta duos populos interpretantur, Judæorum atque Gentilium, quod illi qui in Lege versati venerint ad fidem Christi, homines appellati sint: nos autem qui post idololatriam quasi in deserto Legis, & solitudine fuimus Prophetarum, & ejus recepimus passionem, jumenta dici debeamus. Alii autem rationabiles quosque & Scripturarum eruditos scientia, homines intelligi volunt: jumenta vero simplices quosque credentium, & de his di- (Ps. 35. 7.) D ci: *Homines & jumenta * salvos facies, Domine.* (* al. salvabis.) Hæc jumenta, & hæc animantia audiunt boni pastoris vocem, (Joan. 10.) & cognoscunt, & sequuntur eum: qui ipse est & pastor, quia regit nos; & ostium, quia per illum in Ecclesiam, & ad Patrem ingredimur; & murus ignis in circuitu, ut credentes & habitantes in medio * calefaciat, qui (* al. calefiant.) prius frigore caritatis intepuerant, & possint spiritu esse ferventes. Lupos au- E tem & sævissimas bestias (de quibus scriptum est: *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi:* (Ps. 73. 19.) & quorum fructus est, fœnum, ligna, stipula: (Rom. 12.) & afferunt tribulos & spinas) suo igne consumat; & qui adversariis ignis est, sit in medio credentium gloria. Quod autem murus Jerusalem sit Dominus, & in alio loco legimus: *Montes in circuitu ejus, & Dominus in circuitu populi sui.* (Ps. 124. 2. 6.) Hæc omnia Judæi sub ἠλειμμένῳ, quem sibi spe vanissima repromittunt, putant carnaliter esse ventura, quod tantam Jerusalem habitura sit beatitudinem,

nem, ut præ multitudine hominum & omnium jumentorum, murum habere non possit; sed murus sit ipsius Domini defensio, & illius in medio habitantis gloria perfruatur.

V. 6. 7. & seqq. *O o fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus: quoniam in quattuor * ventos cæli dispersi vos, dicit Dominus. O Sion [a] surge quæ habitas apud filiam Babylonis. Quia hæc dicit Dominus exercituum, post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliaverunt vos: qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi ejus. Quia ecce ego levo manum meam super eos, & erunt prædæ his qui serviebant sibi, & cognoscetis quia Dominus exercituum misit me.* LXX. *O o fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus, quia de quattuor ventis cæli congregabo vos, dicit Dominus. In Sion salvamini, qui habitatis * filiam Babylonis. Hæc enim dicit Dominus omnipotens: post gloriam misit me ad gentes quæ spoliaverunt vos: quia qui tetigerit vos, quasi [b] qui tangat pupillam oculi ejus. Ecce ego inferam manum meam super eos, & erunt prædæ his qui servierant eis, & cognoscetis quia Dominus omnipotens misit me.* Plagæ orbis, quas Græci appellant κλίματα, juxta situm Jerusalem intelliguntur & Templi. Assyrii ergo & Babylonii, qui Dei populum vastaverunt, habitant in terra Aquilonis. Denique in Jeremia, olla quæ juxta Ezechiel plena est carnibus (intelligitur autem urbs Jerusalem) a facie Aquilonis accenditur. Quia igitur Angelus præceperat qui occurrerat Angelo prophetanti in Zacharia, ut loqueretur ad puerum (ad comparationem enim Angelicæ dignitatis, omnis humana natura pueritia nuncupatur, quia non Angeli in nos, sed nos in Angelos proficimus) & diceret ei: *Absque muro * habitabunt Jerusalem*, & reliqua. Nunc idem ad eos fit sermo Domini qui habitant in Aquilone: ut a ventis quattuor congregentur, in quos fuerant in toto orbe dispersi, & revertantur in Sion qui habitabant in Babylone. Vel certe ita: Qui in quattuor * plagis cæli dispersi estis, fugite de terra Aquilonis, &, o Sion, quæ nunc habitas in Babylone, fuge & revertere ad pristinam sedem. Quod autem tertio, casu vocativo dicitur o, exhortatio ad fugam est, ut non semel, sed crebrius ad fugiendum sciant se esse commonitos. Dicendum & aliter: Aquilo ventus durissimus est, qui durissima habitatorum suorum corda facit, & a quo succenduntur mala super omnes qui habitant in terra, & ad quem juxta hunc ipsum Zachariam Prophetam, egrediuntur equi nigri, ut in sua regione consistant. Ille quoque qui in Isaia gloriabundus dixerat: *In cælum ascendam, super sidera cæli ponam thronum meum, sedebo in monte sublimi, super montes excelsos in Aquilone*, in frigidissimo terrarum loco regnum habere se jactat. Legimus in alio loco: *Ecce fumus ab Aquilone venit*: & qui procul a sancta urbe discesserant, dicitur de eis: *Ecce isti de longe veniunt ab Aquilone & mari*. Et per Jeremiam Spiritus Sanctus loquitur, provocans eos qui in captivitate sunt, ut redeant Jerusalem: *Vade & lege sermones meos istos ad Aquilonem, & dices: Reverte ad me, habitatio Israel, dicit Dominus*. Præcipitur itaque nobis qui habitavimus ad Aquilonem, & calorem dominici fervoris amisimus, qui dispersi sumus in orbe terrarum, & de quibus Evangelium prædicat, quod in quattuor ventos mittat Angelos suos Dominus, & congreget nos, & qui in hujus sæculi [c] vitiis, & confusione versamur: ut fugiamus in Sion Ecclesiam Domini, & humilia relinquentes, in specula ejus, & sublimitate dogmatum consistamus. Quod autem sequitur: *Hæc dicit Dominus exercituum, post gloriam misit me*, & reliqua, vox Salvatoris loquentis inducitur, qui omnipotens Deus a Patre omnipotente missum se esse dicit, non juxta id quod omnipotens est; sed juxta id quod post gloriam missus est. *Qui quum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est æqualem se esse Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, & factus est obediens Patri usque ad mortem, & mortem crucis*. Nec mirum quod Christus dicatur omnipotens, ex cujus persona legimus in Apocalypsi Joannis: *Hæc dicit testis fidelis, initium creaturæ Dei, qui est, & erat, & venturus est, Dominus Deus omnipotens*. Illud quoque quod in vicesimo tertio Psalmo legimus: *Levate portas, principes, vestras, & eleva-*

Margin notes: * al. ventis — * al. in filia. — Jer. 1. — Ezech. 24. — Nota hunc locum. — * al. habitabitur. — * al. partes — Zach. 1. & 6. — Isai. 14. 13. — Ibid. 1. — Ibid. 49. — Jer. 46. — Marc. 13. — Philip. 2. 6. — Apoc. 1. 4. 5. — v. 7.

[a] Hieronymi interpretatio, *fuge*, pro *surge*: est autem in Hebræo המלטי; paulo quoque post, *oculi mei*. pro *oculi ejus*, in Vulgata Hieronymi editione est, cum Hebræus tamen præferat עינו.

[b] Antea erat, *quasi tangat*: levia autem id genus menda taciti passim castigamus.

[c] Regin. ms. *in hujus sæculi nocte versamur*.

elevamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ; rursumque ab aliis Angelis dicitur ignorantibus mysterium * carnis assumtæ: *Quis est iste rex gloriæ? Dominus virtutum ipse est rex gloriæ*, refertur ad Christum. Ubi enim nos legimus *Dominus virtutum*, in Hebraico scriptum est SABAOTH, quod a LXX. Interpretibus in *omnipotentem* vertitur. Ex quo intelligimus, ubiquumque Dominus virtutum de Christo dicitur, omnipotentem eum debere intelligi. Nec mirum si Christus dicatur omnipotens: *Cui tradita est omnis potestas in cælo, & in terra.* Et qui dicit: *Omnia quæ Patris sunt, mea sunt.* Si autem omnia, id est, [a] Deus ex Deo, Dominus ex Domino, lumen de lumine, ergo & ex omnipotente omnipotens: neque enim fieri potest, ut quorum una natura est, diversa sit gloria. Missus est ergo post gloriam divinæ majestatis ad gentes, quæ spoliaverunt populum Dei, ut qui eos fuerant ante prædati, prædæ sint servientibus sibi, & omnis quondam servientium turba cognoscat, quoniam omnipotens Deus miserit eum. Quod autem dicit: *Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi ejus:* tactum pro vexatione, & injuria accipe, juxta illud quod legimus: *Nolite tangere Christos meos, & in Prophetis meis nolite malignari.* Qui enim sanctos Domini tetigerit, sic est quasi vexare cupiat pupillam oculi ejus, & illum nitatur clara luce privare, de qua loquitur in Evangelio; *Vos estis lux mundi.* Elevat autem Deus manum suam, ut percutiat gentes adversarias, & populum suum, [b] vel in Jerusalem reducat, vel in Ecclesiam. Gentes adversarias juxta tropologiam, contrarias accipe fortitudines, quæ quotidie peccatores suæ subjiciunt potestati, & sibi eos servire compellunt.

* al. incarnationis.
צבאות
Christus omnipotens dicitur.
Mat. 28. 18
Joan. 17. 10.
Ps. 104. 15.
Mat. 5. 14.

℣. 10. 11. & 12. *Lauda & lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus. Et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum, & habitabo in medio tui, & scies quia Dominus exercituum misit me ad te. Et possidebit Dominus Judam partem suam in terra sanctificata, & eliget adhuc Jerusalem.* LXX. *Lætare & gaude, filia Sion, quia ecce veniam, & habitabo in medio tui, dicit Dominus: & confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, & erunt ei in populum, & habitabunt in medio tui: & scies quoniam Dominus omnipotens misit me ad te, & possidebit Dominus Judam partem suam in terra sancta, & eliget adhuc Jerusalem.* Et hæc adhuc ex persona Domini intelligenda: quod hortetur populum suum de captivitate in sedem pristinam restitutum gaudere atque lætari, quod ipse Dominus veniat, & habitet in medio ejus, & multæ gentes credituræ sint in eum, de quibus dicitur: *Postula a me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ:* & habitet in medio ejus loquens ad discipulos: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi.* Et possideat Dominus Judam partem suam confitentem, & credentem nomini suo, & non alibi possideat, nisi in terra sancta, quæ interpretatur Ecclesia, & eligat adhuc Jerusalem, quam tentationi in persequutionibus dereliquerat. Judæorum alii putant sub Zorobabel & Jesu, Esdra & Neemia, hæc ex parte completa, maxime quoniam Jerusalem eligitur, & possidetur Judas: duæ videlicet tribus quæ reversæ sunt de captivitate Babylonica, & appellatæ sunt Iudas, & non Israel, * qui apud Medos huc usque versantur. Alii vero in futurum differunt, quod tunc credituræ sint gentes in eum qui mittatur a Domino, & eligenda sit Jerusalem, quum utique jam omnes gentes crediderunt in Dominum Salvatorem, nec possit eligi quæ omnino destructa est. Recte autem post captivitatem filia Sion provocatur ad gaudium, de qua & in Psalmo dicitur: *Quum converterit Dominus captivitatem* [c] *populi sui, exultabit Jacob, & lætabitur Israel.*

Ps. 2. 8.
Mat. 28. 20
* al. quia
Ps. 52. 7.

℣. 13. *Sileat omnis caro a facie Domini, quia consurrexit de habitaculo sancto suo.* LXX. *Timeat omnis caro a facie Domini, quoniam surrexit de nubibus sanctis suis.* Quum hæc ita se habeant, & possessurus sit Dominus Judam partem suam, & electurus Jerusalem, omne hominum genus Domini formidet adventum, quia surrexit de habitaculo sancto suo. Surgere autem Dominus dicitur

[a] Nicænæ Synodi verbis in Symbolo Hieronymum uti, vulgo notum, & Victorio notatum est.

[b] In Regin. ms. *vel Jerusalem reducat in Ecclesiam.*
[c] Idem juxta Vulgat. Edit. *captivitatem plebis suæ.*

[Ephes. 5.] dicitur, & quasi evigilare de somno, quando consurgit in vindictam populi sui, juxta illud quod scriptum est: [Ps. 43. 23.] *Exsurge, ut quid dormis, Domine?* sive juxta LXX. qui dixerunt, *surrexit de nubibus sanctis suis*, Patriarchas, Prophetas, & Apostolos intellige, quibus mandavit Dominus ne pluant super Israel imbrem. [Isai. 5.] Istæ sunt nubes, de quibus scriptum est: *Et nubes spargant ju-* [Ibid. 45. 8.] *stitiam*: neque enim nubes istæ corporeæ, in quas aer densior cogitur, possunt pluere justitiam. In his & cum [Luc. 21.] his nubibus Dominus in Evangelio venturum se esse dicit. [Isai. 19.] Et in Isaia legimus, quod Dominus in Ægyptum venerit in nube levi. Ægyptus mundus accipitur, in quem Dominus descendisse memoratur in carne, quæ edita de utero virginali, nullo humani seminis, & peccatorum pondere gravabatur. Quod autem omnis caro, non absolute hominum, & bestiarum, & volatilium, & piscium; sed specialiter hominum accipiatur, illa Scriptura significat: [Ps. 64. 2.] *Exaudi orationem meam, ad te omnis caro veniet.* Neque enim ad Dominum omnis caro irrationabilium ventura est animantium; sed illa quæ donum Sancti Spiritus susceptura est, & de qua dicitur: [Joel. 2. 23.] *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filii vestri, & filiæ vestræ.*

[Cap. III.] *ET ostendit mihi* [a] *Jesum Sacerdotem magnum stantem coram Angelo Domini: & satan stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad satan: Increpet Dominus in te, satan, & increpet Dominus in te qui elegit Jerusalem. Numquid non iste torris est erutus de igne? Et Jesus erat indutus vestibus sordidis, & stabat ante faciem Angeli, qui respondit, & ait ad eos qui stabant coram se, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit ad eum: Ecce abstuli a te iniquitatem tuam, & indui te mutatoriis. Et dixit: Ponite cidarim mundam super caput ejus, & posuerunt cidarim mundam super caput ejus, & induerunt eum vestibus.* LXX. *Et ostendit mihi Dominus Jesum Sacerdotem magnum, stantem ante faciem Angeli Domini, & diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum: Increpet Dominus in te, diabole, & increpet in te Dominus qui elegit Jerusalem. Nonne iste ut torris est erutus de igne? Et Jesus indutus erat vestibus sordidis, & stabat ante faciem Angeli, & respondit, & ait ad astantes coram facie sua, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit ad eum: Ecce abstuli a te iniquitates tuas; & induite eum poderem, & imponite cidarim mundam super caput ejus, & imposuerunt cidarim mundam super caput ejus, & circumdederunt eum vestimentis.* Antequam veniamus ad intelligentiam spiritualem, quomodo Hebræi locum istum edisserant, strictim breviterque dicendum est. Jesum Sacerdotem magnum, quem Græci ἀρχιερέα, Latini *Pontificem* vocant, filium Josedec intelligi volunt, qui cum Zorobabel populo præfuit. Ex cujus dextris stabat *adversarius* (hoc enim interpretatur *satan*) ut adversaretur ei. Et recte stabat a dextris illius, non a sinistris, quia vera erat accusatio, eo quod & ipse cum cæteris alienigenam accepisset uxorem, quod in Esdra & in [1. Esdr.] Malachia, qui hunc Prophetam sequitur, [Malach.] plenissimum scriptum est. Dixitque Dominus ad satan, ad accusatorem, & ad adversarium ejus, ipse est enim inimicus & vindex, ac accusator fratrum suorum: *Increpet Dominus in te,* [Gen. 12.] *satan*: ut, *pluit Dominus a Domino*: *& increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem.* Quum ergo de cunctis Judæ urbibus nunc electa sit Jerusalem, nequaquam ei imputante Domino peccata quæ fecit, cur quasi *torrem*, quem vulgo *titionem* vocant, Jesum conaris obruere, qui de Babylonia captivitate quasi semiustus evasit? Quod autem sequitur: *Jesus erat indutus vestibus sordidis*, tripliciter interpretantur. Vel ob conjugium illicitum, vel ob peccata populi, vel propter squalorem captivitatis. Angelus autem ante cujus faciem stabat Jesus, præcepit cæteris Angelis ex persona Domini, ut auferrent ab eo sordida vestimenta, de quibus supra diximus. Qui quum præceptum opere complessent rursum idem Angelus loquitur ad Jesum: *Ecce abstuli a te iniquitatem tuam*: hæc sunt sordida vestimenta, *& indui te mutatoriis*, hoc est, Israelitem tibi conjugem copulavi, pro quo Septuaginta transtulerunt ποδήρη [poderis.] quam nos *tunicam talarem* possumus dicere, eo quod usque * ad talos & pedes defluat. [* al. ad pedes & talos.] Qu[illegible]que sequi-

[a] Vulgata Hieronymi editio interserit, *Dominus*.

sequitur : *Ponite cidarim mundam super caput ejus*, pro *cidari* in Hebræo legimus SANIPH, quæ *mitra* a plerisque dicitur, & in hac volunt intelligi sacerdotii dignitatem, quod, ablatis sordibus peccatorum, mundum habuerit sacerdotium. Hæc Judæi. Nostri autem ita differunt, Sacerdotem esse magnum, ad quem dicitur : *Tu es Sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec*. Qui quoniam per se videri non potest, a Domino Prophetæ ostenditur stans coram Angelo Domini, quem volunt magni consilii esse Angelum, non quod alter & alter sit, aut duas personas recipiamus in Filio; sed quod idem atque unus, & quasi homo sordidatus ostenditur, & quasi Angelus mediator hominum & Dei apparere dicatur. Non autem esse Jesum filium Josedec, ex hoc conantur ostendere, quod non sit appositum in præsenti loco, *filius Josedec*, qui in aliis locis, & ubi vere de Jesu dicitur filio Josedec, semper patris cognomine censeatur. Stans igitur cernitur Jesus, & stabili consistens gradu : *& satan stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei*. Tentatus enim est per omnem modum absque peccato. Et in Evangelio ad eum tentator accedit, quærens semper dextris ejus, & virtutibus contraire. Quodque sequitur : *Increpet Dominus in te, satan, & increpet Dominus in te qui elegit Jerusalem*, sic edisserunt, quia Pater & Filius Dominus est, & in centesimonono Psalmo legimus : *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis* : Dominus de altero Domino loquitur, non quod ipse Dominus qui loquitur, increpare non possit; sed quod ex unitate naturæ, quum alter increpaverit, increpet ipse qui loquitur. *Qui enim videt Filium, videt & Patrem* : & iste est qui elegit Jerusalem, Ecclesiam quæ pacem Domini contemplatur. Torris autem de igne erutus, rectissime intelligi potest, qui quum in Babylone fuerit, non est Babylonio igne consumtus, nec flamma sæculi hujus attactus. Unde & Moyses in solitudine cernit visionem magnam, in qua ardebat rubus, & non comburebatur. Hic Jesus erat indutus vestibus sordidis; qui quum non fecisset peccatum, pro nobis peccatum factus est, *& ipse infirmitates nostras portat, & pro nobis dolet, & nos reputavimus eum esse in dolore, & in plaga, & in angustia. Ipse vero vulneratus est*, [a] *propter peccata nostra*. Et in Apostolo legimus : *Christus redemit nos de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum*. Hic in vicesimo primo Psalmo loquitur : *Longe a salute mea verba delictorum meorum*. Et in sexagesimo octavo Psalmo : *Deus, tu scis insipientiam meam, & delicta mea a te non sunt abscondita*. Quæ universa appellantur sordida vestimenta, & auferentur ab eo quum peccata nostra deleverit, ut quia ille sordidis indutus est vestibus, nos resurgentes in eo audiamus post baptisma : *Candida sint semper vestimenta tua* : credentiumque omnis Ecclesia audit per Isaiam : *Lavamini, mundi estote*. Et de ipsa prophetatur in Cantico Canticorum : *Quæ est ista quæ ascendit dealbata?* Ποδήρω autem, incarnationem ejus accipe, quæ de terra est, & significatur in pedibus. Cidarim mundam super caput illius, splendorem divinæ majestatis intellige, ut unus atque idem secundum hominem ποδήρη, secundum Deum cidari ornatus esse videatur.

(צניף. — Ps. 109. 4. — Joan. 14. 9. — Exod. 3. — Isai. 53. 4. — Galat. 3. 13. — v. 6. — Eccl. 9. 8. — Isai. 1. 16. — Cant. 3. 6.)

V. 6. & 7. *Et Angelus Domini stabat, & contestabatur Angelus Domini Jesum, dicens : Hæc dicit Dominus exercituum : Si in viis meis ambulaveris, & custodiam meam custodieris, tu quoque judicabis domum meam, & custodies atria mea, & dabo tibi ambulantes de his qui nunc hic assistunt.* LXX. *Et Angelus Domini stabat : & contestabatur Angelus Domini ad Jesum, dicens : Hæc dicit Dominus omnipotens : Si in viis meis ambulaveris, & præcepta mea custodieris, & tu judicabis domum meam; & si custodieris atrium meum, dabo tibi qui conversentur in medio stantium istorum.* Hebræi ceptæ interpretationis ordinem prosequentes, ad Jesum filium Josedec ab Angelo Domini hæc dicta intelligunt : quod post ablationem vestium sordidarum, & restitutam mundi sacerdotii dignitatem, præcipiatur ei juxta illud quod in Evangelio scriptum est : *Ecce sanus factus es, ultra noli peccare, ne quid tibi deterius fiat*; & repromittitur ei præmium, si in viis Domini ambulaverit, & ejus præcepta servaverit, quod & ipse judex sit domus ejus, id est, Pontifex perseveret in Templo, & custodiat atria ejus, atque vestibula, (Joan. 5. 14.)

[a] Interserit Regin. ms. *propter iniquitates nostras & infirmitates. & propter* &c. Rectius penes Victor. *propter iniquitates nostras, & infirmatus est propter peccata* &c.

la, & det ei Dominus ex Angelorum A numero (qui eo tempore stabant ante conspectum ejus) quorum circumvalletur auxilio, & ab omni hostium fraude securus sit. Juxta nostros, qui hæc omnia referunt ad Dominum Salvatorem, hoc videtur esse difficile, quod Jesu ab Angelo dicitur: Si ambulaverit in viis Domini, & ejus præcepta servaverit, ipse quoque judicet domum ejus, & custodiat atria illius, & det ei Dominus ambulantes de his qui assistant ei. B
Philip. 2. Quod facile solvitur, si consideremus
2. Cor. 8. 9. eum, qui formam servi est dignatus assumere: *& quum dives esset, pro nobis pauper factus est*. Quidquid igitur de membris dicitur, refertur ad corpus: noster profectus, Domini victoria est.
Ephes. 4. Quumque nos pervenerimus in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, ille judicabit domum Dei, secundum id quod Apostolus di-
Hebr. 3. 6. xit: *Christus autem sicut filius super do-* C
1. Tim. 3. 15. *mum ejus, cujus domus sumus nos*. Et ad Timotheum: *Si tardevero, ut scias quomodo debeas in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei viventis, columna & firmamentum veritatis*. Et non solum judicabit domum ejus; sed custodiet a-
Ps. 28. 2. tria Domini, de quibus scriptum est: *Adorate Dominum in atrio sancto ejus*.
Luc. 19. Judicabit autem, sive dijudicabit, do-
2. Cor. 12. minum ejus, & pro meritis singulorum, alii dans decem civitates, & alii quin- D que, & alios in Ecclesia constituens Prophetas, & alios Apostolos, alios Doctores, alios signa facientes, alios pro oculis habens, alios pro manibus,
Ps. 81. 1. alios pro pedibus, juxta illud quod legimus: *Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos dijudicat*. Dedit
Phil. 3. 20. quoque ei de Angelorum numero ministros, qui in carne constituti, similes Angelorum sunt, & de quibus Aposto-
Matth. 22. lus loquebatur: *Noster municipatus in cælestibus est*. Si enim Angeli non nubunt E neque nubuntur, & qui in virginali continentia perseverant, similes Angelorum sunt, cur non putemus angelicæ dignitatis Apostolos, & sanctos quosque datos Jesu, qui assistant ei in Ecclesia, & nunquam fluctuantes habeant pedes, sed
V. 8. & 9. cum stante stent Domino?

Audi, Jesu Sacerdos magne, tu & amici tui qui habitant coram te, quia viri portendentes sunt. Ecce enim ego adducam servum meum Orientem, quia ecce lapis quem dedi coram Jesu, super lapidem unum septem oculi sunt. LXX. *Audi ergo, Jesu Sacerdos magne, & proximi tui qui sedent ante faciem tuam, quia viri τερατοσκόποι*, id est, *portentorum, spectatores sunt, quia ecce ego adducam servum meum Orientem, quia lapis quem dedi ante faciem Jesu super lapidem unum, septem oculi sunt*. Nostri in hoc loco arctantur a Judæis, quod juxta consequentiam textumque sermonis magis debeant Jesum Sacerdotem intelligere filium Josedec, quam Dominum Salvatorem. Si enim ad Dominum sermo est, & ad Christum dicitur: *Audi, Jesu Sacerdos magne*: quis est de quo infertur: *Ecce ego adducam servum meum Orientem*, qui alio nomine lapis appellatur, & datus est coram Jesu, & super hoc lapide septem sunt oculi? Econtrario nostri nituntur asserere, & Jesum Sacerdotem magnum, & Orientem, & lapidem, secundum diversas intelligentias Christum appellari. Sed hoc quomodo de * ipso dicatur ad eum * al. se. quasi de altero, exponere difficillimum Expositio difficilis Christi. est. Qui igitur Jesum volunt esse filium Josedec Sacerdotem magnum, amicos ejus qui habitant, vel sedent coram eo, & qui viri sunt portendentes, discipulos ejus interpretantur & Prophetas. Prophetæ enim in signum sunt positi futurorum. Quid est igitur quod Jesus & amici ejus coguntur audire: *Adducam servum meum orientem*, & reliqua? Supra * promiserat Deus Jesus * al. permiserat. filio Josedec Sacerdoti magno, quod si in viis ejus ambulasset, & ejus præcepta servasset, ipse dijudicaret domum ejus, & atria ejus custodiret, & daret ei ministros angelicæ dignitatis: nunc ei dicit & amicis illius, plenam felicitatem, & perfectam beatitudinem tunc futuram, quando venerit Oriens, de quo scriptum est: *Ecce vir Oriens* Zach. 6. 12. *nomen ejus*. Et in Malachia: *Orietur* Mala. 4. 2. * *in vobis timentibus nomen meum sol ju-* * al. tacentibus. *stitiæ, & sanitas in pennis ejus*. Et in Numeris: *Orietur stella ex Jacob, & a* Num. 24. 17. *homo ex Israel*. In Evangelio quoque Luc. 1. 78. apertissime de Christo legimus: *In quibus visitabit nos Oriens ex alto: Illuminare eos qui in tenebris & in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis*. Qui Oriens, ipse dicitur & lapis angularis, quia populum utrum- Ephes. 2. que

a Regin. ms. *& consurget homo &c.*

que conjungat, & duos parietes in unam domum consociet: Hic non credentibus lapis scandali est, de quo & in Psalmis dicitur: *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: A Domino factum est istud.* Super hunc lapidem septem oculi sunt, de quibus loquitur Isaias: *Exiet virga de radice Jesse, & flos de radice ejus ascendet, & requiescet super eum spiritus Dei, spiritus sapientiæ & intelligentiæ, spiritus consilii & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & implebit eum spiritus timoris Dei.* Qui Sacerdotem magnum, & amicos ejus Dominum Salvatorem, & discipulos illius intelligi volunt viros τερατοσκόπους, & portendentes, sic accipiunt, ut ad * Apostolos referant, qui ejus mystica signa perspexerint, & ex præsentibus futura cognoverint, dum in eo qui a nativitate cæcus fuit, oculos restitutos super populo gentilium interpretantur, & in muliere sanguine defluente, Ecclesiam edisserunt sanguinis operibus liberatam. Hoc autem quod sequitur: *quia ecce lapis quem dedi coram Jesu*, amatores historiæ sic de Christo intelligunt, ut post Jesum filium Josedec Christum dicant venturum. Hoc enim esse coram Jesu, id est, in conspectu ejus, & ante faciem, ut futura significet, & appellari eum lapidem pro fortitudine, & robore, quo omnia regna contriverit, quem etiam in Daniele de monte sine manibus præcisum legimus.

Ps. 117. 22. 23. — Isa. 11. 1. seqq. — * al. discipulos. — Joan. 9. — Matth. 9. — Dan. 2.

v. 10. *Ecce ego cælabo sculpturam ejus, dicit Dominus exercituum, & auferam iniquitatem terræ illius in die una. In die illa, dicit Dominus exercituum, vocabit vir amicum suum subter vineam, & subter ficum.* LXX. *Ecce ego fodiam foveam, dicit Dominus omnipotens, & contrectabo omnem iniquitatem terræ illius in die uno. In die illo, dicit Dominus omnipotens, vocabit unusquisque proximum suum subter vitem, & subter ficum.* Supra dixerat: *ecce lapis quem dedi coram Jesu, super lapidem unum septem oculi sunt.* Nunc consequenter μεταφορὰν servat a lapide, & dicit: *Cælabo sculpturam ejus*; sive *sculpam cælaturam illius*. Quod enim Hebraice scriptum est [a] MAPHATE PHETHEE, Aquila interpretatus est διαγλύψω ἄνοιγμα αὐτῆ., id est, *sculpam aperturam ejus*: Theodotio & Symmachus, *sculpam sculpturam ejus*. Et est sensus: Istum lapidem, clavis crucis, & lancea militis faciam vulnerari, & in illius passione auferam iniquitatem terræ in die una, de qua scriptum est: *Hæc est dies quam fecit Dominus, exultemus, & lætemur in ea.* In die illa passionis Christi, vocabit vir qui perfectus est in Christo, & cum Apostolis ad dominicæ benevolentiæ culmen ascendit, proximum suum, vel credentes ex Judæis, vel certe gentilium populum, subter vineam quæ appellatur Sorec, & de qua dicit in Evangelio: *Ego sum vitis*, & cujus fructus lætificat cor hominis: & subter ficum, Spiritus Sancti poma dulcissima, ut æterna pace requiescant, & compressa seditione mundi & cruore * bellatorum, sciant se esse sub rege, cujus mystice in Salomone nomen est pacis. De hac eadem sessione subter vineam, & subter ficum, etiam Michæas Propheta commemorat, dicens: *In die illa vocabit unusquisque proximum, & fratrem suum subter ficum, & vineam suam, & non erit qui exterreat.* Quod autem scriptum est juxta Septuaginta: *Ecce ego fodiam foveam*, possumus fossam vel foveam, pro sculptura lapidis intelligere: omne enim quod sculpitur & foditur. Tamen si quis & contentiosius noluerit hoc referre ad lapidem; sed quasi proprium habere principium, suamque sententiam, dicamus Deum omnipotentem in die passionis Filii sui, sive (ut Judæi putant, in ultimo fine mundi, quando judicaturus advenerit) effodere & in medium proferre opera singulorum, & contrectare universam terram in die judicii: hanc enim esse diem unam, & in die illa unumquemque sanctorum, socios suos & amicos, qui & ipsi sunt sancti, vocare ad requiem, & operum suorum virtute gaudere.

a מפתח פתחה — Ps. 117. 24. — Joan. 15. 1. — * al. bellorum. — Mic. 4. 4.

Cap. IV. ET *reversus est Angelus, qui loquebatur in me, & suscitavit me quasi virum qui suscitatur de somno suo.* LXX. *Et reversus est Angelus, qui loquebatur in me, & suscitavit me sicut suscitari solet homo de somno suo.* Quo enim abierat, ut reverteretur, maxime qui loquebatur in Propheta, & absque eo in quo loquebatur esse non poterat. Sed quotiesquumque humana fragilitas suæ relinquitur imbecillitati, * Dei a nobis & Angelorum ejus auxilium abire

* al. Deus.

a Idem mſ. *Maphete phaetchae*: tum Aquilæ Græcum textum, verbumque, *idest*, præterit.

abire credendum est. Ergo & Propheta stupore magnæ visionis attonitus, tota mente torpebat, & clarum veritatis lumen videre non poterat: unde a Visione præterita suscitatur ad aliam visionem quasi de somno evigilans, ut videat quod clausis oculis non videbat. Dicamus & aliter. Proverbium Salomonis

Prov. 3, 23. & seqq. testimonium est: *Si sederis, absque timore eris: si autem dormieris, dulciter dormies, & non timebis terrorem supervenientem tibi, nec impetus impiorum ingruentes.* Qui hoc somno dormierit, & au-

Joan. 11, 12. dierit dictum de se quod scriptum de Lazaro legimus: *Si dormit, salvus erit,*

Cant. 5, 2. poterit cantare cum sponsa: *Ego dormio, & cor meum vigilat.* Videamus ergo ad quæ contemplanda quasi de somno Propheta consurgat.

V. 2. 3. & seqq. *Et dixit ad me, quid tu vides? & dixi: Vidi, & ecce candelabrum aureum totum, & lampas ejus super caput ipsius: & septem lucernæ ejus super illud: septem & septem infusoria lucernis, quæ erant super caput ejus. Et duæ olivæ super illud, una a dextris lampadis, & una a sinistris ejus. Et respondi, & ajo ad Angelum, qui loquebatur in me, dicens: Quid sunt hæc, Domine mi? Et respondit Angelus qui loquebatur in me, & dixit ad me: Numquid nescis quid sunt hæc? & dixi: non, Domine mi. Et respondit, & ait ad me, dicens: Hoc est verbum Domini ad Zorobabel, dicens: Non in exercitu, nec in robore; sed in spiritu meo, dicit Dominus exercituum: Quis tu, mons magne, coram Zorobabel in planum? & educet lapidem primarium, & exæquabit gratiam gratiæ ejus.* LXX. *Et dixit ad me, quid tu vides? Et dixi: Vidi, & ecce candelabrum aureum totum, & lampas* [a] *super eum; & septem lucernas super illud, & septem infusoria lucernarum, quæ erant super illud. Et ecce duæ olivæ super illud, una a dextris lampadis, & una a sinistris: & interrogavi, & dixi ad Angelum qui loquebatur in me, dicens: Quid sunt hæc, Domine? respondensque Angelus qui loquebatur in me, dixit ad me. Non cognoscis quid sunt hæc? Et dixi: Non, Domine. Et respondit & ait ad me dicens: Iste est sermo Domini ad Zorobabel, dicens: Non in fortitudine magna, neque in robore, sed in spiritu meo, dicit Dominus omnipotens: Quis es tu, mons magne, ante faciem Zorobabel, ut corrigas? & educam lapidem hæreditatis: æqualitatem gratiæ gratiam ejus.* Angelus qui suscitavit Zachariam quasi de somno hominem consurgentem, interrogat quid viderit, ut illo respondente, & ignorante, & sciscitante quid cernat, atque dicente: *Quid sunt hæc, Domine mi?* audiamus ab eo: *Hoc est verbum domini ad Zorobabel: Non in exercitu, nec in robore; sed in spiritu meo, dicit Dominus.* Dicamus igitur singula percurrentes, primum quid videatur Hebræis, a quibus in veteri Testamento eruditi sumus: deinde per hos quasi gradus ad Ecclesiæ * culmina conscendamus. Candelabrum aureum solidum, Legem, id est, νόμον interpretantur. Lampadem autem, id est flammam in vertice candelabri lucentem atque fulgentem, Christum, qui caput Legis sit, & omnem mundum illuminet. Septem lucernas super candelabrum, septem gratias Spiritus Sancti, de quibus supra diximus, quod in lapide uno septem oculi sint. Nulli enim dubium quin Lex, Spiritu Sancto dictante, conscripta sit. Septem autem infusoria in quibus oleum sit, quod mittatur in lucernas, quæ super candelabro luceant, hoc intelligi volunt, septem istas gratias de cælo ad homines per Legem descendere. Duas autem olivas super candelabrum a parte dextera & sinistra, inter quas media lampas luceat, Legem & Prophetas interpretantur. Quumque Propheta narrasset Visionem suam, nesciens quid videret, interrogat Angelum loquentem in se, sensum videlicet a Deo illuminatum. Iste enim Angelus noster est, qui prudenter intelligens, Dei nobis indicat voluntatem, & dicit: *Quid sunt hæc, Domine mi?* Angelus autem non explanat visionem Prophetæ, ut rogatus ab eo fuerat; sed interrogantem rursum interrogat: Num ignoras quid sint hæc? Quo respondente, nescio: etiam ipse respondit; *Hoc est verbum Domini ad Zorobabel dicens: Non in exercitu, nec in robore; sed in spiritu meo, dicit Dominus.* Sermo ergo Domini ad Zorobabel, qui loquutus est non in exercitu, neque in robore; sed in spiritu meo, ipse est interpretatio Visionis: non in exercitu, neque in multitudine bellatorum; sed in spiritu Dei reductum populum, & plenius reducendum, & adversarios esse vastandos. Quod-

Ab Hebræis eruditus Hieronymus in veteri Testamento.

Lex Spiritu Sancto dictante scripta.

a Victorius corrigit, *super illud*, scilicet *candelabrum*. Tum Regin. mss. & *septem lucernæ*, in recto.

Quodque ſequitur: *Quis tu, mons magne, coram Zorobabel in planum*; ad diabolum dictum intelligunt, qui ſtabat a dextris Jeſu, ut adverſaretur ei, & ſe elevabat contra Zorobabel, & populum Judæorum. In planum autem verſus & humiliatus eſt: & ſub pedibus jacet Iſrael, quia educet Deus lapidem primarium, Chriſtum Filium ſuum qui ſemper auxilio fuit populo Iſrael. Et gratia ejus, id eſt, lapidis in eos quos reduxit de captivitate, exæquabit gratiam quam in patres eorum ſemper exercuit. Hæc ab Hebræis dicta reperimus. Nunc quid ab Eccleſiaſticis viris in Commentariis ſcriptum ſit, diſſeramus. Candelabrum * aureum de auro puriſſimo Eccleſiam intelligunt, quæ in Scripturis ſanctis ſenſum ac mentem magis quam verba perquirit. Quod autem in ſenſu aurum accipiatur, poſteriora & humeri columbæ in ſexageſimo-ſeptimo Pſalmo oſtendunt: quæ dicuntur auri virore ſive fulgore radiare. Lampadem & ipſi Chriſtum intelligunt, quod luceat in Eccleſia, qui de ſeipſo dicebat; *Nemo lucernam accendit, & ponit eam ſub modio*, hoc eſt, ſub menſura Legis; ſed ſuper candelabrum, id eſt, Evangelii libertatem, ut luceat cunctis qui ſunt in domo. Lucernas ſeptem & * effuſoria earum & ipſi gratias Sancti Spiritus intelligunt, per quas oleum miſericordiæ Dei cunctarumque virtutum Eccleſia ſuſcipit. Duas olivas ſuper candelabrum, & ipſi Moyſen & Eliam intelligunt, qui cum Domino loquebatur in monte, & ſignificabant quid in Jeruſalem paſſurus eſſet. Omnis enim Lex, & Propheta de Chriſti prædicant paſſione. Alii duas olivas a dextris, & a ſiniſtris, Legem & Evangelium interpretantur, ut in dextra Evangelium ſit, in ſiniſtra Lex: de qua dextra, & ſiniſtra dicitur in Cantico Canticorum: *Siniſtra ejus ſub capite meo, & dextera illius * amplexatur me*. Montem autem plerique noſtrorum, diabolum interpretantur, & Antichriſtum, qui coram Zorobabel (de quo naſciturus eſt Chriſtus) ſtare audeat, & ſe erigere, & in Evangelio dicere: *Hæc omnia mihi tradita ſunt: & dabo ea tibi, ſi procidens adoraveris me*. Quem Dominus ſuis pedibus proſternens, & de ſuperbo humilem faciens, atque dejectum, dicit: *Vade retro, ſatana, ſcriptum eſt enim: Dominum Deum tuum adorabis, & ipſi ſoli ſervies*. Dantque exemplum in Evangelio lunatici, quem quum Apoſtoli non potuiſſent ſanare, interrogant cur ſanare nequiverint, & audiunt: *Amen dico vobis, ſi habueritis fidem ſicut granum ſinapis, dicetis monti huic, tranſi hinc, & tranſibit; & nihil impoſſibile erit vobis. Hoc autem genus non ejicitur, niſi per orationem, & jejunium*. Mons ibi aperte diabolus accipitur. Alii autem temeritate non parva, hoc quod manifeſte de diabolo dicitur, ad Chriſtum referunt, qui in Scripturis ſanctis mons ſæpius appellatur. Nec neceſſe eſt dare exempla, quorum magna copia eſt. Ad hunc autem ducuntur errorem, quia ſcriptum eſt in Septuaginta: *Quis es tu, mons magne, ante faciem Zorobabel, ut corrigas?* quod videlicet mons iſte qui ante faciem Zorobabel eſt, hoc eſt, qui de Zorobabel ſtirpe deſcendat, velit mundum ipſe corrigere, & de ipſo ſit quod ſequitur: *Educam lapidem hæreditatis*, de qua ſcriptum eſt: *Tu es qui reſtitues hæreditatem meam mihi*. Et in alio loco: *Elegit nobis hæreditatem ſuam pulchritudinem Jacob quam dilexit*. Et rurſum: *Facta eſt pars Domini Jacob, funiculus hæreditatis ejus Iſrael*. Et in ſecundo Pſalmo: *Dominus dicit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Poſtula a me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam*. Educet autem Dominus lapidem primarium, de quo legimus: *In Principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum*. Et: *Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil*. Quod autem dicit: *Exæquabit gratiam gratiæ ejus*, hoc ſignificat. Nos omnes de plenitudine ejus accepimus, & gratiam pro gratia, id eſt, pro gratia Legis, gratiam Evangelii, ut æqualem gratiam, & par munus & ex Iſrael credentes accipiant, & populus Ethnicorum. Unde & Gabriel loquitur ad Mariam: *Inveniſti gratiam apud Dominum*. Et Paulus Apoſtolus ſcribit: *Gratia enim ſalvati eſtis*: Et Joannes Evangeliſta: *Lex*, inquit, *per Moyſen data eſt: gratia autem, & veritas per Jeſum Chriſtum facta eſt*.

Et factum eſt verbum Domini ad me dicens: Manus Zorobabel fundaverunt domum iſtam, & manus ejus perficient eam, & ſcietis quia Dominus exercituum miſit me ad vos. Quis enim deſpexit dies parvos? & lætabuntur, & videbunt lapidem ſtanneum in manu Zorobabel. Septem iſti oculi V. 8. 9. & 10.

ſunt

Margin notes: *al. autem. — Mat. 5. 15. — * al. ſuffuſoria. — Matth. 17. — Omnis Lex & Propheta de Chriſto prædicant paſſione. — Cant. 2. 6. — * al. amplexabitur. — Matth. 4. 9. — Ibidem. 10. — Deut. 6. 13. — Matth. 17. 19. 20. — Temeraria expoſitio. — Pſal. 15. 5. — Pſal. 46. 5. — Pſal. 104. — vv. 7. 8. — Joan. 1. 3. — Luc. 1. 30. — Epheſ. 2. 6. — Joan. 1. 5.

* Vulg. tacet *sunt*. * *sunt Domini, qui discurrunt in universa terra*. LXX. *Et factus est sermo Domini ad me dicens: Manus Zorobabel fundaverunt domum istam, & manus ejus complebunt eam. Et scies quoniam Dominus omnipotens misit me ad te: quis enim despexit in dies parvos? & lætabuntur, & videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel: septem isti oculi* [a] *Domini sunt, qui respiciunt super omnem terram*. Ab Hebræis, & a nostris multa dicuntur, quorum pleraque sectantes, & alia repudiantes, quid nobis placeat, inferamus, servantes historiæ veritatem, ut ex hac possimus eum, qui per historiam prophetatur, agnoscere. Manus Zorobabel principis Judæorum, qui reversi sunt de Babylone, Templi fundamenta fecerunt, & manus ejus usque ad Templi fastigia venient, complentes quod ceperant, & omnia quæ cepta fuerant, exstruentes. Legimus apud Ezram quod a Zorobabel Templum ceptum sit atque perfectum. (1. *Esd.* 4. & 6.) Quumque, ait Zacharias Propheta, in Templo, quod nunc ædificatis, videritis a vobis culmen impositum, tunc intelligetis me missum a Domino, & quæ loquutus sum, ipso mandante, dixisse. *Quis enim despexit dies parvos? Quis* hic pro raro accipitur, juxta illud: *Quis putas est dispensator fidelis & prudens?* (*Luc.* 12. 42. Quis, pro raro. *Psal.* 14. 1.) Et. *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, & quis ascendet in montem sanctum tuum.* (*Psal.* 23. 3.) Rarus ergo est, qui dies parvos hujus sæculi despiciat, & regiam potestatem putet esse nihili. (Pauci sunt qui despiciant vitam præsentem.) Quum viderimus potentes sæculi fulgere auro, purpura, gemmisque rutilare, circumdari exercitu, dicamus in nobis: quis putas despicit dies parvos? Unde & Jacob vitam hominum brevem intelligens: *Parvi sunt*, inquit, *& pessimi dies vitæ meæ*. (*Gen.* 4. 79.) Qui ergo despexerint dies parvos (hoc autem refert ad regiam potestatem, ut commoneat Zorobabel, & Jesum, & populum ædificantes Templum Dei, nequaquam adversarios timere prohibentes; sed audire Dominum cohortantem) ex eo quod despiciunt regale fastigium, lætabuntur & videbunt auxilium Salvatoris, qui de Zorobabel stirpe promittitur, & propter fortitudinem, lapis appellatur, & lapis stanneus: Pro quo in Hebraico scriptum est * ABDIL, eo quod sit murus & fortitudo roburque credentium. (הבדיל * al. *Abdel*.) Sicut enim stannum ab igne alia metalla defendit, & quum sit natura æs ferrumque durissimum, si absque stanno fuerit, uritur & crematur, sic omnis Angelorum & hominum fortitudo, si non habuerit auxilium Salvatoris, imbecilla probatur & fragilis. (Sine auxilio Salvatoris, natura Angelorum & hominum fragilis.) Lapis autem iste, id est, massa, qui apud Hebræos ABDIL scribitur, id est, *stanneus*, ἐτυμολογεῖται ἀποχωρίζων, id est *separans*, & *secernens*, ut quomodo stannum mixta & adulterata inter se per ignem metalla dissociat: ita Dominus verus probator & χωνευτὴς ab auro, & argento bonorum operum æs vitiorum plumbumque secernat, ut purum aurum remaneat & argentum. Aliis verbis ἀποχωρίζων iste & separator in Evangelio scribitur: *Cujus ventilabrum in manu sua, & ipse purgabit aream suam, & separabit paleas a tritico*, (*Luc.* 3.) qui clamat per Jeremiam: *Quid paleis ad frumentum? dicit Dominus*. (*Jer.* 23.) Multi nostrorum manus Zorobabel, qui fundaverit domum, & ipse perfecerit eam, Christum interpretantur. Quod si recipimus, cogemur exponere quid sit lapis stanneus in manu Zorobabel. Neque enim in manu Christi, Christus alius approbandus est? Licet quidam lapidem stanneum corpus Domini acceperint, quod nullis peccatorum fuerit maculis sordidatum, nec plumbus vocetur, sed stannum purissimum. Septem autem oculos, qui discurrunt in universa terra, & cuncta dijudicant, supra exposuimus, septem esse spiritus: & quod Deum nihil lateat, qui & præteritorum, & præsentium, & futurorum conscius est, & reddit unicuique secundum opera sua, maxime quum in persona separantis bonos a malis, & conflatoris advenerit.

*Et respondi, & dixi ad eum: Quid sunt duæ olivæ istæ ad dexteram candelabri, & ad sinistram ejus? Et respondi secundo, & dixi ad eum: Quid sunt duæ spicæ olivarum, quæ sunt * juxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro? Et ait ad me dicens: Numquid nescis quid sunt hæc? Et dixi, non, Domine mi. Et dixit: Isti sunt duo filii olei, qui assistunt Dominatori universæ terræ*. (V. 11. 12. & 14. * al. *secus*.) LXX. *Et respondi, & dixi ad eum: Quid sunt duæ olivæ istæ a dextris candelabri, & a sinistris? Et interrogavi secundo, & dixi ad eum: Quid sunt duo rami olivarum, qui in manibus*

[a] Regin. ms. quin & Vaticanum exemplar Græcum vocem, *Domini*, non agnoscunt.

nibus duarum narium aurearum ſunt, & quæ infundunt & retrahunt ſuffuſoria aurea. Et dixit ad me: Neſcis quid ſunt hæc? & dixi: Nequaquam, Domine. Et ait: Iſti ſunt duo filii pinguedinis, qui aſſiſtunt Domino univerſæ terræ. Interrogante Propheta quid ſignificarent duæ olivæ, quarum altera ſtabat ad dextram candelabri, altera ad ſiniſtram, Dominus ſive Angelus Domini noluit reſpondere. Quod Propheta intelligens, ſecundo ſciſcitatur, & dicit: Quid ſunt duæ ſpicæ iſtæ olivarum, ſive duo rami? de minoribus interrogans, quoniam majora audire non meruit. Duo autem iſti rami ſunt in manu duarum narium, ſive ſuper duo roſtra aurea, quæ Hebraice * SINTHOROTH, Græce μυξωτῆρες appellantur, qui & ipſi duo μυξωτῆρες, ſuper quos duæ ſpicæ ſunt, vel duo rami olivarum de auro puriſſimo ſunt. Quumque & de duobus ramis Propheta quæreret, & rurſum interrogaretur ab Angelo, utrumnam ſciret quid duo rami ſignificarent, & ille dixiſſet: *non, Domine*: reſpondit Angelus Domini: *Iſti ſunt duo filii olei*, ut Symmachus voluit, ſive [a] στιλπνότητος, ut interpretatus eſt Aquila, id eſt, *ſplendoris*: vel πιότητος, hoc eſt, *pinguedinis*, ut verterunt Septuaginta: aut λαμπρότητος, id eſt, *claritatis*, ut Theodotio tranſtulit: *qui aſſiſtunt Dominatori univerſæ terræ*. De duabus olivis quæ erant ad dexteram lampadis & ſiniſtram, ſupra legimus. Et idcirco nunc interrogans ſuper his Propheta, non meretur audire, quia priora non retinet, ſive quod ibi obſcurius dictum eſt, hic manifeſtius audire deſiderat, aut certe ſilentio Angeli confutatur ejus pertinacia, quod majora ſe ſcire contendat, quamquam Hebræi ideo eum de olivis interrogantem, nihil audiſſe confirment, quia non bene interrogavit, nec totum quæſierit quod ſcire debuerat. Denique poſtea plenius ſciſcitatur addens, ſpicas vel ramos olivarum, de quibus ſupra tacuerat: ibi enim dixit: *Quid ſunt duæ olivæ iſtæ?* hic interrogat: *Quid ſunt duæ ſpicæ olivarum?* μεταφορικῶς quod in morem ſpicarum [b] rectæ ſint arbores, & quaſi ſpicæ ariſtis, ſic iſtæ vallo quodam ramorum atque foliorum tectæ ſint & in ſublime ſurgentes. Duas olivas quidam e noſtris Filium interpretantur, & Spiritum Sanctum, & mediam lampadem Deum Patrem. Sed neſcio quomodo abſque blaſphemia, alterum a dextris, alterum accipiant a ſiniſtris. Ramos quoque, ſive ſpicas olivarum, incarnationem Salvatoris, & ſimilitudinem columbæ Spiritus Sancti ediſſerunt, quia totas olivas videre nequeamus, ſed partem quamdam, & ut ita dicam, ramuſculos incarnationis Chriſti, & oſtenſionis Spiritus Sancti nobis eſſe monſtratos. Alii duo intelligunt Teſtamenta, a dextris Evangelium, a ſiniſtris Legem, eo quod in altero ſpiritualis ſenſus ſit, in altero corporalis: & quod nec totum Evangelium, nec totam Legem explanare poſſimus, *& nunc ex parte cognoſcamus, & ex parte prophetemus*, & necdum poſſimus intelligere quod perfectum eſt. Sunt qui duos ramos olivarum vel duas ſpicas, & filios pinguedinis vel ſplendoris, Sacerdotium interpretentur & Legem, quæ præbeant gaudium univerſæ terræ. Alii Enoch & Eliam, quorum alter in præputio, alter in circumciſione placuit Deo, & cum corpore raptus in cælum eſt. Pro ſplendore, & oleo, & pinguedine, & claritate, in Hebraico legimus ISAAR, juxta illud quod de gaudio & felicitate ſanctorum in Pſalmis ſcriptum eſt: *Inebriabuntur ab ubertate, ſive pinguedine domus tuæ*: * πιότης enim magis *pinguedinem* quam *ubertatem* ſonat. Hæc ut quivimus, & ut vires ingenioli noſtri ferre potuerunt, loquuti ſumus, & Hebræorum & noſtrorum varias opiniones breviter perſtringentes, ſi quis melius immo verius dixerit, & nos libenter melioribus acquieſcimus.

צנתרות * al. Sinthuroth.

a

b

Origenes & alii notantur.

1. Cor. 13. 9

Enoch & Elias rapti in cælum. Gen. 5.

4. Reg. 2.

יצהר

Pſal. 35. 9.

* al. πιότητος

Modeſtia Hieronymi.

Cap. V.

ET converſus ſum, & levavi oculos meos, & vidi, & ecce volumen volans, & dixit ad me: Quid tu vides? Et dixi: Ego video volumen volans: longitudo ejus viginti cubitorum, & latitudo ejus decem cubitorum Et dixit ad me: Hæc eſt maledictio quæ egredietur ſuper faciem univerſæ terræ: quia omnis fur, ſicut ibi ſcriptum eſt, judicabitur, & omnis jurans ex hoc ſimiliter judicabitur. Educam illud, dicit Dominus exercituum, & veniet ad domum furis, & ad domum jurantis in nomine meo mendaciter, & commorabitur in medio domus ejus, & conſumet eam, & ligna ejus, & lapides ejus.

a Confer Epiſt. LVII ad Pammach. num. 11.

b Martianæus retinuit, *tectæ ſint arbores*.

ejus. LXX. *Et conversus sum, & levavi oculos meos, & vidi falcem volantem. Et dixit ad me: Quid tu vides? Et dixi: Ego video falcem volantem, longitudinis cubitorum viginti, & latitudinis cubitorum decem. Et dixit ad me: Hæc est maledictio quæ egreditur super faciem omnis terræ: quia omnis fur ex hoc usque ad mortem punietur, & omnis perjurus ex hoc usque ad mortem cruciabitur. Et educam illud, dicit Dominus omnipotens, & ingredietur in domum furis, & domum jurantis in nomine meo mendaciter, & requiescet in medio domus ejus, & consumet eum, & ligna ejus, & lapides ejus.* Conversus, inquit Propheta, ad aliam Visionem, & a lætis atque felicibus oculos meos ad tristiora sustollens, cerno volumen volans, quod Hebraice dicitur * MEGELLA, & ab Aquila & Theodotione versum est διφθέρα, a Symmacho κεφαλίς, id est, *capitulum*, juxta illud quod in Psalmo legimus: *In capitulo libri scriptum est de me*; sive juxta Septuaginta [a] δρέπανον πετόμενον, id est, *falcem volantem*. Omnia enim quæ supra viderat, ædificationem Templi, adventum Domini Salvatoris, libertatem de Babylone populi nuntiarant. Itaque ne elevaretur cum Apostolo cor ejus (cui datus est Angelus satanæ qui eum colaphizaret, ne se extolleret) videt & ipse quæ tristia sunt, ut quidquid ex bonorum revelatione arrogantiæ creverat, ex tristium comminatione decrescat. Volumen autem volans ostenditur, in quo omnium peccata descripta sunt, ut unusquisque recipiat secundum opera sua, sive bonum, sive malum, dicente Daniele: *Throni positi sunt, & libri aperti sunt.* Sin autem *falcem* accipimus, ut LXX. transtulerunt, de Apocalypsi Joannis sumamus exemplum, in qua scriptum est: *Et respondit Angelus, & dixit ei qui sedebat super equum: Mitte falcem tuam acutissimam, & mete vineam [b] tuam, quoniam maturæ sunt uvæ ejus.* Pro falce in Deuteronomio *sagittas* & *gladium* legimus: *Inebriabo sagittas meas sanguine, & gladius meus devorabit carnes.* Et quia Deus Angelis peccantibus non pepercit, qui proprio vitio habitaculum perdidere cæleste, ideo ipse dicit per Isaiam: *Inebriatus est gladius meus in cælo.* Gladio enim interibunt omnes peccatores populi, non utique gladio corporali (siquidem multæ & diversæ præter gladium ad mortem viæ sunt) sed gladio spirituali, quo percutiendi sunt qui non egerunt pœnitentiam, & quibus comminatur Psalmista proclamans: *Nisi convertamini, gladium suum vibrabit: arcum suum tetendit, & paravit illum: & in ipso paravit vasa mortis.* Et in Jeremia legimus: *Usquequo secabis mucro*, vel *gladius Domini? Usquequo non quiesces? convertere in vaginam tuam.* Iste gladius non solum falx appellatur, quæ fœnum, stipulam, spinasque succidit; sed & securis arborum dicitur, quæ succidet eos, qui non fecerint dignos fructus pœnitentiæ. Et de quibus Joannes Baptista proclamabat: *Ecce securis ad radices arborum posita est: Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur.* Volumen istud in quo peccata omnium describuntur, sive falx quæ cunctorum delicta succidit, mittitur in vineam Sodomorum, de qua scriptum est: *Inimici nostri insipientes: ex vinea enim Sodomorum vinea eorum, & propago eorum de Gomorrhis: Uva eorum, uva fellis, & botrus amaritudinis eis. Furor draconum, vinum eorum & furor aspidis insanabilis.* Hæc falx viginti habet cubitos longitudinis, & decem latitudinis, in quo numero tristibus læta sociantur. Ad hoc enim Dominus corripit ut emendet. In vicesimo, qui ex duabus decadibus efficitur, austera & tristia nuntiantur: in decimo, id est, una decade, meliora, & prospera: per omnia enim flagella atque supplicia eruditur Israel. Simulque moneamus eos qui parva putant crimina furtum atque perjurium, quod inducatur maledictio quæ in volumine * ac falce descripta est, in domum furis atque perjuri, & commoretur in ea, & omnia ejus ligna lapidesque consumat. Quod si in his quæ minora putantur (furtum dico, & perjurium) tanta pœnarum comminatio est, quid dicemus de fornicatione, adulterio, homicidio, sacrilegio, cunctisque criminibus, quæ ab Apostolo inter carnis opera numerantur? Legi viginti cubitos longitudinis, & decem latitudinis, ad ætatem referri Domini Salvatoris, id est tricenarium numerum

Marginalia: מגלה; * al. Gemel-; Ps. 19. 8.; 2. Cor. 12.; Dan. 7. 10.; Apoc. 14. 18.; Deut. 32. 42.; Isai. 34. 5.; Psal. 7. 13. & 14.; Jer. 47. 6.; Matth. 3. 10.; Deut. 32.; Fu... & ...; * al. a.; Galat. 5.

[a] Verba δρέπανον πετόμενον, idest, in Palatin. ac Reginæ mss. desiderantur.
[b] Victorius quinque Florentinorum codicum ope, & Brixianorum aliquot, itemque Vulgatæ Editionis auctoritate reposuit, *terra*, pro *tuam*.

Joan. 5. merum efficere: quod non judicet Pater quemquam: sed omne judicium dederit Filio, & ab eo mundus judicandus sit.

V. 5. 6. & seqq. *Et egressus est Angelus qui loquebatur in me, & dixit ad me: Leva oculos tuos, & vide quid sit hoc quod egredietur. Et dixi: Quid nam est? Et ait: Hæc est amphora egrediens; & dixit: Hæc est oculus eorum in universa terra. Et ecce talentum plumbi portabatur, & ecce mulier una* [a] *sedens in medio amphoræ. Et dixit: Hæc est impietas, & projecit eam in medium amphoræ, & misit massam plumbeam in os ejus.* LXX. *Et egressus est Angelus qui loquebatur in me, & dixit ad me: Suspice oculis tuis, & vide quid sit quod egreditur; & dixi. Quid est? Et ait: Hæc est mensura quæ egreditur. Et ait: Hæc est iniquitas eorum in omni terra. Et ecce talentum plumbi elevatum est: & ecce mulier una sedebat in medio mensuræ, & dixit: Hæc est iniquitas, & projecit eam in medio mensuræ, & projecit lapidem plumbeum in os ejus.* Amphora sive mensura egrediebatur, & ferebatur in aere. Et ne dubitaremus quo proprie vocabulo nuncupetur, ipse Angelus, qui ostenderat amphoram, sive mensuram, illi nomen inponit, & dicit, juxta Septuaginta, *hæc est iniquitas eorum in universa terra*; juxta Hebræos: * *Hic est oculus*, id est, *ostensio* omnium peccatorum. Et ecce mulier sedebat in medio amphoræ, vel mensuræ, quæ apud Hebræos dicitur EPHA, crebroque a LXX in * οἰφι vertitur; & hæc ipsa mulier vocabatur *impietas*. Quum hæc * itaque cerneret, ecce talentum plumbi, id est, massa instar lapidis ferebatur, vel suo impetu, vel Domini jussione, vel ferebatur ab alio cujus nomen tacitum est. Angelus autem iste qui loquebatur in Propheta, & egrediens ex eo, illi universa monstrabat, arripuit mulierem quæ vocabatur impietas, & præcipitem misit in medium amphoræ, quæ prius libere ferebatur, & supra amphoram sedens, omnibus apparebat. Ac ne forte rursum elevaret caput, & sua iniquitate & impietate gauderet, talentum plumbi in modum gravissimi lapidis mittit in os amphoræ: ut impietatem in medio opprimat atque concludat, ne * quo modo possit erumpere. Hæc quasi umbras quasdam & lineas futuræ imaginis duximus, ut quod reliquum est suis coloribus impleamus. Angelus qui loquebatur in Propheta, egressus de eo, & quasi cominus loquens, præcipit illi ut levet oculos suos, & videat peccata populi Israel in mensuram coacervata perfectam, & impleta delicta cunctorum: & hanc esse *oculum eorum*, quod Hebraice dicitur ENAM, & scribitur per AIN, JOD, NUN, MEM: Sive *iniquitatem eorum*; quæ si per VAV literam scripta esset, recte legeretur * ONAM, ut LXX. putaverunt: & hic error in Editione Vulgata frequenter inolevit, ut quia VAV & JOD literæ eadem forma, sed mensura diversæ sunt, altera legatur pro altera. Hæc amphora sive mensura, oculus eorum est in universa terra, hoc est, ostensio peccatorum, ut quorum, vitia dispersa latitabant, in unum coacervata oculis omnium panderentur, ut egrederetur de loco suo Israel, & cunctis gentibus qualis in terra sua fuerit, monstraretur. Et ecce talentum plumbi portabatur. Pro talento plumbi, in consequentibus legimus lapidem plumbi. *Talentum* vocatur CHACHAR; *lapis* ABEN. Ipse est igitur lapis plumbi, qui & talentum plumbi, quod nos manifestius exprimentes, massam vel sphæram plumbi interpretati sumus, ex quo significatur pondus gravissimum peccatorum. Et super hanc mensuram atque amphoram omnium delictorum, media sedebat impietas, quam alio nomine idololatriam possumus appellare, & negationem Dei. Unde a Salvatore dicitur ad Judæos: *Implete mensuram patrum vestrorum*. Hæc impietas quæ sedebat super peccata Israel, & in suo scelere gloriabatur, postea mittitur in medium Babylonis, & captivitatis malo premitur. Vel juxta Theodotionem, ipsa se projicit & abscondit im medium amphoræ, ducitque super se pondus gravissimum plumbi, ut obturatum os habeat, & ultra se jactare non possit. Vel certe ab Angelo Dei opprimitur, ut quæ prius lætabatur in scelere, æterno silentio conticescat. Quo autem, & a quibus conclusa portetur, sequens lectio docet.

V. 9. 10. & seqq. *Et levavi oculos meos, & vidi, & ecce duæ mulieres egredientes, & spiritus in alis earum, & habebant alas quasi alas*

Marginalia: * al. Hac. — איפה * al. ephi. — * al. ita. — * al. quoquo. — עינם — אונם * al. Unam. — ככר אבן — Gravissimum pondus peccatorum. — Mat. 23. 32.

a Nostri mss. ipseque Hieronymus in subnexa expositione, *sedebat*, præferunt.

alas milvi, & levaverunt amphoram inter terram & cælum. Et dixi ad Angelum qui loquebatur in me: Quo istæ deferunt amphoram? Et dixit ad me: Ut ædificetur ei domus in terra Sennaar, & stabiliatur, & ponatur ibi super basem suam. LXX. *Et levavi oculos meos, & vidi, & ecce duæ mulieres egredientes, & spiritus in alis earum, & ipsæ habebant alas sicut alæ sunt upupæ. Et elevaverunt mensuram inter terram & cælum. Et dixi ad Angelum qui loquebatur in me: Quo istæ deferunt mensuram? Et dixit ad me: Ut ædificent ei domum in terra Babylonis, & præparent, & ponant eam ibi super sedem suam.* Duas mulieres egredientes, Judæi arbitrantur regnum Medorum & Macedonum, quorum utrumque afflixerit populum Babylonium, & ibi impietas eorum sedem posuerit. Hoc autem arte confingunt, ne quod de se dictum est, in se intelligatur. Duæ enim mulieres quæ egrediuntur, haud dubium quin de terra Judæa, accipiendæ sunt decem & duæ tribus: quarum alteræ ab Assyriis, alteræ a Chaldæis captæ sunt. *Et in alis earum erat spiritus*, id est, potestas diaboli, de quo in Ecclesiaste scriptum est: *Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris.* Et in Evangelio spiritum immundum legimus qui quum de domo sua fuerit ejectus, circumiens deserta & arida, cum aliis septem spiritibus nequioribus se, revertitur in pristinam domum. Ab hoc igitur spiritu istæ mulieres quasi vento flatuque raptatæ, volatu celeri ferebantur, & habebant alas; juxta Hebraicum ASIDA, quod Aquila, Symmachus, & Theodotio *Erodionem*; soli LXX. *upupam* transtulerunt. [a] Asidam Hebræi *milvum* putant, avem rapacissimam, & semper domesticis avibus insidiantem, Erodionem vero, hi qui de volucrum scripsere naturis, tria genera autumant: unum album, aliud stellatum, tertium nigrum, quod & sævissimum est & sanguinarium, & pugnans ad coitum impatiens: ita ut ex oculis eorum erumpat cruor. Upupam autem, quam nos de Græci nominis similitudine traximus (nam & ipsi *popam* appellant ab eo, quod stercora humana * consideret) avem dicunt esse spurcissimam, semper in sepulcris, semper in humano stercore commorantem: denique & nidum ex eo facere dicitur, & pullos suos de vermiculis stercoris alere putrescentis. Quamquumque ex tribus avibus intelligere volueris Asidam, convenit istis mulieribus Judæ, & Israeli, quæ propter peccata putentia traditæ sunt dæmonum potestati, & ab eis ductæ in captivitatem. Tuleruntque amphoram sive mensuram, in qua clausa tenebatur impietas, massa plumbi desuper posita ne possit exire, & pondus gravissimum omnium peccatorum per aerem inter terram & cælum [b]. Quod Propheta intelligens, non * interrogabat quæ sint istæ mulieres (patebat enim spiritui Prophetali) nec quid portent, de quo supra fuerat eruditus; sed quo portent. Denique sequitur: *Dixi ad Angelum qui loquebatur in me: Quo istæ deferunt amphoram?* Qui respondit: *Ut ædificetur ei domus in terra Sennaar.* Pro quo Septuaginta transtulerunt, *in terra Babylonis*. Sennaar enim campus est Chaldæorum, in quo hi qui moverant ab Oriente pedes suos, & in Dei servitute stare non poterant, ædificaverunt turrim superbiæ; unde & civitas ipsa appellata est *Babylon*, id est, *confusio*, eo quod ibi linguæ omnium confusæ sint atque permixtæ. Impietas ergo defertur ab istis mulieribus in Babylonem: ut ibi ædificetur domus ejus, & stabiliatur, & ponatur super basem suam, & æterna statione requiescat. Vere enim in Babylone sedes est impietatis, & juxta historiam & juxta mysticos intellectus. Si volueris duas mulieres accipere hæreticorum populos & Judæorum (quorum utrique egrediuntur a facie Dei, & spiritu feruntur incerto, & habent alas milvi, erodii, & upupæ, dum semper in modum perdicis faciunt divitias, non cum judicio, & de Ecclesia rapere festinant, & contentionibus ac jurgiis delectantur, & quosquumque deceperint, trahunt ad interitum, volutantur in cœno libidinum: & sordibus sempiternis) istæ mulieres levant pondus impietatis gravissimum, & ædificant in confusione domum suam, & serviunt regi Babylonio, ut ibi habitent hæreticorum populi & Judæorum, ubi

Judæi vafre interpretantur ista.
Eccl. 10, 4.
Luc. 11.
חסירה
a Milvus avis rapacissima.
Erodionis genera.
Upupa avis spurcissima.
* al. *confidat.*
* [illegible]
Babylon.
In Babylone sedes impietatis.
Jerem. 17.

a Conferendus Helianus Hist. animal lib. 11. cap. 22. Sunt qui ciconiam dicant, a quibus dissentit Olympiodorus.

b Supplet Victorius verbum, *elevantes*, codicum quorumdam suffragio.

ubi morantur idololatriæ, ligno & lapidibus ſervientes.

Cap. VI. ET converſus ſum, & levavi oculos meos, & vidi: Et ecce quattuor quadrigæ egredientes * in medio duorum montium, & montes, montes * ænei. In quadriga prima equi rufi, in quadriga ſecunda equi nigri, & in quadriga tertia equi albi, & in quadriga quarta equi varii & fortes. Et reſpondi, & dixi ad Angelum qui loquebatur in me: Quid ſunt hæc, domine B mi? Et reſpondit Angelus, & ait ad me: Iſti ſunt quattuor venti cæli, qui egrediuntur, ut ſtent coram Dominatore omnis terræ. In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis, & albi egreſſi ſunt poſt eos, & varii, egreſſi ſunt ad terram Auſtri. Qui autem erant robuſtiſſimi, exierunt, & quærebant ire & diſcurrere per omnem terram. Et dixit: Ite & perambulate terram, & perambulaverunt terram. Et vocavit me, & loqu- C tus eſt ad me, dicens: Ecce qui egrediuntur in terram Aquilonis, requieſcere fecerunt ſpiritum meum in terra Aquilonis.

* Vulg. de.
* Vulg. ærei.

LXX. *Et converſus ſum, & levavi oculos meos, & vidi: Et ecce quattuor quadrigæ egredientes de medio duorum montium, & montes erant montes ænei. In quadriga prima equi rufi, & in quadriga ſecunda equi nigri, & in quadriga tertia equi albi, & in quadriga quarta equi varii ſturnini. Et reſpondi, & dixi ad Angelum qui* D *loquebatur in me: Quid ſunt hæc, domine? & reſpondit Angelus qui loquebatur in me, & dixit: Hi ſunt quattuor venti cæli, qui egrediuntur ut aſſiſtant Domino omnis terræ. In quo erant equi nigri, egrediebantur ſuper terram Aquilonis, & albi egrediebantur p[o]ſt eos, & varii exibant in terram Auſtri, & ſturnini egrediebantur, & conſiderabant ut circuirent terram. Et dixit: Ite & circuite terram, & circuierunt terram: & clamavit, & loquutus* E *eſt ad me dicens: Ecce qui egrediuntur ſuper terram Aquilonis: requieſcere fecerunt furorem meum in terra Aquilonis.*

Tranſivi, ait, ad aliam viſionem, & oculos cordis mei ad cælum altius ſublevavi: vidique quattuor quadrigas egredientes de medio duorum montium qui erant ænei, id eſt, inſuperabiles atque fortiſſimi, & qui nulla poſſent vetuſtate conſumi. Quos enim ſupra mon- A tes myrteos, vel umbroſos dixerat atque nemoroſos, nunc æneos vocat. In quadriga prima equi rufi erant, cruenti, & ſanguinarii, & Babylonia crudelitate terribiles. In quadriga ſecunda, equi nigri, regnum Medorum atque Perſarum: quod bigæ ſedens & egrediens per Aſſueri regis edictum, mortem omnium Judæorum triſti nuntio præferebat. In quadriga tertia, equi albi, Macedones, ſub quorum rege Antiocho B Machabæorum victoriam legimus. In quadriga quarta, equi varii fortes. Scimus enim Romanorum reges, alios in gentem Judæam fuiſſe clementes, ut C. Cæſarem, Auguſtum & Claudium: alios perſequutores atque terribiles, ut C. Caligulam, Neronem, Veſpaſianum & Hadrianum. Pro *fortibus*, quos Aquila [a] κρατερὲς, Septuaginta ψαρὲς tranſtulerunt, in Hebraico ſcriptum eſt AMASIM. Et quædam exemplaria ma- C le habent πυῤῥὲς, confundentia colorum differentias atque regnorum, quum πυῤῥοὶ, id eſt, *rufi*, non AMASIM, ſed ADAMIM appellentur. Propheta ergo quærente quid ſibi vellent ſignificare quæ cerneret, Angelus qui loquebatur in eo, reſpondet, & narrat quattuor eſſe ventos cæli, id eſt, quattuor plagas mundi, quæ Græci vocant κλίματα, qui aſſiſtant & pareant Domini voluntati. Nihil enim hæc quattuor re- D gna, quæ diximus, abſque Domini voluntate fecerunt. In qua erant equi nigri, egrediebantur, inquit, in terram Aquilonis. Quam pulchre quadriga prima in qua erant equi rufi prætermittitur, quid & ſecunda & tertia fecerint quartaque deſcribitur. Jam enim eo tempore, quo hæc Propheta referebat, regnum præterierat Babylonium, & omnem Aſiam Medorum potentia poſſidebat: ſub quorum rege Dario, E anno ejus ſecundo, menſe * undecimo, qui appellatur SABAT, viceſima quarta die menſis, omnia quæ ſupra expoſuimus, contemplatur. In qua erant igitur equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis: ut Chaldæorum regnum [b] Medica virtus everteret. Et hoc notandum, quod κλίματα, id eſt, plagæ orbis & mundi, juxta ſitum Jeruſalem, & Templi in Scripturis ſanctis appellentur. Albi quoque egreſſi

Romani Imperatores in Judæos clementes, vel terribiles.

a

עמצים

אדמים

* al. decimo

שבט

b

Fff 2 ſunt

[a] In aliis libris καρτερὲς: verius κρατιςὲς Aquila poſuerit. E τῶν LXX. exemplaribus, quæ ψαρὲς præferant, quod verbum *ſturninos* ſignificat, nulla ſuperſunt quod ſciam: omnia habent πυῤῥὲς, male, ut Hieronymus notat.

[b] Vitioſe lectum eſt hactenus, *medica*. Nos *Medicam*, id eſt, Medoıum, ex Regin. mſ. ſubſtituimus, hiſtoriæ, atque orationis contextu cogente.

sunt post eos, sequuti Medorum Persarumque vestigia, reges Macedonum, ut Chaldæos ac Babylonem suo imperio subjugarent. Quarti vero, id est, sturnini & varii, pro quo in Hebræo legitur BORODIM, & qui alio nomine appellantur AMASIM, idest, *fortes*, atque *robusti*, egressi sunt ad australem plagam, & totam terram impetu celeri lustraverunt. Clamatque Angelus qui loquebatur in Propheta, ad imperium Romanorum: *Ite, perambulate terram*, & orbem circuite terrarum, vestrisque pedibus cuncta regna substernite. Conversusque ad Prophetam clara voce testatur: *Ecce qui egrediuntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meum in terra*, ad quam profecti sunt. Traditum mihi est ab Hebræis in loco vel difficillimo, quod Alexander & omnes Macedones, id est, equi albi qui egressi sunt post Medos & Persas, qui & ipsi perrexerant in terram Aquilonis, requiescere fecerint spiritum prophetalem in terra Aquilonis, eo quod contra Medos Dei impleverint voluntatem, & in brevi imperium Medorum atque Persarum a Macedonibus sit deletum. Grandis enim eorum est consolatio qui premuntur, si sciant, hostes suos cito esse perituros. Hæc ut potuimus, immo ut accepimus, nostræ linguæ studiosis * tradimus sequentes historiæ veritatem: nec quadrigas Pharaonis, & currus Babylonios instar explanationis Ægyptiæ tenaci memoria conquirentes; non enim quid ubi scriptum, sed qua ratione sit scriptum, considerandum est. Juxta allegoriam quæquumque in quattuor cornibus & quattuor fabris diximus, etiam in præsenti loco accipiamus. Legi in cujusdam volumine, quattuor quadrigas, in quibus sunt equi rufi & nigri, & albi, & varii, ac fortes, quattuor Evangelia intelligenda, & equos Apostolos, per diversitatem colorum diversas gratias possidentes: quorum alii rufi sint in martyrio, alii obscuri, & nigri, & Christi mysteria cognoscentes, de quibus dicatur in Psalmis: *Caligo sub pedibus ejus*. Et: *Posuit tenebras latibulum suum*. Alii albi gratia virginali; alii varii & fortes, habentes gratiam curationum diversarumque virtutum. Hæ quadrigæ quattuor, sive currus, missi sunt in quattuor ventos cæli, id est, ad cardines mundi, & universum orbem terrarum, ut explerent Domini voluntatem: quibus postea infertur ab Angelo: *Ite, & perambulate terram*, & in cunctis terrarum finibus Evangelium seminate. Hoc quoque quod sequitur: *Ecce qui egrediuntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis*, sic explanavit, ut diceret requievisse spiritum Domini, sive Angeli, quando in terra Aquilonis, diaboli regna durissima Apostolica prædicatione subversa sunt, & hæc esse regna, quæ Domino Salvatori in monte excelso diabolus ostendens, sibi tradita gloriatus sit.

Margin notes: בורדים — Traditio Hebræorum. — * al. tradidimus. — Psal. — Ibid. 12 — Matth. 4.

Explicit Liber primus.

INCIPIT

INCIPIT
LIBER SECUNDUS.

AB obscuris ad * obscuriora transimus, & cum Moyse ingredimur in nubem, & caliginem. Abyssus abyssum invocat, in voce cataractarum Dei; & gyrans gyrando vadit spiritus, & in circulos suos revertitur: Labyrinthios patimur errores, & Christi cæca regimus filo vestigia. Ad hanc difficultatem urget petasatus libri portitor: * al. obscura. Exod. 34. Ps. 41. 8. Eccl. 1. 6.

Dimidium facti, qui bene cepit, habet: Horat. I. Epist. 2.

quanto magis nos qui tertiam partem jam confecimus viæ, eodem debemus in reliquis labore sudare, ne perdamus præterita, & imperfectum opus augeat Lectoris desiderium. Itaque, mi Exuperi Papa venerabilis, adesto præsens orationibus, qui corpore absens es, & impetra a Domino, ut auferatur a facie mea velamen Zachariæ, quod ante oculos * obtendebatur Moysi, quia fulgorem vultus ejus, vulgus ignobile ferre non poterat: ut ego quoque cum David queam dicere: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa*. Secundi libri Explanationum in Zachariam istud exordium est, quem tanta celeritate dictamus, ut pene non sit emendandi spatium: dum frater Sisinnius Ægyptum ire festinat, ut odorem bonæ fragrantiæ, qui a te missus est fratribus, illuc quoque perferat; & nequaquam Æthiopiæ flumine, sed Galliarum largissimis aquis rigentur arva sitientia.

* al. appendebatur. Exod. 34. & 2 Cor. 3. Ps. 67. 12.

℣. 9. 10. & seqq. *ET factum est verbum Domini ad me, dicens: Sume a transmigratione ab Holdai & a Tobia, & ab Idaja, & venies tu in die illa, & intrabis domum Josiæ filii Sophoniæ qui venerunt de Babylone. Et sumes argentum & aurum, & facies coronas, & pones in capite Jesu filii Josedec sacerdotis magni, & loqueris ad eum dicens: Hæc ait Dominus exercituum, dicens: Ecce vir, Oriens nomen ejus, & subter eum orietur, & ædificabit Templum Domini. Et ipse exstruet Templum Domino, & ipse portabit gloriam, & sedebit & dominabitur super solio suo, & erit sacerdos super solio: & consilium pacis erit inter illos duos. Et coronæ erunt Helem & Tobiæ & Idajæ & Hen filio Sophoniæ, memoriale in Templo Domini. Et qui procul sunt, venient & ædificabunt in Templo Domini, & scietis quia Dominus exercituum misit me ad vos. Erit autem hoc, si auditu audieritis vocem Domini Dei vestri.* LXX. *Et factus est sermo Domini ad me dicens: Accipe quæ de captivitate sunt a principibus, & ab utilibus ejus, & qui cognoverunt eam: & ingredieris tu in die illa in domum Josiæ filii Sophoniæ, qui venit de Babylone, & accipies argentum & aurum, & facies coronas, & impones super caput Jesu [a] filii Josedec sacerdotis magni, & dices ad eum: Hæc dicit Dominus omnipotens: Ecce vir, Oriens nomen ejus, & subter eum orietur, & ædificabit domum Domini, & ipse accipiet virtutem, & sedebit, & imperabit super throno suo. Et erit sacerdos a dextris ejus, & consilium pacis erit inter duos: corona autem exspectantibus & utilibus ejus, & qui cognoverunt eam, & in gratiam filii Sophoniæ, & in Psalmum in domo Domini, & qui longe sunt ab eis, venient & ædificabunt in domo Domini. Et scietis quia Dominus omnipotens misit me ad vos, &* erit,

[a] Deerat penes Martianæum vox, *filii*.

erit, si auditu audieritis vocem Domini Dei vestri. Semel proposui arcana eruditionis Hebraicæ, & magistrorum synagogæ reconditam disciplinam, eam dumtaxat, quæ Scripturis sanctis convenit, Latinis auribus prodere. Quamobrem necesse mihi est in locis obscurissimis historiæ lineas ducere, & sic quæ ab Ecclesiasticis viris accepi, proferre in medium, Lectoris arbitrio quid magis sequi debeat, relinquens. Et primum lectionis ordo reddendus est, ut quod dicitur, juxta literam perspicuum fiat. Accipe, inquit, ab Holdai, & a Tobia, & ab Idaja, qui de Babylonica captivitate venerunt, & sumes ab eis quæ offeruntur munera, argentum, & aurum, & intrabis domum Josiæ, filii Sophoniæ; & ibi facies coronas, auri atque argenti varietate distinctas, non unam coronam; sed vel duas vel plures:

עטרות res: ATAROTH quippe, id est, στέμματα non unum, sed vel dualem, vel pluralem numerum significant. Quumque coronas feceris, impones unam ex eis in capite Jesu filii Josedec sacerdotis magni, & loqueris ad eum: *Hæc dicit Dominus omnipotens: Ecce vir cujus nomen est, Oriens*, quod Hebraice dicitur

צמח SEMA, non per SIN, sed per SADE literam scriptum. Qui idcirco *Oriens*, id

a est, ἀνατολὴ, vel [a] ἀναφύη, sive, βλάστημα nuncupatur, id est, *germen*, quia ex se repente succrescet, & ex radice sua in similitudinem germinis pullulabit, qui vir ædificabit Templum Domini. Quumque illud exstruxerit, ipse quoque portabit gloriam, id est, coronam alteram, quæ Hebraice HOD, &

הוד ab alio ἐπιδοξότης: ab alio εὐπρέπεια: ab alio ἀρετὴ: ab alio δόξα scribitur, quæ vel *inclytum*, vel *decorem*, vel *virtutem*, vel *gloriam* sonant. Significari autem putant Zorobabel, qui ex humili atque captivo in ducem populi Judaici repente consurgens, ædificavit Templum Domini, & sedit super solio suo, & principis potestate dominatus est: sed & Pontifex, inquit, Jesus filius Josedec sedebit in sacerdotali throno, & junctis animis atque consiliis, Dei populum gubernabunt. Et erit pax inter duos illos, hoc est, inter eum qui de tribu regia est, & eum qui de Levitica stirpe descendit, ut sacerdotium pariter & regnum Dei

A populum regant, ipsasque coronas quas de auro feceris & argento, postquam impositæ fuerint capiti Jesu filii Josedec, & capiti Zorobabel filii Salathiel, nominibus eorum a quibus oblatæ sunt, consecrabis in Templo, id est, Helem, & Tobiæ, & Idajæ, & Hen. Nomen secundum & tertium idem est quod supra. Primum mutatum est, & pro *Holdai* nunc *Helem* posuit. Quartum quod supra non dixerat additum, hoc est

B *Hen*, de quibus loquemur in consequentibus. Repositis autem, ait, coronis in Templo Domini, & in sempiternam memoriam consecratis, de toto orbe terrarum, & procul positæ gentes venient, & ædificabunt in Templo meo unusquisque pro viribus suis. Et tunc exitu rerum & prosperitate omnium cognoscetis, quod Dominus miserit me, & ipso cuncta jubente, prædixerim. Hæc autem omnia erunt, si obe-

C dieritis præceptis Domini, & mandata illius feceritis. *Holdai* interpretatur *deprecatio Domini*, quod Græce significantius dicitur λιτάνευσις κυρίου. *Tobia*, *bonus Domini*. *Idaja*, [b] *notus Domini*. Pro

b חלדי HOLDAI, nunc in primo loco posuit

חלם HELEM, quod interpretatur *somnium*;

חן & in quarto loco addidit HEN, id est, *gratia*. Horum quattuor hominum coronæ erunt apud filium Sophoniæ, quem supra Josiam legimus, qui cu-

D stos & æditurus est Templi Domini, & ibi æterna statione requiescent. Hebræi Ananiam, Azariam & Misael de captivitate venientes aurum & argentum in munera Templi, & coronas Pontificis, ac ducis attulisse commemorant, & quem supra non dixerat, *Hen*, id est, *gratiam*, Danielem venisse cum munere, & idcirco *Helem* positum pro *Holdai*, ut ex interpretatione nominis quod dicitur *somnium*, osten-

E datur in captivitate positum Danielem, & tres pueros regalis somnii mysteria cognovisse. Assumtis enim tribus pueris, Daniel oravit Dominum, Daniel. [illegible] & interpretationem somnii consequutus est. Hæc juxta historiam Circumcisio conatur exponere. Nobis autem incumbit necessitas juxta LXX. Interpretes Hor[illegible] majorum interpretatur juxta LXX. dicere quæ nostri dixere majores. Accipe a captivitate, & a principibus, & ab utilibus ejus, & ab his qui cogno-

[a] Prior interpretatio, ἀναφύη, Aquilæ est: posterior, βλάστημα, Symmachi, quod ex codice Hexaplari Barberinio discimus.

[b] Corrupte Martian. retinuit, *potus Domini*, contradicentibus mss. quoque nostris, & Hebraica etymologia a ידע verbo derivata.

gnoverunt eam, aurum, & argentum, & ingressus in domum Josiæ filii Sophoniæ, qui & ipse venit de Babylone, fac in ea coronas aureas & argenteas, quas impones super caput Jesu filii Josedec Sacerdotis magni. Captivitas Judæorum, id est, populi Dominum confitentis, vitia sunt atque peccata: quæ, qui ceperit agere pœnitentiam, & desiderare pristinam Jerusalem, id est, Ecclesiam Christi, in Babylone deserit ac dimittit, & offertur a principibus captivorum, & ab utilibus ejus, id est, captivitatis (qui & ipsi pro utilitate sua traditi sunt angelo satanæ in interitum
1. Cor. 5. carnis, ut spiritus salvus fieret) & ab his qui cognoscunt eam, videlicet captivitatem, in bonam partem post supplicia esse vertendam. Offertur autem aurum & argentum ab his, qui & sensu, & sermone Dominum confitentur, & fiunt ex eo, id est, auro & argento
a [a] coronæ in domo Josiæ, qui interpretatur *salvatus*, & est filius *visitationis Domini*, id est, ἐπισκοπῆς κυρίȣ. Visitatur enim a Domino qui prius male ægrotaverat. Et recte dicitur Josias, *salvatus*, quia & ipse reversus est de Babylone. Imponuntur autem coronæ, vel corona, Jesu filio Josedec Sacerdoti magno, quia nobis proficientibus & reversis ad meliora, per singulas virtutes nostras Dominus coronatur: immo nobis virtute pœnitentiæ coronatis, salvator in singulis coronam accipit, juxta
2. Tim. 4. 8. ta illud quod & Paulus loquitur: *De cætero reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus justus judex: non solum autem mihi, sed & omnibus qui diligunt adventum Domini Salvatoris nostri Jesu Christi*. Unde a corona justitiæ & Pater Domini Salvatoris nomen accepit. *Josedec* enim interpretatur *Dominus justitiæ*, eo quod reddat unicuique secundum opera sua. De hac corona &
Jacob. 2. Jacobus in Epistola sua loquitur: *Beatus vir qui sustinet tentationem, quia quum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se*. Jubetur autem Prophetæ ut postquam coronam imposuerit, vel coronas, super caput Jesu filii Josedec Sacerdotis magni, loquatur ad eum, & dicat: *Hæc dicit Dominus: Ecce vir, Oriens nomen ejus: & subter eum orietur*, & reliqua. Non Jesum dividimus, nec duas personas in u-

A nam possumus facere personam; sed ipse qui Jesus appellatur, eo quod salvaverit mundum, & Oriens dicitur, quia in diebus ejus orta est justitia. Et canitur in Psalmo: *Veritas de terra orta est*: Ps. 84. 12.
eo quod de utero virginali in sæculorum consummatione generatus dixerit: *Ego sum veritas*, & extrema hora venerit, Joan. 14. 6.
juxta Joannis Epistolam dicentis: *Filioli, nunc extrema hora est*, in qua stantem, & nihil agentem gentium populum conduxit ex denario, & misit ad vineam. 1. Joan. 2. 18. Matth. 20.
B Alioquin si secundum diversitatem nominum diversus efficitur, alius erit pastor, alius aries, alius agnus, alius janua, alius lapis offensionis, & petra scandali. Iste igitur qui nostris virtutibus coronatus est, orietur & appellabitur *Oriens*. Ad quem loquutus est Pater: *Filius meus es tu: ego hodie genui te*: Et subter eum orietur multitudo credentium, & ædificabit domum Ps. 2. 7.
C Domini, Ecclesiam, & ipse accipiet virtutem & decorem ac profectum, & gloriam singulorum, & sedebit & dominabitur in throno suo, in throno David, de quo & in Evangelio scriptum est: *Et erit Sacerdos a dextris ejus*, sive juxta Hebraicum, *super thronum suum*; Luc. 1.
quia ipse & rex & Pontifex est: & sedebit tam in regali, quam in sacerdotali throno, & consilium pacificum erit inter utrumque, ut nec regale fastigium
D sacerdotalem deprimat dignitatem, nec sacerdotii dignitas regale fastigium; sed in unius gloria Domini Jesu utrumque consentiat. Legi in cujusdam libro hoc quod dicitur: *Et consilium pacificum erit inter duos*, ad Patrem referri & ad Filium: quia non suam sed Patris venerit facere voluntatem, & Pater in Filio sit, & Filius in Patre. Joan. 5. & 6. Ibid. 14.
Corona autem, id est, insigne victoriæ, quum Christus fuerit coronatus, his quoque
E repromittitur, qui exspectant eum, & intelligunt utilitatem quondam captivitatis suæ, & noverunt Dei universa mysteria, ut sint in gratiam filii Sophoniæ hoc est visitationis Domini. Et qui in Babylone dicebant: *Super flumina Babylonis ibi sedimus & flevimus, quum recordaremur Sion: in salicibus in medio ejus suspendimus organa nostra*, postquam Ps. 136. 1. 2.
reversi fuerint in Jerusalem, accipiant Psalmum & tympanum, & canant in Ecclesia Domini, & qui per majora pecca-

[a] Nomen *coronæ*, quod mutilo sensu in antea vulgatis libris deerat, nostri mss. supplent.

peccata longe fuerant ab Judæa, & confessione verissima, veniant, & per singulos profectus suos ædificent domum Domini, & tunc universi pari mente cognoscant, quod Dominus omnipotens Prophetam miserit ad eos. Fient autem omnia quæ promissa sunt, si Dominum audire voluerint, & acta pœnitentia, in bonis operibus manserint.

Cap. VII.

ET *factum est in anno quarto Darii regis: factum est verbum Domini ad Zachariam, in quarta mensis noni, qui est Casleu. Et miserunt ad domum Dei Sarasar & Rogommelech, & viri qui erant cum eo, ad deprecandam faciem Domini: ut dicerent Sacerdotibus domus Domini exercituum & Prophetis loquentes: Numquid flendum est mihi in quinto mense: vel sanctificare me debeo, sicut feci jam multis annis? Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens: Loquere ad omnem populum terræ, & ad Sacerdotes, dicens: Quum jejunaretis & plangeretis in quinto & septimo* [a] *per hos septuaginta annos, numquid jejunium jejunastis mihi? & quum comedistis & quum bibistis, numquid non vobis comedistis & vobismetipsis bibistis? Numquid non sunt verba quæ loquutus est Dominus in manu Prophetarum priorum, quum adhuc Jerusalem habitaretur, & esset opulenta, & ipsa & urbes* * *illius in circuitu ejus, & ad austrum & in campestribus habitaretur?* (* Vulg. tacet illius)

LXX. *Et factum est in quarto anno sub Dario rege; factus est sermo Domini ad Zachariam, quarta die mensis noni qui est Chasleu, & misit* * *in Bethel Sarasar & Arabesser rex, & viri ejus ut deprecarentur Dominum, dicens ad Sacerdotes domus Domini omnipotentis, & ad Prophetas, dicens: Ingressa est huc in mense quinto sanctificatio, juxta quod fecerunt jam annis pluribus: & factus est sermo Domini virtutum ad me, dicens: Dic ad omnem populum terræ, & ad Sacerdotes, dicens: Si jejunatis, & plangitis in quintis & septimis, & ecce septuaginta anni, numquid jejunium jejunastis mihi? & si comeditis aut bibitis, nonne vos comeditis, & vos bibitis? Numquid non ista sunt verba mea, quæ loquutus est Dominus in manibus Prophetarum, qui fuerunt prius quando Jerusalem habitabatur, & erat abundans, & civitates ejus per circuitum,* (* al. de.)

A *& montana & campestria habitabantur?* In quarto anno Darii regis, in mense nono, qui appellatur CASLEU, & in quarta mensis ejusdem die miserunt ad domum Dei, id est, ad Templum quod jam a Zorobabel & ab Jesu fuerat instauratum, Sarasar & Rogommelech & cæteri qui cum eis erant, quos Persas fuisse duces regis Darii timentes Deum, Hebræi autumant: ut quia jam audierant Templum esse constructum, quæ- (כסלו)

B rerent a Sacerdotibus domus Domini & Prophetis, utrum secundum consuetudinem pristinam flere & jejunare deberent, an luctum mutare lætitia. Et est sensus sciscitantium: Quinto mense qui appellatur apud Romanos *Julius*, a Nabuchodonosor subversa est Jerusalem, quam ob caussam propter solitudinem Templi huc usque jejunavimus & planximus, & mœrorem nostrum fletu & jejuniis consolati sumus. Nunc

C quia dicitur, Templum esse constructum, & videmus nequaquam caussam permanere tristitiæ, respondere quæsumus, utrum hoc facere debeamus, an mœrorem gaudio commutare? Et simul considerandum quod fletus atque jejunium sanctificatio dicitur. Unde & in Joel præceptum est Sacerdotibus, ut sanctificent jejunium & prædicent curationem. Curat enim vulnera delinquentis, abstinentia & jejunium, & curatos quosque sanctificat. Postquam in- (Joel. 5.) (Jejunium curat & sanctificat.)

D terrogaverant Persarum duces per eos quos miserant, & ad Sacerdotes atque Prophetas sciscitantium fuerat expleta legatio, fit sermo Domini ad Prophetam, imperans ut loquatur ad vulgum & ad Sacerdotes, quid legatis debeant respondere. Quando jejunabatis & plangebatis in quinto mense captivitatis Jerusalem, & in septimo mense, quando Godolias interfectus est ab Ismael, per annos septuaginta desolationis Templi & subversio- (4. Reg. 25. & Jer. 41.)

E nis Jerusalem, numquid mihi proderat quod jejunabatis? Et econtrario, si quando [b] manducatis & bibitis, numquid non vobis & comeditis & potatis? Neque enim his rebus placatur Deus, sed bonis operibus, & si illius præcepta faciamus, quia esca nos non commendat Deo. Neque si non manducaverimus, deficiemus: neque si manducaverimus, abundabimus. Numquid non hæc sunt verba mea, adhuc stante (Esca non commendat Deo.)

[a] Interserit Regin. ms. *mense*, quod Hebræus, & Vulgatus Interpres tacent.

[b] Regin. ms. *manducabatis*, & *bibebatis*, moxque *comedistis*, & *potastis*.

ſtante Jeruſalem & urbibus Juda, quæ loquebar ad vos in manibus Prophetarum meorum, quum adhuc ſtaret Jeruſalem, & urbes Juda rebus omnibus abundarent, & tam montana regio, quam campeſtris frugibus redundaret, & fidiſſima pace frueretur? Hæc autem erant verba Domini, quæ ſequens Scriptura teſtatur,

Miſericordiæ opera.

velle ſe verum judicium & miſericordiam in proximos, & viduam, & pupillum, & advenam, & pauperem non calumniari, & malum non cogitare in corde ſuo. Hæc, inquit, noluerunt facere, & ſurdis auribus mea imperia contemſerunt: quam ob rem venit indignatio magna ſuper Jeruſalem; & quomodo illi me audire noluerunt, ſic & ego non exaudivi eos: & nunc tanta ſcrupuloſitate quærunt, quando debeant jejunare &

Iſai. 58. 5. 6. 7.

plangere, quum ante dixerim per Iſaiam: *Non tale jejunium elegi, dicit Dominus, neque ut humiliet homo animam ſuam; ſed ſolve omne vinculum iniquitatis: diſſolve obligationes violentarum cautionum: eſurienti da panem tuum ex animo. Si videris nudum, operi eum; & pauperem & abſque tecto indue in tabernaculum tuum. Tunc erumpet temporanea lux tua, & ſanitates tuæ cito orientur?* Hoc quod ſcriptum eſt in Septuaginta: *Miſit de Bethel Saraſar & * Arabeſſer rex*, nullus

* al. Arbath Sager.

noſtrorum potuit exponere: neque enim quod male verſum eſt ex Hebræo, ulla ratione explanari poteſt. Quis eſt enim iſte *Saraſar*, vel *Arabeſſer rex?* aut cujus rex provinciæ, aut in quam, vel de qua miſit Bethel? aut cujus Bethel rex eſſe poterat Arabeſſer, quæ olim cum Judæa fuerat deſtituta, & eo tempore nequaquam vocabatur *Bethel*, id eſt, *domus Dei*; ſed *Bethaven*, id eſt, *domus idoli?* Hoc quoque quod ſequitur: *Ingreſſa eſt huc in menſe quinto ſanctificatio, ſicut fecerant jam per multos annos*, ſic conantur exponere: ſanctificationem ingreſſam, vaſa Templi quæ a Nabuchodonoſor ſublata fuerant, illo tempore reſtituta. De quinti autem & ſeptimi jejunio, tentaverunt referre ad dies hebdomadis. Sed quia ſequitur, decimi jejunium, compulſi ſunt ad menſes referre, & quod ſit ipſum quinti, ſeptimi decimique menſis jejunium, omnino ſiluerunt. Unde priore ſimus explanatione contenti, & non * inclinemur ad falſos commentantium conatus qui de interpretationis errore venerunt.

* al. indignemur.

Falſi conatus commentariorum.

V. 8. 9. & ſeqq.

*Et factum eſt verbum Domini ad Zachariam, dicens: Hæc ait Dominus exercituum dicens: Judicium verum judicate, & miſericordiam, & miſerationes facite unuſquiſque cum fratre ſuo. Et viduam, & pupillum, & advenam, & pauperem nolite calumniari: & malum vir fratri ſuo non cogitet in corde ſuo. Et noluerunt attendere, & verterunt ſcapulam recedentem: & aures ſuas aggravaverunt, ne audirent: & cor ſuum poſuerunt * adamantem, ne audirent legem, & verba quæ miſit Dominus exercituum in ſpiritu ſuo per manum Prophetarum priorum, & facta eſt indignatio magna a Domino exercituum. Et factum eſt ſicut loquutus eſt, & non audierunt: ſic clamabunt & non exaudiam, dicit Dominus exercituum. Et diſperſi eos per omnia regna, quæ neſciunt; & terra deſolata eſt ab eis, eo quod non eſſet tranſiens & revertens; & poſuerunt terram deſiderabilem in deſertum.*

* Vulg. ut adamantem.

LXX. *Et factus eſt ſermo Domini ad Zachariam dicens: Hæc dicit Dominus omnipotens, dicens: Judicium juſtum judicate, & miſericordiam & miſerationem faciat unuſquiſque ad fratrem ſuum: & viduam, & pupillum, & pauperem non opprimatis: & malitiæ unuſquiſque fratris ſui nolite meminiſſe in cordibus veſtris. Et noluerunt attendere, & dederunt dorſum contemnens: & aures ſuas aggravaverunt, ut non audirent: & cor ſuum poſuerunt inobediens, ut non audirent legem meam, & verba mea quæ miſit Dominus omnipotens in ſpiritu ſuo, in manibus Prophetarum priorum. Et facta eſt ira magna a Domino omnipotente, & erit ſicut dixi, & non audierunt eum. Sic clamabunt, & non exaudiam eos, dicit Dominus omnipotens: & ejiciam eos in omnes gentes quas ignoraverunt: & terra deſolata eſt poſt eos a perambulante & revertente, & poſuerunt terram electam in ſolitudinem.* Hæc magis volui, iſta quæſivi, quæ non facientes, captivitati eſtis traditi; & [a] non deſolationis ac mortis quinti menſis ſeptimique jejunium. Juſtum judicium judicate, ne audiatis in Pſalmis: *Uſquequo judicatis iniquitatem, & perſonas peccatorum ſumitis? Judicate pupillo & viduæ: humilem & pauperem juſtificate*, ne vobis quoque loquatur Iſaias: *Qui juſtificant impium propter munera: & quod juſtum eſt juſto auferunt:* & propter vos

Pſ. 81. 2. 3.

Iſai. 5. 23.

a Regin. mſ. *captivitati eſtis traditi, & deſolationi ac morti. Juſtum judicate, ne* &c. cui fere Victorius concinit, inducta negandi particula.

Abacuc ex persona eorum qui opprimuntur, Deo faciat invidiam: *Contra me factum est judicium, & judex accipit: ideo dissipata est lex, & non pervenit usque ad finem judicium, quia impius opprimit justum.* (Abac. 1. 3. 4.) Nec novum putemus Dei esse præceptum, olim per Moysen ista mandaverat: *Sic magnum judicabis ut parvum: personam non accipies, & pauperis non misereberis in judicio: quoniam Dei judicium est.* (Deut. 1. 17.) misericordiam quoque & miserationes faciet unusquisque cum fratre suo. Post judicii [a] severitatem sequatur in cunctos clementia, & maxime in fratres, quos vel ejusdem sanguinis, vel unius nobiscum fidei esse perspicimus. Viduam quoque & pupillum, de quibus nobis præceptum est: *Esto pupillis pater, & pro viro matri eorum; judicans pupillum, & justificans viduam.* (Eccl. 4. 10.) Et advenam & pauperem nolite calumniari, quia alterum peregrinatio, alterum egestas humilem facit. Et malum vir fratri suo non cogitet in corde suo, sive ut a Septuaginta dicitur: *& malitiæ unusquisque fratris sui [b] non meminerit in cordibus suis.* Fratrem autem & proximum, vel omne hominum genus debemus accipere; quia ex uno sumus parente generati, vel eos qui domestici fidei sunt, juxta parabolam Evangelii, quæ proximum non consanguineum, sed omnes homines vult intelligi. (Frater & proximus omne hominum genus. Luc. 10.) Quod autem ante debeat ira finiri, quam sol occumbat, & omnium malorum quæ ab aliis passi sumus, deleri memoria, & in multis locis legimus, & maxime in [c] Jeremia, qui ex persona Dei loquitur: *Et malitiæ proximi sui unusquisque in cordibus vestris ne memineritis.* Quum ego ista præceperim, illi attendere noluerunt, & verterunt scapulam recedentem, sive dorsum contemnens, ex habitu corporis mea imperia respuentes. Solemus enim quando rugata fronte, & nare contracta contemnimus admonentes, dorsum vertere, juxta illud quod scriptum est: *Verterunt ad me dorsa, & non facies suas.* (Jerem. 2. 27.) Et aures, inquit, suas aggravaverunt ne audirent, sicut * aspidis surdæ obturantis aures suas, quæ non audiet vocem incantantium, & venefici incantantis sapienter. (* al. *aspides & obturantes & exaudient.*) Ingravaverunt enim aures suas ut non audirent, & cor suum posuerunt, ut non acquiescerent legi Dei. Unde Isaias ad eos comminans loquitur: *Incrassatum est cor populi hujus, & auribus suis graviter audierunt, & oculos suos clauserunt, ne forte viderent oculis suis, & audirent auribus, & corde intelligerent, & converterentur, & ego sanarem eos.* (Isai. 6. Act. 18.) Porro quod dicitur juxta Hebraicum: *Et cor suum posuerunt * adamantem*, duritiam cordis ostendit, & cor lapideum, quod noluerint verba Dei suscipere. (* al. *ut adamantem.*) Adamas enim lapis fortissimus, qui Hebraice dicitur SAMIR, (שמיר) intantum durus est, ut omnia metalla confringat, & ipse non confringatur ab ullo. Unde a Græcis *indomabilis* dicitur. Ab hoc adamante induratum est cor Pharaonis, ne dimitteret populum Dei. Et quia habuerunt, immo posuerunt cor suum adamantem, propria voluntate cordis duritiam suscipientes, ne audirent verba Domini, quæ misit in spiritu suo, idest, in Spiritu Sancto per manum Prophetarum priorum, Isaiæ, Osee, & cæterorum, qui mundas habuerunt manus, quos ante captivitatem fuisse manifestum est: idcirco ad magna peccata, magna facta est indignatio, & Domini verba completa sunt, par pari referentis, ut sicut illi ambulaverunt ad eum perversi, & ipse adversum eos perversus incederet, & non audiret verba [d] inclamantium, quia & illi verba Domini surda aure contemserint. Quamobrem & dispersit eos per omnia regna quæ nesciunt, Assyriorum, & Chaldæorum, Medorum, atque Persarum, & gentium cæterarum, quæ his imperiis subjacebant, & in quarum terris disseminati sunt. Et omnis Judæa deserta est, eo quod nullum habuerit habitatorem, & non esset in ea transiens & revertens. Et terram quæ favus erat præ omnibus terris, & propter abundantiæ multitudinem lacte & melle manabat, verterunt in solitudinem. Possumus hæc & ad eos referre, qui in Ecclesia delinquentes, projecti sunt de terra confessionis; quia noluerunt audire Dominum, & verterunt ad eum scapulam recedentem, & aures suas aggravaverunt, & cor posuerunt ut adamantem. Et facta est super eos indignatio

[a] Minus recte legunt vulgati libri, *Post judicii veritatem sequatur &c.*

[b] Penes Victor. *ne memineritis in cordibus vestris.*

[c] Cum hæc non Jeremiæ, sed potius Zachariæ verba sint, quæ infra replicat S. Doctor cap. 8. corrigit heic Victorius, *in Zacharia*; cujus tametsi exemplum contra mss. fidem non sequimur, non videtur damnanda licentia.

[d] Ms. Regin. *verba incantantium.*

gnatio Domini, & dispersi sunt per omnia regna vitiorum, & desolata est terra eorum, vel anima vel corpus, non habens habitatorem Dominum, nec in se spiritum revertentem. Et terra quondam desiderabilis, quæ erat hospitium Trinitatis, versa est in desertum, habitationemque draconum. Quæ plana sunt, velociter transeamus, ut in obscuris spatium differendi sit: non enim longos florentesque tractatus in quibus plausibilis ludit oratio, sed Commentarios scribimus, quorum officium est, præterire manifesta, obscura differere.

Commentatoris officium.

Cap. VIII.

ET *factum est verbum Domini exercituum, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Zelatus sum Sion zelo magno, & indignatione magna zelatus sum eam. Hæc dicit Dominus exercituum: Reversus sum ad Sion, & habitabo in medio Jerusalem: & vocabitur Jerusalem, civitas veritatis; & mons Domini exercituum, mons sanctificatus.* LXX. *Et factus est sermo Domini omnipotentis, dicens: Hæc dicit Dominus omnipotens: Zelatus sum Jerusalem & Sion zelo magno, & furore* [a] *maximo zelatus sum eam. Hæc dicit Dominus omnipotens: Revertar ad Sion, & habitabo in medio Jerusalem: & vocabitur Jerusalem civitas vera, & mons Domini omnipotentis, mons sanctus.* Quod Dominus Jerusalem, id est, Israeliticum populum in solitudine instar uxoris acceperit, & jacentem in idololatriæ sanguine, operuerit pallio suo, & amore coluerit maritali, in Ezechiele plenius discimus, quæ postea similam comedens, & mel, & oleum, & vestibus ornata pulcherrimis, & habens ex largitate viri omnia ornamenta gemmarum, fornicata est cum Assyriis atque Chaldæis, & audivit a Domino: *Sicut despicit uxor virum suum, sic despexit me domus Israel.* Captivitati autem tradita & illusa ab amatoribus suis, & pristino decore nudata, postquam divaricavit pedes suos omni transeunti, & polluta est usque ad verticem, memor pristinæ felicitatis [b] ingemit: *Revertar ad virum meum priorem: quia melius mihi erat tunc quam nunc.* Quam ille suscipiens & rursum habens in conjugio, cui prius dixerat: *Non irascar tibi, & zelus meus recessit a te,* nunc loquitur: *Zelatus sum Sion zelo magno, & indignatione magna zelatus sum eam.* Quantum prius indignatus sum, quod a multis amatoribus deturpata est, & maculavit thorum meum: unde, & tradidi eam amatoribus suis, nequaquam ut sub marito adulteram, sed ut scortum & vile mancipium, & in lupanaribus prostitutam: tanto nunc amplius ad eam reversus sum; quia egit pœnitentiam, & ædificavit Templum meum in quo habitabo in medio illius. Et vocabitur civitas veritatis, quæ antea dicebatur urbs mendacii, de qua & in Isaia scriptum est: *Veritas * dormivit in ea: nunc autem homicidæ.* Vocabitur autem & mons Domini omnipotentis, mons sanctificatus, in quo Templo instaurato, immolantur victimæ, cæremoniarum ordo servatur. Hæc juxta historiam. Cæterum nulli dubium est, Sion & Jerusalem, speculam & visionem pacis, posse accipi animas fidelium, quibus quum peccaverint, iratus Dominus tradit eas captivitati, ut quæ Deum per bona prosperaque non senserant, per mala sentiant & adversa. Quumque egerint pœnitentiam, revertetur Dominus ad Sion, & habitabit in medio Jerusalem, quam unam atque eandem intelligimus civitatem, & in quibus ante regnabant vitiorum peccatorumque mendacia, postea Christus veritas commorabitur. Et mons Domini exercituum vocabitur mons sanctus, de quo dicitur: *Qui confidunt in Domino sicut mons Sion.* Et: *Magnus Dominus & laudabilis nimis, in civitate Dei nostri in monte sancto suo.* De quo Isaias Michæasque clamitant: *In novissimo dierum erit mons* [c] *Domini præparatus in vertice montium, & sublimis super colles, & fluent ad eum omnes populi, & properabunt gentes multæ, & dicent: Venite ascendamus in montem Domini, & ad domum Dei Jacob.* De hoc monte, & de hac civitate, & Apostolus Paulus (si tamen in suscipienda Epistola, Græcorum auctoritatem Latina lingua non respuit) sacrata oratione disputans ait: *Accessistis ad montem Sion & civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem, & multorum Angelorum millia, & Ecclesiam primitivorum, qui scripti sunt in cælis.*

Jerem. 3. Ezech. 16. Osee 2. 7. Ezech. 16. Isai. 2. 21. * al. dormitavit. Ps. 142. 1. Ps. 47. 1. Isai. 2. 2. 3. Mich. 4. 1. 2. Nota de Epistola ad Hebræos. Heb. 12. 22.

Hæc dicit Dominus exercituum. Adhuc ℣. 4. & 5. habi-

a Regin. ms. *furore magno*, juxta Græc. μεγάλῳ, & mox *reversus sum*, pro *revertar*.

b Fortasse verius in eodem ms. *ingeminat*, pro *ingemit*.

c In aliis libris, *mons domus Domini*.

habitabunt senes & anus in plateis Jerusalem, & [a] viri baculus in manu ejus præ multitudine dierum. Et plateæ civitatis complebuntur infantibus, & puellis, ludentibus in plateis ejus. LXX. *Hæc dicit Dominus omnipotens: Adhuc sedebunt senes & anus in plateis Jerusalem, unusquisque in manu virgam suam retinens, præ multitudine dierum: & plateæ civitatis replebuntur pueris & puellis, ludentibus in plateis ejus.* Tanta, inquit, erit, reverso me in Sion, & habitante in medio Jerusalem, rerum* omnium prosperitas, & bellorum quies atque tranquillitas, ut nullo hoste remanente, usque ad ultimam ætatem in utroque sexu senilis ætas perveniat, & trementes artus baculo regente sustentent. Plateæ quoque civitatis impleantur pueris puellisque ludentibus. (In pace urbium lusus & choreæ.) Hoc autem fieri solet, quando securitas & profunda pax urbium est, ut gaudium civitatum, lusibus & * choreis (* al. *choris*.) ætas lasciva concelebret. Quod si referimus ad Ecclesiam, de qua dicitur: (Ps. 89. 2.) *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei:* Et: (Ps. 45. 5.) *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei: sanctificavit tabernaculum suum altissimus: Deus in medio ejus non commovebitur*, quis poterit ambigere plateas Ecclesiæ, esse virtutes, in quibus sapientia agit fiducialiter & in murorum summitatibus prædicatur? Unde & ad Dominum Psalmista conclamat: (Ps. 118. 96.) *Latum mandatum tuum vehementer*. In his plateis Dominum Salvatorem sponsa perquirens, loquitur in Cantico Canticorum: (Cant. 3. 2.) *Consurgam & circuibo civitatem in foro, & in plateis ejus, donec inveniam eum quem dilexit anima mea*. Habitabunt igitur, vel sedebunt, senes & anus, de quibus scriptum est (si cui tamen placet librum recipere) (Lib. Sap. 4. 8.) *Senectus honorabilis, non multi temporis, nec numero annorum æstimabilis*. Cani autem sunt hominum prudentia, & senectus vita immaculata: de quibus & Dominus loquitur ad Moysen: (Num. 11. 16.) *Constitue tecum septuaginta senes, quos ipse nosti quoniam senes sunt;* quamobrem & ante Abraam nullus appellatus est senex (Abraam primus senex appellatus.), de quo scriptum legimus: (Gen. 25. 8.) *Deficiens Abraam mortuus est: nutritus in senectute bona, senex & plenus dierum*. Gloria enim senum cani sunt, de quibus dicitur: (Sap. 4. 8.) *Cani hominis sapientia ejus*. Hi tenebunt præ dierum multitudine virgas & baculos in manibus suis, & dicent ad discipulos: (1. Cor. 4. 21.) *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in spiritu lenitatis & mansuetudinis?* Qui enim de labiis suis profert sapientiam, virga percutit virum [b] excordem. Et econtrario: (Prov. 13. 24.) *Qui parcit baculo suo, odit filium suum: qui autem diligenter corripit, diligit*. Et non solum senes, sed anus quoque sedebunt in plateis Jerusalem: quas Paulus Apostolico ore describens: (1. Tim. 5. 3. & 9.) *Honora*, inquit, *viduas quæ vere viduæ sunt*. Et in * alio loco (* al. eodem): *Vidua eligatur non minus annorum sexaginta, quæ fuit unius viri uxor, in bonis operibus habens testimonium: si educavit liberos, si recepit hospitio, si sanctorum pedes lavit, si in tribulationibus positis ministravit, si omne opus bonum persequuta est*. Istiusmodi senes & anus sedebunt in plateis Jerusalem, & tenebunt baculos in manibus suis, & plateæ civitatis complebuntur pueris & puellis ludentibus. Isti sunt pueri & puellæ, senes, & juvenes, quos Psalmista ad cantandum Domino cohortatur dicens: (Ps. 148. 12.) *Juvenes & virgines, senes cum junioribus laudent nomen Domini*. Et Joannes Evangelista atque Apostolus: (1. Joan. 2. 12. 13.) *Scribo*, inquit, *vobis, pueri, quoniam dimittuntur vobis peccata propter nomen Salvatoris: Scribo vobis, patres, quia cognovistis eum qui a principio est*. Et de his Salomon in Proverbiis loquitur: (Prov. 1. 4.) *Et det innocentibus versutiam: puero autem juniori sensum, & intelligentiam*. Et rursum: *Audite, pueri, disciplinam patris, & attendite ut cognoscatis intelligentiam*. De his pueris, virgunculis, ac puellis & quadragesimus quartus Psalmus, (Ps. 44. 15.) *Adducentur*, inquit, *regi virgines post eam*. Juxta quod scriptum est: *Exultaverunt & lætatæ sunt filiæ Judæ in omnibus judiciis tuis, Domine*. Quæ cum audierint ab Apostolo: (Philip. 4. 4.) *Gaudete, iterum dico gaudete*, mentis lætitiam gestu corporis indicabunt, & tripudiante saltatu, dicent cum David: (2. Reg. 6. 21.) *Saltabo & ludam in conspectu Domini*.

V. 6. *Hæc dicit Dominus exercituum: Si difficile videbitur in oculis reliquiarum populi hujus in diebus illis, numquid in oculis meis difficile erit, dicit Dominus exercituum?* LXX. *Hæc dicit Dominus omnipotens: Si impossibile erit coram reliquiis populi hujus in*

[a] Unus ms. S. Albini Andegavensis, quem laudat Martianæus in Notis ad Hieronymianam Latinam interpretationem, in recto *vir* legit, quam ipse ibi lectionem retinuit, probatque ex Hebræo idiomate.

[b] Pro *excordem*, uno verbo, retinuit Martianæus manifesto errore duobus verbis, *ex corde*, cum & Victorius antea Brixianorum codicum ope, *vecordem* restituisset, cui & illud notatum est, hoc testimonium inveniri in Græco apud LXX. Prov. 10. Ὃς ἐκ χειλέων προφέρει σοφίαν, ῥάβδῳ τύπτει ἄνδρα ἀκάρδιον, cujus loco nos in Vulgata Editione legimus: *In labiis sapientis invenitur sapientia, & virga in dorso ejus, qui indiget corde.*

in diebus illis: numquid & coram me impossibile erit, dicit Dominus omnipotens? Per singula verba atque sententias quibus Israeli prospera & pro rerum magnitudine pene incredibilia promittuntur, Propheta proponit: *Hæc dicit Dominus omnipotens*, alio sermone hoc loquens; Ne putetis mea esse quæ spondeo, & quasi homini non credatis: Dei sunt promissa quæ replico. Supra dixerat, anus & senes in plateis esse sessuros, & pro temporis longitudine baculos manibus retenturos, arctandas plateas hominum multitudine, pueros ac puellas quasi in festis diebus choros ducere, & exstruendam Jerusalem, atque in statum felicitatis pristinæ restituendam. Hoc reliquiis populi, quæ de captivitate venerant, videbatur incredibile, cernentibus urbem penitus destitutam, murorum ruinas, combustos parietes, manus Babylonias ostentare; idcirco consociat: Si vobis qui estis reliquiæ captivi populi, vel difficile vel impossibile videtur esse quod spondeo, ut in diebus illis quibus ædificanda est Jerusalem, tanta felicitas sit: numquid in conspectu Domini aut difficile erit, aut impossibile, qui hæc futura meo ore promittit. *Quæ enim apud homines impossibilia sunt, apud Deum possibilia sunt*. Hæc persequutionis tempore in Ecclesiis Christi expleta conspeximus, quando in tantam rabiem persequutorum feritas excitata est, ut etiam conciliabula nostra destruerent, divinos libros ignibus traderent, omnes insulæ, metalla, carceres, Confessorum & Martyrum catenatis gregibus implerentur. Quis eo tempore crederet rursum Ecclesias construendas ab his ipsis qui ante destruxerant? non quod iidem homines fuerint, sed quod eadem regalis potestas quæ prius sedebat in insidiis cum divitibus, & quasi ex Senatus-consulto Christi nomen conabatur extinguere, nunc expensis reipublicæ Ecclesiarum basilicas exstruat, & exaltet summa fastigia, ut non solum laquearia & tecta fulgentia auro decoret; sed parietes diversi marmoris vestiat crustis, & divinos libros quos prius tradebat incendio, nunc deauratos & purpuratos, & gemmarum varietate distinctos, in custodiam Romani veneretur status.

In festis diebus choros ducebant pueri & puellæ.

Matth. 19. 26.

Ab Ecclesiæ persecutoribus [illegible] erectæ. [illegible]ndum Ecclesiæ.

Psal. 9.

Libri sacri deaurati & purpurati &c.

℣. 7. & 8. *Hæc dicit Dominus exercituum: Ecce ego salvabo populum meum de terra Orientis, & de terra Occasus solis. Et adducam eos, & habitabunt in medio Jerusalem: & erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deum, in veritate & in justitia.* [a] LXX. similiter. Hæc Judæorum alii dicunt, post Zorobabel & Neemiam, ædificato Templo, & muris civitatis exstructis, & statu Judaico restituto, a Machabæis & diversis Principibus, qui usque ad Herodem rexere Judæam, esse completa. Alii in consummatione **B** mundi sub Christo, quem frustra præstolantur, explenda commemorant. Nos autem & illo tempore, id est, post Zorobabel & Neemiam, dicimus ex parte completa, & quasi in typis & imaginibus præcessisse, quando populus reductus est de captivitate, & habitavit in Jerusalem, & Dei populus appellatus est, & rursum Dominus vocatus est Deus eorum: nequaquam in mendacio & iniquitate, sed **C** in veritate & justitia. Et nunc plenissime sub Domino Salvatore in Ecclesia, id est, in vera Jerusalem promissionem rebus expleri, maxime quia dicitur: *Ecce ego salvabo populum meum de terra Orientis, & de terra Occidentis*, de quibus & Dominus in Evangelio loquebatur; *Multi de Oriente & Occidente venient, & accubabunt in regno cælorum cum Abraam, Isaac, & Jacob*. Et multo ante Psalmista promiserat, dicens: **D** *Deus deorum Dominus loquutus est, & vocavit terram. Ab ortu solis usque ad occasum: de Sion decor pulchritudinis ejus*. Veniet enim ex Sion qui eripiat, & avertat iniquitates ab Jacob, quando ab Oriente, & Occidente incensum offertur nomini Domini in omni loco, & sacrificium mundum, nequaquam in victimis veteris Testamenti, sed in sanctitate Evangelicæ puritatis, de quo incenso & alibi legimus: *Dirigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo*. **E** Et quod sit hoc incensum, sequens sermo demonstrat: *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum*. Postquam enim de virga Jesse pullulavit, qui dominaretur gentibus, & in ipso gentes sperarunt, & de Oriente, & de Occidente, tam primus populus quam novissimus in Dominum crediderunt, & factus est grex unus: tunc ad lætitiam omnes provocatæ sunt nationes, & concitatæ ad gaudium, Propheta dicente: *Lætamini, gentes, cum populo ejus*. Juxta illud

Ecclesia vera Jerusalem.

Matt. 8. 11.

Psal. 49. 1. 2.

Ps. 140. 2. 3.

Rom. 15.

Ps. 21. 28.

[a] Quæ deerant Verba, *LXX. similiter*, nostri mss. sufficiunt.

Rom. 15. illud quod alibi scriptum est: *Recordabuntur & convertentur ad Dominum omnes fines terræ, & adorabunt coram eo universæ familiæ gentium*. Quodque sequitur: *In veritate & justitia*, hoc significat, quod veteris Legis umbra discedat, & Evangelii veritas veniat, nequaquam in justitia Judæorum, sed in justitia Christiana: ipse enim Dominus veritas est atque justitia, de quo legimus: Psal. 84. 12. *Veritas de terra orta est, & justitia de cælo prospexit*. Unde & in quarto decimo Psalmo, justitia simul & veritas nominantur: *Qui ambulat sine macula & operatur justitiam, & loquitur veritatem in corde suo*.

℣. 9. *Hæc dicit Dominus exercituum: Confortentur manus vestræ, qui auditis in diebus his sermones istos per os Prophetarum in die quo fundata est domus Domini exercituum, ut Templum ædificaretur*. Septuaginta pro Domino exercituum, *Dominum omnipotentem*, cætera similiter transtulerunt. Ædificato Templo sub Zorobabel & Jesu (in quarto enim anno Darii regis, quarta die mensis noni, qui appellatur CASLEU, hæc universa dicuntur, quando jam Templum fuerat exstructum) iidem Prophetæ Aggæus & Zacharias, qui ut ædificaretur, & duces & populum fuerant cohortati, nunc cohortantur eos, ut ex priorum veritate his quæ in futurum promittuntur, accommodent fidem, & confortent manus suas, nequaquam Medorum impetum & impedire cupientium per circuitum nationum insidias formidantes: & confortentur per os Prophetarum ex die quo Templi fundamenta sunt jacta, usque ad diem quo superædificatum est Templum, & audiant quæ sequuntur. Breviter explanamus historiam, quidquid de Jerusalem, & de Templo dicitur, spiritualiter ad Ecclesiam referentes, in qua confortantur manus per bona opera, & fundantur domus, quando fidei fundamenta jaciuntur, templumque exstruitur, quando multitudo credentium roboratur, & ita vivit, ut Templum Dei esse mereatur.

℣. 10. *Siquidem ante dies illos merces hominum non erat, nec merces jumentorum erat, neque introeunti & exeunti erat pax præ tribulatione: & dimisi omnes homines unumquemque contra proximum* A *suum*. LXX. *Quia ante dies illos merces hominum non erit in lucrum, & merces jumentorum non subsistet, & egredienti, & ingredienti non erit pax præ tribulatione: & emittam omnes homines unumquemque ad proximum suum*. Septuaginta ad futurum tempus omnia retulerunt, sed melius ad præteritum, ut in Hebraico habetur, & [a] expositionis veritas approbabit. Antequam fundaretur domus Domini, & ædificare- B tur Templum Domini, omnis labor vester irritus fuit. Et tam homines quam jumenta in agricultura, in mercimoniis, operibusque diversis, cassis conatibus frustrabantur: foris adversarii, domi seditio turbabant pacem, & erat ubique [b] Justitium ob bellorum frequentiam, & insidias domesticas, dum nec frater fratri exhibet fidem, & omnis est inimica propinquitas. Hunc sensum aliis verbis Aggæus Propheta C comprehendens ait: *Et nunc ponite corda vestra a die hac & supra: antequam poneretur lapis super lapidem in Templo Domini. Quum accederetis ad acervum viginti modiorum, & fierent decem: & intraretis ad torcular, ut exprimeretis quinquaginta lagenas, & fiebant viginti. Percussi vos vento urente & aurigine, & grandine omnia opera manuum vestrarum, & non erat in vobis qui reverteretur ad me, dicit Dominus*: quod & in Eccle- D sia & in unoquoque credentium accipere possumus. Siquidem antequam domus Dei in nobis fundamenta jaciantur, & ædificemur Templum Deo, & audiamus de Apostolo; *Vos estis Templum Dei: & Spiritus Sanctus habitat in vobis*, quidquid boni operis habere * videbamur, sive rationales, qui appellantur homines, sive simplices, qui jumenta dicuntur (*homines enim & jumenta*, inquit, *salvos facies, Domine*) E mercedem non habet apud Deum, & sunt in nobis bella atque discordiæ, & ubique tribulatio & sine pace Christi, quam ad Patrem vadens, Apostolis dereliquit, impleturque in nobis Domini sententia: *Inimici hominis domestici ejus. Omnis enim frater supplantatione supplantat; & omnis amicus fraudulenter incedit, [c] & vir fratrem suum deridet, & veritatem non loquitur, didicit lingua eorum loqui mendacium*. Quod si convertamur ad Christum, & templum

a (margin) · b (margin) · Agg. 2. 16 & seqq. · 2. Cor. 6. 16. · * al. videamur. · Ps. 35. 7. · Joan. 14. · Mich. 7. 6. · Jerem. 9. 4.

[a] Victor. & in expositionis serie veritas &c.
[b] In aliis libris, *justitia*, in aliis æque male, *jurgium*. Notum quippe, publicum luctum, seu malum, & publici juris cessationem, *justitium* dici.
[c] Verba, & *vir fratrem suum deridet*, ad nostrorum mss. fidem interseruntur.

plum ejus efficiamur, statim audiemus 1. Cor. 3. 8. Apostolum proclamantem: *Unusquisque accipiet propriam mercedem juxta opus suum.*

℣. 11. & 12. *Nunc autem non juxta dies priores ego faciam reliquiis populi hujus, dicit Dominus exercituum; sed semen pacis erit. Vinea dabit fructum suum: & terra dabit germen suum: & cæli dabunt rorem suum: & possidere faciam reliquias populi hujus universa hæc.* LXX. *Et nunc non juxta dies priores ego faciam reliquiis populi hujus, dicit Dominus omnipotens; sed pacem monstrabo. Vinea dabit fructum suum: & terra dabit germina sua: & cælum dabit rorem suum: & possidere faciam reliquias populi mei hæc omnia.* Priusquam domus Dei fundamenta jacerentur, & ædificaretur Templum, merces hominum non erat, nec merces jumentorum, nec præ tribulatione & angustia pax introeuntibus, & exeuntibus, & omnes homines inter se hostili odio diffidebant. Nunc autem quia jam domus Domini fundamenta jacta sunt, & Templum ædificatum est, nequaquam faciam ut prius feceram his qui de captivitate Babylonia sunt reversi; sed erit ubique pax & gaudium, & ariditatem ac famem pristini temporis futura abundantia compensabit. Vinea enim dabit fructum suum, & torcularia omnia complebuntur, terra lætis segetibus vestietur, & irrigantibus pluviis ac rore nocturno, omnia pullulabunt: universa quæ dixi, faciam [a] reliquiis populi mei possidere; quia fundamenta domus Domini jacta sunt, & Templum exstructum est. Hæc eadem & Aggæus Propheta eodem tempore loquitur, qui supra dixerat: *Percussi vos vento urente & aurugine & grandine omnia opera manuum vestrarum*, postquam Templi fundamenta sunt ja-
Agg. 2. 18. cta: *Ponite*, inquit, *in corda vestra ex die ista & in futurum, a die vicesimo quarto noni mensis: a die quo fundamenta jacta sunt Templi, ponite super cor vestrum. Numquid jam semen in germine est: & adhuc vinea & ficus & malogranatum & lignum olivæ non floruit? Ex die ista benedicam, & rursum movebo cælum pariter & terram.* Dicamus & aliter, ceptam super Ecclesia explanationem sequentes. Priusquam fidem Christi quis recipiat, & in eo Spiritus Sancti fundamenta jaciantur, nullus audire poterit, est merces operi tuo. Sive ille Judæus sit, sive hæreticus, sive gentilis: quidquid boni operis fecerit, nisi in nomine Christi fecerit, mercedem sui boni operis non habebit. Videmus hæreticorum virgines, Philosophorum rigorem, Judæorum in escarum varietate observantiam: & tamen * dicimus, juxta Aggæum, quod comedant, & non satientur: bibant, & non inebrientur: operiantur, & non calefiant: & qui mercedes congregat, mittat eas in pertusum sacculum. Postquam vero fidem Christi receperint, & illi & hi qui in Ecclesia fuerant peccatores, & pro magnitudine delictorum captivitati hujus mundi traditi, & Babylonio igne combusti, & audierint Dominum prædicantem: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me: prædicare captivis remissionem, & cæcis ut videant: sanare eos qui contrito sunt corde*; & completum fuerit in eis illud quod per Amos dicitur: *Convertam populi mei Israel captivitatem, & ædificabunt civitates dissipatas, & plantabo eos*: tunc in diebus illis orietur justitia & multitudo pacis. Vinea dabit fructum suum, quæ dicit in Evangelio: *Ego sum vitis, vos rami. Omnem ramum qui manet in me, mundat Pater, ut majores fructus afferat.* Quumque mundati fuerint rami ejus, id est, flagella & propagines, & gemmantibus oculis spem futurorum ceperint fructuum polliceri, ut impleatur illud quod scriptum est: *Vineæ florentes dederunt odorem*: tunc pendentes botros colorabit sol justitiæ, ut missi in torcularia octavi & octogesimi tertii Psalmi, qui pro torcularibus inscribuntur, Domini calcentur pede, qui ascendit de Bosor, [b] ut fundat vinum quod lætificat cor hominis. Terra quoque dabit germen suum, non arida & petrosa & plena sentium; sed terra bona quæ dat centesimum & sexagesimum & tricesimum fructum: ut qui seminaverint in lacrymis, in gaudio metant. Sed & cæli dabunt rorem suum, de quibus in decimo octavo Psalmo scriptum est: *Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum ejus annuntiat firmamentum.* De his cæli in Deuteronomii

Sine mercede est quidquid non fit in nomine Christi.
* al. dicitur. Agg. 1.
Isai. 61. 2.
Amos 9. 14.
Psal. 71.
Joan. 15. 8.
Cant. 2. 13.
Matth. 13.
Psal. 125.
vers. 1.

a Antea erat *faciam populi mei reliquias possidere*. Nostri mss. emendant.
b Regin. ms. *ut fundant*, scilicet botri.

Deut. 32. 43. ronomii cantico dicitur : *Lætamini, cæli cum eo*, id eſt, cum Domino Salvatore, quos præſcivit & prædeſtinavit (Rom. 8.) conformes fieri imaginis Filii ſui, qui loquitur cum Moyſe (Deut. 32. 2.): *Exſpectetur ut pluvia eloquium meum, & deſcendaut ut ros verba mea*. Reſurgent enim qui erant peccatis mortui, & ſuſcitabuntur qui jacebant in ſepulcris dealbatis, quæ plena ſunt oſſibus mortuorum, & lætabuntur qui morantur in terra. Et quæ ſit cauſſa lætitiæ, ſequens ſermo demonſtrat: *Ros enim qui a te eſt, ſanitas eorum eſt*. Et hæc omnia, pacem videlicet & vinearum fructum, & terrarum abundantiam, quæ cælorum rore ſuccrevit, poſſidebunt reliquiæ populi mei, de quibus Iſaias loquitur (Iſai. 1. 9.): *Niſi Dominus Sabaoth reliquiſſet nobis ſemen, ſicut Sodoma eſſemus, & ſicut Gomorrha ſimiles fuiſſemus*. Reliquiæ enim ſecundum electionem gratiæ, ſalvæ factæ ſunt : non ex operibus; alioquin non eſſet gratia.

V. 13. 14. 15. *Et erit, ſicut eratis maledictio in gentibus, domus Juda, & domus Iſrael : ſic ſalvabo vos & eritis benedictio : nolite timere, confortentur manus veſtræ. Quia hæc dicit Dominus exercituum : Sicut cogitavi ut affligerem vos, quum ad iracundiam provocaſſent me patres veſtri, dicit Dominus, & non ſum miſertus: ſic converſus cogitavi in diebus iſtis, ut benefaciam Jeruſalem & domui Juda : nolite timere*. LXX. *Et erit, ſicut eratis in maledictione inter gentes, domus Juda & domus Iſrael: ſic ſalvabo vos, & eritis in benedictione: confidite & confortamini in* [a] *cordibus veſtris, quia hæc dicit Dominus omnipotens : Sicut cogitavi ut affligerem vos in eo quod me ad iracundiam provocaſſent patres veſtri, dicit Dominus omnipotens, & non me pœnituit: ſic paratus ſum & cogitavi in diebus iſtis, ut benefaciam Jeruſalem & domui Juda : confidite*. Hæc poſt ædificationem Templi futura promittit, ut ſicut erant in cunctis gentibus in maledictionem & in ſibilum, & in exemplum domus Juda, & domus Iſrael (duæ videlicet, & decem tribus) ſic quum ſalvatæ fuerint, & reverſæ in Judæam, ſint omnium benedictio. Nolite, inquit, timere adverſarios rebellantes : confidite vera eſſe quæ per me Dominus pollicetur : confortentur manus veſtræ : implete opera quæ cepiſtis. Cauſſa confortationis, Domini promiſſio eſt : *Hæc enim dicit Dominus omnipotens*, cui nihil impoſſibile eſt, qui poteſt quæ promittit, implere: ſicut excogitavi ut affligerem vos, & captivitati traderem, quia me patres veſtri ad iracundiam provocarunt, *& non ſum miſertus*: quod LXX. tranſtulerunt οὐ μετενόησα, hoc eſt, *non me pœnituit*, quod Hebraice ſcribitur ULO NAAMATHI; non ſum autem miſertus, ut vos captivitate corrigerem, & per omnia tormenta & flagella erudirem : ſic nunc in præſenti tempore cogitavi, ut benefaciam Jeruſalem & domui Juda. Et notandum quod quando iraſcitur, [b] maledictio ſit in gentibus domus Juda, & domus Iſrael, id eſt, omnes duodecim tribus quæ captivitati traditæ ſunt. Poſtquam autem cogitavit ut benefaciat, non facit Judæ & Iſrael, id eſt, duabus & decem tribubus, Jeruſalem videlicet & Samariæ, Oollæ & Oolibæ; ſed relicto Iſrael in captivitate, benefacit Jeruſalem & domui Juda; & jungit in fine : *Nolite timere*, ſive, *confidite*, eo ſenſu quem ſupra expoſuimus. Super Eccleſia autem & ſuper unoquoque credentium ſic intelligi poteſt, quod perſequutionis tempore cunctis in circuitu gentibus in maledictum, & in exemplum fuerint Chriſtiani, quia offenderint Dominum ſuum: & poſtea ſint in benedictione, quando pax reddita fuerit, & hoc omne eveniat, quia Dominus qui prius fuerat iratus, poſtea ſit miſertus Jeruſalem, viſioni pacis, & Judæ, quæ fidem Domini confitetur. Singuli quoque credentium, qui propter vitia ejiciuntur de Eccleſia, & traduntur ſatanæ in interitum carnis, ut diſcant non blaſphemare (1. Cor. 5. 1. Tim. 1.), quum egerint pœnitentiam, revertentur in priſtinum ſtatum, & videbunt pacem Dei, & confeſſionis ſuæ gloriam poſſidebunt. Hoc quod ſcriptum eſt : *Non ſum miſertus*, vel *non me pœnituit*, calumniantur hæretici, quaſi aut crudelis, aut mutabilis ſit Deus, ſi eum aut non pœniteat, aut pœniteat. (Calumnia hæreticorum adverſus Deum) Si enim pœnituerit, dicunt, eum eſſe mutabilem, ſi non pœnituerit, aſſerunt, eſſe crudelem. Pœnituit

ולא נחמתי

[a] Pro *cordibus*, reſtituit Victorius *manibus*. Non ſolum enim, ait, Septuaginta, quorum hæc eſt interpretatio, legunt ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν : verum Hebraicum quoque, Latina Editio, & ipſe Hieronymus in Commentario. Confortari autem manibus, opus ceptum explere, ſignificat.

[b] Antea, *maledicti ſunt*. Paulo poſt Victorius, *non bene facit*, pro *non facit*.

nituit autem Deum quod Saul unxit A
1. Reg. 15. in Regem. Et apud Ninivitas, qui-
bus per Prophetam nuntiaverat: *Adhuc*
Jona 3. 4. *triduum, & Ninive subvertetur*, qui ege-
runt pœnitentiam, dicitur & ipse mu-
tasse sententiam suam, non vitio men-
tis improvidæ, sed ex eorum quæ ma-
le aut bene faciunt, varietate. Si enim
male fecerint, comminatur: si pristina
peccata defleverint [a] miseretur: non mu-
tatur Deus qui unus atque idem est,
& mutari non potest; sed illis ex ma- B
lis ad bona opera commutatis, mutat
& suum ipse decretum. Qui & in Ge-
nesi loquitur: *Clamor Sodomorum &*
Gen. 18. 20. 21. *Gomorrhæ multiplicatus est; & peccata eo-*
rum magna sunt nimis: descendens ergo
videbo si juxta clamorem eorum qui venit
ad me, compleant: sin autem non, ut sci-
am. Quod dixit, hoc est: Si perman-
serint in furore, non deerit pœna pec-
cantibus: si desierint ab insania, mea
fient cognitione dignissimi. *Cognoscit au-* C
2. Tim. 2. 19. *tem Dominus eos qui sui sunt*. Et Apo-
stolus scribit ad Galatas: *Sed tunc nesci-*
Galat. 4. 8. *entes Deum*. Quumque noverit omnes
Deus, & nihil eum nec præteritorum,
nec præsentium lateat, nec futurorum,
impios in Evangelio nescire se dicit:
Luc. 13. 27. *Recedite a me, operarii iniquitatis, nes-*
cio vos. Ergo & notitiam, & pœniten-
tiam, & iram, & indignationem &
omnes affectus Dei, non humani ser-
monis vitio, sed divinæ majestatis sen- D
su accipiamus.

V. 16 & 17. *Hæc sunt ergo verba quæ facietis: Lo-*
quimini veritatem unusquisque cum proxi-
mo suo, veritatem & judicium pacis ju-
dicate in portis vestris, & unusquisque
malum contra amicum suum non cogitetis in
cordibus vestris, & juramentum mendax
ne diligatis: omnia enim hæc sunt quæ
odi, dicit Dominus. LXX. *Isti sermo-*
nes sunt quos facietis: Loquimini verita-
tem unusquisque cum proximo suo: verita- E
tem & judicium pacificum, & justum ju-
dicate in portis vestris, & unusquisque ma-
lum proximo suo non cogitet in cordibus
vestris, & juramentum mendax ne diliga-
tis, quia hæc omnia odi, dicit Dominus
omnipotens. Promisi, me non juxta dies
priores facere reliquiis populi captivo-
rum. Et sicut cogitavi ut affligerem
eos, quum me ad iracundiam provo-
cassent patres eorum, & non sum mi-
sertus: sic nunc [b] cogitavi conversus
in diebus istis, ut benefaciam Jerusa-
lem & domui Juda. Ut igitur perma-
neat sententia mea, & non fiat irrita
pollicitatio, hæc facite quæ præcipio:
Loquimini veritatem cum proximis vestris.
Proximum, omne hominum genus ac- Omnis homo proximus noster.
cipiamus, quia ex uno sumus parente
generati. Alioquin si proximus propin-
quus accipitur, peregrinis & alienis men-
tiendum est. Hoc idem Apostolus loqui-
tur: *Deponentes mendacium, loquimini* Ephes. 4. 25
veritatem unusquisque cum proximo suo.
Veritatem, inquit, & judicium pacis
judicate in portis vestris. In judicio pri-
ma sit veritas atque justitia; deinde se-
quitur misericordia. Hoc est enim judi-
cium pacis, ut propositum judex habe-
at pacificare discordes, juxta illud E-
vangelii: *Beati pacifici, quoniam filii* Matth. 5. 9.
Dei vocabuntur. Quodque sequitur: *In*
portis vestris, illi prophetico congruit:
Oderunt in portis corripientem, & ver- Amos 5. 10
bum sanctum abominati sunt. Et in alio
loco: *Non confundentur quum loquentur* Ps. 129. 6.
inimicis suis in porta. David quoque ju-
dicabat in portis, quando Absalon ve- 2. Reg. 19.
ritatem judicii repromittens, patri ten-
debat insidias. Et quæritur quare apud Locus judicandi in portis.
Judæos in portis locus fuerit judicandi:
Ne cogerentur agricolæ intrare urbes,
& aliquod subire dispendium, judices
in portis residebant, ut tam urbanos
quam rusticos in exitu & introitu ur-
bis audirent, & finito negotio, unus-
quisque confestim ad sedes proprias
reverteretur. *Et malum, inquit, con-*
tra amicos vestros ne cogitetis in cordi-
bus vestris: RAATH, quod omnes voce רעה
consona κακίαν, id est, *malitiam* inter-
pretati sunt, dupliciter accipere pos-
sumus, & pro afflictione, & pro ma-
lo. Pro afflictione: *Si est malitia in ci-* Amos 3. 6.
vitate quam Dominus non fecerit. Et:
Sufficit diei malitia sua. Pro malo in Mat. 6. 34.
Jona Propheta loquitur Deus: *Ascen-*
dit clamor malitiæ eorum ad me. Et Jona 1. 2.
in Apostolo legimus: *Repleti omni ini-*
quitate & malitia. Utroque igitur mo- Rom. 1. 29.
do nec affligit amicum suum, nec ma-
lum adversum eum cogitat in corde,
qui sanctus est. *Et juramentum*, ait,
mendax ne diligatis: præcipiente Do-
mino in Evangelio: *Ego autem dico* Mat. 5. 34
vobis, ut non juretis penitus, sed sit ve-
ster sermo, est est, non non; qui enim non
juraverit, nunquam poterit pejerare.

[a] Verbum, *miseretur*, quo sine incongruus erat, aut mutilus sensus, suffecimus ex Regin. ms. in quo & *deleverint*, pro *defleverint*, legitur.

[b] In eodem ms. *cogitare conversus sum in rebus istis*.

Qui jurat, audiat illud quod scriptum A est: *Non assumes nomen Domini Dei tui super re vana.* Omnia hæc sunt quæ odi, dicit Dominus': juxta Malachiæ verba dicentis: *Et omnia quæ oderam, faciebatis.* In præceptis quæ ad vitam pertinent, & sunt perspicua, non debemus quærere allegoriam, ne juxta * Comicum, nodum quæramus in scirpo.

Exod. 20. 7.
Mala 2. 13. sec. LXX.
* Plautus Men. 2. 1.

V. 16. & 17. *Et factum est verbum Domini exercituum ad me dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Jejunium quarti, & jejunium B quinti, & jejunium septimi, & jejunium decimi erit domui Juda in gaudium & in lætitiam, & in solennitates præclaras: veritatem tantum, & pacem diligite.* LXX. *Et factus est sermo Domini omnipotentis ad me, dicens: Hæc dicit Dominus omnipotens: Jejunium quartum, & jejunium quintum, & jejunium septimum, & jejunium decimum erunt domui Juda in gaudium & in lætitiam, & in * festivitates bonas* (hoc enim Hebraice di- C citur TOBIM, id est, ἀγαθάς.) & [a] *lætamini, & veritatem & pacem diligite.* Ad id quod supra Sarasar, & Rogommelech per legatos quæsierant, utrum in mense quinto, & in mense septimo, sicut habetur in LXX. jejunare deberent & plangere, an post ædificationem Templi finire jejunium, luctumque deponere, multis in medio positis quæ facerent, & quæ sperarent, ex persona Domini Propheta respondit: *Jejunium* D *quarti, & jejunium quinti, & jejunium septimi, & jejunium decimi,* (ἀπὸ κοινοῦ enim subauditur *mensis*) *domui Juda & Jerusalem in dies festos vertetur & gaudium.* Veritatem tantum Deus quærit, & pacem. In hoc loco nostrorum multi multa dixerunt, & inter se dissonantia. Quidam obscuritatem silentio professi, quasi profundissimam foveam in commentariis transierunt: rectius arbitrantes, nihil omnino quam parum dicere. Cogi- E mur igitur ad Hebræos recurrere, & scientiæ veritatem de fonte magis quam de rivulis quærere: præsertim quum non

* al. solennitates.
טבים
a

A prophetia aliqua de Christo, ubi tergiversari solent, & veritatem cælare mendacio; sed historiæ ex præcedentibus & consequentibus ordo texatur. Jejunium [b] quarti mensis, qui apud Latinos vocatur *Julius*, die septima & decima ejusdem mensis, illud arbitrantur, quando descendens Moyses de monte Sina tabulas Legis abjecerit atque confregerit, & juxta Jeremiam muri primum rupti sunt civitatis. In quinto B mense, qui apud Latinos appellatur *Augustus*, quum propter exploratores terræ sanctæ seditio orta esset in populo, jussi sunt montem non ascendere; sed per quadraginta annos longis ad terram sanctam circuire dispendiis, ut exceptis duobus, Caleb & Josue, omnes in solitudine caderent. In hoc mense, & a Nabuchodonosor, & multa post sæcula a Tito & Vespasiano, Templum Jerosolymis incensum est, atque destructum: C capta urbs [c] Bether, ad quam multa millia confugerant Judæorum, aratum Templum in ignominiam gentis oppressæ, a [d] Turannio Ruffo. In septimo vero, qui apud nos appellatur *Octo-ber*, sicut supra diximus, occisus est Godolias, & Judæ tribus ac Jerusalem reliquiæ dissipatæ. Legamus Jeremiam. Mense decimo, qui apud nos *Januarius* dicitur, eo quod janua anni sit atque principium, Ezechiel in captivita- D te positus audivit, & cunctus populus captivorum quinto mense Templum esse subversum, quod plenissime in eodem Propheta cognoscimus. Hoc est igitur omne quod dicitur: Dies planctus & jejuniorum quos hactenus habuistis in luctum, sciatis vobis, quia cogitavi ut benefaciam Jerusalem, & domui Juda, in lætitiam & gaudium, & solennitates esse vertendos: ita dumtaxat si veritatem diligatis & pacem. E Juxta ἀναγωγὴν, quia tunc jejunamus, quando sponsus aufertur a nobis, & non meremur ejus habere præsentiam, quum reversus fuerit Dominus ad nos, & co-

Judæi tergiversari solent in Prophe. de Christo
b
Exod. 32.
Jer. 52.
Num. 14.
Jer. 1.
c
d
4. Reg. 25. Jer. 39. & 41.
Janu.
Ezech.
Jer. 52.
Luc. 5.

a Regin. ms. *& letabimini*, juxta Græcum εὐφράνθητε.

b Indicitur die 17. Tamuz: & quod infra exponitur jejunium quinti, die nona mensis Ab. Huc porro referendus Philastrius cap. 145. & Seldenus de anno civili Judæorum cap. 8.

c Hactenus obtinuit in editis æque ac mss. libris, *Bethel*, quæ civitas nec a Tito aut Vespasiano capta est neque in expugnatione Jerosolymorum locum habuit. Repositum est adeo unius mutatione literulæ, *Bether*, quæ urbs expugnata sub Adriano est in rebellione Judaica, quam movit Barchochebas. Nec dubium, si fidem historiæ spectes, quin ita abs Hieronymo scriptum sit, *Bether*: tametsi videatur ipse, duplex bellum, alterum sub Adriano], alterum sub Tito, in unum confundere, cum inter expugnationem Bether, & Jerosolymorum incendium anni supra sexaginta intercesserint.

d Alterum heic nec minus grave obtinebat in hactenus vulgatis libris mendum, in quibus, *Tito Annio Ruffo* legebatur, pro *Turannio Ruffo*, quod ad historiæ veritatem restituere non dubitavimus. Turannius scilicet, non Titus Annius appellabatur, qui aratrum Jerosolymis impressit, cujus meminere etiam vetustissimi Judæorum, ut Sanhedrin cap. VII. & alibi, טורנוס רופוס חרש ההיכל, *Turannus Ruffus aravit Templum.*

& cogitaverit ut benefaciat nobis, omnis tristitia vertetur in gaudium, & fames pristina sermonis Dei præsentia doctrinarum ejus, & cælestis panis saturitate pensabitur.

V. 21. & 22. *Hæc dicit Dominus exercituum: Usquequo veniant populi, & habitent in civitatibus multis, & vadant habitatores unus ad alterum, dicentes: Eamus & deprecemur faciem Domini, & quæramus Dominum exercituum. Vadam etiam ego, & venient populi multi, & gentes robustæ ad quærendum Dominum exercituum in Jerusalem, & deprecandum faciem Domini.* LXX. *Hæc dicit Dominus omnipotens: Adhuc venient populi multi, & habitatores urbium multarum, & congregabuntur qui habitant civitates in una civitate, dicentes: Eamus ut deprecemur faciem Domini, & quæramus vultum Domini omnipotentis. Vadam etiam ego, & venient populi multi & gentes plurimæ, ut quærant faciem Domini omnipotentis in Jerusalem, & ut deprecentur faciem Domini.* Jejunium quarti, [a] & quinti, & septimi, & decimi mensis in solennitates optimas commutabitur, intantum ut civitates Judææ quæ prius desertæ erant, frequenti habitatore celebrentur: & una civitas pergat ad alteram, & se mutuo cohortentur, & dicant: quia per hos septuaginta annos viæ Sion luxerant, eo quod non esset qui iret ad solennitatem, omnes portæ ejus desertæ, & Sacerdotes illius gementes: nunc pace reddita, pergamus Jerusalem, in qua lege præceptum est, ut victimas immolemus, & ter in anno omne masculinum nostrum appareat in conspectu Domini, & dicente altera ad alteram: Eamus & deprecemur faciem Domini, & quæramus Dominum omnipotentem, respondebit altera civitas: *Vadam etiam ego:* quo tempore venient populi multi & gentes innumerabiles & robustæ, ut sacrificia in Jerusalem offerant Domino exercituum, & deprecentur faciem ejus. Appropinquat enim Dominus his qui non tentant eum, & ostendit faciem suam his qui non sunt increduli. Qui viderit Filium, videt & Patrem; & imago est Dominus atque Salvator Dei invisibilis: non quod Filius visibilis sit, & invisibilis Pater; sed quod Filio nominato, sentiatur Pater. Nequaquam enim Pater, si non habet Filium. Unde & ipse loquitur in Evangelio: *Pater, manifestavi nomen tuum hominibus.* Quod de Jerusalem & Zorobabel, sive, post Zorobabel, diximus, rectius & plenius refertur ad Christum, & Jerusalem, quæ intelligitur Ecclesia: & tunc de terrarum toto orbe, & populos, & gentes ad offerenda in templo Domini sacrificia concursuras. Persequutionis quoque tempore ut ante perstrinximus, magistri & Sacerdotes Ecclesiæ audacter captivis & credentibus repromittant, quod rursum ædificandæ sint παροικίαι, & pacis reddenda tranquillitas, & in Ecclesiis facies Domini deprecanda. Manifesta transcurrimus, ut in obscurioribus immoremur.

(Margin: Exod. 23. — Quibus appropinquat Dominus. — Sap. 1. — Joan. 14. — Joan. 17.)

V. 23. *Hæc dicit Dominus exercituum, In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, & apprehendent fimbriam viri Judæ, dicentes: Ibimus vobiscum: audivimus enim quoniam Deus vobiscum est.* LXX. *Hæc dicit Dominus omnipotens: In diebus illis si apprehenderint decem viri de omnibus linguis gentium, & * tenuerint fimbriam viri Judæi, dicentes: Ibimus tecum, quia audivimus quod Deus vobiscum est.* Quidam ex Judæis hæc sub Zorobabel, & post Zorobabel dicunt esse completa. Alii in futurum tempus differunt, quando Christum sperant esse venturum. Nos autem in adventu Domini Salvatoris, quando de Maria natus est Virgine, & rectius & verius intelligimus. Denique scriptum est: *Usquequo veniant populi?* Quando dicitur, *usquequo*, non de præsenti tempore significat, in quo erant Zorobabel & Jesus; sed de futuro, quando venient populi multi & gentes robustæ, ut quærant Dominum exercituum in Jerusalem, & deprecentur faciem Domini. In illo igitur tempore, & in illis diebus, apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, fimbriam viri Judæi, dicentes: *Ibimus vobiscum: audivimus enim quoniam Deus vobiscum est.* Et in Isaia legimus: *Apprehendent septem mulieres virum unum, dicentes: Panem nostrum comedemus, & vestimentis nostris operiemur: tantum * vocetur nomen tuum super nos: aufer opprobrium nostrum.* Quæ igitur ibi septem mulieres appellantur, id est, Ecclesiæ, quarum numerus & in Paulo Apostolo continetur: ad septem enim scribit Ecclesias, ad Romanos, ad Corinthios, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Colossen-

(Margin: * al. tetigerint. — Zach. 8. 20. — Isai. 4. 1. — * al. invocetur. — Paulus ad septem Ecclesias scripsit.)

[a] Voces *& quinti* in nostris mss. & Victorii edit. non sunt.

lossenses, ad Thessalonicenses. Et in Joannis Apocalypsi in medio septem candelabrorum, id est, Ecclesiarum, Ephesiorum, Smyrnensium, Pergamenorum, Thyatirenorum, Sardensium, Philadelphiensium, Laodicenorum * varietate & auro purissimo Dominus accinctus ingreditur: nunc in Propheta Zacharia decem nominantur, quas requisivit & Dominus, ut si invenisset in Sodomis & Gomorrhis, Adama & Seboim, eas de interitu liberaret. Jota enim litera, ex qua sumit nomen Salvatoris exordium, non solum apud Græcos, sed & apud Hebræos, denarium numerum significat. Et hoc mystico sermone monstratur, quod omnes qui censentur vocabulo Christiano, quos & Dominus septem millia tempore persequutionis Jezabel & fugæ Eliæ reliquisse se dicit, qui non curvaverunt genua ante Baal, & in mensuram viri perfecti venerint ex omnibus linguis & nationibus, apprehendent fimbriam viri Judæi, id est, Domini Salvatoris, de quo & in Psalmis dicitur: *Juda rex meus*. Et: *Judas, te laudabunt fratres tui*. Et rursum: *Non deficiet princeps ex Juda, & dux de fœmoribus ejus, donec veniat cui repositum est: & ipse erit exspectatio gentium*: *Erit enim radix Jesse: & qui exsurrexerit ut dominetur gentibus, in ipso gentes sperabunt*. Quumque apprehenderint eum, cupient ejus hærere vestigiis; quoniam Deus cum eo sit. Vel certe ex omnibus linguis & nationibus quiquumque crediderint, apprehendent virum Judæum, Apostolos qui ex Judæis sunt & dicent: *Eamus vobiscum*: audivimus enim per Prophetas, & omnium Scripturarum voce cognovimus, quod Dei Filius Christus Deus & Dominus sit vobiscum. Ubi manifestissima prophetia est, & de Christi atque Apostolorum ejus prædicatur adventu, & fide universarum gentium, nihil amplius requiramus. Quod autem numerum septem millium ad Christianorum nomen diximus pertinere, supputa Græce [a] ἑπτάκις χιλίȣς & χριϛιανȣ̀ς, & eumdem numerum summamque reperies, id est, mille nongentos quadraginta & unum. Sed & parabolam decem virginum in Evangelio, quas in sensibus carnis & spiritus interpretamur, si oleum bonorum operum suis lampadibus præpararint, & quinarium numerum duplicaverint, ut sint sanctæ (juxta Apostolum) corpore & spiritu, ad hujus numeri referunt sacramentum. Decem quoque civitates, quas qui corporis sensus optime gubernarit, numero duplicato, accipiet in futurum.

Apoc. 1.
* al. veritate
Jota litera denarium numerum significat.
3. Reg. 19.
Psal. 59. 9.
Gen. 49. 9. 10.
Isai. 11. 10.
Ubi de Christo manifesta est prophetia, nihil amplius requirendum.
Matt. 25.
Luc. 19.

ONus verbi Domini in terra Adrach, & Damasci requiei ejus: quia Domini est oculus hominis, & omnium tribuum Israel. LXX. *Assumtio verbi Domini in terra * Adrach & Damasci sacrificii ejus, quia Dominus respicit homines, & omnes tribus Israel*. Omnis hæc Visio sive *pondus* & *onus* verbi Domini, ut interpretatus est Aquila, ad vocationem gentium, & exstructionem Ecclesiæ pertinet. Et est ordo verborum. Assumtio verbi Domini, acuti in peccatores, mollis in justos: ADRACH quippe hoc resonat ex duobus integris nomen compositum: AD, *acutum*, RACH, *molle*, *tenerumque* significans: & non ut male a quibusdam legitur, *Sedrach*. Quidam Adrach referunt ad populum Judæorum, Damascum ad vocationem gentium. Unde populus, sive assumtio verbi Domini fit in terra *Adrach*, super quam & austeritatem suam Dominus exercuit & clementiam. Austeritatem in eos, qui credere noluerunt: clementiam in illos, qui cum Apostolis sunt reversi. Damascus autem propter requies Domini est, juxta illud quod scriptum est in Isaia: *Et erit requies ejus honor*. *Siquidem antequam sciret puer eligere bonum aut malum, & vocare patrem & matrem, accepit virtutem Damasci & spolia Samariæ*. Unde & *Damascus* in linguam nostram vertitur, *sanguinem bibens*, aut *sanguis cilicii*, ut prior interpretatio cruentum populum significet; secunda, crudelitati ejus pœniten-

Cap. IX.
* al. Sedrach
חדרך
Isai. 11. 10. sec. LXX.
Isai. 8.

[a] Notatum probe Victorio & Martianæo, eumdem debere numerum Græce reddere duas ex una parte voces, ἑπτακὴ χιλίȣς, quem ex alia reddit vox, χριϛιανȣ̀ς: hocque uno dissentiunt, quod iste ut summam utrinque conficiat 1946. ἑπτακὴς legit & χρισηανὸς: ille 1941. dumtaxat supputans, ἑπτάκις & χριϛιανȣ̀ς scribit. Re autem ipsa non hic aut ille de industria numerus captatur abs Hieronymo; sed Græcarum dictionum in supputationis summa conformitas. Præferenda fuit adeo Victorii lectio, quam & mss. nostri asserunt: nec erat necesse cum Martianæo χηλίȣς Æolice, ut ajunt, pro χιλίȣς, scribere, quodque magis displicet, χρισηαγὸς, pro χριϛιανὸς. Si enim υ juxta orthographiæ leges ab utroque verbo eximas, par ipse numerus prodibit. 1941. quem & in Latino duo nostri præferunt mss. idque unum est, quod S. Pater argute prætendit ex numeri conformitate, ut septem hominum millia, qui non curvaverunt genua ante Baal, Christianos significare, demonstret. Cæterum non ignoramus in hisce Gemantiæ lusibus, & plus aliquid dicere: ut est illud quod Menasse Ben Israel docet, *Sæpe ad numerum, quem verbi alicujus literæ faciunt, unitatem adjici, quam vocent* כולל (id est, universum) *quia pro tota voce ponatur*.

pœnitentiam copulatam. Quodque sequitur: *Quia Domini est oculus hominis & omnium tribuum Israel*, sic edisserunt: Idcirco Templum Dei de utroque populo costruendum est, id est, & de terra Adrach, & de Damasco requie ejus: quia Domini est, quiquumque & de gentibus respicit Deum, & sperat in eum, & de cunctis tribubus Israel. Sive juxta LXX. quia Dominus æqualiter cunctos homines respicit, & universas tribus Israel. Dicamus & aliter: In terra Adrach onus verbi Domini est, & pondus gravissimum. In Damasco autem victimæ ejus & sacrificium, quia Dominus & gentium fidem & Circumcisionis perfidiam absque acceptione ulla respicit personarum, & est æqualiter omnium Deus: aliis sententiæ suæ grave pondus imponens, & in aliorum sede requiescens. Judæi hæc omnia in adventu Christi, quem sibi ultimo tempore repromittunt, dicunt esse complenda, & terra Adrach, & Damascus, & Emath, & Tyrus, & Sidon, & Ascalon, & Gaza, Accaron quoque & Azotus & Philisthiim, potentissimo regi colla submittant, & ei serviant habitanti in Jerusalem: nullusque audeat elevare contra Jsrael manum, pacatis omnibus per circuitum. Quæ nos universa spiritualiter in adventu Domini & in Ecclesia ejus transacta convincimus.

V. 2. 3. *Emath quoque in terminis ejus, & Tyrus & Sidon: assumserunt quippe sibi sapientiam valde. Et ædificavit Tyrus*
V. 4. *munitionem suam, & coacervavit argentum quasi humum, & aurum ut lutum platearum. Ecce Dominus possidebit eam, & percutiet in mari fortitudinem ejus, & hæc igne devorabitur.* LXX. *Emath in finibus ejus Tyrus & Sidon: quoniam sapientes fuerunt nimis, & ædificavit Tyrus munitionem suam, & congregavit argentum ut humum, & aurum ut lutum viarum. Propterea Dominus possidebit eam, & percutiet in mari fortitudinem ejus, & ipsa in igne concremabitur.* [a] Emath quæ interpretatur, χόλος, id est, *indignatio*, ipsa est quæ ab Antiocho ἐπιφανεῖ, Epiphaniæ nomen accepit, & nunc Syriæ cœles est civitas. Et hæc igitur & Tyrus, & Sidon erunt in terminis Damasci, sive in terminis terræ Adrach, ut credant in Dominum Salvatorem, cui a Patre dictum est: *Postula a me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Hujus Tyri filiæ, id est, animæ Christo credentium, deferent regi munera, ut impleatur quod scriptum est: *Adorabunt eum filiæ Tyri in muneribus.* Quumque urbs Dei Ecclesia fuerit exstructa, de qua Psalmista decantat: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei*, statim sequentur & cætera? *Ecce alienigenæ & Tyrus & populus Æthiopum, isti nati sunt ibi.* De alienigenis in duobus Psalmis dicitur: *Mihi alienigenæ serviunt*, sive *subjecti sunt*. De Æthiopibus in Propheta legimus Sophonia: *Trans flumina Æthiopiæ inde ferent dona mihi.* Et in Psalmo: *Æthiopia præveniet manus ejus Deo.* De Tyro autem Evangelium loquitur: *Væ tibi, Chorozaim, væ tibi, Bethsaida; quoniam si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes quæ factæ fuerunt in vobis, olim forsitan in sacco & cinere pœnitentiam egissent.* De Tyri & Sidonis finibus illa mulier Chananæa Syrophœnissa, cujus filia male se habebat a dæmonio, occurrit Domino Salvatori, & Tyriorum ac Sidoniorum fidei primitias dedicavit, ut quæ tempore Christi non crediderant, quia necdum viderant signa atque virtutes, postea viderent per Apostolos & crederent, essentque beatitudinis illius compotes, quam Dominus repromittit, dicens: *Beatiores qui non viderunt & crediderunt.* Tyrus autem & Sidon (quarum altera συνοχὴ, id est, *angustia*: altera θήρευμα, id est, *venatio* interpretatur) intantum sibi sumsere sapientiam, ut sophismatibus suis & [b] dialecticorum retibus & Sophistarum texturis, quas munitiones, Scriptura commemorat, proponeret [c] Tyrus ænigmata Salomoni, id est, regi pacifico, & argentum suum, nitorem videlicet eloquentiæ, & aurum, sensuum calliditatem, instar pulveris & luti quod in plateis ac viis est, congregaret, ut regnum idololatriæ quod munierat, possideret. Sed adversus has munitiones Apostolus loquitur: *Nam arma militiæ nostræ non sunt carnalia, sed potentia Deo, ad destructionem munitionum;*

Epiphania dicta Emath.

Ps. 2. 8.
Ps. 44. 13.
Ps. 86. 2.
Ibid. 56. 4.
Soph. 3. 10.
Ps. 67. 32.
Mat. 11. 21.
Marc. 7.
Joan. 20. 29
2. Cor. 10. 4. 5.

[a] Nomen *Emath*, quod deerat, utpote contextui necessarium, ex Reginæ ms. suffecimus.

[b] Victor. & *dialectica retibus & σοφιστῶν texturis.*

[c] Non repetit heic Regin. ms. nec Vict. nomen *Tyrus*.

num: cogitationes destruentia, & omnem A *altitudinem extollentem se adversum scientiam Dei.* Et sub persona Ninive quæ interpretatur *ornata*, vel *pulchra* (nihil enim mundo ornatius est) Dei per Prophetam contra mundi homines sermo dirigitur: *Et tu inebriaris, erisque despecta, & quæres auxilium ab inimico: omnes munitiones tuæ sicut ficus cum grossis suis: si concussæ fuerint, cadent in os comedentis.* Et Tyrum igitur & Sidonem Dominus possidebit, quum ante percusserit forti- B tudinem earum in salsissimo & amarissimo mari hujus sæculi, & ne quid in eis pristinæ remaneat sapientiæ, id est, tumentis stultitiæ, per quam sibi imbecillas munitiones, & argentum & aurum luto similia compararunt, igne eas excoquet & mundabit ad purum, de quo

Luc. 12. 49. Salvator loquitur in Evangelio: *Ignem veni mittere super terram, & quam volo, ut ardeat*, juxta illud quod in Marco

Marc. 9. 48. scriptum est: *Omnis igne salietur.*

V. 5. 6. & seqq. *Videbit Ascalon, & timebit, & Gaza, & dolebit nimis: & Accaron, quoniam confusa est spes ejus, & peribit rex de Gaza, & Ascalon non habitabitur. Et sedebit separator in Azoto, & disperdam superbiam Philisthinorum. Et auferam sanguinem ejus de ore ejus, & abominationes ejus de medio dentium ejus, & relinquetur etiam ipse Deo nostro, & erit quasi dux in Juda, & Accaron quasi Jebusæus. Et circumdabo domum meam ex his qui mi-* D *hi militant, euntes, & revertentes, & non transibit super eos ultra exactor: quia nunc vidi in oculis meis.* LXX. *Videbit Ascalon, & timebit: & Gaza, & dolebit nimis: & Accaron, quoniam confusa est de spe sua, & peribit rex de Gaza, & Ascalon non habitabitur. Et habitabunt alienigenæ in Azoto: & destruam injuriam alienigenarum, & auferam sanguinem eorum de ore illorum, & abominationes eorum de medio dentium illorum, & remanebunt &* E *isti Deo nostro, & erunt ut* χιλίαρχος, id est, *tribunus in Juda: & Accaron sicut Jebusæus, & ponam in domo mea elevationem, ut nemo pertranseat, sive revertatur, & nequaquam superveniat eis ultra abactor & eminans: quia nunc vidi in oculis meis.* Ascalon interpretatur, *ignis*

* al. ponderata. *ignobilis*, sive * *ponderata*: Gaza, *fortis*, aut *imperium*: Accaron, *sterilis*, sive *eradicata*: Azotus quæ Hebraice dicitur

אשדוד a ESDOD, *ignis* [a] *generans*, aut *ignis patrui*, vel *ignis mammillæ*, Jebusæus, *conculca-* A *tam* sonat. Nominum expressimus etymologias, ut sensum breviter percurramus. Videns Ascalon & Gaza & Accaron, quod Emath esset in finibus Damasci, & Tyrum & Sidonem, postquam percussæ sunt in circuitu, & omne earum fœnum, ligna, & stipula incendio conflagravit, possessas esse a Domino, & ipsæ timore ac dolore & confusione perterritæ, ceperunt sperare meliora. Denique Ascalon, in qua erat prius dia- B bolus, *ignis ignobilis*, & usque ad mensuram ac pondus venerat peccatorum, pavore contremuit, eo qnod habitatores habere desiverit. Et Gaza doluit nimis, agens pœnitudinem scelerum pristinorum, quæ quondam fortis ac dura fuerat indomabilis, & sibi regnum omnium promittebat, eo quod rex ejus & princeps, sermo contrarius & potestas inimici, suum perdidisset imperium. Accaron quoque sterilis, quia absque Lege C & notitia Dei filios non habebat, era- dicata est, ut audiret illud propheticum: *Lætare, sterilis, quæ non paris, erumpe, & clama quæ non parturis: quoniam plures filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum.* Isai. 54. 1. Quumque Ascalon & Gaza & Accaron fuerint perterritæ, & doluerint, eo quod vel habitatores non habuerint, vel regem perdiderint, vel spes * eas frustrata sit pristina, alienigenæ * al. eas. sedebunt in Azoto, ubi ignis generat, D quem Dominus misit super terram, & ardere desiderat. Luc. 12. Ipse enim baptizat in Spiritu Sancto & igne, Matth. 3. ubi fratruelis & patruus est * ἀδελφιδοῦς καὶ πατράδελφος, * al. ἀδελφός. quem in Cantico Canticorum sponsa desiderat: ubi ignis mammillæ est & largissimi uberis, de quo in eodem Cantico legimus: *In medio uberum meorum commorabitur.* Cant. 1. 12. Et in Apostolo: *Lac vobis potum dedi non escam.* 1. Cor. 3. 2. Pro eo quod juxta LXX. diximus: *& habitabunt alienigenæ in Azoto*, in Hebræo E legitur, *habitabit*, vel *sedebit* MAMZER ממזר *in Azoto*, pro quo nos posuimus, *& sedebit separator in Azoto.* Separatorem Dominum intellige, qui frumentum a paleis separet, & pisces bonos a piscibus malis, Matth. 3. & 13. & argentum & aurum a sordibus scoriaque discernat. Quumque hoc fecerit, promittit & cætera: *Disperdam injuriam*, vel *superbiam Philisthinorum.* Pro quibus LXX. *alienigenas* transtulerunt. *Philisthiim* interpretantur in lingua nostra, *cadentes poculo*: quod

[a] Confer quæ superius observamus ad Sophon. cap. 2. col. 699. not. a.

quod de calice biberint Babylonis, & A inebriati corruerint. Hi itaque tempore vocationis gentium & adventus Christi non habebunt superbiam, sed humilem & mansuetum sequentur Jesum. Et auferet de ore eorum sanguinem, verba blasphemiæ & abominationes, idolorum cultum, & esum eorum quæ immolata sunt idolis, de medio dentium eorum: ut postquam hæc ablata fuerint, ipsi Philistiim, hoc est, alienigenæ relinquantur Domino, & sit dux in Juda, id est, in populo Dominum confitente, ut prior populus qui erat in capite, vertatur in caudam, & novissimus qui erat in cauda, in caput transeat; & Accaron sterilis quondam, & idcirco, eradicata, sit quasi Jebus, id est, quasi Jerusalem. Hæc enim civitas tribus nominibus appellatur, *Jebus*, *Salem* & *Jerusalem*. Et circumdabo, inquit, domum meam, hoc est, Ecclesiam, ex his qui militant mihi, id est, C ex his qui mihi serviunt in variis ministeriis, & ad meum imperium huc illucque discurrunt, euntes & revertentes. Sive circumdabo domum meam Angelorum præsidio, de quibus & in alio loco scriptum est: *Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum, & eripiet eos*: ut non sit qui vadat & revertatur, hoc est, qui insidias meo populo moliatur. Nec transibit super eum ultra exactor, de quo dicit Isaias: *Cessavit exactor*: vel certe, ἐξελαύνων, id est, foras educens, & vinctos in captivitatem trahens: quia oculis suis, quos Prophetas & omnes sanctos intelligere possumus, vidit Dominus vocationem gentium & Ecclesiæ securitatem.

Tribus nominibus vocata Jerusalem.

Ps. 33. 8.

Isai. 14. 5.

℣. 9. & 10. *Exulta satis, filia Sion, jubila, filia Jerusalem: Ecce rex tuus veniet tibi, justus & Salvator: ipse pauper & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ. Et disperdam quadrigam ex Ephraim, E & equum de Jerusalem, & dissipabitur arcus belli, & loquetur pacem gentibus, & potestas ejus a mari usque ad mare, & a fluminibus usque ad fines terræ.* LXX. *Gaude vehementer, filia Sion: prædica, filia Jerusalem: Ecce rex tuus veniet tibi justus, & salvans, ipse mansuetus & ascendens super subjugalem & pullum novum, & disperdet quadrigas ex Ephraim, & equum de Jerusalem, & disperdet arcus pugnantium & multitudinem, & pacem ex gentibus, & dominabitur* [a] *ab aquis usque ad mare, & a fluminibus usque ad exitus terræ.* Hanc prophetiam Evangelistæ scribunt esse completam, quando Dominus ingressus est Jerusalem, sedens super asinam & pullum asinæ, & puerorum cum palmarum ramis occurrit turba, clamantium: *Benedictus qui venit in nomine Domini: osanna in excelsis;* & in- B crepantibus Pharisæis, cur non corriperet clamantes pueros, respondit: *Non legistis: Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem?* Exultat ergo Sion & jubilat Jerusalem, una atque eadem civitas (Sion enim arx est Jerusalem) quia venit ei rex suus, qui omnium Prophetarum vaticiniis repromissus est: Justus & ipse, *Salvator*, id est, *Jesus*, sicut Angelus interpretatus est, loquens ad Virginem: *Et vocabitur Jesus, quia ipse salvum faciet populum suum a peccatis* * *suis*. *Pauper* quoque, sive ut LXX. transtulerunt, *mansuetus*, qui quum dives esset, pro nobis pauper factus est, & dicit in Evangelio: *Discite a me, quoniam mansuetus sum, & humilis corde*. Et, ascendens super asinam subjugalem, sive super pullum novum, utrumque videlicet populum, Circumcisionis & Præputii, quorum prior gravissimum Legis portaverat jugum, sicut in Actis Apo- D stolorum scriptum est: Nec nos, nec patres nostri potuerunt portare grave Legis jugum. Unde & Paulus scribit ad Galatas qui circumcidi volebant: *State, & nolite iterum jugo servitutis contineri*. Pullus autem novus, gentilium multitudo, frena non habens Legis, nec rectus ab aliquo, sed semper in præcipitiis & in voraginibus idololatriæ elisus atque confractus, Domini sessione didicit ambulare & rectam viam ingredi. *Et disperdam*, inquit, *quadrigam ex Ephraim*. Adhuc ex Dei Patris persona dicitur, quod quadriga, sive currus ex Ephraim pereat, & equus de Jerusalem. Et interim secundum literam hæc loquitur: Non erunt prælia, omnibus Christi adventu & nativitate pacatis. Porro secundum altiorem intelligentiam, Ephraim refertur ad hæresum multitudinem, quæ interpretatur καρποφορία, id

a

Mat. 21.

Ps. 8. 3.

Mat. 1. 21.

* al. eorum

Mat. 11. 29.

Act. 15.

Galat 5. 1.

[a] Regin. ms. *dominabitur aquis usque ad mare, & flumina exitus terræ*, juxta Græcum in plerisque exemplaribus, καὶ κατάρξει ὑδάτων ἕως θαλάσσης, καὶ ποταμῶν διεκβολὰς γῆς.

id est, *ubertas* & frugum *abundantia*, de quibus scriptum est in septuagesimo septimo Psalmo: *Filii Ephraim intendentes & mittentes arcum, conversi sunt in die belli*. De his quadrigis & * curribus legimus: *Hi in curribus & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus: ipsi obligati sunt & ceciderunt, nos autem surreximus & erecti sumus*. Equus qui disperditur de Jerusalem, ille est de quo legimus: *Fallax equus in salutem*. Et in Jeremia, qui luxuriæ vacabant & libidini, audiunt, *Equi insanientes in feminas facti sunt mihi: unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat*. Unde revocantur ad pœnitudinem, dicente Psalmographo: *Nolite fieri sicut equus & mulus, in quibus non est intellectus*. Quumque disperdiderit Deus currus Ephraim & equum de Jerusalem, qui de istiusmodi equis & curribus fuerint liberati; transferentur in Domini servitutem, & efficientur Cherubim, & de ipsis dicetur: *Currus Dei decem millium multiplex, millia lætantium*. Et: *Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilavi te, proxima mea*. Et: [a] *Ascende equos, & equitatio tua salus*. Dissipabitur arcus belli, ut non mittantur ignita jacula, quæ voluptuosorum possint corda percutere. Et loquetur pacem gentibus, de quibus scriptum est: *Ipse erit exspectatio gentium*. Et rursum: *Super ipsum gentes sperabunt*. Et: *Potestas ejus a mari usque ad mare, & a fluminibus usque ad fines terræ*. Hoc non est extenuandum per allegoriam; sed credendum vere esse completum, secundum illud quod legimus: *Postula a me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ*. In septuagesimo quoque primo Psalmo sub persona Salomonis & veri pacifici dicitur: *Et dominabitur a mari usque ad mare, & a flumine usque ad terræ terminos*.

* al. aurigis. — Ps. 19. 8. 9. — Ps. 32. 17. — Jer. 5. 8. — Ps. 31. 9. — Ps. 67. 18. — Cant. 1. 8. — Abac. 3. 8. a — Gen. 49. 10. — Isai. 11. — Ps. 71. 8. — Ps. 2. 8. — v. 8.

V. 11. & 12. *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu in quo non est aqua: convertimini ad munitionem, vincti spei: hodie quoque annuntians duplicia reddam tibi*. LXX. *Et tu in sanguine testamenti emisisti vinctos tuos de lacu qui non habet aquam: sedebitis in munitione vincti congregationis, & pro una die peregrinationis tuæ duplicia reddam tibi*. Postquam sermo Prophetæ, immo ipse Deus Pater omnipotens, nuntiavit Sion & Jerusalem quod veniret ad eas rex suus, mitis, & ascendens super asinam subjugalem, & pullum asinæ, & potestas ejus esset futura a mari usque ad mare, & a fluminibus usque ad terminos terræ, facit apostropham ad ipsum Christum, de quo vaticinium est, & loquitur: *Tu quoque in sanguine testamenti*, sive *pacti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua*. Quod ita intelligitur: In sanguine passionis tuæ eos qui vincti in carcere tenebantur inferni, in quo non est ulla misericordia, tua clementia liberasti. Denique postquam Dominus resurrexit, hi qui peccatis Adam, sive, ut quidam volunt, erroris inoliti, ac mortis vinculis tenebantur, resurrexerunt cum eo, & apparuerunt in sancta civitate. De hoc sanguine testamenti, & ipse futuram indicans passionem, ad discipulos loquebatur: *Accipite, & bibite ex hoc omnes: hic est enim calix novi testamenti in sanguine meo*. In hujus præfigurationem lacus qui non habet aquas, & Joseph a fratribus missus est in [b] lacum: & Daniel & Jeremias a Chaldæis & populo Judæorum: Banajas quoque tempore nivis & frigoris descendit in lacum, ut ibi leonem interficeret. Jeremias autem non in aquam laci, sed in lutum cœnumque laci demergitur, quod posset suffocare magis quam refrigerare sitientem. Unde in Psalmo scribitur: *Infixus sum in limum profundi, & non est substantia*. In hoc lacu inferni morabatur dives ille quondam purpuratus, cujus lingua magniloqua pœnarum exurebatur incendiis, & intantum non habebat ulla aquarum refrigeria, ut extremi digiti pauperis tincti in aqua refrigerium postularet. Rursumque ad ipsos qui vincti erant, & Christi misericordia liberandi sermo dirigitur: *Convertimini ad munitionem, vincti spei*. Et est sensus: Qui nunc vincti estis & immiti atque terribili inferno tenemini, qui solutionem vinculorum in Christi speratis adventu, convertimini ad munitionem, sive sedebitis in munitione, de qua scriptum est: *Munimentum sancti timor Domini*; ut

Cant. [illegible] totum locum. — Matt. 26. 28. — Gen. [illegible] Dan. [illegible] Jer. [illegible] 2 Reg. [illegible] — Ps. 68. — Luc. 16.

[a] Refigit Victor. ad Græc. textum, & Latinam Editionem, *Ascendes super equos tuos* &c.

[b] Voces, *in lacum*, non habet Regin. ms. qui & *Eleanan* pro *Banajas*, paulo post præfert.

Ps. 70. 3. ut possitis dicere: *Esto mihi in Deum protectorem & in locum munitum, ut salvum me facias:* & de vobis quoque Propheta commemoret: *Ecce civitas firma, salutare nostrum ponet murum & antemurale.* Hanc autem munitionem ad quam Deus cohortatur vinctos spei, sive vinctos sperantes Ecclesiæ, non aliam debemus accipere nisi habitationem paradisi, in quam primus cum Domino latro ingressus est: & idcirco per Zachariam provocantur ad munitionem, quia jam tunc & ex illo tempore Dominus promittebat, ut pro brevi tribulatione, æterna reciperent præmia. Sive, ut in LXX. legitur: *pro una die peregrinationis tuæ, duplicia reddam tibi.* Ad comparationem enim æternitatis, omne quod patimur in mundo una dies appellanda est, non habitationis, sed peregrinationis: quia advenæ sumus & peregrini sicut omnes patres nostri. Nam in præsenti momentaneum & leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternæ gloriæ pondus operatur in nobis, non contemplantibus quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna.

Isai. 26. 1.

Luc. 23. Primus cum Christo in gressus est latro in paradisum.

2. Cor. 4.

V. 13. *Quoniam extendi mihi Judam, quasi arcum implevi Ephraim, & suscitabo filios tuos, Sion, super filios tuos, Græcia, & ponam te quasi gladium fortium.* LXX. *Quoniam tetendi te, Juda, mihi quasi arcum: implevi Ephraim, & suscitabo filios tuos, Sion, super filios Græcorum, & attrectabo te quasi gladium pugnatoris.* Hoc Judæi ad Machabæorum tempora referunt, qui vicere Macedonas, & sordidatum Templum idololatria post trium & semis annorum spatium mundaverunt. Quodque sequitur: *Quasi arcum implevi Ephraim*, eos significari æstimant, qui de decem tribubus quæ appellantur Israel, venerant sub Ezechia, quibus etiam Josias regnasse memoratur: ita dumtaxat ut prius testimonium aliter quam nos explanavimus, interpretentur, & dicant: O Christe, quem * speramus esse venturum, & qui regnaturus es in universis terminis terræ: in sanguine testamenti tui quo conspersam Jerusalem, juxta Ezechielem, in suo sanguine reperisti, & inisti pactum cum Abraam in divisionibus vituli & arietis & hirci, dimisisti populum tuum Israel de captivitate & camino Chaldæorum, in quibus nulla erat misericordia. Propterea & vos, o Israelitæ, qui vincti eratis, & sperabatis in Domino, revertimini ad munitissimam Jerusalem: quoniam hodie vobis habetis Dominum pollicentem, quod pro brevi captivitatis injuria, duplicata omnia recipiatis, sicut recepisse legimus & Job. Juxta tropologiam hic locus explanari sic potest: Extenditur Judas in arcu, quum Dominus atque Salvator a Patre in hunc mundum mittitur, qui ipse est & arcus, & sagittarius & sagitta. Arcus, ut in præsenti loco. Sagittarius, ut in xliv. Psalmo: *Sagittæ tuæ acutæ potentissimæ*, quibus * quum fuerit vulneratus, dicit: *Vulneratus caritate ego sum.* Sagitta vero, ipse est, qui loquitur per Isaiam: *Posuit me sicut sagittam electam, & in pharetra sua abscondit me.* Sagitta electa, verbum Dei est: pharetra in qua sagitta absconditur, dispensatio carnis assumtæ. Hac impletur Ephraim, ut quum armatus fuerit & paratus ad bellum, & ipse cum gentibus sagittis Domini vulneretur, ex cujus tribu primus populum scidit Jeroboam, quem in hæreticorum persona accipi, Osee Propheta plenius demonstrat, & quod supra diximus: *Filii Ephraim, intendentes & mittentes arcum, conversi sunt in die belli.* Suscitante enim Domino filios Sion, hoc est, filios Ecclesiæ, & contrariorum dogmatum magistri, & Philosophorum omnis assertio, atque argumenta gentilium destruentur, quia ipse Dominus gladius fortium est, de quo dicitur: *Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime. Specie tua & pulchritudine tua, intende, prospere procede, & regna, Propter veritatem & mansuetudinem & justitiam, & deducet te mirabiliter dextera tua.* Hoc gladio Æthiopes vulnerantur, de quibus scriptum est: *Et vos, Æthiopes, vulnerati meo gladio eritis*, qui postquam Christi gladio fuerint vulnerati, deponent tetrum colorem, & exultantes loquentur: *Erit splendor Domini Dei nostri super nos*: quod & David sibi post pœnitentiam repromittit: *Lavabis me, & super nivem dealbabor.* Iste est gladius de quo scribit Apostolus: *Vivens sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus.*

* al. sperabamus.
Gen. 15.
Ezech. 16.

Job. 42.
Ps. 44. 6.
* al. qui
Cant. 2. 5.
Isai. 49. 2.
3 Reg. 12.
Osee. 5. & 8.
Ps. 77. 9.
Ibid. 44. 4. & seqq.
Soph. 2. 12.
Ps. 89. 17.
Ibid 50. 9.
Hebr. 4. 12.

Et Dominus Deus super eos videbitur, V. 14.

& exibit ut fulgur jaculum ejus, & Dominus Deus in tuba canet, & vadet in turbine Austri. Dominus exercituum proteget eos. LXX. *Et Dominus Deus super ipsos apparebit; & egredietur sicut fulgur sagitta ejus: & Dominus Deus [a] omnipotens sonabit in tuba, & ibit in commotione terroris sui. Dominus omnipotens proteget eos.* Et hunc locum ad Machabæorum referunt tempora, quod illis contra Antiochum dimicantibus atque vincentibus, Domini fuerit pugna atque victoria, qui egressus sit fortis ad prælium, & instar fulguris illius potentia apparuerit victisque adversariis, & turbinis more dispersis, protexerit populum Judæorum. Nos autem referemus cuncta ad intelligentiam Salvatoris, de quo supra dictum est: *Extendi mihi Judam quasi arcum.* Quo extento, & hæreticis atque gentilibus a Sion filiis interfectis, apparebit gloria Domini, & egredietur ut fulgur jaculum ejus, de quo fulgure & in Abacuc legimus: *In luce sagittarum tuarum ibunt in splendore fulgurantis hastæ tuæ.* (Abac. 3. 11.) Quod fulgur & splendor alio vocabulo tuba appellatur & clangor, ut quum sanctus * clamor insonuerit, dicat qui prius surdis auribus fuerat: *Disciplina Domini aperuit mihi aures, & dedit mihi aurem ad audiendum.* (* al. clangor.) Quodque sequitur: *Et vadet in turbine Austri*, sive *vadet in motu comminationis suæ.* Ideo comminatur, & dicit, se illaturum esse supplicia, ut pœnitentium misereatur. Denique jungit & dicit, *Dominus omnipotens proteget eos*, quos prius sua comminatione terruerat. Legamus historiam Ninivitarum.

℣. 15. & 16. *Et devorabunt & subjicient lapidibus fundæ: & bibentes inebriabuntur quasi * vino, & replebuntur ut phialæ, & quasi cornua altaris, & salvabit eos Dominus Deus eorum in die illa ut gregem populi sui, quia lapides sancti elevabuntur super terram ejus.* (* Vulg. a vino.) LXX. *Et consument eos, & obruent in lapidibus fundæ, & bibent sanguinem eorum sicut vinum, & implebunt sicut phialas altare, & salvabit eos Dominus in die illa sicut oves populum suum, quia lapides sancti volventur super terram ejus.* Pro eo quod nos diximus, *elevabuntur*, & in Hebraico scriptum est, METHNOSASOTH (מתנוססות), potest interpretari vagantes, sive *fugientes*. Protectis filiis Sion, & Domino canente, & vadente in turbine contra adversarios eorum, tanta erit ruina Græcorum, ut non dicam gladiis, sed jactu lapidum & fundarum rotatibus opprimantur, ita ut prædæ sint & devorationi inimicis suis. Tunc bibentes inebriabuntur quasi vino. Non hi qui cæsi sunt, ebrii erunt sanguine suo; sed hi qui vicerint quasi ebrii cum desperatione pugnabunt, & placebunt Domino quasi altaris cornua, ejusque libatio. Hoc enim intelligitur in phialis, quibus super altare liba funduntur. Salvabit quoque Dominus eos sicut oves & gregem populi sui: non enim ut armatus exercitus & instructus arte bellandi adversum Macedones dimicabit; sed veniet quasi grex paratus ad mortem, & Domino auxiliante, superabit. Et lapides sancti qui oppressi fuerint (lapides autem vocat, propter duritiam tribulationum & animi fortitudinem,) elevabuntur de humilitate sua, & erunt in terra illius gloriosi. Aliter: Lapides sancti ejus de genere sacerdotali per diversa fugientes, illo tribuente victoriam consequentur. Dicamus & juxta anagogen, immo explanemus prophetiam multis obscuritatibus involutam. Filii Sion protecti a Domino suo, devorabunt adversarios suos, quos intelligimus filios Græciæ. Et subjicient lapidibus fundæ, comminationibus Scripturarum, de adversariis suis subjectos humilesque facientes: nihil enim ita percutit, ut exemplum de Scripturis sanctis, & testimonium rotatu oris emissum. (Nil ... percu... exemp... de Sc... ra... sum...) Quod autem in LXX. dicitur: *Et bibent sanguinem eorum quasi vinum*, in Hebræo non ita legimus; sed *bibentes inebriabuntur quasi vino*, ut audiant illud de Cantico Canticorum: *Bibite, amici, & inebriamini.* (Cant.) Et ita placebit eorum ebrietas, quasi altaris sacrificium; & quasi cornua, sive anguli altaris. Salvabit quoque eos Dominus, quasi gregem populi sui, quia lapides sancti volventur super terram ejus, qui tantum erunt leves & in sublime nitentes, ut non præstolentur ædificantium manus, sed ipsi festinent imponi super fundamentum Christi, & contineri angulari lapide, de quibus & Petrus Apostolus loqui-

[a] In Græco, *Deus*, in Regin. mſ. *omnipotens*, desideratur.

1.Petr.2.5. loquitur : *Sicut lapides vivi superædificamini in domum spiritualem, & sacerdotium sanctum, offerentes spirituales victimas, placentes Deo*. Isti sunt lapides qui Luc. 19. clamabunt, si tacuerit populus Judæorum, & volventur quamdiu in corpore fuerint super terram, quia aggravat terrena habitatio sensum multa curantem, Sapien. 9. & in carne positus sanctus loquitur : Ps. 54.7. *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ?* qui quantum in se est, conatur & volvitur; & erigitur ad summa, sed carnis fragilitate retinetur. Terra autem illa est super quam volvuntur lapides, Ps. 95.1. de qua legimus: *Cantate Domino, omnis terra*. Et: Ps. 65.4. *Omnis terra adoret te, & psallat tibi*.

℣. 17. *Quid enim bonum ejus est, & quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, & vinum germinans virgines?* LXX. *Quia si quid optimum illius, & si quid bonum ab eo, frumentum juvenibus & vinum boni odoris ad virgines*. Ideo, inquiunt, Machabæi huc illucque fugientes, Domino auxiliante, superabunt, ut ejectis Macedonibus de terra Israel, mundetur Templum, Legis præcepta serventur, & eruditio Scripturarum rursum germinet virgines, id est, populos credentium in unum Deum, qui prius idololatriæ fuerant cultibus constuprati. In frumento electorum, id בחורים est, BAURIM, non *juvenes*, ut Septuaginta transtulerunt; sed *electos* & eruditos viros intelligi volunt, qui frumentum, id est, Legem Dei comedere mereantur. Pro vino, quod Hebraice תירוש dicitur THIROS, Aquila οἰνίαν interpretatus est : quod & ipsum ad ubertatem vindemiæ referri potest. Hæc Judæi æstimant. Cæterum nos frumentum electorum, sive juvenum, & vinum germinans virgines, sive vinum boni odoris ad virgines, intelligimus Dominum Salvatorem, qui loquitur in Evangelio : Joan. 12.24. *Nisi granum tritici cadens in terram, mortuum fuerit, ipsum solum permanet : sin autem moriatur, majores fructus affert*. De hoc tritico Ps. 103. efficitur ille panis, qui de cælo descendit, & qui confirmat cor hominis. Hunc panem comedunt, qui in Christo robusti sunt, & ad quos Joannes 1.Joan.2.14. Evangelista loquitur : *Scribo vobis, juvenes, quia sermo Dei in * vobis manet, & fortes estis, & vicistis malignum*. (* al. nobis.) Qui frumentum est electorum, sive juvenum, ipse est & vinum quod lætificat cor hominis, & bibitur ab his virginibus, quæ sunt sanctæ & corpore & spiritu, ut inebriatæ atque gaudentes, sequantur Ecclesiam, & dicatur de eis : Ps.44.15.16 *Adducentur regi virgines post eam, proximæ ejus afferentur tibi : afferentur in lætitia & exultatione*. Quomodo enim lætitiam non habebunt, quæ inebriatæ poculo Salvatoris generantur in virgines, & audent dicere : Cant. 2.4. *Introducite me in cellulam vini, confortate me in unguentis?* Vinum hoc boni odoris est, unde in eodem Carmine dicitur : Ibidem. *Potabis me de vino unguentarii, de rivis * malogranatorum tuorum*. (* al. granatorum.) Hoc vino inebriati sunt Apoc. 14. qui sequuntur Agnum Dei quocumque vadit, vestiti candidis vestibus; quia se cum mulieribus non coinquinaverunt : virgines enim permanserunt.

Cap. X. PEtite a Domino pluviam in tempore serotino, & Dominus faciet nives, & pluviam imbris dabit eis, singulis herbam in agro. Quia simulacra loquuta sunt inutile, & divini viderunt mendacium, & somniatores loquuti sunt frustra, vane consolabuntur : idcirco * abducti sunt quasi grex : affligentur, quia non est eis pastor*. (* al. adducti.) LXX. *Petite pluviam a Domino opportunam, temporaneam & serotinam : Dominus fecit phantasias, & pluviam hyemalem dabit eis, unicuique herbam in agro : quoniam hi qui loquebantur, loquuti sunt labores : & divini visiones falsas, & somnia falsa loquuti sunt, vane consolabantur : ideo arefacti sunt sicut oves, & afflicti sunt, quia non erat qui sanaret*. Ita felicitas quæ in Machabæorum tempore promissa est, quando sancti lapides elevati sunt super terram, & res Israelitica crevit in majus, intantum ut rursum frumento Legis populi vescerentur, & vino Sancti Spiritus inebriarentur virgines vestræ, ex parte promittitur. Cæterum quia jam extremum tempus est Prophetarum, & mundus declinat ad finem, & omnia quæ prædicta sunt, sui terminum præstolantur : Petite a Domino ut det vobis pluviam serotinam : ut Christus qui promissus est, veniat & tribuat vobis rores & nives, pro quibus scriptum est in Hebræo AZIZIM. חזיזים Et nescio quid volentes LXX. *phantasias* interpretati sunt, nisi forte magnitudinem gratiæ admirationemque donorum, nomine phantasiæ voluere describere. Dominus ergo qui factu-

rus est nives & siccitatem omnis terræ, Evangelicæ prædicationis irrigaturus est pluviis: ipse dabit imbres credentibus, & ubertate omnia complebuntur, ut postquam in Christo crediderint nationes, intelligant vana esse quæ ante coluerunt. Sive ipse Israel intelligat, qui quondam deceptus idololatriæ erroribus tenebatur, frustra se coluisse simulacra, & divinorum audisse mendacia, & acquievisse somniis, quibus

Deut. 13. Scriptura præcipit non credendum. Et ob hanc caussam ducti sunt quasi grex in captivitatem, & afflicti absque pastore Deo, quia Legis notitiam non habebant. Omnis hic locus obscurus & dubius est, & debet nobis Lector ignoscere, si in his quæ ambigua sunt, & nos pendulo incedimus gradu. (Pendulo incedit pede in ambiguis.) Possumus autem juxta spiritualem intelligentiam dicere, quod credentes in Christo, Dominus adhortetur ut petant serotinam pluviam in consummatione mundi, quando plenitudo donanda est gratiæ, & singulis in agro suo herba succrescet, ita ut possint dicere:

Ps. 22. 1. 2. *Dominus regit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit: super aquas refectionis educavit me.* Omnia enim simulacra, & divini & somniatores frustra loquuti sunt, & vane consolabantur. Quæ de hæreticis loquitur, (Contra hæreticos.) qui sub nomine Christiano non intelligunt, nec de quibus dicant, nec de quibus affirment, & attendunt spiritibus erroneis, & magistris dæmoniorum in hypocrisi mendacia loquentium, & cauteriatam habentes conscientiam: ut nequaquam credentes eorum consolationibus abducantur qui vana promittunt, &

1. Tim. 4. propterea traditi sunt satanæ in interitum carnis, & abducti in captivitatem

1. Cor. 5. regis Babylonii, & affligentur, quia Christum pastorem non habent, quem sibi falso nomine repromittunt.

V. 3. 4. & 5. *Super pastores iratus est furor meus, & super hircos visitabo, quia visitavit Dominus exercituum gregem suum domum Juda: & posuit eos quasi equum gloriæ suæ in bello. Ex ipso angulus, ex ipso paxillus, ex ipso arcus prælii, ex ipso egredietur omnis exactor simul, & erunt quasi fortes conculcantes lutum viarum in prælio, & bellabunt, quia Dominus cum eis.* LXX. *Super pastores concitatus est furor meus, & super agnos visitabo: & visitabit Dominus Deus omnipotens gregem suum domum Juda, & ponet eos sicut equum decorem suum in prælio, & ex ipso respexit, & ex ipso posuit, & ex ipso arcus in furore* [a] *egredietur omnis qui educit simul, & erunt quasi bellatores conculcantes lutum viarum in prælio, & præparabuntur, quia Dominus cum eis est.* Et in hoc loco duplex Judæorum expositio est. (Duplex Hebræorum expositio.) Alii enim arbitrantur in adventu Christi universa complenda: alii sub Machabæis jam esse completa. Est autem eorum quæ Dominus pollicetur, ista explanatio: Super pastores & principes ac Sacerdotes iratus est Dominus, & super hircos, & populum visitavit, juxta illud quod scriptum est: *Grex perditus factus est populus meus, pastores ejecerunt eos*, (Jer. 50.) ut vitio magistrorum discipuli punirentur: non injustitia judicis, qui peccata patrum reddit in filios; sed quia, illis peccantibus, populus applausit simul: & tunc quidem visitavit Dominus hircos suos, vel agnos pinguissimos, & fecit juxta Septuaginta, *ariditate siccari*. Postea vero visitavit Dominus omnipotens gregem suum domum Juda: suscitavit enim Judam Machabæum, & cæteros ex eo, contra duces Antiochi, & posuit illos quasi equum gloriæ suæ in prælio, hoc est, qui de illius stirpe generati sunt: multo enim tempore Macedonas oppresserunt. Quodque sequitur: *Ex ipso angulus, ex ipso paxillus, ex ipso arcus prælii, ex ipso egredietur omnis exactor simul*, sic μεταφορικῶς intelligunt, ut angulum interpretentur regiam potestatem, quod parietes ipsa * contineat. (* al. continebat.) Et ex ipso, inquit, paxillus, id est, sacerdotium. Lege Isaiam, in quo Eliachim in Templo (Isai. 22.) Dei quasi paxillus figitur. Ex ipso arcus prælii, fortes ad bellandum: ex ipso etiam omnis *exactor* simul, quod in Hebraico scriptum est, NOGES (נגש), & Aquila interpretatus est εἰσπράσσων: ut non solum fortes & boni, sed alii ex eis fuerint indigni genere suo. Judas enim Machabæus & omnes qui de genere ipsius principes fuere in populo, & angulus erant; quia regia potestate populum continebant, & paxillus, ipsi enim erant Sacerdotes, & arcus prælii, quia viri exstitere fortissimi, ut non solum exer-

[a] In Regin. ms. *qui egreditur*: in Græco est ἐξελαύνων, aut ἐλαύνων, & ἐξεργάζων.

exercitum aciemque disponerent; sed primi ad prælium prosilirent. Possumus de hoc quod sequitur: *Ex ipso egredietur omnis exactor simul*, pro quo LXX. transtulerunt: *Ex ipso egredietur omnis qui educit simul*, & hoc dicere: nulla erit dignitas in exercitu, quæ non illius arbitrio disponatur. Et erunt viri fortissimi, conculcantes Macedonas quasi lutum viarum in prælio: erunt autem fortissimi, atque bellabunt, quia Dominus cum eis est. Nostri hæc ad persequutionis tempora referunt, quod pro vitio Sacerdotum frequenter etiam populus tradatur adversariis: & tamen Dominus omnipotens visitet postea gregem suum domum Juda, qui Deum & sermone & animo confitetur: & ponat eos quasi equum gloriæ suæ in bello, de quo
Abac. 3. 8. sancti dicunt: *Ascende super equos tuos, & equitatio tua salus*. Ipse erit & ar-
Deut. 32. 42. cus furoris Domini, de quo ait: *Inebriabo sagittas meas sanguine*. *Et rursum*: *Sagittæ meæ consument eos*. De hoc arcu, & de his sagittis in septimo
Ps. 7. 13. 14. Psalmo legimus: *Arcum suum tetendit, & paravit illum; & in ipso paravit vasa mortis, sagittas suas ardentibus effecit*. Et conculcabunt, ait, adversarios suos
Psal. 26. 1. & seqq. in martyrio coronati, & dicent: *Dominus illuminatio mea. & salus mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo? Dum appropinquarent super me nocentes, ut ederent carnes meas. Qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt, & ceciderunt. Si consistant adversum me castra non timebit cor meum: Si exsurgat adversum me prælium, in hoc ego sperabo*. Quando implebitur illud
Deut. 32. eloquium: *Unus ex vobis persequetur mille, & duo convertent in fugam* [a] *multa millia*.

V. 6. & 7. *Et confundentur ascensores equorum, & confortabo domum Juda, & domum Joseph salvabo: & convertam eos, quia miserebor eorum: & erunt sicut fuerant, quando non projeceram eos: ego enim Dominus Deus eorum, & exaudiam eos. Et erunt quasi fortes Ephraim: & lætabitur cor eorum quasi a vino, & filii eorum videbunt, & lætabuntur: & exultabit cor eorum in Domino*. LXX: *Et confundentur ascensores equorum: & confortabo domum Juda, & domum Joseph salvabo, & habitare eos faciam, quia dilexi eos. Et erunt sicut quando non eos abjeceram, quia ego Dominus Deus eorum, & exaudiam eos: & erunt quasi bellatores Ephraim, & lætabitur cor eorum quasi in vino, et filii eorum videbunt et lætabuntur, et gaudebit* [b] *cor eorum in Domino*. Et hæc juxta superiorem sensum dupliciter edisserunt, ut aut sub Machabæis transacta jam dicant, aut sub Christo in ultimo sæculo transigenda commemorent: Et est sensus: Quum positus fuerit Judas, quasi equus decorus in prælio, & conculcaverit quasi lutum adversarios, & Domino secum bellante, superarit: tunc omnis equitatus Græciæ corruet, & domus Juda & domus Israel (eam enim vocat domum Joseph, id est, decem tribuum) pariter salvabuntur & convertam eos de captivitate in qua fuerant, & erunt sicut eo tempore, quando non projeceram eos: ego enim sum Dominus Deus eorum, qui illos exaudiam deprecantes. Et Ephraim qui nunc captivi detinentur, postea laxabuntur, & in tantum venient gaudii, ut eos vino madidos arbitreris. Filii quoque eorum cernent patrum triumphos, & in Domino lætabuntur, quo præbente, victoriam consequuti sunt. Quæramus historiam quando Judas & Israel adversum Græcos pariter dimicarint, vel quo tempore Ephraim de captivitate Assyria sit reversus, quando, juxta Ezechielem duæ virgæ, id est, Judas Ezech. 37.
& Ephraim sibi junctæ sint, & in unum baculum copulatæ. Quod juxta tropologiam sic explanari potest. Quando visitaverit Dominus omnipotens gregem suum domum Juda, tunc confundentur ascensores equorum, de quibus scriptum est: *Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est, equum & ascensorem projecit in mare*. De quibus etiam Exod. 15. 1.
Psalmistæ voce cantatur: *Ab increpatione tua, Deus Jacob, dormitaverunt qui ascenderunt equos*. Et sanctorum conge- Ps. 75. 7.
minat chorus: *Hi in curribus, & hi in equis: nos autem* * *in nomine Dei nostri invocabimus; ipsi obligati sunt, & ceciderunt: nos vero surreximus, & erecti sumus*. In hoc equitatu confidebat rex Ægyptius; & præcipitatus in mare, quasi plumbum submersus est in profundum, & suo exemplo didicit verum esse, quod scriptum est: *Fallax equus* Ps. 19. 8. & 9. al. nomen Exod. 15. Ps. 32. 17.

[a] Idem ms. *decem millia*.

[b] Addit Regin. ms. *& exultabit*.

equus ad salutem. Hos currus & qua-
drigas, supra in quattuor perturbatio-
nibus interpretati sumus, qui nisi fre-
nis boni regantur aurigæ, ad præcipi-
4. Reg. 2. 12. tia deferuntur. Alius est autem au-
3. Reg. 12. 16. riga, de quo loquitur Elisæus: *Pater*,
pater, *currus Israel*, *& auriga ejus*. Tunc
Deus domum Juda & domum Joseph,
confortare se dicit, ut qui, Jeroboam
regnante, divisi sunt, Christo imperan-
te, socientur, & sit unus pastor &
unus grex. Et Judas enim & Joseph
diversis nominibus, ad unam Salvato-
ris conferuntur intelligentiam, quia &
Genes. 42. & seqq. Joseph esurientibus in Ægypto popu-
lis frumenta largitus est: & Domi-
nus famem mundi sua saturavit præ-
sentia. Et convertet eos, & misere-
bitur eorum: & sic erunt unum sicut
fuerunt antequam projiceret eos. Hæc
universa in persequutionibus accipe,
quando, desperatis omnibus, exaudivit
servos suos Dominus. Et erunt qua-
si fortes Ephraim, qui primum debi-
les & infirmi, postea fortes erant, &
suo nomine digni: *Ephraim* enim inter-
pretatur *ubertas*. Et lætabitur cor eo-
rum, quum biberint vinum, quod ex-
pressum est de vinea Sorec. Filii quo-
que eorum quibus Paulus Apostolus
Galat. 4. 19. loquitur: *Filioli mei*, *quos rursum partu-
rio donec Christus formetur in vobis*. Et
1. Pet. 1. 14. Petrus princeps Apostolorum: *Sicut fi-
lii*, ait, *obedientiæ*, *non conformati juxta
priorem conversationem*. Et in Psalmo le-
Ps. 33. 12. gimus: *Venite*, *filii*, *audite me*, *timorem
Domini docebo vos*. Isti igitur filii exul-
tabunt & lætabuntur, & cor eorum gau-
debit in Domino.

V. 8. 9. & 10. *Sibilabo eis*, *& congregabo illos quia
redemi eos*, *& multiplicabo eos sicut ante
fuerant multiplicati*. *Et seminabo eos in
populis*, *& de longe recordabuntur mei*,
& vivent cum filiis suis, *& revertentur*.
Et reducam eos de terra Ægypti, *de As-
syriis congregabo eos*, *& ad terram Ga-
laad & Libani adducam eos*, *& non in-
venietur eis locus*. LXX. *Significabo eis*,
& suscipiam illos, *quia redimam eos*, *&
multiplicabuntur sicut erant plurimi*, *& se-
minabo eos in populis*, *& qui erant de lon-
ge*, *recordabuntur mei*. *Nutrient filios suos
& convertentur*, *& convertam eos de ter-
ra Ægypti*, *& de Assyriis suscipiam illos*.
*& in Galaaditin & in Libanum introdu-
cam eos*, *& nullus ex eis decrit*. Signum
congregationis suæ, vel sub Macedoni-
bus, vel in consummatione mundi, ut
prius diximus, meum, inquit, habe-
bunt sibilum, ut ex sibilo meo illos
congregem, & me doceam esse pasto-
rem. Ego enim redemi eos, & libera-
vi eos de captivitate, extento brachio:
& ego eos multiplicabo, qui ante mul-
tiplicaveram, ut dispersio in populis
non videatur esse divisio, sed sementis
operatio, & liberorum ac nepotum se-
gete multiplicata, vivant cum filiis suis:
& revertantur non solum de terra Æ-
gypti, sed & de Assyriis, & ex utra-
que orbis parte redeant ad Judæam,
& ad terram Galaad & Libani, quam
prius decem possidebant tribus, quæ
appellantur domus Joseph & Ephraim:
& tantus erit numerus reductorum,
ut multitudinem terra non capiat. Se-
cundum ἀναγωγὴν significat Dominus &
sibilat his qui peccatis fuerant ante
captivi, & loquitur ad eos: *Venite ad* Mat. 11. 28. 30.
me omnes, *qui laboratis*, *& onerati estis*,
[a] *& invenietis requiem animabus vestris*. a
Tollite jugum meum super vos, *& discite
a me quia mansuetus sum & humilis cor-
de*: *Jugum enim meum suave*, *& onus
meum leve est*. Quid hac significatione
sibiloque clementius, quo dispersus po-
pulus congregatur? Congregantur autem,
quia Dominus redemit eos: non cor- 1. Pet. 1.
ruptibilibus argento & auro, ex vana
sua conversatione; sed pretioso Sangui-
ne, quasi agni immaculati Domini Je-
su. Unde loquitur in Psalmo: *Exul-* Psal. 31. 7.
tatio mea, *erue me a circumdantibus me*.
Et iterum: *Redemisti me*, *Domine Deus* Psal. 30. 6.
veritatis. Et * multiplicabit eos sicut * al. multiplicat.
fuerant antea multiplicati, ut imple-
retur illud quod promissum est Abraæ:
Multiplicabo eum, *& benedicam illi*, Gen. 17. 2.
& benedictus erit, *ut fiat pater multarum
gentium*. Filios autem Abraam non
eos debemus accipere, quibus Domi-
nus loquitur: *Si filii essetis Abraam*, Joan. 8. 39.
opera patris vestri faceretis; sed illos de
quibus Apostolus ait. *Quotquot ex fide* Rom. 8.
sunt, *filii sunt Abraam*. De hac mul-
tiplicatione Isaias mystico sermone te-
statur, dicens: *Qui modicus est*, *erit in* Isai. 60. 22.
millibus, *& qui parvus*, *erit in gentem
magnam*. Multiplicationem autem & be-
nedictionem liberorum non accipiamus
car-

[a] Rescribit Victorius ex ipso Matthæi textu, *& ego reficiam vos*, pro, *& invenietis requiem animabus vestris*, quæ verba subjungit illis, *& humilis corde* &c.

carnaliter: alioquin Elias & Elisæus
Matth. 11. & Jeremias & Baptista Joannes (quo
major inter natos mulierum non fuit)
hac benedictione caruerunt, sed illam
qua vocantur ad fidem multitudines
nationum. Denique sequitur: *Seminabo eos in populis, & de longe recordabuntur mei*: Seminati sunt in populis, qui
Domini audiere sermonem: *Euntes, do-*
Mat. 28. 19. *cete omnes gentes*. Et in alio loco:
Joan. 15. 16. *Non vos me elegistis; sed ego elegi vos,*
& posui vos, ut eatis, & fructum afferatis, & fructus vester maneat in æternum.
Quumque Apostoli fuerint in populis
seminati, gentes & populi longe positi recordabuntur mei, illo prophetico
Psal. 21. 28. 29. huic sententiæ congruente: *Reminiscentur & convertentur ad Dominum universi fines terræ. Et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium. Quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur gentium*. Quodque dicitur: *De longe recordabuntur mei*, illi simile est: *Qui*
Jer. 31. *longe estis, recordamini Domini, & Jerusalem ascendat super cor vestrum*. Longe fuit omnis gentium multitudo; sed
recordata est Dei, quia ex uno omnes
parente generamur. Quumque Apostolis in cunctis gentibus seminatis, gentes longe positæ Dei fuerint recordatæ vivent cum filiis suis, ut qui prius
infidelitate mortui erant, fide vivere
incipiant. Isti sunt filii, quos Paulus
nutrivit in Evangelio, scribens ad Co-
1. Cor. 3. 2. rinthios: *Lac vobis potum dedi*. Et Petrus in dispersione scribit fidelibus,
qui renati erant: Non ex semine corru-
1. Pet. 1. ptibili, sed incorruptibili, per sermonem viventis Dei, & permanentis, sicut modo generati parvuli, ut rationabile lac concupiscerent, & in ipso
crescerent in salutem. Ad hos filios
scribebat & Evangelista Joannes: *Fi-*
1. Joan. 5. 21. *lioli, custodite vos ab idolis*. Et reducam, inquit, eos de terra Ægypti, &
de Assyriis congregabo eos. De terra
Ægypti, in qua imperabat rex Pharao, qui quondam gloriabundus ajebat: *Mea sunt flumina, & ego feci ea*.
Ezech. 29. 3. Et de terra Assur, quam tenebat rex
Assyrius, sensus magnus, qui & ipse
dicebat: *Super sidera cœli ponam thro-*
Isai. 14. 13. *num meum, & ero similis altissimo*. Quum
autem de tenebris Ægypti & de tribulatione mundi, & de potestate Assyrii, qui interpretatur *arguens* atque *convincens* (ipse est enim inimicus & ul-

A tor) nationes Dominus congregarit,
inducet eos in terram Galaad, & Libani. *Galaad* in linguam nostram vertitur, *testimonium transmigrationis*, quando de carnalibus transimus ad spiritualia, de parte venimus ad totum: terrena relinquimus, & ad cælestia transmigramus: *Libanus* autem interpretatur
λευκασμὸς, id est, *dealbatio*. Adducimur
itaque de tenebris Ægypti, ut postquam
transierimus & migraverimus a mundo,
B dealbemur in Domino, & dicatur de
nobis: *Quæ est ista quæ ascendit dealbata?* Cant 8. 6.
Alii juxta Græci sermonis ambiguitatem, qua & mons Phœnicis & thus
Libanus dicitur, nunc Libanum *thus* interpretantur, & ex thure significari putant Deum, ut postquam de terra transierimus ad cælum, impleatur in nobis
oratio Salvatoris: *Pater, da eis ut sint* Joan. 17. 22.
in nobis unum, sicut ego & tu unum sumus. Unde & sponsa in Cantico dicit
C ad sponsum: *Odor vestimentorum tuorum,* Can. 4. 11.
sicut odor Libani. Quumque induxerit
nos in terram Galaad & Libani, non
invenietur nobis locus, ut nequaquam
terræ stringamur angustiis; sed cælorum * al. altitudine.
* latitudine perfruamur.

Et transibit in maris freto, & percu- V. 11. & 12.
tiet in mari fluctus: & confundentur omnia profunda fluminis: & humiliabitur superbia Assur, & sceptrum Ægypti recedet. Confortabo eos in Domino: & in no-
D *mine ejus ambulabunt, dicit Dominus*.
LXX. *Et pertransibunt in mari angusto: & percutient in mari fluctus, & siccabuntur omnia profunda fluviorum: & auferetur universa injuria Assyriorum, & sceptrum Ægypti tolletur. Et confortabo eos in Domino Deo suo, & in nomine ejus gloriabuntur, dicit Dominus*. Narrant Hebræi
captivum populum Judæorum, non solum in Medos & Persas, sed in Bosphorum quoque & Septentrionalem plagam ab
E Assyriis atque Chaldæis esse translatum,
& postea eos ex parte revocatos, Dei [a] eos a
ad se convertente clementia; & hoc esse
quod nunc dicitur: *Transibunt in mari angusto*, Propontidis angustias, quæ Chalcedonem, & quondam Bizantium brevi
freto dividunt. Et percutiet, inquit,
Dominus (vadens ante populum suum)
maris fluctus, & confundentur omnia
profunda fluviorum, ut olim factum est,
Jordane siccato, & mare Rubrum trans- Josue 3.
gressus est populus in deserto. Quum- Exod. 14.
que fuerit de captivitatis profundo &
malorum

a Regin mss. *Dei ad eos se convertente clementia*.

malorum amaritudine liberatus, humiliabitur Assur, & Ægypti imperium recedet ab eis. Et confortabuntur in Domino, & in nomine illius ambulabunt in terra Israel, dicit Dominus. Hæc ut ab Hebræis nobis tradita sunt, nostræ linguæ hominibus expressimus, fidem dictorum ad eos a quibus sunt dicta referentes. Cæterum nos qui Christi censemur nomine: occidentem relinquimus literam, & sequimur spiritum vivificantem, immo spiritualia spiritualibus comparantes non Bosphorum, & siccitatem rursum maris & arentia fluenta Jordanis, quæ fabularum similia sunt, sed dignam in servos suos Dei clementiam quærimus, quo præeunte, & nobis aperiente viam, transimus maris fretum, sive angustum mare, quod peccatoribus latissimum est: *Lata enim & spatiosa via quæ ducit ad mortem: arcta & angusta quæ ducit ad vitam.* Mat. 7. 13. De hoc mari & in Psalmis legimus: Ps. 106. 22. *Qui descendunt in mare navibus, facientes operationem in aquis multis, ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia ejus in profundo.* In hoc mare sæculi, in quo sanctorum numerus coarctatur, & in tribulatione positus est, descenderunt Apostoli, & primus Dominus, ut nos de amaris fluctibus liberaret. Marci 4. In hoc mare sagena Evangelii mittitur, Matth. 13. quæ testimoniis texta est Scripturarum, ut pisces multos & obrutos mundi hujus gurgitibus, in auram extrahat liberam, ut possint laudes Deo canere. Hi sunt qui descenderunt in mare, & in Ecclesiarum navibus faciunt opera multa, & Dei cernunt mirabilia in profundo divitiarum sapientiæ & scientiæ ejus; 1. Cor. 2. & in Spiritu Sancto qui scrutatur etiam alta Dei, quibus Dominus loquitur: Mat. 4. 19. *Venite post me, & faciam vos piscatores hominum.* De his piscatoribus qui descendunt in mare, & sunt in navibus, Isaias quoque vaticinatur: Isai. 11. 14. *Volabunt in navibus alienigenarum, & mare pariter deprædabuntur.* In Ecclesiis enim de numero gentium congregatis, toto Apostoli orbe volitarunt, ut deprædarentur mare, & dracoA nis spolia tollerent, qui regnabat in mari, & de quo scriptum est: Psal. 103. 25. 26. *Hoc mare magnum & spatiosum manibus: illic reptilia, quorum non est numerus: Animalia pusilla cum magnis, illic naves pertransibunt: Draco iste quem formasti ad illudendum ei.* Latum & spatiosum mare est parvis & magnis animantibus, quæ cum dracone versantur, & quorum non est numerus. Qui autem super mare sunt, & in ipso mari volitant in navibus, audient cum Salvatore: Ps. 88. 10. B *Tu dominaris potestati maris: motum fluctuum ejus tu mitigas.* Quumque transierint in maris freto, & fluctus ejus suo conculcaverint pede, confundentur omnia profunda fluminis, de quo scriptum est: Psal. 65. 6. *Qui convertit mare in aridam, in flumine pertransibunt pede*, ut humilietur injuria sive superbia Assur, & Ægypti a sanctis atque credentibus recedat imperium; & qui liberati sunt, confortentur in Domino, C & dicant: Ps. 117. 14. Psal. 17. 1. *Fortitudo mea, & laudatio mea, Dominus.* Et iterum: *Diligam te, Domine fortitudo mea.* Et cum Jeremia: Jerem. 16. 19. *Fortitudo mea, & auxilium meum, & refugium meum, Domine Deus meus.* Unde & Apostolus, in quo Christus loquebatur, ajebat: Phil. 4. *Omnia possum in eo qui me confortat.* Et non solum confortabuntur in Domino, sed & gloriabuntur in eo, & dicent: Galat. 6. 14. *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu* D *Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.* Et: 1. Cor. 1. 31. *Qui gloriatur, in Domino glorietur.* Et in alio loco: Jerem. 9. 23. 24. *Non glorietur sapiens in sapientia sua, neque fortis in fortitudine sua, neque dives in divitiis suis; sed in hoc glorietur qui gloriatur: intelligere & scire Dominum, & facere misericordiam & judicium in medio terræ.* Verum quia in Hebraico scriptum est: *Et in nomine ejus ambulabunt*, sic intelligendum est: quod in nomine Christi ambulent Christiani, & E scribatur in calculis eorum nomen novum, & sub tanti nominis dignitate ambulent cum Domino, sicut ambulavit Enoch, & placuit Deo, & translatus est. Genes. 5.

Explicit Liber secundus.

INCIPIT

a

INCIPIT
LIBER TERTIUS.

URget me frater Sisinius incompta & impolita transmittere ut non dicam emendandi, sed ne relegendi quidem habeam facultatem. Ille festinat in opus suum, nos in nostro opere minus facimus, dum eruditio incassum vertitur; & quidquid sensu concipimus, composito non licet ornare sermone. Rudes igitur, non mea culpa, sed studio portitoris suscipe libros: dum ipse tua festinat sanctis æra dividere, & nos non patitur nostra tibi æra numerare. Quamvis enim elegans sit exercitatumque ingenium, & longo usu trita currat oratio: tamen nisi Auctoris manu curata fuerit & polita, redolet sordes negligentiæ, & vel nimio verborum flore luxuriat, vel hiulca vocalibus fit, vel aspera consonantibus. Unde & de Virgilio traditum est, quod libros suos quasi ursorum fœtus lingua composuerit, & lambendo fecerit esse meliores, qui durarent in memoriam sempiternam, & necessitatem metri libera oratione complerent. Transimus ad Libanum, & ad duas virgas, tresque pastores, qui in uno mense succisi sunt, & ad triginta argenteos, de quibus emtus est ager figuli in sepulturam peregrinorum, & ad stulti vasa pastoris, & cætera usque ad finem voluminis: quæ tantis sunt contexta mysteriis, ut misericordia Dei & tuis indigeamus orationibus, ne cursus noster aliquo præpediatur errore, & malevolis justa sit occasio detrahendi, qui ad hoc solum linguas habere se putant, ut proximos lacerent, & duritiam frontis attritæ, verborum rabie consolentur.

Oratio non polita manu Auctoris redolet sordes negligentiæ. De Virgilio quid traditum.

Mat. 27.

Cap. XI. * *al. comedet.*

A *Peri, Libane, portas tuas, & * comedat ignis cedros tuas. Ulula, abies, quia cecidit cedrus: quoniam magnifici vastati sunt. Ululate, quercus Basan, quoniam succisus est saltus munitus.* LXX. *Aperi, Libane, portas tuas, & comedat ignis cedros tuas. Ululet pinus, quia cecidit cedrus, quia optimates contriti sunt. Ululate, quercus Basanitidis, quoniam depositus est saltus nemorosus.* Perspicue Libanus, ad quem prophetalis sermo convertitur, dicens: *Aperi, Libane, portas tuas*, Templum intelligitur Judæorum, quod instauratum, immo ædificatum a Zorobabel, rursum a Vespasiano. & Tito canitur subvertendum. Et quia Libanum, Templum appellaverat μεταφορικῶς, & in reliquis servat translationem, ut per cedros &

A abietes & quercus Basan saltumque nemorosum, principes ac Sacerdotes & populum significet Judæorum. Aperit autem Libanus portas suas, ut Romanus intret exercitus, & comedat ignis cedros ejus, ut vel incendio cuncta vastentur, vel hostili impetu duces ac principes consumantur. Ululant abietes, quia cecidit cedrus, mutuo Sacerdotes & principes sua populatione lugentes. Quodque prius dixit obscure, nunc ponit manifestius,

B *quoniam magnifici vastati sunt*. Cupio scire, quæ sint cedri Libani, quæ combustæ sunt: quæ abietes, quibus ululatus indicitur: quæ pinus, quæ corruit: *magnifici*, inquit, *vastati sunt*. Ululate, quercus Basan, id est, confusionis, & ignominiæ. quia saltus *munitissimus*, qui Hebraice dicitur BE-

SOR, & a LXX. translatus est, *nemorosus*, excisus est; quia Templum, quod inexpugnabili creverat firmitate, & a diversis regibus & principibus, ac postea ab Herode constructum est, Romano oppugnante, deletum est. Hunc locum quidam non intelligentes, Libanum &, abietes & pinos & quercus Basan, & saltum nemorosum sive munitum, ad contrarias referunt fortitudines, de quibus & in Ezechiele sub nomine Assur, & Pharaonis dictum B sit: *Ecce Assur cypressus in Libano, & bonus ramis, & condensus umbraculo, & excelsus magnitudine, & in medio nubium factum est cacumen ejus: aqua nutrivit eum: abyssus exaltavit illum*, & cætera, quæ tam de Assur, quam de Pharaone dicuntur, vel ad contrarias fortitudines, vel ad superbos quosque & principes dici arbitrantur, de quibus & in Psalmo legimus: *Vox Domini confringentis cedros, & confringet Dominus cedros Libani*. Et in alio loco: *Dies Domini sabaoth super omnem contumeliosum & superbum, & super omnem excelsum atque sublimem*. Et post paulum: *Et super omnem cedrum Libani * excelsam, & super omnem arborem quercus Basan*. Et de hoc Libano afferunt prophetari: Libanus cum excelsis cadet. Nos autem priorem interpretationem sequamur, præsertim quum & ea quæ sequuntur, huic sensui congruant.

Ezech. 31. 3. 4.

Psal. 28. 5.

Isai. 2. 12. 13.

* al. excelsorum.

V. 3. *Vox ululatus pastorum, quia vastata est magnificentia eorum: vox rugitus leonum, quia vastata est superbia Jordanis*. LXX. *Vox lugentium pastorum, quoniam misera facta est magnificentia eorum. Vox rugientium leonum, quia afflictus est fremitus Jordanis*. Pars superioris capituli, & in his versiculis continetur. Quos vocaverat cedros, abietes, pinos & quercus Basan, & exponens quæ essent istæ arbores intulerat, dicens: *Quoniam magnifici vastati sunt*, nunc per aliam μεταφορὰν dicit esse pastores, id est, principes atque doctores, & qui primi erant in populo, quod flere debeant & lugere, quia magnificentia eorum & pulchritudo & decus vastata sint, atque consumta: Templum videlicet, in quo sibi gloriabantur. Et *vox*, inquit, *rugitus leonum*, quos excelsas arbores, & rursum Pastores, eosdem nunc leones appellat. Et quia leones dixerat, servat translationem, ut inferat: *Quoniam vastata est*

A *superbia Jordanis*, sive fremitus & sonitus aquæ decurrentis, qui Hebraice גאון dicitur GAON. Et quomodo Templi altitudinem juxta situm terræ Judææ altitudini Libani comparavit (nihil enim Libano in terra repromissionis excelsius est, nec nemorosius atque condensius) sic Jordani fluvio, qui maximus in Judæa est, juxta quem morantur leones, fremitum junxit leonum propter ardorem sitis, & ob deserti viciniam & latitudinem vastæ solitudinis, & arundineta, & carecta. Unde & per Prophetam dicitur: *Ascendit leo de Jordane*, volens ostendere Nabuchodonosor se sedibus suis, quasi leonem de cubili exisse contra Jerusalem. Aliter: Vox rugitus leonum, quoniam vastata est superbia Jordanis. Vox, inquit, optimatum, quia Templum destructum est, unde sperabant semper auxilium, & quod justos & bellato- C res ac potentes quondam nutriebat leones.

Libanus.

Jordanes.

Jer. 4. 7.

V. 4. 5. *Hæc dicit Dominus Deus meus: Pasce pecora occisionis, quæ qui possederant, occidebant, & non dolebant, & vendebant ea dicentes: Benedictus Dominus, divites facti sumus, & pastores eorum non parcebant eis*. LXX. *Hæc dicit Dominus omnipotens: Pasce oves occisionis: quas qui possederunt, interficiebant, & non agebant pœnitentiam, & qui vendebant eas, dicebant: Benedictus Dominus, & divites facti sumus, & pastores earum nihil* D *patiebantur super eis*. Ubi manifestissima prophetia est, & per translationem historiæ verus ordo narratur, superflua est Tropologiæ interpretatio, ut alios bonos alios malos dicamus esse pastores, & hoc tam ad veterem populum referri, quam ad novum, id est, tam ad Judæorum Sacerdotes & principes, quam ad Episcopos & Presbyteros Christianorum, & quiquumque pastores fuerint negligentes, & unum de E minimis scandalizaverint, ipsos esse qui nutriant pecora occisionis, & non patiantur super eis * quidquam nec doleant, nec possint dicere cum Apostolo: *Quis scandalizatur, & ego non uror?* & vendant populos sibi creditos, de quibus scriptum est: *Qui devorant populum meum sicut cibum panis*, & ex aliorum mortibus divitias consequantur, laudantes eos, qui prædas agunt de miseris, & iniquis benedicentes. Hæc alii interpretentur ut volunt: nos teneamus explanationis ordinem quem semel arripui-

II. Cor. 11.

Ps. 52. 5.

arripuimus. Quoniam apertus est Libanus, & cedri ejus atque abietes flamma urente combustæ sunt, ululatusque pastorum auditus est, & rugitus leonum, quia omnis pulchritudo & superbia Jordanis vastata est atque consumta: idcirco hæc mihi dixit Dominus Deus meus: O Propheta Zacharia, ad te iste sermo confertur: Pasce gregem occisionis, hoc est, nunc interim nutriatur, & crescat, qui postea ab hostibus occidendus est, quas oves & pecora, principes Romanorum, qui possidebant ea, & obtinebant jure victoriæ, interficiebant, & non miserebantur, sive immolabant, & non sentiebant dolorem, id est, nihil mali pro tanta crudelitate patiebantur, & vendebant ea quæ non propter clementiam, sed propter pretium reservabant. Legamus veteres historias, & traditiones plangentium Judæorum, quod in Tabernaculo Abraæ (ubi nunc per annos singulos mercatus celeberrimus exercetur) post ultimam eversionem, quam sustinuerunt ab Adriano, multa hominum millia venundata sint, & quæ vendi non potuerint, translata in Ægyptum, & tam naufragio & fame, quam gentium cæde truncata. Isti ergo victores, & Domini ultores qui occidebant, & non dolebant, & vendebant pecora atque dicebant: *Benedictus Dominus, divites facti sumus*, hanc habebant sententiam. Propter peccata sua offendere Judæi: ideo eos oppressimus, & ex pretio eorum divites facti sumus. Nec mirum, inquit, si hostes jure victorum occidebant pecora, & non dolebant, vendebant, & in suo scelere gloriabantur: quum ipsi pastores eorum, atque doctores non pepercerint eis, & culpa eorum, grex lupis traditus sit.

Tabernaculum Abraæ, mercatus Judæorum.

V. 6 & 7 *Et ego non parcam ultra super habitantes terram, dicit Dominus. Ecce ego tradam homines unumquemque in manu proximi sui, & in manu regis sui, & concident terram, & non eruam de manu eorum, & pascam pecus occisionis, propter hoc, o pauperes gregis.* LXX. *Ideo non parcam ultra super habitatores terræ, dicit Dominus. Et ecce ego tradam homines unumquemque in manus proximi sui, & in manu regum ejus, & concident terram, & non eruam de manu eorum, & pascam oves occisionis in Chananitide.* Hoc quod LXX. in extremo capitulo transtulerunt: *Et pascam oves occisionis in terra Chanaan*, non est in Hebræo, & a nullo alio transfertur Interpretum. Quia ergo pastores eorum non parcebant eis, & ipsi primum meum populum devoraverunt: idcirco, & ego non parcam ultra super habitatores terræ Judææ, dicit Dominus. De hac enim terra loquitur, de qua ei sermo erat, & non de orbe terrarum, sicut Judæi male interpretantes a se volunt in aliam partem Dei depravare sententiam. Post eversionem quippe Templi (quæ propterea eis accidit, quia per quadraginta & duos annos, postquam passus est Dominus, accepto spatio, pœnitentiam agere noluerunt) dimittam, inquit, unumquemque contra proximum suum, & mutua se cæde truncabunt, sive in ipsa obsidione Templi, quando Jerusalem Romanus cinget exercitus: tanta enim inter ipsos Judæos erunt bella atque discordiæ, ut in tres partes populus dividatur. Legamus Josephum & septem Judaicæ captivitatis libros, & hanc prophetiam esse completam, historiæ veritate cernemus. *Et concident*, ait, *terram*, haud dubium quin Romani omnem terram & universas urbes destruxerint Judæorum. *Et non eruam eos de manu eorum.* Audi, Judæe, qui tibi spes vanissimas repromittis, & non audis dicentem Dominum atque firmantem: *non eruam de manibus eorum*, quod æterna sit apud Romanos tua futura captivitas. *Et pascam pecus occisionis*, ut semper Judæi nutriantur ad mortem: propterea quia Dei est ista sententia: O vos qui estis pauperes gregis, hoc est, justi de Israel, qui credidistis in Dominum Jesum, & Dei Filium suscepistis, audite quæ dicantur, & sequentis capituli sacramenta cognoscite. Quod autem secundum Septuaginta legimus: *Et pascam oves occisionis in terra Chanaan*, sic possumus intelligere: quod populum Judæorum, qui destinatus est morti, in toto orbe dispersum (hoc est, in terra Chanaan atque gentilium) pascat Dominus, & nutriat ad immolandum.

Subversio Templi quo tempore facta sit.

Josephus.

V. 8 & 9. *Et assumsi mihi duas virgas: unam vocavi decorem, & alteram vocavi *funiculos: & pavi gregem. Et succidi tres pastores in mense uno, & contracta est anima mea in eis: siquidem & anima eorum variavit in me. Et dixi: non pascam vos, quod moritur, moriatur, & quod succiditur,*

* Vulg. funiculum.

succidatur, & reliqui devorent unusquisque carnem proximi sui. LXX. *Et assumam mihi duas virgas: unam vocavi decorem, & alteram vocavi funiculum, & pascam oves. Et auferam tres pastores in mense uno, & ingravescet anima mea super eos: siquidem & animæ eorum* [a] *rugiebant super me. Et dixi: non pascam eos: quod moritur, moriatur, & quod deficit, deficiat, & reliqui devorent unusquisque carnes proximi sui*. Supra dixerat: Propter hoc, o pauperes gregis, & facta ἀποσιωπήσει, subaudiebatur, *attendite*, quia Libani portæ apertæ sunt, & quercus Basan, abietes cedrique succisæ, & intulerat comminans: *Non parcam ultra super habitatores terræ, dicit Dominus*. Et hoc de uno Judaico populo dicere videbatur, quod interfectis Prophetis, etiam in Filium Dei misissent manus, & voce temeraria conclamassent: *Sanguis ejus super nos, & super filios nostros*: nunc Creator universitatis & Dominus mysteria sui orbis exponit, & dicit duas habuisse se virgas, quarum alteram decorem vocaverit, alteram [b] funiculos, & in duabus virgis vinctum paverit gregem: tres quoque pastores in uno mense succiderit, & contracta sit, sive indignata, aut (ut Septuaginta transtulerunt) *ingravescet anima mea super eos*: haud dubium quin pastores significet, quos succidit in mense uno. Redditque caussam cur pastoribus indignatus sit intantum, ut eos in uno mense succiderit: *Si quidem & anima*, inquit, *eorum variavit in me*. Et est sensus: Non me pleno animo dilexerunt: nec pastores mercenarii verum amavere pastorem: *Quia pastor bonus ponit animam suam pro ovibus suis*. Quamobrem & ego indignatus sententiam protuli, & ad ipsos pastores, quos mea indignatione succideram, sive succisis pastoribus ad * relictum gregem loquutus sum: *non pascam vos*; sed quod mortem elegit, sua voluntate moriatur, & se alterutrum devorent, mutuaque cæde dilanient. Hæc παραφραστικῶς diximus, ut futuræ explanationis semitam sterneremus. Creator & pastor cujus oves cognoscunt vocem, & sequuntur eum, duas sibi assumsit virgas, sive duas σκυτάλας, id est, *baculos*, qui Hebraice dicuntur MACALOTH, מקלות

Mat. 27. 25.

Joan. 10. 11.

* al. reliquum.

ut pastoris habitum demonstraret. Unam virgam vocavit decorem, hoc est, sub Noe omne hominum genus sua benedictione protexit: quando instaurato mundo, nec dum peccata sorduerant. Et idcirco vocatio cunctarum gentium appellatur decora & pulchra, quia nihil justius est, quam universitatis parentem vocare omnes æqualiter, quos æquali conditione generavit. Et alteram vocavit funiculos: quando enim dividebat altissimus gentes, & disseminabat filios Adam, statuit terminos gentium, juxta numerum Angelorum Dei. Et facta est pars Domini populus ejus Jacob; funiculus hæreditatis ejus Israel. Et pavi, inquit, gregem: Sive ipsum Israelem, sive cum Israele omne hominum genus. Et succidi, inquit, tres pastores in uno mense. Legi in cujusdam Commentariis: Pastores Domini indignatione succisos, in Sacerdotibus & falsis prophetis & regibus intelligi Judæorum: quod post passionem Christi, uno omnia succisa sint tempore, de quibus loquitur Jeremias: *Sacerdotes non dixerunt, ubi est Dominus: tenentes legem meam, nescierunt me. Et pastores prævaricati sunt in me, & Prophetæ prophetabant in Baal, & idola sequuti sunt*. Nec hac explanatione contentus, tres pastores in uno mense succisos, eos vult accipi, qui in Patrem & Filium & Spiritum Sanctum peccaverunt; omnes enim hæreticos, aut in unam, aut in duas, aut in tres simul peccare personas. Dixerit ille quod voluit, neque enim alterius sensui detrahendum est. Nobis tres pastores qui in uno mense succisi sunt, Moyses videtur, & Aaron, & Maria: quorum Maria in mense primo, qui vocatur NISAN, mortua est in deserto Sin, & in eodem loco propter aquam contradictionis, eodemque mense, Moyses & Aaron condemnati sunt, ne terram repromissionis intrarent. Atque ita factum est, ut e tribus pastoribus, alia præsenti morte succideretur, alii sententia mortis futuræ. Et contracta est, inquit, anima mea super eos: videlicet super tres pastores quos præposueram gregi meo. Quia & illorum anima variavit in me, non enim glorificave-

Deut. 32.

Jer. 2. 8.

Omnes hæretici peccant in Trinitatem.

Num. 20.

ניסן

[a] Rescribit Victorius, *irruebant*, pro *rugiebant*, ad Græc. ἐπωρύοντο, sive, ut ipse mavult, ἐπορεύοντο.
[b] Ms. Reginæ, *funiculum*, heic atque infra, sed & in Hebræo plurium est numerus: tum *& duabus virgis junctis paverit gregem* &c. Paulo quoque post, *ingravata anima ejus*, pro *ingravescet anima mea*.

ficaverunt me ad aquam contradictionis. Si autem ad populum referimus, quod anima populi variaverit in Deum, sic exponendum est: Idcirco eis indignatus sum, quia & ipsi inter me & idola fluctuantes, variis contra me pugnaverunt modis. Qoamobrem indignatus dixi ad Moysen: [a] *Non pascam vos: dimitte me, & disperdam eos.* Quando autem dicit, quum irascitur, *dimitte me*, provocat ad rogandum, & ostendit se ab eo posse retineri. Quod moritur, inquit, moriatur, & quod succiditur succidatur: omnium corpora ruant in solitudine, & versi in seditionem, instar bestiarum mutuis lacerentur morsibus, nullusque terram repromissionis introeat. Quidam duas vocationes Judæorum & gentium, in primo Israel, & novissimo intellexere nomine Christianos. Sed quomodo vocatio Christiana ante projecta sit, & Judæi remanserint & pasti sint a Deo, non satis attenderunt.

a Exod. 32. 10.

Dei ira precibus retinetur.

V. 10. & 11. *Et tuli virgam meam quæ vocabatur decus, & abscidi eam ut irritum facerem fœdus meum quod percussi cum omnibus populis. Et in irritum deductum est in die illa, & cognoverunt sic pauperes gregis, qui custodiunt mihi, quia verbum Domini est.* LXX. *Et assumam virgam* [b] *meam pulchram, & projiciam eam, ut dissipem testamentum meum quod disposui ad omnes populos, & dissipabitur in die illa, & cognoscent Chananæi oves, quæ custodiuntur mihi, quia verbum Domini est.* Post vocationem Israelis, & assumtionem virgæ secundæ, quæ vocabatur funiculus, tulit Dominus virgam primam, totius orbis nationes, quæ vocabatur decora, & abscidit eas a cultu suo, quia veneratæ sunt idola, & omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt. Manifestiusque exponens quæ esset hæc virga, intulit: *Ut irritum facerem fœdus meum quod percussi cum omnibus populis:* Statim enim ut Israel assumtus est, gentium turba projecta est: & ut nata est filia Archisynagogi, quæ postea in Evangelio, quum duodecim esset annorum, ægrotare & mortua esse narratur, αἱμοῤῥοοῦσα cepit sanguinem fluere, & perpetua infirmitate cruciari. Et in irritum, ait, deductum est fædus meum quod cum omnibus inieram nationibus. Et intellexerunt pauperes gregis, id est, populus Israel qui mea mandata custodit, quia verbum Domini est, id est, voluntatis est Domini abjicere gentes negantes, & in Abraam Israel assumere confitentem. Pro eo quod nos interpretati sumus, *& cognoverunt sic pauperes gregis*, Septuaginta transtulerunt, *& cognoscent Chananæi oves, quæ custodiuntur mihi*, quod ita nonnulli edisserunt: Cognoscet populus Judæorum, ad quem dictum est: *Semen Chanaam, & non Juda*; qui nunc meis cæremoniis custoditur: Sive quia Chananæi interpretantur, *parati ad humilitatem*, cognoscent qui olim parati sunt ut humilientur a Domino, & relinquantur. Cur autem pro eo quod nos interpretati sumus, *sic pauperes*, illi dixerunt, *Chananæos*, caussa manifesta est: apud Hebræos enim, *sic*, CHEN כן dicitur: ANIE, *pauperes* עני; illi duo verba in unum copulantes, pro eo quod est, *sic pauperes*, hoc est, CHEN ANIE, כן עני nomen *Chananææ* gentis interpretati sunt.

Ps. 13

Marc. 5.

Matth. 9.

Dan. 13. 56.

V. 12. & 13. *Et dixi ad eos: Si bonum est in oculis vestris, afferte mercedem meam, & si non, quiescite; & appenderunt mercedem meam, triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me, projice* * *illos ad statuarium, decorum pretium quod appretiatus sum ab eis: & tuli triginta argenteos, & projeci illos in domum Domini ad statuarium.* LXX. *Et dicam ad eos: Si bonum est in conspectu vestro, date statuentes mercedem meam, aut renuite. Et statuerunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me: depone eos in conflatorium, & recogita si probatum est, sicut probatus sum pro eis. Et tuli triginta argenteos, & misi eos in domum Domini in conflatorium.* Cognoscentibus Israelitici gregis pauperibus, qui mea mandata custodiunt, verbum esse Domini quod loquutus sum, & vera quæ dixi, [c] ait ad eos, id est, ad pauperes gregis, si vobis placet (homines enim estis & semel libero arbitrio vos creavi, quibus & in eremo loquutus sum: *Si audieritis me, quæ bona sunt terræ, comedetis*) pro hac assumtione, qua abjeci universum hominum genus, & vos mihi in peculiarem elegi gregem, & Creator omnium volui

* Vul. illud

Isai. 1.

a Hæc verba, inquit Victorius, *non pascam vos*, sunt in Zacharia heic: tanquam autem ad Moysen illa dicta sint, Hieron. interpretatur: sicut Isaiæ verba: *Si audieritis, quæ bona sunt, terræ comedetis*, ad Israel in eremo dicta esse, hoc eodem loco exponit.

b Antea deerat vox, *meam*.

c Verba, *ait ad eos*, penes Martian. non habentur: apud Victor. desideratur, *idest*.

volui parvum habere funiculum, reddite mihi mercedem meam, id est, mea præcepta servate. Sin autem non vultis mercedem reddere, nec placet in oculis vestris meo censeri nomine, aperte renuite, & facite quod vultis. Qui tunc

Exod. 24. 3. quidem responderunt Moysi: *Omnia quæquumque dicit Dominus, faciemus.* In fine autem temporum pro eo quod eos elegi de medio nationum, & liberavi de Ægypti fornace ferrea, appenderunt mercedem meam triginta argen-

Matt. 26. teos, pro meo sanguine dantes Judæ proditori. Et dixit, inquit Propheta, Dominus ad me, sive ipse Salvator, cujus priora sunt verba, patrem ad se loquutum esse contestans: *Projice illud ad statuarium:* pro quo in Hebræo le-

יצר gitur JOSER, id est, τὸν πλάςην, quem nos, *fictorem* & *figulum* possumus dicere. Et est sensus: Projice pretium meum ad figulum, qui Creator & fictor est omnium. Nec dixit, *depone*; sed, *projice*, ut fictoris plastæque judicio merces Domini penderetur. Et εἰρονικῶς pretium suum, id est, divinæ majestatis, in triginta cernens argenteis, & tam vili mercede se proditum: *Decorum*, inquit, *pretium quo appretiatus sum ab eis*; hoc autem pressius est legendum cum irrisione & subsannatione dicentis: Tanto me populus meus & pauperes quondam gregis, & a me electi in filios, emendum atque vendendum pretio judicarunt. Et tuli, ait Dominus per Prophetam, sicut mihi a Deo fuerat imperatum, triginta argenteos, & non eos deposui, sed projeci in domum Domini ad fictorem: in domo Domini feci eos a proditore reddi Sacerdotibus & Pharisæis, ipso

Mat. 27. 4. confitente, qui vendidit: *Peccavi, tradens sanguinem justum.* At illi quoniam pretium sanguinis erat, noluerunt illud reponere in corbonam, id est, in gazophylacio; sed emerunt ex eo agrum figuli in sepulturam peregrinorum. Nos enim omnes qui peregrini & ad-

b venæ Legis fuimus, redemti pretiosissimo ejus Sanguine, in domo figuli Creatorisque omnium sepelimur & requiescimus. Pro πλάςῃ atque fictore, *statuarium* [a] olim interpretatus sum, verbi ambiguitate compulsus, quod statuarium fictoremque uno sermone significat. Judæi istum locum malitiose interpretantes, triginta argenteos, triginta Legis mandata commemorant, quæ facere jubeantur in Lege, & rursum triginta sex alia quæ prohibeantur in Lege, & dici eis, ut argentum mandatorum Domini plastæ suo atque fictori reddant Deo: quod quia facere noluerunt, esse projectos. Breviter indicare volui quid sentiant, alioquin explanationem eorum laciniosissimam tædet revolvere, ut ad reliqua transeamus.

a Verbi ambiguitas compulit Hieronymum aliter interpretari.

*Et præcidi virgam meam secundam, quæ appellabatur funiculus, ut dissolverem germanitatem inter Judam & * Israel.* LXX. *Et abjeci virgam* [b] *secundam, quæ appellabatur funiculus, ut dissiparem testamentum quod erat inter Judam & Israel.* V. 14.

* Vulg. addit inter. *b*

Et in hoc loco longam cujusdam explanationem, immo tricas inextricabiles legisse me novi, duarum virgarum in unam societatem ex Ezechielis volumine proferentis, & omnia quæ de concordia Judæ & Ephraim spiritualiter sentienda sunt, huic capitulo coaptantis. Nos autem ceptum sequamur ordinem. Postquam a Judæis crucifixus est Dominus & triginta appretiatus argenteis, & pretium sanguinis ejus in sepulturam projecit gentium, quæ peregrinæ erant a Lege & mandatis Dei: statim Dominus sententiam suam ultra non differens, *Præcidi*, ait, *virgam meam secundam*, quæ proprie mea erat, quæ sic mihi hærebat, ut in Jeremia perizoma & cinctorium at- *Jerem. 13.*
que lumbare, sive, ut consueto verbo utar, coxale sit appellata: quæ secunda virga quondam appellata funiculus & pars mea, a me ideo projecta est, ut dissolverem fœdus & germanitatem atque concordiam, quæ inter Judam fuerat & Israel, & fratres a se invicem separarem. Ut in Apostolorum & eorum qui egerunt pœniten-

Tricæ inextricabiles cujusdam Interpretis.

a Retractat se, inquit Victorius in hunc locum, quod vocem יוצר, *statuarium* verterit, cum tamen *figulum* verius significet, uti interpretatus est Matthæus Evangelista cap. 27. dum ait: *Et dederunt eos in agrum figuli.* Idem facit Isai. 19. de verbo אמון. Utrobique autem Græcas tantum voces respiciens, lapsus videtur. Sicut enim hic πλάςην, ita ibi ςρεβλῶντα, quæ erat Aquilæ interpretatio, tantum, non etiam Hebraicam simul vocem attendit. Manet tamen utroque in loco prima ejus interpretatio. Adeo enim totum per orbem ejus editio statim divulgata est, ut emendasse postea satis non fuerit. At non ita evenit Isaiæ 38. ubi vocem חדל, prius pro *cessavit*, postea pro *quiete* interpretatus est: quippe cum emendatio recepta fuerit, quamvis in ipso Hieronymo utraque simul versio commixta esset.

b Vocem, *meam*, quæ neque in Græco resonat, neque in Regin. ms. hinc amovimus.

[a] tentiam numero, rursum [a] Judas appellaretur & confitens Deum suum: Israel autem & Ephraim & Joseph vocarentur, qui in cordis duritia permanentes dixerunt: *Non habemus regem, nisi Cæsarem* (Joan. 19. 15.). Unde non intulit: *ut irritum facerem pactum*, sive *testamentum*, quod habui cum Juda & Israel (usque hodie enim pœnitentibus porrigit manum) sed ut de uno populo credentes alios, & alios non credentes inter se divideret, dicens: *Nolite arbitrari, quia veni mittere pacem in terram: non veni mittere pacem, sed gladium. Veni enim separare hominem adversum patrem suum, & filiam adversus matrem suam, & nurum adversus socrum suam, & inimici hominis domestici ejus* (Matth. 10. 34. & 35.).

(℣. 15. & seqq.) *Et dixit Dominus ad me: Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti: Quia ecce ego suscitabo pastorem in terra, qui derelicta non visitabit, dispersum non quæret, & contritum non sanabit: & id quod stat non enutriet, & carnes pinguium comedet, & ungulas eorum dissolvet. O pastor, & idolum derelinquens gregem: gladius super brachium ejus & super oculum dextrum ejus, brachium ejus ariditate siccabitur, & oculus dexter ejus tenebrescens obscurabitur.* LXX. *Et dixit Dominus ad me: Adhuc sume tibi vasa pastoralia pastoris imperiti: Quia ecce ego suscitabo pastorem super terra, qui derelictum non visitet & dispersum non requirat, & fractum non sanet, & integrum non dirigat, & carnes electorum devoret, & talos eorum pervertat. O qui pascitis vana, & qui dereliquistis oves, gladius super brachium ejus, & super oculum ejus dextrum, brachium ejus ariditate siccabitur, & oculus dexter ejus cæcitate obscurabitur.* Quando dicit, *adhuc sume tibi vasa pastoris stulti*, illud significat quod supra assumserit sibi virgas duas, unam decorem, & alteram funiculum. Et quia illas suo vitio peccatoque projecit, & soluta germanitate inter Judam & Israel, nos inserti sumus in radicem bonæ olivæ, & cæcitas ex parte facta est domui Israel, donec intraret plenitudo gentium (Rom. 11.), nunc Prophetæ dicitur, ut gravissimum pastoris stulti, sive imperiti, assumat vaticinium. Pastor stultus, & imperitus, haud dubium quin Antichristus sit; qui in consummatione mundi dicitur esse venturus, & qualis venturus sit, indicatur. Vasa autem pastoris, insignia illius & habitum debemus accipere, peram, baculum, fistulam, & sibilum. Et quomodo Isaias, ut captivitatem populi demonstraret, nudus ingreditur (Isai. 50.): & Jeremias (Jer. 18.) vadit ad domum figuli, ut ex dissipatione vasis quod currebat in rota, & manu fingebatur artificis, & interitum Israel, & Dei potentiam ostenderet: & Ezechiel, ut subversionem Jerusalem & fugam Sedeciæ, & onera captivorum (Ezech. 12.), non solum voce, sed & habitu demonstraret, perfodit parietem, & in suis humeris excipitur: sic Zacharias habitum stulti & imperiti pastoris assumit (Zach. 11.), ut eum nuntiet qui venturus est. Iste pastor ideo consurget in Israel, quia verus pastor dixerat: *Jam non pascam vos*. Qui alio nomine & in Daniele Propheta (Dan. 9.), & in Evangelio (Marc. 13.), & in Epistola Pauli ad Thessalonicenses (2. Thess. 2.), *abominatio desolationis*, sessurus in Templo Domini prophetatur, & se facturus ut Deum, qui & per Isaiam magnus sensus dicitur (Isai. 32.). Et ad hoc venit, non ut sanet, sed ut perdat gregem Israel. Pastor enim bonus ægrotantia pecora visitat, dispersa inquirit, relicta affert, lassa sustentat. Econtrario pastor malus omnia adversa agit, & carnes pinguium devorat, ungulas arietum & ovium dissolvit atque pervertit, ne recto ingrediantur pede. Hunc pastorem [b] suscepere Judæi, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, & evacuabit illuminatione adventus sui, ut qui non crediderunt veritati, ne salvi fierent, credant mendacio, & judicentur, quia consenserunt iniquitati. Descripto autem pastore pessimo, stulto & imperito, ad ipsum pastorem prophetalis sermo convertitur: O pastor, & idolum [c]. Tam sceleratus est pastor, ut non idolorum cultor, sed ipse idolum nominetur, dum se appellat Deum, & vult ab omnibus adorari. Qui dereliquit gregem a bestiis devorandum, quem Dominus tanto tempore custodierat. Gladius super brachium ejus, & robur, & super ocu-

[a] Ms. Regin. *Judas appellarentur & confitentes.*
[b] Maluit Victorius, *suscipient*, cum sermo de Antichristo sit, quem pro Christo Judæi suscepturi sunt: quemadmodum dictum est a Christo: *Veniet alius in nomine suo, & suscipietis eum.*
[c] Addit Regin. ms. *derelinquens gregem*, quæ in aliis libris non est invenire.

oculum dextrum ejus, quo se acute Dei jactabat cernere sacramenta, & plus videre quam omnes retro Prophetæ viderant, intantum ut Dei Filium se vocaret, Gladius autem ille est, de quo & supra diximus, & nunc dicemus ex parte, de quo & Isaias loquitur: *Inebriatus est gladius meus in cælo*. Propterea autem gladius Domini super brachium ejus, & super oculum dextrum illius erit: ut robur ejus & omnis jactantia fortitudinis ejus ariditate siccetur, & scientia, quam sibi falso nomine promittebat, æternis tenebris obscuretur.

Isai. 34. 5.

Cap. XII.

ONus verbi Domini super Israel: Dixit Dominus extendens cælum, & fundans terram, & fingens spiritum hominis in eo: Ecce ego ponam Jerusalem superliminare crapulæ omnibus populis in circuitu; sed & Juda erit in obsidione contra Jerusalem. Et erit in die illa, ponam Jerusalem lapidem oneris cunctis populis, omnes qui * levaverunt eam, concisione lacerabuntur, & colligentur adversus eam * omnes gentes terræ.* LXX. *Assumtio verbi Domini super Israel, dicit Dominus extendens cælum & fundans terram, & fingens spiritum hominis in eo: Ecce ego ponam Jerusalem ut superliminaria quæ moventur * omnibus populis in circuitu, & in Judæa. Et erit obsidio circa Jerusalem, & erit in die illo, ponam Jerusalem lapidem qui conculcatur a cunctis gentibus: omnis qui conculcaverit eam illudens illudet, & congregabo super eam omnes gentes terræ.* Tiplex interpretatio est ab eo loco, in quo legimus: *Ecce ego ponam Jerusalem superliminare crapulæ omnibus populis in circuitu*, usque ad eum locum ubi scriptum est: *Framea suscitare super pastorem meum; & super [a] virum cohærentem mihi, dicit Dominus exercituum: Percute pastorem, & dispergentur oves*. Alii enim Judæorum putant jam hæc ex parte completa a Zorobabel, usque ad C. Pompeium, qui primus Romanorum Judæam cepit & Templum, quam historiam scribit Josephus. Alii vero quando Jerusalem fuerit instaurata, in fine mundi esse complenda: quod sibi cum ἠλειμμένῳ suo, quem supra stultum pastorem legimus, miserabilis gens Judæa promittit. Alii autem, hoc est,

* Vulg. levabunt.
* Vulg. omnia regna.
* al. in omnibus.
Cap. 13. v. 7 a
Messias, sive unctus Judæorum.

A [b] nos qui Christi censemur nomine, in Ecclesia usque ad finem mundi quotidie expleri & explenda, memoramus. Et ne per singula extendamus modum voluminis, proponentes: Hæc dicunt illi: sic alii suspicantur: nos ita sentimus, tres posuimus sententias, ut ex interpretationis varietate, quid cui coaptandum sit, prudens Lector intelligat. Dominus igitur qui cælum extendit ut pellem, & terram alta mole solidavit, & spiritum hominis finxit in eo, idem animarum Creator est omnium, ut ex duabus substantiis animæ & corporis, unum animal compingeret. Spiritus enim pro anima frequenter accipitur, ut ibi: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum*. Et: *Auferes spiritum eorum, & deficient, & in pulverem suum revertentur*. Iste igitur Creator universitatis & Dominus, se Jerusalem superliminare [c] crapulæ omnibus populis in circuitu positurum esse, testatur, ut qui limen ejus attigerit, inebrietur & corruat, sive ipsum superliminare in eum corruat a quo contingitur. Sed & Judas, obsessa Jerusalem, est captus a gentibus, & in illarum transiens societatem, cogetur obsidere metropolim suam. Non solum autem Dominus Jerusalem ponet cunctis populis quasi superliminare crapulæ; sed ponet illam quasi lapidem oneris cunctis populis, quem qui levare voluerit, concisione lacerabitur. Congregabuntur enim adversus Jerusalem omnia regna terrarum. Mos est in urbibus Palæstinæ, & usque hodie per omnem Judæam vetus consuetudo servatur, ut in viculis, oppidis, & castellis rotundi ponantur lapides gravissimi ponderis, ad quos juvenes exercere se soleant, & eos pro varietate virium sublevare, alii usque ad genua, alii usque ad umbilicum, alii ad humeros & caput, nonnulli super verticem, * rectis junctisque manibus, magnitudinem virium demonstrantes, pondus extollant. In arce Atheniensium juxta simulacrum Minervæ, vidi sphæram æneam gravissimi ponderis, quam ego pro imbecillitate corpusculi movere vix potui. Quum autem quærerem, quidnam sibi vellet, responsum est ab urbis ejus cultoribus, athletarum in illa massa forti-

b
Deus Creator omnium animarum, & [illegible]
Luc. [illegible]
Ps. 1[illegible]
c
Mos Palæstinæ & Græciæ.
* al. rect.
Nota hunc locum.

a Mendose legerat Martian. *vim*, pro *virum*.
b Regin. ms. *hoc est nostri, qui Christi censentur nomine, hac & alia usque ad finem mundi quotidie explenda memorant*. Quæ quidem lectio, iis maxime verbis, *hæc & alia*, pro *in Ecclesia*, verior videatur.
c Vocem, *crapulæ*, Regin. ms. nescit.

fortitudinem comprobari, nec prius ad agonem quemquam descendere, quam ex levatione ponderis sciatur quis cui debeat comparari. Sensus ergo iste est: Ponam Jerusalem cunctis gentibus, quasi gravissimum lapidem sublevandum. Levabunt quidem eam, & pro virium varietate vastabunt; sed necesse est ut dum levatur, in ipso nixu & elevatione ponderis, gravissimus lapis scissuram [a] aliquam vel rasuram in levantium corporibus derelinquat. Super Ecclesia sic interpretari potest, quod cuncti persequutores qui contra domum Domini dimicarunt inebrientur eo calice quo universis gentibus propinat Jeremias, ut bibant, & inebrientur, & cadant, & vomant, & insaniant. (*Jer. 25.*) Scio persequutionis tempore multos e nostris contra Ecclesiam pugnare compulsos; sed quicumque hoc pondus voluerit sublevare, levabit quidem, & pro ira Domini qua corripit peccatores, suis manibus sustentabit: verum ipse non erit impunitus, Dei contra se gladio dimicante. Pro lapide oneris, quem nos, ut potuimus, interpretati sumus, Septuaginta verterunt, *lapidem conculcatum a cunctis gentibus. Omnis qui conculcaverit eum* (sive *eam*, id est, Jerusalem) *illudens illudet*. Qui manifestus est sensus, quod utroque modo Jerusalem & ab inimicis gentibus, & a persequutoribus conculcanda sit & illudendum ei pro voluntate illudentium. Sed melior & verior est sensus superior. Breviter singula exponimus, ut tandem veniamus ad calcem, ne si prolixius scripserimus, & rerum obscuritate, & sermonis longitudine, Lectoris animus confundatur.

Multi Christiani pugnaverunt contra Ecclesiam tempore persequutionis.

V. 4. *In die illa dicit Dominus, percutiam omnem equum in stuporem, & ascensorem ejus in amentiam: & super domum Juda aperiam oculos meos, & omnem equum populorum percutiam * in cæcitate*. LXX. *In die illa, dicit Dominus omnipotens, percutiam omnem equum in stupore, & ascensorem ejus in amentia: super domum autem Juda aperiam oculos meos, & omnes equos populorum percutiam in cæcitate*. In illo tempore (hoc enim significat *dies*) quando obsessa fuerit Jerusalem, ita ut Judas quoque eam obsidere cogatur, & carnaliter & spiritualiter percutiet Dominus omnes adversariorum equos in stuporem, ita ut omnes stupeant qui eos viderint esse percussos, & ascensores eorum, malorum premente magnitudine, vertentur in amentiam, & super domum Juda, qui contra metropolim suam facere aliquid cogebantur, aperiet Dominus oculos suos, ut eorum misereatur, & eos dignos suo faciat aspectu, oculorumque suorum illustret lumine: omnes autem equos populorum æterna percutiet cæcitate. Qui spiritualiter equi intelligendi sint, supra diximus: *Fallax equus in salutem*. (*Ps. 32.17.*) Et: *Hi in curribus, & hi in equis*, (*Ps. 19.8.*) & cætera his similia. Ascensores quoque eorum, vel dæmones, vel falsos magistros diximus, qui omnes in stuporem vertentur & amentiam, ut nihil sapere convincantur; sed palpabiles eos opprimant tenebræ, quales fuerunt quando Ægyptiorum primitiva percussa sunt. (*Exod. 12.*) Super domum autem Juda, id est, populum qui confitetur Deum, & fractus persequutionis angustiis ac timore perterritus, videtur esse in numero persequentium: aperiet Dominus oculos suos, ut plerosque respiciat dicentes ad se: *Respice in me, & miserere mei*, & mereantur audire: *Erit tibi Dominus lumen æternum*. (*Ps. 25.16. Isai. 60.*) Hæc est gravissimi lapidis laceratio, quam in adversarios suos, qui Jerusalem levare & vexare conati sunt, Dominus comminatur.

(Vulg. tacet in.)*

V. 5. *Et dicent duces Juda in corde suo: confortentur mihi habitatores Jerusalem in Domino exercituum Deo * eorum*. LXX. *Et dicent tribuni*, id est, *οἱ χιλίαρχοι*, *Juda in cordibus suis: inveniemus nobis, qui habitant Jerusalem, in Domino omnipotente Deo eorum*. Quum aperuerit Dominus oculos suos super Judam, & percusserit omnes equos gentium cæcitate, duces Juda, de quo supra dictum est: *Sed & Judas erit in obsidione contra Jerusalem*, vota facient in cordibus suis, quia loqui libere non audebunt, ut vincat Jerusalem, & victus Judas cum hostibus, vincat cum civibus suis. Pro eo quod nos diximus: *confortentur mihi*, & LXX. transtulerunt *εὑρήσομεν ἑαυτοῖς*, *inveniemus nobis*; in Hebraico scriptum EMSA LI, quod אמצת לי Aquila transtulit, *καρτέρησόν μοι*, id est, *conforta mihi*, ut sit sensus: Optabunt chiliarchi, & tribuni, ac duces Juda, ac

(al. suo.)*

[a] Duo mss. *scissuram, vel læsuram in levantium corporibus &c.*

ac vota facient in abſcondito mentis arcano, ut Deus confortet habitatores Jeruſalem in Domino Deo ſuo, & vincant adverſarios ſuos. Juxta Tropologiam, duces ac tribuni Apoſtoli ſunt, & omnes Apoſtolici viri atque doctores, qui Chriſti exercitui præfuerunt, qui nollent ſibi alios invenire niſi eos qui habitent in Jeruſalem, viſione pacis, & qui habitent in Domino omnipotente Deo ſuo. De his ducibus Paulus Apoſtolus fuit, qui invenit Titum, & Timotheum, Lucam atque Sylvanum: Petrus quoque qui Marcum ſcriptorem erudivit * Evangelii, & cæteri Apoſtoli qui omnem mundum ſua doctrina & eruditione compleverunt, ut haberent diſcipulos habitatores Jeruſalem.

* al. in Evangelio.

V. 6. & 7. *In die illa ponam duces Juda ſicut caminum ignis in lignis, & ſicut facem ignis in fœno: & devorabunt ad dextram, & ad ſiniſtram, omnes populos in circuitu: & habitabitur Jeruſalem rurſus in loco ſuo, in Jeruſalem. Et ſalvabit Dominus tabernacula Juda, ſicut in principio: ut non magnifice glorietur domus David, & gloria habitantium Jeruſalem contra Judam.* LXX. *In die illa, ponam tribunos Juda ſicut torrem ignis in lignis, & ſicut fœnum ignis in ſtipula, & devorabunt a dextris & ſiniſtris omnes populos Domini per circuitum, & habitabitur Jeruſalem adhuc in ſemetipſa, & ſalva faciet Dominus tabernacula Juda, ſicut a principio: ut non magnificetur gloria domus David, & elatio habitatorum Jeruſalem ſuper Judam.* Quando duces Juda dixerint in cordibus ſuis: Conforta mihi, Domine, obſeſſos Jeruſalem, ut qui ſua imbecillitate victi ſunt, tuo ſuperent auxilio: tunc ego Dominus omnipotens Deus eorum, ponam principes Juda ſicut fornacem ignis in lignis, & ſicut facem in ſtipula, ut devorent adverſarios, quibus ſimulata amicitia jungebantur. Devorent autem a dextris & ſiniſtris, & omnes populos occidant in circuitu, ut rurſum Jeruſalem habitetur in loco ſuo, & nequaquam hoſtiles impetus timeat. Urbes quoque & oppida, ac villas, & viculos tribus Judæ, qui direpti fuerant atque vaſtati, inſtaurent ſicut fuerant antequam vaſtarentur, & nequaquam domus regia, & inclyti ac magnifici tribus Juda, & habitatores Jeruſalem glorientur adverſus tribum Juda, quod ſuo regatur imperio, ſuo conſilio gubernetur; ſed ſciant quod Domini ſit in utraque victoria. Hæc juxta hiſtoriam ſeu facta ſint, ſeu futura, fidem rerum Domini judicio relinquentes, & ſanctis ejus, qui ab eo ſapientiæ ac veritatis ſpiritum receperunt. Nos dicamus, quod tempore perſequutionis Eccleſiæ, duces & tribuni nominis Chriſtiani, de quibus ſupra diximus: quum Dominus pacem reddiderit Jeruſalem, & interfecerit adverſarium ſpiritu oris ſui, futuri ſint quaſi caminus ignis in lignis, ut devorent infructuoſas arbores, & ſicut faces in ſtipula, ut quodquumque frumentum non habet, & circumfertur omni vento doctrinæ, tradatur incendio. Et devorabunt (inquit) duces Juda, & tribuni ad dexteram, & ad ſiniſtram, eos qui in medio itinere incedere noluerunt, * nec ſcierunt ὑπερβολὰς eſſe κακίας, unde Dei populus pollicetur, nec ad dexteram, nec ad ſiniſtram declinabimus, via regia gradiemur. Via dextera, parcitas eſt, quam Græci φειδωλίαν vocant: ſiniſtra, luxuries: media rectaque frugalitas. Omnes igitur qui ſunt in via dextra, quibus dicitur: *Ne ſis juſtus nimis*: Et in ſiniſtra, qui audiunt: *Viæ quæ ad ſiniſtram ſunt, perverſæ ſunt*, devorans flamma conſumet, & deſertis adverſariis atque ſublatis, rurſum Jeruſalem, id eſt, Eccleſia priſtinam gloriam recipiet, & erit in ſuo ſtatu, & Judæ tabernacula ſalvabuntur, toto orbe diſperſa Chriſtianorum conciliabula, de quibus quaſi tentoriis & tabernaculis ire cupimus ad domum, quæ non eſt manufacta, & ad cæleſtem Jeruſalem. Propterea autem tabernacula plebis & omnium qui cenſentur nomine Chriſtiano, & reputantur in vulgus, antiquam pacem recipient obſeſſi. Eccleſiarum principibus, & in fugam verſis, ut nequaquam putant magiſtri atque doctores ſua doctrina & ſapientia: ſed Domini auxilio pacem Eccleſiis redditam.

* al. [illegible] unt. — Num. [illegible] — Vide [illegible] — Eccl. 7. 17. — Prov. 4. 27.

V. 8. *In die illa proteget Dominus habitatores Jeruſalem, & erit qui offenderit ex eis in die illa, quaſi David: & domus David, quaſi Dei, ſicut Angelus Domini in conſpectu eorum.* LXX. *Et erit in die illa, proteget Dominus habitatores Jeruſalem: & qui infirmus in eis fuerit in die illa, erit quaſi domus David; & domus*

mus David, quasi domus Dei, & Angelus Domini in conspectu eorum. Juda obtinente victoriam, & Domino restituente tabernacula ejus sicut fuerant a principio, ut nequaquam domus regia contra populum glorietur, in illa die & in illo tempore, Dominus (cujus auxilio Judas a dextris & a sinistris adversarios devorabit) proteget etiam obsessos Jerusalem: & in tantam felicitatem ac beatitudinem omnia mutabuntur, ut qui vilissimus putabatur, sit quasi domus regia, & qui de domo regia erat, sit quasi de domo Dei, id est, quasi nuntius Domini & Angelicæ dignitatis in conspectu eorum, qui eo tempore fuerint resalvati. Juxta Anagogen: Proteget Dominus habitatores Ecclesiæ, pace Ecclesiarum post persequutionem gravissimam reddita, quando & sui nominis interpretatione decorabitur: *Jerusalem* enim *visio pacis* exprimitur. Et tam beati erunt, qui pro Ecclesia militarunt, & in persequutione Dominum sunt confessi: ut qui minimus fuerit, & quasi [a] homo in aliquo peccato dictoque offenderit, ponatur in ordine magistrorum: & magistri, qui suum servaverint gradum, sint quasi domus Dei, & quasi Angelus Domini; quia hoc omni studio laboramus, positi in terra, & vario labore sudantes, ut transformemur in Angelicam gloriam.

Ad quid laboramus in terra.

℣. 9. *Et erit in die illa: quæram conterere omnes gentes quæ veniunt contra Jerusalem. Et effundam super domum David & super habitatores Jerusalem spiritum gratiæ & precum.* LXX. *Et erit in die illa, quæram auferre omnes gentes quæ veniunt contra Jerusalem, & effundam super domum David: & super habitatores Jerusalem spiritum gratiæ, & misericordiæ.* In die illo quando proteget Dominus habitatores Jerusalem, quæret Dominus conterere omnes gentes, quæ veniunt contra Jerusalem. Conteret autem non in perditionem, sed in emendationem, ut adversum Jerusalem militare desistant, & esse incipiant de Jerusalem. Si enim de nihilo creavit omnia, non idcirco fecit ut perderet quæ creavit; sed ut illius misericordia quæ creata sunt, salvarentur. Unde & in Sapientia, quæ Salomonis inscribitur, (si cui tamen placet librum recipere) scriptum reperimus: *Creavit ut essent omnia, & salutares generationes mundi: & non erit eis venenum mortiferum.* Sicut enim venit Dominus ut quæreret quod perierat, & salvavit humanum genus: sic & gentes in eo perdidit, quod gentes erant adversariæ. Denique sequitur: *Effundam super domum David & super habitatores Jerusalem spiritum gratiæ & misericordiæ.* De hac gratia scribit & Paulus: *Caritas Dei diffusa est in cordibus * nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis.* Et in supradicto volumine continetur: *Quæ in cælo sunt, quis investigabit?* [b] *nisi quod tu dedisti sapientiam, & Spiritum Sanctum tuum misisti de excelsis: & sic correctæ sunt semitæ eorum qui versantur in terra: & quæ tibi placent, eruditi sunt homines.* Et in Isaia loquitur Deus: *Dedi spiritum meum super te.* Et rursum de eodem Scriptura commemorat: *Dedi spiritum meum super eum.* Verbum autem effusionis, sensum largitatis ostendit: sicut manifestum est in eo quod diximus: *Caritas Dei diffusa est in cordibus * vestris.* Et in alio loco ex persona Dei: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem.* Qui sit autem spiritus gratiæ, idem Apostolus loquitur ad Hebræos: *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia eum qui Filium Dei conculcaverit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & spiritui gratiæ contumeliam fecerit?* Unde & Spiritus Sancti diversæ gratiæ esse dicuntur. Et salutatio Apostoli: *Gratia* (inquit) *vobis & pax multiplicetur*: ut postquam nobis peccata donaverit, tunc pax per misericordiam consequatur. Hæc Judæi ex parte jam facta, & plenius in consummatione mundi futura commemorant. Nos autem post adventum Christi quotidie impleri intelligimus & probamus.

De nihilo facti sumus, ut salvaremur.

Liber Sapientiæ in scriptus nomine Salomonis. Sapient. 1.

Luc. 19.

Rom. 5. 5.

* al. vestris

Sap. 9. 16.

Isai. 42. 1.

Ibidem.

Rom. 5. 5.

* al. nostris

Joel. 2. 29.

Heb. 10. 29.

1. Tim. 1. 2.

℣. 10. *Et aspicient ad me quem confixerunt: & plangent eum planctu quasi super unigenitum: & dolebunt super eum, ut doleri solet in morte primogeniti.* LXX. *Et aspicient ad me, pro eo quod insultaverunt: & plangent super eum planctum, quasi super carissimum: & dolebunt dolore, quasi super primogenito.* Hebraicæ lite-

Lll 2

[a] Mendose retinuit Martian. *hoc*, pro *homo*.

[b] Victorius ad sacrum textum restituit ad hunc modum: *Quæ in cælo sunt, quis investigavit? & cum silium tuum quis cognovit, nisi quod &c.* Mox *versabantur*, pro *versantur*, legitur in Reginæ ms.

literæ DALETH & RES, hoc eſt D & R ſimiles ſunt, & parvo tantum apice diſtinguuntur. Ex quo evenit ut idem verbum diverſe legentes, aliter atque [a] aliter transferant. Intelligentiæ gratia unum demus exemplum: (1. Reg. 2. 18.) *Et veſtitus*, inquit, *erat Samuel* EPHOD BAD, id eſt, *indumento lineo*, BAD enim, *linum* appellatur: unde & BADDIM, *lina* dicuntur. Pro quo Hebraico, Latinoque ſermone male quidam legunt, EPHOD BAR: ſiquidem BAR, aut *filius* appellatur, aut frumenti *manipulus*, aut *electus*, aut ὧλος, id eſt, *criſpus*. Quod ibi errore interpretationis accidit, etiam hic factum deprehendimus. Si enim legatur DACARU, (דקרו) ὀξεκέντησαν, id eſt, *compunxerunt* ſive *confixerunt* accipitur: ſin autem contrario ordine, literis commutatis, RACADU, (רקדו) ὠρχήσαντο, id eſt, *ſaltaverunt* intelligitur & ob ſimilitudinem literarum error eſt natus. Joannes autem Evangeliſta, (Joan. 19.) qui de pectore Domini hauſit ſapientiam, Hebræus ex Hebræis, quem Salvator amabat plurimum, non magnopere curavit quid Græcæ literæ continerent; ſed verbum interpretatus e verbo eſt, ut in Hebræo legerat, & tempore dominicæ paſſionis dixit eſſe completum. (Joannes Evangeliſta ex Hebræo interpretatur.) Quod ſi quis non recipit, det teſtimonium, de quo ſanctarum Scripturarum loco Joannes iſta protulerit: & quum non repererit, cogetur ingratis ſuſcipere veritatem. Plangent autem Judæi quaſi ſuper unigenito & primogenito, idipſum ſignificante in Domino Salvatore, & unigenito & primogenito. Unigenitus dicitur, propter naturæ proprietatem: [b] Primogenitus juxta Apoſtolum, (Coloſſ. 1.) ex mortuis reſurgentium. Pro unigenito, *cariſſimum* Septuaginta tranſtulerunt, de quo in Evangelio legimus: (Mat. 3. 17.) *Hic eſt Filius meus cariſſimus, in quo mihi complacui*. Tunc dolebunt a ſe crucifixum, quum viderint in [c] claritate regnantem. Verbum κατωρχήσαντο, apud Græcos, non ab *illuſione*, ſed a *ſaltatu* compoſitum eſt, quod ſcilicet contra Dominum quaſi ludendo ſaltaverint, quando dicebant illudentes atque ridentes: (Mat. 15. 29. 30.) *Vah, qui deſtruis Templum, & in tribus diebus ædificas illud. Salvum fac temetipſum, deſcendens de cruce*. Hæc & alia illudentes, & quodam amentiæ tripudio ſaltantes loquebantur.

In die illa magnus erit planctus in Jeruſalem, ſicut planctus Adadremmon in campo Mageddon. Et planget terra, familiæ & familiæ ſeorſum: familiæ domus David ſeorſum, & mulieres (ſive *uxores*) *eorum ſeorſum*. (V. 11. 12. & ſeqq.) (Verbum enim Hebraicum NESE, id eſt, γυναῖκες, [d] utrumque ſignificat.) *Familiæ domus Nathan ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum: familiæ domus Levi ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum: familiæ Semei ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum. Omnes familiæ reliquæ, familiæ & familiæ ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum*. LXX. *In die illa magnus erit planctus in Jeruſalem, ſicut planctus malogranati quod in campo ſucciditur, & planget terra per tribus ac tribus: tribus David ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum: tribus domus Judæ ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum: tribus domus Nathan ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum: tribus domus Levi ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum: tribus Symeon ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum: omnes reliquæ tribus ſeorſum, & mulieres eorum ſeorſum*. ADADREMMON, (הדדרמון) pro quo LXX. tranſtulerunt ῥοῶνος, urbs eſt juxta Jezraelem, quæ hoc olim vocabulo nuncupata eſt, & hodie vocatur Maximianopolis in campo Mageddon, in quo Joſias rex juſtus a Pharaone cognomento Nechao vulneratus eſt: ſuper quo Lamentationes ſcripſit Jeremias, quæ leguntur in Eccleſia, & ſcripſiſſe eum, Paralipomenon teſtatur liber. (Max… no… 4 R… L… pe… ſcri… ren… 2. Para…) Sicut igitur eo tempore poſt reges peccatores ſpes omnis populi erat in Joſia, & occiſo illo, magnus planctus in urbe commotus eſt, ſicut legimus in Hebraico: (Thren. 4.) *Spiritus oris noſtri Chriſtus Dominus captus eſt in peccatis noſtris, cui diximus: In umbra tua vivemus in gentibus* (licet alii juxta intelligentiam ſpiritualem hoc referant ad Dominum Jeſum) ita crucifixo Salvatore renovabitur planctus in Jeruſalem, ſicut quondam fuit in urbe Adadremmon, in campo Mageddon. Quodque ſequitur: *Plangent familiæ & familiæ*, ſive *tribus & tribus ſeorſum: familiæ domus David ſeorſum, & uxores*, ſive *mulieres eorum ſeorſum*, hoc ſignificat, quod tempore tribulationis & luctus non debeamus ſervire conjugiis.

[a] Alterum hoc *aliter* penes Martianæum deerat.
[b] Mutilo aut potius nullo ſenſu penes Martianæum deerat vox, *Primogenitus*.
[c] Regin. mſ. *in majeſtate regnantem*: & mox, *a ſaltu*, pro, *a ſaltatu*.
[d] Vitioſe Martian. *utrum ſignificat*.

jugiis & operi nuptiarum. Unde & in Joel captivitate propinqua dicitur
Joel. 2. 16. * al. cubili. ad Judæos: *Egrediatur sponsus de * cubiculo suo, & sponsa de thalamo suo*. Et impendente diluvio, imperatur Noe:
Gen. 7. 1. *Ingredere in arcam tu, & filii tui, & uxor tua, & uxores filiorum tuorum*. Et
* al. dicitur. postea finito diluvio, * dicit ad eum:
ibid. 8. 16. *Egredere tu, & uxor tua, & filii tui, & uxores eorum*, ut qui in arca, impendente discrimine, fuerant separati, redditi mundo, generationi & liberis deservirent. Hoc autem non solum in tempore fit angustiæ, sed & in tempore orationis: quando volumus Dominum deprecari, dicente Apostolo ad Corin-
1. Cor. 7. 5. thios: *Nolite fraudare invicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi*. Igitur & nunc tribus domus David, & tribus domus Nathan, & tribus domus Levi, & tribus domus Semei, a suis uxoribus separantur: ut plangant unigenitum & primogenitum Dominum Jesum, de quo dixerat:
Mat. 27. 25. *Sanguis ejus super nos, & super filios nostros*. In David regia tribus accipitur, hoc est, Juda. In Nathan prophetalis ordo describitur. Levi refertur ad Sacerdotes, ex quo ortum est
Semei tribus ex qua doctores. sacerdotium. In Semei doctores accipiuntur: ex hac enim tribu magistrorum agmina pullularunt. Reliquas tribus tacuit, quæ non habent aliquod privilegium dignitatis. In eo autem quod ait: Omnes tribus reliquæ, tribus & tribus seorsum, & uxores eorum seorsum, universas absque nomine comprehendit. Dicamus & juxta LXX. ῥοῶν appellatur, non una arbor malorum granatorum, id est, mali punici, sed locus his arboribus consitus, de quo juxta intelligentiam spiritualem sponsus
Cant. 6. 10. dicit in Cantico Canticorum: *Descendi, ut viderem in genimine torrentis si floruisset vinea, si floruissent mala punica*. Descendit enim Salvator ad torrentem hujus sæculi & turbidas aquas, de quibus
3. Reg. 17. & in typo ejus Elias bibisse describitur: ut post flores vineæ & mali punici fructum utrumque susciperet, & inebrians Ecclesiam suam, audiret ab ea:
Cant. 8. 2. *Potabis me de vino unguentarii, de vino malorum granatorum [a] meorum*. Hujus-
Potio æstus stomachi fugans. cemodi potio non solum æstus stoma-

A chi fugat, sed & corruptum ventrem sanare dicitur, & reliquis prodesse visceribus. Nihil hoc pomo pulchrius, Maligranati pulchritudo.
in rubore, Ecclesiæ significat verecundiam: in granorum ordine, gradus & membra totius corporis per singula officia distributa. Quum in hujuscemodi vinea & malis fructum Salvator non invenerit, dicet: *Omnem palmitem non ferentem fructum, tollet Pater, & omnem* Joan. 15. 2.
qui fert fructum, purgabit eum ut fructum
B *plus afferat*. Et in alio loco Joannes Baptista conclamat: *Jam securis ad radices arborum posita est: Omnis arbor quæ* Mat. 3. 10. Luc. 3. 9.
non facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur. In succisione * vitium * al. vitiorum.
vel malorum, [b] quando in die judicii omnia deponentur nomina dignitatum, & impletum fuerit illud quod scriptum est: *Ecce homo & opera ejus*; & paleæ Mat. 3. & Luca 3.
a tritico separatæ, erit planctus magnus non in alio loco, sed in Jerusalem. Et- 1. Petr. 4.
C enim plaga atque judicium a sanctis incipiet, & reges & Sacerdotes & Prophetæ & doctores tundent manibus pectora: quum mala pulcherrima viderint esse succisa, & eum quem confixerant, in Patris ac sua majestate regnare.

IN *die illa erit fons patens domui David, & habitantibus Jerusalem, in ablutionem peccatoris & menstruatæ*. LXX. Cap. XIII.
In die illa erit omnis locus apertus in do-
D *mo David, & habitantibus Jerusalem: & in trasmutationem & in aspersionem*. De hoc fonte, qui egreditur de domo David, & in Ezechiele Propheta scribitur, quod erumpat fons in domo Ezech. 47.
Domini, & crescat in fluvium, qui appellatur aqua remissionis & indulgentiæ; & pergat ad solitudinem & ad mare, quod nunc vocatur Mortuum, piscesque omnes vivificet, & ex utraque ripa fluminis varii generis consurgant arbores, per singulos menses sem-
E per novis fructibus abundantes. Et ut sciamus domum, hoc est, Templum Dei, ipsam esse domum David, quæ in Ezechiele, domus Dei, in Zacharia, domus David appellatur: hic fons de domo Dei egrediens, refertur ad Ecclesiam & ad scientiam Scripturarum, ut omnes renascamur in Christo, & in aqua Baptismatis nostra nobis peccata.

[a] Victorius *tuorum* reponi vult. Licet enim, inquit, *meorum*, legatur Cant. 8. & ita esset hic antea impressum: supra tamen in fine cap. 9. *tuorum* legitur. Ex personæ enim mutatione, ut hæc quoque vox mutaretur, necesse fuit. Non enim, *potabis me*, ut Hieronymus citat, est in Vulgata ipsisque LXX. sed potius, *ποτιῶ σε, potabo te*.

[b] Minus bene penes Martian., *quoniam in die* &c.

cata donentur. Nihil immundius menstruata, quæ quidquid attigerit, immundum facit: & hujus tamen sordes Christi abluentur Baptismate. Pro ablutione peccatorum & menstruatæ, LXX. transtulerunt, *transmutationem* & *aspersionem*: quod de Lege transeamus ad Evangelium, de litera ad spiritum, de umbra ad veritatem, pro brevibus & præsentibus futura & æterna succedant. Aspersio autem Sanguinem Domini significat, de quo & Petrus Apostolus loquitur: *Gratia vobis, & pax multiplicetur, in obedientiam & aspersionem Sanguinis Jesu Christi.* Et rursum: *Scientes quod non corruptibilibus argento & auro redemti estis, sed Sanguine pretioso, ut agni immaculati & purissimi,* quo qui aspersus fuerit & redemtus, dicere poterit cum Propheta: *Asperges me, Domine, hyssopo & mundabor: lavabis me & super nivem dealbabor.*

1. Petr. 1. 2.

Psal. 50. 9.

V. 2. *Et erit in die illa, dicit Dominus exercituum, disperdam nomina idolorum de terra, & non memorabuntur ultra, & * Prophetas & spiritum immundum auferam de terra.* LXX. *Et erit in die illa, dicit Dominus sabaoth, disperdam nomina idolorum de terra, & non erit ultra eorum memoria, & pseudoprophetas, & spiritum immundum auferam de terra.* In die illa quam crebro commemorat, omnia idola auferentur de terra, sive illa idola de quibus Psalmista dicit: *Simulacra gentium argentum & aurum, opera manuum hominum*, ut nulla sit alia religio, nisi tantum nominis Christiani, & de quibus in Propheta scriptum est: *Ululate, sculptilia in Jerusalem & in Samaria. Sicut enim feci Samariæ & sculptilibus illius: sic faciam Jerusalem & idolis ejus.* Sive hæc idola, de quibus Apostolus loquitur: *Spiritus autem manifeste dicit: quia in novissimis temporibus recedent quidam a fide, attendentes spiritibus seductoribus, & doctrinis dæmoniorum in hypocrisi falsiloquorum, cauteriatam habentium conscientiam suam.* Sicut enim idola fiunt manu artificis: ita hæreticorum perversa doctrina, quodquumque simulaverit, vertit in idolum, & facit pro Christo adorari Antichristum. Pro pseudoprophetis, in Hebraico absolute leguntur *Prophetæ*, id est, NEBIM, qui & ipsi pseudoprophetas significant; sed tamen & ab Ethnicis Sacerdotes idolorum vocantur Prophetæ.

* Vulg. pseudoprophetas.

Psal. 113. 12.

Jer. 30.

1. Tim. 4. 1. 2.

Contra hæreticos.

נביאם

Sacerdotes idolorum vocantur Prophetæ.

V. 3. *Et erit quum prophetaverit quispiam ultra, dicent ei pater ejus & mater ejus, qui genuerunt eum: Non vives, quia mendacium loquutus es in nomine Domini: [a] & configent eum pater ejus & mater ejus, * qui genuerunt eum, quum prophetaverit.* LXX. *Et erit si prophetaverit homo ultra, dicet ad eum pater suus & mater sua, qui genuerunt eum: Non vives, quoniam mendacium loquutus es in nomine Domini: & compedient eum pater ejus & mater ejus, qui genuerunt eum, quum prophetaverit.* Nominibus idolorum de terra sublatis, & pseudoprophetis, atque immundo spiritu qui loquebatur in eis, si quis ultra tentare voluerit, & quippiam ex persona Domini prophetare, statim pater ejus & mater oblivišcentur parentum, ut Dei retineant servitutem, & proferent contra filium mortis sententiam: & tam piæ erunt omnium in Deum mentes, ut non exspectetur publicum judicium; sed pereant qui tales sunt, sententia propinquorum. Pro eo quod nos diximus, *configent eum*, idem verbum est in Hebræo quod supra, DACARU. Qua ergo ratione LXX. Interpretes ibi κατωρχήσαντο, id est, *insultaverunt*, sive *illuserunt* & ut verbum de verbo exprimam, *contra eum saltaverunt*; & hic συμποδίζουσιν transferre voluerunt, id est, *compedient*: quum & Aquila, & Symmachus, & Theodotio, & ibi & hic similiter verterint, *confixerunt*. Recte autem qui falsa prophetaverit, *homo* appellatus est, dicente Apostolo: *Quum enim sint inter vos æmulationes & contentiones, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis?* Et in Psalmis: *Vos autem sicut homines moriemini, & sicut unus de principibus cadetis.* Et indigni spiritu Dei merentur audire: *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis: quia [b] carnales sunt.*

a * Vulg. genitores ejus.

Sup. דקרו

1. Cor. 3.

Psal. 81.

Gen. 6. 3.

V. 3. 4. & seq. *Et erit in die illa, confundentur Prophetæ unusquisque ex visione sua, quum prophetaverit, nec operientur pallio saccino ut mentiantur: sed dicet, non sum Propheta: homo agricola ego sum: quoniam Adam exemplum meum ab adolescentia mea. Et dicetur ei: Quid sunt plagæ istæ in medio manuum tuarum? Et dicet: His plagatus sum in domo eorum qui diligebant*

a Interserit Regin. ms. *illudent*, sacro renuente textu.

b In aliis libris, *quia carnes sunt*.

gebant me. LXX. *Et erit in die illa, confundentur Prophetæ unuſquiſque ex viſione ſua quum prophetaverit: & induentur pelle cilicina, qua mentiti ſunt, & dicet: Non ſum Prophetes ego, quia homo genuit me a juventute mea, & dicam ad eum: Quid ſunt plagæ iſtæ in medio manuum tuarum? Et dicet: Quibus percuſſus ſum in domo diligentis me*. Qui prophetare tentaverit, & parentum judicio fuerit condemnatus, & vaticinii illius falſitatem rerum contrarius exitus approbaverit, confundetur ex viſione ſua, nec ultra operietur cilicio ut mentiatur. Hic enim erat habitus Prophetarum, ut quando populum ad pœnitentiam provocabant, induerentur cilicio. (Cilicium habitus Prophetarum. *Iſai. 20.*) Unde & Iſaiæ præcipitur, ut auferat ſaccum de lumbis ſuis, & nudus incedat: nequaquam enim tempus eſſe pœnitentiæ, ſed imminentis captivitatis. Ergo & iſte pſeudopropheta nequaquam habitum accipiet prophetalem, ne ſub alieno veſtitu, & operimento ſimplices quoſque decipiat; ſed magis terram findet vomere, & agriculturæ deditus hominem ſe probabit, Deique ſubjacere ſententiæ, qui loquutus eſt ad Adam: (*Gen. 3. 17. & 18.*) *Maledicta terra in opere tuo: in laboribus comedes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ: ſpinas & tribulos germinabit tibi: & comedes herbas terræ: & in ſudore vultus tui veſceris pane*. Quumque ſe oſtenderit ad hoc natum, ut in ſudore faciei ſuæ comedat panem ſuum, interrogabit eum alter, & dicet. Quid ſibi volunt iſtæ plagæ, & hæc vulnera quæ in medio manuum tuarum ſunt? Et eſt ſenſus: Quare adhæres patibulo? cur manus tuæ transfixæ ſunt clavis? quid commiſiſti, ut huic pœnæ & cruciatui ſubjaceres? Et ille reſpondebit, & dicet: Hæc vulnera & has accepi plagas, parentum meorum judicio condemnatus, & eorum qui me non oderant, ſed amabant. Et intantum, fugato mendacio, veritas obtinebit, ut etiam ipſe qui ſuo punitus eſt [a] vitio, recte perpeſſum ſe eſſe, fateatur. Hebræi hoc quod ſcriptum eſt: *Nec operientur pallio ſaccino, ut mentiantur*, ſic ediſſerunt, & non replebuntur ſpiritu dæmoniaco, quos τριχιῶντας, id eſt, *piloſos*, in Iſaia legimus, ne per hanc occaſionem ementiti habitus, Dei in ſe eloquia mentiantur, ſive Dominum negent: CHAESU enim, & *mentiantur & negent*, interpretari poteſt. כחשו

Framea ſuſcitare ſuper paſtorem meum, & ſuper virum cohærentem mihi, dicit Dominus exercituum. Percute paſtorem, & diſpergentur oves, & convertam manum meam ad parvulos. Et erunt in omni terra, dicit Dominus: partes duæ in ea [b] diſpergentur, & deficient; & tertia pars relinquetur in ea. Et ducam tertiam partem per ignem, & uram eos ſicut uritur argentum: & probabo eos ſicut probatur aurum. Ipſe vocabit nomen meum, & ego exaudiam eum: dicam, populus meus es: & ipſe dicet, Dominus Deus meus. (V. 7. 8. & 9.) LXX. *Framea conſurge ſuper paſtorem meum, & ſuper virum civem ejus, dicit Dominus omnipotens. Percute paſtorem, & diſpergentur oves: & inducam manum meam ſuper paſtores. Et erit in die illa, dicit Dominus, duæ partes peribunt & deficient, & tertia pars relinquetur in ea: & tranſducam tertiam partem per ignem, & uram eos ſicut uritur argentum, & probabo eos ſicut probatur aurum. Ipſe invocabit nomen meum, & ego exaudiam eum, & dicam, populus meus iſte eſt, & ipſe dicet, Dominus Deus meus es tu*. Pro framea quam LXX. ῥομφαίαν tranſtulerunt, in Hebraico AREB, apud Aquilam & Symmachum, μάχαιραν, id eſt, *gladium* ſive *mucronem* reperimus. (חרב) Et pro eo quod nos vertimus, *ſuper virum cohærentem mihi*, id eſt, προσκεκολλημένον μοι, Aquila interpretatus eſt *ſuper virum contribulem meum*, id eſt, σύμφυλόν* μου: (* al. μ...) Symmachus, *ſuper virum populi mei*, quod Hebraice dicitur AMITHI: (עמיתי) LXX. *ſuper virum civem ejus*: Theodotio, *ſuper virum proximum ejus*: VAU in fine ſermonis pro JOD legentes, quæ literæ ſola inter ſe diſtant magnitudine, & ſi JOD legatur, *meum* ſignificat: ſi VAU, *ejus*. Miror autem quoſdam hanc prophetiam (quam Evangeliſta Matthæus retulit ad Dominum Salvatorem poſtquam in paſſione ejus fugere diſcipuli, & tunc eam dicit eſſe completam) allegoricis interpretationibus velle tenuare, & dum plus cupiunt videri noſſe quam cæteri, veritatis regulam non tenere. Refert enim Evangeliſta Matthæus: *Tunc dicit illis Jeſus: omnes vos ſcandalum patiemini in me in iſta* (*Mat. 26. 31*)

[a] Regin. mſ. *ſuo punitus eſt judicio*.

[b] Ex Vulgata Editione reſcribit Victorius, *diſperdentur*, quam, inquit, emendationem approbat & Hebraica vox, יכרתו. & Græca, ἐξολοθρευθήσεται.

ista nocte. *Scriptum est enim*: *Percutiam pastorem*, *& dispergentur oves gregis*. Et
Ibid. 31. iterum: *Hoc autem totum factum est*, *ut implerentur Scripturæ Prophetarum*. *Tunc discipuli omnes*, *relicto eo*, *fugerunt*. Nec putandum est de altero loco assumtum testimonium, quia in Evangelio Deus a se dicit pastorem esse percussum, & in præsenti loco, gladio atque mucroni legimus imperatum: *Percute pastorem*, *& dispergentur oves*. Hic gladius & hæc romphæa est & framea, de qua & in vicesimo primo Psalmo Dominus loquitur ad Patrem: *Erue a*
Psal. 21. 12. *framea animam meam*, *& de manu canis unicam meam*. De hac romphæa &
Amos. 9. 10 in Amos Propheta scriptum est: *In gladio morientur omnes peccatores terræ*. Quod juxta literam penitus stare non potest: multi enim peccatores naufragio pereunt: alii veneno: hi aquis suffocantur, illos consumit incendium. Hoc autem gladio & hac romphæa omnes * intereunt peccatores, & teri coloris Æthiopes, de quibus Sophonias sacro ore testatur, dicens, *Sed*
* al. puniuntur.
Sophon. 1. 12. *& vos*, *Æthiopes*, *interfecti gladio meo eritis*. Postquam pastor bonus qui animam suam posuit pro ovibus suis, qui
Joan. 10. 15.
Ps. 68. 27. loquutus ad Patrem est: *Quem tu percussisti*, *ipsi persequuti sunt*, *& super dolorem vulnerum meorum adjiciebant*, Patris voluntate percussus est, & vir cohærens Deo qui ait: *Ego in Patre*, *&*
Joan. 13. 10. *Pater in me*, pependit in patibulo, &
Luc. 23. 46. dixit: *Pater*, *in manus tuas commendo spiritum meum*: statim dispersæ sunt oves, omnis in Christo multitudo credentium. Convertitque Dominus manum suam, ut in LXX. legimus, ad pastores, quos multi male Judæorum principes interpretantur. Ut autem in Hebræo scriptum est, *ad parvulos*, quibus Dominus dixerat in Evangelio: *Ne timeas*, *grex parvule*. Et in Isaia:
Ibid. 12.
Isai. 8. 18. *Ecce ego & pueri*, sive *parvuli*, *quos mihi dedit Deus*. Et duæ partes factæ sunt in omni terra Judæorum atque gentilium, qui pariter perierunt & defecerunt: in passione enim ejus, vox Psalmistæ completa est dicentis:
Psal. 11. 1. *Salvum me fac*, *Domine*, *quoniam defecit sanctus*. Et: *Omnes declinaverunt*,
Ps. 13. 3. *simul inutiles facti sunt*, *non est qui faciat bonum*, *non est usque ad unum*. Pereuntibus gentilibus & Judæis, tertia in orbe pars, hoc est, tertius Christianorum populus, repente succrevit. Et pulchre ait: *Tertia pars relinquetur in ea*, hoc est, in terra: quia de Judæis atque gentilibus hi qui Dominum confessi sunt, soli vitæ & habitationi terræ reservati sunt. Ipsa quoque tertia pars ne delicata esset, & secura [a] confessione, quasi argentum & aurum per ignem ducitur & probatur, quem & Dominus in credentibus ardere cupit, & Paulus fervere desiderat. Unde & Apostoli in spiritu & igne Domini baptizati, loquuntur in Psalmo. *Quoniam probasti nos*, *Deus*, *igne nos examinasti*, *sicut examinatur argentum*. Et post paululum: *Transivimus per ignem & aquam*, *& eduxisti nos in refrigerium*: Et in alio loco dicitur ad credentem: *Si transieris per ignem*, *flamma non comburet te*: *quia tecum sum*. Idcirco autem non consumit incendium, & flamma non devorat, *quia vox Domini intercidentis flammam ignis*. Quum sic probati fuerint parvuli, super quos Dominus convertit manum suam, & per vocationem eorum omnis nationum turba crediderit, tunc credentium populus vocabit Christum nomine suo, & illo dicente: *Tu es populus meus*, populus respondebit: *Dominus Deus meus es tu*. Judæi hæc ad Christum referunt: & in ultimo tempore futura contendunt; sed hoc inter nos, & illos est, quod nos expleta jam dicimus, illi explenda commemorant,

(Luc. 12. — Rom. 12. — Act. 2. — Psal 65. 11. — Isai 43. — Ps. 28.)

Cap. XIV. * Vulg. veniunt.

ECce dies * veniunt Domini, *& dividentur spolia tua in medio tui*. *Et congregabo omnes gentes ad Jerusalem in prælium*, *& capietur civitas*, *& vastabuntur domus*, *& mulieres violabuntur*, *& egredietur media pars civitatis in captivitatem*, *& reliquum populi non auferetur ex urbe*. LXX *Ecce dies Domini veniunt*, *& dividentur spolia tua in te*, *& congregabo omnes gentes super Jerusalem ad bellandum*, *& capietur civitas*, *& diripientur domus*, *& mulieres polluentur*, *& egredietur media pars civitatis in captivitatem*: *reliqui autem populi* [b] *mei non peribunt de civitate*. Dies quos venturos Dominus comminatur, ut dividantur spolia Jerusalem in medio ejus, & Cætera quæ prophetalis sermo comprehendit,

a Regin. ms. *& secura confessio*.
b Additum, *mei*, post Victorium ex Regin. ms. suffecimus, Græco ipso cogente textu, τοῦ λαοῦ μου.

dit, hi sunt de quibus & in Isaia le- A gimus: [Isai. 13. 9.] *Dies Domini insanabilis veniet furoris & iræ, ponere totum orbem in solitudinem, & peccatores auferre de eo.* Quanta autem necessitas erit, ut spolia ejus dividantur in medio illius? Solet hoc frequenter accidere, ut quæ subito impetu in civitate direpta sunt, foris in agro aut in solitudine dividantur, ne forte hostes superveniant. Hic autem tantum malorum pondus incumbet, ut quæ direpta sunt, in ci- B vitatis medio dividantur pro securitate victoriæ. Et non solum capietur Jerusalem, cunctis gentibus adversum eam in prælio concitatis; sed & vastabuntur domus habitantium Jerusalem, & mulieres violabuntur in dolorem dominorum & maritorum, qui nec populationem domorum, nec uxorum stuprum ab hostibus prohibere poterunt, juxta illud quod alibi legimus: [Isai. 13.] *Qui congregati sunt in medio tui,* C *gladio cadent & filios vestros in conspectu vestro allident, & domus vestras deprædabuntur, & uxores vestras habebunt,* quo nihil crudelius nihilque miserius inveniri potest, ut timore mortis propriæ, nec salutem filiorum, nec uxorum pudicitiam defendere audeant. Hoc ipsum & Amos Propheta ad Amasiam impium Sacerdotem comminans loquitur: [Amos 7. 17.] *Uxor tua in civitate fornicabitur, & filii tui & filiæ in gladio cadent, &* D *humus tua funiculo metietur.* Et hæc populo Judæorum universa contingent: [Psal. 2. 1. 2.] *Quia fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania. Adstiterunt reges terræ, & principes convenerunt in unum adversum Dominum & adversum Christum ejus:* Qui irrisit & subsannavit eos, & in furore suo conturbavit illos, intantum ut Apostolus quoque cernens eos annos qui ad pœnitentiam dati fuerant, jam esse completos, & nihilominus il- E los in negatione persistere qui occiderunt Dominum, & Prophetas & Apostolos persequuti sunt, dixerit: [1. Thess. 2. 16.] *Pervenit super* * *eos ira in finem.* [* al. vos.] Hæc omnia plenissime Josephus, qui Judaicam scripsit historiam, & multo majora quam legimus in Prophetis, eos sustinuisse commemorat. Cornelius quoque [Cornelius Tacitus.] Tacitus, qui post Augustum usque ad mortem Domitiani vitas Cæsarum triginta voluminibus exaravit. Quomodo autem media pars capta sit civitatis, & reliquus populus in urbe permanserit, & illo tempore & aliis approbatur, Septentrionalem urbis & inferiorem partem esse captam, montem autem Templi, & Sion, in quo arx erat, integra remansisse. Judæi hæc sub Gog dicunt esse complenda: alii temporibus Macedonum & Ægyptiorum, diversarumque gentium ex parte transacta. Nos temporis [a] veritatem Domini sententiæ relinquentes, quæ scripta sunt, explicemus.

Et egredietur Dominus, & præliabitur contra gentes illas, sicut præliatus est in die certaminis. Et stabunt pedes ejus in die illa super montem olivarum, qui est contra Jerusalem ad Orientem, & scindetur mons olivarum ex media parte sui ad Orientem & ad Occidentem, prærupto grandi valde. [V. 3. & 4.] LXX. *Et egredietur Dominus, & præliabitur contra gentes illas, sicut in die commissionis, & in die prælii: & stabunt pedes ejus in die illa super montem olivarum, qui est contra Jerusalem ad Orientalem plagam. Et scindetur mons olivarum, media pars ejus ad Orientem, & media pars illius ad mare, voragine magna nimis.* Egredi Deum, & pugnare contra gentes, & stare pedes ejus super montem Oliveti, & cætera quæ in Scripturis sanctis ἀνθρωποπάθως dicta, & carnaliter continentur, digne Deo debemus accipere. Alioquin, quum loquatur Apostolus: *Qui est imago Dei invisibilis.* [Coloss. 1. 15.] Et rursum: *Regi autem sæculorum incorruptibili, invisibili Deo.* [1. Tim. 1. 17.] Et in Evangelio scriptum sit: *Deum nemo vidit unquam: unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse narravit.* [Joan. 1. 18.] Et iterum: *Non quia Deum vidit quisquam præter eum qui est de Patre:* [Ibidem. 6.] sicut iram ejus & pœnitentiam, & animam, & manus, & pedes, & ventrem, & oculos, & cætera corporis membra, pro varietate caussarum & sensuum interpretationis accipimus: sic & hoc quod scriptum est: *Egredietur Dominus, & præliabitur,* juxta illud accipiendum quod in Abacuc legimus: *Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo.* [Abac. 3. 13.] Et in Michæa: *Quia ecce Dominus egredietur de loco suo, & descendit & calcabit super excelsa terræ, & consumentur* [Mich. 1. 3. 4.]

a Victorius *temporis varietatem*: tum duo mss. *Domini scientia relinquentes,*

tur montes [a] *subtus eum*, *vallesque scindentur*. In Isaia quoque (Isai. 42. 13.): *Dominus virtutum egredietur*, *& conteret bellum*, *& suscitabit zelum*, *& clamabit super hostes suos cum fortitudine*. Egredietur ergo Deus de loco suo, quando quietem & mansuetudinem & clementiam suam pro emendatione peccantium rumpere cogitur: qui quum per naturam dulcis sit, vitio nostro παραπικραίνεται, id est, *amarus efficitur*: non sibi, sed patientibus, quibus amara tormenta sunt. (Patientibus amarus Deus.) Iste qui alibi loquitur per Prophetam (Malach. 3. 6.): *Ego sum Deus*, *& non commutor*. Et ad ipsum dicitur (Ps. 101. 28.): *Tu autem idem es*, *& permanes*. Et in Epistola Jacobi (Jacob. 1. 17.): *Apud quem non est commutatio*: nunc egreditur & præliatur sicut in die certaminis (Exod. 14.), quando Pharaonem in mari submersit Rubro, & pro Israelitico populo dimicavit. Et stabunt pedes ejus his quorum misertus fuerit, & nequaquam movebuntur, ut rursum de eo dici possit (Zach. 9.): *Et Dominus tuba canet*; *& ambulabit in* [b] *comminatione iræ suæ*. Nec ambulabit, declinante jam sole, & vicinis tenebris post meridiem, quod super Adam eum fecisse legimus (Gen. 3.). Quumque steterit, non stabit in valle & in locis humilibus, sed in monte, qui non infructuosas arbores habeat, & silvam sterilem; sed ubi oliveta nascuntur, quibus alitur lumen æternum, & solvuntur infirmitates, & requies lassis tribuitur. Et ipse mons olivarum in quo stant pedes Domini, contra Jerusalem est & ad Orientem, unde oritur sol justitiæ, illisque olivis consitus est, de quibus dicitur (Ps. 127. 4.): *Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ*. Cujus media pars scindetur ad Orientem, in qua sunt arbores plantatæ de gentibus, de quibus una loquitur (Ps. 51. 10.): *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei*. Et altera media pars scindetur ad Occidentem & mare, prærupto grandi valde, qui circumcisionis est populus, ad quem Deus loquitur per Prophetam (Jer. 11. 15.): *Quid dilecta mea in domo mea fecit abominationem? Numquid vota & carnes sanctæ auferent a te malitias*; aut in his effugies? Hæc dilecta in domo Dei fecit abominationem, ut Dei Filium crucifigeret, & audiret: *Olivam umbrosam*, *& nemorosam* [c] *pulchritudinem vocavit Dominus nomen tuum*, & inutiles facti sunt rami tui, qui fracti sunt de bona radice, ut nos in locum eorum insereremur. Et animadverte mysteria Scripturarum, * quando (*al. quomodo.) media pars quæ vergit ad Occidentem, & salsis atque amaris fluctibus tunditur, non simpliciter in mari esse dicatur, sed in prærupta maris voragine & magna nimis, de qua & Michæas loquitur (Mich. 1. 6.): *Detraham in vallem lapides ejus* (haud dubium quin Jerusalem) *& fundamenta ejus revelabo*. Hæc ut in locis difficillimis & valde obscuris, pro tenuitate virium nostrarum diximus. Cæterum Judæi occidentem sequentes literam, conantur ostendere, stantem Dominum super montem Oliveti, & ipsum montem in duas partes esse divisum, ut contra Orientem unius partis habeat scissura principium, & altera pars finem tendat ad Occidentem: & in medio * valde præcipiti, alia pars ad Aquilonem, ad Austrum alia dividatur.

V. 5. *Et separabitur* [d] *medium montis ad Aquilonem*, *& medium ejus ad Meridiem*. *Et fugietis ad vallem montium meorum*: *quoniam conjungetur vallis montium usque ad proximum*, *& fugietis sicut fugistis a facie terræmotus in diebus Osiæ regis Juda*, *& veniet Dominus Deus meus*: *omnesque sancti cum eo*. LXX. *Et inclinabit media pars montis ad Aquilonem*, *& media pars ejus ad Austrum*. *Et obturabitur vallis montium meorum*, *&* [e] *adjungetur vallis montium usque ad Asael*: *& replebitur sicut repleta est a facie terræmotus in diebus Osiæ regis Juda*, *& aderit Dominus Deus meus*, *& omnes sancti cum eo*. Pro eo quod nos diximus, *fugietis*, LXX. & reliqui Interpretes [f] ἐμφραχθήσεται, id est, *obturabitur*, sive *replebitur*, transtulerunt. Et pro eo quod nos posuimus, *quoniam conjungetur vallis montium usque ad proximum*; pro proximo, LXX. *Asael* transtulerunt: Aquila ipsum verbum Hebraicum posuit ASEL per *E* brevem literam (ἀζὲλ) (אצל) Theodotio per extensam (ἀζὴλ) solus

[a] Mendose retinuit Martian. *super*. Victorius *subter* scripserat: nos sequimur Reginæ exemplar.
[b] Ex ipso Zachariæ textu corrigit Victorius, *in commotione*, quod est Græce apud LXX. ἐν σάλῳ. Vulgata Editio habet, *in turbine*.
[c] Idem legendum contendit, *pulchritudine*: quod sit Græce apud LXX. εὔσκιον τῷ εἴδει.
[d] In Hieron. interpretatione *mons* absolute pro *medium montis* legitur, dissentiente Hebræo חצי ההר Vide quæ in eum locum adnotamus.
[e] Regin. ms. *replebitur*, pro *adjungetur*: est autem in Græco, ἐγκαλληθήσεται.
[f] Vitiose erat penes Martianæum, ἐμφραχθήσεται.

lus Symmachus *proximum* interpretatus est, quem & nos sequuti sumus. Dicamus παραφραςικῶς, ut possint patere quæ scripta sunt: Quum mons Oliveti grandi voragine præruptus fuerit, ita ut una pars voraginis ad Orientem, altera ad Occidentem respiciat, repente & in ipsa voragine excelsa ex utraque parte prærupto, alia vorago rumpetur ad Aquilonem, alia ad Austrum, & præruptum quadrangulum fiet, ut quadrifariam in quattuor plagas Orientis & Occidentis, Aquilonis & Austri vorago tendatur. Et fugietis, inquit, ad vallem quæ est inter Templum & Sion. Hi enim Templi & Sion duo montes, Dei montes appellantur; quia vallis illa montis Oliveti, quæ præruptis hinc atque inde montibus cingitur, usque ad Templi montem qui sanctus est, suam voraginem trahet. Terræmotus autem in diebus Osiæ regis Juda, illius temporis traditur, quando Osias, qui altero nomine Azarias dicitur, illicitum sibi sacerdotium vendicare conatus, lepra percussus in fronte est, de quo terræmotu & in Amos principio legimus: *Verba Amos qui fuit in pastoralibus de Thecue, quæ vidit super Israel in diebus Osiæ regis Juda, & in diebus Jeroboam filii Joas regis Israel, ante duos annos terræmotus*. Denique postquam hic mortuus est rex scelestus, ad cujus impietatem omnis terra commota est, vidit Isaias Visionem magnam, quam suo volumini intexuit. Transeamus ad intelligentiam spiritualem: Postquam mons olivarum ad Orientem & Occidentem vocatione Gentium & abjectione Judæorum fuerit separatus, rursum alia scissura fiet Aquilonis & Austri. Aquilo jungetur Occidenti, Auster Orientali plagæ; ad sinistram stabit Circumcisio, ad dextram populus Christianus. De his duobus ventis Ecclesia loquitur: *Surge, Aquilo, & veni, Auster*, ut Aquilone vento frigidissimo recedente, qui interpretatur diabolus, Auster calidus ventus adveniat, quem sponsa perquirens, ait: *Ubi pascis, ubi cubas, in Meridie?* De quo & Abacuc mystice loquitur: *Deus de Theman veniet*, pro quo in Hebraico scriptum est: *Deus ab Austro* id est, *a luce plenissima*. De qua alibi Psalmista conclamat: *Illuminans tu mirabiliter a montibus æternis*. Quum autem tanta fuerit duorum populorum in toto orbe divisio, ut alii ad Orientem & Austrum, id est, ad dextram: alii ad Aquilonem, & Occidentem, ad sinistram videlicet separentur, tunc quiquumque sanctus est, fugiet ad vallem montium Dei, de quibus supra diximus, Templi & Sion, duo videlicet Testamenta: quoniam vorago illa quæ prius fuerat utriusque montis, tendetur usque ad Asael, hoc est, usque ad domum Dei, quæ vicina est paradiso, & cælesti Jerusalem, & monti sancto, in quo Templum situm est. Et sicut eo tempore quo sub Osia rege leproso vehementissimus terræmotus mortalium corda perterruit, & territos huc illucque dispersit: ita duorum populorum separatio, & rursum credentium in una fide societas, inter duos montes placabili sede requiescet: quoniam & vetus & novum Instrumentum sibi utrumque jungetur. Quod autem dicitur, *usque ad Asael*, id est, *usque ad proximum*, hoc significat, juncta quidem sibi esse duo Instrumenta Legis & Evangelii; sed ita juncta ut magis vicina sint quam unita: multa enim veteris Legis amisimus, & novæ gratiæ suscepimus. Quum autem hoc fuerit ratione perfectum: tunc veniet, inquit, Dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo. Sin autem voluerimus pro eo quod nos diximus, *fugietis*, sequi illud quod alii Interpretes transtulerunt, *obturabitur*, sive *replebitur* vallis montium eorum: hoc dicemus, quod adventus Domini Salvatoris, duobus inter se populis separatis, obturet & repleat eam voraginem quæ duos populos dividebat, ut plana via ad se mutuo gradiantur.

Margin notes (left column): Montes De quinam. — 2. Par. 26. — 1. 1. — Isai 1. — Cant. 4. 16. — Ibid. 1. 16 — Abac. 3. 3 — Psal. 76.
Margin note (right column): Duo Testamenta magis vicina quam unita.

Et erit in die illa, non erit lux, sed frigus & gelu. Et erit dies una, quæ nota est Domino, non dies neque nox, & in tempore vesperi erit lux. LXX. *In die illa non erit lux, sed frigus & gelu erit una die, & dies illa nota erit Domino: & non dies neque nox, & ad vesperam erit lux*. V. 6. & 7.

Manifeste de secundo Salvatoris prædicatur adventu, de quo & Joannes in Apocalypsi * sua loquitur: *Ecce veniet cum nubibus, & videbit eum omnis oculus & qui eum compunxerunt*. Et Dominus in Evangelio pronuntiat venturum Filium hominis in nubibus cæli cum fortitudine & gloria multa. [a] Veniet cum nubibus, id est, Angelis, qui sunt ministri spiritus, & ad diversa mittuntur officia, & cum Prophetis atque Apostolis

Margin notes: * al. sic. Apoc. 1. 7. — Matt. 24.

Mmm 2

a Reperit Victorius: *Veniet autem cum fortitudine & gloria multa*.

Psal. 35. 6. stolis, de quibus scriptum est: *Veritas tua usque ad nubes*. Quumque dies adventus ejus fuerit impletus, non erit lux, sed frigus & gelu, refrigerata omnium caritate, & præ multitudine malorum quæ superventura sunt, frigescentibus cunctis, & calorem pristinæ fidei perdentibus. Postquam autem omnes peccatores frigus suum geluque contraxerit, una dies erit atque perpetua: nequaquam sibi luce & tenebris, die & nocte succedentibus; sed ipse Dominus erit lux omnium: de quo Isaias

Isai. 60. 19. plenius: *Non erit*, inquit, *tibi sol in lucem diei, neque ortus lunæ illuminabit te per noctem; sed erit tibi Dominus lux æterna, & Deus tuus gloria tua*. Qui & in

v. 1. & seqq. alio loco clamat ad Jerusalem: *Illuminare illuminare, Jerusalem: venit enim lux tua super te, & gloria Dei tui super te orta est. Ecce enim tenebræ & caligo operient terram super gentes: super te autem*

a *apparebit Dominus, & gloria* [a] *ejus in te videbitur. Et ibunt reges in lumine tuo, & gentes in splendore tuo*. Si caligo & tenebræ operient terram super gentes, quomodo rursum gentes ambulabunt in splendore Domini? Sed illæ gentes erunt in tenebris quas frigus geluque contraxerit: & illæ ambulabunt lumine Domini, quæ sequutæ fuerint reges, Apostolos & Prophetas, de qui-

Prov. 21. 1. bus scriptum est: *Cor regis in manu Domini*. Denique in tempore vesperi, hoc est, tenebrarum & tristitiæ omnium peccatorum, sanctis lux erit, & una & æterna dies, quæ si nota erit Domino (neque enim ignorare poterit quam creavit) considerandum est quomodo di-

Matt. 24. cat in Evangelio, quod diem illam nec Angeli, nec Filius noverit, nisi solus Pater.

V. 8. *Et erit in die illa exibunt aquæ vivæ de Jerusalem, medium earum ad mare Orientale, & medium earum ad mare Novissimum: in æstate & in hyeme erunt. Et erit Dominus rex super omnem terram*. LXX. *In die illa egredietur aqua viva de Jerusalem, media ejus pars ad mare primum, & media pars ad mare novissimum: in æstate & in vere erit sic: & erit Dominus in regem super omnem terram*. In illo tempore (hoc enim significat dies quæ soli nota est Domino, in qua sibi non succedent lux & tenebræ; sed erit

A lumen perpetuum, juxta illud quod in Apocalypsi legimus: *Et civitas non habebit necessariam lucem solis, quoniam Dominus Deus omnipotens lumen ejus erit*) Apoc. 21. 23.

egredientur aquæ viventes de Jerusalem, de quibus supra ponentes Ezechielis testimonium, disputavimus, Sup. 13.

quarum media pars ibit ad mare Orientale; quod Græcorum libri λίμνην * ἀσφαλτῖτιν vocant, & vulgo *mare* appellatur *Mortuum*, ex eo quod nihil in * MSS. ἀσφαλτίτην. Mare Mortuum unde dictum.

B aquis ejus possit vivere. Et media pars ad mare novissimum, quod ducit ad Ægyptum, & facit littora Palæstinæ. In æstate, inquit, & in hyeme ita erit, ut aquæ istæ quæ exibunt de Jerusalem, nec gelu constringantur hyemis, nec æstatis nimio fervore siccentur: quanquam pro hyeme *vernum tempus* Septuaginta transtulerint, quod ad distinctionem æstatis non convenit. Quumque vitales aquæ utrum-

C que mare fuerint ingressæ, & amaras aquas dulci flumine mitigarint: tunc erit Dominus rex super omnem terram. Aqua quæ egreditur de Jerusalem, hoc est, de Ecclesia, doctrinam indicat Salvatoris: *De Sion enim egreditur lex, & verbum Domini de Jerusalem*; juxta illud quod alibi scriptum Isai. 2. 3.

est: *Repleta sunt omnia scientia Domini, sicut aqua multa operiens mare*. Harum Ibid. 11. 9.

aquarum media pars ibit ad mare Ori-

D entale, populum Circumcisionis, qui in Apostolis & per Apostolos est electus; & medium earum ad mare Novissimum, ut de Oriente & Occidente veniant qui accumbent cum Abraam, Isaac & Jacob. Vel certe Orientale mare, & mare Novissimum intelligamus vetus Instrumentum & novum, quod nisi flumine Salvatoris, & spirituali ejus intelligentia fuerit dulcoratum, amarissimum est, Occcidente li- Matth. 8.

E tera; & spiritu vivificante. Quodque sequitur: *In æstate & in hyeme erunt*, subauditur aquæ vivæ quæ egrediuntur de Jerusalem, ut & in pace & in persequutionibus istæ viventes aquæ manare non cessent. Sive quia LXX. transtulerunt, *In æstate & in vere ita erit*, hoc dicamus, quod illo tempore non sit hyems, sed ver, æstasque perpetua, quando vox turturis audietur in terra nostra, & ficus afferent grossos suos, & vi- Cant. 2.

[a] Ita rescripsimus ad Regii cod. fidem, Græco totidem verbis concinentem, καὶ ἡ δόξα αὐτοῦ ἐπὶ σὲ ὀφθήσεται. Antea erat, *& gloria Dei tui super te orta est*: pro quo Victorius restituerat, *orietur*.

& vineæ florebunt, & hyems pertransibit, & pluvia recedet, & abibit sibi. In * quo tempore ideo ver necessarium erit, quia flores apparebunt in terra nostra, ut celebremus Pascha, & Pentecosten, in quibus de terrenis transeamus ad cælestia, & omnes fructus nostros offeramus Deo. In Phase enim hyemis finis, veris exordium est, in Pentecoste æstatis principium, quando labores manuum nostrarum & fructuum offerimus Deo. De hac æstate & vere perpetuo justus loquitur ad Dominum: *Tu fabricatus es auroram & solem, æstatem & ver tu plasmasti*. Tunc erit Dominus rex super omnem terram, quando dicemus: *Dominus regnavit, exultet terra*. Et iterum: *Dicite in gentibus, quia Dominus regnavit. Etenim correxit orbem terræ, qui non commovebitur*. Aquam autem vivam recte a nobis doctrinam Salvatoris expositam, sciet ille qui biberit, & qui Salvatorem audierit prædicantem: *Si quis biberit ex aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ viventis, & salientis in vitam æternam*. Et rursum: *Qui credit in me (sicut dixit Scriptura,) de ventre ejus egredientur flumina aquæ viventis*. Sicut enim qui biberit de doctrina ejus, habebit in se fontem viventem: sic qui crediderit in eo, juxta id quod Scripturarum vocibus continetur, flumina aquæ viventis egredientur de ventre illius. Aquas viventes multi ad Baptismum referunt, quæ in vere & in æstate, hoc est, in Pascha, & Pentecoste, sitientibus largiendæ sunt, quando implebitur quod scriptum est: *Lavamini, mundi estote*.

* al. illo.
Ps. 73. 16. & 17.
Ps. 96. 1. Ps. 95. 10.
Joan. 4. 14.
Ibid. 7. 38.
Isai. 1. 16.

V. 9. 10. & 11. *In die illa erit Dominus unus, & erit nomen ejus unum: & revertetur omnis terra usque ad desertum de colle Remmon ad Austrum Jerusalem: & exaltabitur, & habitabitur in loco suo, a porta Benjamin usque ad locum portæ prioris, usque ad portam angulorum: & a turre Ananeel usque ad torcularia regis, & habitabunt in ea, & anathema non erit amplius, sed sedebit Jerusalem secura*. LXX. *In die illa erit Dominus unus, & nomen ejus unum: circuiens omnem terram, & desertum a Gabaa usque Remmon ad Austrum Jerusalem: Rhama vero in loco permanebit, a porta Benjamin, usque ad portam primam, usque ad portam angulorum, & usque ad turrem* [a] *Anamael, usque ad torcularia regis habitabunt in ea, & anathema ultra non erit, & habitabit Jerusalem confidens*. Exstructionem urbis Jerusalem, & aquarum egressum de medio ejus, quæ ad utrumque defluant mare, Judæi & Christiani Judaizantes, ultimo sibi tempore repromittunt, quando rursum exercenda Circumcisio sit, & immolandæ victimæ, & omnia Legis præcepta servanda, ut non Judæi Christiani, sed Christiani Judæi fiant. In die, inquiunt, illa quando Christus in Jerusalem aurea atque gemmata sederit regnaturus, non erunt idola nec divinitatis cultura diversa; sed erit Dominus unus, & revertetur omnis terra usque ad solitudiuem, id est, in antiquum statum. Ponitque locorum vocabula a quo loco usque ad quem locum ædificanda sit Jerusalem: de colle Remmon (hoc enim Gabaa sonat, ubi arbor maligranati est) usque ad australem plagam Jerusalem. Quodque sequitur: *Rhama autem in loco suo permanebit*, melius interpretatus est Aquila & cæteri, qui posuerunt, *exaltabitur*: Rhama quippe *exaltatio* dicitur, juxta illud Prophetale & Evangelicum: *Vox in Rhama audita est*, hoc est, *in excelsis sonuit*. Exaltabitur itaque Jerusalem, & ædificabitur in loco pristino, a porta Benjamin, usque ad portam quæ dicitur angulorum, & a turre Ananeel (non ut Græci & Latini male legunt Anamael) usque ad torcularia regis: quod Hebraice scriptum est * AMMELECH. Et habitabunt, inquit, in ea, hoc est, in Jerusalem: & anathema amplius non erit: nullus videlicet metus hostilis impetus, nulla formido; sed sedebit vel habitabitur Jerusalem æterna pace requiescens. Hæc Judæi juxta literam somniant, & nostri χιλιασταί, qui rursum audire desiderant: *Crescite & multiplicamini, & replete terram*, & pro hujus vitæ continentia brevique jejunio, bulbos sibi, & vulvas, & aves [b] Phasidis & attagenem, nequaquam Jonicum, sed Judaicum repromittunt, de quibus vere potest Dominus dicere: *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quia carnes sunt. Caro enim pugnat contra spiritum*,

Matth. 2. 18.
המלך * al. Amalech.
Gen. 1. 28.
Ibid. 6. 3.
Galat. 5. 17.

[a] Duo mss. *Ananeel*, heic quoque penes LXX. in aliis libris *Anameel*.

[b] Æque bene, quidquid Martianæo videatur, legunt mss. *Phasides*.

ritum, & *spiritus contra carnem*. Nec opponant nobis Joannis Apocalypsim, *Apoc. 20.* quia & ipsa spiritualiter differenda est. Nos autem cælestem Jerusalem interpretemur Ecclesiam, quæ in carne ambulans, non vivit secundum carnem, cujus municipatus in cælo est. *Philipp. 3.* Postquam enim Dominus Jesus rex fuerit super omnem terram, de quo ad Patrem Spiritus Sanctus loquitur per Prophetam: *Psal. 71. 1.* *Deus, judicium tuum regi da, & justitiam tuam filio regis:* tunc unus B Dominus erit, de quo scriptum est: *Deut. 4. 35.* *Scitote quoniam Dominus ipse est Deus:* Et unum nomen ejus, omni prava religione calcata, juxta illud quod Propheta decantat: *Ps. 8. 1.* *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra.* Et rursum: *Ps. 137. 3.* *Magnificasti super omnes nomen sanctum tuum.* Et alibi: *Ps. 47. 11.* *Sicut nomen tuum, Deus, ita & laus tua in universa terra:* de quo & Abacuc loquitur: *Abac. 3. 3.* *Laudis ejus plena est terra.* De C cujus gloria nominis ipse Deus loquitur: *Isai. 44. 8.* *Absque me non scies Deum, & præter nomen meum, quod magnificatum est super omnes.* Tunc revertetur omnis terra, in qua habitavere Judæi usque ad desertum, id est, usque ad populum gentium, qui prius desertus erat, & Legis notitiam non habebat: a Gabaa usque ad Remmon, hoc est, a colle usque ad excelsum, quia de terra & de deserto ad colles, & de collibus ad montana D consurgimus. Unde & sponsus in Cantico Canticorum *Cant. 2.* transilit colles, qui minores sunt, & salit super montes excelsos, de quibus scriptum est: *Montes excelsi cervis.* *Ps. 103.* Sin autem *Remmon*, malogranatum accipere volumus (utrumque enim apud Hebræos interpretatur) hoc dicamus, quod fines Ecclesiæ de collibus incipiant, ut omnis ordo Ecclesiasticus construatur, de quo supra diximus, quando interpretati sumus E planctum unigeniti, & planctum sicut Adadremmon. *Sap. 12.* Nec hoc est Ecclesia fine contenta; sed perveniet usque ad Austrum in luce plenissima, super quo dudum exposuimus. Et nunc idcirco reticemus, ne eadem sæpius inculcantes, Lectori simus fastidio. Et exaltabitur Ecclesia quæ cepit a collibus, & pervenit ad meridiem; & habitabit in loco suo, de quo scriptum est: *Ps. 22. 1.* *In loco* A *pascuæ ibi me collocavit.* A porta Benjamin, qui interpretatur *filius dexteræ*, & non *filius dierum*, ut male quidam suspicantur: aliud est enim si in NUN literam, aliud si in MEM finiatur. *Beniamin filius dierum juxta errorem quorundam* ׳ ם Et perveniet usque ad locum portæ Orientalis & prioris, usque ad portam angulorum. A virtute incipimus: hoc quippe dextera significat; & pervenimus usque ad portam priorem, ut per eam ingrediamur ad cæteras: statimque nobis occurrit porta angulorum, ubi angularis lapis est, *quem reprobaverunt ædificantes, & factus est in caput anguli.* *Ps. 117. 22.* Qui angularis lapis parietem utrumque connectit, & duos populos in unum redigit, *Ephes. 2.* de quo & Deus loquitur per Isaiam: *Ecce ponam in Sion lapidem angularem, electum & pretiosum in fundamentis ejus: & qui crediderit in eum, non confundetur.* *Isai. 28. 16.* Hic lapis angularis & cæteros lapides angulares superædificari sibi voluit, ut Apostolus Paulus posset libere dicere. *Ædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu.* *Ephes. 2. 20.* Hos lapides non imitantur hæretici, qui omnia gloriæ & lucri caussa faciunt, & orant in angulis platearum, rectam semitam relinquentes. Omnis enim angulus rectam lineam frangit: & idcirco meretrix in Proverbiis, *Prov. 7.* utcumque eam accipere voluerimus, cujus non quiescunt pedes domi, sed aut foris vagatur, aut in omnibus insidiatur angulis platearum, quum viderit juvenem insipientem (non [a] invitat enim quem senserit esse prudentem & maturum senectute, de quo scriptum est: *Cani hominis sapientia ejus*) *Sap. 4. 8.* statim apprehendit, & osculatur atque blanditur, & ducit ad lupanar, & invitat ad coitum. Relinquamus igitur simulatos angulos, & ad firmos atque robustos Christi angulos transeamus, ad quos quum pervenerimus, statim nobis occurrit turris *Ananeel*, quod interpretatur, *gratissimus Dei.* Quid enim turre Salomonis gratius est? de qua ad sponsam dicitur: *Sicut turris David cervix tua, quæ ædificata est in Thalphioth: mille scuta pendent super illam: omnia jacula potentium.* *Cant. 4. 4.* Hanc turrem Dominus in Evangelio ædificari vult, expensis prius & sumtibus supputatis: *Luc. 14.* & de qua dicitur ad Jerusalem,

a Regin. ms. *non vitat enim quem* &c.

Ps. 121. 7. lem: *Fiat pax in virtute tua, & abundantia in turribus tuis*, de qua & san-
Ps. 60. 4. ctus ad Dominum loquitur: *Deduxisti me, quoniam factus es spes mea: turris fortitudinis a facie inimici*. De turre Ananeel pervenimus ad regis torcularia, pro quibus & tres Psalmi titulum habent. Et Dominus dicit in Isaia: *Tor-*
Isai. 63. 3. *cular calcavi solus*, ut exuberet in illis nostra vindemia, & exprimamus botros, & rubentia in Christi sanguine
Ps. 103. musta calcemus; ut bibamus vinum B quod lætificat cor hominis; & sponsa
Cant. 2. 4. desiderat sponsi sodalibus loquens: *Inducite me in cellam vini, ponite super me caritatem*. Si nos istiusmodi inebriarint torcularia, habitabimus in Jerusalem, in qua anathema ultra non erit, maledictio videlicet & abominatio. Unde
1. Cor. 16. 22. 1. Cor. 12. dicit & Apostolus: *Si quis non amat Dominum, sit anathema*. Et in alio loco: *Nemo in spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu*. Et pro fratrum salute C anathema esse cupit, imitari volens Dominum suum, qui & ipse quum non esset maledictio, pro nobis factus est
Rom. 9. maledictio. Ablato autem omni anathemate, habitabit Jerusalem secura atque confidens, & illud in se exprimens:
Ps. 117. 8. *Qui confidit in Domino, beatus est*. Et: *Melius est confidere in Domino, quam confidere in homine*: de qua securitate &
Jerem. 17. 7. confidentia Jeremias Propheta commemorat: *Benedictus erit homo, qui confidit in Domino*.

℣. 12. *Et hæc erit plaga qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnaverunt adversum Jerusalem. Tabescet caro uniuscujusque stantis super pedes suos, & oculi ejus contabescent in foraminibus suis, &*
*Vul. eorum *lingua eorum contabescet in ore * suo*. LXX. *Et hæc erit ruina qua percutiet Dominus omnes populos qui militaverunt contra Jerusalem. Tabescent carnes eorum stantium super pedes suos, & oculi illorum defluent de foraminibus eorum, & lingua eorum tabescet in ore eorum*. Quæ passuræ sint gentes quæ contra urbem Domini dimicabunt, præsens Scriptura testatur: Stabunt, inquit, super pedes suos, & caro eorum tabescet & defluet, & oculi eorum computrescent, & de suis

A foraminibus excident; lingua magniloqua quæ Dei populum blasphemabat, solvetur in saniem, & intra vallum dentium computrescet. Hæc passos non esse Romanos qui Jerusalem subverterunt, cunctis perspicuum est: nisi forte Judæi illas nationes * asserunt perpessuras, * al. afferent
quæ contra auream & gemmatam dimicaturæ sunt Jerusalem. Nos autem dicemus, omnes persequutores, qui afflixerunt Ecclesiam Domini, ut taceamus Tyranni hostes Ecclesiæ receperunt in hoc sæculo quæ fecerunt.
B de futuris cruciatibus, etiam in præsenti sæculo recepisse quæ fecerint. Legamus Ecclesiasticas historias, quid Valerianus, quid Decius, quid Diocletianus, quid Maximianus, [a] quid sævissimus omnium Maximinus, & nuper Julianus passi sint: & tunc rebus probabimus etiam juxta literam, prophetiæ veritatem esse completam, quod computruerint carnes eorum, & oculi contabuerint, & lingua in pedorem &
C saniem dissoluta sit. Porro si ex hoc dicto hæreticis crudelitas Dei videtur ostendi, audiat hæc universa fieri, ut deficientibus malis succrescant bona. Qui enim in Domino & cum Domino steterit, defluent ejus carnalia, ut oriantur spiritualia, & oculi qui male videbant, cadent de foraminibus suis, ut alii reponantur, qui possint Dominum suscipere cum Propheta dicente: *Ad te levavi oculos meos, qui habitas* Ps. 122. 1.
D *in cælis*. Et lingua blasphemans ideo computrescet, ut altera lingua nascatur, quæ glorificet Deum, & possit dicere: *Lingua mea meditabitur justitiam tuam, tota die laudem tuam*. Unde & Symeon Ps. 70. 35.
suscipiens in ulnis infantem, & futura prænuntians, ait: *Ecce hic positus* Luc. 2. 34.
est in ruinam, & resurrectionem multorum, ut mala cadant, & optima suscitentur. Unde & Dominus: *In judi-* Joan. 9. 39.
cium, inquit, *ego veni in hunc mundum,*
E *ut qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant*. Non videbat gentilium populus, & post fidem Christi cepit veritatis lumen aspicere, quæ loquitur per Prophetam: *Spiritus Domini* Isai. 61. 1. 2.
super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, & cæcis ut videant, & illu-

a Interserit idem ms. *quid Licinius*: qui quidem & immanissime in Christianos sæviit, & tandem a militibus interfectus est. De cæteris ita Hieronymus colligit, quod Maximiano carnes computruerint: tabe oculorum interierit Maximinus: linguæ pedore & sanie Diocletianus. Priores duos, Valerianum & Decium, ut & postremum Julianum, ad Prophetæ verba non trahit, nisi eo, *quod Domini ultio apparuerit in adversarios ejus*, ut ipse ait supra in Naum cap. 1. Confer aureum Lactantii libellum, *de mortibus Persecutorum*.

& illuminentur sapientia, de qua scrip-
Eccl. 8. 1. tum est: *Sapientia hominis illuminat fa-*
Ps. 145. *ciem ejus*. Et in Psalmis legimus: *Dominus illuminat cæcos*, sive *sapientes facit*. Hoc enim magis significat σωφοῖ. Videbant Judæi; & quia lumen recipere noluerunt, æterna cæcitate cooperti sunt.

V. 13. *In die illa erit tumultus Domini ma-*
& 14. *gnus in eis: & apprehendet vir manum proximi sui, & conseretur manus ejus super manum proximi sui. Sed & Judas pugnabit adversum Jerusalem, & congregabuntur divitiæ omnium gentium in circuitu: aurum, & argentum, & vestes multæ satis.* LXX. *Et erit in die illa stupor Domini magnus super eos: & apprehendet unusquisque manum proximi sui, & adhærebit manus ejus in manu proximi sui: & Judas præparabitur in Jerusalem, & congregabit robur omnium populorum per circuitum: aurum, & argentum, & vestes multas nimis.* Quum hæc fuerint expleta miracula, ut caro hostium defluat, tabescant oculi, & lingua in ore blasphemantium computrescat: tunc erit magnus tumultus, sive stupor in eis; hoc enim significat ἔκστασις quam LXX. transtulerunt: Et apprehendet unusquisque manum proximi sui, & conseretur manus [a] cum alterius manu, præ formidine, & malorum pondere quæ supervenient. Judas quoque pugnabit contra metropolim, de
Sup. 12. quo & supra diximus, & a Domino concessa victoria: congregabuntur divitiæ omnium gentium quæ militaverunt contra Jerusalem, aurum & argentum, & vestium multitudo, quæ in rebus pretiosissima sunt. Hæc sibi infelix Juda promittit, aurum accipere sperans, quæ triginta argenteis Dominum appretiavit. Nos autem ceptum sequentes ordinem, omnia ista referamus ad Ecclesiæ beatitudinem, quod cuncti qui in ea fuerint admirentur subjectionem hostium, & suam felicitatem, & unusquisque apprehendat manum proximi sui, ut conferant dexteras, & mutua fide ac necessitudine copulentur. Quod autem in Hebraico legimus: *Et Judas pugnabit adversum Jerusalem*; pro quo LXX. transtulerunt, *Et Judas præparabitur in Jerusalem*, utroque modo accipiamus, quod Judas qui quondam Domini confessus est nomen, & in persequutionibus coactus, Christi populum persequutus est, & ipse vertatur ad lætitiam. Vel certe Judas, omnis confitens & fidelis, non adversum Jerusalem pugnet, sed præparet se in Jerusalem, ut contra adversarios dimicet. Et congregabit ipse Judas divitias omnium gentium in circuitu, aurum, & argentum, & vestes multas nimis. Aurum & argentum in sensu & sermone intelligi sæpe diximus: unde & vestes [b] æque debemus accipere, quibus Christi decoratur Ecclesia, de qua scriptum est: *Adstitit* Ps. 44. 10.
regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate. Quibus vestibus indutam se credentium turba lætatur & dicit: *Exultabo in Domino, quia induit* Isa. 61. juxta LXX.
me vestimentis salutis, & tunica lætitiæ. Dixerat enim ei Dominus: *Vesti-* Ezech. 16.
vi te τριχάπτοις & byssinis. In τριχάπτοις vestes tenues accipiamus, quæ tam pulchræ sunt atque subtiles, ut capillorum similes esse videantur. Has vestes Ecclesia congregat, ut habeat quibus induat populum suum, cui a vero concionatore præceptum est: *In omni tempore sint vestimenta tua candida*. Eccl. 9. 8.

Et sic erit ruina equi, & muli, & V. 15.
cameli, & asini, & omnium jumentorum quæ fuerint in castris illis, sicut ruina hæc. LXX. *Et hæc erit ruina equorum & mulorum, camelorum & asinorum, & omnium jumentorum, quæ fuerint in castris illis, juxta ruinam hanc.* Et hæc Judæi sub ἠλειμμένῳ suo carnaliter explenda contendunt. Grandis revera Domini fortitudo, ut corruant in castris hostium equi, & muli, cameli, & asini, & omnia jumenta eorum sicut & homines * corruerant. Magnus triumphus, gloriosa victoria, bruta animalia Deo pugnante superari. Dicamus ergo juxta ceptam tropologiam: quod idcirco omnia mala corruant, quæ prius contra Ecclesiam dimicaverunt, ut [c] bona repente consurgant. Denique qui prius equus fuerat hinniens ad uxorem proximi sui, & im- Jerem. 5.
patiens ad libidinem ferebatur, & jacebat in turpitudine voluptatum: quum sequi ceperit castitatem, dicetur ad eum:

* al. corruent.

a Verba, *eum alterius manu*, penes Victorium desiderantur.

b Ferme rectius in Regin. ms. *& vestes eas debemus accipere*.

c Idem ms. *ut in pœna repente* &c.

Joan. 14.31. Cant. 2.10. eum : *Surge eamus hinc* . Et : *Surge,*
Ephes. 5.14. *veni, proxima mea* . Et in Apostolo :
Surge qui dormis, & exsurge a mortuis,
& illuminabit te Christus . Quumque
surrexerint qui ante ceciderant equi ,
& mollia terga Domino præbuerint ad
sedendum, dicent ad Deum : *Ascende*
Abac. 3.8. *super equos tuos, & equitatio tua salus* .
Juxta hunc sensum mulos accipiamus ,
qui steriles sunt , & non procreant filios;
sed voluptate lasciviunt : de quibus
Psalmista commemorat : *Nolite fie-*
Ps. 31.9. *ri sicut equus & mulus , quibus non est*
intellectus . Sicut ergo qui proni sunt
ad libidinem , equi appellantur : sic
mulos juste vocabimus , qui virgines
sunt carne & non spiritu : qui eunu-
* al. voluntatem. chizantur non propter regna cælorum ,
sed propter hominum * voluptatem .
Quum igitnr isti muli , & isti eunuchi
versi fuerint in progeniem, & spirituales
filios procrearint , audient per
Isa. 56.3.4.5. Isaiam : *Et ne dicat eunuchus , quoniam*
sum lignum aridum . Hæc enim dicit Do-
minus eunuchis , qui custodierint sabbatha
mea, & elegerint quæ volui , & tenue-
rint fœdus meum , dabo eis in domo mea
& in muro meo locum nominatum, & no-
men melius a filiis & filiabus : nomen
sempiternum dabo eis quod non deficiet .
2. Reg. 13. Tales mulos & mulas habebant reges I-
3. Reg. 1. srael, & maxime David , qui refertur
ad Christum . Si intelleximus qui sint
equi & muli ruentes & consurgentes ,
transeamus ad camelos , animal rumi-
Levit. 11. nans, ungulamque non findens : & di-
camus , camelus esse omnes peccatores
terræ, qui gravi peccatorum sarcina deprimuntur,
& videntur sibi sanctas Scri-
pturas legere , sed ungulam non fin-
dunt, ruminantes eloquia divina, & ea
quæ scripta sunt , negligentes. Rectius
autem camelns dici potest populus Ju-
dæorum , qui & ipse Legem Dei me-
ditatur, & eam ruminat & volvit in
pectore , sed non dividit ungulam , ut
credat in Patrem, & in Filium : & in
eo immundus est, quod nequaquam se-
parat literam a spiritu , umbram a ve-
ritate, & portat Legis onera , & audit
Ibid. 1.4. per Prophetam : *Væ gens peccatrix, po-*
pulus plenus delictis . De istiusmodi ca-
melo qui ruminat , ungulamque non
findit, & in Proverbiis quasi ad filium
Prov. 21.* dicitur : *Qui relinquit custodire disci-*
plinam patris, meditabitur eloquia mala .
Post camelum transeamus ad asinum,
qui quondam ferebatur infrenis , &

A immundus erat, & multos habebat dominos,
& per præcipitia labebatur , ut
corruens repente consurgeret, & portaret
Dominum Salvatorem, & ingredere-
tur in sanctam Jerusalem , & eum par- Matt. 21. & Joan. 12.
vulorum turba credentium susciperet
triumphantem . Hunc asinum ad vitem
& vineam Salvator dicitur alligasse , Gen. 49.6.
de qua in Psalmis scriptum est : *Vi-*
neam transtulisti ex Ægypto , & ejecisti
gentes, & plantasti eam . Ad quam ip- Ps. 79. 9.
B se vinitor loquitur : *Ego plantavi te vi-* Jer. 2. 21.
neam frugiferam totam veram . Omnia
quoque jumenta & animantia, quæ uno
nomine Propheta comprehendit, pro singulorum
naturis interpretanda sunt , &
hoc magis Dei Filio convenit, quam ea
quæ stulta populus Judæorum vaticinatione
præsumit .

Et omnes qui reliqui fuerint de univer- V. 16.
sis gentibus , quæ venerint contra Jeru-
salem , ascendent ab anno in annum ,
C *ut adorent regem Dominum exercituum ,*
& celebrent festivitatem tabernaculorum .
LXX. *Et erit quiquumque derelicti fue-*
rint de cunctis gentibus , quæ venerint
contra Jerusalem , ascendent per annos
singulos , ut adorent regem Dominum om-
nipotentem , & celebrent festivitatem ta-
bernaculorum . Omnes , inquit , qui
relicti fuerint de gentibus quæ vene-
rint contra Jerusalem , ascendent per
singulos annos , ut adorent regem Do-
D minum exercituum , & celebrent fe-
stivitatem tabernaculorum . Hæc quo-
que Judæi cassa spe in mille annorum
regno futura promittunt , cujus solen-
nitatis istud exordium est : Egressus
populus Israel de Ægypto per vastam
& terribilem ac latam solitudinem , in
qua non erat domus , villa, oppidum ,
specus , faciebat sibi tabernacula at-
que tentoria (quæ nunc a similitudine Tabernacula Hebræorum in deserto.
parvulæ avis papiliones vocantur) in
E quibus cum conjugibus morarentur ac
liberis , & cibum caperent , & per
diem solis ardores , per noctem humo-
rem, & frigus, & roris injuriam devi-
tarent : jussumque est ut in mense se-
ptimo quinta decima die mensis fieret
tabernaculorum solennitas : *Et quum te ,* Deut. 6.20. 21.
inquit , *interrogaverit filius tuus cras ,*
dicens : Quid sibi volunt hæc tabernacu-
la ? respondebis ei : multo tempore peregri-
nati sumus in Ægypto, de qua eduxit nos
Dominus in solitudinem, & idcirco taber-
nacula suscitamus, ut beneficiorum Dei o-
mni tempore recordemur , quum ceperimus

Lev. 23. 43. *habitabit in urbibus*. Præcepit quoque A ut facerent tabernacula de ligno pulcherrimo, quod Judæi [a] citrum vocant, & de palmarum ramis ac frondibus ligni densissimi, & salicis, & populi. Historiæ jecimus fundamenta, ut ex his ad spiritualia transeamus. Quamdiu in profectu sumus & in cursu atque certamine, habitamus in tabernaculis, hoc omni mente nitentes, ut de tabernaculis ad firmam & stabilem sedem transeamus, id est, domum Dei. Unde & sanctus B [b] David dicit in Psalmo: (Ps. 119. 5.) *Heu mihi quia incolatus meus prolongatus est*. Et: (Ps. 38. 31.) *Advena ego sum, & peregrinus sicut omnes patres mei*. Hoc loquitur qui in Ægypto est, & adhuc in sæculo constitutus. Qui autem egreditur de Ægypto, quæ Hebraice dicitur MESRAIM (מצרים), & interpretatur *tribulatio*; & ingreditur vitiorum solitudinem, carpit iter suum, & dicit in Psalmo: (Ps. 41. 5.) *Pertransibo in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei*. C Admirabile est enim nolle habitare cum Ægyptiis; (Exod. 14.) sed submerso Pharaone, terram cupere repromissionis intrare. Unde & alibi loquitur: (Ps. 83. 1.) *Quam [c] dilecta tabernacula tua, Domine virtutum! concupiscit & deficit anima mea in atria Domini*. (v. 5.) Et post paululum: *Beati omnes qui habitant in domo tua, in sæcula sæculorum laudabunt te*. (Ps. 117. 15.) *Vox enim exultationis & salutis in tabernaculis justorum*. Et in Proverbiis scriptum reperimus: (Prov. 2. 21.) D *Domus justorum permanent, & tabernacula eorum, qui recte agunt, stabunt*. De domibus, quod permaneant: de tabernaculis, quod statura sint, pollicetur. Dicit & in alio loco sanctus vir: (Ps. 26. 4.) *Unum petivi a Domino hoc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ, & videam delectationem Domini, & visitem templum ejus*. Qui in istiusmodi habitat tabernaculis, & de tabernaculis ad atria, & de atriis ad domum, & de domo ad Templum Domini ire festinat, debet celebrare solennia E tabernaculorum in ligno sapientiæ pulcherrimo, de quo in Proverbiis dicitur: (Prov. 3. 18.) *Lignum vitæ est omnibus qui appropinquant ei, & qui reclinantur super [d] eum, quasi super domum firmitatis*. Et in ramis palmarum, in quibus signum victoriæ, & virtutis præmium continetur, (*Signum victoriæ & virtutis in ramis palmarum.*) & in frondibus densissimæ arboris, quam myrtum Judæi intelligunt, propter mortificationem [e] carnis ac libidinum. Unde & Domino Salvatori a Magis myrrha offertur in munere. (Matt. 2.) Et in ramis, inquit, salicis & populi, quam quidam unam arborem vocant: ipsumque ligni nomen quod Græce dicitur ἀγνὸς, indicat castitatem. (*Salicis natura ex Medicorum sententia.*) Ajunt Medici, & hi qui de arborum & herbarum scripsere naturis, quod si quis florem salicis, * sive populi mixtum * aqua biberit, omnis in eo frigescat calor, & libidinis vena siccetur, ultraque filios generare non possit. (* al. & * al. aqua.) Qui talium arborum ramis protectus fuerit, exerceat festivitatem tabernaculorum, sextum mensem transiens, qui refertur ad mundum, & septimo agens sabbathum spirituale, in quinta decima die mensis ejusdem, quando noctis luna plenissima est, & omnes ejus tenebræ claro lumine resolvuntur. Hæc breviter diximus, olim animo contemplantes librorum magnitudiuem, ut ad reliqua transeamus.

V. 17 *Et erit, qui non ascenderint de familiis terræ ad Jerusalem, ut adorent regem, Dominum exercituum, non erit super eos imber*. LXX. *Et erit, qui non ascenderint de familiis terræ ad Jerusalem, ut adorent regem Dominum omnipotentem, & isti illis apponentur*. Pro eo quod Septuaginta transtulerunt, *& isti illis apponentur*, in Hebraico scriptum est, ULO ALEHEM [f] EJE GESEM, quod Aquila & Symmachus & Theodotio similiter interpretati sunt, *& non erit super eos imber*. Ecclesia Domini Jesu appellatur cælestis Jerusalem, de qua Apostolus scribit: (Galat. 4. 26.) *Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum*. Et: (Heb. 12. 22.) *Accessistis ad Sion montem, & civi-*

[a] Emendamus ad fidem Regii mſ. *citrum*, pro quo lectum hactenus est falso, *cedrum*. Erat enim vero *citrum* unum e quattuor lignis, quæ ad conficienda tabernacula requirebantur jure, quod luculenter, qui Hebræorum δευτερώσεις prosequuti sunt, tradunt. Vide Menacoth cap. 3. 6. Maimonidem cap. 7. 5. Hebraice Levit. 23. dicitur אתרוג.

[b] Nomen, *David*, rectius hinc amoveas, quod & nostri mss. ignorant.

[c] Impressorum lapsu tum hocce testimonium misere luxatum, cum paulo superius, *delicta*, pro *dilecta*, aliaque id genus menda sæpe castigantur.

[d] Reponendum omnino est sequiori genere *eam*, juxta Græcum, ἐπ' αὐτὴν: deinde pro *domum*, legendum *dominum*, ut in Græco est, κύριον. Victorius præterea *firmati sunt*, pro *firmitatis* substituit, consentientibus in hac ejus lectione quinque mss. codicibus, sed Græco, ἀσφαλὴς, dissentiente.

[e] Regin. mſ. *mortificationem vitiorum ac libidinum*.

[f] Malim IJE, quæ tertiæ personæ terminatio est: potuit vero vocis similitudo amanuensem decepisse.

civitatem Dei viventis, *Jerusalem cœlestem*. Et hæc Jerusalem non est in locis humilibus sita, sed in monte excelso,
Mat. 5. 14. * al. qua. de * quo Salvator loquitur: *Non potest civitas abscondi super montem posita*. Unde qui adoraturus est Dominum exercituum in Jerusalem, debet ad montana conscendere. Qui autem de familiis ac tribubus terræ est, & idcirco Dominum non potest adorare, non erit super eum imber temporaneus, & serotinus, nec terra illius pluviis cæli rigabitur. Sive ut verterunt Septuaginta, *qui non ascenderint de familiis terræ ad Jerusalem, ut adorent regem Dominum omnipotentem*, cum illis reputabuntur, qui pugnaverunt adversum Jerusalem, & quorum tabescet caro, & oculi defluent, & lingua putrescet.

V. 18. & 19. *Quod & si familia Ægypti non ascenderit, & non venerit: nec super eos erit, sed erit ruina qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ non ascenderint ad celebrandam festivitatem tabernaculorum. Hoc erit peccatum Ægypti, & hoc peccatum omnium gentium, quæ non ascenderint ad celebrandam festivitatem tabernaculorum*. LXX. *Sin autem Ægypti tribus non ascenderit, nec venerit illuc: & super eos erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ non ascenderunt ut agerent solennitatem scenopegiæ. Hoc erit peccatum Ægypti, & peccatum omnium gentium quæ non ascenderint ut celebrent festivitatem scenopegiæ*. Qui Ægyptius est, & gentium cæterarum, quamdiu Ægyptius & Ethnicus permanet, non ascendet in Jerusalem: & quia ascendere non potest, nec gradum ad excelsa subrigere, ideo non erit super eum imber dominicæ benedictionis. Et hoc peccatum erit maximum Ægyptio,
a [a] Assyrio, Chaldæo, Syro, Moabitæ, & Ammonitæ, si noluerint egredi de terris suis, & ascendere Jerusalem, ut per tabernacula transeant in Jerusalem, & inveniant æternam domum,
Joan. 1. aliarumque gentium homines esse desistant, & efficiantur Israelitæ in qui-
Non-ostri, qui sunt Judaizantes. bus dolus non est. Hæc omnia quæ nos celeri sermone perstringimus, Judæi & Judaizantes nostri, immo non nostri, quia Judaizantes, sperant futura corporaliter, utique & Circumcisionem sibi, & conjugia in mille an-
A norum imperio promittentes, ne impleatur in illis maledictio quæ scripta est: *Maledicta sterilis quæ non facit se-* Isai. 31. 9. sec. LXX.
men in Israel. Et: *Beatus qui habet semen in Sion & domesticos in Jerusalem*. Quod si verum est, omnes virgines quas mille annorum regnum invenerit, maledictioni & sterilitati perpetuæ subjacebunt: aut certe nupturæ sunt, ut maledictionem effugiant.

In die illa erit quod super frenum equi V. 20.
B *est, sanctum Domino: & erunt lebetes in domo Domini quasi phialæ coram altari. Et erit omnis lebes in Jerusalem & in Juda sanctificatus Domino exercituum*. LXX. *In die illa erit quod super frenum equi est sanctum Domino omnipotenti: & erunt lebetes qui in domo Domini sunt sicut phialæ ante domum altaris: & erit omnis lebes in Jerusalem, & in Juda sanctus Domino omnipotenti*. Verbum Hebraicum MESULOTH, Aquila & Theo- מצולות
C dotio *βυθὸν* interpretati sunt, id est, *profundum*: Symmachus *περίπατον σύσκιον*, id est, *incessum umbrosum*. Soli Septuaginta *χάλινον*, id est, *frenum* transtulerunt; quos & nos in hoc loco sequuti sumus, ne novum aliquid in quæstione vulgata videremur afferre. Quod quum ab Hebræo quærerem quid significaret, ait mihi, non debere nos legere MESULOTH, sed [b] MESALOTH, quod significat, *phaleras* equorum & *ornatum* belli- (Mavult LXX. Interpretes, quam Hebræum præceptorem sequi.) b
D cum, & excepto hoc loco, in nullo penitus sanctarum Scripturarum volumine hoc verbum reperiri. Frenum autem lingua Hebraica RESEN appellari, & non MESULOTH, quod LXX. transtulerunt. רסן
Et esse sensum: Tempore solennitatis perpetuæ, & regni Jerusalem, pacatis omnibus & tranquillis, nequaquam opus esse equitatu, quod genus bellantium fortissimum est; sed omnem ornatum, & decorem phalerarum ad cultum
E Domini conferendum. Hoc illi dixerint. Nos equorum *profundum*, [c] & in- c
cessum *σύσκιον*, *umbrosum*, sive *tenebrosum* referamus ad scientiam mysticam, quam & David quasi equus optimus se habere jactabat, dicens: *Incerta &* Ps. 50. 8.
occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi. Et Apostolus: *O profundum divitiarum* Rom. 11. 33
sapientiæ & scientiæ Dei, quam inscrutabilia sunt judicia ejus, & investigabiles viæ ejus. De hoc profundo Propheta cla-

[a] Nomen Assyrii, quod & abundare videtur, Victorius tacet.
[b] In Regin. ms. *sed Masalloth*.
[c] Concinnius fere Victorius, & περίπατον σύσκιον *idest, incessum umbrosum, sive* &c.

Ps. 17. clamavit ad Dominum, & exaudivit eum. In his profundis & tenebris posuit Deus latibulum suum: has tenebras & sacramenta divina ingressus est Exod. 19. Moyses in Sina montis caligine, ut videret Deum: de quibus & David Ps. 35. 9. in Psalmo alio loquebatur: *Judicia Domini abyssus multa*. Hæc arcana & ista mysteria sancta sunt Domino, quæ noverat Evangelista Joannes, qui ausus est dicere, quod Angeli forsitan nesciebant: Joan. 1. 1. *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum*. Quid Angeli forte nesciebant. Et idcirco amatur a Domino, quia optimum habebat profundum; & Ibid. 21. recubuerat super pectus Jesu, unde & hauserat sapientiam. Sin autem voluerimus, ut LXX. transtuleruut, *frenum*, accipere sermonem Dei, intelligamus in freno, eum qui equos insanientes libidine, & mulos steriles atque lascivos refrenat a vitiis, & coercet, & non patitur ire per præceps, de quibus dicitur: Ps. 31. 9. 10. *Nolite fieri sicut equus & mulus, quibus non est intellectus. In freno & chamo maxillas eorum constringe, qui non approximant ad te*. De hoc freno & Jacobus loquitur: Jacob. 3. 3. *In equorum ora mittimus frenos, & omne corpus eorum circumagimus*, ut scilicet recto gradiantur itinere, & mollia ad sedendum Domino possint terga præbere. Tale frenum & talis sermo auri & argenti varietate compositus, feros equos Salvatori præparat ad sedendum; & sanctos facit, ac proprie illius cultui consecratos. Audivi a [a] quodam rem, sensu quidem pio dictam, sed ridiculam. Constantinus frenos equo suo fecit ex clavis crucis. Clavos dominicæ crucis, e quibus Constantinus Augustus frenos equo suo fecerat, sanctum Domini appellari. Hoc utrum ita accipiendum sit, Lectoris prudentiæ relinquo. Nos transeamus ad lebetes, qui futuri sunt in domo Domini, quasi phialæ altaris. Erit enim omnis lebes in Jerusalem, & in Juda sanctificatus Domino omnipotenti. Ament æneos lebetes, qui Num. 11. amaverunt ollas Ægyptias, & carnes, & pepones, & allia, & * cæpe, & * al. capas. cucumeres. Nos Judaicos lebetes in quibus coquebantur carnes victimarum, vertamus in phialas aromatum coram altari Domini, de quibus sponsa dicit ad sponsum: *Fratruelis meus descendit in hortum meum ad phialas aromatum, pascere in hortis, & colligere lilia*. Cant. 6. 1. Hortus & paradisus in quem sponsus descendit ad sponsam, sanctarum lectio Scripturarum est: Lectio Scripturarum paradisus. de quibus lilia, & violas & rosas & varia decerpit aromata, ut impleat phialas animarum credentium, & Domino ex eis liba diffundat. Istiusmodi lebetes quum versi fuerint in phialas Domini, & dicere potuerint: *Christi bonus odor sumus*, 2. Cor. 15. & pro virulentia carnium, varios ceperint flores gestare virtutum: tunc erunt in Jerusalem, & in Juda sanctificati Deo omnipotenti, de quibus frequentius diximus, quod Jerusalem visionem pacis, & Judas exprimat confitentem.

Et venient omnes immolantes, & sument ex eis, & coquent in eis: & non erit mercator ultra in domo Domini exercituum in die illo. V. 21. LXX. *Et venient omnes qui immolent & sument ex eis, & coquent in illis, & non erit Chananæus ultra in domo Domini* [b] *omnipotentis in die illo*. Pro Chananæo, Aquila interpretatus est *mercatorem*, quem & nos in hoc loco sequuti sumus. Quum lebetes fuerint versi in phialas, venient omnes in circuitu nationes, sive qui relicti fuerint de universis gentibus [c] immolantes, & sument lebetes, & coquent in eis carnes victimarum, ut non crudas carnes agni comedant, sed omni carnium humore decocto, remaneat quod igne paratum fuerit ad vescendum. Quæ sint phialæ coram altari Domini, in quas lebetes Israelitici convertantur, & supra diximus, & nunc ex parte dicemus. Laudat sponsa in Cantico Canticorum sponsum suum: *Maxillæ ejus sicut phialæ aromatum*. Cant. 5. In maxillis sermo accipitur, qui prolatus a Domino, varia unguenta depromit, & tanta erit boni odoris fragrantia, ut faciat sibi Dominus

[a] Equidem ita S. Ambrosius in Orat. de Obitu Theodosii num. 47. de hisce clavis a Constantino in frenos, & ad diadema adhibitis, iisque per fidem ad posteros reges transmissis, loquutus est: *Principium itaque credentium Imperatorum sanctum est, quod super frenum: ex illo fides, ut persequutio cessaret, devotio succederet*. At qui hinc autumant, ipsum proprie abs Hieronymo Ambrosium suppresso nomine suggillari, non animadvertunt, in eamdem expositionem plerosque alios concessisse, e quibus est Cyrillus Alexandrinus, Theodoritus, Sozomenus, Paulinus Aquilejensis, & Gregorius Turonensis de Gloria Mart cap. 6. qui utique a vetustioribus se Patribus accepere, eamque declarant jam ante Ambrosium invaluisse sententiam. Quin ipse Hieron. cum id se, ait, præsentem audivisse, Ambrosium, quem nunquam est adloquutus, ab hac eximit suggillatione. Paulo post, *ita*, adverbium quod deerat, ex mss. suffecimus.

[b] Ita & nostri mss. & Græcus habet, παντοκράτορος. Antea erat, *virtutum*.

[c] Penes Victorium *immolans ei*.

nus flagellum de Scripturarum textum testimoniis, & ejiciat de Templo vendentes & ementes, & dicat ad eos: *Scriptum est, domus Patris mei, domus orationis vocabitur cunctis gentibus: vos autem fecistis eam domum negotiationis.* Quidam illud quod in Daniele scriptum est, licet in Hebraico non legatur: *Semen Chanaan, & non Juda:* Et quod ab Osee Propheta de Ephraim dicitur: *Particeps idolorum Ephraim: posuit sibi scandala, provocavit Chananæos: fornicantes [a] fornicati sunt*, huic coaptant loco, & omnem fornicatorem, Chananæum & alienigenam appellari volunt, quem de domo Dei asserunt auferendum.

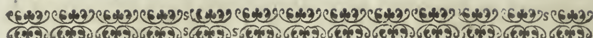
Mat. 21. 13. Dan. 13. 56. A Osee 4. 17. 18.

[a] Regin. ms. *fornicantes ædificati sunt*, sacro tamen textu renuente.

Explicit Commentarius in Zachariam Prophetam.

INCIPIT

INCIPIT COMMENTARIORUM SANCTI HIERONYMI PRESBYTERI IN MALACHIAM PROPHETAM AD MINERVIUM ET ALEXANDRUM

PRÆFATIO.

* al. *Malachim*.

מלאכי

* Origenistarum.

Opiniones diversæ de Malachia Propheta.

Mal. 11. 10.

1. *Ezr*. 7.

ULTIMUM duodecim Prophetarum * Malachi interpretari volumus, cujus nomen LXX. transtulerunt, *Angelus ejus*, dicentes: *Assumtio verbi Domini super Israel in manu Angeli ejus*: pro quo in Hebræo legitur MALACHI, quod rectius & expressius dicitur, *Angelus*, id est, *nuntius meus*. Nec putandum est juxta * quorundam opinionem, Angelum venisse de cælo, & assumsisse corpus humanum, ut Israeli quæ a Domino sunt mandata, loqueretur. Si enim interpretanda sunt nomina, & ex nominibus non spiritualis intelligentia, sed historiæ ordo texendus est: ergo & *Osee* qui *salvator* dicitur, & *Joel* qui interpretatur, *Dominus Deus*, sive *incipiens*, & cæteri Prophetæ non erunt homines; sed vel Angeli, vel Dominus atque Salvator, quia hoc eorum nomina resonant. Denique exceptis Septuaginta, alii Interpretes nomen MALACHI, ita ut in Hebræo legitur, transtulerunt. Malachi autem Hebræi Ezram æstimant Sacerdotem, quia omnia quæ in libro illius continentur, etiam hic Propheta commemorat, dicens: *Labia Sacerdotis custodient scientiam, & Legem requirent ex ore ejus, quia Angelus Domini exercituum est*. Tempus quoque

que titulusque conveniunt: quod & in Psalmis [a] diximus, qui titulos non habent, eorum esse credendos, quorum priores Psalmi nominibus prænotati sunt. Igitur & Malachi, id est, Ezras, post Aggæum & Zachariam, qui sub Dario prophetaverunt, fuisse credendus est. Et propterea titulum non habere, quia liber ejus pro titulo sit: in quo discimus, quod in regno Artaxerxis regis Persarum, Ezras filius Sarajæ, & cæterorum, usque ad eum locum ubi dicitur: *Filius Phinees, filii Eleazar, filii Aaron Sacerdotis*, ab initio ascenderit de Babylone, & dederit ei rex secundum manum Domini Dei sui, omnem petitionem ejus: ascenderintque cum illo de filiis Israel, & de filiis Sacerdotum, & de filiis Levitarum, & de cantoribus, & de janitoribus, & de Nathineis in Jerusalem, anno septimo Artaxerxis regis, & venerint in Jerusalem mense quinto: ipse est annus septimus regis, quia in primo die mensis primi cepit ascendere de Babylone, & in primo mensis quinti venit in Jerusalem. Hæc, mi * Minervi & Alexander, non tam sanguine, quam religione concordes, ne susceptum opus dimitterem Prophetarum, & extraordinario vobis labore sudarem, breviter in Prooemio sum loquutus: ut proponens verba Malachi, primum juxta Hebraicam veritatem, deinde juxta LXX. Interpretes, orationum vestrarum fultus auxilio, edisseram quæ sequuntur. Scripsit in hunc librum Origenes tria volumina; sed historiam omnino non tetigit, & more suo totus in allegoriæ interpretatione versatus est, * nullam Ezræ faciens mentionem; [b] sed Angelum putans fuisse qui scripsit, secundum illud quod de Joanne legimus: *Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam.* Quod nos omnino non recipimus, ne animarum de cælo ruinas suscipere compellamur. Alios commentarios in hunc Prophetam legisse me nescio: excepto Apollinaris brevi libello, cujus non tam interpretatio quam interpretationis [c] puncta dicenda sunt.

* al. Minerve.

Origenes totus in allegoriæ interpretatione.

* al. non ullam.

b Mat. 11. 10.

Cap. I.

ONus verbi Domini ad Israel, in manu Malachi. LXX. *Assumtio verbi Domini super Israel, in manu Angeli ejus.* Quid significet *onus*, id est, *pondus*, quod Hebraice MASSA, & ab Aquila [d] ἆρμα dicitur, vel quid λῆμμα, id est, *assumtio*, quod & Septuaginta & cæteri Interpretes transtulerunt, in aliis Prophetis diximus. Nam & Naum scribit: *Onus Ninive: liber Visionis Naum Elcesæi.* Et Abacuc: *Onus quod vidit Abacuc Propheta.* Et Zacharias: *Onus verbi Domini in terra Adrach, & Damasci requiei ejus.* Et rursum in consequentibus: *Onus verbi Domini super Israel.* Illa itaque simus explanatione

משא d

Num. 2.

Abac. 1.

Zach. 9. & 12.

a Disseruit hac de re Epistola in nostra recensione CXL. ad Cyprianum num. 4.

b Diximus & supra ad Aggæi caput primum hanc fuisse Origenis doctrinam, homines aliquot sanctitate, atque illustrioribus donis insignitos Angelos natura extitisse: quod cum ejus desiderentur in Malach. Commentaria, satis luculenter intelligere est ex T. 5. in Joan. 1. 6. ad laudatum heic quoque versiculum: *Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam &c.* ubi Ἐφίσαμεν, inquit, μήποτε εἷς τῶν ἁγίων ἀγγέλων τυγχάνων ἐπὶ λειτουργίᾳ καταπέμπεται τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πρόδρομος· καὶ μηδὲν θαυμαστὸν τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως ἐνσωματουμένου κατὰ φιλανθρωπίαν ζηλωτάς τινας καὶ μιμητὰς γεγονέναι Χριστοῦ, ἀγαπήσαντας τὸ διὰ τοῦ ὁμοίου τοῦ σώματος ὑπηρετῆσαι τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ χρηστότητι. *Adnotamus, num forte unus sanctorum Angelorum existens, præcursor ad ministerium demittatur Servatoris nostri. Nec mirum profecto est, Christi primogeniti omnis creaturæ ob amorem erga homines incarnati æmulatores, imitatoresque aliquos exstitisse, quibus dulce fuerit ei benignitati, quam in ipsos ostendisset, inservire eadem corporis similitudine.* Hieronymus, qui id se omnino non recipere heic profitetur, alibi in Epistolis ad Evangelum de Melchisedech, & ad Avitum cap. 1. & Apolog. adversus Ruffinum prima non perfunctorie castigat.

c Reg. ms. *quam interpretationis nota dicenda sunt.*

d Vitiose lectum est hactenus ὅραμα, nostris quoque contradicentibus mss. pro ἆρμα, qua voce continuo usus est Aquila, interpretans Hebraicum משא. Recole, si libet, frequentissima exempla in Commentariis in Isaiam a cap. 15. 1. & deinceps. Hoc quoque ipso in Tomo, Osee 8. 10.

tione contenti : & nunc hoc tantum dicamus , quod pondus verbi Domini ad Israel, sive ut LXX. dicunt , *super Israel*, grave quidem sit , quia pondus appellatur , sed consolationis aliquid habeat , quod non contra Israel , sed ad Israel sumitur . Aliud est enim quando , verbi gratia , ad illum vel illum scribimus , aliud quando contra illum & illum : quia in altero pars amicitiæ, in altero inimicitiarum aperta confessio est. Sciendumque quod abducto in captivitatem Israel , id est , decem tribubus , indifferenter pristino nomine, & duæ tribus Judas & Benjamin appellentur Israel. Quod autem dicitur*: In manu Angeli ejus*, sive *Malachi* , manum pro operibus accipite . Unde & in manu Aggæi , & in manu Jeremiæ , & in manu [a] Moysi factus est sermo Dei . In quorum enim manibus est iniquitas , & quorum dextra repleta est muneribus , & quorum manus plenæ sunt sanguine, in his non fit sermo Dei ; sed qui lavant inter innocentes manus suas , Quibus aquis & Pilatus manus lavare conatus est , ne Judæorum blasphemiis consentiret ; de quibus Psalmista lætatur , dicens : *Super aquas refectionis educavit me* . De hac aqua per Prophetam Dominus pollicetur: *Aspergam vos aqua mundissima* . Qui autem peccator est, inebriatur calice Babylonio, & dicitur de eo: *Spinæ nascuntur in manu ebriosi*.

Ad aliquem vel contra aliquem scribere.

Duæ tribus appellantur Israel.

Ps. 25.

Matt. 27.

Ps. 22. 2.

Ezech. 36.

Prov. 26. 9.

LXX. *Ponite super corda vestra.* Hoc in Hebraico non habetur , sed puto de Aggæo additum, in quo legimus : *Et nunc ponite super corda vestra a die hac & supra* . Post titulum igitur Prophetæ sive procemium, dupliciter accipiendum est : *Ponite super corda vestra* , id est , animadvertite & considerate , id quod supra dictum est : *Assumtio verbi Domini super Israel in manu Angeli ejus*. Sive diligenter animadvertite , quæ dicenda sunt postea , ut ea non corporis auribus , sed animi & cordis intelligentia cognoscatis , & faciatis vobis thesauros, in quibus recipiatis divitias sermonum Dei : & sapientia agat fiducialiter , quum dilatati fueritis , & repleto corde sermonibus Dei, pepuleritis cogitationes pessimas , quæ egrediuntur de corde , homicidia, adulteria, fornicationes, furta, & reliqua, & impleatis quod a Salvatore dictum est : *Qui habet aures audiendi, audiat* .

Aggæi 2. 16.

Matt. 15.

Dilexi vos, dicit Dominus. Et dixistis, in quo dilexisti nos? Nonne frater erat Esau Jacob, dicit Dominus : & dilexi Jacob , Esau autem odio habui ? Et posui montes ejus in solitudinem , & hæreditatem ejus in dracones deserti . Quod si dixerit Idumæa, destructi sumus , sed revertentes ædificabimus quæ destructa sunt : hæc dicit Dominus exercituum . Isti ædificabunt, & ego destruam: & vocabuntur termini impietatis , & populus cui iratus est Dominus usque in æternum . Et oculi vestri videbunt, & vos dicetis : Magnificetur Dominus super terminum Israel . LXX. *Dilexi vos, dicit Dominus: & dixistis, in quo dilexisti nos? Nonne frater erat Esau Jacob, dicit Dominus : & dilexi Jacob , Esau autem odio habui : & posui terminos ejus in desolationem , & hæreditatem ejus in domata deserti . Quia dicet Idumæa, destructa est : revertamur & reædificemus deserta . Hæc dicit Dominus omnipotens : Ipsi ædificabunt, & ego destruam : & vocabuntur eis termini iniquitatis, & populus super quem præparatus est Dominus usque in æternum . Et oculi vestri videbunt, & vos dicetis: Magnificatus est Dominus super terminos Israel.* Israel, hoc est, Judas , ad quem solebat fieri verbum Dei & Visio Domini , onus ejus & pondus suppliciorum gravissimum portare compellitur , ut graviora peccata deponat , & sentiat per tormenta , quæ non sensit per beneficia. Et ne pœna in suos videatur injusta , subjicit Dominus: *Dilexi vos. Quem enim diligit Dominus corripit: castigat autem omnem filium quem recipit*: Et dicendo, *dilexi*, præsens negat, dum præteritum confitetur . Illique respondent temeritate qua peccant , obliti beneficiorum ejus : *In quo dilexisti nos ?* Ad quæ Dominus : Ut cætera, inquit, taceam , & quod nuper de Babylonia captivitate venistis , incunabula vestra tractabo , antequam nasceremini , immo priusquam Rebecca Esau & Jacob utero suo funderet : in Jacob vos dilexi : in Esau Idumæos odio habui . Quem locum Apostolus Paulus mystica disputatione eventilans , scribit ad Romanos , duo pariter testimonia de Genesi

Luc. 8. 8.

Hebr. 12. 6.

Gen. 25.

[a] Duo mss. *& in manu Osee factus est*: ex quibus mox cum Victorio verba, *& quorum dextra repleta est muneribus*, quæ penes Martianæum deerant, supplevimus. Leviora quoque inferius emendamus .

Genesi * Malachique conjungens: *Sed & Rebecca de uno concubitu habens Isaac patris nostri. Nam quum nondum nati essent, aut aliquid egissent boni vel mali, ut secundum electionem propositum Dei maneat: non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: quia major serviet minori, sicut scriptum est: Jacob dilexi, Esau autem odio habui.* Hoc enim quod dicitur: *Sicut scriptum est*, & ad Genefeos librum, & ad Prophetam Malachi refertur. Non solum, ait, dilexi Jacob antequam nasceretur, & odio habui Esau, priusquam ex utero matris funderetur; sed in posteros eorum amorem meum & odium conservavi: odium in Esau cujus montes, qui appellantur Seir, redegi in solitudinem, & urbes feci esse desertas, & a serpentibus ac bestiis obtineri. Si autem dixerit Edom, hoc est, Esau: destructi quidem sumus, [a] ad iram Dei, rursum ædificabimus civitates: hæc Domino prædicente cognoscite: quod illis ædificantibus, ego destruam, & iram meam æterna eorum vastitas approbabit. Odium igitur in Esau rebus ostendi, amorem autem in vos, hoc est, in Jacob, sequentibus approbabo. Illis destructis atque redactis ad solitudinem, videbunt oculi vestri, & dicetis: *Magnificetur Dominus super terminum Israel*; & ex comparatione malorum quæ frater vester patitur, Dei in vos beneficia sentietis. Judæi falso sibi blandiuntur, Edom Romanos, & Israel in consummatione mundi se prophetari: quod destructo Romano imperio, hoc est, Idumæo, regnum orbis veniat ad Judæos. Hæc prout potuimus, historiæ fundamenta jacientes, loquuti sumus: nunc veniamus ad intelligentiam spiritualem. Israel, *vir*, vel *sensus cernens Deum*, sive ut ego melius puto, εὐθύτατος θεοῦ, id est, *rectissimus Dei*, diligitur a Domino, & vult dilectionis ejus in se scire rationem. Dominusque respondit, Esau & Jacob de una stirpe generatos, hoc est, vitia atque virtutes ex uno cordis fonte procedere: dum ex arbitrii libertate in utramque partem ut volumus, declinamus; sed priora nascuntur vitia per infantiam, pueritiam, juventutem, quæ postea ætas firmior corripit atque supplantat. Major frater hispidus est & sanguinarius: venationibus, silvis & bestiis delectatur. Minor levis & simplex, & innocenter habitans domum. Deus fines Idumææ, hoc est, terrenæ & sanguinariæ ponit in solitudinem, & nihil de terra crescere sinit & esse perpetuum. Quod si impudens malitia ea quæ sunt Dei sermone destructa, rursum ædificare nitatur, Dominus se eorum quæ instaurantur a vitiis, adversarium profitetur. Et postquam fuerint hostilium terminorum cuncta subversa: tunc [b] oculos possumus videre Israelis, & sanctos quosque dicere: *Magnificetur Dominus in terminis eorum*, qui mente conspiciunt Deum. Porro dilectio & odium Dei vel ex præscientia nascitur futurorum, vel ex operibus: alioquin novimus quod omnia Deus diligat, nec quidquam eorum oderit quæ creavit; sed proprie eos suæ vindicet caritati, qui vitiorum hostes sunt & rebelles. Et econtrario illos odit, qui a Deo destructa cupiunt rursum exstruere. Odisse autem Deus ἀνθρωποπάθως dicitur: ut flere, ut dolere, ut irasci: ut quando audimus odium ejus in malos, ea quæ Deum intelligimus odisse, fugiamus.

Margin notes (left): * al. *Malachiaque.* — *Rom.* 9. 10. & *seqq.* — a — Libertas arbitrii. — *Gen.* 25. (right): b — *Sapient.* 11. — Dilectio vel odium Dei, unde nascatur.

V. 6. *Filius honorat patrem, & servus dominum suum: si ergo pater, ego sum, ubi honor meus est? & si dominus ego sum, ubi est timor meus? dicit Dominus exercituum.* LXX. *Filius glorificat patrem, & servus dominum suum timebit. Et si pater ego sum, ubi est gloria mea? Et si dominus ego sum, ubi est timor meus? dicit Dominus omnipotens.* Licet priusquam nasceremini, in Jacob quasi filios amare vos ceperim: tamen eligite quo me vocabulo nominetis, aut pater sum vester, aut dominus. Si pater, debitum patri honorem reddite, & dignam parente offerte pietatem. Si dominus, cur me contemnitis? cur dominum non timetis? Loquitur autem ad eos qui sub Zorobabel & Jesu filio Josedec, & Ezra Sacerdote, & Neemia, de captivitate Babylonia sunt reversi, exstructoque altari, nec dum Templum ædificaverant, nec muros exstruxerant civitatis, & nihilominus in peccatis pristinis permanebant, Deum nec amore, nec timore venerantes. Quod autem *gloriam* diximus, vel *honorem*, & apud Græcos δόξα, & apud Hebræos (1. *Esdr.* 3.)

a In aliis libris, *ab ira Dei.*

b Penes Vict. *tunc oculis possumus videre Israel &c.*

כבוד CHABOD, unum verbum eſt; ſed nos pro Latinæ linguæ proprietate, *honorem* poſuimus. Nam & in Evangelio ubi loquitur Dominus, & Salvator: *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum, ut Filius tuus clarificet te*, apud Græcos δόξασον legitur, id eſt, *glorifica*. Quem locum plerique Latinorum *honorifica*, interpretati ſunt. Simulque conſideremus, quod filius ac ſervus in Scripturis ſanctis voluntate fiat, non neceſſitate naturæ. Qui enim ſpiritum adoptionis acceperit, in filium Dei vertitur: qui autem ſpiritum ſervitutis in timorem, Dei ſervus efficitur. Vult itaque primum Deus, ut filii ejus ſimus, & bonum voluntate faciamus: ſi hoc conſequi volumus, ut ſaltem ſervos nos habeat, & a malis per ſuppliciorum formidinem recedamus. Legimus in malam partem filios: *Eramus filii iræ, & filii gehennæ*, quos Phariſæi, mari terriſque circuitis, dignos genuere tormentis. Et Judas proditor, *filius perditionis* appellatur; & in octogeſimo octavo Pſalmo de Domino ſcribitur: *Filius iniquitatis non apponet nocere ei*. In Oſee quoque filii fornicationis vocantur, qui ſunt de matre meretrice generati, de qua ſcriptum eſt: *Fornicata eſt mater veſtra*. Et in Evangelio Judæi filii diaboli ſugillantur: *Vos de patre diabolo nati eſtis, & deſideria patris veſtri vultis facere*. In bonam partem filios legimus, ut filios Dei: *Quotquot eum receperunt, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri*. Et filios ſapientiæ, Evangelio proclamante: *Juſtificata eſt ſapientia a filiis ſuis*: Et filios Abraam: *Amen amen dico vobis, poteſt Deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios Abraam*. Et filios Apoſtoli: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Chriſtus formetur in vobis*, & multa iſtiuſmodi. Filius ergo honorat, ſive clarificat patrem, juxta illud quod ſcriptum eſt: *Sic luceat lux veſtra coram hominibus: ut videant veſtra* [a] *opera, & glorificent Patrem veſtrum qui eſt in cælis*. Servus quoque honorat Dominum ſuum non eadem caritate, qua filius; ſed ἀπὸ κοινοῦ ſubauditur, honorat filius patrem, ſervus Dominum ſuum; & tamen Deus omnipotens ſciens differentiam filii & ſervi, & a filio gloriam, a ſervo timorem expetit: *Principium enim ſapientiæ timor Domini*, ut de timore ſervorum, ad filiorum gloriam tranſeamus.

Joan. 17. 1. — Filii vel ſervi Dei voluntate ſumus, non neceſſitate naturæ. — Rom. 8. — Epheſ. 2. 3. — Matth. 23. — Joan. 17. — Pſ. 88. 23. — Oſee 2. 5. — Joan. 8. 44. — Ibid. 1. 12. — Mat. 11. 19. — Ibid. 3. 9. — Galat. 4. 19. — Matt. 5. 16. — Eccl. 1. 16.

V. 7. *Ad vos, o Sacerdotes, qui deſpicitis nomen meum, & dixiſtis: In quo deſpeximus nomen tuum? Offertis ſuper altare meum panem pollutum, & dicitis: In quo polluimus te? in eo quod dicitis, menſa Domini deſpecta eſt*. LXX. *Vos, Sacerdotes, qui deſpicitis nomen meum, & dixiſtis: In quo deſpeximus nomen tuum? Offerentes ad altare meum panes pollutos, & dixiſtis: In quo polluimus ipſos? in eo quod dicitis, menſa Domini deſpecta eſt* ÷ *& quæ ſuperpoſita ſunt, deſpexiſtis* ⁝ Quod autem ſequitur: *Et quæ ſuperpoſita ſunt deſpexiſtis*, obelo prænotavimus, quia in Hebraico non habetur, & de ſequentibus additum eſt. *Ad vos igitur, o Sacerdotes, qui deſpicitis nomen meum*, iſte ſermo dirigitur: qui reverſi de Babylone, metu præteritæ ſervitutis, debueratis ad Dominum plena mente converti: & non ſolum hoc non facitis, ſed imitantes Cain, ſuperbis contra Deum vocibus reſpondentes, ſciſcitamini ab eo quem occulta non fallunt, & dicitur: *In quo deſpeximus nomen tuum*? ut diſſimulationis impudentia, vulnus conſcientiæ protegatis. Vultis ergo ſcire in quo deſpexeritis nomen meum? Offertis ſuper altare meum panem pollutum: panes videlicet propoſitionis, quos juxta traditiones Hebraicas, ipſi ſerere, ipſi demetere, ipſi molere, ipſi coquere debebatis: & nunc ſumitis quoſquumque de medio, & voce temeraria reſpondetis, & dicitis, *in quo polluimus eos*, ſive *te*? Dum enim ſacramenta violantur, ipſe cujus ſunt ſacramenta, violatur. Hoc autem quod ſequitur: *In eo quod dicitis, menſa Domini deſpecta eſt*: poſſumus ita interpretari: Quod reverſi de Babylone, nec dum Templo ædificato, manentes in caſulis, & in ruinis urbis antiquæ, altare tantum exſtruxerant, non ejuſdem gloriæ, cujus priſtinum fuerat, & putabant deeſſe religionis ſanctimoniam, quia deerat ædificationis ambitio. Tenues lineas duximus, quibus imprimenda eſt explanatio ſpiritualis. Corripit ſermo divinus Epiſcopos, atque Presbyteros & Diaconos negligentes, ſive quoniam genus ſacerdotale & regale ſumus, omnes qui baptizati in Chriſto, Chriſti * cenſentur nomine, cur deſpiciant nomen Dei: & interro-

Gen. 4. — Sacerdotes dei cl[illegible] ſerere &c. panes propoſitionis. — Epiſcopi Presbyteri & Diaconi negligentes. — * al. *cenſemur*.

[a] Interſerit Victorius *bona*, ex ipſo Matthæi textu.

terrogantibus, in quo despexerint nomen ejus, caussas monstrat offensæ: Offertis, inquit, super altare meum panem pollutum. Polluimus panem, id est, Corpus Christi, quando indigni accedimus ad altare, & sordidi mundum Sanguinem bibimus, & dicimus, mensa Domini despecta est; non quod hoc aliquis audeat dicere, & quod impie cogitat scelerata voce proferre; sed opera peccatorum despiciunt mensam Dei. Possumus & aliter dicere: Doctor Ecclesiæ qui spiritualem conficit panem, & eum populis dividit, si vel propter humanam gloriam, vel lucra sæculi quæ gloriam consequuntur, loquatur in populis & divitibus blandiatur, & honoret peccatores, & juxta Jacobum suscipiat eos, qui cum annulis aureis ad se veniunt, & pauperes sanctos repellat, nomen Dei despicit, & panem polluit doctrinarum, & in ipsum Deum jacit contumelias, mensam Scripturarum ejus mensis idolorum sæcularisque doctrinæ putans esse communem.

Quando Corpus Christi polluimus.

Doctor Ecclesiæ nomen Dei despicit.

Jacob. 2.

V. 8. *Si offeratis cæcum ad immolandum, nonne malum est? Et si offeratis claudum & languidum, nonne malum est? offer illud duci tuo, si placuerit ei, aut si susceperit faciem tuam, dicit Dominus exercituum.* LXX. *Quia si offeratis cæcum in sacrificium, nonne malum est? Et si offeratis claudum & languidum, nonne malum est? offer illud duci tuo, si susceperit te, si acceperit faciem tuam, dicit Dominus omnipotens.* De diversitate victimarum, & quæ vel offerri debeant, vel non offerri, in Levitico plenius discimus. Reversi itaque de Babylone Sacerdotes & Levitæ, janitores atque cantores, & Nathinnæi servique Salomonis, quorum Ezras scribit κατάλογον, illicitas Deo victimas offerebant, cæcas videlicet & claudas, ac varia debilitate confectas; hoc est enim quod dicit languidum, uno cuncta sermone comprehendens. Si istiusmodi, inquit, duci tuo offeres munera, nonne respueret? nonne sibi factam putaret injuriam? & hoc audetis offerre Deo, quod dare hominibus non audetis? Longum est nunc omnium victimarum aperire mysteria: de his tantum loquar quæ præsenti capitulo continentur. Cæca est animæ victima, quæ non illustratur Christi lumine, nec habet oculum de Evangelio contuentem. Clauda est rogantis oratio, quæ duplici mente accedit ad precandum, & audit cum populo Judæorum: *Usquequo claudicatis utroque pede?* Et languida, & omni infirmitate cooperta, quæ non habet Christi Dei virtutem, Deique sapientiam. Istiusmodi preces, quæ sine lumine veritatis sunt, & non habent sapientiæ firma vestigia, & debilitatibus variis contabescunt, si offerantur Ecclesiarum principi, aut cuilibet erudito sapientique doctori, nonne repudiabuntur, & in contumeliam ejus recident, qui talia est ausus [a] offerre?

Levit. 21. & 22.

1. Esd. 2.

Audemus offerre Deo quod dare hominibus non audemus.

Matth. 6.

3. Reg. 18. 21

1. Cor. 1.

Preces languidæ respuuntur.

V. 9. *Et nunc deprecamini vultum Dei ut misereatur vestri: de manu enim vestra factum est hoc, si quomodo suscipiat facies vestras, dicit Dominus exercituum. Quis est in vobis qui claudat ostia, & incendat altare meum gratuito?* LXX. *Et nunc deprecamini faciem Dei vestri, & rogate eum: in manibus vestris facta sunt hæc, si suscipiam ex vobis facies vestras, dicit Dominus omnipotens: quia & in vobis claudentur ostia, & non succendetur altare meum gratis.* Multum in hoc loco Septuaginta Interpretes ab Hebraica veritate discordant: & necesse est, ubi diversa est interpretatio, ut diversus & sensus sit. Quia obtulistis claudas & cæcas & debiles victimas, vos enim hæc quæ dixi universa fecistis: agite pœnitentiam, si quo modo misereatur vestri Deus: nullus enim in vobis usque ad extremum ministerium, non dico Pontifex, non Sacerdos, non Levita, non cantor, sed nec janitor quidem, & is qui ignem supponit altari ad cremandum holocausta, qui non a me mercedem accipiat laboris sui. Hoc autem dicens, decimas significat omnium frugum, quæ offeruntur a populis. Ex quo ostenditur, acceptiorem esse Domino servitutem, quæ mercedem in præsentiarum non postulat. Unde & Apostolus gratis prædicat Evangelium: Et nocte & die manibus suis laborat, ne cui oneri sit & hanc gloriam suam gratuitæ prædicationis in gentibus, nequaquam evacuandam esse testatur. Porro LXX. alium multo suggerunt sensum: O Sacerdotes qui hostias debiles immolatis, convertimini ad pœnitentiam, & vultum Domini deprecamini & orate pro operibus manuum vestrarum. Quod autem infert: *Si susci-*

Servitus Deo acceptior.

1. Thess. 2.
2. Thess. 3.

[a] Corrupte Martian. retinuit *auferre*.

suscipiam ex vobis facies vestras, nescio an conveniat exhortationi pœnitentiæ. Nemo enim dicit, ora me, & non parcam tibi. Sequitur: *In vobis claudentur ostia*, Patris videlicet, & Filii, & Spiritus Sancti. Unde Salvator loquitur: *Ego sum ostium*. Sive aliter: Non vobis aperientur ostia Scripturarum, nec perspicere poteritis sancta sanctorum, nec Domini sacramenta cognoscere; nec succendere thymiama ejus ad altare: quia orationes vestræ ad illum non pervenient. Et hoc quod dicitur δωρεὰν, & nos intetpretati sumus *gratuito*: qui hanc sequuntur intelligentiam quam nunc exponimus, vertunt in *gratiam*, ut videlicet gratiam non habeant altari Domini serviendi.

Joan. 10. 9.

V. 10. & seqq. *Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum, & munus non suscipiam de manu vestra: ab ortu enim solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco sacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda, quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus exercituum. Et vos polluistis illud, in eo quod dicitis: Mensa Domini contaminata est, & quod super ponitur, contemtibile est cum igne qui illud devorat. Et dixistis: Ecce de labore, & exsufflastis illud, dicit Dominus exercituum. Et intulistis de rapinis claudum, & languidum, & intulistis munus: numquid suscipiam illud de manu vestra, dicit Dominus?* LXX. *Non est voluntas mea in vobis, dicit Dominus omnipotens, & sacrificium non suscipiam de manibus vestris, quia ab ortu solis usque ad occasum nomen meum gloriosum est in gentibus: & in omni loco incensum offertur nomini meo, & sacrificium mundum, quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens. Vos autem contaminastis illud, in eo quod dicitis, mensa Domini polluta est, & qui superponuntur despecti sunt cibi ejus, & dixistis,* [a] *hæc de afflictione sunt, & exsufflastis ea, dicit Dominus omnipotens. Et inferebatis rapinas, & clauda & debilia, & offerebatis sacrificium: si suscipiam ea de manibus vestris, dicit Dominus omnipotens?* Regula Scripturarum est: Ubi manifestissima prophetia de futuris texitur, per incerta allegoriæ non extenuare quæ scripta sunt. Ergo proprie nunc ad Sacerdotes Judæorum sermo fit Domini, qui offerunt cæcum & claudum, & languidum ad immolandum; ut sciant carnalibus victimis spirituales victimas successuras. Et nequaquam taurorum hircorumque sanguinem; sed thymiama, hoc est, sanctorum orationes Domino offerendas, & non in una orbis provincia Judæa, nec in una Judææ urbe Jerusalem; sed in omni loco offerri oblationem, nequaquam immundam, ut a populo Israel; sed mundam, ut in [b] cæremoniis Christianorum. Ab ortu enim solis usque ad occasum magnum est nomen Domini in gentibus, discente Salvatore: *Pater, manifestavi nomen tuum hominibus*. Quumque, inquit, nomen meum magnum in gentibus sit futurum, vos, o principes Judæorum, polluistis illud atque polluitis. Sic enim futurorum texit vaticinium, ut præsens tempus non deferat. Propterea autem, o Sacerdotes, & principes Judæorum, in omni loco mihi offertur oblatio munda, & magnum est nomen meum in gentibus, quia dicitis [c] mensa Domini contaminata est, & quod superponitur, contemtibile est cum igne qui illud devorat. Reversus de Babylone populus, altare tantum fortuitis, & impolitis lapidibus juxta Ezræ librum exstruxerunt, absque Templo, absque urbis ædificiis, absque exstructione murorum, & putabat minorem esse cultum religionis, quia Templi ornatus deerat. Ad quos Dominus loquitur: Pollutum putatis altare, & holocausta ac victimas quæ supra imponuntur: ignem quoque qui victimas devorat, esse pollutum; nec intelligitis omnipotentem Deum, non aurum, gemmasque, & hostiarum multitudinem quærere, sed offerentium voluntates.

Regula Scripturarum.

b Oblationes Christianorum mundæ.

Joan. 17. 6.

1. Ezræ 6.

a In Regin. ms. *ecce*, pro *hæc*, juxta Græcum Complutense exemplar, cui laudatam ab Hieronymo versionem sæpius adhærere novimus: ἰδοὺ, pro ταῦτα.

b Victor. ait, Hieron. Cæremonias Christianas Missam appellat, quam Græci λειτουργίαν vocant: de qua fit mentio Act. 13. λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. *Ministrantibus*, seu verius, *sacrificantibus autem illis, & jejunantibus, dixit Spiritus Sanctus*. Hoc enim nomine & Clemens Martyr, & Basilius, & Chrysostomus Missam inscribunt. Hanc autem sacrificium esse, non solum heic abs Hieronymo erudite, sed præclarius, & illustrius super 46. Ezechielis, discere potes. Ex quo nos possum non mirari novorum hæreticorum vesaniam, qui contra ipsius Christi institutionem, & perpetuum totius Ecclesiæ usum atque consensum, sacrificium, quo nunquam terrarum orbis caruit, a fidelibus tollunt. Convincerem hanc falsitatem multis, si vel ab aliis ante nos id doctè copioseque factum non esset, vel nos disputationes, & non potius scholia nunc texeremus.

tates. Qui autem arbitrantur non altare, sed mensam debere intelligi, in qua panes ponebantur, quomodo hoc interpretari possint quod sequitur, *cum igne qui illud devorat*, omnino non video: neque enim ignis devorat panes propositionis, quos semper * novos pro veteribus commutabant, & ablati cedebant in usus Sacerdotum. Aut certe ita intelligendum: Polluistis nomen meum in eo quod dicitis: quid prodest si offeramus optima? qualiaquumque fuerint quæ offeruntur, igne sunt devoranda. Fructus autem altaris ignis est, cibusque ignis hostiæ vel holocausta. Nec sufficit prioris sermonis impietas, sed etiam hoc dixistis: *Ecce de labore, & exsufflastis illud, dicit Dominus exercituum*. Cujus orationis hic sensus est: Dixistis, de captivitate reversi sumus, hostibus prædæ fuimus, multum in longo itinere laboravimus, pauperes sumus, quidquid habere potuimus, viæ labore consumtum est: qualiaquumque habemus, offerimus; & hæc dicendo exsufflastis vestra sacrificia, id est, exsufflatione mea digna fecistis: sive ut in Hebræo legi potest: *Et exsufflastis me* hæc dicendo; non sacrificio, sed mihi cui sacrificabatis, fecistis injuriam. Quamobrem nequaquam suscipiam illud de manu vestra, dicit Dominus omnipotens. Quidam putant hoc quod ad Judæos specialiter dicitur, eo quod victimæ eorum immundæ sint atque pollutæ, & sacrificium transferatur ad gentes, intelligi debere super Ecclesiæ Sacerdotibus, qui negligenter offerunt victimas Domino. Quod si recipimus: ergo ab Ecclesia rursum ad aliam religionem victimæ transferendæ sunt. Et quomodo Legi Evangelium, sic rursum Evangelio ea quæ non sunt futura, succedent. Mensam quoque Domini contaminatam ad sanctas Scripturas referunt, si aliter quam scriptæ sunt, intelligantur.

* al. novis. Levit. 24.

Cap. II.

*Maledictus dolosus qui habet in grege suo masculum, & votum faciens immolat debile Domino. Quia rex magnus ego * sum, dicit Dominus exercituum: & nomen meum horribile in gentibus.* ✠ *Et nunc ad vos mandatum hoc, o Sacerdotes: Si nolueritis audire, & si nolueritis ponere super cor, ut detis gloriam nomini meo, ait Dominus exercituum: mittam in vos egestatem, & maledicam benedictioni-* A *bus vestris & maledicam illis, quoniam non posuistis super cor.* LXX. *Et maledictus qui erat potens, & habebat in grege suo masculum, & votum ejus super eo, & immolat debile Domino: quia rex magnus ego sum, dicit Dominus omnipotens, & nomen meum illustre in gentibus. Et nunc mandatum hoc ad vos, o Sacerdotes, si non audieritis, & si non posueritis cor vestrum, ut detis gloriam nomini meo, dicit Dominus omnipotens: mittam super vos male-* B *dictionem, & maledicam benedictioni vestræ, & maledicam ei ÷ & dissipabo benedictionem vestram ⁒ & non erit vobis; quia vos non ponitis in cor vestrum.* Hoc quod scriptum est, *& dissipabo benedictionem vestram*, a LXX. additum est, & in Hebraico non habetur. Quidquid potest in excusationem peccati sui humanus animus invenire, & falsa se satisfactione defendere, hoc prævidens sermo divinus corripit atque conde- C mnat. Et est sensus, quia offertis cæcum & claudum & languidum, & hoc ipsum non de vestro, sed de rapinis, & spoliis fletibusque miserorum, & insuper dicitis, de labore & paupertate offerimus quod habemus: propterea ego dico generaliter, ut vos arguat propria conscientia. Certe obtenditis paupertatem & captivitatis injuriam, & tenuitatem rei familiaris: audite quod infero: *Maledictus dolosus* D *qui habet in rege suo masculum, & votum faciens immolat debile Domino.* Si non habes masculum, nihil tibi nocet maledictio. Hæc autem dicendo, ostendit eos habere quæ optima sunt, & offerre quæ mala sunt. Ad vos igitur, o Sacerdotes, hoc mandatum est, fecistis quod impium est in contemtum mei. Sed quia malo pœnitentiam peccatoris, quam mortem, etiam nunc dico: Si me audire nolueritis, nec in- E telligere, ut detis nomini meo gloriam, quod est horribile in gentibus, veram in vos mittam penuriam, ut nequaquam mentientes; sed omnium rerum coacti egestate, dicatis vos non habere optima, quæ offeratis. Et maledicam, inquit, benedictionibus vestris, hoc est, his quæ nunc meis benedictionibus possidetis: sive quidquid a vobis * benedicetur, a me maledictum erit. *Et maledicam illis*, subauditur *benedictionibus vestris*: quoniam noluistis intelligere quæ dicuntur; hoc est enim quod dicitur: *non posuistis super cor*.

* Vulg. tacet sum. Initium II. Cap. juxta Vulg.

Ezech. 33.

* al. benedicitur.

Possu-

Possumus maledictum & dolosum accipere populum Judæorum, qui quum haberet in grege suo masculum Dominum Salvatorem, & immaculatum agnum, qui tollit peccata mundi, & omnium Prophetarum vaticinatione commonitus, ut immolaret atque susciperet arietem, qui hærebat [a] ex cornibus in virgulto Sabec, hoc facere noluit; sed immolat debile Domino, crucifigens Salvatorem, & eligens Barabbam latrocinii & seditionis auctorem, qui juxta mysticos intellectus refertur ad diabolum: illisque comtemnentibus, & præferentibus diabolum Salvatori, nomen Christi horribile est in gentibus, quæ passionem Domini susceperunt, & eum formidoloso honore venerantur. De nobis quoque dici potest: Si creati a Deo sapientes, habentesque naturam sacris congruam disciplinis, nostrum negligamus ingenium, & nos dedamus vitiis atque luxuriæ, & habentes masculum, immolemus debile Domino. Debilis autem est, & maculata nostra oratio, quando ira, invidia, inimicitiis, & alia animi perturbatione corrumpitur: si offerentes munus ad altare, & recordati quod aliquid frater noster habeat adversum nos, non ante pergimus, & satis ei facimus. Unde & Apostolus præcipit: *Volo* [b] *ergo viros orare in omni loco, levantes sanctas manus sine ira & disceptatione*. Pastorque cogitationum nostrarum atque virtutum sensus est, de quo in centesimo secundo Psalmo dicitur: *Benedic, anima mea, Domino, & omnia quæ intra me sunt nomini sancto ejus*. Qui si gregem suum bene rexerit, impletur in eo illa benedictio: *Benedicta armenta boum tuorum, & greges ovium tuarum*. Sin autem habens naturaliter masculum, id est, forte, rigidum ac robustum, immolet leve vel nimia mollitia femineum atque lascivum, vel diversis animæ perturbationibus debile atque corruptum, sentiet in se completum esse quod scriptum est: *Potentes potenter tormenta patientur*. Et: *Cui plus dederint, plus exigent ab eo*. Unde proprie Sacerdotibus dicitur, quod si audire noluerint, & corde retinere, ut dent gloriam nomini Domini per bonam conversationem; sed econtrario nomen illius propter eos maledicatur in gentibus, mittat in illos egestatem bonorum omnium, & benedictiones eorum, vertat in maledictionem. Qui sanitate abutuntur in libidinem, & divitias vertunt in luxuriam, bonamque famam sordida conversatione deturpant, hi benedictiones Dei mutant in maledictionem. Vel certe, quia ad Sacerdotes proprie mandatum est, vertuntur benedictiones eorum in maledictionem, quando non benedicunt Sanctis ex vero cordis affectu, sicut Isaac Jacob, & Jacob Patriarchis, & Moyses duodecim tribubus; sed per dulces sermones & benedictiones decipiunt corda innocentium, & qui inique agunt benedicuntur ab eis, adulanturque peccatoribus dummodo divites sint atque eorum vitiis blandiuntur, de quibus dicitur: *Populus meus, qui beatos vos dicunt, seducunt vos, & semitas pedum vestrorum supplantant*.

[Marginalia: Joan. 1. — a — Gen. 22. — Joan. 18. — Nomen Christi horribile in gentibus. — Ingenium non negligendum. — Debilis oratio quæ. — Mat. 5. 23. — 1. Tim. 2. 8. — b — v. 1. — Deut. 28. 4. — Sapien 6. 7. — Luc. 8. — Rom. 2. — Qui benedictiones Dei mutant in maledictionem. — Gen. 27. & 49. & Deut. 33. — Rom. 16. — Isai. 3. 11.]

V. 3. & 4. *Ecce ego projiciam vobis brachium, & dispergam super vultum vestrum stercus solennitatum vestrarum, & assumet vos secum. Et scietis quia misi ad vos mandatum* * *istud, ut esset pactum meum cum Levi, dicit Dominus exercituum*. LXX. *Ecce ego separabo vobis humerum, & dispergam ventriculum super faciem vestram, ventriculum solennitatum vestrarum, & suscipiam vos simul: & cognoscetis, quia ego misi ad vos mandatum hoc, ut esset testamentum meum ad Levitas, dicit Dominus omnipotens*. Quia ad Sacerdotes loquitur: Projiciam, inquit, in facies vestras, ea quæ sanctiora putatis in Lege, & vobis a Deo pro virtutum munere ex hostiis condonata: *Brachium*, pro quo LXX. *humerum* interpretati sunt, id est, *armum* animalis *dextrum*. Et dispergam, inquit, ἔνυστρον id est, *ventriculum*; sive juxta Hebræos, *stercus*, id est, PHARES, פרש μετωνυμικῶς, pro eo quod continet, id quod continetur appellans, & [c] armum enim & pectusculum, & linguam, & ventriculum, & ea quæ in Levitico describuntur, accipiebant ex hostiis Sacerdotes. Quæ omnia pro peccatis eorum se abjicere, & in facies Sacerdotum mittere contestatur, ut scilicet tales sint qui offerunt, qualia & illa quæ

[Marginalia: * al. vestrum. — c — Levi. 7. & 9. — Num. 18. Deut. 18.]

a Regin. ms. *qui harebat cornibus*.
b Idem ms. *Volo vos orare* &c. Græc. dissentiente textu.
c Confer Epist. LXIV. ad Fabiol. num. 2.

quæ offeruntur. *Et aſſumet vos*, inquit, *ſecum*, id eſt, *ſtercus ſolennitatum veſtrarum*, ut fœtentes facies putida ſtercoris commixtione turpentur, & ex eo quod vos abjicio, intelligatis ipſum eſſe me, qui quondam elegi patrem veſtrum Levi, & per Levi Aaron, & vobis ſacerdotii gloriam condonavi, ut eſſet pactum meum ſive teſtamentum cum Levi, & æterno mihi ſacerdotio miniſtraret. Notandum, ברית quod BRITH verbum Hebraicum, Aquila συνθήκην, id eſt, *pactum* interpretatur. LXX. ſemper διαθήκην, id eſt, *teſtamentum*, & in plerisque Scripturarum locis, teſtamentum non voluntatem defunctorum ſonare, ſed pactum viventium. Voluit autem Deus, & omnes quidem homines, ſed præcipue Sacerdotes, maculam non habere, & ſive humerum, ſive brachium ornare bonis operibus. (In pectuſculo quid ſignificatur, &c.) In pectuſculo ſignificatur bona conſcientia: in lingua, ſancta confeſſio: ut quod corde credi- (Rom. 10.) mus ad juſtitiam, ore confiteamur in ſalutem. In ventriculo quoque nihil habere mortiferum; ſed quod noſtram vitam ſuſtentet ac vegetet: niſi enim cibi in ventriculo concoquantur, & eorum ſucco corpus irrigetur, attenuatum viribus caret, & fertur in mortem. Nos autem omnia in contrarium vertimus, ut projiciat nobis Dominus brachium, ſive ſeparet opera noſtra a ſanctorum operibus, & quibus præceptum eſt ungere caput no- (Matt. 6.) ſtrum, & lavare faciem a peccatorum ſordibus jejunantes, & revelata facie (2. Cor. 3. Pſ. 43. 16. Gen. 4.) gloriam Domini contemplari, nunc dicimus: *Confuſio vultus mei operuit me*, & juxta Cain concidit facies noſtra; nec poſſumus illud implere quod præ- (Jer. 13. 20.) ceptum eſt: *Levate oculos veſtros & videte*; ſed ſtercore vitiorum habemus (Pſ. 37. 6.) litas facies atque pollutas, & dicimus: *Putruerunt & corruptæ ſunt cicatrices meæ, a facie inſipientiæ meæ*. Unde omnia iſta in ſtercus verſa ſunt, dicente Scriptura: *Et aſſumet vos ſecum ſtercus*, videlicet quo litæ ſunt facies noſtræ, qui debueramus pleni ac mun- (Exod. 12.) di venire in ſolennitatibus Dei, & vel carnes agni comedere calciati, vel expletis ſeptem hebdomabimus, fructus (Lev. 23.) operum noſtrorum offerre Deo, vel in tabernaculis hujus ſæculi vivere tran-

A ſeuntes, & dicere: *Advena ſum ego & peregrinus, ſicut omnes patres mei*. (Pſ. 38. 13.) Et quia pro eo quod nos vertimus: *aſſumet vos ſecum ſtercus*, interpretati ſunt Septuaginta, *& aſſumam vos ſimul*, ſubjicitur intelligentia, quod poſtquam turpitudine, & ignominia cooperti fuerint Sacerdotes, & intellexerint peccatum ſuum, & egerint pœnitentiam, tunc aſſumantur a Domino, & huic ſenſui convenire quod ſequitur: *Et co-* B *gnoſcetis quia ego miſerim ad vos mandatum hoc*. Sed ſuperior mihi vera videtur interpretatio, ne inter verba comminationis, verba poſuerit blandientis, maxime quum & ea quæ ſequuntur, Dei indignationem ſonent.

Pactum meum fuit cum eo vitæ & pacis, & dedi ei timorem, & timuit me, & a facie nominis mei pavebat. Lex veritatis fuit in ore ejus, & iniquitas non eſt inventa in labiis ejus: in pace & in (V. 5. 6. & 7.) C *æquitate ambulavit mecum, & multos avertit ab iniquitate. Labia enim Sacerdotis cuſtodient ſcientiam, & Legem requirent ex ore ejus, quia Angelus Domini exercituum eſt*. LXX. *Teſtamentum meum fuit cum eo vitæ & pacis, & dedi ei* [a] *timorem ut timeret me, & a facie nominis mei formidaret. Lex* * *veritatis fuit in ore ejus,* (*al. veritas.) *& iniquitas non eſt inventa in labiis ejus. In pace dirigens ambulavit mecum, & multos convertit ab iniquitate. Quoniam* D *labia Sacerdotis cuſtodient ſcientiam, & lex requiretur ex ore ejus: quia Angelus Domini omnipotentis eſt*. Deſcribitur ex perſona Dei, perfecti officium Sacerdotis, qualis eſſe debeat, & qualem eum eſſe voluerit, qui eſſe præcepit. Supra enim dixerat: *Ut eſſet pactum meum cum Levi, dicit Dominus exercituum*; & per Levi Patriarcham pervenit ad poſteros, Aaron & Eleazarum, Phinees & cæteros, qui de ejus ſtirpe E generati ſunt: nunc in fine ait: *Irritum feciſtis pactum Levi, dicit Dominus exercituum*. Ex quo perſpicuum eſt, omne quod dicitur per Levi, ad Sacerdotes & ſpecialiter ad Pontificem pertinere. Legimus in Numeris de Phinees, qui Zamri cum ſcorto Madianitide pugione percuſſit: *Phinees filius* (Num. 25. 11. & ſeqq.) *Eleazar, filii Aaron Sacerdotis, requieſcere fecit furorem meum a filiis Iſrael, quoniam æmulatus eſt zelum meum contra eos, & non perdidi filios Iſrael in zelo meo,*

[a] Preſſus Græco Regin. mſ. *ut timore timeret me*: ἐν φόβῳ φοβεῖσθαί με.

* Vulg. *do.* *meo, sic dicens: Ecce ego * dabo ei testa-* A *mentum pacis, & erit ipsi & semini ejus post eum testamentum sacerdotii sempiterni: pro eo quod zelatus est Deo suo, & exoravit pro filiis Israel.* Vitæ autem testamentum, sive pactum, non hujus arbitremur quæ nobis cum bestiis & cunctis animantibus communis est, sed illius quæ dicit: *Ego sum vita.* (*Joan.* 14. 6. *Col.* 3. 3.) *Etenim vita nostra cum Christo abscondita est in Deo*: de quo possumus dicere, quod & ipse pax nostra sit, Apostolo con- B firmante: *Ipse enim est pax nostra.* (*Ephes.* 2. 14.) Dedit ergo Dominus Levi, & per eum posteris ejus, ut timerent eum: (*Ps.* 110. 10.) *Principium enim sapientiæ timor Domini*, & a facie ejus formidarent, sive subtraherent se atque contraherent, mentis formidinem horrore corporis indicantes, juxta illud quod scriptum est: (*Isai.* 66. 2.) *Super quem requiescam, nisi super humilem & quietum & trementem verba mea?* Lex veritatis fuit in ore ejus, hoc est, do- C ctrina [a] populorum, quæ in Sacerdote nullo debet mendacio deturpari; sed tota de veritatis fonte procedere. Et iniquitas non est inventa in labiis ejus, ut imitetur Dominum suum, de quo dicitur: (1. *Pet.* 2. 22.) *Qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus.* In pace & in æquitate ambulavit mecum, ut & ipse in se pacem habeat, & cæteros pacificet, nulliusque personam accipiat in judicio, & idcirco ambulet D cum Deo, sicut ambulavit Enoch, qui translatus est [b] ad Dominum, & non inveniebatur: (*Genes.* 5.) *Et multos avertit ab iniquitate.* Qui Sacerdos est, & non corripit delinquentes, Sacerdotis officium præterit. (Sacerdotis officium.) *Labia Sacerdotis custodient scientiam*: non dixit, *proferent*, sed, *custodient*, ut loquantur in tempore, denique conservis cibaria in tempore suo. *Et legem requirent ex ore ejus.* (*Aggæi* 2. 12.) In Aggæo hoc idem scribitur: [c] *Interrogate Sacerdotes legem Domini.* E Ad Sacerdotis pertinet disciplinam interrogatum respondere de lege. Qui si ignorantiam in cæteris diligentem, in Scripturis sanctis obtenderit negligentem, frustra jactat dignitatem, cujus opera non exhibet. Hoc est quod Apostolus Paulus scribit ad Titum: (*Titum* 1. 9.) *Ut potens sit exhortari in doctrina sana, & contradicentes revincere.* Et ad Timotheum: *Quoniam ab infantia sacras literas nosti, quæ te possint instruere ad salutem, ut peccantes coram omnibus arguas.* (2. *Tim.* 3. 15.) Sequitur: *Quia Angelus Domini exercituum est.* Exponit nomen suum Ezras Sacerdos Dei, hoc est, *Malachi*, quod *Angelus Domini* interpretatur: Angelus autem, id est, nuntius, Sacerdos Dei verissime dicitur, quia Dei & hominum sequester est, ejusque ad populum nuntiat voluntatem: & idcirco in Sacerdotis pectore Rationale est, & in Rationali doctrina & veritas ponitur, (*Exod.* 29.) ut discamus, Sacerdotem doctum esse debere, & præconem dominicæ veritatis. Quidam hoc quod ad Levi & per Levi ad Sacerdotes dicitur, falso putant intelligendum esse de Christo, non respicientes ea quæ sequuntur, personæ Christi esse contraria.

V. 8. *Vos autem recessistis de via, & scandalizastis plurimos in lege: irritum fecistis pactum Levi, dicit Dominus exercituum. Propter quod & ego dedi vos contemtibiles, & humiles omnibus populis, sicut non servastis vias meas, & accepistis faciem in lege.* LXX. *Vos autem declinastis de via mea, & infirmos fecistis multos in lege, corrupistis testamentum Levi, dicit Dominus omnipotens. Et ego dedi vos contemtibiles, & dissolutos in omnes gentes, pro eo quod non custodistis vias meas, sed accipiebatis personas in lege.* Hæc ad Christi non pertinere personam, nec ad eos qui illius cultui dedicati sunt, etiamsi ego taceam, prudens Lector intelligit. Et est sensus: Ego vos volui facere quæ priori capitulo continentur, & de quibus per Moysen in Deuteronomio sum loquutus: *Date Levi doctrinam ejus, & veritatem viro justo*, (*Deut.* 33. 8. *sec. LXX.*) & reliqua: vos autem recessistis de via recta, sive declinastis, dicente me: *Non declines neque ad dextram, neque ad sinistram*; (*Ibid.* 5. 32.) & infirmos fecistis multos in lege, sive scandalizastis, ut Aquila & Symmachus verterunt. Declinare ad dextram, est abstinere a cibis quos Deus creavit ad utendum: (Declinare ad dextram quid.) condemnare nuptias, & in illud incurrere, quod in alio loco scriptum est: *Ne sis justus multum.* (*Eccl.* 7. 17.) Ad sinistram divertere, (Declinare ad sinistram quid.) est quum quis luxuriæ se tradit & libidini, & scandalizat multos in lege: cui melius est, ut mola asina-

a Malim cum Regin. ms. legi, *doctrina Apostolorum, quæ in Sacerdote nullo debet veneficio deturpari.*

b Quidam editi libri, *a Domino.*

c Rescribit Victorius, *Interroga*, ex Aggæi textu.

asinaria ligetur circa collum, & in mare præcipitetur, quam scandalizet unum de minimis. Infirmos autem faciunt multos, qui quum credentes in Christo fidei robur acceperint, infirmari eos faciunt negligentia conversationis suæ, quibus rectissime dicitur: *Irritum fecistis pactum Levi*, pactum vitæ & pacis, & cætera, quæ pertinere ad officium diximus Sacerdotis. Quam ob caussam, & ego, inquit, dedi vos contemtibiles & humiles omnibus populis, ut vos contemnerent, & pro honore & gloria, quasi dejectos humilesque calcarent: *Sicut non servastis vias meas, & accepistis faciem in lege.* Inter omnia peccata Levi, sive eorum qui ex Levi sunt, Sacerdotum Dei, illud & ultimum & maximum ponitur, quare accipiant faciem in lege, ut non caussas, sed personas considerent, justumque pauperem despicientes, iniquos divites suscipiant & honorent. Ad quos in octogesimo primo Psalmo dicitur: *Usquequo judicatis iniquitatem, &* (v. 2.) *facies peccatorum sumitis?* Et Paulus ad Galatas: *Deus*, inquit, *personam hominis non accipit.* (Gal. 25.) Pleniusque Apostolus Jacobus hoc peccatum arguit, atque condemnat. (Jac. 2.) Quidquid autem priori populo dicitur, etiam nobis dictum putemus, ut cautiores recedamus a vitiis, & faciem non suscipiamus in lege, nec qui sumus cultores Dei, veritati mendacium præferamus.

V. 10 & seqq. *Numquid non Pater unus omnium nostrum? Numquid non Deus unus creavit nos? Quare ergo despicit unusquisque nostrum fratrem suum, violans pactum patrum nostrorum. Transgressus est Juda, & abominatio facta est in Israel, & in Jerusalem: quia contaminavit Juda sanctificationem Domini, quam dilexit, & habuit filiam Dei alieni. * Disperdet Dominus virum qui fecerit hoc, magistrum & discipulum de tabernaculis Jacob, & offerentem munus Domino exercituum.* (* al. Disperdat.) LXX. *Nonne Pater unus omnium vestrum? Nonne Deus unus creavit vos? Quare reliquistis unusquisque fratrem suum, ut abominabile faceret testamentum patrum vestrorum. Derelictus est Judas, & abominatio facta est in Israel, & in Jerusalem, quia contaminavit Judas sancta Domini, in quibus dilexit, & adinvenit deos alienos. Disperdat Dominus hominem qui facit hæc, donec exturbetur de tabernaculis Jacob, & de his, qui offerunt sacrificium Domino omnipotenti.* Antequam de præsenti capitulo disputemus, Hebræorum est ponenda traditio, immo Scripturæ veritas explicanda. Legimus in volumine, quod Ezræ titulo prænotatur, ex persona ipsius Ezræ loquentis: *Accesserunt ad me principes, dicentes: Non* (1. Ezra 9, 1, & seqq.) *est separatus populus Israel, & Sacerdotes & Levitæ a populis terrarum, & de abominationibus eorum, Chananæi videlicet, & Ethæi, & Pheresæi, & Jebusæi, & Ammonitarum, & Moabitarum, & Ægyptiorum, & Amorrhæorum. Tulerunt enim de filiabus eorum sibi, & filiis suis, & commiscuerunt semen sanctum cum populis terrarum. Manus etiam principum & magistratuum fuit in trangressione hac prima. Quumque audissem sermonem istum, scidi pallium meum & tunicam, & evelli capillos capitis mei & barbæ, & sedi mœrens.* Et rursum in consequentibus: *Inventique sunt de filiis Sa-* (Ibid. 10, 18. 19.) *cerdotum, qui duxerunt uxores alienigenas de filiis Jesu, filii Josedec, & fratres ejus, Maasia, & Eleazar, & Jarib, & Godolia, & dederunt manus suas, ut ejicerent uxores suas, & pro delicto suo arietem de ovibus offerrent.* In fine quoque capituli post enumerationem eorum, qui uxores alienigenas * accepe- (* al. acceperent.) rant, Scriptura commemorat: *Omnes hi acceperunt uxores alienigenas: & fuerunt ex eis mulieres quæ pepererant filios.* Reversi ergo de captivitate Babylonia, tam principes & Sacerdotes ac Levitæ, quam reliquus populus abjecerunt uxores suas Israelitici generis, quæ paupertate & injuria longioris viæ, & fragilitate sexus non ferentes [a] laborem, confectæ erant, & infirmitatem ac deformitatem corporum contraxerant: & cum alienigenis vel ætate florentibus vel cultu corporum pulchrioribus, vel potentum ac divitum filiabus matrimonia copularant. Corripit itaque eos Ezras Propheta, & ad repudium novarum conjugum provocat, ut uxores quas dimiserant, recipiant: *Nonne*, inquit, *pater unus Abraam omnium nostrum est?* de quo in Isaia scribitur: *Respicite in Abraam patrem ve-* (Isai. 51. 2.) *strum, & in Saram, quæ genuit vos, quia unus erat, & vocavi eum.* Nonne Deus unus creavit nos, qui ex Abraam no-

strum

[a] Unus ms. *labore confracta erant.*

strum elegit genus? Quare ergo veteres uxores contemnimus, & fratrum nostrorum abjicimus filias, ut relinquamus pactum patrum nostrorum, & non ex Lege accipiamus uxores? Transgressus est Juda (hæc enim tribus reversa est de Babylone cum Sacerdotibus ac Levitis, & abominatio facta est in Israel, & in Jerusalem. Nequaquam in decem tribubus, quæ ab Assyriis tenebantur; sed in his [a] qui ad Cyri regis imperium sub Zorobabel B & Ezra, & Neemia de Babylonia sunt reversi. *Quia contaminavit Juda sanctificationem Domini, quam dilexit, & habuit filiam Dei alieni*, miscendo cum alienigenis semen Israel, & gentilium; id est, Ethnicorum filias, idolis servientes, sumendo uxores. Quia igitur hoc fecerunt, Prophetæ ad eos sermo dirigitur, & a peccato maledictionibus retrahuntur. *Disperdat Dominus virum qui fecerit hoc*. Quam pulchre non ab- C scidit errori veniam, nec dixit, maledicat Dominus ei qui fecit hoc; sed qui fecerit, in futurum tendens maledictionem, ut peccatores ad pœnitentiam provocet. Doctorem, inquit, atque discipulum de tabernaculis Jacob, sive ille Sacerdos sit, sive Laicus, una maledictione ferientur, & non erit in eis pœnæ diversitas, in quibus peccata sunt paria. Et offerentem munus Domino exercituum: sub- D auditur, disperdat Dominus & eum, qui pro hujuscemodi hominibus voluerit ad altare munus offerre, quorum solum remedium est, non facere quæ fecerunt. Quidam hunc locum non intelligentes, nec scientes historiæ veritatem, id quod ait: *Nonne pater unus omnium nostrum?* de Abraam sic intelligunt, ut etiam gentium patrem Abraam esse commemorent, secundum
Mat. 3. 9. illud quod scriptum est: *Potest Deus* E *de lapidibus istis suscitare filios Abraæ*. Vel certe unum Deum Patrem affirmant, juxta illud quod in Deutero-
Deut. 14. nomio legimus: *Nonne iste ipse est Pater, qui possedit te, & fecit te, & creavit te?* Et rursum: *Deum qui te crea-*
Deut. 32. 6. & 18. *vit, reliquisti*. Et alibi: *Filios genui & exaltavi: ipsi autem reliquerunt me*. Et
Isai. 1. 2. Ps. 17. 46. in Psalmorum volumine: *Filii alieni mentiti sunt mihi: filii alieni inveterati sunt, & claudicaverunt a semitis suis*:

A Et ab hoc uno patre, qui peccaverunt, recedentes, multos vitiorum suorum patres fecere: *Omnis enim qui facit pec-* Joan. 5. 8. *catum, de diabolo natus est*. Idque quod sequitur: *Quare despicit unusquisque nostrum fratrem suum, violans pactum patrum nostrorum*, sic interpretati sunt, ut dicerent: Nos cunctos ab uno patre generatos, unum esse debere, & unum confessionis habere labium; sed postea per superbiam & ædificationem Gen. 11. B turris contra Deum in multas linguas atque sententias esse divisos. Ad eleemosynam quoque referunt, ut dicant: Despicere nos fratres nostros, quando non communicamus eis quæ a Deo ad sustentandam vitam accepimus. Et ad hoc transeunt, ut asserant fratrem nostrum, secundum Scripturas, dominum appellari, qui præcepit Mariæ Magdalenæ, ut nuntiet fratribus suis, Joan. 20. Dominum surrexisse, & loquitur in C Psalmo: *Narrabo nomen tuum fratribus* Ps. 21. 23. *meis, in medio Ecclesiæ cantabo tibi*. Deseruerunt ergo Judæi fratrem suum, & contaminaverunt pactum patrum suorum, quod Deus pepigerat ad Abraam, Isaac, & Jacob, ut in semine eorum, quod interpretatur *Christus*, benedicerentur omnes gentes. Hæc varie suspicantur, quia certam viam non reperiunt. Denique & hoc quod sequitur juxta LXX. *Derelictus est Judas,* Ps. 5. 11. D *& abominatio facta est in Israel, & in Jerusalem*, sic edisserunt: Desertos esse Judæos, quia blasphemaverunt Dominum Salvatorem, & sustinuisse quod scriptum est: *Secundum multitudinem impietatum eorum expelle eos, quoniam irritaverunt te, Domine*, ut in cunctas provincias vagi, & profugi spargerentur. Contaminaverunt enim sancta Domini, pro Dei Filio diligentes, & adinvenientes sibi deos alienos: *Qui* Luc. 9. 8. E *enim non recipit Filium, non recipit Patrem, qui misit eum*. Et idcirco quia hoc fecerunt, tamdiu disperire donec humilientur, vel captivitatis injuria, vel ob conscientiam peccatorum: & projiciantur de tabernaculis Jacob, ut destructo Templo, atque altari, nequaquam apud eos offerantur * hostiæ. * al. bestiæ. Nec hac explanatione contenti (quia *Judas* interpretatur *Domini confessio*) ad יהודה pœnitentem, intelligentiam transferunt, qui postquam Dominum confessus est, si pec-

[a] Idem, Regin. ms. cui & Victorius consentit, *sed in his qua Cyri*, & consequenter, *sunt reversa*.

si peccaverit, abominationem facit in Israel, & in Jerusalem, in sensu vidente Deum, & in visione pacis. Polluit enim Christi mysteria, indigne accipiens Corpus ejus & Sanguinem, pro eo quod dilexerit vitia, & adinvenerit sibi deos alienos, secundum numerum peccatorum habens numerum deorum. Juxta Apostolum Paulum: Voracium Deus venter est; & secundum * Petrum: *A quo quis vincitur, ei subjicitur.* Et qui hoc fecerit, * exterminabitur de Ecclesia, & de tabernaculis Jacob, qui supplantat vitia atque peccata, donec humilietur in bonum suum, & offeratur pro eo victima Domino omnipotenti.

1. Cor. 11. Phil. 3. 2. Pet. 2. 19. * al. Jacobum. * al. exterminatur

V. 13. & seqq. * Vulg. mugitu.

*Et hoc rursum fecistis, operiebatis lacrymis altare Domini fletu, & * gemitu, ita ut non respiciam ultra ad sacrificium, nec accipiam placabile quid de manu vestra. Et dixistis: quam ob caussam? Quia Dominus testificatus est inter te & uxorem pubertatis tuæ, quam tu despexisti: & hæc particeps tua, & uxor fœderis tui. Nonne unus fecit, & residuum spiritus ejus est? & quid unus quærit, nisi semen Dei? Custodite ergo spiritum vestrum, & uxorem adolescentiæ tuæ noli despicere. Quum odio habueris, dimitte, dicit Dominus Deus Israel; operiet autem iniquitas vestimentum ejus, dicit Dominus exercituum: custodite spiritum vestrum, & nolite despicere.* LXX. *Et hæc quæ oderam, fecistis: operiebatis lacrymis altare Domini planctu & gemitu, de laboris adhuc dignum respicere sacrificium, aut suscipere acceptabile de manibus vestris. Et dixistis, propter quid? Quia Dominus testificatus est inter te & uxorem adolescentiæ tuæ, quam tu reliquisti, & hæc particeps tua, & uxor testamenti tui, & non alius fecit, & reliquiæ spiritus tui. Et dixistis: quid aliud præter semen quærit Deus? & custodite in spiritu vestro, & uxorem adolescentiæ tuæ ne derelinquas; sed si odio habens dimiseris eam, dicit Dominus Deus Israel, operiet impietas cogitationes tuas, dicit Dominus omnipotens: & custodite in spiritu vestro, & nolite derelinquere.* Interpretemur historiam, & singulis versiculis breves sententias coaptantes, quod nobis ab Hebræis sit traditum, differamus. Derelictæ uxores Israeliticæ, & in thoris maritorum alienarum gentium feminas contemplantes, ad Dei solius auxilium confugiebant, diebus ac noctibus ante altare Domini provolutæ lacrymis, gemitu, atque ejulatibus invidiam faciebant ejus providentiæ; quod non respiceret humana, & * miserias non juvaret. Unde dicit Deus, sacrificium & hostiam de manibus Sacerdotum, qui ista commiserunt, se accipere non posse, uxorum fletu & planctibus impeditum, & insuper eos quærere: quam ob caussam de manibus eorum non accipiat sacrificium, statimque infert: Quia Dominus testificatus est inter te, & uxorem pubertatis tuæ, quam tu despexisti, dicens: *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in una carne:* & idcirco particeps dicitur, & uxor conjunctionis, & fœderis, quæ a Deo de costa viri facta est. Et residuum spiritus ejus, sive Dei, ut quidam putant, sive mariti, ut alii suspicantur, quod propter affectum quodammodo una anima in duobus esse videatur, conjunctis spiritu, mente sociatis. Quum ergo unus utrumque fecerit, & virum & mulierem: propterea a Deo facta est utriusque conjunctio, ut liberi nascerentur. Unus enim Deus, quid quærit nisi semen Dei, hoc est filios de Israelitica stirpe generatos? Quum ergo habeatis fœcundas conjuges, & liberis gaudeatis, quid pulchritudinem uxorum quæritis, quæ meretricibus apta est, non uxoribus? Præcipit itaque per Prophetam Deus, & dicit: *Custodite spiritum vestrum*; ne abducamini libidine, ne alienigenarum amore vincamini. *Et uxorem adolescentiæ tuæ noli despicere*, ut quæ tibi virginali primum juncta est matrimonio, perseveret usque ad senectutem. Sed poterat fieri, ut principes, Sacerdotes, Levitæ, populus responderent: Præcepit Deus per Moysen, ut cum odio habuerimus uxores, dimittamus eas. Et legendum est: Dicis mihi, scriptum est: *Quum odio habueris uxorem tuam, dimitte, dicit Dominus Deus Israel.* Statimque respondit: hoc quidem in Lege præceptum est, sed propter duritiam cordis vestri. Quod plenius Dominus in Evangelio prosequitur: Quiquumque autem, excepta caussa fornicationis, uxorem inique dimiserit, operiet vestimentum ejus iniquitas, id est, corpus quo anima vestitur, dicit Dominus exercituum: ut in quo peccavit, in ipso puniatur. Quapropter, hac quæstiuncula dissoluta, inculcat &

* al. miseras. Gen. 2. 23. Pulchritudo meretricibus apta, non uxoribus. Deut. 14. Mat. 5. 32.

cat & replicat quod ſupra dixerat : *Cuſtodite ſpiritum veſtrum ; & nolite deſpicere* , vel cuſtodiam ſpiritus veſtri , vel certe uxorem , ſi pauper eſt , aut deformis . Quod nos ſpecialiter juxta Ezræ librum ſuper uxoribus expoſuimus derelictis : hoc alii generaliter contra eos dictum putant , qui aliena diripiunt , & injuſte divitias congregantes , audent offerre munera Deo , quæ dicit ſe nequaquam poſſe ſuſcipere , lacrymis eorum , qui vaſtati B ſunt , & fletu , ac gemitibus prohibitum , & congruere locum iſtum illi teſtimonio : *Honora Deum ex juſtis tuis laboribus* (Prov. 3. 9.) . Sed & iſtum ſenſum interſerunt , eos qui propter rei familiaris amiſſionem , & interitum liberorum , & naufragium , & cætera quæ ad damnum pertinent rerum ſæcularium , vertuntur in fletus , & totos ſe tradunt planctui , & gemitibus : nec animi robore , & ſpe in Deum , & præmiis fu- C turorum cuncta contemnunt : etiamſi dirigant ad Deum orationem , non ſuſcipi ab eo , quia indecoris & incongruis viro planctibus deturpentur . Hoc autem quod ſequitur : *Quia Dominus teſtificatus eſt inter te , & uxorem pubertatis tuæ* , ſive *adoleſcentiæ quam tu deſpexiſti : & hæc eſt * particeps tua , & uxor pacti* , vel *teſtamenti tui ; & non alius fecit : & reliquiæ ſpiritus tui* , ſic interpretantur, ut uxorem adoleſcentiæ natu- D ralem dicant intelligentiam , & legem in corde perſcriptam , quæ omnibus hominibus inſita eſt . Unde & gentes non habentes legem Dei , ea quæ ſunt Legis , operantur . Et de hac conjuge in Proverbiis prædicari : *A Deo conjungitur uxor viro* (Ibid. 19. 14.) ; & jubemur ut de noſtris aquis bibamus & fontibus : nulluſque in potando ſit particeps , & ut lætemur cum uxore adoleſcentiæ noſtræ . Hæc uxor impellit etiam incredulos dicere : *Deus judicet , & Deus* E *videat* (Judic. 7. 13.) : & ipſi cuncta inter me & te dijudicanda permitto , de qua & Eccleſiaſtes loquitur : *Et vive vitam cum muliere quam dilexiſti omnibus diebus* [a] *vanitatis tuæ , qui tibi dati ſunt ſub ſole* (Eccl. 9. 9.) . Hæc uxor reſiduum ſpiritus noſtri eſt , quia noſtro ſemper ſenſui copulatur : quæ ſi recedat a nobis , ſtatim offendimus De-

* al. pars.

A um , & operit nos noſtra impietas . Unde rurſum ingeritur : *Cuſtodite ſpiritum veſtrum* , non carnem in qua qui ſunt , Deo placere non poſſunt , non animam : *Animalis* enim *homo non recipit ea , quæ ſpiritus ſunt* ; ſed ſpiritum : *quia ſpiritus interpellat pro nobis gemitibus ineffabilibus* . (1. Cor. 2. 14. Galat. 6. Rom. 8. 16.)

(ỽ. 17.) *Laborare feciſtis Dominum in ſermonibus veſtris , & dixiſtis : in quo eum fecimus laborare ? In eo quod dicitis : omnis qui facit malum , bonus eſt in conſpectu* B *Domini , & tales ei placent : aut certe ubi eſt Deus judicii ?* LXX. *Qui provocaſtis Dominum in ſermonibus veſtris : & dixiſtis , in quo provocavimus* [b] *te ? In eo quod dicitis , omnis qui facit malum , bonus eſt in conſpectu Domini , & in his ſibi complacet ; & ubi eſt Deus juſtitiæ ?* Hunc locum plenius ſeptuageſimus ſecundus Pſalmus exſequitur , cujus principium eſt : *Quam bonus Iſrael Deus his qui recto ſunt corde* (V. 1. & ſeqq.) *. Mei autem pene* C *moti ſunt pedes : pene effuſi ſunt greſſus mei : Quia zelatus ſum ſuper iniquis , pacem peccatorum videns : Quia non eſt reſpectus morti eorum , & firmamentum in plaga eorum . In labore hominum non ſunt , & cum hominibus non flagellabuntur* . Ac deinde : *& dixi , ergo ſine cauſſa juſtificavi cor meum : & lavi inter innocentes manus meas* . Reverſus ergo populus de Babylone , & videns cunctas in circuitu nationes , ipſoſque Babylonis idolis D ſervientes , abundare divitiis , vigere corporibus , omnia quæ bona putantur , in ſæculo poſſidere ; ſe vero qui * habeat notitiam Dei , ſqualore , inedia , ſervitute coopertum , ſcandalizatur & dicit : Non eſt in rebus humanis providentia , omnia caſu feruntur incerto , nec Dei judicio gubernantur , quin potius * mala ei placent , & bona diſplicent : aut certe ſi Deus cuncta dijudicat , ubi eſt illius æquum juſtumque judicium ? Iſtiuſmodi quæſtionem E mens incredula futurorum quotidie ſuſcitat Deo , & quum viderit iniquos potentes , ſanctos humiles in los rebus omnibus affluere , nos ne ea quidem quæ ad victum neceſſaria ſunt , habere ; & interdum ſurdis auribus cæciſque oculis , & omni parte membrorum ulceribus , & infirmitate depreſſos , qualis in Evangelio Lazarus legitur , qui ante fores divitis (Luc. 16.) purpu-

* al. habebat.

* al. mali & boni.

Mens futurorum incredula quam Deo quæſtionem quotidie ſuſcitat.

[a] Olim erat *nativitatis* , cui fere concinit in Græco Aldinum exemplar νεότητος . Verum & Mss plerique omnes libri *vanitatis* ; & Græcus emendatior textus ματαιότητος : denique Hebræus הבלך , & Vulgata impreſſam lectionem probant .

[b] Regin. ms. *provocavimus eum* , juxta Græcum , παρωξύναμεν αὐτόν , pro quo tamen σε , *te* præfert Aldinus codex .

purpurati, desiderabat micis, quæ abjiciuntur de mensarum reliquiis, inopem animam sustentare; divitem vero tantæ feritatis & crudelitatis, ut non misereatur homo hominis, cujus etiam canum lingua miseretur, non intelligentes tempus judicii, nec vera bona illa esse, quæ perpetua sunt, dicunt: Mali ei placent, *& ubi est Deus judicii?*

Cap. III. * al. mittam.

ECce ego * *mitto Angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam: & statim veniet ad Templum suum dominator quem vos quæritis; & Angelus testamenti quem vos vultis.* LXX. *Ecce ego mittam Angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam: & subito veniet ad Templum suum Dominus quem vos quæritis, & Angelus justitiæ quem vos vultis.* Hoc interpretatus est Dominus in Evangelio de Joanne Baptista, dicens: *Iste est de quo scriptum est: Ecce ego* [a] *mittam Angelum meum ante faciem tuam, & præparabit viam tuam coram me;* nec eisdem usus est verbis, quæ LXX. Interpretes transtulerunt. Marcus quoque Evangelista duo testimonia Malachiæ, & Isaiæ sub unius Prophetæ sermone contexens ita exorsus est: *Initium Evangelii Jesu Christi, sicut scriptum est in Isaia Propheta: Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam.* Hoc licet verbis aliis in Malachia legimus. Quod autem sequitur: *Vox clamantis in deserto, parate viam Domini; rectas facite semitas ejus,* ab Isaia Propheta dicitur: statimque utrumque testimonium de quo dicatur, exponens: *Fuit*, inquit, *Joannes in deserto, baptizans, & prædicans Baptismum pœnitentiæ, in remissionem peccatorum.* Sed & Evangelistæ vaticinium Prophetarum super Joanne interpretati sunt, quumque in sensu consentiant, in verbis discrepant. Pro eo enim quod LXX. transtulerunt: *Rectas facite semitas Dei nostri*, Marcus Lucasque dixerunt: *Rectas facite semitas ejus.* Joannes autem: *Dirigite*, ait, *viam Domini.* Ex quo perspicuum est, Apostolos, & Evangelistas, & ipsum Dominum Salvatorem non LXX. Interpretum auctoritatem sequi, qua Hebrææ linguæ habentes scientiam, non indigent; sed ex Hebræo transferre quod legerint: non curantes de syllabis punctisque verborum; dummodo sententiarum veritas transferratur. Quod quidem & in pluribus locis eos fecisse docuimus, & maxime in eo libro qui a nobis inscriptus est, *de optimo genere interpretandi*, multis simul testimoniis approbatum est. Hoc ergo quod dicitur: *Ecce ego mitto Angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam*, ex persona Christi dicitur, quod Joannem miserit in deserto Judææ prædicare Baptismum pœnitentiæ, in remissionem peccatorum. Quod autem sequitur: *Et statim veniet ad Templum suum dominator quem vos quæritis, & Angelus testamenti quem vos vultis*, ita de se quasi de altero loquitur, juxta consuetudinem Scripturarum. Nullisque dubium est quin Dominator iste salvator sit, qui Creator est omnium, & Angelus testamenti, & magni consilii Angelus appellatur. Alii vero hoc quod dicitur: *Ecce ego mitto Angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam*, ex persona Patris dictum putant: & quod sequitur: *Statim veniet ad Templum suum dominator quem vos quæritis, & Angelus testamenti quem vos vultis*, de Domino Salvatore ab eo dictum intelligunt. Præparat autem viam Joannes, & rectas facit semitas Dei nostri in cordibus credentium, in quibus propter pravitatem, & incredulitatem, prius Deus ambulare non poterat. Templum autem vel Ecclesiam interpretantur, vel unumquemque credentium in Ecclesia: *Ædificamini domos spirituales, sacerdotium sanctum: offerentes spirituales victimas, & acceptabiles Deo per Christum Jesum.* Eos vero qui crediderint: *Nescitis quod Templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis?* Judæi hoc quod dicitur: *Ecce ego mitto Angelum meum*, de Elia Propheta dictum intelligunt, & quod sequitur: *Statim veniet ad Templum suum dominator quem vos quæritis; & Angelus testamenti quem vos vultis*, referunt ἠλειμμένον, hoc est, *Christum* suum, quem dicunt ultimo tempore esse venturum. Sed miror quomodo eos rerum exitus non doceat veritatem. Quod enim Templum suum

Matt. 11. 10. a

Marc. 1. 2.

Isai. 40. 3.

Marc. 1. 4.

Dominus & Apostoli non sequuntur auctoritatem LXX. Interpretum; sed ex Hebræo transferunt.

Epist. ad Pammachium.

Consuetudo Scripturarum.

1. Petr. 2. 5.

1. Cor. 3. 16.

[a] Mutat Victorius ex ipso Matthæi textu, *mitto*, pro *mittam*, & *qui præparabit*, pro *& præparavit*: denique, *coram te*, pro *coram me*. Alioquin, ait, iisdem fere verbis cum Septuaginta usus fuisset Evangelista, quod factum negat Hieronymus. Nec imus inficias, ita in Matthæi Græco legi; verum Hieronymiani mss nihil heic ab impressa lectione discordant, quam tametsi non moveas, satis abunde est, in quo differat a Septuaginta.

suum inveniet dominator, quod usque ad fundamenta destructum est, aut si ab alio exstruendum est antequam Christus adveniat, quid Christus eorum amplius facturus est, quum ab alio restituta sint omnia? Dominus noster in Evangelio Eliam Prophetam, Joannem Baptistam interpretans loquitur: *Si vultis scire, ipse est Elias qui venturus est*, de quo & hic idem Propheta quem nunc disseruimus, scribit in fine: *Ecce ego mitto vobis Eliam Prophetam, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis*. Quomodo autem Elias Joannes sit, dedit nobis viam intelligentiæ, in virtute & spiritu Eliæ eum venisse, commemorans.

Mat. 11. 14. — Infra 4. 5.

V. 2. & seqq. *Ecce venit, dicit Dominus exercituum, & quis poterit cogitare diem adventus ejus? Et quis stabit ad videndum eum? Ipse enim quasi ignis conflans, & quasi erba fullonum. Et sedebit conflans, & emundans * quasi argentum, & purgabit filios Levi, & colabit eos quasi aurum & quasi argentum: & erunt Domino offerentes sacrificia in justitia. Et placebit Domino sacrificium Juda, & Jerusalem, sicut dies sæculi, & sicut anni antiqui. Et accedam ad vos in judicio, & ero testis velox maleficis & adulteris, & perjuris, & qui calumniantur mercedem mercenarii, viduas & pupillos, & opprimunt peregrinum: nec timuerunt me, dicit Dominus exercituum. Ego enim Dominus, & non mutor.* LXX. *Ecce * veniet, dicit Dominus omnipotens, & quis sustinebit diem introitus ejus? aut quis ferre poterit ut aspiciat eum? Quia ipse ingreditur quasi ignis conflatorii, & quasi herba lavantium: & sedebit conflans & emundans sicut argentum, & sicut aurum, & emundabit filios Levi, & fundet eos sicut aurum & sicut argentum, & erunt Domino offerentes hostias * in justitia: & placebit Domino sacrificium Juda & Jerusalem, sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus. Et, accedam ad vos in judicio, & ero testis velox super maleficos, & super adulteros, & super eos qui jurant in nomine meo mendaciter. Et qui fraudant mercede mercenarios, & opprimunt per potentiam viduas, & percutiunt pupillos, & pervertunt judicium advenæ, & qui non timent me, dicit Dominus omnipotens: quoniam ego Dominus Deus vester, & non mutor.* Supra legimus motam Domino quæstionem ab his qui dicunt: Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, & tales ei placent, aut certe si displicent, ubi est Deus judicii? hoc est, ubi est justitiæ veritas? Ad quam dissolvendam Domini sermo respondit: Mittam Angelum meum, qui præparabit viam meam, & veniet ad Templum suum dominator quem vos quæritis, qui judex est veritatis, de quo dicitur in Psalmo: *Deus, judicium tuum regi da: & justitiam tuam filio regis. Non enim Pater judicat quemquam; sed judicium omne dedit Filio*. Et ille est Angelus testamenti quem vos quæritis, cui mala non placent, qui personam in judicio non accipit, qui nulla nec misericordia, nec severitate mutatur: *Calix enim in manu Domini vini meri plenus mixto, & inclinavit ex hoc in hoc*, id est, misericordia justitiam temperat, & justitia misericordiam. Iste igitur statim & velociter veniet ad Templum suum, id est, Ecclesiam. *Et quis poterit cogitare diem adventus ejus?* Si cogitare præ potentia majestatis ejus nemo potest, ferre quis poterit? Et quis stabit ad videndum eum, hoc est, quis eum poterit lippientibus [a] & cæcutientibus oculis in sua claritate conspicere, qui est sol justitiæ, & in cujus pennis est sanitas? Ipse veniet quasi ignis conflans, & quasi herba fullonum: Ignis enim in conspectu ejus ardebit, & in circuitu ejus tempestas valida. Tunc vocabit cælum desuper, & terram ut dijudicet populum suum, flumina ignis [b] trahent ante eum, peccatores quosque volventia. Ignis autem dicitur Dominus, & ignis consumens, ut ligna nostra, fœnum, stipulamque comburat. Et non solum ignis; sed & herba fullonum, quæ Hebraice BORITH appellatur, & LXX. ποάν id est, herbam fullonum, vertunt. Ipse his qui peccant graviter, ignis conflans est, atque consumens: qui autem levia peccata committunt, herba fullonum, ut lotis munditiam restituat, secundum illud

* Vulg. tacet *quasi*. — * al. *venit*. — * al. *justitia*.

Ps. 71. 1. — Joan. 5. 22. — Coloss. 3. 1 — Ps. 74. 9. — a — Inf. 4. — Ps. 49. — b — Deut. 4. — בורית

a Regin. ms. *lippientibus oculis, & cæcis mentibus in una claritate* &c.

b In eodem ms. *trahentur*. Victorius, Alludi, inquit, reor ad illud Danielis 7. ὁ θρόνος αὐτοῦ φλὸξ πυρός: οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον: ποταμὸς πυρὸς εἷλκεν ἐκπορευόμενος ἔμπροσθεν αὐτοῦ. *Thronus ejus flamma ignis. Rota ejus ignis ardens: Fluvius ignis trahebat egrediens a facie ejus*. *Trahebat*, inquit Hieronymus, *peccatores quosque, flammis eos involvens*.

Isai. 4.4. illud quod scriptum est in Isaia: *Lavabit Dominus sordes filiorum & filiarum Sion, & sanguinem emundabit de medio eorum, spiritu judicii, & spiritu combustionis.* Qui sordes habent, spiritu judicii indigent, ut laventur: qui sanguine pleni sunt, spiritu combustionis, ut sanguis qui in eis extrinsecus litus est, auferatur. Et sedebit conflans & emundans sicut argentum, ut secundum Ezechielem, quidquid in auro no-
Ezech. 22. stro & argento, id est, sensu & eloquio, ære, stanno, ferro, plumboque commixtum est, in camino Domini percoquatur, ut purum aurum remaneat, & argentum. Unde & Domi-
Luc. 12.49. nus in Evangelio loquitur: *Ignem veni*
* al quem. *mittere super terram, & * quam volo ut*
1. Petr 4.17. *ardeat*; Et purgabit filios Levi. *Tempus est enim ut judicium incipiat a domo*
Ezec. 9.6. *Dei*. Et alibi scribitur: *A sanctis meis incipite*. In filiis autem Levi: omnem sacerdotalem intellige dignitatem. Si autem Sacerdotes purgandi sunt & colandi, ut purum aurum remaneat & argentum, quid de cæteris est dicendum? Qui quum emundati fuerint & colati, tunc offerent Domino justa sacrificia, & placebit sacrificium eorum, quod offerunt pro Juda, & Jerusalem, hoc est, pro his qui Dominum confitentur, & pacem ejus mente conspiciunt, *sicut dies sæculi, & sicut anni antiqui*; ut quomodo in principio placuerunt Deo, sic post peccatum & pœnitentiam placere incipiant, quum omni fuerint peccatorum sorde
Quanta formido judicio. purgati. *Et accedam*, inquit, *ad vos in judicio, & ero testis velox*. Quanta formido judicii, quum ipse sit testis & judex. Testis est autem cunctis maleficis & adulteris, hæc enim crimina perpetrantur occulte, & ideo proferuntur in medium, ne diu lateant. Post maleficos ponuntur adulteri: post adulteros perjuri: post perjuros, qu calumniantur mercedem mercenarii, & nolunt reddere pro operis labore quod debent. Viduas quoque & pupillos, subauditur calumniantur, & opprimunt peregrinum & alienigenam, vel certe Catechumenum, qui necdum in civitate Christi civis effectus est. Et si ista universa non fecerint, sufficit eis solum crimen ad
Levia non sunt peccata perjurium &c. pœnam, quod non timuerunt Dominum. Nequaquam igitur levia putemus esse peccata perjurium & merce-

A dem non reddere laboranti, & calumniari viduam & pupillum, & opprimere alienigenam & peregrinum: quæ maleficio & veneficiis, & adulterio comparantur. Hæc & juxta Historiam, & juxta Tropologiam intelligimus, ut quod eo tempore dicebatur ad principes Judæorum, nunc dicatur ad principes Ecclesiarum. Quodque sequitur: *Ego Dominus & non mutor*, idcirco ponit, Rom. 2.
quia supra dixerat: *ipse quasi ignis con-*
B *flans, & quasi herba fullonum*, ne putemus eum divinitatis mutare naturam, quum pro pro nobis aut Angelus, aut ignis, aut BORITH nominatur.

Et vos, filii Jacob, non estis consum- V. 6.
ti. A diebus enim patrum vestrorum recessistis a legitimis meis, & non custodistis. LXX. *Et vos, filii Jacob, non recessistis a peccatis patrum vestrorum, declinastis a legitimis meis, & non custodistis.* Supra dixerat: Ero testis velox maleficis, &
C adulteris, & perjuris, & qui calumniantur mercedem mercenarii, viduas & pupillos, & opprimunt peregrinum, nec timuerunt me, dicit Dominus exercituum. Justumque judicem esse se dicens: quod non accipiat personam in judicio, intulit: *Ego Dominus & non mutor*. Et est sensus: Vos per maleficia, & adulteria, & perjuria, & calumnias, & violentiam quotidie mutamini, ego in judicio nulla persona-
D rum varietate commutor. Quumque severum, & justum judicem esse me fatear, o filii Jacob: tamen non estis tormentorum diversitate consumpti, juxta illud quod scriptum est in Jeremia: *Sine caussa percussi filios vestros, disciplinam non recepistis*: nec hoc nu- Jer. 2.30.
per facitis, nec semel, ut erroris mereamini, veniam, sed hæreditariam habis impietatem, ex diebus patrum vestrorum a legitimis meis recedendo, &
E non custodiendo quæ præcepi, Filios autem Jacob secundum ἀναγωγὴν supplantatoris, & germani primitiva rapientis, qui non recedant a peccatis patrum suorum, & declinent a legitimis, & non custodiant quæ præcepta sunt, intelligamus eos qui in Ecclesia constituti non recedunt a vitiis, & falsum sibi religionis Christianæ nomen assumunt.

Revertimini ad me, & revertar ad vos, V. 7. 8.
dicit Dominus exercituum. Et dixistis, & seqq.
in quo revertemur? Si affiget homo Deum, quia vos configitis me? Et dixistis: In

a quo [a] *confiximus te? in decimis & primitivis*. * Vulg. Et in. * *In penuria vos maledicti estis, & me vos confixistis, gens tota. Inferte omnem decimam in horreum, & sit cibus in domo mea, & probate me super hoc, dicit Dominus: si non aperuero vobis cataractas cæli, & effudero vobis benedictionem usque ad abundantiam. Et increpabo pro vobis devorantem, & non corrumpet fructum* * al. vinea. * *terræ vestræ, nec erit sterilis vinea in agro, dicit Dominus exercituum. Et beatos vos dicent omnes gentes: eritis enim vos terra desiderabilis, dicit Dominus exercituum.* LXX. *Revertimini ad me, & revertar ad vos, dicit Dominus omnipotens. Et dixistis, in quo revertemur? Si supplantat homo Deum, quia vos supplantastis me? Et dixistis: in quo supplantavimus te? quia decimæ & primitiæ vobiscum sunt, & vos videntes respicitis, & me vos* * al. supplantastis. * *supplantatis: annus impletus est, & intulistis fructus in thesauros, & erit rapina in domibus vestris. Revertimini ergo in hoc, dicit Dominus omnipotens: Nisi aperuero vobis cataractas cæli, & effudero vobis benedictionem meam usque dum sufficiat, & dividam vobis cibos, & non disperdam fructum terræ vestræ, & non infirmabitur vinea vestra in agro, dicit Dominus omnipotens: & beatos vos dicent omnes gentes, quia eritis vos* b [b] *terra voluntaria, dicit Dominus omnipotens*. Et in principio diximus, Malachi Prophetam Ezram Sacerdotem debere intelligi; omniaque quæ in illius scribuntur historia, in hoc quoque volumine contineri: & nunc dicimus, temporibus ejus & Neemiæ (quos simul vixisse manifestum est) famem fuisse gravissimam, & ob famem seditionem, & pauperes rerum necessitate compulsos, filios suos & filias, & omnem possessionem, universamque substantiam vendidisse. Denique dicunt: Neem. 5. 2. & seqq. *Filii nostri, & filiæ nostræ multæ sunt nimis, accipiamus pro pretio eorum frumentum, & comedamus & vivamus. Et erant qui dicerent: Agros nostros & vineas, & domos nostras apponamus, & accipiamus frumentum in fame. Et iratus sum*, inquit Ezras, *nimis quum audissem clamorem eorum secundum verba hæc: cogitavitque cor meum mecum, & increpavi optimates & magistratus*, & reliqua. Famis igitur tempore annona carissima, in tantum, ut suos filios vendere cogerentur, & hi qui parum habebant, & qui in horrea multas fruges congesserant, pro necessitate vel pro pretii magnitudine Levitis decimas nolebant reddere, qui non habebant partem in hæreditate Judææ; sed primitiæ & decimæ erant hæreditas eorum. Quod ne putetur nostrum esse, ponamus Ezræ testimonium: *Et ego cognovi*, inquit, Neem. 13. 10. & seqq. *quoniam partes Levitarum non fuissent datæ, & fugisset unusquisque in regionem suam de Levitis, & de cantoribus, & de his, qui ministrabant: & egi caussam adversum magistratus, & dixi: Quare dereliquimus domum Dei? Et congregavi eos, & feci stare in stationibus suis. Et omnis Juda apportabat decimas frumenti vini & olei in horrea, & constituimus super horrea Selemiam Sacerdotem, & Sadoch scribam*, & cætera. Audivimus Ezræ historiam, nunc Prophetæ verba repetamus, diligentius intuentes an prophetia historiaque concordent. Quando dicitur: Revertimini ad me, & ego revertar ad vos, dicit Dominus omnipotens, quos hortatur ut redeant, perspicuum est a Domino recessisse. Et vide clementiam Domini, par pari repromittit, ut in qua mensura mensi fuerint, rementiatur eis. Matt. 7. 1. Et sicut in Levitico scribitur: Lev. 26. 27. 28. *Si ambulaveritis ad me perversi, & ego ambulabo contra vos furore perverso*. Sic & nunc populum cohortatur ad reditum, ut ipse quoque ad eos redeat. Qui non intelligentes se a Domino recessisse, impudenter interrogant: *In quo revertemur?* Et dicunt: Quando enim recessimus, ut merito redire cogamur? Dominus respondit: *Si* * al. affigit. * *affiget homo Deum, quia vos configitis me?* Verbum Hebraicum, c [c] quod scribitur HAJECBA (היקבע), LXX. interpretati sunt *si supplantat*: pro quo Aquila, & Symmachus, & Theodotio posuerunt, *si fraudat*, ut sit sensus: Si fraudat homo Deum, quia vos * fraudastis me? * al. fraudatis. Et revera secundum historiæ ordinem, quia decimas & primitias Levitis populus non reddebat, seip-

[a] Antea erat *configimus*, & *primitiis*, & *configitis*: quæ verba Regin. ms. juxta Vulgatam castigat, *confiximus*, & *primitivis*, & *confixistis*. Mox quoque legebatur, *in horreum meum*, pro quo Regin. ms. tantum habet *in horrea*. Nos *meum* induximus post Victorium, quod verbum nedum in illo ms. sed neque in Hebraico aut Vulgata Editione sit.

[b] Hinc quoque *ut* voculam amovimus, eodem ms. Græcoque textu suffragantibus.

[c] Hæc verba, *quod scribitur*, Victorius tacet.

A seipsum fraudem, dicit Dominus, sustinere, cujus ministri fame [a] coacti, & penuria Templum deseruerint. Si enim per alios visitatur in carcere, & ægrotus suscipitur, & esuriens sitiensque cibum accipit atque potatur, cur non in ministris suis ipse decimas accipiat, & si non dentur, parte sua ipse privetur? Hoc quod diximus HAJECBA, lingua Syrorum & Chaldæorum interpretatur, *si affiget*: unde & nos ante annos plurimos ita vertimus, magis ad mysterium Dominicæ passionis, in qua homines crucifixerunt Deum, quam ad decimas ac primitias ([b] quibus visitatur in carcere, & ægrotus suscipitur, & esuriens sitiensque cibum accipit, atque potatur) scripta referentes. Quærat prudens Lector quomodo nostra interpretatio cum his congruat, quæ sequuntur: *In decimis & primitiis*, & videat an possimus hæc dicere: *Ut me affigeretis cruci*: ut sceleratas manus injiceretis Deo vestro, multarum ante rerum meditatione fecistis, subtrahendo decimas & primitias, non dico Sacerdotibus meis & Levitis, sed mihi, qui eas per Moysen jussi * dari. Hoc de verbo uno a nobis dictum sit, Lectoris arbitrio intelligentiæ judicium relinquentibus; nunc sequamur ordinem prophetiæ. Quia mihi non reddidistis decimas & primitias, idcirco in fame & penuria maledicti estis, & vos me supplantatis, sive fraudatis atque privatis, gens tota. Pro *gente*, quæ in Hebraico scribitur AGGOI, *annum* [c] Septuaginta interpretati sunt ἔτος pro ἔθνος. Et est sensus. Ecce annus expletus est, & nihil in meos thesauros, sed in vestra horrea comportastis: Et pro decimis & * primitivis, quæ parva erant, si a vobis darentur, ubertatem possessionum vestrarum, & omnem frugum abundantiam perdidistis. Ut autem sciatis, me hoc irascente perfectum, quia fraudastis me parte mea, hortor vos, atque commoneo, ut inferatis decimas in horrea, hoc est, in thesauros Templi, & habeant Sacerdotes atque Levitæ, qui mihi ministrant, cibos: & probate me, si non tantas pluvias effundero, ut cataractæ cæli apertæ esse credantur. *Et effundam vobis benedictionem usque ad abundantiam*. Verbum effusionis, nomen largitatis ostendit. Sed fieri potest ut agros irrigantibus pluviis, sit quidem fertilitas; verum aut locusta [b] aut bruchus, aut erugo aut eruca destruant, & labores hominum pereant; propterea jungit & dicit: *Et increpabo pro vobis devorantem*, locustam videlicet, & reliqua quæ diximus: & non corrumpet fructum terræ vestræ. Vinea quoque implebit torcularia, & cunctæ per circuitum nationes mirabuntur fertilitatem terræ vestræ, intantum ut omnes in ea habitare desiderent, & abundantia rerum omnium cunctis gentibus sitis exemplo. Quod de decimis primitiisque diximus, quæ olim dabantur a populo Sacerdotibus ac Levitis, in Ecclesiæ quoque populis intelligite, quibus præceptum est, non solum decimas dare & primitias; sed & vendere omnia quæ habent, & dare pauperibus, & sequi Dominum Salvatorem. Quod si facere nolumus, saltem Judæorum imitemur exordia, ut pauperibus partem demus ex toto, & Sacerdotibus ac Levitis honorem debitum deferamus. Unde dicit & Apostolus: *Honora viduas, quæ vere viduæ sunt*: & Presbyterum duplici honore honorandum, maxime qui laborat in verbo & doctrina Dei. Quod qui non fecerit, Deum fraudare & supplantare convincitur, & maledicitur ei in penuria rerum omnium: ut qui parce severit, parce & metat; & qui in benedictione seminaverit, in benedictionibus fructus colligat abundanter. Si quando fames & penuria, & rerum omnium egestas opprimunt mundum: sciamus hoc ex Dei ira descendere, qui in pauperibus, si non accipiant eleemosynam, fraudari se loquitur, & sua * portione privari. Possumus * decimas & primitias & sic interpretari: Si quis doctus & eruditus * in Lege Dei, potest cæteros erudire, non debet suæ assignare prudentiæ, ingenioque quod possidet: sed gratias agat pri-

Marginal notes: In sua versione attendebat mysterium Dominicæ passionis. — Exod. 23. — * al. dare. — הגוי — * al. primitiis. — Verbum effusionis ostendit nomen largitatis. — Matth. 19. — Marc. 10. — 1. Tim. 5. 3. — 2. Cor. 9. — Fames & penuria ex ira Dei descendunt. — * al. possessione. — * al. Legem

[a] Regin. ms. *fame cotidie acti, & penuria* &c.

[b] Malim utique ad ejusdem ms. fidem, tribus versibus, quos parenthesi inclusimus, hinc amotis, utpote qui orationis rectam perturbant seriem, videnturque omnino scribarum errore totidem verbis ex paulo superiori contextu repetiri, continuo legi, *ad decimas & primitias, quæ sunt scripta, referentes*.

[c] Liquet ex Græcarum vocum, ἔτος, & ἔθνος, similitudine, non ipsos LXX. Interpretes falsos in interpretando esse, qui שנה legerint pro הגוי, quæ duæ voces inter se immane differunt: sed potius Græci codicis descriptores ἔτος pro ἔθνος perperam posuisse.

[d] Concinnius fere & brevius in Regin. ms. *aut locusta veniat, aut bruchus, aut eruca, & labores hominum* &c.

primum Deo, qui cuncta largitur; deinde Sacerdotibus ejus ac magistris, a quibus doctus est. Si enim non egerit gratias, sed sibi scientiam vendicaverit, in penuria maledicetur. Quod si intelligens largitorem Deum, & his agens gratias per quos a Deo eruditus est, humiliaverit se, & in horreum Dei intulerit cibos, hoc est, Scripturæ sanctæ alimenta in Ecclesia populis ministraverit: statim aperientur super eum cataractæ cæli, & effundetur pluvia spiritualis, & mandabit Deus nubibus suis, ut pluant super eum imbrem, & abundantia rerum omnium perfruetur, & increpabit etiam pro eo devorantem, contrarias scilicet fortitudines, & labor ipsius afferet fructum, & consequetur illud quod scriptum est: *Beatus qui in aures loquitur audientium*. Levabit quoque oculos suos, & videbit regiones, quoniam jam albæ sunt ad metendum: & colliget fructus in vitam æternam. Nec erit sterilis vinea in agro ejus, ille qui dicit in Evangelio: *Ego sum vitis*. Et qui loquitur per Prophetam: *Ego te plantavi vineam frugiferam, omnem veram*; & tantam (per humilitatis confessionem, & gratiarum actionem in Deum, ac magistros Ecclesiæ ejus) beatitudinem consequetur ut omnes beatum illum dicant gentes, & in terra ejus atque doctrina habitare desiderent, qui illum in Ecclesia audierint disputantem.

Nihil ingenio tribuendum, sed Deo gratiæ agendæ &c.

Eccl. 25.

Joan. 4.

Joan. 15. 1.
Jer. 2. 21.

V. 13. 14. & 15. *Invaluerunt super me verba vestra, dicit Dominus, & dixistis: quid loquuti sumus contra te? Dixistis, vanus est qui servit Deo, & quod emolumentum, quia custodivimus præcepta ejus, & quia ambulavimus tristes coram Domino exercituum? Ergo nunc beatos dicimus arrogantes, siquidem ædificati sunt facientes impietatem: & tentaverunt Deum, & salvi facti sunt.* LXX. *Ingravastis super me verba vestra, dicit Dominus. Et dixistis, in quo loquuti sumus contra te? Et dixistis, vanus est qui servit Deo: & quid amplius, quia custodivimus mandata ejus, & quia ambulavimus supplices ante faciem Domini omnipotentis? Et nunc nos beatos dicimus alienos, & ædificantur omnes qui faciunt iniquitatem, & restiterunt Deo, & salvi facti sunt.* Prius dixerat: Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris, & dixistis, in quo eum fecimus laborare? In eo quum diceretis: Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, & tales ei placent: aut certe ubi est Deus judicii? nunc idem plenius reperit: Populus enim qui de Babylone reversus videbatur Dei habere notitiam, & observare legem, & intelligere peccatum suum, & pro peccato offerre victimas, decimas reddere, observare sabbathum, & cætera quæ Dei Lege præcepta sunt, cernens cunctas in circuitu nationes rebus omnibus abundare, se in penuria, & fame, & miseria constitutum, scandalizabatur ad singula, atque dicebat: Quid mihi prodest, quia unum & verum Deum colo, abominor idola, & compunctus conscientia delictorum, ante Deum tristis incedo? Quem locum ut supra diximus, septuagesimus & secundus Psalmus plenius latiusque prosequitur. Unde Propheta, qui est medicus spiritualis, medetur cunctis vulneribus, & verba blasphemiæ in Creatorem recidere contestatur, & dicit ex persona Dei: Invaluerunt super me verba vestra, sive ingravata sunt: etenim juxta Zachariam, iniquitas sedet super talentum plumbi: & quod contra Deum dicitur, gravi blasphemiarum mole deprimitur. Qui non intelligentes verba gravissima, & blasphemiam suam, interrogant, quid loquuti sumus contra te? Quibus respondit Dominus: Dixistis, Vanus est qui servit Deo, & quod emolumentum, quia custodivimus præcepta ejus? In præsenti sæculo mercedem pro Dei exigunt servitute, ideo non recipiunt. Et quia ambulavimus tristes coram Domino, juxta illud quod scriptum est in Psalmis: *Tota die tristis ingrediebar*. Beatos igitur dicimus arrogantes, qui superbiunt contra Deum, & impia blasphemiarum verba jaculantur. Si quidem ædificati sunt, & post scelera atque blasphemias prosperis omnibus perfruuntur. Tentaverunt Deum, sive, restiterunt Deo, & salvi facti sunt. Salutem, felicitatem præsentis sæculi putant: & idcirco decipiuntur erroribus. Hæc & de hæreticis Marcione & Valentino, & cæteris, qui vetus non recipiunt Testamentum, & contra Creatorem mundi loquuntur, intelligere possumus, quod proficiant in impietate sua, & multos sceleris socios habeant: [a] ad quos scandali-

Zach. 5.

Qui in præsenti sæculo mercedem pro Dei servitute exigunt, non recipiant.

Ps. 37. 7.

Marcion & Valentinus.

[a] Reginæ ms. *a quibus scandalizati*: & paulo post, *Propheta verba contexit*.

dalizati, qui in Ecclesia perseverant, & ignorantes caussas judicii Dei, Prophetæ verba contexunt.

℣. 16. *Tunc loquuti sunt timentes* * *Deum, unusquisque cum proximo suo.* LXX. *Hæc loquuti sunt, qui timent Dominum, unusquisque ad proximum suum.* Juxta Hebræos ita intelligendum est: illis de Dei judicio blasphemantibus, qui timent Deum ad invicem sunt loquuti, quod retributio bonorum vel malorum, non sit in præsenti & brevi sæculo, sed in futuro & æterno; & quod homo non possit Dei scire judicia, & de illius æquitate ac justitia disputare; & cætera quæ debet justus cum justo loqui. Nec dixit, quæ sint loquuti; sed ex eo quod intulit: *Tunc loquuti sunt timentes Deum, unusquisque cum proximo suo*, intelligere debemus ea loquutos timentes Deum, quæ omnium Scripturarum vocibus continentur. Juxta LXX. vero εἰρωνικῶς legendum, & pressa voce, ut dicamus: Hæc sunt loquuti, qui timent Dominum, unusquisque ad proximum suum: hoc est, qui frustra jactitant & dicunt, quod emolumentum, quia custodivimus præcepta ejus, & ambulavimus tristes coram Domino? si enim timerent Dominum, ista non dicerent.

* Vulg. Dominum.

℣. 17. & 18. *Et attendit Dominus, & audivit, & scriptus est liber monumenti coram eo timentibus Dominum, & cogitantibus nomen ejus. Et erunt mihi, ait Dominus exercituum, in die qua ego facio, in peculium, & parcam eis, sicut parcit vir filio suo servienti sibi. Et convertimini, & videbitis quid sit inter justum, & impium: & inter servientem Deo, & non servientem ei.* LXX. *Et attendit Dominus, & audivit, & scripsit librum monumenti in conspectu suo his qui timent Dominum,* * *& qui reverentur nomen ejus. Et erunt mihi, dicit Dominus omnipotens, in die qua ego facio, in acquisitionem, & eligam eos sicut eligit homo filium suum qui servit ei: &* [a] *convertimini, & videbitis quid sit inter justum, & iniquum, & inter servientem Deo, & eum qui non servit ei.* Hæc justis loquentibus, & timentibus Deum, singulis cum proximo suo, qui verba blasphemiæ, nec audire voluere nec dicere, attendit Dominus & audivit, & scriptus est liber monumenti coram eo, timentibus, & cogitantibus nomen ejus: ut quum dies judicii venerit, reddat & blasphemantibus pœnas, & timentibus præmia. Liber autem scriptus est, de quo in Daniele legimus: *Throni positi sunt, & libri aperti sunt.* Et erunt Domino exercituum in peculium timentes Dominum, in die qua judicii tempus advenerit. Pro *peculio* in Hebræo legitur [b] SGOLLA, quod Aquila περιούσιον, & cæteri περιποίησιν interpretati sunt. Timentes igitur Dominum, qui loquuti sunt cum proximo suo, & ad verba blasphemiæ responderunt, erunt in die judicii in peculium, & parcet eis: quia omnis homo sub peccato. Sive eliget eos, sicut eligere solet homo filium suum servientem sibi. In quo duplex affectus est, & pietatis in filium, & servitutis in famulum. Et tunc qui nunc blasphematis & dicitis: *Quod emolumentum, quia custodivimus præcepta ejus, & ambulavimus tristes coram Domino?* [c] ex illorum electione & beatitudine, & vestram miseriam cognoscetis, & versi in pœnitentiam, videbitis quid sit inter justum & impium, & inter servientem Deo, & non servientem ei.

* al. & verentur.

Dan. 7.10.

סגולה b

Duplex affectus Dei erga justos.

Cap. IV. *Ecce enim dies veniet, succensa quasi caminus, & erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatem, stipula: & inflammabit eos dies veniens, dicit Dominus exercituum, quæ non relinquet eis radicem & germen. Et orietur vobis timentibus nomen meum sol justitiæ, & sanitas in pennis ejus, & egrediemini, & salietis sicut vituli de armento. Et calcabitis impios quum fuerint cinis sub planta pedum vestrorum, in die qua ego facio, dicit Dominus exercituum.* LXX. *Quia ecce dies venit ardens sicut clibanus, & comburet eos, & erunt omnes alienigenæ, & universi qui faciunt iniquitatem, stipula: succendet eos dies veniens, dicit Dominus omnipotens, & non relinquetur in eis radix neque ramus. Et orietur vobis qui timetis nomen meum sol justitiæ, & sanitas in pennis ejus, & egrediemini, & salietis sicut vituli de vinculis relaxati, &* con-

a Sic habent & mss. nostri, & Græcus archetypus, ἐπιστραφήσεσθε. Antea erat, *convertar*. In Hebræo quoque *convertimini* Martian. pro *convertemini* legerat.

b Mss. nostri, *Sogolla*, heic atque alibi. Conferendus porro ipse Hieronymus in Matth. cap. 6. ad versic. *Panem nostrum supersubstantialem*: ubi, *Considerantes*, inquit, *in Hebræo, & ubicumque LXX.* περιούσιον *expresserunt, nos invenimus Sgolla* (mss. *Sogolla*) *quod Symmachus* ἐξαίρετον, *idest*, *præcipuum*, *vel* egregium *transtulit*, *licet in quodam loco*, peculiare, *interpretatus sit* &c.

c Retinuit Martianæus, *& illorum electionem, & beatitudinem*, minus recte, & contra mss. fidem, juxta quos locum Victorius antea emendaverat. Unus insuper e nostris, *& vestra miseria* legit, pro *vestram miseriam*.

al. inter. *conculcabitis iniquos, & erunt cinis * sub-ter pedes vestros, in die qua ego facio, dicit Dominus omnipotens.* Quia laborare me fecerunt impii in sermonibus suis, *Sap. 2. in fin.* & dixerunt: Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, & tales ei placent: &, vanus est qui servit Deo: &, quod emolumentum, quia custodivimus præcepta ejus, & ambulavimus tristes coram Domino exercituum? Et adversum eorum verba temeraria loquuti sunt timentes Deum, & unusquisque cum suo proximo contulerunt ea quæ ad timorem Dei pertinent: attendit Dominus & audivit, & scriptus est liber monumenti his qui timent Dominum, & cogitant nomen ejus, & quum dies venerit, habere se eos in peculium pollicetur, & parcere eis sicut parcit homo filio suo servienti sibi, pleniusque inculcat, & dicit: *Ecce dies veniet*, id est, dies judicii, quæ sanctis lux erit, & peccatoribus tenebræ: & ipsa dies erit succensa quasi caminus, sive clibanus, ut omnes impii vertantur in stipulam, & camini crementur ardoribus. Quumque eos inflammaverit atque combusserit, non relinquet in eis ullam radicem & germen malitiæ. Hoc de impiis quid in die judicii sint passuri. E-contrario dicitur quid timentibus nomen Dei eveniet: *Et orietur vobis timentibus* *al. quia.* *nomen meum sol justitiæ:* * qui vera omnia judicabit: & nec bona nec mala, nec virtutes, nec vitia latere patietur. Et sanitas erit in pennis ejus, ut sanatos per pœnitentiam portet in humeris suis, juxta id quod in Deuteronomio *Deut 22. 11.* scriptum est: *Expandens alas suas suscepit eos, & in humeris suis portavit illos.* Tunc egredientur qui nunc sæculo quasi carcere sunt inclusi, & salient quasi vituli de armento, sive quasi vituli de vinculis liberati. Unde Apostolus di- *Philip. 1. 23.* cit: *Cupio dissolvi, & esse cum Christo*, ut egrediatur & saliat sicut vitulus de vinculis liberatus, & sicut victima Domini. Nec hoc lætitiæ fine contentus est; sed calcabit impios, quum fuerint cinis. Unde & ad justos fit imprecatio: *Rom. 16. 20.* *al. conteret* *Deus autem * conterat satanam sub pedibus vestris velociter.* Abraam loquutus est ad Dominum, comparatione divinæ majestatis cinerem esse se sentiens: *Ego sum terra & cinis*; *Gen. 18. 27.* & propterea videbit solem justitiæ, & requiescet inter medios ejus cleros, atque ipso portante ad cælestia sublevabitur. Qui vero per superbiam dixit: *Ponam super sidera sedem meam, ero similis altissimo*, *Isai. 14. 13.* deducetur in terram, & erit quasi cinis sub sanctorum pedibus, quum dies Domini advenerit judicantis.

℣. 4. *Mementote legis Moysi servi mei, quam mandavi ei in Oreb ad omnem Israel præcepta & judicia.* [a] LXX. similiter. Justa meritorum in futuro erit retributio, quando superborum radicem, & germen devorans flamma consumet & comburet, & timentibus Dominum orietur sol justitiæ, & sanitas in pennis ejus. Igitur mementote legis Moysi servi mei, quam ei dedi in monte Oreb, qui est Sina, ad omnem Israel præcepta & judicia. Dicente autem Apostolo: *Scimus quia lex spiritualis est*: *Rom. 7. 14.* & beato David: *Revela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua*; *Ps. 118. 18.* & quia spiritualiter omnes cæleste manna comedebant, & universus populus Israel de eadem spirituali, & sequente eos bibebant petra, petra autem erat Christus: *1. Cor. 10. 3. 4.* qui credunt in Christo, spiritualiter debent legis præcepta servare, quæ dedit in OREB, חרב quod interpretatur, *siccitas*, per quam omnium vitiorum humor excoquitur, & ad radios solis justitiæ, libidinis rheuma siccatur. Loquutus est autem Dominus ad universum Israel, qui sensu cernit Deum, & de quibus in Evangelio dicitur: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* *Matt. 5. 8.*

℣. 5. & 6. *Ecce ego mittam vobis Eliam Prophetam, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis: & convertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum: ne forte veniam & percutiam terram anathemate.* LXX. *Ecce ego mittam vobis Eliam Thesbiten, antequam veniat dies Domini magna & illustris: qui convertet cor patris ad filium, & cor hominis ad proximum suum: ne forte veniens percutiam terram penitus.* Post Moysen (cujus mandata [b] spiritualiter docuimus esse servanda) Eliam dicit esse mittendum: in Moyse, Legem; in Elia,

[a] Verba. *LXX. similiter*, quæ passim alibi, heic quoque mss. codicum suppetiis, utpote necessaria, suffecimus.

[b] Gerohus duodecimi sæculi scriptor, in lib. *de corrupto Ecclesiæ statu*, a Balusio editus in Miscell. ex hoc Hieronymi testimonio, quod ad finem usque libri recitat, S. Doctorem inter præcipuos illius sententiæ assertores facit, qui Moysen & Eliam duos in die Domini designatos testes futuros, & cum Antichristo pugnaturos, interpretantur. Notum vero plerosque alios Patres de Elia, & Enoch intelligere. Heic interim *specialiter*, haud bene pro *spiritualiter* legit.

Elia, prophetiam significans, dicente A Abraam ad quemdam divitem purpuratum: *Habent Moysen & Prophetas, illos audiant*. Et Dominus atque Salvator transfiguratus in monte, loquentes secum habebat Moysen & Eliam in candidis vestibus, qui & dicebant ei quæ passurus esset in Jerusalem: Lex enim & omnis Prophetarum chorus Christi prædicat passionem. Igitur antequam veniat dies judicii, & percutiat Dominus terram anathemate, sive omnino, vel B subito, ut LXX. transtulerunt: hoc enim significat ἄρδην, mittet Dominus in Elia (qui interpretatur, *Deus meus*, & est de oppido Thesbi, quod *conversionem*, & *pœnitentiam* sonat) omnem Prophetarum chorum, qui convertat cor patrum ad filios, Abraam videlicet & Isaac & Jacob, & omnium Patriarcharum, ut credant posteri eorum in Dominum Salvatorem, in quem & illi crediderunt: *Abraam enim vidit diem Domini, & lætatus est*: sive cor patris ad filium, id C

Luc. 16. 29. Mar. 9.

Lex & Prophetæ Christi prædicant passionem.

Joan. 8. 56

est, cor Dei ad omnem, qui spiritum adoptionis acceperit. Et cor filiorum ad patres eorum, ut Judæi & Christiani, qui nunc inter se discrepant, pari in Christum religione consentiant. Unde dicitur ad Apostolos, qui seminarium in toto orbe Evangelii prodiderunt: *Pro patribus tuis nati sunt tibi filii*. Si enim Elias non cor patrum ad filios ante converterit, & cor filiorum ad patres eorum, quum venerit dies magnus & horribilis (magnus sanctis, horribilis peccatoribus) percutiet verus & justus judex, non cælum, nec eos qui versantur in cælo; sed terram anathemate, qui faciunt opera terrena. Judæi, & Judaizantes hæretici ante ἠλειμμένον suum Eliam putant esse venturum, & restituturum omnia. Unde & Christo in Evangelio proponitur quæstio: *Quid quod Pharisæi dicunt, quod Elias venturus est?* Quibus ille respondit: *Elias quidem veniet, & si creditis, jam venit*, in Elia Joannem intelligens.

Ps. 44. 17.

Mar. 9. 10. 12.

Explicit in Malachiam Prophetam.

Sancti Hieronymi Presbyteri Commentariorum in duodecim Prophetas Minores finis.

D. JOAN-

D. JOANNIS MARTIANÆI

MONACHI BENEDICTINI E CONGREGATIONE SANCTI MAURI

IN COMMENTARIOS S. HIERONYMI

IN

DUODECIM PROPHETAS MINORES

NOTÆ.

Col. XVII.

MAraque Legis, quæ interpretatur amaritudo. Hunc locum depravant, dum corrigere volunt Eraſmus & Marianus: neque enim fidem mſs. Codicum attendunt, ſed conjecturis propriis nimium tribuentes mutant quæquumque volunt. Legunt itaque, *Marah*, aut *Marath aqua legis, quæ interpretatur amaritudo*, &c. Nos contextum & auctoritatem mſs. ſequentes, reſtituimus
col. XXI. *Maraque legis*, &c. ut legit codex mſ. S. Cygirani: licet alii retineant *myrra* pro *mara*.

Obſitum in ipſo exitu ſcopulum. Ita legit mſ. Codex Cluniacenſis Monaſterii, quem ſequuti ſumus. Aliud exemplar S. Martini a Campis, retinet diverſam lectionem, nempe *& oppoſitum in ipſo exitu ſcrupulum*. Id ipſum legimus in mſs. codicibus S. Albini Andegavenſis & S. Cyrirani, niſi quod pro
col. 2. *ſcrupulo* legunt *ſcopulum*. Eraſmus maluit de ſuo ponere *abditum in ipſo*, &c. quod Marianus imitatur.

Poſt Achaz regnavit filius ejus Ezechias. Totum huncce locum reſtitui ex mſ. codice S. Albini An-
ibidem. degavenſis, quum depravatiſſime legatur in aliis mſs. exemplaribus & in Eraſmiana Editione.

Super Iſrael regnabat Jeroboam pronepos. Sine numero annorum legit mſ. codex Monaſterii Cluniacenſis, quem cæteris præferre non dubito, cum propter antiquitatem, tum propter elegantem ſcripturam & accuratam manum qua exſcriptus eſt. Alii legunt, *duodecimum annum ſuper Iſrael regnabat*, quod falſum eſſe Marianus oſtendit contra
col. 20. Eraſmum. Videſis eorumdem Editiones.

Licet quidam male τῇ Βαάλ & ταῖς Βααλεὶμ legant genere feminino. Omittunt articulos Græcos τῇ & ταῖς veteres editiones, quos tamen retinent
col. 22. mſs. codices, ac ſine illis ſenſus non eſt liquidus.

Hac Circumciſio & noſtri Judaizantes ad mille annorum regnum referunt. Ineptiſſime ſuo more hoc verbum *Circumciſio* mutat Marianus in *conciſionem* & pericopen, non intelligens *Judæos* vocari abs Hie-
col. 32. ronymo *Circumciſionem*, juxta conſuetudinem Apoſtoli Pauli.

Paulominus quadringenteſimus annus expletur. Dee-
col. 94. rant tantum anni 25. aut 27. ad expletionem quadringentorum annorum: unde dicit *paulominus*, *&c.*

Sepeliet eos Mamachas, in Hebræo non habetur, ſed Mamad. Nomen *Mamach* ſive *Mamachas* reſtitui in contextu Septuaginta Interpretum, ac in Commentario S. Hieronymi, apud quem vitiatum inveni propter ignorationem linguæ Hebraicæ, niſi enim hoc modo legerimus, inepta erit atque veritati contraria obſervatio S. Doctoris, qua nos docuit Septuaginta deceptos fuiſſe ſimilitudine literarum *Daleth & Caph*, ך, ד. Ergo pro *Mamad* מחמד, legerunt *Mamach* מחמך; & non *Machmas* מחמש, cum *Schin* in fine, quod elementum nullam habet ſimilitudinem cum Daleth. Porro in libro Locorum Hebraicorum, idem nomen ſcribitur Græce Μαχὸ, & Latine *Machaas*. Unde exploratum nobis eſt vocem hanc ubique apud LXX. depravatam fuiſſe; quum pure legatur in Libro Hebraicorum col. 98
Nominum, S. Hieronymi, & hic in Cap. IX Oſee.

Denique interpretatur Beelphegor, idolum tentiginis: habens in ore. Omnia corrumpunt veteres Editiones, ubi occurrit nonnulla lectionis difficultas. Hic igitur reclamantibus mſs. codicibus turpem hujuſcemodi ac falſam retinent lectionem, *Denique interpretatur Beelphegor, idolum, tentigines habens in ore, id eſt, in ſummitate pellem.* Quod quam ſit abſurde poſitum, cum ex etymologia nominis Beelphegor, tum ex conſequenti Commentario, ubi dicitur, *intraverunt ad idolum Beelphegor, quod habet in ore pellem*, manifeſte declaratur. Ergo Beelphegor non interpretatur, *tentigines habens in ore*; ſed erat idolum tentiginis, quod propter nomen בעל-פעור col. 153.
Beelphegor, interpretatur *habens in ore pellem*.

Quod Hebraice ſcribitur Dabaraeh. Legit Hieronymus more Chaldaico *Dabaraeh*, non *Devarecha*
juxta Maſſorethatum punctationem hodiernam. col. 155.

Quos alligatos forte Dominus eripuit. Ex hoc loco multa obſcuriora apud Hieronymum ſunt explananda, nam conceptis verbis aſſerit animas vinctas col. 160.
apud inferos morte Chriſti liberatas.

Apud Græcos & Hebræos, & mons appellatur, & thus. Apud Hebræos לבנון, *Lebanon* ſignificat thus & montem Libani, ſimiliter apud Græcos *Libanus*
eſt mons & thymiama: unde Hieronymus uno no- col. 167.
mine dicit appellari montem & thymiama.

Spiritualem nobis ψυλλέα exhibe. Quanta ſit depravatio hujus vocis & ſententiæ Hieronymi, vix poterit mente comprehendere, qui eam oculis viderit in antiquis editionibus Eraſmi & Mariani, qui abſurdiſſimum oſtendunt S. Hieronymum legentes Ψηφιστὴν, id eſt, *ſuffragatorem*, vel *calculatorem*, non ψυλλέα, hoc eſt, *Pſyllum* juxta fidem omnium MSS. Codicum. Sunt autem Pſylli populi Libyæ in Africa, a Pſyllo rege dicti, quibus eſt virus ingenitum exitiale ſerpentibus, & cujus odore eos poſſunt ſopire. Vide Plin. lib. 7. Cap. 2. Scribit porro Plutarchus in Catone, eumdem Catonem per deſerta Libyæ iter facientem, ſecum Pſyllos duxiſſe, qui morſibus ſerpentum mederentur, ore trahentes venenum, & ipſos ſerpentes cantibus mitigantes. Totum hunc locum reſpicit S. Doctor, qui in Pammachio ſpiritualem cupit habere *Pſyllum*,
ad æmulorum atque hæreticorum virus ac venena Ibid.
ſuperanda, ut prudenti Lectori manifeſtum eſt.

Bathuel, *quod apud Hebræos omnino nil reſonat.* Cave falſam horum verborum intelligentiam, ne imperitum invenias in lingua Hebraica S. Hieronymum, qui & ipſe in Libro Nominum Hebraicorum dicit, nomen *Bathuel* ſignificare ac reſonare *virginem*, ſive *filiam Dei*. Itaque ſic intellige, quod hoc loco nomen Bathuel non reſonat: nullus enim ſen-
ſus congruus reſonaret, Joel diceretur filius *Bathuel*, Ibid.
id eſt, patris *virginis Dei*.

Ad ſurdum mutumque dicentem: EPHPHETA, quod eſt, adaperire. Editi legunt Hebr. התפתח *Hippathebh*

thebh; quum legendam sit per Aleph ab initio אפתח *Eppethahh*, sive *Ephphetha* cum Antiquis & Evangelista Marco, Cap. 7. v. 34. ἐφφαθὰ, ὅ ἐςι διανοίχθητι. A Syriaco igitur passivo אתפתח, *Ethphethahh*, *apertus fuit*, fit imperativum אפתח *Eppethahh*, sive *Epphetha*, id est, *adaperire*.

Col. 204. *Et hoc Apostolus Paulus refert ad tempus dominicæ passionis*. Hic addit editio Erasmiana verba consequentia: *Melius de die passionis Christi, vel resurrectionis accipi. Invocatio vero in qua salus consistit, non ex sermone tantum, sed ex corde & opere constat. Unde hujus tripartitæ invocationis gratia, non insipientium, sed perfectorum esse credenda est: quia quod credidit, quod amat, os confitetur, manus opere complet. Unde econtrario illis dicitur, qui Dominum solo sermone invocant, & opere fidei sermonem non complent. Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum; sed qui facit voluntatem Patris mei, ipse intrabit in regnum cælorum*. Quod additamentum in nullo codice MS. reperire potui; neque scire unde illud assumserit Erasmus.

col. 210. *Quod Aquila θῖνας; Symmachus terminos transtulit*. Manuscripti codices legunt Θῆνας, non θινὰς. Quod nomen Hieronymus recitat in Cap. 47. Ezechielis, dicens: *Deinde pro Galilæa, quæ Hebraice dicitur GALILA, Aquila θωὰς interpretatus sit, quod tumulos significat arenarum*. Vox itaque Græca Aquilæ tribus modis scribitur apud Hieronymum in libris editis & manuscriptis, θινὰς scilicet, θῆνας, & θωὰς. At sive legerimus θῖνας, sive θῶνας, malim cum Scapulæ lexico Græco scribere cum accentu circumflexo in penultima, quam cum gravi in ultima.

col. 231. *Seræ ejus Aetius & Eunomius*. Editi legunt *Euticium* pro *Aetio*: quod nequaquam reperitur consentaneum Ecclesiasticæ Historiæ.

col. 289. *In laudes deorum scribunt γιγαντομαχίας*. Claudianus de Gigantomachia opus reliquit, quod imperfectum ad nos pervenit. Vide Macrobium Lib. 1. Saturnal. Cap. 20.

col. 295. *Pro qua omnes similiter ἐξίλασμα, id est, propitiationem transtulerunt*. Hanc Hieronymi sententiam ineptissime depravarunt Erasmus & Marianus legentes contra fidem MSS. codicum, *pro qua commutatione omnes similiter ἀλλάγματα, id est, propitiationem transtulerunt* &c. & impingentes sancto Doctori imperitiam linguæ Græcæ, quasi nescivisset ἀλλάγματα significare *pretia & commutationes*, non *propitiationem*, quæ ἐξίλασμα dicitur, ut optime noverat, juxta omnium exemplarium manuscriptorum lectionem, quam ego restitui.

col. 301. *De cujus natura & terrore multiplici plenius in ipso volumine discimus*. Una litera tantum fecit errorem Mariano, ut putaverit Hieronymum edidisse Commentarios in Job, quia hic legebat, *plenius in ipso volumine diximus*. Vide Admonitionem nostram in expositionem libri Job, Tom. III. in Appendice. Nos autem e duobus antiquis codicibus MSS. restituimus genuinam lectionem *discimus*, quæ argumenta nostra roborat adversus Marianum Victorium.

Lucas posuit μολὸχ, & in Hebraico scriptum est
col. 306. *MELCHETHEM*. Totum hunce locum curiose ac religiose restituimus adjuti multis perantiquis exemplaribus manuscriptis, quia in antiquis editionibus multa invenimus omissa, multa falso posita. Conferat utraque qui voluerit, & statim percipiet in editione LXX. Interpretum lectum fuisse *Melchom* & *Remphan*, vel *Rephan*, non Μολὸχ & ῥαιφφὰν, juxta falsam editionem Erasmi & Mariani.

col. 323. *A murata civitate exclusis, mori posse peccata*. Falsam hic lectionem obtrudunt Erasmus & Marianus, nempe: *Quibus verbis ostenditur nequaquam in eis a murata civitate exclusis muniri posse contra peccata, &c.* quod quid significet scire non possum.

col. 328. *Aquila γάνωσιν, Theodotio τηκόμενον interpretati sunt*. More suo mutant hanc lectionem Græcam Erasmus & Marianus, fictam aliam ponentes ἀλείφωσιν scilicet, quæ caussa erroris fuit Lexicographis, præsertim medico Constantino, qui hanc vocem ex Hieronymo sumtam, Amos Cap. 7. interpretatur in hunc modum: Ἀλείφωσις, ἑως, ἡ, *stannatura*, *sic Hieronymus in cap. 9. Amos Prophetæ*. Porro γάνωσις genuina vox Aquilæ, & lectio Hieronymi, interpretamur *splendorem*, & *illustrationem*, sive *illustramentum*, quod maxime convenit

stanno, sive *stannatura*, de qua sermo est in hoc Commentario.

Quod humilem pastorem & rusticum assumserit Dominus. Æpolus fuit Amos Propheta juxta LXX. consequenter & infimus inter pastores: nam Donatus in vita Virgilii ait Αἰπόλους infimos esse inter pastores. Est autem αἰπόλος pastor proprie caprarum, id est, *caprarius*, sive ποιμὴν τῶν αἰγῶν, & αἰγονόμος, hoc est, *caprarum ductor*. Vidi ego sæpius in Vasconia hujuscemodi pastores ruborum mora distringentes, quia maxima est in nostris regionibus copia ruborum mora nigra afferentium, quæ famem & penuriam pauperum consolantur; qui si multa comederint, statim in morbum dysentericum incurrunt. Col. 334.

Et David qui ad senectutem pervenerat, libere decantabat. Addunt hic editi libri ac MSS. quamplures nomen Abraæ, *Et David qui ad senectutem pervenerat Abraæ, libere decantabat &c.* quod perspicue falsum est, quia Abraam pervenit ad senectutem annorum centum septuaginta quinque Gen. 25. 7 David vero fato functus est, quum ad annos septuaginta pervenisset, uti exploratum nobis est e Libro II. Reg. Cap. 5. 4. Ergo nomen *Abraæ* ab imperitis positum est, quod MS. Codex Monasterii sancti Cygiranni non legit. col. 343.

Non quod nullus ante resurrectionis diem ab inferis retrahatur. Ita legit MS. codex Cluniacensis, & ita legendum docet Marianus Victorius. Erasmus autem & MSS. codices non pauci alio sensu legunt, *non quod ullus ante resurrectionis diem ab inferis retrahatur*. Quod de resurrectione corporum intelligimus. col. 347.

Cæterum non ignoramus, Chromati Papa venerabilis. Sic legunt omnes MSS. codices, Sancti Germani a pratis, Monasterii Cluniacensis, S. Albini Andegavensis, & S. Cygiranni &c. eodem quoque modo editi libri ab Erasmo ac Mariano. Falsam tamen hanc esse lectionem, & pro *Chromatio Papa venerabili*, nomen *Pammachii* substituendum non ignoramus: nam ipse Hieronymus Præfatione in librum tertium Commentariorum in Amos Prophetam conceptis verbis admonet lectorem se edidisse Commentarios in Abdiam & Jonam, imperante Pammachio, hoc est, rogante expositionem istorum amborum Prophetarum. *Tertio*, inquit, *post longi temporis silentium, Abdiam & Jonam tibi imperanti edisserui*. Ergo eidem Pammachio edisseruit Abdiam & Jonam, non Chromatio Episcopo Aquilejensi, cui delegaverat *tantum duos* libros in Abacuc. Unde autem tam constans error manarit in editos ac MSS. libros, lectoris divinationi permittimus *judicium*. Nisi forte & aliis vitis fanctis promiserat expositionem in Jonam, quemadmodum Commentarios in Amos & Osee, licet ipsos Pammachio dedicaverit. Vide Comment. in Amos Cap. 1. Si hoc accidit, habemus exemplar, non Pammachio, sed Chromatio missum ab Hieronymo. col. 390.

In hoc loco quidam Cantherius de antiquissimo genere Corneliorum. Multæ sunt in loco nominum & verborum depravationes tam in editis, quam in libris manuscriptis. Editi legunt, *Cantelius de &c.* Manuscripti, *Cornelius de &c.* unus Sangermanensis, *Cancherior de &c.* alii vero retinent, ut puto, veram lectionem, *Cantherius de &c.* Nam Hieronymus hic hominem irridet, qui dudum Romæ accusarat sacrilegii sanctum Doctorem, quod pro cucurbita hæderam transtulisset. Quæ accusatio convenit vulgato proverbio, *Canterius in porta*, vel *Cantherius in fossa*: quia Cornelius ille ad id negotii trahebatur in quo nequaquam valebat contra Hieronymum. Itaque nomen *Cantelius* ab editoribus antiquis confictum est; *Cantherius* autem non est nomen proprium convitiatoris, sed vox usurpata ab irridente. *Æmilius* forte nomine proprio dicebatur iste Cantherius, ut conjicere licet ex verbis consequentibus, ut pro *Corneliis*.... *Æmilii*.... appellentur. col. 425.

Sed veniamus ad seriem. Ita legunt omnes MSS. codices, pro quo Erasm. & Marian. sua auctoritate legunt *seria*. ibid.

Quæ etiam lingua Syra & Punica CICEIA dicitur. Ex hoc verbo intelliges temeritatem veterum editionum, quæ non lectionem genuinam Hieronymi CICEIA, sed vocem confictam *Elkeroa* retinent apud Erasm. & Marian. Putavit nempe Joannes Conon, qui voces Hebraicas supplere curavit in edi- ibid.

tione

tione Erasmiana, linguam Punicam eamdem esse cum Arabica: & quia noverat Hebræorum קִיקָיוֹן CICEION esse אלכרוע *alcerva* sive *Elkeroa* hodiernorum Arabum, ausus est reclamantibus omnibus exemplaribus manuscriptis Hieronymi, pro CICEIA, perperam substituere *Elkeroa*. E falsa autem hujusmodi editione explanationis Hieronimianæ in Jonam manavit error pessimus, intantum ut occuparet etiam optimum Lexicon pentaglotton Valentini Schindleti Oederani, qui in radice קִיק *cic*, adducit falsam lectionem Erasmianæ editionis, & postea subjungit: *Est autem lingua Punica eadem quam Arabica*, de quo non est præsentis temporis disputare; sed monere lectorem in uno MS. codice S. Germani scriptum esse CICAESA pro CICEIA; quæ si esset genuina lectio baberet radicem Hebræam קשא *Cissa*, id est, *cucumis*. Unde infra idem Hieronymus: *Et dicamus*, inquit, *quia in alio Scriptura loco cucurbitam non invenimus, quod ubi cucumis nascitur, ibi nasci soleat & cucurbita*. Sed verior apparet lectio קיקיה *Ciceia*, quod Græcis est κίκι Latinis *Ricinus*.

Col. 447. *Et comicus in Heautontimorumeno*. Terentius scripsit Comœdiam cui titulus est *Heautontimorumenos*, id est, *seipsum excrucians*. Actu itaque 3. Scena 2. leguntur verba recitata ab Hieronymo: *Visa vero est, quod diei solet, Aquila senectus*. Nec mireris si pro voce *juventus tua*, quæ legitur in cunctis libris Hagiographis, legatur apud Hieronymum hoc loco *senectus tua*, quia S. Doctor hic loci ad sensum scipturæ, non ad verba attendebat; nec Comicum testem suæ sententiæ habuisset, nisi verbum senectutis posuisset in recitato Psalmi 102. versiculo.

col. 472. *Quinque obolos accipiant, non pretia villarum*. Editi legunt, *utinam non pretia villarum, sed quinque obolos acciperent*. MS. Cluniacensis optimæ notæ sic habet: *Et columbas in cathedris suis proponere, quas Dominus subvertit, flagellatque petentes, accipiant quinque oboles, non pretia villarum*.

col. 475. *Novissima hora consequenter dicetur tempus fidei gentium*. Multorum fuit opinio tantum sex millium annorum circulo sæculum hoc circumscribi, quo evoluto, finem mundi adventurum, juxta numerum dierum quo Deus hunc condidit mundum. Hoc sentire videtur Paulus in Epistola ad Hebræos, cap. 4. id vero docet Barnabas in Epistola eidem adscripta pag. 54. edit. Greco-Latin. Iræn. Libro 5. adversus Hæreses, cap. 28. & 29. Origen. lib. 2. cont. Celsum. S. Hilarius in cap. 20. Matth. & S. Hieronym. Epist. ad Cyprianum. Consulat curiosus lector notas & observationes eruditi Hugonis Menardi in Epistolam S. Barnabæ pag 196 & seqq. & si voluerit volumina duo nostra Gallico idiomate scripta in defensionem veritat. Hebraicæ.

col. 493. *In Hebræo autem positum est BAPHETHEE*. Ita legit MS. codex Sancti Cygirarni & alter S. Benedicti Floriac. Cluniacensis autem scriptum habet *Baphethem*, quod puto mendum exscriptoris, qui pro *Baphethee*, posuit *Baphetem*. Licet ex Theodotione & quinta Editione in Hebræo legi potuerit בפתחים *Baphetheem*, *in portis*, sive *ficis eorum*. Sed retinenda lectio aliorum MSS. quum manifestum sit Hieronymum legisse in Hebræo affixum femininum personæ tertiæ singularis; vertit enim, *in lanceis ejus*, ut subaudiatur, *terra Nemred*.

col. 503. *Non typicum Ephod, veritatemque portantem*. MS. Cluniacensis, *non typicum Ephod velamenque portantem*: sed retinemus *veritatemque*, id est, portantem *Urim & Thumim*, sive *Rationale*, in quo erat *illuminatio veritatis*.

col. 507. *Verbum ESNE, quod LXX. transtulerunt*, paratum esse. Habes hic prudens lector restitutam genuinam lectionem Hebraicam הצנע *Esne*, quam editi mutant cum צנע *Tsenea*, non legentes ה *He* ab initio vocis, & punctationem hodiernam Massoretharum sequentes. Habes insuper Theodotionis lectionem perfectam cum voce Ἐλωαὶχ in fine, quam Erasmus & post eum Marianus mutavit in Græca verba Θεῷ σε, non satis attentus lectioni exemplarium MS. quæ nos docent Theodotionem posuisse ipsum verbum Hebraicum אלהיך, quod legebat *Eloaich*, ut omnia vocis elementa curiosius exprimeret.

col. 564. *Quod nuper in Excetra vidimus*. Pro *Excetra*, editi legunt *in hac terra*; sed Erasmus legisse videtur in MSS. codicibus nomen *Excetra*; quin in margine notavit, *nuper in excedra*. Constat itaque juxta fidem omnium exemplarium MS. legendum *Excetra*, quod *hydram* significat apud Plautum. Porro Hieronymus abusus est sæpius hoc vocabulo adversus Ruffinum, ut Præfatione in Libros Paralipomenon ex Hebræo in Latinum conversos; Præfatione Commentariorum in Ezechielem, & prœmio lib. 2. Comm. in Abacuc, nec non infra, si codicibus Mariani credimus. Unde scire nobis licet Ruffinum hydropisi sive aqua intercuti aliquando laborasse, quod ante hanc nostram restitutionem omnes ignorabant. Huc quoque refer verba Hieronymi dicentis Grunnium in suo pure moriturum.

Istum humore in lapides desiccato, urinæ amaritudinem. Notum erat Antiquis calculi tormentum, ut testis est Hieronymus. Proinde falsa opinio eorum est qui putaverunt hunc calculi morbum ignotum veteribus, lepram vero existimatum fuisse. ibid.

Ne aliquam excetra & Sardanapale reprehendendi occasionem prabuisse videamur. Marianus Victorius addit exemplarium Brixianorum ope subnixus, *ne excetra & Sardanapalo aliquam &c.* Nomen tamen *excetra* in nostris codicibus MSS. nequaquam reperire potui. Sed perspicuum est, nomine *excetra* sive *hydra* & *Sardanapali*, Ruffinum sæpius ab Hieronymo notatum. col. 572.

Quod Græce dicitur, ὁ δίκαιος τῇ ἑαυτοῦ πίστει ζήσει. Hunc locum depravatum invenies in antiquis editionibus, tam in ordine Græcorum verborum, quam in lectione contextus Hebraici. Conferat qui voluerit. col. 609.

Sibilet igitur Excetra. Ruffinum his nominibus notat. Pro *Excetra* voce qua Plautus utitur, exscriptores antiqui posuerunt *hidram* & *serpentem*, quod jam a nobis observatum inveniet lector studiosus Tom. I. edit. nostræ. col. 631.

Legimus autem in Hebræo ADONAI. id est, Domine, PHALAC, opus tuum, *BACEREB*, in medio, *SANIM*, annorum, *HEIEU*, vivifica illud. In Hebræo est יהוה פעלך בקרב שנים חייהו; sed in MSS. codicibus hujusce Commentarii, distincte legimus in ultima voce HEINU; ex quo certum exstat Hieronymum legisse in suo exemplari Hebræo חיינו *bhaijenu* cum affixo 3. perf. sing. נו: non cum alio הו, *hu* quod hodie retinent exemplaria Massoretharum. col. 6[illegible]

ELOIM, ab Austro veniet, & sanctus de monte Pharan in finem. Hoc modo legunt MSS. codices: in Hebræo est אלוה *Eloah*, quod Theodotio legebat אלהים, *Eloim*. MS. Saucygyrannus retinet, *Deus ab Austro* &c. non vocem *Eloim*. col. 636.

De diapsalmate, quod Hebraice dicitur SELA. in Psalterio plenius disputatum est. Hunc locum Abacuc citat Hieronymus Epistola ad Marcellam, in qua plenius disputavit de voce *Sela*, sive Diapsalmate Psalmorum. Caveat itaque lector errorem eorum, qui existimant Hieronymum Commentarios integros edidisse in Psalterium, quum ex ipsomet exploratum nobis sit, ut sæpe observavimus, nullum hujuscemodi edidisse volumen in Psalmos omnes Davidis. col. 63[illegible]

Nunquam post tergum meum manum curvarent in ciconiam, Huic simile est quod legitur apud Persium Satyra 1. Janum nulla ciconia pinsit a tergo. Id est nemo digitis dexteræ manus in unum collectis ad instar rostri ciconiarum, ridet. Manum itaque curvare post tergum in ciconiam, idem est, ni fallor, ac ridere aliquem digito sive manu curvata ad instar colli ciconiarum. In uno codice MS. S. Germani nostri a pratis legimus *manum mitteret in ciconeam*. col. 671.

Unde & fidei suæ per quam crediderat Deo, filium vocavit ἐπώνυμον, *id est*, Ammon. Contra fidem omnium exemplarium MSS. Erasmus & Marianus Hebraicum nomen אמון *Amon* pro Græco ἐπώνυμο. nobis obtrudunt, tollentes pulcherrimam Hieronymi sententiam qua statuit Manassen Regem post suam pœnitentiam filium vocasse *Amon*. propter fidem per quam Deo credidit. Vocavit igitur filium cognomine suæ fidei, hoc est, *Epenymon*: quia Hebraice *Amon*, sive *Amuna* fides dicitur, ut idem Hieronymus interpretatur. col. 675.

Hoc quod posuimus in Septuaginta, & infirmabuntur impii. Addunt iidem Editores textum ex Hebraico, *& ruina impiorum erunt*. Quod in nullo reperitur codice manuscripto, superflue quoque additum, prudens lector intelliget. ibid.

Testis Illyricum est, testis Thracia. Omnes MSS. codi- col. 676.

codices retinent vocem *Illyricus*: sed haud dubie imperitia veterum exscriptorum, qui nescierunt *Illyrim* dici *Illyricum* neutro genere, non *Illyricus* masculino, quando pro provincia & regione accipitur.

Col. 679. *Quam imaginem Zeli Dominus vocat, statuerint.* Imperite legunt editores ante nos, *quam imaginem cæli Dominus vocat*. Quod falsissimum est, quum idolum Baal Dominus nunquam vocaverit *imaginem cæli*, sed *idolum* sive *imaginem Zeli*, Ezech. 8. 3. & 5. S. Cygiranni codex MS. retinet quoque vocem *idolum* hoc loco, *quam idolum Zeli Dominus vocat*; alii legunt *imaginem*. Scio tamen Ezech. 8. cap. ex Theodotione *imaginem cæli* positum fuisse.

Ib.d. *Non sacerdotes, sed* τεμενίτας, id est, æditnos, *vel phanaticos appellavit*. Restitutionem hujus loci noluit Erasmus sibi permittere; conjicit vero legendum ἱεροφάντας: Marianus Erasmo audacior, sed non diligentior in lectione manuscriptorum librorum, totum Hieronymi contextum subvertere ausus est, & pro Græcis Hebraica verba substituere hoc modo. *Unde signanter idolorum sacerdotes, non* הכהנים, *id est, sacerdotes, sed æditnos vel phanaticos appellavit*. Quam depravationem nemini condonandam vocat ipse restitutionem contra fidem omnium codicum MSS. qui retinent quod nos edidimus. Porro nomen τεμενίτος vel τεμενίτης apud Suidam significat *æditnum*, sive eum qui degit in loco diis sacro. τεμένη enim apud Hieron. in c. 6. Ezechielis & apud eumdem Suidam sunt *templa*, *sacella*, *delubra* & *luci*. τεμένορος quoque dicitur *æditnus* & *loci custos*.

col. 683. *In Hebræo interjectio est imperantis silentium.* Ita legunt MSS. omnes codices sine voce Hebræa הס *has*, quam Hieronymus dicit esse interjectionem imperantis silentium, & qua sæpe utuntur & Comici. Grammatici hodierni Hebræi volunt esse apocopen verbi הסה *hissa*, quod significat *siluit*, reverentiæ caussa; & positum הס *has*, pro הסה *hasseth*. Porro quod ait S. Doctor de interjectione imperantis silentium, non est intelligendum quasi *as* vel *has* sit interjectio apud Comicos poetas; sed quod ipsi habeant similes in lingua sua interjectiones quibus silentium imperatur.

col. 688. *Et in viribus suis quas* διχουρτικῶς, *feces vocat, sive peccata*. Editi legunt διχουρμικῶς, in quem sensum adducit Marianus in notis διχουρμός, quod *irrisionem* sonat. Sed retinenda lectio MSS. codicum, quam nos sequuti sumus, utpote meliorem, & quæ magis respondeat sententiæ Hieronymi dicentis, corpora seu vires in quibus superbi confidunt, vocatas fuisse διχουρτικῶς, id est, *sermone mordaci*, feces.

col. 695. *Sanguis igitur hominis* τὸ ζωτικὸν αἶτος, *id est, vitale, quo vegetatur, & sustentatur, & vivit, debet intelligi*. Omittunt hoc loco Erasmus & Marianus Græca duo verba τὸ & αἶτος, quæ MSS. codices retinent etiam Latinis characteribus, ut Regius numero 3991. qui legit, *Sanguis igitur hominis tozoticonaitos*. Est autem τὸ ζωτικὸν αἶτος *habitaculum & sedes vitæ*, quod de sanguine dicitur in Scriptura: *Anima enim omnis carnis in sanguine est.* Lev. 17, 14.

col. [illegible] *Denique & Aquila, & Quinta Editio interpretati sunt*, ἔθνος ὀλέθριον, Editi triplex nomen ἔθνος positum in omnibus MSS. exemplaribus mutarunt cum γένος nomine: quod & si idem significet, non erat tamen verbum ab Hieronymo positum nulla ratione abjiciendum. Significat porro ἔθνος ὀλέθριον, *nationem pestiferam & gentem perniciosam*.

ibid. *Qui diversis malis fluctibus hinc inde tunduntur, & sonant ære Corybantio*. Erant Corybantes sacerdotes Rheæ sive Cybeles, qui sacro correpti furore cymbala pulsabant. Hi primum Idam Phrygiæ montem tenuisse dicuntur; postea autem in Cretam navigasse, quod nunc confirmare videtur Hieronymus, qui etiam legebat *ære Corybantio*, non *Corybantino* ut retinent veteres editiones. Vide *æra Corybantia* apud Virgilium 3. Æneid.

LOLAM quippe & æternitatem sonat & sæculum.
col. 706. Ita legunt omnes MSS. codices cum L initiali, hoc est, *Lolam*; non *olam* ut in antea editis libris. Ex quo variantem in hoc loco Hebraicam lectionem colligimus; neque enim legebat Hieronymus in suo exemplari Hebraico עד עולם *ad olam*; sed לעולם *Leolam*, cum Lamed præfixo. Nisi dixerimus sanctum Doctorem non attendisse animum ad contextum, sed ad vocis *Leolam* significationem: nos ipse transtulit, *usque in æternum*; quod utique indicat *ad olam* in Hebraico legisse, aut forte *ad Lolam*. At de his æqui lectores eruditique ferant judicium.

Corvus in superliminari, *In Hebræo ponitur*, *HAREB*. De hac vocis significatione & lectionis varietate diximus Tomo II. adversus Richardum Simonem pravo sensu Hieronymi opera subvertentem. Vide infra adnotatiooes nostras marginales in Aggæi caput 1. col. 709.

Quod Hebraice dicitur PHOEZIM, & Aquila transtulit θαμβευταί. Confictam lectionem Græcam hic nobis obtrudunt veteres editiones, Erasm. & Marian. legunt enim ἐνθουσιαζόμενοι, cujus vocis nullum exstat vestigium in codicibus MSS. qui distincte retinent Aquilæ lectionem, nempe θαμπταί, sive θαμπτεί cum π in medio, quod elementum omissum videtur ab antiquis exscriptoribus linguæ Græcæ prorsus imperitis θαμπταί porro *stupentes*, id est, *insanientes* dicuntur propter furorem & insaniam pseudoprophetarum, & similium falsorum doctorum. col. 726.

Confundatur in tempore Excetra. Hunc locum more suo depravarunt veteres editores confingentes de suo hujusmodi lectionem, *Confundatur quod superbit, cessent sibila*, &c. non intelligentes de Ruffino scriptum esse, *Confundatur in tempore Excetra*, ut confusio momentanea ei proficiat, & salutem operetur. Quod & nos apprecamur æmulis nostris, qui hodie confusioni subjacent & contemtui. col. 734.

Generationes factæ, sive quæ fuerunt: *quod Græce dicitur* γενεαὶ γινομέναι. Quare pro γενεαὶ γινομέναι veteres editiones retineant alia Græca verba γενέσεις γεγονυῖαι vel, γεγονῦαι, scire non possum. col. 737.

Legimus in Paralipomenon, Jeconiæ qui in Babylonem ductus est, filium fuisse Salathiel. Pudeat nunc imperitum Joannem Clericum objecisse mihi & stultitiæ verrisse, quod scripserim in titulo libri Paralipomenon, *Incipit Præfatio S. Hieronymi in Paralipomenon*. Quasi liceat illi in crimen imperitiæ mihi vertere, quod gloriæ esse deberet, imitari scilicet Hieronymum, atque in lectione mss. codicum ostendere fidem ac diligentiam. col. 740.

Quod Pontifex erat, portabat homonymus ejus Jesus, qui interpretatur JAO salus, id est, Domini salus. Quot sint restitutiones nostræ in hoc loco, non aliunde scire possumus quam ex depravatissimo veterum editionum hujusmodi & falso contextu: *Secundum autem quod pontifex erat portabat cognominis ejus Jesus, qui interpretatur Dei salus, id est, Domini salus: & est filius Josedech: quod & ipsum in linguam nostram vertitur* יה, *id est, Deus*, צדק, *id est, justus. Justus enim &c.* Certe & nunc confidenter dicam nihil pene Hieronymianum esse, sed totum Erasmianum & Marianeum in præsenti Commentario. Quod si ita est, ubi ante nostram hanc ætatem exstitit verus & genuinus Hieronymus, vere pius, vere doctus ac fidus Interpres. col. 741.

Pro siccitate Septuaginta μάχαιραν, *id est, gladium transtulerunt*. Nihil hoc in loco Hieronymianum apud Erasmum & Marianum, qui & ῥομφαίαν, & χαῦμα, Græca verba posuerunt, quæ in nullo codice manuscripto leguntur: deinde Hebraica similiter obtrudunt suo more, quorum lectio & punctuatio contraria est Hieronymo; nam illi legunt *hhereb*, ubi S. Doctor legebat HAREB, & *gladium* interpretabatur: ubi vero ille legebat *Hereb*, vel *Oreb*, juxta quædam exemplaria, id est, *siccitatem*, illi posuerunt *hhoreb*. E nostra itaque præsenti editione locus Sophoniæ supra Cap. II. explicandus est, & castigandi critici Scriptores, Bochartus scilicet, Simonius, & aliqua parte Joannes Drusius, quorum memini Tom. II. col. 743.

Non in accusatione luxuriæ vel subjectos. Hæc ex antiqua Vulgata recitat Hieronymus ut probant voces sequentes *insubjectos*, *consolari in doctrina sana*, &c. quæ leguntur in omnibus codicibus mss. ut nos edidimus. col. 760.

Quos cum aliis tribus in Osee & mihi προσεφώνησεν: *sed tota eorum* ἐξήγησις *allegorica fuit*. Insignis hic error in veteribus editionibus quæ absque ullo sensu legunt, *quos cum tribus aliis in Osee & Michæa* προσεφώνησεν. Pro *mihi* itaque obtrudunt nomen *Michæa*, quod imperitia exscriptorum antiquo- col. 777.

antiquorum fluxit in quædam recentiora exemplaria. At lectio aliorum codicum mſſ. manifeſtiſſime comprobatur e Præfatione in Oſee Prophetam, ubi ſcriptum eſt: *Vidi Didymum .... rogavique eum ut ſcriberet in Oſee commentarios; qui tres libros, me petente, dictavit, quinque quoque alios in Zachariam.* Hæc perfecte quadrant ad locum præſentem a nobis reſtitutum, ut prudenti lectori exploratum eſt. Non ergo in Michæam ſcripſit Didymus, ſed in Oſee & Zachariam.

Col. 793. *Hoe enim ſignificat IASA, hebræi Michaelem putant.* Non *Jotſe* in participio legebat Hieronymus, juxta hodiernam Maſſorethicam punctationem, ſed *Jatſa* ſive *Jaſa* more ſuo, in præterito, uti ex fide omnium mſſ. codicum exploratum nobis eſt. Editi legunt יוצא cum hhollem, pleno, ſive cum *vau*, quod non exprimit exemplar Maſſorethicum.

col. 794. *Hæc omnia Judæi ſub ἠλυμμέω, quem ſibi ſpe vaniſſima repromittunt.* Quamplures mſſ. relinquentes vocem Græcam legunt hoc modo: *Hæc omnia Judæi ſub Meſſia, quem ſibi* &c. S. Cygiranni monaſterii exemplar mſ. poſt *Meſſia*, ſubjungit vocem Græcam corruptam. Vide jam dicta de nomine ἠλυμμέιω in Cap. 27. Iſaiæ, in notis noſtris.

col. 815. *Quod Hebraice dicitur MEGELLA.* Omnes mſſ. codices quos inſpexi, habent hic metatheſim primæ ſyllabæ: legunt enim *Gemella* pro *Magella*.

col. 825. *Ad hanc difficultatem urget petaſatus.* Aliqui putant *petaſatum* dici, qui cothurno vel ſocco calciatus eſt; ſed hic rectius intelligitur *portitor petaſatus*, qui petaſo ſive galero tectus eſt: quod ſignificat hominem ad iter paratum, ut erat Siſinius qui in Ægyptum ire feſtinabat.

ibid. *Quod ante oculos obtendebatur Moyſi.* Eraſmus legit *ante oculos oſtendebatur*; Marianus vero Eraſmi caſtigator, *ante oculos appendebatur*; nos manuſcripta exemplaria ſequuti ſumus, quia omnia iſtiuſmodi retinent *obtendebatur*.

col. 831. *Et miſerunt ad domum Dei Saraſar & Rogommelech, & viri qui erant cum eo.* Inſignis hic depravatio contextus tam in Hebræo, quam in LXX. Interpretibus. In Hebræo enim legitur apud Eraſm. & Marian: *Et Regemmelech*; in LXX. vero, *Et Arbath Sager rex* &c. Quæ depravationes occurrunt etiam infra in Commentarjis, ubi hæc eadem nomina poſita leguntur.

col. 835. *Et maxime in Jeremia, qui ex perſona Dei loquitur.* Pro *Jeremia*, quod legunt omnes mſſ. codices, Marianus *Zacharia* nomen ſubſtituit, quia hæc verba conſequentia leguntur in hoc eodem Propheta, non apud Jeremiam. Nos autem imitari voluimus prudentiam doctiſſimorum virorum, qui non auſi ſunt in Evangeliis nomen Zachariæ ſubſtituere, & delere nomen Jeremiæ, quod tamen fluxit imperitia veterum librariorum in contextum ſacrum Evangelii ſecundum Matthæum, cap. 27. v. 9.

col. 856. *Supputa Græce* ἑπτάκηις χηλίυς & χρισηανῶυς, *& eumdem numerum ſummamque reperies.* Hic locus multum torſit Marianum Victorium, ut ipſe fatetur in ſuis Annotationibus: quumque Eraſmus legiſſet ἑπτακις χιλιυς χριςιανυς, ille reſtituit ἑπτακὶς χηλίυς, & χριςιανυς. Ego vero non multum ſudavi in hoc reſtitutionis opere, quia veram & germanam lectionem reperi in noſtris codicibus mſſ. ad hunc modum poſitam ΕΠΤΑΚΕΙϹ ΧΕΙΔΙΟΥϹ Et ΧΡΙϹΤΕΙΑΝΟΥϹ, quæ ipſiſſima eſt Mariani reſtitutio, præter pauca elementa quæ deſunt in prima voce & ultima apud eumdem Marianum. Porro voces Ἑπτάκης χηλίυς efficiunt apud Græcos numerum 1946. quem etiam conficit vox

χρισιανοὶς, quæ ſic legitur in manuſcripto Monaſterii ſancti Cygiranni, in quo omnes voces Græcæ perfectæ ſunt cum numero elementorum. In aliis χρηςιανοὶς ſcriptum reperi, quod idem eſt ad ſummam numeri 1946. Male itaque reſtitutus eſt locus a Mariano, qui pro 1946. tantum 1941. voluit computare.

Qui Hebraice dicitur Beſor, a LXX. translatus eſt nemoroſus. Editi legunt בציר *Batſir*, unde variantem ex Hebræo colligimus lectionem. Legebat itaque Hieronymus ut hodie legimus in exemplari Maſſorethico בצלר ſive *Batſor*, non *Batſir* ex eorumdem caſtigationibus *Ceri*, & *Ketiv*. Col. 885.

Bulbus ſibi, & vulvas, & aves phaſidis & attagenem. Manuſcripti cod. legunt *phaſides*; ſed retinenda lectio librorum editorum *aves phaſidis*, quia *phaſidis* eſt nomen ſubſtantivum caſus genitivi non accuſativus pluralis numeri & adjectivum nomen. Sed addamus in codicibus mſſ. ſæpius ſcriptum eſſe elementum I, pro E, & viciſſim E, pro I, ut jam ſæpiſſime docuiſſe me memini antequam reniæ Quæſtionum Hieronymianarum Joannis Clerici prodirent in lucem. Sunt porro *aves phaſidis*, noſtri *phaſiani*, aves notæ a Phaſi fluvio ad nos traductæ ab Argonautis: ex ea namque regione in Græciam tranſportatas dicunt. Vide Martial. lib. 13. 72. col. 912

Nequaquam Jonicum, ſed Judaicum repromittunt. Jonicum dixit, quia Attagen Jonicus maxime celebratur: conſule Plinium lib. 10. cap. 48 Eſt vero Attagen avis Aſiatica, quam nos franculinum dicimus, *un francolin*; ſpecies quædam phaſiani, quæ jam in Gallia & Hiſpania capitur & maxime per Alpes. Attagen olim exiſtimatus inter raras aves, ut ex hoc loco colligitur. ibid.

Et pro fratrum ſalute anathema eſſe cupit. Notanda iſtæc Hieronymi expoſitio propter imperitiam Criticorum neotericorum, qui volunt Paulum aliter ſenſiſſe, & contra unanimem Sanctorum Patrum conſenſum docent multa quæ neſciunt, in hoc ſe doctos arbitrantes, ſi inaudita & nova loquantur. col. 925.

In Hebraico ſcriptum eſt, Ulo Alebem Eje Geſem. Ita legunt omnes mſſ. noſtri codices; in Hebræo ſcriptum eſt, ולא עליהם יהיה הגשם, quod nunc legimus. *Volo alehem jihjeh hageſchem.* Quæ lectio Hebraica quantum diſtet ab antiquorum lectione nunc manifeſtum & exploratum nobis eſt. col. 931.

Non debere nos legere Meſuloth; ſed Meſaloth quod ſignificat, phaleras. Si *Meſaloth*, ſive *Meſſaloth* legamus: *tintinabula* equorum, quæ geſtant ſub collo, vel ornamentum quod habent inter oculos, ſignificat, a radice צלל, *tſalſal*: ſin autem *Meſuloth*, ut legebant Aquila & Theodotio, *profunditates*, & *voragines* interpretabimur a radice צול, *tſul*. col. 934.

Et quomodo Legi Evangelium. Nunnulli codices mſſ. aliter legunt, & alium ſenſum retinent, ſcilicet, *Et quomodo legimus Evangelium, ſi rurſum Evangelio ea quæ non ſunt futura ſuccedant?* col. 953.

Hoc quod diximus Hajecba, lingua Syrorum & Chaldæorum interpretatur, ſi affiget. Idipſum invenies in Lexico pentaglotto, ubi radix קבע *Caba*, ſive *Ceba*, ſignificat *fixit*, *infixit*, *confixit*, *affixit*. Et apud Syros Coloſ. 2. וקבעה *Vecabeh*, ſignificat. *Et affixit illud in cruce ſua.* Ex quo manifeſtum eſt Hieronymum calluiſſe linguam Chaldæorum & Syrorum, quidquid velit imperitus Quæſtionum Hieronymianarum Auctor nuperus. col. 977.

ERUDI-

ERUDITIONIS HIERONYMIANÆ DEFENSIO ADVERSUS JOANNEM CLERICUM,

Ab eodem Domno JOANNE MARTIANÆO elucubrata, & Commentariis in Prophetas subjuncta.

ADMONITIO

INnocentiæ defensio, ut ait egregius Orator, sæpe multorum improbitate interclusa respirat; neque veritas valet apud plures, quum ex omni loco repudiata vi & gratia, locum, ubi consistat, reperire non potest. Hæc ego nequaquam pertimui incommoda, Doctoris Maximi nunc caussam dicturus adversum Joannem Clericum, apertum Ecclesiæ Catholicæ hostem, sanctorum Patrum contemtorem, Christi Dei latentem inimicum, infensumque literatis omnibus. Quem enim Eruditorum & maxime fidelium non moveant convitia Quæstionum Hieronymianarum, quibus vir imperitissimus errore sumens hæretico insectatus est Sanctum, & immortale illud Ingenium? Quis ferat diutius virum summum impune lædi ab infimo Clerico; atque Interpretem sacrorum Bibliorum suis numeris absolutum contemni procaciter ab inverecundo & sophista verboso? Hoc sane nec animo Catonis mihi ferendum est, nec Ciceronis stomacho, quippe cui nihil antiquius quam ut nomen Hieronymi summo semper in honore sit; neque alicujus imperitiæ subeat notam propter hominem, qui inepte Minervam docet. Tantæ igitur caussæ cum summa voluntate, & exspectatione quamplurium sodalium & omnium bonorum actor accedo, non ut augeam invidiam Scriptoris hæretici vita atque libris omnium jam opinione damnati; sed ut succurram Hieronymianæ laudi & existimationi, quam omnibus ex partibus violare ac corrumpere pertentavit loquax ille Criticus. Equidem, ut de me confitear, quum multa mihi a Joanne Clerico calumniæ & in libris insidiæ factæ sint; nunquam tamen usque tantum me exspectatio accusationis meæ & judicium Eruditorum potest commovere, quantum istius nefariæ expostulationes, rixæ, calumniæ & insidiæ, quas uno tempore Hieronymo & Operum ejusdem Editioni nostræ novæ facere conatur. Verum hoc nobis percommode cadit, quod cum incredibili ejus audacia singularis stultitia conjuncta est. Nam ut apertus in oppugnanda summorum virorum (Origenem dico & Hieronymum) existimatione fuit, sic in spe faciendi miraculum sui & admirationem obtinendi perspicua sua consilia, conatusque omnibus fecit. Neque vero antiquorum studia & eruditionem pro nihilo duxisse contentus, audet insuper Imperatorem tuendæ in Republica Literaria libertati publicæ seipsum præ-
„ ficere. Videor mihi, inquit, non meam, aut alio-
„ rum qui nominatim lacessiti sunt; sed non exiguæ,
„ nec spernendæ partis humani generis caussam dice-
„ re. Aguntur enim hic jura naturæ humanæ, agitur
„ communis totius Reipublicæ Literariæ libertas, quæ
„ violantur atque opprimuntur ab iis qui ab aliquot
„ sæculis contendunt a Literarum studiosis nullo mo-
„ do posse in dubium revocari quod sanxerunt con-
„ sensus & auctoritas priorum ætatum, &c. Quæst.
„ III. pag. 46.

Ad decutiendum itaque jactantiam & arrogantiam ficti hujusmodi vindicis libertatis, mendacia ejus imperitiamque in medium profero: etsi enim ipsum nunquam animi sui pœniteat; ego saltem evertam hac defensione rationes ejus, & opinionem falsam eruditionis quam copia librorum editorum sibi fecit apud multos imperitos. Postquam vero nomen sapientis ac eruditi assertum fuerit Hieronymo, petem iterum conferam cum Critico nostro, ut doceam eum omnino fuisse destitutum judicio, fide, diligentia & scientia in oppugnanda Editione nostra Parisina Operum S. Doctoris.

CAPUT PRIMUM

De absoluta Hieronymi eruditione, deque imperitia singulari Joannis Clerici.

QUod erat optandum maxime ad confirmandam omni ratione eruditiorem linguarum Græcæ, Latinæ & Hebraicæ in S. Hieronymo, id non humano consilio, sed prope divinitus datum atque oblatum hoc tempore nobis videtur. Inveteravit enim jam opinio Ecclesiæ Dei perniciosa apud simplices quosdam Catholicos ac linguarum Orientalium rudes imperitosque, Hieronymum ex sese non satis calluisse sermonem Græcum vel Hebraicum, sed semper Græcis & Judæis usum esse familiarissime interpretibus, quorum ope ex parte didicerat ipsorum idiomata, & ea quæ in Commentariis suis, præsentibus amicis & posteris, nobis tradere curavit. Indoctam hujusmodi opinionem & iniquam suspicionem ex hominum animo evellere tentaveram adnotationibus quamplurimis & Commentario singulari in librum Hebraicorum Nominum; sed nunc Joannes Clericus, vir & oratione insuavis & minime moderatus, officium meum vehementius & studium etiam fregit quodammodo: spoliavit enim disputationem nostram suo decore, imbecillamque reddere speravit, quod præfracte negare ausus sit perfectam fuisse in Hieronymo linguarum peritiam. Adduco itaque hominem cum suis Quæstionibus Hieronymianis, in quo reconciliare existimationem Hieronymi si forte amissam, redire in gratiam cum studiosis amicis, satisfacere possum æmulis atque benevolis. De quo si lectores prudentes severe, religioseque judicaverint, auctoritas eruditionis absolutæ, quæ in Hieronymo remanere debet, hærebit: imperitiæ autem argumenta & indicia in Clerico nostro perpetuum defixa manebunt.

§. I.

De Græca eruditione S. Hieronymi.

Sermonis Græcorum notitiam invidet Hieronymo Joannes Clericus, propter nonnulla verba Chronici, & libri Locorum Eusebiani, quæ quamvis minime obscura evertit Hieronymus interpretatione sua, non Latine convertit; si hoc concedimus nauseanti stomacho Clericorum, & Josepho Scaligero petulanter & præter decorum insultanti cæteris omnibus Scriptoribus. Sed pergamus ad argumenta quibus summi viri illi Hieronymum impugnant, & linguæ Græcæ peritiam in eo mediocrem, vel nullam fuisse contendunt.

„ I. Ne inquirenda sint, inquit Clericus, neve
„ ab iis qui non quærerent, incredibilia videantur
„ quæ sunt nobis dicenda, nonnulla hic subjicie-
„ mus exempli, nam omnia colligere longum es-
„ set; sed ea seligemus, ex quibus manifesto lique-
„ bit, non esse temere fidendum *Hieronymo* Græca
„ vertenti. *Sane*, inquit, *Scaliger*, *si quis hodie*
„ *ita, ut fecit* Hieronymus, *Græca verteret, non*
„ *dico ab alienis, sed ut Actæon a suis canibus mor-*
„ *dicus discerperetur*. Nos particulatim proferemus
„ aliquot periodos Proœmii Eusebiani in Chroni-
„ cum Canonem, subjecta versione *Scaliger*, dein-
„ de *Hieronymi*, ut possint inter se conferri: Μω-
„ ϋσῆς γένος Ἑβραῖος προφητῶν ἁπάντων πρῶτος ἀμ-
„ φὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ... τῶν ἐθνῶν δὲ
„ αὐτῷ θεογνωσίας ... καὶ λόγια θεῖα χρησμῶν
„ παραδεδωκότα, &c. Hoc est, interprete Scaligero:
„ *Mosen genere Hebræum, qui Prophetarum omnium*

 „ *pri-*

primus de Salvatore nostro, de Christo, inquam, & de ea quam Gentes per eum adeptæ sunt, Dei cognitione, vaticinia & oracula divino scripto tradidit, &c. Audiamus nunc Hieronymum: *Moysem Gentis Hebrææ, qui primus omnium Prophetarum, ante adventum, Domini Salvatoris, divinas Leges sacris Literis explicavit. temporibus Inachi fuisse, eruditissimi viri tradiderunt.* &c. Nulla fuit ratio *Hieronymo*, mutandi sensum verborum, ἀμφὶ τῶ, &c. παραδεδωκότα, nisi quod ea non satis intelligeret; nam non paullo melior est sensus Eusebii, & facile potuit eleganter Latine exprimi; ita ut nullus supersit locus excusationi *Hieronymi*, petitæ ex dissimilitudine linguarum. Nec paraphrasin habet verborum *Eusebii*, sed alium sensum, eumque, ut dixi, cum Eusebiano minime conferendum. Ita Joannes Clericus Quæst. III. pag. 52. & seqq.

Quod in istac objectione observat post Scaligerum Joannes Clericus, in se expletum imprudentes voluerunt ambo illi Critici; ab eis enim ut Actæon a suis canibus mordicus discerpitur Hieronymus, qui iniquos objurgatores vocat canes suos: *Quapropter audiant*, inquit, *canes mei*. Præf. in Job. Et Præfatione in translationem suam Latinam Eusebii Chronicorum: *Nec ignoro, multos fore, qui solita libidine detrahendi omnibus, quod vitare non potest, nisi qui omnino nihil scripsit, huic volumini genuinum dentem infigant*, &c. Calumniantur itaque Scaliger & Clericus Hieronymum Interpretem Proœmii Eusebiani in Chronicum Canonem, & ejus translationem arguunt; quia non attendunt hoc loco mutatum fuisse in meliorem sensum Eusebii contextum, & sublatam vel contradictionem, vel ambiguitatem verborum Græcorum, quæ manifesta nobis esset & explorata, si Latina translatio pure fuisset literalis. *Mosem*, dicit Eusebius, *primum Prophetarum omnium, qui de Christo & Gentium vocatione oracula divina tradiderit*: quæ sententia videtur profecto contraria iis quæ de Abraam dicuntur & Patriarcha Jacob cum in priore, tum in posteriore libro Chronicorum. Nam de Abraamo scriptum legimus; *Primo omnium Prophetarum ei verbum Dei, quum in figura apparuisset humana, vocationem gentium pollicetur, quam in nostrum tempus sermo Christi deduxit ad finem per Evangelicam in omnes gentes prædicationem*. De Jacobo autem idem Eusebius dicit: *De Jacob centesimo quadragesimo septimo ætatis suæ anno diem obiit, prophetans de Christo & de vocatione gentium*. Si Abraam primus est omnium Prophetarum, & Jacob ante Moysem prophetavit, sive divina edidit oracula de Christo Domino ac Gentium per eum vocatione; quomodo sibi constans est Eusebius, docens Mosem primum esse Prophetarum omnium, qui de Salvatore & Evangelica prædicatione oracula & vaticinia tradidit? Possumus equidem hac exceptione Eusebium, excusatum dimittere, quod dixerit hæc a Mose *scripto* fuisse tradita; at simplex lector nescius illius exceptionis faciendæ, multa deprehendet in recitatis testimoniis sibi contraria nec satis cohærentia. Commodius igitur locum mutavit Hieronymus, non Interpretis, sed Scriptoris functus officio, ut Mosem Judæorum Legislatorem suo proprio vocabulo nominaret, dicens: *Moysen gentis Hebrææ, qui primus omnium Prophetarum, ante adventum Domini Salvatoris, divinas Leges sacris Literis explicavit, Inachi fuisse temporibus eruditissimi viri tradiderunt*. Hæc sane ex judicio, non æmulationis studio, aut ex odii præsumtione expendere debuit Joannes Clericus, ne diceretur ei: *Unde putabam bene mereri de Latinis meis, & nostrorum ad discendum animos concitare; inde in culpam vocor*. Verum ut ad compendium responsionis veniam, pernecessaria fuit ratio *Hieronymo* mutandi sensum verborum ἀμφὶ τῶ, &c, quæ quia perfecte intelligebat, noluit in Latinum sermonem convertere. Unde nullus superest locus calumniæ *Clerici* petitæ ex dissimilitudine Græcorum verborum Eusebii, & Latinorum Hieronymi, quum prudenti lectori compertum sit Græca fuisse mutata, ut sensus commodus & dilucidior inveniretur in Latina interpretatione, qui obscurus & ambiguus habebatur in origine Græca.

Sequuntur hæc apud Eusebium, inquit Joan. Clericus: *In præsenti quidem opere, temporibus in unum collatis, annorum uniuscujusque gentis numeris invicem ex adverso inter se oppositis Chronici Canonis opus confeci*, Χρονικοῦ Κανόνος σύνταξιν ἐποιησάμην. Legamus nunc *Hieronymum*, qui multo obscurius, nec tam Latine, dum hæc verba interpretatur, ne sensum quidem eorum reddidit: *In præsenti autem stylo eadem tempora contra se invicem ponens, & singularum gentium annos dinumerans, ut quid cuique coætaneum fuit, ita curioso ordine coaptavi*. Videtur credidisse σύνταξιν esse *ordinem*; cum sit idem ac σύνταγμα, & hoc opus significet; pro cujus titulo nunquam maluisset dicere *curiosum ordinem*; si Græca verba adsequutus esset; at certe, ut habet *Scaliger* in hunc locum, *non intellexit*.

Non potuit Criticus noster manifestius imperitiam suam prodere, quam quum illam Scaligerianæ tamquam pedissequam adjunxit. Volunt illi Hieronymum non intellexisse Eusebium, quia ipsimet nec Græca Eusebii, nec Latina Hieronymi intelligere studuerunt. Quid enim apud eruditos atque studiosos lectores aliud esse potest *Canon Chronicus* Eusebii, quam *series temporum contra se positorum*. & *curiosus ordo* regnorum ex adverso inter se oppositorum, ut *quid cuique coætaneum fuerit* uno intuitu percipiatur? Perfectissime ergo interpretatur Hieronymus, & pura Latinitate donat verba Græca Eusebii, dicens: *In præsenti autem stylo, eadem tempora contra se invicem ponens..... curioso ordine coaptavi*. Stylum* vocat *Canonem Chronicum*, quia per *stylos*, id est, *columnas* liber hic est *dispositus*, & curioso ordine coagmentatus, sive *apta dispositione temporum descriptus*. Non igitur pro titulo Canonis Chronici voluit dicere *curiosum ordinem*, ut falso objicit calumniator Clericus: sed *Chronici Canonis syntaxim*, interpretatur *seriem* & *ordinem curiosum temporum* per columnas *contra se invicem positorum*. Pudeat proinde pedissequum Scaligeri & alienæ & propriæ imperitiæ, qui sibi passus est persuaderi, σύνταξιν & σύνταγμα non significare *seriem* rerum in unum collatarum, *ordinem*, *compositionem*; sive etiam *in classes distributionem*. Quod perinde est ac si dicerem *Canonem*, ut facile mihi concedent qui Græce sciunt atque Latine.

III. Ne quid prætermittam eorum quæ objiciuntur a Clerico, meminisse juvat Quæstionis hujusmodi positæ numero VI. pag 54. Sed quare verba, *Ego autem, qui nihil prius habeo veritate, rem accuratius investigare decrevi*; quare, inquam, hæc verba vertit: *Quæ cum ita se habeant, necessarium duxi veritatem diligentius persequi*? Nam falsum est *Eusebium* concedere *Porphyrio* rem *ita se habere*, &c.

Si hujus Quæstionis exspectasset explicationem ab aliquo Hieronymi lectore studioso, numquam tam aperte ineptire potuisset Clericus noster, ut putaret Eusebium Latinum concedere Porphyrio, *Semiramidem fuisse post Mosem; atque eumdem Mosem annis pene* DCCCL. *Troiano bello seniorem habendum*. Verba, *quæ quum ita se habeant*, non ad Porphyrii opinionem referenda sunt; sed ad dissonantes sententias Christianorum & Ethnicorum de Mosis ætate & antiquitate, ut sit sensus: Quæ quum ita se habeant, & diversæ sint eorum sententiæ, *necessarium duxi diligentius veritatem persequi*, sive, *rem accuratius investigare, decrevi*. Hunc sensum habet Eusebius tum apud se, tum apud Hieronymum ejusdem Interpretem; alienum vero atque absurdissimum apud Hieronymi Criticos sycophantas Scaligerum & Clericum.

IV. Sequentia verba non minus depravata contendit Clericus: *Cum autem apud Hebræos, diversas temporum observassem editiones, alteram quidem redundantem, alteram vero deficientem, hanc sequutus sum. Nihilominus & sic quoque Hebræorum progenitorem Israelem, a quo Judaicæ gentis duodecim tribus Israelis nomine censentur, Inacho, quem primum Argis regnasse, Græci prodiderunt, tempore æqualem fuisse reperi*. Pro quibus hæc habet *Hieronymus*, a mente *Eusebii* aliena, nec perspicuitate, aut elegantia, aut etiam ipsa re laudanda: *Neque me fugit in Hebræis codicibus dissonantes ætatum annos inveniri, plusque vel minus, prout Interpretibus visum est, lectitari; sequendumque illud potius, quod exem-*

* *Rectius tamen, esset stylis plurium numero. Sic paulo post* σύνταξιν *penes Eusebium significare* librum *nullum dubium erit ei, qui secum ipso Hieronymum conferat: ubi enim dixerat ante Euseb.* ἐν μὲν τῇ πρὸ τάυτης συντάξει, *Hieronymus vertit in in priori libello.*

exemplariorum multitudo in fidem traxit. Verum utquumque quis volet, computet, & reperiet Inachi temporibus quem primum Argis regnasse ajunt, Patriarcham fuisse Israelem, a quo duodecim Judæorum tribus Israelis vocabulum sortitæ sunt. Recte animadvertit *Scaliger*, neque tale quidquam scriptum ab Eusebio, neque eam ejus fuisse mentem. Hoc, nimirum volebat Episcopus Cæsariensis, in sacris Judæorum libris, duplicem annorum rationem inveniri; alteram longiorem, quæ est LXX. Interpretum; alteram breviorem, quæ Codicum Hebræorum ejus ævi fuit, & quam licuit *Eusebio*, præsertim ex *Aquila*, *Symmacho*, & *Theodotione*, cognoscere. Se vero hanc posteriorem sequutum; nec tamen ex hoc calculo Inachum esse antiquiorem Israele. Est quidem hic paralogismus, ut animadvertit *Scaliger*, sed est deterior ratiocinatio *Hieronymi*, qui vult, quemquumque calculum sequamur, rem eamdem constare. Præterea reliqua omnia sunt inania.

In quo sit Eusebii paralogismus ego nullus video; in quo sit Hieronymi pejor ratiocinatio nec video, nec videre possum, si sapio. Volebat Eusebius in sacris Hebræorum codicibus dissonantes ætatum inveniri numeros: longiorem apud LXX. breviorem in fonte Hebraico; se vero minorem hanc summam sequutum; nec tamen ex hoc calculo breviori *Inachum* esse antiquiorem *Israele*, a quo duodecim Judæorum tribus *Israelis* vocabulum sortitæ sunt. Quid in verbis Latinis Hieronymi alienum ab hac mente Eusebii vel illi contrarium reperiri possit nequaquam intelligo. Quamvis enim Græca ad verbum non fuerit interpreratus Hieronymus, & de suo nonnulla addiderit, nihil tamen scripsit contra mentem Eusebii; quia discrepante fatetur in sacris Hebræorum libris annorum summas & numeros; nec breviorem calculum respuit quem sequutus est Eusebius: sed juxta ejusdem mentem Inacho æqualem facit Jacobum Parriarcham. Hæc facile animadvertere potuisset Clericus noster, nisi pingui Minerva fuisset præpeditus, & calumnias calumniis cumulare voluisset.

V. Quod addunt ex eodem Prœmio redarguentes constanter Hieronymum, quia dixerit *manifestum esse* Semiramidem & Abraamum contemporales fuisse, putant nobis approbare hoc argumento: Male *manifestum* dicitur quod ad Eusebium usque nemo prodiderat, nemo crediderat, nondum probatum fuerat, nondum concessum.

Quasi vero probatione indigeant quæ a nemine negantur, & multa per se non manifesta sint in Historiæ monumentis, quæ ex sola lectione fidem obtinent. Manifestum erat igitur historica fide, & comparatione diversorum monumentorum historicorum, tum Hebræorum, tum cæterarum gentium, Semiramidem & Abraamum genere Chaldæum eadem ætate vixisse, & celebres exstitisse.

VI. Hæc satis superque essent, inquit Clericus, si res nobis esset cum hominibus, qui tam severi essent censores dudum mortuorum, quam sunt iniqui judices viventium. Sed horum caussa, subjicie[illegible] adhuc unicum locum ex Chronico, ad Num. MCCL. in quo versio *Hieronymi* est a duobus summis [illegible] merito castigata, ubi de Poeta, qui non amplius exstat. *Arctinus*, inquit, *qui Æthiopidem composuit, & Ilii Persin.* Est in Græco Ἰλίου Πέρσιν, hoc est, *Trojæ exscidium*, ut ostendit *Jos. Scaliger.* Quare ita debuit verti; sed vocem rariorem [illegible] non intellexit *Hieronymus*. Vide & *Claudium Salmasium*, pag 600. Exercit. Plinianarum E[illegible] [illegible]

Quid est, quæso, calumniari & desipere, si hoc non est? Asserit Clericus versionem Hieronymi, scilicet *Ilii Persin*, a summo Critico Jos Scaligero merito castigatam ad Num. MCCL. Jamvero locum recitatum revolvens, hæc tantummodo lego apud Scaligerum: *Et Ilii Persin.*) Ἰλίου Πέρσις idem, quod Ἰλίου ἅλωσις. In cæteris; quæ Numero MCCL. dicuntur, altum de Hieronymo & ejus versione silentium. In manifestissimo ita ue mendacio hic deprehendimus calumniatorem Clericum, & deinde in triplici imperitia, quæ profecto veniam non meretur apud eos etiam, qui ei parcere maxime student. Somniavit ergo primum vocem Πέρσις, quæ significat *excidium* & *eversionem*, esse vocem *rariorem*; quum ipsa hæc vox reperiatur in Lexico Scapulæ puerorum manibus trito, & usitata consuetudine recepto. Ignoravit secundo Clericus noster antiquorum Scriptorum morem, quo voces Græcas usurpabant sæpius in opusculorum inscriptione, sicut Varro secundo rerum rusticarum: *Sed bono animo es*, inquit, *non minus satis faciam tibi, quam qui Bugoniam scripsit.* Sciebat haud dubie eruditissimus Varro Βυγόνυς & Βυγενεῖς, *apes* dictas a Poetis; *Bugoniam* tamen Latine non expressit, quia apud eruditos homines usitatiora erant in librorum Epigraphis propria nomina Græca, quam Latina translata. Hunc morem sequutus Hieronymus in Græcorum opusculis propria inscribit nomina, *Ilii Persin*: περὶ ἀρχῶν *Origenis*; *De visione* τετραπόδων & sexcenta his similia quæ nemo præter Clericum, ignorare & calumniari potuit. Tertium denique imperitiæ Clericanæ argumentum sumitur ex eodem Eusebii Prœmio, e quo calumniandi sumsit exordium ipse Joannes Clericus: nam manifestum nobis est & exploratum, intellexisse Hieronymum vocem Græcam Πέρσιν, eique congruam aptasse versionem Latinam, quum hoc modo sit interpretatus in Prœmio Eusebiano in Chronicum Canonem: *Post quos facta est Trojanæ urbis eversio, quam Homerus longo sequitur intervallo.* Hic igitur Ἰλίου, intelligit *Trojæ exscidium* seu *eversionem*; uti supra Πέρσις μέχρι τῆς Ἰλίου ἁλώσεως, in linguam nostram verterat, *usque ad Trojæ captivitatem.* Pudeat proinde amicum, & laudatorem quemquumque Critici nostri Clerici, tantam in eo imperitiam non deprehendisse, nec Doctoris Hieronymi caussam intrepide contra eumdem hæreticum suscepisse defendendam.

Præter jam recensita atque confutata, nihil aliud objicere potuit Clericus e duobus libris Chronicorum Eusebii, ut ostenderet Hieronymum linguæ Græcæ fuisse imperitum. Unde conjicere nobis licet summam hujus idiomatis peritiam adeptum esse sanctum Doctorem, quippe qui a reprehensoribus suis in nullo fuerit errato deprehensus. Cætera porro a pagina 59. usque ad paginam 61. quum sint meræ calumniæ Clerici verbis diffluentis, risu a nobis excipiuntur, quia nihil illo inantius dum ait pag. 62. Sunt qui suspicari queant eum, callida excusatione, imperitiæ peccata in festinationem voluisse conjici. Certe si verum dicere velimus, non abhorret ea ars ab ingenio *Hieronymi*, quod totum fuit ad jactantiam & dissimulationem compositum. Quod quum sit stomachose ac proterve scriptum a Clerico, aliis illud indignum, aliis ridiculum videbitur. Ridiculum iis, qui istius Criticam in veri tuitione, in testimoniorum fide, in difficultatum probatione, non in perpetuitate calumniæ positam arbitrabantur: indignum iis, qui altius perspiciunt, & Quæstiones Hieronymianas ad fidem Ecclesiæ corrumpendam spectare non dubitant. Sed pergamus ad reliqua, quæ proprio marte sic explere voluit Clericus.

VII Quod si quis tamen putet lapsum fortasse esse festinatione, in eo libro convertendo, *Hieronymum*; suscipiat in se laborem conferendi cum Græcis versionem Latinam libri alterius ejusdem *Eusebii*, de Situ & Nominibus Locorum Hebraicorum, videbitque passim Bethlehemitam Solitarium majoris peritiæ, aut diligentiæ in eo opere specimina non edidisse. I Ad primam vocem *Ararat*, dixerat *Eusebius*, *ferri adhuc monstrari in montibus Armeniæ reliquias arcæ*, δείκνυσθαι λείψανα τῆς κιβωτοῦ, hoc est reliquias ligni, ut liquet manifesto ex mediis ac postremis paragraphi verbis. Quare ergo Hieronymus vertit *vestigia*, voce incommoda & obscura? Quare postea *monumenta*, ac tandem simpliciter *ligna*? Quæ ratio fuit obscurius loquendi, cum clara vox suppeteret? II. Ipse *Martianæus* notavit ὀδυρόμενοι male verti paulo post *gaudere*, cum sit *ejulari* cum aliquo. Sed Hieronymus rationem habuit Etymologiæ ab εὖ & ἔχειν, *bene habere*, quæ ratio interpretandi fallacissima est, nec hominis ad modum periti. III. Ibidem male ἀποβατήριον, *exitus*, vel *egressus* vertitur, quasi esset ἀπόβασις. Est autem locus in quem fit exscensio, seu *exscensorium*, si ita loqui licet. Alioquin ἀποβατήριος est [illegible], ut docet *Hesychius*, hoc est, *scala per quam e navi fit exscensio.* IV In verbis *Nicolai Damasceni*, ubi meminit montis Baridis, quare omittitur vox μέγα, quæ antecedit ὄρος & *mons* simpliciter redditur, cum sit necessaria? Non imperitiæ hoc est, sed negligentiæ. V. Postquam idem Scriptor dixit fama[illegible] in montem Barim multos, tempore Diluvii, confugisse, addit: *& quemdam vectum arca ad jugum appulisse*

,, *pulisse, & reliquias lignorum diu servatas. Fuerit*
,, *fortasse hic vir, de quo Moses Judaorum legislator*
,, *scripsit*. Manifestum est respici ad Noachum, cu-
,, jus, tametsi solus memoratur, tamen non exclu-
,, ditur familia. At hæc minime intelligens Hiero-
,, nymus, plurali numero loquentem inducit Nico-
,, laum: *alios vero in arca alveo supernatantes*, &c.

Si ad rogata Clerici minutatim interrogantis respondeamus, longiorem trahimus funem contentionis: rem itaque ac quæstiones paucis absolvam. I. Quærit ille cur Hieronymus vocem Græcam λείψανα Latine verterit *vestigia* & *monumenta*, & non *reliquias arca*? Quam dubitationem afferre illi non potuit nisi propria imperitia. Adeat igitur *Marium Nizolium* in Notis ad Ciceronem col. 1652. a quo perdiscet *vestigia*, & *monumenta*, & *reliquias* apud Latinos ejusdem esse significationis. *Vestigium*, *&c.* *Reliquia*, *signum*, *nota*, *monumentum*. II. Duplex mendacium confingit Clericus, ego enim nequaquam cogitavi, *συνευωχεῖτο τοῖς οἰκείοις*, male verti, *gaudebat cum liberis*; nec Hieronymus rationem habuit Etymologiæ ab εὖ & ἔχειν, sed sensum verborum eleganter expressit, *gaudensque cum liberis*; quia Noe cum sua prole egressus ex arca, & immolans Deo victimas, non poterat sancte epulari, nisi gaudens cum liberis, *domesticis suis*. III. Hic dicendum est imperito Clerico: Quid te tantopere supinat? Vult enim * *ἀποβατήριον* significare locum in quo fit *exscensio*, sive *descensio*; & simul negat Hieronymum eleganter vertisse *exitum* vel *egressum*, quasi idem esset *ἀποβατήριον*, quod *ἀπόβασις*. Ergo apud Criticum nostrum longe diversa sunt, *descendere de navi*, & *exire*, sive *egredi ex navi*; *exscensio*, & *egressus*. Sed doceamus eum quid sit *ἀπόβασις*, ut discat non calumniari versionem; quam non intelligit: Ἀπόβασις, inquiunt eruditissimi linguæ Græcæ, est *exitus*, *egressus*, *descensio*, Plin. *desultura*, Plaut. *eventus*. Thucyd. *ἀπόβασις τῆς γῆς*, *egressus in terram* (Livius, *exscensu e navibus in terram facto*) Idem. Vocabant igitur Armenii locum *ἀπόβασις* Noe, *exitum* vel *egressum*; quem nos Gallico sermone diceremus *la descente*, *le débarquement*. IV. Superflue Hieronymum nomen Græcum *μέγα* in Latinum transtulisset, quum de Baride monte postea subjiciat: *ad quem multos in Diluvio confugisse autumant, ibique esse salvatos*. Non enim nisi ad montem altissimum confugere potuerunt, qui tempore Diluvii salvi facti sunt in monte, ut refert Nicolaus Damascenus. V. Ineptit Clericus vituperator Hieronymianæ versionis, nolens in plurali numero dictum, *Alios vero in arca alveo supernatantes*, &c. Quum tamen concesserit ab ipso Noacho (cujus solius Eusebius meminit) non excludi familiam ejus. Melius itaque plures in plurali interpretatur Hieronymus, quam si *κακόζηλος* solum Noe nominasset.

,, VIII. In voce *Astaroth Carnaim*, ὑπὲρ τὴν Σο-
,, *δομῖτιν*, hoc est *Supra Sodomiticum tractum*,
,, vertitur, *in supercilio Sodomorum*; quod ferri non
,, potest, nisi Sodomi esset mons, in cujus superci-
,, lio ea urbs fuisset condita, quod falsum esse om-
,, nes norunt.

Nonne miraris, prudens lector, animadversionem tam doctam & acumen ingenii Clerici nostri? Ferri non potest inquit, *in supercilio Sodomorum*, nisi Sodomi esset mons, &c. ferret utique, si sciret *supercilium*, idem esse quod *locus superior* & *eminentior*; & id significare hoc loco *in supercilio Sodomorum*, quod significat in voce, *Save*, *super regionem Sodoma*. Intelligamus ergo utrumque locum, in *superioribus* & *eminentioribus* partibus quæ possessionis erant Sodomorum; & nugas meras Clerici ridebimus.

,, IX. In *Arbo* aut potius *Arbee*, dicitur Chebron
,, fuisse *βασίλειον* Davidis, hoc est, *οἴκημα sedes*
,, *regia Davidis*, quod male vertitur *regnum*. Pe-
,, rinde est ac si quis diceret Græce, de Versalia,
,, ubi Regia Ludovici XIV *Βερσαλίαν βασίλειον εἶ-*
,, *ναι βασιλέως Κελτῶν*, verteretque alius, *Versaliam*
,, *regnum esse Celtarum Regis*.

Hem tibi hominem Græce ac Latine scribentem. Sed quid reponis, si dixero imperitum & insipientem? Imperitus sane qui nescivit ** *βασίλειον* in Scripturis sacris significare *regnum*, ut Prov. cap. 18. v. 19. *ἰσχύει δὲ ὥσπερ τεθεμελιωμένον βασίλειον*, *invalescit autem tamquam fundatum regnum*. Quam significationem agnoscit Epitome Thesauri linguæ Græcæ Henrici Stephani, ut mirum valde nobis sit Criticum hominem ignorasse quod legitur etiam apud Grammaticos. Cæterum stulti Scriptoris indicium est, Ludovicum Maximum vocare *Regem Celtarum*, quasi solis Celtis imperet, & non Franciæ hominibus, sive toti genti Francorum. Plura dixi de hac inerudita difficultate ad calcem libri de Canone sacrorum Voluminum Gallico sermone scripti, quare difficultati jam supersedeo.

X. Postquam sic imperite redarguit Hieronymum Joan. Clericus: mox conversus ad reprehensionem Bonfrerii & Martianæi hæc subjungit: " Exempla
,, ejus rei insignia habemus, in libro hoc de Locis
,, Hebraicis. Cum enim nec *Jac. Bonfrerius*, nec *Joan.*
,, *Martianaus*, memores essent in mss. Græcis H &
,, I passim misceri. . reliquerunt in voce *Astaroth*,
,, Σοδομίτην, pro Σοδομῖτιν. Quare, inquies, rem
,, pueris notam probas? Quia in ea peccaverunt *Bon-*
,, *frerius* & *Martianaus*, immo, si eorum editionibus
,, stamus, ipse *Hieronymus*, deceptus prava Scriptura
,, Græca Sic enim loquitur *Eusebius*, de Amaleci-
,, tide: Ἀμαληκῖτις, χώρα ἐν τῇ ἐρήμῳ. At edi-
,, tum est Ἀμαληκίτης, qui merus est solœcismus,
,, & in Hieronymo pariter: *Amalecites*, *Regio in*
,, *deserto*, &c.

Fidei plenum putabunt Clericum in hoc paragrapho, qui Bonfrerium & Martianæum nunquam legerunt, sed qui amborum editiones *libri Locorum* studiose perscrutati fuerint, Critici perversam fidem, imperitiam, & inconstantiam vix ferre poterunt. Observavit doctus Bonfrerius in voce *Astaroth Carnaim*, & in *Lasan*, pro Σοδομίτην, legendum Σοδομῶν, vel Σοδόμων. In voce quoque *Save* & *Seboim*, puram Eusebii edidit lectionem, Σοδομῖτιν scilicet, & non Σοδομίτην. Deinde habet ad vocem *Amalecites*, pro *Amalecitis*: Amalecites, potius patronymicum nomen a regione, quam ipsum regionis nomen est: Regio & populus *Amalec* dicitur. Ita Jac. *Bonfrerius*. At improbe in illum insultat Clericus, quasi nihil horum scripserit Editor Eusebii peritissimus. Quod nunc ad me attinet, exemplum capere de Bonfrerio docto atque prudente haudquaquam dubitavi, unde lectorem commonere de ejusdem viri observationibus studebam, dicens ad vocem *Lasan*: Bonfrerius legendum credit τὴν Σοδομῶν; & rectius esse quam quod de Sidone apud Hieronymum legitur Antea ad vocem *Bethsaida* in contextu Græco legebam Γεννησαρίτιδι; in Notis autem cum Bonfrerio Γεννησαρίτη, addens ex tempore: *Hujusmodi lectiones permittimus Eruditorum judicio*. Præterea ut calumniam Clerici manifestam faciamus, meminerint lectores libri Nominum Hebraicorum scripsisse me in Notis ad III. Fragmentum Græcum, col. 560. verba consequentia. *Non desunt in manuscripto Graco scriptoris errores, nec corruptela nominum: manifesta & confessa vitia plerumque sine notis emendo; catera describo diligenter prout scripta leguntur in codice Graco: v. g.* Σιθ, pro Σηθ &c. Quis crederet post expressam conceptis verbis hujusmodi adnotationem, mihi imputandum a Clerico Critico, quod memor non fuerim *in mss. Gracis H & I passim misceri*? Nisi res ageretur cum imprudenti negotii hujus & lectionis Manuscriptorum cum Græcorum, tum Latinorum, provocarem eum ad collationem & contentionem codicis Græci manuscripti, quo ego usus sum, ut ipse testis invitus accederet, centies mea diligentia mutatum fuisse in Editione nova I in H, quia sciebam ab imperitis exscriptoribus *Jota*, pro *Eta* scriptum fuisse in exemplaribus pervetustis. Sed credin te impune abiturum, o Clerice, qui merum solœcismum in voce *Amalecites* invenisse gaudebas? Relege quæ ex Cassiodoro docere voluisti Quæstionum Hieronymianarum pagina 66. & deinde pag. 378. & seqq. Vide quantum tibi parum constes coarguens lectionem *Amale-*

* *Confer qua in hunc locum adnotavimus Tom. 3. col. 125. & 127.*

** *Reponit Clericus: etiamsi βασίλειον inveniretur in Scripturis pro Regno, adhuc male verteretur Hebron fuisse Regnum David, pro Regia, sive sedem Regiam David: cum constet super omnem Tribu Juda se extendisse Regnum ejus. Locus autem quem adducit hic Martianaus proprie non significat* Regnum fundatum, *sed Regiam fundatam; in Hebraico enim est* ארמון, *armon, quod significat* palatium.

Amalecites; pro *Amalecitis*, & simul monens veteres scripsisse sæpius *omnis* pro *omnes*, & *omnes* pro *omnis*, id est, accusativos plurales promiscue terminatos in ES, EIS, & IS. Disce proinde *Amalecites* & *Amalecitis* promiscue scriptum ab Antiquis, ut *Joannis*, pro *Joannes*, in casu nominativo. Quæ quum ita sint; te ipsum testem adhibeo propriæ imperitiæ & inconstantiæ, quam dissimulare debuisses si licuisset per consuetam detrahendi libidinem, & artem illam tuam Criticam qua cæteris omnibus Scriptoribus præferre te non erubescis.

XI. Contra Græcam eruditionem Hieronymi objicit ultimo loco Clericus noster: Addam hic rem ,, leviculam quidem, sed quæ ostendet nihil esse verius quam quod dixi. Scripsit Eusebius: Ἰτουραία, ἡ καὶ Τραχωνῖτις, *Iturea*, *qua & Trachonitis*. Quare vertit Hieronymus: *Iturea & Trachonitis regio?* &c. Potest enim Lector suspicari esse nomina duorum tractuum regionis; quæ fuit Tetrarchia Philippi. Morosus es, inquies, qui talia ad vivum resecas? Immo vero morosa negligentia est ejus, qui non commodius vertit: nec scio an non existimavit delendam particulam ἡ *qua*, quod putaret esse ἢ *sive*, Ratio suspicandi, hæc est, quod in voce, Τραχωνῖτις, similiter offenderit, Τραχωνῖτις χώρα, ἢ καὶ Ἰτουραία, hoc est, *Trachonitis regio*, *qua & Iturea*, nempe dicitur. Vertit tamen ille: *Trachonitis regio*, *sive Iturea*. Si ego ita vertissem, nunquam mihi ignovisset *Martianaus*, quamvis dicerem me esse *novi Operis conditorem*. Vociferaretur esse hanc artem, qua conarer occultare meam imperitiam, ne malæ traslationis arguerer, *&c.*

Quamdiu erit in Clerico nostro inexhausta aviditas loquendi & carpendi Hieronymum, tamdiu ineptum & imprudentem se prodet: Nam qui aut tempus quid postulet, non videt; aut plura loquitur; aut se ostentat; aut eorum quibuscum disputat; aut rerum ipsarum dignitatis rationem non habet: aut denique in aliquo genere; aut inconcinnus; aut multus est, is ineptus dicitur. *Vociferaretur*, inquit, *Martianaus*, si cum Hieronymo vertissem: *Trachonitis regio*, *sive Iturea*. Immo laudaret te magna voce *Martianaus*, si artis Criticæ peritus fuisses, & tam aperte imperitiam tuam non ostenrares. Quis jam non miretur pueriles jactantiæ observationes, quas in summum virum, etiamsi ipsæ veræ essent, nullus prudens dignaretur scribere? Sed quum sint imperitissimæ ac falsissimæ, nihil in eis exsistit quo veniam Clerico tribuere possimus. I. Inepte reprehendit Hieronymum Clericus, nesciens sanctum Doctorem imitari stylum Lucæ Evangelistæ, qui capite tertio, versu primo *Philippum* dicebat Tetrarcham esse τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος, id est, *Itureæ & Trachonitidis*. Arguatur itaque sanctus Evangelista, & non Hieronymus, quod omissa particula ἡ *qua*, locum suspicandi præbuerit lectoribus, *Ituræam* & *Trachonitin* esse nomina duorum tractuum regionis, quæ fuit Tetrachia Philippi. Non est igitur imperitiæ aut negligentiæ quod omissa fuerit particula Græca in versione Hieronymi, qui potius Evangelistæ vestigiis insistere voluit, quam putida interpretatione torquere semetipsum. II. Ituræam & Trachonitin diversas esse regiones eruditissimi viri supicantur, Strabo, Andrichomius & Bonfrerius, nec opiniones eorum penitus ignorare debuit Criticus Scriptor loquens de re Geographica. III. Pueris rem notam ignorat Clericus, nempe eamdem rem significare interpretationem Hieronymi *Iturea*, *sive Trachonitis*, & interpretationem ejusdem Clerici, *Iturea*, *qua & Trachonitis*: in utraque enim phrasi intelligimus unam regionem, quæ vel *Iturea*, vel *Trachonitis* dicitur. IV. Nulla fides est in Critico nostro qui dissimulavit Hieronymum centies particulam Græcam ἡ, optime per relativum pronomen *qua*, expressisse in libro Locorum, v. g. col. 141. Ἀμμάν, ἡ νῦν Φιλαδέλφεια, *Aman*, *qua nunc Philadelphia*. col. 163. Βαβέλ, ἡ Βαβυλών, *Babel*, *qua & Babylon*. col. 185. Καριαθιαρείμ, ἡ καὶ Καριαθβαάλ, *Cariathiarim*, *qua & Cariatbaal*, col. 203. Ἐγλώμ, ἡ καὶ Ὀδολλάμ, *Eglom*, *qua & Odollam*. Ibidem: Ἐσώρ, ἡ καὶ Ἀσώρ, *Esor*, *qua & Asor*. Similiter col. 268. & 275. Σωφηρά, ἡ καὶ Σωφίρ, *Sophera*, *qua & Sophir*. Videant nunc Lectores eruditi & prudentes, quanti facienda sit Critica Joannis Clerici, in qua nullum est judicium, nulla fides, eruditio nulla: quæ tamen in hoc genere scriptionis officia sunt & Auctorum munera.

§. 2.

De Eruditione Hebraica S. Hieronymi.

Explosis jam difficultatibus Joannis Clerici Græcanicis, quibus ipse viam sibi muniendam speraverat *ad judicium paulo audacius & liberius ferendum de eruditione Hebraica Hieronymi*; nunc aliquot insignioribus Quæstionum Hieronymianarum exemplis demonstrabimus illarum Auctorem Hebraicæ linguæ imperitissimum, & ineptissimum esse Criticum in reprehensione sancti Doctoris, cujus virtus & scientia splendet in Ecclesia Dei tamquam clarissimum lumen, quo sicut nummus in Crœsi divitiis obscuratur omnis eruditio Clericana, & *judicium audacius* ad calumniam. Consilio autem amicorum meorum (præsertim clarissimi viri Domini de *Camgrand*, Archidiaconi Ecclesiæ Sanctorum; & Domini *Belles* Canonici studiosissimi ac eruditi) mitto nugas & ineptias aniles Quæstionum Hieronymianarum Clerici, quia risu & cachinno, non responsione mea dignas censent. Præterea jubent sapientissimi Præfecti Congregationis nostræ, & sodales amantissimi mei haud pauci, ut tempus & laborem impendam in edendis Operibus Sancti Hieronymi non in confutando hæretico, qui nec loquendi, nec libros edendi finem novit facere. Pauciora itaque proponam exempla, e quibus doctus & intelligens existimator de prætermissarum Quæstionum imperitia poterit habere judicium.

I. Peritiam Grammaticæ nullam fuisse in Hieronymo hujusmodi argumentis docere voluit Criticus noster: „ Hæc cum sint, inquit, meridiano sole clariora, Monachus noster Benedictinus; quem vel hinc discere par fuisset, frustra ab *Hieronymo* exspectari posse quidquam eximium, in Hebraica Grammatica: hunc locum & similia nobis ogerit, ut ab *Hieronymo* accipiamus, scilicet, quod nescimus. Operæ pretium est hominem audire grande arcanum, & quod fugit hactenus omnes Grammaticos Hebræos, aperturum: *Quattuor*, inquit, *nomina ab Hieronymo vel Philone hic recensita, apud Hebræos per diphthongum scripta leguntur, hoc modo*; חירם, *Hiram*; אישטוב, *Histob*; עירא, *Hira*; אישבשת, *Hisboseth*. *Neque vero literæ* Aleph, Het, *&* Ain, *apud veteres Hebræos pro consonantibus usurpata erant, sed pro vocalibus, ut perspicue declarat Hieronymi præsens adnotatio, qua statuit*, Aleph, Heth, *&* Ain *diphthongum constituere, cum* Jod *sequenti, in quattuor jam dictis nominibus. Hinc evanescunt opinationes quorumdam hodiernorum Grammaticorum, quibus visum est quamquumque diphthongum Hebraico exulare idiomate; Hebræasque voces a consonanti semper litera, non a vocali, initium ducere.* I. Non quidam, sed omnes omnino Grammatici Hebræi veteres & recentiores censuerunt nullam vocem a vocali incipere; si paucos excipias; quos nomine appellare nihil attinet. II. Plerique omnes etiam existimarunt dari diphthongos, exceptis potissimum Judæis Germanis; qua de re vide *Joan. Buxtorfii* Thesaurum Capp. III. & IV. aliosque Grammaticos. III. Grammaticorum sententia, qua negant syllabam Hebraicam inchoari a vocali, non est opinatio, sed certissima veritas; quam nemo oppugnarit, nisi dormitans, ut hic *Hieronymus*, & rauca ejus Echo *Martianaus*. Tribus verbis res demonstratur. Vocalis omnis certum habet sonum, ut A, E, I, O, U, non promiscue quinque illis sonis effertur, quemadmodum *Aleph*, *Heth* & *Ain*, quod ex nominibus propriis, in quibus occurrunt, manifesto liquet; cum ab antiquis Interpretibus ita pronuntientur, ne quis nos solorum Massoretharum auctoritate niti putet. IV. Primus index nominum, qui in manus incidet, rem demonstrabit, sed vel ex quattuor allatis nominibus manifesta fiet. Quæro, si Alpha sit vocalis, quænam quinque vocalium sit? Sine dubio A. Itaque legendum esset AISTOB, & AISBOSETH, non *Histob*, & *Hisboseth*, sine diphthongo, aut *Eistob*, & *Eisboseth*. Deinde quæ vocales erant *Hheth* & *Hain*? An prius Græcorum ἦτα & posterius O? Quomodo hic nobis conflant *Diphthongum*, si *Hieronymo* credimus, qualis est Græca EI? Scribendum fuisset Ηἴραμ, & Οἴρα,

quod

quod tamen non fecerūnt LXX. Intt. quibus prolatio eorum nominum probe nota erat, & ne ipſe quidem *Hieronymus*. An tres vocales conjunctæ cum Jod facient unam eamdemque Diphthongum? Nemo crediderit. Quid igitur hinc colligemus? Nec Bethlehemitam, nec Pariſienſem Monachum, quos tamen minime æquarim, ne quid fallatur *Martianæus*, ſatis attendiſſe quid dicerent. Si attentiore animo ſcripſiſſent, non magis dicturi fuiſſent *Aleph*, *Heth* & *Hain*, eſſe vocales, & conſtituere apud Hebræos Diphthongos; quam H Latinum, in Latina lingua. Pæne omiſeram *Martianæum*, ut figmentum hoc de vocibus apud Hebræos a vocali inchoatis tueatur, afferre exemplum Arabum, qui *Vau*, quo multa vocabula inchoantur, pronuntiant ut VV, quod Galli exprimunt per *ou*, ut *ouaheb*, quod *VVaheb* efferunt Arabes, Grammatici vero hodierni Hebraicæ linguæ ſcribunt *vaheb*. At eum ſcire oportuit neminem Arabem habere *Vau* pro conſonante, non magis quam Gentes Europæas, quæ litera VV utuntur; quod ea litera per ſe nullum ſonum habeat, ſed debeat neceſſario cum vocali conjungi, cum in linguis Europæis, tum etiam in Arabica. Quod ſi malit adhuc *Martianæus* temere ab obſcitante *Hieronymo* prolata præferre manifeſto uſui, certæque Analogiæ linguæ Hebraicæ, per me licet. Suis animum paſcat ſomniis, & quæ indulgentia noſtra ſummopere indigent, ea maxime pergat in *Hieronymo* mirari. Numquam nos pudebit hujuſmodi homini non placuiſſe. *Quæſt. IV. pag.* 85. *& ſeqq.*

Quod tot ineptias & tritas Grammaticales vitilitigatoris noſtri deſcripſerim, veniam precor ab omnibus ſtudioſis; neceſſitate enim compulſus id peregi, ut interim *ſtulto reſponderem juxta ſtultitiam ſuam, ne ſapiens ſibi videretur*, neque *dormitantes nos, oſcitantes, ſomniantes, rauciſonos* rideret Joannes Clericus, Apollinis filius, Muſarum parens, vindex libertatis literariæ. Sed age porro totum Hieronymi locum & incorruptam noſtræ adnotationis integritatem hic replicemus; ut inde meridiano ſole clarior ſit imperitia, improbitas, ac perverſitas opinionum Clerici, qui vas ſincerum incruſtare cupit in omnibus. Contextus itaque Hieronymianus iſte nobis eſt.

H

Hiram, vivens excelſe,
Hiſtob, vir bonus.
Hiras, vigilans.
Hisboſeth, vir confuſionis.

IDCIRCO CUM ASPIRATIONE HÆC NOMINA POSUIMUS: QUIA ET APUD GRÆCOS ET APUD HEBRÆOS PER DIPHTHONGUM SCRIBUNTUR.

Adnotatio noſtra.

Quattuor nomina ab Hieronymo vel Philone hic recenſita, apud Hebræos per diphthongum ſcripta leguntur hoc modo חירם *Hiram*, אישטוב. *Hiſtob*, עירא *Hiras*, איש בשת *Hiſboſeth*. Neque vero literæ *Aleph*, *Hesh*, & *Ain* apud veteres Hebræos pro conſonantibus uſurpatæ erant, ſed pro vocalibus, ut perſpicue declarat Hieronymi præſens adnotatio, qua ſtatuit *Aleph*, *Heth*, & *Ain* diphthongum conſtituere cum *jod* ſequenti in quattuor jam dictis nominibus Hebraicis. Hinc evaneſcunt opinationes quorumdam hodiernorum Grammaticorum, quibus viſum eſt quamquumque diphthongum ex Hebraico exulare idiomate; Hebræaſque voces a conſonanti ſemper litera non a vocali initium ducere. Jam quod ſpectat Græcas diphthongos quattuor nominum ſupra poſitorum, non facile apparet ita hoc eſſe, ut Hieronymus teſtatur; niſi forte in voce *Hiram*, quæ apud Græcos legitur Χειράμ: alia namque nomina Græce leguntur abſque diphthongis, Ἰοβοχδὲ, Ἰσώβ, Ἶρας. Verum inſpectis diligenter LXX. Interpretibus, docemus nomen *Hiſboſeth* ſcriptum eſſe cum diphthongo in Manuſcripto Alexandrino 2. Reg. 2. 10. Εἰεβοσθαὶ, *Eieboſthai*. Ex quo ſatis liquet cætera nomina Hebraica ſimiliter per diphthongum ει fuiſſe ſcripta antiquitus apud Græcos; idque verius comprobatur ex voce *Jabes*, quæ Ἰαβὶς paſſim ſcripta, in eodem M. A. legitur cum diphthongo Εἰαβεῖς. Denique notum eſt eruditis

vocalem I, & diphthongum ει, indifferenter fuiſſe uſurpatas tam apud Græcos quam Latinos; illoque uſu recepto Ἰσώβ & Εἰσώβ, Ἶρας & Εἶρας promiſcue ſcripta fuiſſe.

Hæc omnia ructaverunt oſcitantes & dormitantes *Hieronymus*, & rauca ejus Echo *Martianæus*, quorum ructatrix menta ſomnium habetur apud Clericum, quem concertaviſſe de Tripode cum Apolline vix dubitamus, ſi ei credimus qui ſe magnifice jactat atque oſtentat. At enim ſomniantem deprehendo eum, quum ait, afferre me exemplum Arabum, ut figmentum meum quod vocat, tuear ex initiali *vau*. Relegat ipſe adnotationem meam in diphthongos Hebræorum ab Hieronymo notatas, & ſi caſu in mentionem *vau* incidi, ſomniatorem me profiteor; ſin minus, falſis ſomniis & contumeliis animum paſcere Clericum noſtrum, pro comperto habeamus & explorato. Verum caute pedetentim omnia dicamus, & ſingillatim difficultates Critici alte repetamus, ut gravi ſomno ſtertentem attentius poſſimus inſpicere. I. Non *quidam*, inquit, *ſed omnes, ſi paucos excipias, Grammatici Hebræi, veteres & recentiores cenſuerunt nullam vocem a vocali incipere.* Certe in parvo numero, ſi paucos excipias, remanent *quidam* tantum, non *multi*, nec *omnes*. Atqui minor eſt Grammaticorum numerus, non infinitus, ut ſtultorum & Criticorum; bene itaque monui & apposite, quando *quoſdam* appellavi. Deinde paucos legi Grammaticos Hebræos, & quos revolvi libros id genus, *quoſdam* dicere debui, ne cum Clerico ſcire jactarem, quod nequaquam ſcio. II. Non plerique omnes exiſtimarunt dari diphthongos, ſiquidem Latini noſtri Hebraicorum operum Grammaticorum Scriptores, diphthongos, minime nos docent. Vide Bellarminum, Mair, Thomam noſtrum *Dufour*, Pagninum, &c. III. Grammaticorum ſententia de ſyllabis non inchoandis a vocali, tantum abeſt a vero, ut contraria ſit manifeſtior & veracior apud omnes ſanæ mentis homines, nec œſtro Rabinico percitos. Sententiam noſtram Hieronymianam demonſtrant perquam evidenter nomina propria virorum, regionum & montium apud LXX. Intt. quos ſequuti ſunt Origenes & cæteri Græci Scriptores in Lexicis Nominum Hebraicorum. IV. Primus index nominum pervetuſtus docebit ineptire Clericum, qui ſtatuit vocalem א *Aleph*, ſemper legendam per A, quum ſæpius legatur per I: per E, & per O, vel per U. Quomodo autem *Aleph*, *Heth*. & *Ain* conflarent diphthongum apud Antiquos, ſatis dictum eſt in noſtra adnotatione, quam nemo impugnarit niſi dormitans & ſtertens Clericus Criticus. Ex his liquido apparet Militem noſtrum glorioſum omnium ſermonibus poſſe vapulare, quum ſe Hieronymo in Hebraica re Grammatica audet præferre.

II. Nunc veniamus, ait idem Criticus, ad conſtructionem nominum, cujus hæ duæ ſunt potiſſimum regulæ, oportere cum ſubſtantivo adjectivum convenire genere; & adjectivum quidem poſtponi. Conſtat etiam perpetuo uſu nomina numeralia, quæ *ordinalia* dicuntur, formale femininum in ית *ith*, excepto ראשנה *prima*. Sic a חמש hhameſch, *quinque*, formatur חמשי hhamiſchi, *quintus*, & חמשית hhamiſchith, *quinta*. Quod ſi ignorat *Martianæus*, legat *Joannis Buxtorfi* Theſaurum Lib. II. cap. I. & Gram. *Th. Erpenii* Lib. III. cap. 7. Res enim uſque adeo nota eſt, ut tempore abutatur, qui eam poſt Grammaticos probare aggrediatur. Attamen *Hieronymus*, ſi credimus MSS codicibus *Martianæi*, exiſtimavit *quintam generationem* dici poſſe Hebraice חמישה דור *hhamiſcha dor*, cum vox דור ſit generis maſculini, & neceſſe ſit dici דור חמישי *dor hhamiſchi*, ut Concordantiæ docebunt, ſi iis conſultis, in re clara opus ſit. Sic enim habet Hieronymus in Epiſtola ad Damaſum; *Si eſſet* quinta generatio, *ſermone legeretur illorum* AMESA DOR. In margine adſcripſit Editor חמישה דור *hhamiſcha dor*. Quod idem eſt ac ſi dicerem Latine *quinta annus*, aut aliquid deterius. *Amerbachii* fratres, qui Editionibus Eraſmianis addiderant voces Hebraicis characteribus ſcriptas, ediderant hunc locum ad normam Grammaticæ Hebraicæ. Sed eos ita caſtigat *Martianæus*: *Vitiatus omnino hic locus in editis antea libris; nam pro* חמישה דור *ameſa dor*, *ut poſuit Hieronymus, genus mutarunt & ordinem verborum, legentes* דור חמישי dor amiſi *genere maſculi.*

„ *sculino, contra fidem omnium Codicum MSS. Epistolæ ad Damasum*. Illi nimirum existimationi *Hieronymi* consultum volebant, quam heic imprudens prodit *Martianæus*; qui, si probe inspexit MSS. Codices, nos docet hic triplex, quod diximus, peccatum ab Hieronymo admissum esse; quod si in ludo literario Latine committeretur a pueris, non effugerent ferulam.'

„ Attamen existimo MSS. Codices hic habere quod scriptum voluit Hieronymus, & bona fide citatos ad testimonium a *Martianæo*. Persuadet hoc ejusdem generis peccatum quod proxime antecedit. Agens enim de voce חמשים *hhamuschim*, quæ occurrit Exodi XIII. 8. ita loquitur: *in reliqua parte interpretationes non discordant, omnis pugna de verbo est* AMUSIN, *quod his literis scribitur, heth, men, sin, jod, mem, utrumnam* quinque, *an munitos sonet. Et quidem* quinque *hoc sermone dici negare non possumus non* quinta, *ut illi interpretati sunt, singulari*. At nos pernegamus חמשים, quibusquumque punctis afficiatur, significare *quinque*: & omnes, quibus non ignota sunt elementa linguæ Hebraicæ, norunt חמש *hhamesch* quidem esse *quinque*: חמשים *hhamischim* vero aut *quintos*, aut *quinquaginta*.

Ut frangamus breviter tantos spiritus Clerici nostri, monemus præsentes & ævi futuri studiosos omnes, imperitum adeo fuisse hunc Hieronymi hostem, ut jam senex ignoraret quæ pueri & infantes docere eum potuissent. Reprehendit enim & acriter castigat Hieronymum, quasi nescivisset constructionem nominum & genus vocis Hebrææ דור *dor*; quia ipsemet necdum scivit nomen Hebræum חמישה *Amesa*, esse generis masculini, & non feminini, ut hoc loco scribit conceptis verbis, & docere satagit contra Hieronymum & nostram Editionem, in qua posui חמישה דור AMESA DOR, quod idem est apud doctorem Clericum, ac si dicerem Latine *quinta annus*, aut aliquid deterius. Prima igitur barbarismi hæc ac solœcismi fœditas absit ab Hieronymo, totaque hæreat in Clerico constructionis inscio & generis nominum Hebraicorum. Secundum ejusdem Scriptoris peccatum minime condonandum, si Latine a pueris committeretur in ludo literario, inscitia est in versu, quo constare patet perpetuo usu nomina numeralia, quæ *ordinalia* dicuntur, formare femininum in ית *ith*, excepto ראשנה *rischona*, id est, *prima*. Nam alia omnia nomina ordinalia feminina a primo usque ad decimum duplicem habeat formam in fine. ית *ith*, scilicet & *iia* sive *ija*: v. g. שני *scheni*, id est, *secundus*, habet שנית *schenith*, & שניה *schenijah*. Quod si adhuc ignoret Clericus, legat Pagnini Thesaurum ad vocem שני *scheni*; & opus Grammaticum *Th.* nostri *Dufour*, pag. 191. Aut in re Grammatica si necesse est ut eum Prophetarum auctoritate revincamus, legat eloquentissimum Isaiam Cap. XV. 5. & XIX. 24. qui utitur voce feminina שלישיה *schelischia*, hoc est, *tertia* vel *triennis*, *tertiana*. Idem usus apud Jeremiæ Cap. XLVIII. 34. Et valde mihi mirum est Criticum Scriptorem in tanta librorum suorum farragine ignorare regulas Grammaticæ; novumque Bibliorum sacrorum Interpretem, propheticalem stylum, solœcismum existimare. Tertium imperitiæ Clericanæ argumentum sumimus ex ordine verborum חמישה דור *Amesa dor*, non, ut ipse legit, *hhamischa dor*; quam constructionem præposteram voluit, eiciens in Libris sacris nomen *ames* & *amesa*, sive *hhamesch*, & *hhamischa*, non postponi, sed præcedere substantivum: v. g. Gen. V. 6. *Et vixit Seth* Ames scharim, *quinque annos*; & XLVII. 2. *Accepit* hhamischa anaschim, *quinque viros*. Doceat itaque ordinalia nomina formæ masculinæ in I, suo substantivo postponi, ut *jom hhamischi*, id est, *dies quintus*; alia vero numeralia generis quidem masculini, sed terminationis femininæ, præcedere suum substantivum, V. G. Lev. XXIII. 6. *Ubahhamischa ajarjom*, id est, *& in quinta decima die*. Vide etiam Num. librum, cap. XXVIII. 17. & cap. XXIX. 12.

Sunt ea quidem manifesta imperitiæ peccata, quæ non patiuntur doctorem Clericum ferulæ manum subducere: sed quid dicam de eodem improbo laudatore & patrono falsorum editorum Hieronymi? Laudat enim *Amerbachios* quod ad normam Grammaticæ Hebraicæ posuerint *dor hhamischi*, & sustu-

lerint Hieronymiana verba *Amesa dor*; ut consultum esset hac depravatione existimationi sancti Doctoris: imprudentem vero vocat *Martianæum*, qui bona fide genuina verba restituit in contextu Epistolæ ad Damasum. At quum sint falsi præmia nulla, & parum virium falsitas habeat; quid est quod falsarios laudibus exornet, & tantum valeat iniqua depravatio apud ipsum; sincerum vero editorem non amet singulariter? Vis scire caussam? Non laudat sinceram Scriptorum fidem, quia ipsemet non est integer animi; sed pectus gerit totum compositum ad dissimulationem & falsitatem. Falsus est Christianus, falsus Interpres Bibliorum sacrorum, falsus artis Criticæ Scriptor, falsus libertatis animorum vindex, falsus quamplurium voluminum editor: merus autem Criticus sycophanta, & Clericus imperitissimus.

Utrumque probare possum ex ejusdem verbis consequentibus: *Attamen existimo*, &c. pernegat namque ore perfricato *Amusim* significare *quinque*, quia sententiam Hieronymi mutilatam ac depravatam recitat hoc modo: *Et quidem* quinque *hoc sermone dici negare, non possumus, non* quinta, *ut illi interpretati sunt, singulari*. Hoc non dixit Hieronymus; nec tale quid a nobis editum legitur. Vera sententia Hieronymi hæc est: *Et quidem* quinque *hoc sermone dici, negare non possumus: verum* quinque *plurali numero, non* quinta, *ut illi interpretati sunt, singulari*. AMUSIM ergo (חמשים) quibusquumque afficiatur punctis, significat *quinque* plurali numero, id est, *quintatos*, *quinos*, *quintos* & *quinquaginta*, ut ipse Clericus imprudens fatetur, affirmans quod antea pernegaverat, docensque quod a se depravatum oppugnaverat.

III. Postquam propria imperitiæ tela contorsit Clericus noster, aliena adversus Hieronymum quærit auxilia cum hac Præfatione: Ne autem videar solus ita sentire de eruditione Grammatica *Hieronymi*, proferam nonnulla huc facientia ex Biblicis Exercitationibus *Joannis Morini*; quæ ille quidem alio consilio scripsit, sed non minus confirmant nostram sententiam; quamvis omnia quæ habet, non probemus. „

Septem vero, vel octo profert consequenter *Morini* observationes, quarum duas abjicit tamquam falsas; & quidem priorem abjectam hunc in modum illustrat: Quod pluribus explicat *Morinus*, sed fallitur; quia pro voce אלה, hic ab *Amerbachiis* perperam addita, fuisset addenda אלה, quam *Hieronymus* legebat *Eloe*; ut recte post *Joannem Drusium* observavit *Joan. Martianæus*. „

Denique ad calcem omnium observationum *Morini* hæc addit *Joann. Clericus*: „ Hæc vir doctissimus, quibus nihil verius esse sciunt qui *Hieronymi* Opera legerunt, aut ejus Translationem cum Hebraico codice studiose contulerunt; quæ tamen, ut & alia similia, ne tentavit quidem confutare *Martianæus*. „

Verum est, Clerice, vir materia risus benignissima, nolui commovere cachinnos Eruditorum, tentans *Morini* observationes confutare. Quis enim sapiens risum tenebit, quum audierit a *Morino* fuisse redargutum *Hieronymum* propter casum absolutum, non distinctum a casu regiminis, sive quia non distinxit inter formam absolutam & constructam in נסיכי אדם *nasiche adam*, Mich. V. 4. transtulit enim Hieronymus *primates homines*, non *primates hominum*. Verum quomodo legere potuit sanctus Doctor *nasiche adam*, seu *nesiche adam*, si non distinxit inter formam absolutam & constructam? Dicat nunc Clericus an putet *nesiche* esse formam absolutam? Si constructam dixerit; ergo formam regiminis distinxit Hieronymus a forma absoluta נסיכים, *nesichim*. Quod si Latina translatio non servat formam regiminis, *primates hominum*, non Hieronymo interpreti succenseant Morinus & Clericus, si euphonia linguæ Latinæ, in quam transferebat, integra conservetur. Deinde arguant Aquilam & Grammaticæ Hebrææ imperitum pronuntient, quod cum Hieronymo non distinxerit inter formam absolutam & constructam, potuit enim *constitutos homines*, non *constitutos hominum*.

Futiles hujusmodi observationes, nec doctissimo viro sat dignas prætermisisset mecum Clericus, nisi invidia & odio premeretur, atque opuscula Hieronymiana premere tentaret in omnibus. Sed si eum non pudet propriæ imperitiæ propter tricas Grammaticales *Morini* eruditioni *Hieronymi* nonnihil detrahentis;

pudeat saltem audire doctissimos quosque Scriptorum suorum, id est, Heterodoxorum laudibus efferentes eruditionem Hieronymianam. Habebant illi Lexica hodierna, multasque Grammaticas Hebraicas, at non adeo inepire voluerunt cum Clerico nostro, ut propterea Hieronymo se præferrent in Hebraicis. Noverant docti illi Protestantium magistri nullam posteritatem non accipere a majoribus, & quidquid in Lexica vel Grammaticas derivatum est, ab antiquis Judæis & Interpretibus acceptum fuisse ac mutuatum, non a Neotericis Scriptoribus confictum atque pervulgatum. Sed nunc audiamus ipsos Interpretem Hieronymum laudibus prosequentes.

Ex Notis criticis Ludovici Capelli in librum Estheræ pag. 570. nov. Edit. Cum ergo constet titulos esse Hieronymi, quo fine, aut consilio illis subjicerentur segmenta ex alterius translatione? Tertio, si horum segmentorum translatio Latina cum Græca conferatur, deprehendetur in ea Hieronymi judicium, ingenium, erudirio, docta & ingenua libertas in transferendo, adeoque styli, seu sermonis puritas, elegantia, dicendique character idem, qui in reliquo libri corpore. Neque enim barbare, aut sordide de verbo ad verbum ex Græco translata sunt illa segmenta, sed docte & eleganter sensum Græci contextus (quantum id commode fieri potuit servata phrasi & Latinæ linguæ elegantia, atque puritate) expressit bona fide Hieronymus.

Ex Prolegomeno X. Briani VValtoni: „ Concludimus itaque Vulg. auctoritatem haud aliam esse quam versionum aliarum quæ fideliter originales textus reddunt, cum quæ de illa scripserint celebriores Eccles. Roman. Doctores ejusque auctoritate, aliis Versionibus adaptari possint. Licet vero divinam non agnoscamus, magni tamen faciendam, & non temere proscindendam, tum propter ejus antiquitatem & usum generalem per Occidentem per mille annos, tum propter Interpretis, quem Hieronymum ex parte majore agnoscimus, doctrinam & fidelitatem, quem de Ecclesia bene meruisse gratis animis prædicant Protestantium doctissimi. *Nunquam dubitavi*, ait vir doctus, *quin auctori ejus Ecclesia Christiana eo nomine multum debeat, quod Latinis auribus, tam peregrina lingua scripta mysteria regni cœlorum fecerit intelligibilia*. Certe Theodorus Beza Præf. in N. Test. anno 1559. omnibus cæteris Latinis Versionibus præferendam affirmat. Erasmumque reprehendit, quod veterem Interpretem rejiciat, quia a Græcis hodiernis codicibus dissentiebat, cum emendatius exemplar sequutus esse videatur. Unde Vulgatam contra Erasmum defendit Beza, sic eundem contra Bezæ censuras, sæpe injustas, justo volumine tuetur vir doctissimus Jo: Boys... Paulus Fagius in Cap. 4. Versionis suæ Latinæ Paraphr. Chald. contra eos, qui cum Vulgata non ad verbum Heb. textui per omnia respondeat, eam exsibilant, damnant, rejiciunt, hæc habet: *Non attendunt quid vel quem sequutus fuerit Vulgatus auctor, cum enim a veritate Hebraica dissentire videtur, vel Sept. vel Paraphrastem Chaldæum, vel aliquem ex Rabbinis sequutum fuisse fere semper deprehendo: non est ergo temere nata Vulgata Editio, ut quidam scioli stulte & imprudenter clamitant*. Ludovicus de Dieu, vir linguarum cognitione insignis, in Notis ad Evangelia, ubi Versionem Syriacam, Arabicam, &c. cum Vulgata & Erasmi, maxime vero cum Bezæ Versionibus confert, Præfat. ita de Vulgatæ Auctore scribit: *Si Vulgatum Interpretem, quisquis is tandem fuerit, doctum immo doctissimum virum fuisse asseram, non me peccasse judicavero; suos habet nævos fateor, habet & suos barbarismos, sed quin passim ejus fidem judiciumque admirer, etiam ubi barbarus videtur, negare non possum*. Hinc sæpe inter varias lectiones Vulgatam reliquis præfert, & contra Bezam defendit, &c. Tandem illustriss. Grotius Præfatione Annotationum suarum in Vet. Test. rationem reddens, cur ad Vulgatum, quasi textum, Notas suas referat, dicit *se Vulgatum Interpretem semper plurimi fecisse, non modo quod nulla dogmata insalubria continet, sed etiam quod multum habet in se eruditionis, quamquam in dicendi genere satis horridus*. Ex his testimoniis satis clare constat Protestantium doctissimos, licet Vulgatam in thronum authentias non ponant, nec fontibus æquent, nec ab omni errore immunem statuant, haud tamen eam contemnere, sed ei honorem debitum deferre, ob caussas quas jam declaravimus.

Hactenus Brianus VValtonus, quem scimus eruditum fuisse ac prudentem virum. Clamitet ergo *Clericus* cum imperitis & sciolis, Vulgatum Interpretem, hoc est, Hieronymum, ejusque translationem *stulte & imprudenter* reprehendat abjiciatque; mihi sufficit cum doctissimis omnium ætatum Scriptoribus *judicium, fidem, ingenium & eruditionem Hieronymi* admirari, laudare atque defendere.

CAPUT II.

De sinceritate & utilitate Editionis novæ Operum S. Hieronymi, deque imperitia ac malevolentia Quæstionum Hieronymianarum Joannis Clerici.

DUdum e tenebris prodierant in lucem opuscula haud pauca Joannis Clerici tam Critica quam miscellanea, ubi sæpius occurrunt disceptationes viris doctis contumeliosæ, atque sapienti Lectori graves & molestæ: sæculo autem præsenti ineunte prodierunt ejusdem Auctoris Quæstiones Hieronymianæ in quibus totum pectoris virus, iram scilicet & odium effudit in nos nostramque novam Editionem S. Hieronymi. Neque vero cæterorum Criticorum morem sequutus eventilare voluit apices solummodo Clericus noster, literasve calumniari Editionis nostræ; sed eam evertere funditus, Auctorisque memoriam e vivis tollere si potuisset. Quantum enim *Martianæum* opera sua sollicitari studuerit, testis est Admonitio præfixa Quæstionibus Hieronymianis, qua Literatorum omnium invidiam immo carissimorum sodalium in me singulare odium sese concitaturum speravit: quinetiam Præpositorum meorum prudentiam & auctoritatem interponere blandiendo curavit, ut sic tandem Editione Hieronymiana mihi interdiceretur. Et sane si Clerico nostri præbuissent assensum, prorsus nihil abfuisset, quin essem miserrimus omnium Editorum & Scriptorum hujus temporis.

Tantarum autem irarum dum caussam inspicio, non aliam suspicor præter susceptam Hieronymi defensionem, & eruditionis ejusdem exornatum a me trophæum. Nec magnus sum in ea re opinator, quum Clericus ipse mecum consentiat, suam Quæstionem VII. ita exorsus: *Jam diximus nullam nobis controversiam futuram fuisse cum* Martianæo, *si medicas laudes in* Hieronymum *contulisset*. Capitis itaque caussa mihi est quod, Hieronymum ad cælum laudibus levaverim, & ejus opuscula contra Clericos objurgatores amaverim defensitare. Sed audiamus oratorem ipsum criminosum argumenta dicentem criminis mei.

LECTORI

S. P. D.

JOANNES CLERICUS.

NEmo non laudavit industriam ac eruditionem Monachorum Benedictinorum e Congregatione S. Mauri, qui in Gallia egregias Editiones Patrum aliquot Latinorum & Græcorum emiserunt: nemo non optavit eos, pulcherrimo instituto pergere Bibliothecas nostras ditare. Placuit præsertim bonis atque eruditis omnibus, Patres illos ab iis ita illustratos Præfationibus & Notis, ut ab omni contumelia erga Recentiores abstinerent; donec Joan. Martianæus *sodalium suorum æquitatem & prudentiam minime imitatus, cœperit* Hieronymum *edere, atque in Proœmiis, Notisque eruditissimorum virorum & Romanæ Ecclesiæ addictorum (ne exceptis quidem sodalibus Benedictinis) & eorum qui secessionem ab ea Ecclesia fecerunt, famam lacerare. Tum vero plerique omnes, harum rerum periti atque imperiti, certatim conquesti sunt acerbitatem nimiam & loco quidem alieno, in viros doctos effusam; qua usque adeo delectatus est, ut convicia e primi Voluminis Prolegomenis resecta, jussu, ut videtur, Præfectorum eruditi Ordinis, aliquot post annis, ira minime placata, reposuerit initio Secundi: quod audio vehementer etiam illis displicere. Ego autem, in quem nominatim invectus est, & quidem acerrime, nec uno loco, cepi expendere quid novi hac Editio ferret, animadvertique hominem minime versatum*

quid

quid ferre recusarent, quidve valerent humeri. Qua de re admonere volui, hoc Opusculo, & Rempublicam Literariam & Ordinem Benedictinorum, ut videat ne quid fama sua capiat detrimenti, si ejusmodi hominem patiatur diutius contaminare scripta Hieronymi, *contumeliosis illis & parum doctis adsumentis. Eadem opera multa de* Hieronymo *ipso dixi, ex quibus liquebit male facere eos, qui usque adeo despiciantur præ eo Recentiores Criticos, ut quasi caecos illi collatos habeant. Si hæc prosint ad confirmanda, augendaque bonarum, sacrarumque adeo Literarum studia, erit quamobrem gaudeam. Eo certe animo a me scripta sunt. Sin minus, animi saltem hujus mei me nunquam pœnitebit. Vale.*

Noluit Clericus noster sine ulla præmunitione orationis invehi in suum *Martianæum*, quem vehementer dolet Editorem fuisse *Hieronymi* minime parcentem hereticis sanctissimo Doctori semper infensissimis. Verum prætermissis omnibus quorum Clerici non interest, nec Reipublicæ Literariæ (quorum non meminit malus dolus, nisi ad suscitandum pressuram vinculis meis) quid pro se conqueratur diligentius inspiciamus. *Ego autem*, inquit, *in quem nominatim invectus est, & quidem acerrime*, &c. Fateor, Clerice, consideratius tecum loqui nolebam, quam tu in Hieronymum non uno loco invectus es. Tua est acerbitas nimia verborum meorum, quandoquidem eam accepi a Pentateucho tuo Mosaico, ut Lectorem commonui in meis Adnotationibus, quas parum doctas vocare studes, quia te imperitum probant in omnibus. Revolve igitur Commentarium meum in librum de Nominibus Hebraicis, Tom. II. Editionis nostræ, ubi hæc eadem de re scripta leguntur. Ex his perspicue apparet, inquam, quam dispar fuerit Hieronymi diligentia, quam dispar ingenium & studium in rebus sacris, illi quod nunc ostentant Critici hujus temporis. Sed quum hoc dixero, invidiæ statim me insimulant, aut amatulenti Scriptoris famam inurunt imperiti, quasi vitium cum persona [illegible]; & quod Clerico impune liceat contra Hieronymum, mihi pro Hieronymo non liceat adversus Clericum, novorum sensuum & dogmatum assertorem. Huic accusationi, si quando evenerit, nihil habeo quod opponam in hac Apologia, præter verba sancti Doctoris, cujus gratia eam suscepi: *Veritas*, inquit, *amara est, rugosæ frontis ac tristis, offenditque correctos.... Veritas in nobis sit & sinceritas, & amaritudo illico consequetur*. Ita ille lib. I. adversus Pelagianos.

Inde sunt Notæ & adsumenta mea contumeliosa & parum docta, quibus contaminavi scripta *Hieronymi*; inde acerbitas nimia, quam conqueritur Clericus cum suis imperitis. At quum tanta sit apud correctos veritatis amaritudo, quanta nobis erit in mendaciis & contumeliis Joannis Clerici? Felle profecto amarior mihi semper fuit falsitas, & omni acerbitate intolerabilior. Hæc tamen in Critico nostro sæpius dominatur; nec alium scio Scriptorem qui tot ac tantis gaudeat mendaciis. *Cepi*, inquit, *expendere quid novi hac editio ferret, animadvertique omnem minime versasse, quid ferre recusarent, quidve valerent humeri*.

At quomodo dicis, te expendisse Editionem meam, qui Procemium Tomo I præfixum necdum legisti? Aut si expendendo legisti, quare dissimulas versasse me, quid ferre recusarent, quidve valerent humeri? At illius igitur expende ac perpende verba ipsa Procemii mei: *Nobis vero S. Hieronymi divinam Bibliothecam, antehac ineditam, utilitati publicæ procurandam suscipientibus, tot tantaque incumbunt maximarum rerum momenta, ut magnitudo operis impositi non solum cervices premat, sed ante sub fascе ruendum sit, quam levandum. Quis enim non pertimescat*, &c. Vide nunc quanta sint mendacia in ipso limine Quæstionum tuarum Hieronymianarum, quum manifestum sit versasse me quid ferre possent humeri; te autem neque id animadvertisse, neque expendisse, quamvis idipsum Lectori mendaciter ingerere non pertimescas.

Sed jam non equidem de te, verum de prudente & æquo Lectore quid dixerim, animadverte: *Sed magna nos spes ista tenet apud æquum Lectorem; veniam scilicet nobis facilius indulgendam, sicubi in rebus sponte sua obscurioribus, & a nemine adhuc tentatis, illius desiderio non usquequaque satisfecimus: vel certe si nonnihil aliquando scribentibus exciderit, quod oculatiores diligentioresque haud effugisset. Hac exspectatione in primis provocati quædam emittimus Prolegomena*, &c. Hæc & similia præfatus in caussa æquum & bonum habebam, ut peccatis meis indulgeres, si aliquid æqui bonive a Joanne Clerico impetrare potuissem. Nulla sane apud imperitum spes me tenebat impetrandi veniam, quia jamdiu audiveram te nimis iracundum in reprehensores, & in omnem adversarium sævire.

Pergamus tandem, ut ex posteriore Procemii nostri sermone doceamus, objurgatorem Editionis novæ mendacem esse ac imperitum: expendens enim *quid novi* ferret hæc Editio, præter temeritatem meam & indocta adsumenta, nihil notatu dignum invenir, de quo universam Literatorum hominum Rempublicam, Ordinemque Benedictinorum admonere voluerit. At prius est nostrum Procemium Admonitione Joan. Clerici, quia prius antidotum, postea venenum: novi namque quid ferat Editio nostra, generatim his verbis commonemus tam Literariam Rempublicam, quam Ordinem Benedictinorum: *Hac exspectatione in primis provocati quædam emittimus Prolegomena in elucidationem divinæ hujus S. Hieronymi Bibliothecæ, quæ ante nostram ætatem clausa & ignorata bene multa patefaciet; scriptorum ac librorum errores ab animis removebit; sacrisque Voluminibus in Latinum, cum e Græco, tum ex Hebræo conversis ab Eusebio Hieronymo, Ecclesiam Christi ditabit*. Dona hujusmodi pro nihilo ducit Clericus noster, quia nihil aliud habet quod agitet in mente, præter temeritatem meam, & acerbitatem in eum effusam. Verum inter multa maledicta quæ in me passim emisit, veritate tandem superatus istæc scribere compulsus est Quæstione IX. pag. 291. „Non possum non laudare consilium *Martianæi* de edendis *Hieronymi* versionibus, quemadmodum exstant in antiquissimis Libris sine mutationibus, quæ postea in iis factæ sunt, eoque ordine, quo inveniuntur iisdem in Libris, non omissis antiquis distinctionibus, quæ in iis cernuntur. Videmur enim nobis videre eas versiones, quales e manu *Hieronymi* prodierunt, aut certe quam minime fieri potuit, immutatas. Habemus hic confitentem reum, quem peragere necesse est, ut exulet tandem e Republica sacra Literaria, & suis etiam sordeat cum imperito libro Quæstionum Hieronymianarum.

§. UNICUS.

De imperitia singulari I. Quæstionis Joannis Clerici.

TOtam I. Quæstionem Hieronymianam absolvit Joan. Clericus in meæ eruditionis vituperatione, ut probet peritiam linguæ Latinæ, Græcæ & Hebraicæ defuisse *Martianæo* ad feliciter edendum *Hieronymum*. Quam longe vero aberraverit a proposito suo, sequentes Responsiones docebunt: neque enim quod volebat argumentis comprobare potuit, sed imparem sese ostendit ad judicium ferendum de nova nostra Editione, aptissimum autem ad prodendam propriam acerbitatem ac imperitiam; quum recte factis pro gratiarum actionibus convitia reponat, & quæ Latine, Græce, atque Hebraice veritari congruenter a me explicata [illegible], eadem ipse traducat imperite in meum contemtum.

Primam itaque Quæstionem proponit in hujusmodi inscriptione & epigraphe: *Quid postuletur in eo, qui Hieronymum edere atque illustrare aggrediatur*. Cui consequenter subjungit: „Ut Quæstioni huic satisfaciamus, ante omnia duplex auxilii distinguendum est genus; quo instructum eum esse oportet, qui *Hieronymum* edere atque illustrare cum laude velit. Prius liceat externum vocare, quod situm sit in copia Manuscriptorum Codicum, cum quibus Editione antiquiores comparentur, atque expendantur. Hoc se pulcherrime instructum fuisse dictitat passim *Joannes Martianæus*, qui cœpit edere Lutetiæ Opera Hieronymi, quorum primum Volumen publicam lucem vidit anno MDCXCIII. Qua in re, fidem ei derogare nolim. Verum de eo auxilii genere hic agere non constitui, cum nos potius Bibliothecas videre, in quibus Manuscripti illi Codices *Hieronymi* adservantur. Posterius auxilium internum dici queat, atque ad sex potissimum capita revocari, quorum primum est, ut non tam *Hieronymi*, quam veri amans sit ejus Operum Editor: secundum, ut sat eruditus Latine sit, satisque exercitatus in Lectione veterum, ut eum Scriptorem probe intelligere possit: tertium, ut

ut sit Græce doctus, ita ut facile adsequatur Græca admista Operibus *Hieronymi*, & quæ ex ea lingua transtulit cum Græcis exemplaribus, si necesse sit, contendat: quartum, ut Hebraicam linguam teneat, sine cujus cognitione judicium nullum ferre potest de iis, quæ de eadem lingua passim habet *Hieronymus*: quintum, ut ejus translationem, & Septuagintaviralem, Græcarumque aliarum recentiorum Fragmenta, cum Hebraico Codice non oscitanter contulerit: sextum denique, ut tractandis Manuscriptis sit adsuetus, exercendisque omnibus periti Critici muneribus longo usu tritus. Si sex hisce dotibus instructus sit editor *Hieronymi* Benedictinus Monachus, iisque, ut par est, utatur, erit cur ei omnes, qui eum Scriptorem posthac legent, gratias habeant atque agant, quod ei recudendo operam dare voluerit. At si ei desint, ne universus quidem Ordo Benedictinorum, quamquam in eo sunt nunc multi docti viri, impedire poterit quominus Eruditi dicant dolendum tot Manuscriptos Codices esse in manibus hominis, qui iis recte uti nesciat, ac male facere Ordinis Præfectos, qui curam edendi *Hieronymi* non transferant ad alium peritiorem.

De sex hisce dotibus pernecessariis Editori Operum S. Hieronymi, Clerico assentiuntur ad unum omnes. Sed iis Criticus Editionis novæ debet esse instructus æque ac Editor ipse: & si hujusmodi auxilia in objurgatore nostro desiderari possunt, planum erit atque manifestum omnibus Studiosis, non *Martianæum* Editorem, sed *Clericum* imperitissimum fuisse Criticum Editionis ejus. Hæc non longam desiderant orationem, quum in singulis capitibus nonnulla sufficiant nobis rerum exempla.

I. Implicatus adeo est ac rudis Clericus in exercendo munere periti Critici, ut ignoret in re præsenti quodnam autem internum & insitum. Vocat enim auxilium externum, quod vocare debuerat in Editione Operum S. Hieronymi, præcipuum & internum, copiam videlicet Manuscriptorum Codicum, quos Editor peritus comparare debet atque conferre cum Libris editis, seu antiquioribus Editionibus. Nam quis nesciat ad restitutionem Librorum & Instrumentorum antiquorum, auxilium præcipuum & quasi interius petendum esse ab auctoritate ac fide vetustiorum Manuscriptorum Codicum: peritiam vero Editoris adjumentum esse requisitum quidem, sed tamquam externum minusque præcipuum? Quod hac ratione velim persuasum Clerico nostro; veram nempe procurari posse sæpius Librorum veterum restitutionem ex sola Manuscriptorum Codicum contentione cum editis Libris; quam indubitabilem, absque tali primo auxilio, totus Criticorum chorus procudere non posset, nec consequi conjectura. Discat proinde ab Editore *Hieronymi* Criticus Clericus, quodnam sit vel internum, vel externum auxilium ad restitutionem pervetustissimi Scriptoris.

II. „ Vitium est solenne eorum (inquit Criticus) qui antiquos Scriptores edere aggrediuntur, mirum in modum Scriptores quos edunt extollere, ut eadem opera persuadeant Lectori se utilissimum laborem subiisse, ac esse cur sibi propterea gratiæ agantur. Fatetur postea, non modo homines e trivio, sed & virum summum *Des. Erasmum* præivisse Monacho Benedictino, atque immodicas laudes in *Hieronymum* contulisse.

Si vitium est solenne apud Editores non amantes veri rectique extollere quos edunt, Scriptores; certe vitium est solennius apud æmulos & calumniatores detrahere de laudibus Scriptorum; quorum sapientiæ fama nequaquam eos delectat. Verum errans est ac vaga disputatio isthæc Clerici, quem alibi docui immodica convicia contulisse in *Hieronymum*; me vero nec pares adhuc ejus virtutibus laudes addidisse. Sed ad capita singularia redeamus, & audiamus quid de Martianæo loquatur Joannes Clericus.

Secundam dotem, inquit, Editoris Operum *Hieronymi*, si quis quærat in *Martianæi* stylo, hoc est, peritiam linguæ Latinæ, facile animadvertet bonum virum parum versatum esse in veterum Scriptorum lectione; cum ejus oratio barbarismis scatens, nullum plane melioris sermonis Latini gustum homini inesse ostendat. Ne *Hieronymum* quidem ipsum imitatur, nisi in iis quæ vitanda potius sunt: quemadmodum facere solent discipuli, qui vitia præceptorum, potius quam virtutes imitantur. Hæc adeo manifesta sunt, ut *Prolegomena*, *Commentarios* ac *Notas Martianæi* obiter legentibus illico se se ingerant omnibus, qui non sunt linguæ Latinæ prorsus imperiti. At forte dixerit aliquis, in hujusmodi Scriptis minime postulari sermonis elegantiam, aut puritatem ad normam ævi Augusti exactam. Quod nec ipse diffiteor, at postulari tamen barbariem, aut gratam esse nemo dixerit, præsertim ubi ea non aguntur, quæ nonnisi verbis Ecclesiasticis exprimi queant . . . . . Nec dicas bonum virum stylum elegantiorem esse aspernatum, nec quicquam præter perspicuitatem sectatum; lecta enim quavis pagella, intelliges hominem omni ope niti ut, si non *Ciceronem*, at certe *Hieronymum* imitetur, sed frustra. Legis tantum *Breviarii* stylum, loquutionibus Hieronymianis vi in orationem intrusis, subinde incrustatum; sed ita tamen, ut in eo ædificio multo plus sit luti, quam marmoris. Deinde infelicem Criticum passim animadvertis, quod est Latini sermonis non satis intellecti necessarium consectarium.

Totum disputationis Criticæ caput absque ulla argumentatione aut exemplis absolvere, non est periti Critici; sed garruli & inepti convitiatoris, generalis enim ac vaga disputatio de mea imperitia linguæ Latinæ, urbanus est malevolorum sermunculus; non demonstratio sermonis barbari aut *Breviarii* styli. Potuissem ergo jure meo uti, & animi perduellis criminationem magna solum voce, nec alia re probabilem prorsus contemnere: sed reddamus Clericum inter imperitos linguæ Latinæ; & orationem ejus scatentem barbarismis aliquot notemus exemplis.

Ridet nos Quæst. X. pag. 350. & 351. insulsus Criticus, & in Latinitatem meam his verbis insultare voluit: „ Quis non incipiat bene velle eximio illi Scholiastæ, qui ejusmodi hominibus os occludit? nam *linguam* quidem *occludere* quid sit nescio, nisi forte Benedictinus noster, cum loquitur, soleat linguam ore emittere, quam retrahat claudatque intra labia, cum taceat. Sed misso joco, qui Tragœdiæ non convenit, audiamus reliqua.

Scurrilis ille lepos militis nostri gloriosi magnam præ se fert imperitiam linguæ Latinæ. Nescit quid sit *occludere linguam*; & dum Tragœdias agit in nugis, profitetur se non legisse Plautum, cujus hæc sunt verba in Milite Glorioso, Act. Tert. 10.

Quippe si rescivere inimici consilium tuum, tibi,
Tuopte consilio Occludunt Linguam, & constringunt manus,
Atque eadem quæ illis voluisti facere, faciunt tibi.

Hic est sermo meus barbarismis scatens, hic stylus Breviarii mei Plautini, o Clerice, qui jocularium in malum penitus incidisti, dum occasionem præbes notandi in perpetuum imperitiam tuam, ac Latinitatis meæ excultam diligentiam; nam si Musæ Latine loquerentur, Plautino sermone loquerentur. Ergo velis, nolis, constat nunc *Martianæum*, tuum bonum virum, magis esse versatum in veterum Scriptorum lectione, quam sit Clericus ejusdem *Martianæi* hostis ac Criticus calumniator.

Aliud imperitiæ suæ subministrat argumentum, ejusdem Quæstionis X. pagina 380. dum ait: „ Cap. xi. 28. Numerorum, ita Latinus Interpres, narrato afflatu Eldadi & Medadi, inducit Josuam loquentem: *Domine mi, Moyses, prohibe eos*. Scholiastes Anonymus habet ad marginem: *h. Reclude eos*. De qua adnotatiuncula ita Martianæus: *Hebraice* כלאם chelaem, *quod Chaldæus vertit*, esarinun &c. *Nihil igitur obstat, quin Scholion illud vere sit Hieronymianum*. Sola vox *recludere*, sensu claudendi, debuit docere Monachum nostrum Scholion non esse *Hieronymi*, qui non ita barbare loquebatur, noveratque *recludere* purius loquentibus esse *aperire*. Attamen in Versione Scripturæ ea voce sic usus est, quia barbariem vetustioris Versionis ubique non emendavit. Sed in scholio ita non esset loquutus, præsertim cum כלא frequentius significet *prohibere*, quam *claudere*.

Dixi aliud subministrari nobis in hoc capitulo argumentum imperitiæ Clericanæ; sed intelligo argumentum genera multa imperitiæ & indicia complexum: etenim imperitia singularis est in qualibet periodo hujusce difficultatis. I. Manifesta est ex eo quod ait, solam vocem *recludere*, sensu claudendi, debuisse Monachum suum docere, Scholion non esse *Hieronymi*: quia verbum illud *recludere*, sensu claudendi, vere est Hiero-

Hieronymianum & ipsi maxime proprium. II. Probari potest de vetustioris Latinæ Versionis exemplaribus, aliisque Translationibus. III. Evidentissime demonstrat nullum esse in Critico nostro judicium, dum asserit *Hieronymus* purius loquuturum in scholio quodam & adnotatiuncula, quam in divinarum Scripturarum Translatione Latina. Tria hæc mendaciorum & imperitiæ genera, rebus ipsis manifesta nunc facio.

Apud Hieronymum usurpatam esse vocem *recludere*, sensu claudendi, non solum in Translatione Scripturæ, sed in Præfationibus suis & Commentariis, consequentia probant testimonia. Præfatione in Danielis Prophetæ Versionem ex Hebræo, hæc habet Hieronymus: *Denique & ego adolescentulus, post Quintiliani & Tullii lectionem & flores rhetoricos, quum me in linguæ hujus pistrinum reclusissem, & multo sudore*, &c. Commentariorum Libro VI. in Cap. 29. Jeremiæ: *Cujus officium est discernendi inter Prophetas, qui Spiritu Sancto loquantur, qui contrario: & recludi jubeatur in carcerem, ut mendacii sui pœnas luat; & populum ultra supplantare desistat.* Et iterum post pauca: *Cur ausus sit Propheta scribere veritatem, & cupit eum recludi carcere, ne loquatur*. Deinde in Cap. 32. *Quod nequaquam eum in carcere, sed in vestibulo recludi jusserit carceris*. Libro quoque I. Commentariorum in Abacuc Prophetæ Caput 1. *Et gentes multæ lassata sunt eo tempore quo Vespasiani & Titi circumdata est exercitibus, & ad diem solennem Paschæ venientes, urbe quasi carcere sunt reclusi: & fame & penuria defecerunt*. Videat nunc Clericus noster, an vox *recludere* docere me debuerit scholion supra positum non esse *Hieronymi*; & si in re literaria potest erubescere, pudeat ipsum propriæ imperitiæ, quod rudis adeo fuerit in veterum Scriptorum lectione, ut nesciierit verbum *recludere* usurpatum etiam esse apud Justinum Lib. I. *Orthanes*, inquit, *per internuntios quærit a filia, quæ inter regias pellices erat, an Cyri regis filius rex esset. At illa nec se scire, nec ex alia posse cognoscere, quia singulæ separatim recludantur*.

Secundum imperitiæ maximum & imprudens mendacium exsistit in verbis Clerici affirmantis Hieronymum in sua Versione Scripturæ usurpasse vocem *recludere*, sensu claudendi, quia barbariem vetustioris Versionis ubique non emendavit. Sed quomodo audet affirmare Criticus noster barbariem illi præjudicatam vocis, *recludere*, non emendatam remansisse in antiqua Latina Versione, ex altera vetustiori translatione, quum nullum exemplar hujusmodi vetustioris Versionis nec penes se habuerit, nec uspiam videre potuerit & considerare? Parum est quod dixi; adeo mendax, adeo imperitus fuit, ut locutiones Hieronymianæ Versionis ex Hebræo non contenderit neque compararit cum vetustiori Latina e LXX. Interpretibus prognata.

Quisquis enim unicum libri Levitici decimum tertium perlegerit Capitulum (quæ res non est operosa, nec hominis per diligentis) persuasum ipsi erit illico vocem *recludere* non esse Interpretis Anonymi Latini & vetustioris, sed S. Hieronymi vertentis ex Hebræo, ubi enim Versio nostra retinet verbum *recludet*: ibidem LXX. Translatio retinet vocem Græcam ἀφοριεῖ. id est, *segregabit*. Sic versu 4. ejusdem recitati Capituli, & consequenter versu 5. 11. 21. 26. 31. 50. & 54 Vocem itaque Græcam ἀφοριεῖ quum nequeat Latine reddi *recludet*, etiam apud imperitissimos hominum Clericos, consectarium est nunquam lectam fuisse in vetustiori Versione Latina e Græcis verbis expressa, & ab Hieronymo emendata, si ita placet imperitis.

Deinde multi interpretes Latini utuntur cum Hieronymo voce *recludere*, sensu claudendi. Ita Pagninus & Arias Montanus, Latinus Interpres Chaldæus & nonnunquam Syrus quoque Latinus. Quos omnes si voluerit Clericus Latinæ linguæ imperitos dicere, non mirum mihi fuerit, quod Scholiasten Canonis Hebræi putidum & barbarum sæpius appellarit. Hæc interim de voce *recludere* barbara apud Clericum, usitata tamen & usurpata apud Justinum Historiographum, Hieronymum & alios Interpretes pure loquentes.

Tertium imperitiæ ejusdem convitiatoris argumentum sumimus ab ultima parte præcedentis difficultatis, ubi docere nos gestit, Hieronymum in Versione quidem sua usum fuisse voce *recludere*, qua non uteretur tamen in aliquo scholio, seu adnotatiuncula marginali. Ex quo intelligimus quantum sit & exquisitum judicium Critici nostri, qui desideret eloquentiam Latini sermonis in scholiis marginalibus; in opere autem Versionis perfecto eamdem eloquentiam non requirat. Quod quam sit absonum a consuetudine virorum doctorum, & abhorreat ab officio Interpretis optimi, Hieronymus ipse docere poterat Clericum, si ejus Opuscula attentius legisset.

Audiant igitur Studiosi omnes, non Criticum nullius judicii, sed sanctum Doctorem hunc in modum præcepta tradentem Latinæ Versionis, Epist. ad Sunn. & Fretell. *In eodem*, inquit, *in* Valle Lacrymarum. *Pro quo dicitis in Græco scriptum esse* κλαυθμῶνος, *id est*, plorationis. *Sed sive ploratum, sive planctum, sive fletum, sive lacrymas dixerimus, unus est sensus. Et nos hoc sequimur, ut ubi nulla est de sensu mutatio, Latini sermonis elegantiam conservemus*. Et infra in eadem Epistola. *Eadem igitur interpretandi sequenda est regula, quam sæpe diximus, ut ubi non sit damnum in sensu, linguæ in quam transferimus.* εὐφωνία *& proprietas conservetur*. Si ei præcepto paruisset Clericus noster Criticus, non absurde peccasset & pueriliter, monens Hieronymum barbarismis scatere in Versione Scripturæ; in scholiis autem & adnotationibus, Latini sermonis elegantiam conservasse.

Frigidum alterum adversus Latinitatem meam procudit argumentum, quod ego præpostero ordine hic replico, quum scriptum legatur pag. 379. & 380. ante præcedens jam confutatum: sed barbarismos styli mei malui diluere, antequam tricarum Grammaticalium disceptationibus implicater. Objicit itaque Clericus Monitum Cassiodori de Orthographia Antiquorum libros describentium, & Monita monitis copulat effuse in nos exultans his verbis: „ Si ei præcepto paruisset Monachus noster Benedictinus, aut putidus ille Scholiastes, quem quasi Hieronymum nobis obtrudere initio conatus est, uterque non peccasset pueriliter ad Cap. VI. 8. Numerorum. Scripserat Hieronymus: *Omnis dies separationis suæ sanctus erit Domino*. Scholiastes quidem barbarus, qui nescivit *omnis* esse accusativi casus, æque ac *dies*, ad marginem notavit, esse in Hebræo *omnibus diebus*, quasi aliud significaretur vocibus *omnis dies*! Politissimus vero Monachus simile eruditionis suæ specimen hic edit, cum in ima pagina hæc habeat; *Manuscripti libri hunc versiculum duobus, vel tribus modis legunt. Plures sic habent*: Omnes dies separationis suæ, &c. *Alii vero*: Omnis dies separationis, &c. *Regius denique legit cum vulgata Latina*: Omnibus diebus separationis, &c. *Variantes autem hujusmodi lectiones complectitur Canon Hebraicæ veritatis*. Quasi vero essent hæ variæ lectiones, cum ultima sit mera depravatio, secunda vero & prima prorsus eadem. Adeat hac de re Editor Hieronymi virum, quo a multis annis Romana purpura doctiorem non induit, *Henricum* intelligo *Norisium*, Dissert. IV. ad Cenotaphia Pisana Cap. 3. unde discet accusativos plurales tertiæ declinationis, quorum genitivus pluralis in IUM desinit, promiscue terminatos in ES, EIS & IS.

Scriptoris effuse petulantis verba sunt isthæc, in quibus multa imperitiæ suæ specimina nobis edidit. Putidos nos & barbaros habet, quia variantes lectiones, quæ vere variæ sunt ac diversæ in versiculo octavo capitis sexti Numerorum adnotavimus. Sed ut ordine suo decurrat nostra confutatio ad fidem librorum, meminerit Lector studiosus Adnotationum mearum in divinam Bibliothecam sancti Hieronymi, hujus maxime Cap. I. Josue, v. 14. *Vos autem transite armati ante fratres vestros, omnes fortes manu*, &c. Monebam enim ante annos plurimos prudentem & curiosum Lectorem, de varietate hujusmodi lectionis, & dicebam: *Septuaginta legunt in singulari*, omnis fortis manu: *quod Canon Hebraicæ veritatis; mss. Bibliorum codex. Regius, & unus Corbejensis, imitantur: etsi in mss.* omnis, & fortis, *facile fer hi potuit*, *pro* omnes *&* fortes; *quia Veteres I pro E scribebant sæpius*.

Id a me scriptum legebatur septem annis ante editum librum QQ. Hieronym. Unde isthæc commemoratio quasi exprobatio est Clerici immemoris beneficii. Docueram enim eum & variantes Scripturæ lectiones & Orthographiam Antiquorum, quam ego non ex monito Cassiodori, sed e quotidiana lectione & usu perpetuo MSS. Codicum vetustissimorum apprime fueram edoctus. Imperite igitur

tur & pueriliter adire nos jubet magistrum purpuratum Grammaticæ, quum ante monitum ejus, magistri in hac parte fuerimus omnium sapientium & insipientium,

De varietate autem lectionis versiculi Numerorum quid dicam? Condoctior sum quam noster in Republica Literaria Comicus, qui concentum ignorat omnium Editorum Scripturæ sacræ. Adeat igitur hac de re Criticus Clericus *Biblia Polyglotta* Briani VValtoni; adeat Thomæ James *Bellum Papale*, unde discet *omnes dies, omnis dies, omnibus diebus*, varias esse lectiones; & quidem majoris momenti, quam sint permultæ a docto VValtonio collectæ de Manuscripto Alexandrino Codice. Neque vero necesse est, ut varia sit aliqua lectio, sensum variari semper; modo diversis verbis fuerit concepta & explicata. Sic in Polyglottis ad versum 14. Capituli 1. Gen. notatur hæc varia lectio Græca, εἰς φαῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, & in Ms. Alex. εἰς φαῦσιν τῆς γῆς, *ad illuminationem super terram*: & *ad illuminationem terræ*. Capite quoque tertio v. 9. ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, Ms. Alex. ἐμ μέσῳ τῷ παραδείσῳ, id est, *in medio paradisi*; & *in medio paradiso*. Vociferetur nunc Clericus putidum esse Scholiasten, & Criticum infelicem, qui hujusmodi lectiones varias adnotavit in Græcis; aut si aliquando resipiscere voluerit, veniam precetur insignis temeritatis, propriæ imperitiæ, & insitæ cupiditatis carpendi cæteros omnes Scriptores.

At quis non miretur æstum Critici nostri affirmantis, *Omnibus diebus separationis suæ sanctus erit Domino*, meram esse depravationem versiculi 7. Cap. vi. libri Numerorum? Nusquam tuta fuit in Joanne Clerico fides; sed nunc fidei perfidum se probat omnibus; quum audeat nimia confidentia asserere lectionem omnium purissimam & integerrimam, meram esse depravationem. Consulat itaque Lector prudens ac religiosus hunc Scripturæ versiculum in libris authenticis, & mirabilem inveniet concentum in Contextu sacro, & in cunctis sacris Interpretibus. Hebræus enim legit hoc modo: *Omnibus diebus Nazaræatus sui sanctus ipse Domino*. LXX. Interpretes: *Omnibus diebus voti sui sanctus erit Domino*. Chaldæus: *Cunctis diebus quibus fuerit Nazaræus*, &c. Textus & versio Samaritanorum; *Omnibus diebus Nazaræatus sui*, &c. Syrus Interpres: *Omnibus diebus abstinentiæ suæ sanctus est Domino*; similiter & Arabs. Vulgata denique cum cæteris; *Omnibus diebus separationis suæ*, &c. Hunc Scripturæ & Interpretum omnium concentum vocat Joann. Clericus *meram depravationem*. Judicium ergo hujus rei penes sit oculos virorum doctorum & Christianorum.

Jam si talione vellem remordere Latinitatem Joannis Clerici, quantam hujus linguæ imperitiam ex ejus opusculis merito redigerem? Sed quas partes mihi sumsissem, eas præoccupavit Responsio Critica Scriptoris Eruditi, qui multam segetem barbarismorum & solœcismorum, id est, peccata & vitia Critici nostri collegit de pulvere Harmoniæ ejusdem Evangelicæ. Ad Patrem igitur *Lepineul* ire jubeo *Joan. Clericum*, ut sermonis Latini gustum hauriat potius ab optimo Grammatico, quam stylum barbariei plenum more solito consectetur, veniamque petens in præteritum, unum illud præcipue roget; num pure loquenti excidere possit hæc Latina phrasis, *Legis tantum Breviarii stylum?* ex qua locutione laudem sibi parere, *Martianæo* autem imperitiæ famam inurere voluit.

III. Postquam Latinitatis meæ diligentiam expugnare tentavit Criticus imperitus, Græcanicam similiter peritiam, qualiscumque sit in me, nullam esse sibi persuasit, cunctisque suadere conatur consequenti verborum serie: Tertium, in edendo *Hieronymo*, subsidium petendum ex Græca lingua, ex qua multa passim adspersit, & multa etiam transtulit. Hæc vero neque satis intelligi possunt, neque virgula censoria ubi opus est notari, nisi ab homine ita ejus linguæ perito, ut subinde Lexici auxilio non indigeat. Quam linguæ peritiam minime profecto adsequuti ii videntur, qui verterunt ἀντὶ φοινίκων τὰ βάϊα σύρουσι, *coram palmis ramos palmæ trahunt*, ut obiter monuimus Artis Criticæ P. III. S. 1. C. xiii. 25. Sed & alia multa posthac clariora rei indicia in lucem proferemus.

Ipse quidem *Hieronymus*, ut demonstrabimus, ubi ad eam quæstionem deventum fuerit, Græcæ linguæ peritus non fuit; at ejus lapsus deprehendi nequeunt, nisi a peritiore; quod tamen ab ejus Interprete fieri necesse est, & interdum in apertioribus nonnullis peccatis, ne quid dissimulem, factum est a *Martianæo*, sed multo frequentius factum oportuit.

Ex peritia autem cum Latinæ, tum Græcæ linguæ lectioneque optimorum Scriptorum, quas postulari contendimus ab Editore ac Illustratore *Hieronymi*, constat eruditio illa Philologica, quam *Erasmus* ei prorsus necessariam esse judicavit. Quare merito existimavit sibi excusandum esse, quod ab humanioribus literis nondum satis paratus primum aggressus esset Hieronymianas Epistolas illustrare.... Hæc diligenter *Martianæo* expendenda fuerunt; quamvis enim studio *Erasmi*, ne de *Mariano Victorio* loquar expurgatum acceperit *Hieronymum* innumeris vitiis, quoniam tamen utriusque laborem ad priscos Codices exigere aggressus est, & de utroque judex sedere, non multo minus eruditione Critica instructum prius esse eum oportuit, quam *Erasmum*. Quod, ut opinor, perpauci sibi persuadebunt, qui Præfationes, Commentarios & Notas hominis legerint.

Nullum hoc loco exemplum imperitiæ meæ objicit Clericus, præter verba Græca ἀντὶ φοινίκων, &c. quæ satis docte interpretata ei nequaquam videntur. De qua iterum indocta interpretatione monet nos Quæst. IX. pag. 318. Paulo post, inquit, observat *Martianæus* inserta fuisse verbis Hieronymi hæc Græca, ἀντὶ φοινίκων τὰ βάϊα σύρουσι, quæ perabsurde vertit, *coram palmis ramos palmæ trahunt*, cum debuerint verti *pro dactylis ramos palmæ trahentibus*, ut ostendimus dudum *Artis Criticæ*, P. 3. Sect. 1 Cap. 13.

Scire vix potuissem, quæ sit illa *Ars Critica* acerbi Recitatoris Clerici, nisi Parisinum Literatorum *Diarium* ante paucos menses perlegissem, & in eo dissertationem Domini *Carel*, qui verba Græca MSS nostrorum tertius restituere conatus: sed conjecturis suis tantummodo, non veterum librorum fide auctoritateque. De versione igitur perabsurda Græcorum verborum in Arte Critica Clerici, hæc habet D. *Carel* in Diario Gallico: On convient avec M. le Clerc, que le mot Grec. φοῖνιξ signifie également le Palmier & les Dattes qui en sont le fruit; mais il n'en est pas de meme du verbe σύρειν, qui ne signifie jamais *vellere* ou *decerpere*, comme M. le Clerc le traduit, mais toujours *trahere*. De plus, la suite du discours de S. Jerome ne permet pas de donner à ces paroles le sens que M. le Clerc leur donne. S. Jerome veut détourner son ami Sophronius de traduire en Grec, & pour les Grecs, la Version Latine des Pseaumes qu'il venoit de faire sur l'Hebreu, parce que ce seroit faire une chose inutile; ce seroit porter du bois à la forest, *in sylvam ligna ferre*; ce seroit donner une Version Grecque aux Grecs qui en avoient déja plusieurs autres qu'ils estimoient avec raison: en un mot ce seroit, dit S. Jerome, faire connoitre mon ignorance aux Scavans de cette Nation, en leur donnant moyen de comparer ma Version avec celles qu'ils ont déja, *Et doctissimos quoque viros testes imperitiæ meæ facere volueris*. S. Jerome ne peut donc pas en cet endroit, comparer sa Version aux fruits, & celles des Grecs à des branches steriles; ce seroit dire tout le contraire de ce qu'il pretend, & tomber dans une contradiction manifeste.

Ita de Arte Critica Joannis Clerici si ego scripsissem, non illico assensum verbis meis præbuissent Eruditi omnes, saltem æmuli mei: verum quis fidem non habebit viro erudito, qui verba Græca & verborum Clericanam Versionem inspexit ac expendit? Liquet itaque ex ejus observatione, Joan. Clericum imperitum esse linguæ Græcæ, quum verbum σύρειν sit interpretatus *vellere* & *decerpere*. Deinde exploratum nobis est atque manifestum ex eadem observatione Domini *Carel*, tantam esse in Clerico mentis cæcitatem, ut non modo absurde interpretetur verba inserta Hieronymianis; sed ipsum etiam Hieronymum absurdissimum faciat ac parum sibi constantem virum.

Nunc veniamus ad objectationem Critici nostri, qui propriæ imperitiæ ac stultitiæ famam mihi inurere voluit in eorumdem verborum Græcorum interpretatione. Sed hujus rei judicium habendum est ex meæ adnotationis verbis, non ab imperito Scriptore qui simultatem exercet. Hic igitur est Contextus Præfationis Hieronymi ad Sophronium suum,

Tom.

Tom. I. col. 837. & 838. *Quod opusculum meum, si in Graecum (ut polliceris) transtuleris, & imperitia mea doctissimos quoque testes facere volueris dicam tibi illud Horatianum: In sylvam ne ligna feras, &c.*

Adnotatio nostra.

Addunt hoc loco vetustiora exemplaria quasdam Græcas voces e quibus nullum sensum elicere potui: ANTIΦAONIKΩN TOBAIA CTPOTCIN: nisi legendum sit, ἀντὶ φοινίκων τὰ βαΐα σύρουσι, id est, *coram palmis ramos palmæ trahunt*. Sensus est, si opusculum meum in Græcum transtuleris, & imperitiæ meæ doctissimos viros testes facere volueris, non secus facies quam illi qui ante arbores ramusculos afferunt; unde merito dicam tibi illud Horatianum: *in sylvam ne ligna feras*. Hæc quantumvis sibi cohærere videantur, non mihi multum arrident; tum quod sententia perfecta sit absque his Græcis verbis, tum quia reperiuntur codices Mss. in quibus absunt hujusmodi voces: talis est Sorbonicus, talis est Vaticanus num. 344. Denique nec Erasmus, nec Marianus proverbii istius Græci meminere in suis Editionibus: nescio an rei difficultate victi, an potius defectu vetustiorum exemplariorum Mss. quibus nos abundamus, manifesto satis lumine.

Lectorem æquum & prudentem rogatum velim, ut ad præcepta Artis Criticæ perpendat hæc mea verba, videatque an Clericus noster Veterum & Recentiorum judex subtilis sit & callidus. Certe confidenter dicam, cunctasque Grammaticorum leges & Lexica Græca citabo universa, ad probationem versionis meæ, *coram palmis ramos palmæ trhaunt*; ἀντὶ enim Græce sive ἄντα, Latine est *coram, contra, e regione*, ἄντα ἰδών, *ob oculos intuitus, contra respiciens*: ἀντία δεσποίνης φάσθαι, *coram domina alloqui*. Sic igitur ἀντὶ φοινίκων, erit Latine *e regione, coram, contra, ex adverso*. Τὰ βαΐα, *ramos palmarum* significare Evangelium quoque docet. Σύρουσι denique apud Grammaticos omnes tertia persona est pluralis verbi σύρω, *traho*; uti potest esse tertia dativi casus, σύρουσι *trahunt*, & *trahentibus*. Ubi est ergo imperitia linguæ Græcæ quam mihi Clericus objiciebat? Jam si ad sensum attendamus Hieronymiani contextus, quid magis congruit illi Horatiano *in sylvam ne ligna feras*; quam istud *coram palmis ne trahas ramusculos*. * Restat itaque ut Critico nostro respondeam, Ut ut tu-te es, item censes omnes esse. Gradiens namque stultus in via, omnes alios stultos existimat & imperitos.

Sic quoque pag. 460. coarguit Editionem nostram, dicens: Secunda Epistola est ad Monachum *Evangelum*, non *Evangelium*; *Evangelius* enim non dicitur, sed *Evangelus*, prout Analogia postulat, ut & usus. ... Attamen *Martianaus*, pro solita sua sagacitate Grammaticæque peritia, inusitatum usitato, Analogiæ contrarium ei consentaneo prætulit in hujus Epistolæ titulo, cum utrumque legeretur in Mss. Qua in re, non minus peccavit, quandoquidem electio ex ejus arbitratu pendebat; quam qui fingunt ipsi nomina Græca contra linguæ Analogiam.... In interpretatione vocis φιλεγκλήμων, qua utitur *Hieronymus* initio hujus Epistolæ felicior non est, eam enim vertit *amatorem querelarum*, sive *querulum, eo quod prabeat occasionem querelarum & controversiæ*, cum ἐγκαλεῖν sit *accusare*, & φιλεγκλήμων dicatur *amans accusationum*. Ac sane Hieronymus agens de *periculoso*, ut loquitur, *tractatu* eam, quamquam satis dure (nam vox de homine tantum carpendi nimio studio laborante dicitur) φιλεγκλήμονα vocat, quasi quæstionem, cujus solutio facile in erroris accusationem incurrat.

In hac quæstione si non vocis & nominis *Clerici* habemus analogiam, ingenii tamen ejus expressam tenemus ab ipso similitudinem & subitam imaginem; est enim suo sensu vere φιλεγκλήμων, *amans accusationum*, & quidem *falsarum*, ut liquet ex præsenti capitulo. Nam quum debuisset gratias referre novæ Editioni propter restitutam vocem genuinam & nomen *Evangelii* sive *Evangeli*, & sublatum nomen *Evagrii* veterum Editionum, subito immemor beneficii ad convicia & mei accusationem descendit, quasi prætulerim inusitatum nomen *Evangelius* usitato *Evangelus*. Quam accusationem confutat Prolegomenon posterius nostrum in Tom. Editionis novæ ubi hæc scripta leguntur: *Epistolam ad Evangelum, sive Evangelium dedit idem sanctus Doctor*, &c. *Ergo eodem tempore Epistolam ad Evangelum scribebat Hieronymus*. In margine quoque hunc habet titulum: *Epistola ad Evangelum*. Denique in ordine chronologico Epistolarum II. Tomi sic eam Epistolam inscripsi ad num. XVII. *Epistola ad Evangelum, de Melchisedec*. Hoccine est præferre nomen *Evangelius* inusitatum nomini usitato *Evangelus*? Hic etiam questus est Clericus! queritur equidem φιλεγκλήμων noster, quod nomen suum interpretatus sim *querulum*, sive *amatorem querelarum*; magis illi arridet *amans accusationum* cum propter ingenium proprium, tum propter imperitiam Græci sermonis, quam illi excutere necesse est ex Lexico Scapulæ, pag. 730. Φιλεγκλήμων, *amator querelarum, querulus; item delator, quadruplator*. Liceat mihi cum talibus Lexicographis imperite Græcorum verba interpretari: Clericus solus sibi sapiat & peritissimus videatur. Sed de Græcis quæstionibus hactenus; ad Hebraicas veniamus.

IV. Quartum, necesse est Editorem ac Illustratorem *Hieronymi* linguæ Hebraicæ peritum esse; quod duplici labore est comparandum. Prior est situs in accurata cognitione Grammaticæ hodiernæ, & rationis qua cum Rabbini, tum recentiores alii Interpretes Vetus Testamentum explicare solent. Posterior in examine ejusdem linguæ collatæ cum linguis vicinorum Syrorum, Chaldæorum, Arabum, immo etiam remotiorum Æthiopum; ex qua collatione non dubia lux affulget multis Scripturæ sacræ locis.... Sine duplici hoc labore, de Translationibus veteribus, adeoque de Hieronymiana judicare satis recte non possumus. Utroque quidem hoc subsidio destitutus fuit *Erasmus*, & de posteriore ne cogitavit quidem, ut nec quisquam ejus æqualium, prius vero aliena opera supplevit, ut ipse in Epistola ad Archiepiscopum Cantuariensem candide fatetur: *Graca*, inquit, *qua vel omissa fuerunt, vel perperam addita, restituimus, quod idem fecimus & in Hebraicis; verum hac sane in parte, quod minus nostro Marte poteramus, aliorum suppetiis prastitimus, pracipue fratrum Amerbachiorum, quorum, quidem auxilio libenter sum usus, quod Hebraorum literas degustasse me verius, quam didicissem*. At horum opera factum est, ut omnia temere exigerentur ad rationem legendi Massoretharum, characteribusque Hebraicis scriberentur, quæ Latinis scripserat aliter *Hieronymus*: quasi mendosum esset quicquid a Massorethica lectione dissentiebat. Peccatum hoc recte a *Martianao* passim notatum & emendatum est, quod æque libenter profiteor, ac ea noto quæ minus recte ab eo facta videntur. Verum Grammaticæ Hebraicæ ea cognitione imbutus est, ut minus accuratis loquutionibus Hieronymi, in errores abducatur vix condonandos; ut cum censet voces Hebraicas incipere a vocalibus, ac diphthongis, ex loco Hieronymi perperam intellecto. (*Ad lib. de Nominibus Hebraicis col.* 40.) Idem etiam non semel invehitur (*In Comment. ad eumdem Librum*) in eos qui Hebraicis vocibus significatus fuisse censent nunc nobis ignotos; nec proinde damnandos Interpretes veteres, cum aliter verba vertunt quam nunc solemus. Quod tamen usque adeo verum est, atque ita demonstratum a viris doctis, ut ab harum Literarum perito in dubium amplius nequeat revocari. Exempli caussa. pro *Philisthais* LXX. Interpretes sæpe habent ἀλλοφύλους, quod legere etiam est in Lexico Græco Nominum Hebraicorum. Rationem hujusce translationis cum non intelligerent ii, a quibus translata sunt nomina Hebraica, seu *Hieronymo* antiquiores, seu ipse *Hieronymus*, ad nescio quas alias coactas ac contortas Etymologias confugerunt; dum vertunt *cadentes, sive ruina poculi*, aut *cadentes potione*, aut *ceciderunt duo*, quasi deducendum esset ex נפל naphal, *cecidit*, & שתה schathah, *bibit* aut שתים schthajim, *duo*. At nos alibi ostendimus ex Æthiopica lingua petendam versionis rationem. Sed & alia ejus rei exempla postea proferemus.

* *Errant, ac se misere tota hac disceptatione discruciant, Martianaus, Clericus, Carelius. Quo pacto restituenda lectio sit, reponentes* ἀντιφιλονεικοῦντας τοῖς κατασύρουσιν, *quod est*, detrahentes, contentione instituta, *refellere, suo nos loco ostendemus.*

Multiplici hic ut alibi, errore vagatur animus Clerici. I. Censet cognitionem accuratam Grammaticæ Hebraicæ hodiernæ pernecessariam esse ad restitutionem Hebraicorum verborum, quæ passim admiscet Hieronymus: & paulo post candide fatetur verba Hebraica in Operibus Hieronymi fuisse penitus depravata, quia fratres Amerbachii cum cæteris quorum opera usus est Erasmus, temere exegerant omnia ad rationem legendi Massoretharum, id est, ad accuratam cognitionem Grammaticæ Hebraicæ hodiernæ, quæ tota pendet ex punctis vocalibus, mutatione punctorum, & Notis criticis eorumdem Massorethanum. Hinc videat studiosus Lector, quam fidem habere debeat Critico usque adeo sibi parum constanti, ut evertat propria manu in eadem observatione, quod conatur adstruere. II. Confitetur peccata Editionis Erasmianæ a Martianæo *passim* fuisse notata & emendata, quum dicere debuisset *semper & ubique*: nullum est enim verbum Hebraicum in Operibus universis S. Hieronymi, quod ego non emendaverim ac restituerim ad fidem quamplurium vetustissimorum codicum manuscriptorum; & licet in hac parte minæ Criticorum impenderent, ego succurri tamen & subivi. Mihi itaque gratias ago, quod tantam restitutionem in Operibus S. Hieronymi procurare potuerim, ingratiis æmulorum meorum ac multorum imperitorum. III. Objicit Clericus noster errores minime condonandos, in quos abducor minus accuratis loquutionibus Hieronymi, id est, quum censeo voces Hebraicas incipere a vocalibus, ac diphthongis, propter locum Hieronymi perperam intellectum col. 40. Tom. II. De hoc loco jam supra dictum est, ubi de Hebraica eruditione Hieronymi disputavimus. Sed miror Criticum nostrum adhuc ignorantem æque veterum, ac recentiorum Grammaticorum regulas, quibus evidentissime probare possumus multa verba Hebraica incipere a vocalibus. Nam ex veteribus Hebræis Grammaticis hæc apud Hieronymum leguntur lib. de Nominibus Hebraicis, ad *Gomorrhæ* nomen: *Sciendum, quod G literam in Hebraico non habet, sed scribitur per vocalem* Ain. * Incipiebat igitur hoc nomen a vocali, non vero a litera consonanti, עמֹרה, *Omorrha*. De diphthongis non minor est consensus apud Græcos & Hieronymum, in vocibus quattuor, *Hiram, Histob, Hiras, & Hisboseth*, de quibus idem Hieronymus: *Idcirco cum aspiratione hæc nomina posuimus; quia & apud Græcos & apud Hebræos per diphthongum scribuntur*. Recentiores vero Grammatici nonne sæpius scribunt *vav scourec*, id est, vocalem sive diphthongum *u* vel *ou*? Verbi gratia, Gen. 1. v. 10. ולמקוה *oulmicveh*, & *congregationem aquarum* scilicet, *vocavit maria*. Utque doceam multa Clericum præcepta Grammaticæ hodiernæ, audiat *Thom. Dufour* cap. 2. de Lectione, pag. 14. *Denique legitur* (scheva) *post motionem magnam, excipe* ו *initiale, post quod non legitur, ut* ובנו ouvno *byssyllabum* &c. Est itaque *vav* vocis initiale, *vocalis*, sive *motio magna*, quæ a multis legitur *ou*, quasi sit diphthongus, ab aliis autem ut simplex *u* vocalis. Secundum præcepta ejusdem Grammaticæ, syllabæ finales in vocibus אלה *Eloah*, ישוע *jeschouah*, משיח *Maschiahh*, trisyllabi, incipiunt a vocali *a*, sive a *patahh*, quod Grammatici periti vocant usurpatum, quia illius sonus auditur prius quam literæ consonantis supra scriptæ. Eodem modo nomen Dei proprium יהוה, quod nunquam legi debet ut scribitur, habetque puncta aliena; sæpius in sacro Contextu Hebraico legendum est *Elohe, Elohim, & Adonai*; quamvis imperiti Clerici hic legant *Jehove, Jehovi, Jehova*. Denique nomina propria hominum, urbium & montium sæpius incipiunt a vocali litera, & hoc modo lecta vituntur apud LXX. Int. & Hieronymum: *Adam, Eva, Avel, Abraam, Ada, Our*, vel *Ur*, &c. quibus invictissime comprobemus imperitiam Clerici nostri: accuratam vero cognitionem Grammaticæ hodiernæ in *Martianæo* Editore *Hieronymi*. IV. Impudenti mendacio audet scribere Clericus me invectum esse in eos qui Hebraicis vocibus significatus fuisse censent nunc nobis ignotus, citatque Commentarium meum in librum Nominum Hebraicorum. Ad calumniam improbi Scriptoris hujusmodi confutandam sufficere credo ea describere quæ leguntur Tom. II. Editioni nostræ col. 311. & 312. Hoc igitur modo scribebam ante quinque vel sex annos.

Multa præter hæc objiciunt Hieronymo hodierni Critici Hebraizantes, & Criticorum gregales, quamvis Hebraice prorsus rudes ac imperiti. Horum argumenta collegit vir clarissimus Ludovicus Ferrandus, de sacris Literis, & de Hieronymo optime meritus. Is quum suscepisset provinciam tuendæ Hebraicæ eruditionis Hieronymianæ, undique conquisitis argumentis quibus sancti Doct. impugnatur peritia, satisfacere laudabili conatu sibi proposuit, & toto Capitulo III. Sectionis IV. Disput. Proleg. Summæ Biblicæ, militare cepit adversus eos qui semper aliquid reprehendunt in etymologiis, aut interpretationibus Hieronymi. At nolunt plures in responsis viri laudati tantam pendere, maximi Scripturarum Interpretis, quia vix acquiescunt mediæ parti responsionum ejus. Quis enim, inquiunt non pauci, æquo animo ferat vagas ac futiles in defensione Hieronymi id genus responsiones, pag. 140. Sum. Biblic. Cæteræ objectionis sextæ interpretationes defendi, aut excusari facile possunt: ad ignotas confugiendo significationes, aut negligentes Scriptores in culpa ponendo; addique fortasse etiam possit lectionis varietas, quæ in caussa fuerit cur Antiqui interpretationes ab usu nostro alienas adduxerint.

Vocis sonus, qui idem fere est in nominibus Hereb חרב & ערב; Cades קדש & חרש: Hieronymum altioribus intentum, & forsitan properantem fallere potuit, ut rebus in hujusmodi doctissimi quoque quotidie peccant.

Certe res confecta est, si nihil aliud afferamus in defensionem Hebraicæ eruditionis Hieronymianæ. Sive enim properando, sive altioribus intendendo falsus fuerit sanctus Doctor, constans est sententia apud eruditos, Hieronymum sæpius hallucinatum in suis interpretationibus & nominum etymologiis. Deinde nullus est error tam [illegible], nulla depravationis species quæ non possit defendi, modo confugiamus ad illa imperitiæ diverticula, id est, ad ignotas Hebraicorum nominum significationes, aut Scriptorum veterum oscitantiam [illegible]. Præstat igitur novas potius ac speciales suppeditare responsiones, quam hisce generalibus [illegible] adhærere quibus nec mediocriter docti [illegible] acquiescere mihi visi sunt.

Hæc sunt, candide Lector, quæ de significatibus, sive significationibus vocum Hebraicarum nunc ignotis [illegible] scripsi & [illegible] descripsi: tuum est probare sinceritatem meam, & calumniam Clerici devitare, sive hujusmodi gloriosum militem [illegible] Republica Literaria exauctorare: Miles enim [illegible] illusque vindex publicæ libertatis, partim [illegible] fiducia, partim ignominiæ dolore ad omnem audaciam contumeliæ procedit in suis Quæstionibus Hebraicis, adscribens nobis propriam imperitiam, ac singularem invidiam, qua in omnes invehitur [illegible]bius. Cæterum, ne quid cum [illegible] [illegible]que omnes censeo significatus fuisse vocibus Hebraicis ignotos nunc Clerico nostro, qui afflatus [illegible] [illegible] Literarum Græcarum atque Hebraicarum doctissimos quosque veteres Scriptores despicatui nos haber, atque eorumdem Editoribus [illegible] collocare non desinit.

V. Quinto loco, inquit, qui Hieronymum edere aggreditur, debet LXX. Interpretes, & fragmenta aliorum diligenter legisse, & cum Hebraico Codice comparasse, ut possit de eorum collatione, quam sæpe instituit *Hieronymus*, recte judicare. Ea enim facultas non acquiritur lectione *Breviarii*, aut suppletur subito ad Concordantias ac Lexica perfugio; sed diuturna atque attenta Hebraici Codicis, Interpretumque veterum lectione. Hac cum deesset *Joanni Martianæo*, multos errores propterea admisit, ut postea liquebit, &c.

Quid nocuerit *Breviarium* Joanni Clerico nullus scio: dolet tamen sæpius, quod ego pensum hoc diligens ac [illegible] persolvam. At qua audacia nunc audet affirmare, mihi non adfuisse facultatem diurnæ lectionis Hebraici codicis, Interpretumque veterum? Nulla fere pagina est in Tomis tribus Operum Sancti Hieronymi jam editis, qua non possit os improbum occludi. Certe nisi redo-

* *Improprie dici vocales apud Hebræos esse literas, ad laudata Hieronymi testimonia ostendimus,*

redoleret gloriolam, totum Opusculum Tomi II. quod non minimam partem Hexaplorum Origenis complectitur, revocarem in studiosi Lectoris memoriam. Neque vero colligere potui, propria manu exscribere, & adornare tot Fragmenta Codicis Hebræi & veterum Interpretum Græcorum, absque attenta & diurna horum omnium lectione. Ergo aut quidem nemo, aut si quisquam, insipiens iste est Clericus sycophanta, qui laborem meum calumniæ ejus contra positum neque vidit, neque intellexit.

Sed ad caussam doloris Clerici nostri veniamus, quem una adnotatio ita pupugit, ut somnum ei ademerit, & somniantes repræsentaverit *Martianaum* simul & *Bonfrerium*. Imperitiam igitur suam ita tuetur. Verum *Joannes Clericus* animadvertere non poterat quod somniaturus erat Martianæus, nec אילון *elon* usquam est lectitatum *aulon* a LXX. Intt. non modo in Numeris & Deuteronomio, nusquam אילון, *elon* vertitur a LXX. Interpretibus αὐλὼν, sed ne in universo quidem vetere Testamento. Decepit, ut videtur, *Martianæum* minus attenta lectio notarum *Jac. Bonfrerii* ad Librum de Locis, ubi conjicit αὐλὼν *deformatum* esse *ab* אילון; quod ita intellexit noster quasi a LXX. Interpretibus hoc esset factum, qua in re graviter hallucinatus est. Nam LXX. Interpretes aut appellative eam vocem sumserunt, pro nomine arboris, aut verterunt Ἠλὼν, ut Jud. ix. 37. &c. Hæc animadversa esse a *Martianæo* oportuit, antequam me imperitiæ insimularet. Debuisset etiam, ut hoc obiter dicam, emendatius recudere Librum de Locis Hebraicis, non Lectori menda Editionis Bonfrerianæ passim reponere, ut hic fecit; etenim prave habet utriusque editio Αὐλῶν pro Αὐλὼν, & ἐπίμηκος pro ἐπιμήκης, ut Græcæ linguæ non prorsus imperiti illico intelligent.

De voce itaque Αὐλὼν vel Αὐλῶν, & ἐπίμηκος pro ἐπιμήκης nostra animorum hic concertatio est. Ac primum Αὐλὼν esse Hebræum nomen, * non autem Græcum (ut quidam putabant tempore Sancti Hieronymi) manifestissime demonstrare possum cum ab ipsis LXX. Interpretibus, tum ab Eusebio atque Hieronymo. Id enim legimus cap. 1. v. 1. Deuteron. *Hæc sunt verba, quæ loquutus est Moyses omni Israel trans Jordanem in deserto ad Occidentem prope Rubrum mare*, ἀναμέσον Φαρὰν Τοφὸλ, καὶ Λοβὸν, καὶ Αὐλὼν, καὶ καταχρύσεα, *inter Pharan, Tophol, & Loben, & Aulon, & aurifodinas*. Non minus est nomen proprium loci *Aulon* hic positum a LXX. Interpretibus, quam *Pharan*, *Tophol*, & *Loben*, inter quæ loca Moyses sermonem habuit ad omnem populum Israel in deserto. Sicut igitur ille ineptiret, qui *Pharan*, *Tophol*, *Laban* & *Haseroth* negaret esse nomina proprie Hebraica, ac nomina propria locorum: ita quoque ineptire dicendus est, qui præfracte negat Hieronymo, *Aulon* pro *Haseroth* positum apud LXX. non esse proprium nomen hujus loci, & nomen Hebraicum. Idem probari potest e Libro de Locis Hebraicis; nam consilium Eusebii est nomina propria Locorum edisserere: & quidem nomina Hebraica, non autem nomina Græca & appellativa; ex quo consectarium est Αὐλὼν in Libro Locorum Hebraicorum, esse proprium nomen & pure Hebraicum. Deinde idipsum docet Eusebius his verbis: Αὐλὼν, πεδιὰς μεγάλη ἐπιμήκης ὁ Αὐλὼν ἡ ἔτι καὶ νῦν καλεῖται, &c. *Aulon, vallis grandis extensa usque hodie appellatur*, sive ut Hieronymus vertit, *appellatur autem vallis grandis, atque campestris in immensam longitudinem se extendens: quæ circumdatur ex utraque parte montibus sibi invicem succedentibus & cohærentibus, qui incipientes a Libano & ultra, usque ad desertum Pharan perveniunt. Suntque in ipso Aulone, id est, in Valle campestri urbes nobiles, Scythopolis, Tyberias, stagnumque propter eam: sed & Jericho*, &c. Ex his proclive est colligere Clericum nostrum asserentem Αὐλῶν esse nomen Græcum & appellativum, simul Lectori suadere velle, illud nomen circumdatum esse montibus sibi invicem succedentibus; in eoque nomine urbes nobiles positas esse, quin & regiones per quas medius Jordanis fluit. Quæ quum nisi ab insaniente affirmari possint, restat ut dicamus *Aulon* nomen esse proprium cujusdam loci, ac nomen Hebraicum suo ordine positum & edissertum ab Eusebio in libro de Locis Hebraicis. De Hieronymo satis superque dixi suis locis, id est, Tomo II. col. 342. 344. & 345. & deinde col. 394. in Notis. Consulat qui voluerit, ego nolo jam actum peragere.

At quid fiet Editionibus *Bonfrerii* & *Martianæi*, qui scribunt Αὐλῶν cum circumflexo; & ἐπίμηκος pro ἐπιμήκης? Dicetur Græcæ linguæ non prorsus imperitis recte ita sese res habere; quia Αὐλὼν in antiquis libris scriptum est ad distinctionem nominis proprii Hebræi, & nominis αὐλὼν Græci appellativi. Deinde frequenter apud Græcos Scriptores nomina quædam adjectiva terminantur in *os* & in *es*, sic ὀμβριος & ὀμβρήρης, *pluviosus*; ἐπίμηκος & ἐπιμήκης, *extensus in longum*, &c. quæ cur ignoret Clericus noster Criticus, mirari desino; quum ignoret nomen *Aulon* esse nomen proprium apud Hebræos æque atque apud Græcos & Latinos, *Aulon*, fons, vallis & mons Phrygiæ magnæ: *Aulon*, oppidum magnæ Græciæ; *Aulon*, urbs in ora Macedoniæ, &c.

VI. Sexto loco, inquit idem Clericus, diximus Editorem atque Interpretem *Hieronymi* oportere esse assuetum tractandi MSS. Codicibus, sustinendisque omnibus periti Critici muneribus; quarum rerum sat clara specimina in Martianæo non videmus, quamvis nihil præter MSS. Codices loquatur.

Unicum postea subjicit exemplum, ut probet restitutionem meam Præfationis in omnes Libros veteris Testamenti, *qua pretiosissimo fidei myro Domini discumbentis ungitis caput*, esse imperiti & infelicis Critici. Vult enim contra sententiam etiam Erasmi, Hieronymum non allusisse ad mulierem, quæ effudit alabastrum unguenti pretiosi in caput Domini discumbentis; sed ad mulieres quæ myrrham tulerunt ad sepulcrum. Adeo lepida est explanatio sive cantio istæc Critici nostri, ut merito debeat perpetuis Monumentis consignari. Totam propte ea describo ita positam post adnotationem Erasmi: At si attente verba *Hieronymi* legamus, videbimus eum multo directius, ut ita dicam, respicere ad mulieres quæ *myrrham* ** tulerunt ad sepulcrum Christi, quam ad eam, aut eas quæ capiti ejus accumbentis unguentum adfuderunt. Perinde enim loquitur ac si diceret: *nequaquam Salvatorem quæritis in sepulcro*, quem mortuum myrrha ungatis, quemadmodum mulieres Evangelicæ fecerunt; sed *myrrha* vestra, ejus viventis ungitis caput. Euge Clerice, ad te pertinet Hieronymi restitutio: omnes MSS. Codices gratias tibi agere gestiunt: tu solus *Artis Criticæ* Scriptor *unguentum* fidei pretiosissimum, scabiosi hominis *myrrha* commutare prævales. Unum est quod magnopere timere debeas, contextum scilicet Præfationis Hieronymi ob oculos Lectoris positum; si enim ille apparuerit, illico non peritus Criticus, sed delirus paraphrastes censeberis. Parce itaque, precor, libertati Editoris, vindex ipse libertatis animorum in Republica Literaria, & lege iterum quod non intelligis, aut certe intelligere noluisti in Præfatione Hieronymi: *Sed & vos famulas Christi rogo, qua Domini discumbentis pretiosissimo fidei myro ungitis caput, qua nequaquam Salvatorem quæritis in sepulcro, quibus jam ad Patrem Christus ascendit, ut contra latrantes canes, qui adversum me rabido ore desæviunt, & circumeunt civitatem, atque in eo se doctos arbitrantur si aliis detrahant, orationum vestrarum clypeos opponatis. Ego sciens humilitatem meam illius semper*

Ttt *sententiæ*

* *Confer quæ hoc de nomine & quæstione ad Librum Locorum Scripturæ hanc ipsam ad vocem observamus To. III. col. 139. Notandus cum primis locus ille Hieronymi Epist. 73. ad Evangelum, qui & præposteras Criticorum objectiones jugulat, & qua ratione Hebræum esse nomen illud, dixerit S. Pater, planissime docet.* Vallis, *inquit* Regis, sive ut LXX. transtulerunt, campus. quem hodie AULONEM PALÆSTINI vocant.

* * *Hac de lectione fusius ad eam Hieronymi Præfationem disputamus, ubi & falli Clericum detrahendi voluntate, & fallere ostendimus. Myrum pro unguento ejus ævi Scriptores non raro usurpant. Unus pro cunctis S. Gaudentius Brixiensis Sermone XX. paulo post medium iisdem pene atque Hieronymus verbis:* Super unum fundatur Ecclesia: alter pretiosum fidei myrum doctrina sua portat in populo.

sententiæ recordabor : Dixi, custodiam vias meas, &c.

Quomodo Hieronymi verba attente legenti venire potest in mentem, Hieronymum in iis *multo directius* respicere ad mulieres, quæ *myrrham* tulerunt ad sepulcrum Christi, quam ad eam peccatricem, quæ in Evangelica narratione Domini discumbentis capiti pretiosissimum unguentum adfudit? Hieronymus conceptis verbis docet Paulam & Eustochium ungere caput Domini in cœna discumbentis ; quia sæpius Christi membris, id est, pauperibus ministrabant ad mensam, & odore virtutum universam Ecclesiam Christi replebant, juxta illud Evangelicum: *Et domus impleta est ex odore unguenti*. Deinde asserit sanctus Doctor easdem Christi famulas, nequaquam Christum quærere in sepulcro, quem ungerent myrrha, quia ipsis jam Christus ad Patrem ascenderat. Quod vero affirmat Hieronymus, negat Joannes Clericus ; & quod negat Hieronymus, affirmat idem Clericus. Alludit ergo Hieronymus ad mulierem, quæ effudit alabastrum unguenti pretiosi in caput Domini discumbentis ; & Evangelica voce delectatus (ut notat Erasmus) maluit dicere μύρῳ, quam unguento. Hæc Hieronymus, atque editor ejus Erasmus, quibus ego libenter subscripsi. Sed in fine hujus Defensionis Hieronymianæ ad Clericum more meo alludens, dico Hieronymum *directius* respexisse Auctorem Quæstionum Hieronymianarum, quam quos carpebat his verbis: *Ut contra Latrantes Canes, qui adversum me rabido ore desæviunt, atque in eo se doctos arbitrantur si aliis detrahant*, &c.

INDEX

Aliquot insigniorum mendaciorum & fallacium conclusiuncularum Joannis Clerici.

NE longiorem cum Clerico trahamus contentionis funem, neve imperitus ille Criticus eruditione multatus in prima Quæstione, in cæteris habeat impunitatem garriendi, celebriora aliquot loca Libelli Quæstion. Hieronymianarum huc adducere necessarium duxi, ut perversa hujus Scriptoris fides, imperitia ac supinitas magis magisque patefieret, & in probro esset apud omnes sapientes. Indice igitur potiusquam accurata disputatione Clericum hoc loco manifestum mendacii ac imperitiæ faciemus.

A

ACtum agere in sui Adversarii contumeliam, improbi hominis est, ac imperiti Scriptoris indicium. Quæst. Hieron. pag. 362. & 377. ubi hæc habet Clericus : „ Igitur imperitum Criticum hic se præstitit *Martianæus*, qui emendationem Scholiastæ verbis Hieronymi substituit ; quæ erunt omnino restituenda ab iis qui posthac *Hieronymum* edent, &c. Habent Codices plerique omnes : *Cumque descendisset Dominus per nubem, stetit Moyses cum eo, invocans nomen Domini, quo transeunte coram eo, ait : Dominator Domine Deus*, &c..... At Editio *Martianæi* ita est a nescio quo refecta ad Hebræum codicem : *stetit ibidem cum eo* (id est, cum Mose, ut est in margine) *& transiens Dominus coram eo ait*. Quæ mera est depravatio Hieronymianæ Versionis, ut antea jam diximus.

Addenda & mutanda, quæ ad calcem I. Tomi Editionis nostræ posita leguntur, restitutionem hujusmodi faciendam monent his verbis : *Col. 100. cap. 34. Exod. v. 5. & 6. lectio isthæc Vulgata reponenda nobis videtur :* Quumque descendisset Dominus per nubem, stetit Moyses cum eo, invocans nomen Domini. Quo transeunte coram eo, ait : Dominator Domine, *&c. Nam primum Memmianus Canon Hebraicæ Veritatis hoc modo legit cum aliis omnibus MSS. Codicibus, excepto Canone San-Germanensi. Deinde notulæ marginales criticæ ita conceptæ sunt in Canone San-Germanensi, ut facile intelligamus hic loci contextum Versionis Hieronymi fuisse mutatum, vel ab ipso Scholiaste, vel ab alio Scriptore, qui scholia apposuit marginalia. Ingenue tamen & hoc tribuendum honori Scholiastis Hebræi, scilicet sensum Scripturæ eum esse quem ipse reposuit: nam ex Numerorum cap. 14. v. 17. & 18. manifestum est Deum loquutum suis severba Exodis jam dicta :* Dominator Domine Deus, *&c. Conferat qui voluerit, utrumque locum.* Ex his improbus ac imperitus Monitor deprehenditur Clericus noster Criticus, qui post annos decem monet nos de restituenda lectione Versionis Hieronymianæ, quam tanto antea tempore restituendam nos ipsi monueramus.

Amor acer calumniæ est pag. 298. Quæst. Hiern. „ In eodem Prologo in Genesim, inquit Criticus, merito irridet *Hieronymus* eos qui LXX. Intt. afflatos putabant ; *aliud est enim vatem, aliud est esse interpretem*, ut recte haber. Sed fuit a *Martianæo* aut castigandus, aut secum in concordiam redigendus, cum in Præfatione in Paralipomena juxta LXX. Interpretes dicat LXX. *Interpretes, Spiritu Sancto plenos, quæ vera fuerunt, transtulisse.*

Non legit calumniator iste Admonitionem meam positam col. 1415. & 1416. in qua Hieronymum in concordiam sic redigo: *Deinde illud attendendum ; quod quum Hieronymus undique versum ex suis Præfatiunculis testimonia collegerit ad retundendam Ruffini reprehensionem, qua sanctum Doctorem invidiæ erga Septuaginta Interpretes calumniator insimulabat ; nihil tamen hujus Prologi* (in lib. Paralip.) *replicat in sua Apologiæ posteriori libro, ad cujus finem recitatæ reperiuntur omnes Præfationes veteris Testamenti. Cur hoc acciderit necdum bene novimus : nisi conjectare utquumque liceat cum Erasmo, Hieronymum non ex sua sententia dixisse* Septuaginta Interpretes plenos fuisse Spiritu Sancto, *& in Libris sacris multa addidisse* ob auctoritatem Spiritus Sancti : *sed id tribuisse animo Domnionis & Rogatiani familiarium suorum, apud quos tantum pondus habebant forte Exemplaria LXX. Interpretum. Quidquid sit de Erasmi conjectura, certum exstat S. Hieronymum negare aliis sexcentis locis, Spiritu Sancto movente, ed tam fuisse Versionem Græcam LXX. Interpretum.* Quia aliud est, *inquit Prologo in Genesim*, vatem, aliud est esse Interpretem, &c. *Hæc adversus Ruffinum afferens in suo Apologiæ libro secundo, non potuit ibidem verba subsequentis Præfationis in Paralipomena replicare ad suam defensionem, quin illico stultitiæ argueretur in caussa LXX. Interpretum, de quibus tam contraria & invicem sibi pugnantia scripsisset. Prudenter itaque reticet, quod olim animo ac salivæ Domnionis tribuerat, apud quem summa forte fuit auctoritas Editionis LXX.* &c. Videat nunc imperitus artifex calumniæ, an Hieronymi Prologos in concordiam redegerim.

C

COrruptor librorum est pag. 320. hic enim depravat quidquid vult corrigere, legens in Præfatione Hieronymi in Danielis Prophetæ Translationem Latinam : *Denique & ego adolescentulus...... cum me in hujus linguæ pistrinum inclusissem, & multo, &c.* Quum legere debuisset secundum fidem omnium Editionum & Codicum Mss. *quum me in hujus linguæ pistrinum reclusissem, & multo &c.*

Corruptionis absurdissimus est patronus, pag. 297. Miratus sum sæpius in Editionibus *Erasmi & Victorii*, Prologum hunc emendatius legi in I. Apologia contra *Ruffinum*, cui insertus est, quam initio Tomi III. ubi seorsim exstat. Debuit sibi cavere *Martianæus*, ne quid simile admitteret. Quod quoniam non fecit, monebo ex memorata Apologia, alterum præterea mendum, in verbis a me allatis, deprehendi ubi pro *illucescere* legendum *illustria*, ut est in illa Apologia, utque sequentia verba ostendunt *illustria facit quæ minus ante fuerant.*

Delirationem hanc Clerici redarguunt ipsa verba Prologi in Genesim. *Quod ut auderem Origenis me studium provocavit, qui Editioni antiquæ translationem Theodotionis miscuit, asterisco X, & obelo ÷, id est, stella & veru opus omne distinguens : dum aut illucescere facit quæ minus ante fuerant ; aut superflua quæque jugulat & confodit.* Dic nobis illu-

illustris Clerice, quid hic conferunt tua *illustria*. Num negabis *stellas lucere in cælo, & illuminare terram*? Si hoc potes negare; pernega similiter *asteriscos*, sive *stellas* non illuxisse in opere Origenis, qui illud asterisco & obelo distinxit, *illucescere* faciens quæ LXX. omiserant, & ipse de Theodotionis Editione suppleverat. Nisi me tæderet cum deliramentis conflictari, multa ad imperiti Clerici admonitionem reponerem hoc loco, qui quoniam index est, breviter indicat omnes reprehensiones Critici nostri.

„ Criticus impius est, nec Christianus, qui sacramentum Redemtoris Christi Dei tollere nititur de Scriptura sacra. Pag. 365. & 366. Ejusdem Capitis vers. 15. pro *ipsa conteret*, ut habent ferme omnes MSS. Codices Latini, sicut fatetur Monachus noster, & sicut multi Patres legerunt, atque inter alios *Augustinus*, edidit *ipse*, ex uno Codice, quem memorat. Cur non & alios, in Lovaniensi Collectione memoratos, laudat? Sed forte locum ex plurimorum Codicum lectione edi oportuit, potius quam mutari ex paucis Codicibus. Nam quod habet *Hieronymus* in Quæstionibus Hebraicis ad rem nihil facit, cum in Versione sæpe sequatur non suam ipsius opinionem, sed Ecclesiasticam consuetudinem præsertim in insignioribus locis (vid Gen. 4. 8.) LXX. Intt. hoc in loco habent . . . . *Ipse servabit caput tuum*. Quibus in verbis αὐτὸς videtur positum, quod LXX. Interpretes, quamvis usi essent voce neutra σπέρμα, in animo haberent nomen masculinum γόνος, quod idem sonat. Sic & vetus Interpres Latinus, quamvis usus esset voce *semen*, subjecit tamen *ipsa*; quia cogitavit de *prole*, seu *sobole*. Ejusmodi constructionis facile esset ex optimis quibusque Scriptoribus multa exempla proferre. Scio postea pronomen *ipsa* relatum ad Ecclesiam, quasi mulieris nomine describatur, aut etiam ad Virginem Mariam. Sed hæ pravæ interpretationes non obstarent quominus antiquam lectionem repræsentarem, cujus non inepta ratio reddi potest.

Nolo enumerare imperitiæ somnia in hac Clerici Quæstione, quia nimis longum esset. Id tantum caveat Lector studiosus quod alibi animadverti, impietatem scilicet Sociniani nostri Critici, qui Patrum etiam suorum terminos prætergressus negat legendum, *Ipse conteret caput tuum*, ne cogatur credere Christum Dominum sua virtute contrivisse caput antiqui serpentis, ac genus humanum ab ejus potestate liberasse. Quanta sit porro mendaciorum ejus impudentia, dum asserit ad nostram restitutionem *ipse conteret caput tuum*, nihil facere quod habet Hieronymus in Quæstionibus Hebraicis, liquido apparebit ex Hieronymi ipsius lectione. Itaque hæc est sententia Quæstionum Hebraicarum Sancti Doctoris: „ *Ipse servabit caput tuum, & tu servabis ejus calcaneum*. Melius habet, inquit, „ in Hebræo: *Ipse conteret caput tuum, & tu conteres ejus calcaneum*; quia & nostri gressus præpediuntur a colubro; & Dominus conteret Satanam „ sub pedibus nostris velociter. Habes hic, Christiane Lector, sacramentum tuæ redemtionis in Christo; habes quoque testem idoneum restitutionis meæ, *Ipse conteret*, quam non impugnaret Joannes Clericus, si fide Christi Dei & patrimonio Religionis non esset naufragus. *

F

Fides nulla est in Critico, qui Editorem Hieronymi sollicitat ad depravationem literæ F, quæ posita est in libri Nominum & Locorum Hebraicorum; sollicitat vero contra fidem omnium Editionum & Mss. Codicum, pag. 397. & 398. Hoc „ quoque, inquit Clericus post Richardum Simonium, in hisce Etymologiis, ferri nequit, quod nomina, „ quæ inchoata sunt a litera Hebraica *Phe*, scribantur per F Latinum, quasi unum idemque essent, cum cæteroquin *Hieronymus* soleat semper eam exprimere per PH & in Versione, & in Commentariis. Ridiculum est omissam P, aut PH, positamque F, quæ in lingua Hebraica nulla est; & forte ut quod suspicer aperiam, hic liber a Monacho „ quopiam refictus, qui inchoata a PH retulit ad literam F. Idem tamen factum in libro de Situ & „ Nominibus Locorum.

Quis non miretur Criticos stolide feroces, qui necdum noverunt פ literam Hebræorum exprimendam per Φ Græcorum, & utramque sonare F literam Latinorum? Recordentur itaque Alphabeti Latini, cujus ordinem, seriemque literarum sequutus est Hieronymus in utroque libro Nominum & Locorum Hebraicorum; quod si non sufficiant prima hæc artis Grammaticæ rudimenta, discant saltem me absque ingenti temeritate & audacia non potuisse in Libris Hieronymi permutare, quod omnes Libri cum editi, tum Manuscripti retinent in toto terrarum orbe. Denique quid prodesset id genus depravationis literæ F in Libris Hieronymi laudatis; quum scelus deprehensum foret ex ipsomet Hieronymo? Ipse enim de litera F posita in libro Nominum Hebraicorum Lectorem monet in hunc modum: *Sed sciendum*, inquit, *quod apud Hebræos P litera non habeatur, nec ullum nomen est quod hoc elementum resonet. Abusive igitur accipienda, quasi per F literam scripta sit*. Hæc Simonius, hæc Clericus animadvertere debuisset, antequam me imperitiæ insimularet propter F suis locis retentam literam. Quam profecto si ausus essem immutare, non dubito quin illi ambo Critici illico me, falsarium vociferarentur, talis enim est in illis simultas, quam in *Martianæum* exercent.

S

Sycophanta, non Criticus peritus is est, qui non docet quæ vera sunt, sed vulgus imperitorum concitat in adversarios suos; ita Clericus noster, Quæst. XIII. pag. 449 & 450. Hebræi quod „ sequitur, *Et nescivi cum dormisset cum eo, & quum surrexisset ab eo*; appungunt desuper quasi incredibile, & quod rerum natura non capiat, *&c.* Hieronymi hæc verba sunt ad vers. 33. Cap. XIX. Genes. in nota vero paginæ subjecta, *Plures* inquit Editor Benedictinus, *Mss. Codices curiosius inspexi, sed nihil in eis reperire potui, quo juvaretur intelligentia hujus loci*. Deinde profert notulam *Erasmi*, queriturque hic siluisse *Marianum Victorium*, & postquam observavit alios Codices pro *appungunt*, habere aut *adjungunt*, aut *apponunt*, addit: *sive igitur intelligamus puncta fuisse superposita verbis hisce Scripturæ; sive ipsa verba fuisse addita in superiore parte Contextus sacri extra seriem reliquorum verborum, quocumque modo id factum credatur, rem incredibilem Hebræi significare voluerunt, tam ex punctis, quam ex situ verborum*. Quis non rideat æstum nostri Monachi tanto supercilio doctiorum existimationem invadentis, in re quam tirunculi omnes norunt? Antequam consuleret Mss Codices Hebræos, inspicere eum oportuit editiones punctis instructas, quæ omnes haben punctum inusitatum impositum literæ ו in voce בקומה bkoumah, *cum ea surgeret*; monente Massora, quæ in margine habet נקוד על ואו nakoud hal vau, *punctatum est supra vau*. Qua de re innumeri Interpretes egerunt, ut & *Joannes Buxtorfius* in Comment. Massorethici cap. XVII. ubi Talmudicos hujus rei mentionem fecisse ostendit. Auctor sim nostro ut studiosius Biblia edita, Commentariosque Criticos virorum doctorum legat, antequam libros manu exaratos adeat; quibus uti nesciunt, qui editorum lectioni diligentem operam nunquam dederunt. Putidum profecto est jactare Codices Mss Bibliorum, cum editos minime legeris.

Nemo negarit Hæreticum nostrum hic bacchari in cæde mea, & palmaris statuæ trophæum in universa Republica Literaria sese consequuturum ex imperitia mea sperasse. Sed pone supercilium tuum, Critice sycophanta, ut Editorum librorum lectioni diligentem operam dedisse me non dubites. Dicis omnes Editiones punctis instructas habere punctum inusitatum impositum literæ vau in voce בקומה *bkoumah*; ergo non legisti Biblia Hebræa Munsteri, & Eliæ Huteri; non legisti Polyglotta Complutensium, nec Parisina D. le Jay, in quibus nullum punctum impositum est litteræ ו. Non legisti Biblia Hebræa Xantis Pagnini, & Ariæ Montani, quæ in

 Edit.

* *Non tamen improbanda quam & Vulgata habet Vox, Ipsa, quæ & bonis defendi potest argumentis.*

Edit. Genev. nullum retinent punctum impositum literæ *vau*, in Editione autem Antverp. duo, non unum, habent puncta imposita eidem literæ. Vide nunc, inique calumniator, an editos legerim Libros antequam jactarem Mss. Codices. At non te pudet tantæ calumniæ & tanti supercilii, qui simplicem & candidam observationem, sine alicujus nominis injuria, vocas *supercilium* & *astum*, quo doctiorum existimationem invado. Auctor sim tibi, ut hostium tuorum verba simplicia veneno tuo non inficias deinceps, ne semper de te Critico Clerico dicamus: *Perierat innocentia, si semper nequitia juncta esset potentia; & totum quidquid cupis calumnia, pravaleret.* Hieron. lib. 2. Apolog. adv. Ruffinum.

Si omnia, in hoc Indice imperitiæ Clericanæ expendere vellemus, atque ad accuratissimam Responsionis & Defensionis normam severe exigere, hic nobis esset non finis huic Opusculo imponendus, sed alterum inchoandum volumen Apologeticum. Verum nec hoc necessarium est, & tædiosum esset; quum animadversa a nobis possint esse speciminis loco, ex quo satis liquet verissimum esse quod de imperitia Quæstionum Clerici jam diximus, & dicendum prætermittimus. Profecto libertas nostra in redarguendo imperito & parum modesto Critico, sine summa aut imperitia, aut iniquitate non potest nobis negari.

INDEX

INDEX
TESTIMONIORUM SCRIPTURÆ SACRÆ,
Quæ in his Commentariis in duodecim Minores Prophetas citantur & explicantur.

ESTHER

ESTHER.

JOB.

PSALMI.

JOEL.

AMOS.

ABDIAS.

JONAS.

MICHÆAS.

ABACUC.

AGGÆUS.

ZACHARIAS.

MALACHIAS.

MATTHÆUS.

LUCAS.

℣.42.

JOANNES.

ACTA.

AD ROMANOS.

I. AD CORINTHIOS.

II. AD CORINTHIOS.

AD GALATAS.

AD EPHESIOS.

AD PHILIPPENSES.

AD COLOSSENSES.

THESSALONICENSES.

I. TIMOTHEUS.

AD HEBRÆOS.

I. PETRI.

II. PETRI.

APOCALYPSIS.

INDEX VERBORUM ; SENTENTIARUM ; ET RERUM MEMORABILIORUM.

A

E

Elee-

F

G

H

I

Impe-

L

M

N

O

P

 um.

T

Thar-

V

Un-

FINIS SECUNDÆ PARTIS TOMI SEXTI.

